

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Південний регіональний центр
Національної академії правових наук України

ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

МАТЕРІАЛИ Міжнародної науково-практичної конференції

*15–16 травня 2015 року
м. Одеса*

У двох томах

Том 1

Одеса
«Юридична література»
2015

УДК 340(477)(063)
ББК 67(4Укр)я43
П685

Перший том матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» відображає результати філософських, політичних, соціологічних, загальнотеоретичних та історико-правових досліджень держави та права. Розглядаються актуальні проблеми міжнародного права, права Європейського Союзу і порівняльного правознавства, сучасного конституціоналізму, морської та митної політики держави. Приділено увагу питанням трудового, земельного, аграрного та екологічного права, права соціального забезпечення. Аналізуються проблеми застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у правовій сфері.

Видання буде корисним для наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів вищих юридичних навчальних закладів, а також юристів-практиків, які цікавляться особливостями правового розвитку сучасної України.

Відповідальний редактор *М. В. Афанасьєва*

Друкується за рішенням Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» (*протокол № 6 від 14 квітня 2015 р.*)

Матеріали видано в авторській редакції.

ISBN 978–966–419–215–3 (у 2 т.)
ISBN 978–966–419–216–0 (т. 1)

© Національний університет
«Одеська юридична академія»,
2015
© Південний регіональний центр
Національної академії правових
наук, 2015

**ПРИВІТАННЯ ПРЕЗИДЕНТА НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
С. В. КІВАЛОВА**

Вельмишановні гості і науково-викладацька спільнота Національного університету «Одеська юридична академія»! З великою приємністю вітаю вас із відкриттям Міжнародної науково-практичної конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України»!

Розвиток та вдосконалення правової системи як складного багатоглибокого феномену вимагають ґрунтовного наукового дослідження правотворчих та державотворчих процесів, що визначають напрямки розбудови правової держави та громадянського суспільства.

Конференція проводиться з метою презентації результатів досліджень з актуальних питань сучасної юридичної науки із залученням зусиль понад 500 науковців з усіх куточків України та зарубіжних країн. За результатами роботи наукового зібрання видаються два томи матеріалів конференції, що присвячені широкому колу проблем вітчизняної юриспруденції. У представлених доповідях, що містяться у першому томі матеріалів конференції, відображені філософські, політичні, соціологічні, загальнотеоретичні та історичні дослідження держави та права, проблеми розвитку окремих галузей права.

Модернізація України, визначення пріоритетів реформ вимагає глибокого філософського осмислення складних суспільних процесів. Філософія права, як синтетична наука світоглядного характеру, виступає методологічною основою нових підходів до визначення самого поняття права і механізмів його ефективної реалізації. Важливими у цьому напрямі є дослідження проблеми логічних помилок в контексті сучасних правил раціонально організованої комунікації; аналіз відносин влади і суспільства з приводу формування ієрархії цінностей в кожному історичному епоху; вивчення процесу нормалізації та демократизації державно-конфесійних відносин.

Розвиток юридичної науки потребує докорінного концептуального переосмислення процесу реформування та модернізації держави і права України. В умовах сьогодення постає важливе завдання проведення фундаментальних досліджень державно-правової реальності з урахуванням загальноновизнаних взірців демократії, забезпечення ефективного функціонування правової і соціальної держави, ефективних механізмів гарантування та захисту прав і свобод людини. У представленому збірнику увага приділяється онтологічним аспектам права як цілісності, антропоцентричному розумінню правової реальності, дослідженню

концепту основної норми права у сучасному праві, розкриттю ролі сучасної юридичної еліти у забезпеченні правової транзиції.

Окремий розділ у збірнику матеріалів присвячений конституціоналізму, що обумовлюється визначальною роллю для державотворення та правотворення в Україні конституційних цінностей і пріоритетів, принципів верховенства права, демократизму, конституційної законності, визнання людини найвищою соціальною цінністю як основних орієнтирів, що зумовлюють сутність та спрямованість розвитку сучасної України.

Значна увага приділена науковцями проблематиці міжнародного права, що покликане відігравати одну з провідних ролей у рішенні проблем економічного, гуманітарного, політичного характеру та є на сучасному етапі в багатьох аспектах основою розвитку вітчизняної правової системи. Вченими, зокрема, порушується питання теоретико-прагматичного тлумачення категорії «світовий правопорядок», досліджується міжнародно-правова інтерпретація поняття «злочину» крізь призму концепції культурного релятивізму, аналізується принцип спільної, але диференційованої відповідальності у відносинах, що виникають між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються, в галузі захисту навколишнього середовища.

Вкрай важливими є представлені у збірці ґрунтовні дослідження різноманітних проблем європейського інтеграційного курсу України, повноцінна реалізація якого є найкращим способом забезпечення національних інтересів побудови економічно розвинутої, демократичної держави, посилення її позицій у світовій системі міжнародних відносин.

Особливо актуальним питанням для сучасної України є розробка та реалізація стратегії підтримки національного експорту і відповідно посилення його позицій на світовому ринку. Наша держава має переваги (достатня чисельність кваліфікованої робочої сили, вигідне географічне положення, природні ресурси, індустриальний потенціал та ін.), що є передумовами формування та реалізації її експортної стратегії, однак більшість із них не використані в повній мірі.

Зміни, що відбуваються останнім часом у сфері суспільної організації праці, проведення ринкових реформ, об'єктивно потребують удосконалення правового забезпечення трудових правовідносин. Попри всі ті трансформації, що відбуваються у трудовому праві, є ще чимало проблем, які потребують свого нагального вирішення, серед них, зокрема, відсутність законодавчого закріплення принципу довіри і сумлінності у взаємодії сторін як одного із основних принципів соціального діалогу, відсутність нового Кодексу законів про працю України, неналежне забезпечення права на соціальний захист в Україні для різних категорій населення.

Не можна переоцінити значимість конференції як форми консолідації зусиль юридичної спільноти щодо вирішення конкретних

професійних завдань, як майданчика по досягненню взаєморозуміння і поглиблення взаємодії вчених та практиків. Немає сумнівів, що результати роботи науково-практичної конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» сприятимуть розробці відповідних наукових орієнтирів, концепцій та юридичних категорій.

Хочу щиро привітати усіх науковців із професійним святом – Днем науки! Дякую за вашу роботу, бажаю вам щастя, міцного здоров'я, нових звершень, великих перспектив і успіхів!

Сергій КИВАЛЮБ,

доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
Президент Національного університету
«Одеська юридична академія»,
заслужений юрист України,
народний депутат України

Розділ І

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

ИВАКИН А. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
заведующий кафедрой философии, доктор философских наук, профессор

ПОНЯТИЕ НООСФЕРЫ КАК «НЕДОСТАЮЩЕЕ ЗВЕНО» ФИЛОСОФИИ ИСТОРИИ

Философы истории давно заметили расхождение между замыслами и намерениями человека и реальным ходом истории человечества. Гегель, как известно, причину такого несовпадения усматривал в так называемой хитрости Мирового Разума. Однако мне представляется, что, употребляя слово «хитрость», Гегель имел в виду не объективное свойство мирового разума, а всего лишь озадаченность человека, пытающегося найти глубинные закономерности истории.

Очень важное значение в этих поисках имеет нацеленность на нахождение в действительных и кажущихся хитросплетениях мировых исторических связей — их подлинного начала. Прежде всего нам следует задать себе вопрос: а можем ли мы рассматривать человеческую историю как абсолютно автономную? Ведь она является частью вечной истории космоса. Недаром человек издавна именуется микрокосмосом. Такой предельно широкий взгляд на историю позволяет сказать, что вся исторически предшествующая человеку природа — это потенциальный человек, а современный человек — это потенциальный Бог. По-своему эту мысль выразил в свое время Николай Кузанский. По-своему же эта мысль присутствует и в философии Гегеля, который, говоря о человеке, постоянно подчеркивает, что человек — это дух.

Я уверен в том, что без принципа телеологии невозможно понять способность субстанции оставаться самой собой, вечным, гармоничным миром, то есть — космосом. Поэтому очень односторонне было бы понимать историю как «порождение собственной внутриисторической деятельности человека». Во-первых, история человека — это важнейшая часть истории вечного становления космоса. Во-вторых, сам по себе человек не может рассматриваться в качестве абсолютной субстанции, так как развиваться он может только в некоем уже предустановленном субстанциальном канале. И, в-третьих, универсальность природы

человека заключается в его разумности и следовании закону ортогенеза сознания как своей собственной судьбе и призванию. И только в своем вечном ноосферном восхождении к Богу, человек и в самом деле приобретает субстанциальные черты.

Авторы вступительной статьи к «Философии истории» Гегеля делают следующий вывод: «Субстанциалистская трактовка «природы человека» в качестве универсальной и неизменной по своему существу оказалась явно непригодной для «выведения» из нее истории». В качестве показательного примера такого заблуждения они берут воззрения Ж.-Ж. Руссо: «Первоначально он предпринял попытку создать теоретическую конструкцию истории, отправляясь от универсальной природы человека, но всем ходом рассуждений и, как можно полагать, отчасти вопреки намерениям пришел к выводу о существовании в ходе истории «разных» человеческих природ, формирующихся в историческом процессе, т. е. к утверждению исторической сущности человека. По тому же пути пошли Вико и Гердер» (Перов Ю. В. «Философия истории» Гегеля: от субстанции к историчности / Ю. В. Перов, К. А. Сергеев // Г. В. Ф. Гегель. Лекции по философии истории. — СПб.: Наука, 2000. — С.14.).

Однако достаточно ли будет несостоявшуюся субстанциальность так называемой «универсальной природы человека» заменить субстанциальностью человечества, то есть общественного, социального исторического процесса?

Конкретное понимание природы человечества говорит о том, что оно является лишь образом и подобием субстанции, но не самой субстанцией, что, кстати, ничуть не умаляет его величия. Просто это величие является не сущим, «извечным» его качеством, а качеством должным, перспективным, находящимся в постоянном процессе становления. Как прекрасно сказал Н. А. Бердяев, человечность — это богочеловечность.

Долгое время в философии царила парадигма понимания субстанции как того, что безусловно устойчиво, непреходяще, того, что пребывает всегда и неизменно. Содержанием этой парадигмы одни считали Дух, другие — Материю. При этом и та, и другая точки зрения зачастую постулировались как аксиоматические, то есть принимаемые без каких-либо обоснований. Приемлемо ли это для философии истории? По-моему, — нет.

Преодолевая существовавший в философии дуализм субстанции и субъекта, Гегель представил субстанцию саморазвивающейся, постоянно и целенаправленно изменяющейся от состояния субъекта «в себе» к субъекту «для себя», то есть субъекту, уже обладающему самосознанием себя как субъекта.

Однако Гегелем, в отличие от Гераклита, которого он глубоко уважал, не было сказано, что субстанция (у Гераклита это — огонь), развиваясь

«снизу вверх», одновременно всегда остается и «наверху», то есть остается тождественной самой себе, причем — в качестве созидющей и обновляющей мир посредством его вечного становления. Сказанное, как известно, даже дало повод ряду философов считать Гегеля атеистом.

К тому же, «механизм» развития духа у Гегеля оказался односторонним, не связанным с теорией всеобщей космической эволюции. И хотя Гегель проявил себя сторонником единства духа и материи, утверждая, что «Дух только как дух — пустое представление, он должен обладать реальностью, наличным бытием, должен быть для себя объективным, предметным» (Гегель Г. В. Ф. *Философия права*. — М., 1990, С. 399—400), тем не менее, материя оставалась для него не более чем косным материалом. Во многом это объяснялось тем, что, в отличие от Шеллинга, Гегель плохо знал современное ему естествознание.

Со временем для многих стало очевидным, что философии без самого серьезного союза с естествознанием не обойтись. Пьер Тейяр де Шарден оказался тем мыслителем, который, будучи одновременно и философом и ученым-естествоиспытателем, сумел совершить тот самый прыжок через пропасть между мышлением ученого и мышлением философа, о необходимости которого (прыжка), явно не зная ничего о Тейяре, говорил его современник М. Хайдеггер.

Именно учение Тейяра де Шардена о ноосфере положило, на мой взгляд, начало обоснованному решению диалектики изменчивости и устойчивости, бренности и вечности нашего мира. И поэтому, учение о ноосфере являет собою начало серьезной конкретизации основных принципов философии истории.

СУМАРОВА Л. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры философии, кандидат философских наук, доцент

АРГУМЕНТ AD HOMINEM В СУДЕБНОМ ДОКАЗЫВАНИИ

Аргумент *ad hominem* как вид логической ошибки обычно считается частным случаем ошибки «не следует», которая возникает в результате нарушения правила достаточности аргументов в доказательстве (Уемов А. И. *Логические ошибки*. — М., 1958). При этом трактовка самой сути ошибки у разных авторов разная. В одних случаях она понимается как указание на отрицательные качества личности аргументатора с целью вызвать недоверие к его словам (Уколов С. Ю. *Ошибки аргументации с точки зрения теории речевых актов // Современная логика*. СПб, 2010. — С. 40—41). В других — любая ссылка на личные качества,

т. е. как целая серия доводов: «к невежеству», «к личности», «к публике», «к пользе», «к авторитету», «к милосердию», «к палке» и т. п. (Титов В. Д. *Ad hominem* в курсах логики и аргументации для студентов правоведения // Проблемы викладання логіки. К, 2012. — С. 171–173). При этом усматривается своего рода конфликт между логикой и правовой практикой. В. Д. Титов обращает внимание на то, что все эти запрещенные логикой аргументы *ad hominem* «не просто широко применяются в реальной судебной практике, но зачастую прямо предусмотрены правовой доктриной и многочисленными статьями как уголовно-процессуального, так и гражданско-процессуального кодекса (Там же. — С. 171). Автор считает стандартный подход к *ad hominem* слишком «стерильным» и строгим; реальная практика требует отхода от того уровня строгости, который предполагается логикой — весы, на которых взвешиваются доводы, не должны быть похожи на весы золотых дел мастера, они похожи, скорее, на рыночный безмен.

В настоящем сообщении предполагается обосновать точку зрения, отрицающую правомерность подобного противопоставления правил логики и доказательственной теории и практики в юриспруденции.

При этом основные доводы можно сгруппировать вокруг следующих пунктов.

1. Аргументы *ad hominem*, которые считаются ошибками с точки зрения логики, нельзя отождествлять со всеми ссылками на личные качества человека: логика никогда не запрещала все подобные ссылки, но только те из них, которые нарушали законы логики и, в частности, принятые правила доказательства. Что действительно запрещала логика в доводах «к человеку»? А. Она запрещала их использование в случае несоответствия действительности. Б. Она запрещала их использовать, если они не имеют отношения к доказываемому тезису (не релевантны ему). Эта нерелевантность может быть результатом невнимательности или незнания логики, но может быть и сознательным приемом отвлечения внимания от предмета обсуждения. В. Логика запрещает считать достаточными аргументами те указания на качества человека, которые, будучи достоверными и релевантными, тем не менее, в действительности не являются достаточными, и даже могут маскировать отсутствие других аргументов по существу дела. Иными словами, любая ссылка на личные качества человека, *как и любой другой аргумент*, должна подчиняться принятым правилам доказательства: она квалифицируется как логическая ошибка только в случае недостоверности, нерелевантности или недостаточности для доказательства.

2. При обсуждении данной проблемы речь не должна идти о каких-либо послаблениях в выполнении правил логики, об исключениях, о «приблизительности» измерения аргументов на весах логики. Речь идет об обязательности соотнесения аргументов, характеризующих личность, с общими требованиями логики и о четком различении случаев,

когда эти требования нарушаются, а когда — нет. Логической ошибкой аргумент к человеку является не потому, что он аргумент к человеку, а потому, что в нем нарушены правила доказательства. В этом случае он становится в один ряд с другими аргументами, например, с аргументами, описывающими ситуацию, событие.

3. Однако сказанное не означает, что «аргумент к человеку» не заслуживает внимания в современной логике. «Аргумент к человеку» стал безоговорочно трактоваться как ошибка только в XVII веке, т. е. в то время, когда монологическое математическое доказательство постепенно становилось образцом для логики как таковой, а любое влияние субъекта доказательства элиминировалось в принципе. Логика XXI века все более эксплицируется как коммуникативная логика. В судебном же доказывании внимание к субъектам доказывания не исчезало никогда. Роли и функции субъектов аргументации, их личностные качества и поведение в судебном рассмотрении осознаются не только как *важные*, но и как *разные*, имеющие свою внутреннюю мотивацию, свои формы, правила и цели; но при этом они должны подчиняться общим правилам и принципам единого процесса доказывания. Интерес к проблеме «аргумента к человеку» усиливается сегодня в связи с широким распространением публичных форм аргументации, в том числе политических, этических, правовых, активно использующих средства массовой информации.

4. Особую остроту данной проблеме придают все расширяющиеся, становящиеся своего рода модой манипулятивные технологии, используемые в публичных дискурсах. Публичные аргументативные дискурсы в судах нередко сопровождаются созданием виртуальной реальности, виртуальных субъектов, моделей поведения и целей, подменяющих реалии правовой жизни. Как во времена Аристотеля, становится насущной потребность найти управу на софистов; только последние стали более изощренными и технически подкованными. Борьба с возникшей опасностью предполагает расширение и актуализацию логических знаний о том, что разрешено, а что запрещено в процессах доказывания.

На мой взгляд, борьба с манипулятивным беспределом может стать успешной только в том случае, если логические правила станут неотъемлемой частью общих правил коммуникации, а последние — необходимой частью культуры современного общества. Важным шагом в этом направлении является активное обсуждение проблемы логических ошибок в контексте современных правил рационально организованной коммуникации (Ф. Х. ван Емерен, П. Хутлоссер, Ю. Хабермас и др.).

КАПУСТИНА Н. Б.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры философии, кандидат философских наук, доцент

ВЛАСТЬ И ЦЕННОСТИ: ИСТОРИКО-АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Власть исторически возникает из отношений между людьми и является одной из основных жизненно важных функций человеческого социума. В обществе власть обеспечивает порядок, таким образом, приводит поведение субъектов в соответствие с нормами и ценностями общества. Как пишет Г. Риккерт, во всех явлениях культуры мы всегда найдем воплощение какой-нибудь признанной человеком ценности, ради которой эти явления или созданы, или взлелеяны человеком (Ивин А. А. Аксиология. Научное издание /А. А. Ивин. М.: Высшая школа, 2006. — С.56). Формирование определенной системы ценностей неразрывно связано с взаимодействием индивида и общества. Это проявляется в специфических формах социальных отношений, характерных для разных исторических эпох. Особенности таких типов социальных отношений оказываются фоном и неизменным атрибутом картины мира определенной эпохи или исторической ситуации, условиями для формирования иерархии ценностей во взаимодействии с властными институтами.

В период античности зарождаются важнейшие ценности, которые стали основой для дальнейшего диалога с властью. Общинное устройство античных государств определяло всю систему ценностей, составлявшую основу морали античного гражданина. Ее составными частями были: автономия, автаркия, патриотизм, свобода, равенство. Сложившаяся система ценностей определяла высокая роль гражданина в общественной и политической жизни. В тот период были сформированы условия для противопоставления власти и общества, с одной стороны, и активного взаимодействия и взаимозависимости властных институтов и общественного сознания с заложенной в нем системой ценностных приоритетов. В античности не было собственной теории ценностей, по словам Хайдеггера, «греки не имели представления об оценивании и не знали понятия ценности» (Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет / М. Хайдеггер. М.: Гнозис, 1993. — С.78). Но для греческого мышления было уже характерно сопряжение понятия Блага с сущностью бытия.

Средневековые осуществило с одной стороны переоценку классических античных ценностей, а с другой утвердило нормативные ценности религиозного сознания соединивших в идее Бога ценности истины, добра и красоты. Ментальность человека была неизменно окрашена религиозностью и относительно низким личностным самосознанием.

Христианское средневековое мировоззрение формировало духовную основу культуры, в общественном сознании и мышлении, а ключевую культурно-творческую роль в формировании ценностей выполняла церковь. Она же выполняла функцию публичной власти, достаточно автономной по отношению к светской, имеющей, в том числе, нормотворческую роль.

Господствующий тип философского мышления в период Возрождения и Нового времени основывается на антропоцентризме. Развитие правового государства и гражданского общества в этот период формирует идеал самостоятельного, разумного, раскрепощенного человека. В эпоху Возрождения вновь происходит воссоединение ценностей реального и идеального бытия: мирское в контексте пантеизма наполняется высшей ценностью, вместе с тем рассматривается как ценное с позиции полезности. Лоренцо Валла писал, что «Большие блага заключающие в себе большие выгоды предпочитают меньшим благам, как и меньший ущерб большему» (Антология мировой философии. В 4- т. — Т.2. — М., «Мысль», 1969. — С. — 83–84), тем самым утверждая традиции прагматизма и функционализма в развитии европейской аксиологии. Период Нового времени привнес в культуру Европы абсолютно новую систему ценностей, которая базировалась на соответствующих особенностях экономической, социальной и политической жизни. В этот период складывается формализованная система взаимодействия власти и общества, что, с одной стороны, способствовало формированию единой, более конформистской системы ценностей, а с другой стороны, предоставляло возможности для плюрализма, многозначности и многообразности мышления.

В XX в. активно развиваются процессы коммуникации и глобализации. Развитие коммуникационной сферы увеличивает возможность влияния властных институтов на общественное сознание. Через СМИ становится возможным распространение войн и региональных конфликтов, изменения принципов международной системы, которые изменяют образ государства, власти в модели взаимодействия власти и общества. Эти тенденции все больше усложняют систему взаимоотношений власти и общества, предполагая вариации ценностных систем и действий властных механизмов по отношению к ним.

Проведенный анализ дает возможность утверждать, что в каждую историческую эпоху отношения власти и общества по поводу формирования иерархии ценностей оказываются зависимыми от характеристики исходной картины мира, модели политико-экономических отношений и степени развития коммуникационных сетей общественной сферы.

МАТЮШИНА И. И.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры философии, кандидат философских наук

«ЭТИКА ЛОГИКИ» КАК ОСНОВА КОММУНИКАТИВНОЙ РАЦИОНАЛЬНОСТИ (ПО РАБОТАМ К.-О. АПЕЛЯ)

Вопрос о рациональности достаточно остро обсуждается современными философами. Известно, что философия постмодерна обозначила конец XX — начало XXI столетия как эпоху отказа от рациональности, кризиса рациональности, эпоху недоверия к возможностям разума. Но в современном философском дискурсе существует и иная позиция: современный мир и современная философия не отказываются от идеи рациональности, само понятие рациональности изменилось, обогатилось, вышло за рамки привычных дефиниций. Представителями такой позиции являются философы коммуникативного направления Ю. Хабермас и К.-О. Апель. В самом общем виде понимание рациональности в рамках коммуникативной философии сформулировала известный исследователь Н. С. Автономова: «...философская рациональность — это разрешение вопроса об условиях intersубъективной значимости аргументации в человеческом общении. Познавание этой области становится условием любого познания человека, общества, природы» (Автономова Н. С. Рациональность: наука, философия, жизнь // Н. С. Автономова / Рациональность как предмет философского исследования. — М.: ИФРАН, 1995. — С.59). Именно intersубъективное взаимодействие, свободная коммуникация, по мнению представителей коммуникативной философии, является основанием возможности существования демократического общества и дальнейшего развития науки и философии.

Исследуя основания, при которых возможна свободная коммуникация, рациональное взаимодействие субъектов коммуникации, Ю. Хабермас говорит о речевом акте, в котором выделяет языковую компетенцию субъекта, логическую компетенцию, принятие этических и других социальных норм (Хабермас Ю. Комунікативна дія та дискурс — дві форми повсякденної комунікації // Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії. — К.: Либідь, 1996. — С.85). Следует отметить, что все эти компетенции существуют отдельно друг от друга и могут рассматриваться как независимые.

Позиция К.-О. Апеля несколько иная. Апель вводит понятие «этика логики» для объяснения того факта, что логика, как нормативная наука, которая как и любая наука, позиционирует себя свободной от ценностей (этики), всегда предполагает принцип нормативной *оценки*. К.-О. Апель утверждает, что: «... *рациональная аргументация*, предполагаемая не только во всякой науке, но уже при изложении любой

проблемы, предполагает значимость универсальных этических норм» (Апель К.-О. Трансформация философии / К.-О. Апель. — М.: Логос, 2001. — С.299). Таким образом, он утверждает, что признание интерсубъективных этических норм предваряют любое взаимодействие и является условием возможности построения логики. Акцент здесь ставится на интерсубъективность и допредикативное признание этических принципов.

Аргументирует К.-О. Апель свою позицию следующим образом. Мышление становится значимым, по сути становится мышлением только в коммуникации, так же как проверка языковой компетенции возможна только если человек может включиться в публичную языковую игру. Одиноким мыслитель — это нонсенс. «Логическая значимость аргументов не может быть доказана, если в принципе не предполагается сообщество мыслителей, способных к интерсубъективному взаимопониманию и формированию консенсуса» (Там же — С.301). Таким образом следующим этическим принципом обоснования возможности логической аргументации становится требование взаимного признания всех членов коммуникации равноправными личностями, равноправными партнерами по дискуссии. Причем, это этическое требование имплицитно связано со структурой речевых актов — в процессе аргументации всегда присутствует коммуникативное действие, которое содержит преформативное дополнение типа «я утверждаю...», «я приглашаю проверить...», «я спорю с тобой...».

Следующим аргументом становится утверждение, что на основе лжи невозможна языковая игра, осмысленные поступки, а значит невозможно построение аргументации. Логический принцип истинности высказываний как соответствия действительности является изначально и этическим принципом.

Основной моральной нормой, предшествующей любой аргументации, является, по мнению Апель, воля к аргументации, как исходная необходимость разума. Далее философ пишет, что: «всякое «обоснование» уже предполагает значимость логики...» (Там же. — С.307), и здесь не только логика предполагает изначальность этических норм, но исходный моральный принцип уже предполагает логическую составляющую.

Еще одним основанием возможности аргументации и всякого познания является рефлексивная компетенция, которая в принципе уже становится трансцендентальным условием любой аргументации.

Таким образом, К.-О. Апель утверждает, что обоснование «этики логики» дает возможность увидеть зависимость мышления и аргументации от реальных процессов коммуникации, и одновременно выработать компетенцию, относящуюся к идеальным принципам коммуникации. А в целом, позволяет увидеть логику, рациональность аргументации.

ШАМША И. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры философии, кандидат философских наук

НЕБЫТИЙНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА В ЕКЗИСТЕНЦИАЛИЗМЕ Ж.-П. САРТРА

Экзистенциализм Ж.-П. Сартра — одна из немногих концепций, в которых человек осмысливается как небытие, как «дыра в бытии». В чем же смысл такого понимания?

На мышление человека как ничто, Ж.-П. Сартр выходит через структуру вопрошания. Человек тут понимается как единственное существо, способное вопрошать бытие, а вопрос всегда предполагает два ответа — положительный и отрицательный (Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. — М.: ТЕРРА—Книжный клуб; Республика, 2002. — С.44). Ж.-П. Сартр пишет: «... если я *ожидая* раскрытия бытия, значит я подготовлен одновременно к возможности небытия» (Там же. — С.46). Отрицание (в частности, двойное отрицание), по мнению Ж.-П. Сартра требует специфической трактовки.

Ж.-П. Сартр приводит такой пример того, на что опирается ничто в человеческом действии: «Артиллерист, которому определили цель, тщательно наводит пушку в данном направлении, *исключая* все остальные» (Там же. — С.47). Т. е., по мнению Ж.-П. Сартра, опорой для отрицания (и для ничто) выступает алгоритм работы восприятия, которое, как известно, отличается избирательностью, которая и позволяет восприятию как познавательному процессу сформировать целостный образ предмета. Это хорошо иллюстрируется на примере определения фигуры и фона (Там же. — С.48). Что фигура, а что фон — решать человеку, и в этом ярко проявляет себя работа восприятия.

Алгоритм работы восприятия позволяет Ж.-П. Сартру сформировать понимание двойного отрицания, которое отличается от гегелевского. Отрицание, в соответствии с таким пониманием, предполагает два этапа. *Первый этап* — это собственно, решение, что будет являться фигурой, а что — фоном. Принимая такое решение, человек «ничтожит» фон, выделяя на нем фигуру. *Второй этап* — это когда человек понимает, что предмет, который выбран в качестве фигуры, отсутствует. В результате получается чистое ничто. Для иллюстрации этой поэтапности отрицания, Ж.-П. Сартр обращается к интересному примеру, состоящему в интерпретации высказывания «Пьера здесь нет». Для этой интерпретации Ж.-П. Сартр предлагает проанализировать бытийный контекст, в котором выносится данное высказывание. Ж.-П. Сартр ожидает встречи с Пьером в кафе. Первое отрицание («ничтожение») осуществляется тогда, когда он заглядывает в кафе, чтобы узнать, есть ли там Пьер. Вся обстановка кафе, и все люди, которые там находятся,

превращаются в фон. По осмотру оказывается, что Пьера там нет — это второе отрицание (Там же. — С.48–49). Получается, что ради Пьера Ж.-П. Сартр «изничтожил» кафе со всей его обстановкой, но обнаружил, что тот ради кого он это сделал, отсутствует. Это и есть, по мнению Ж.-П. Сартра, чистым отрицанием, чистым ничто. Попробуем развить пример Ж.-П. Сартра. Отрицание, которое он иллюстрирует, предполагает не безразличное, заинтересованное отношение в Пьеру. Пьер может являться объектом страсти (например, коллекционерской). Ожидая получить от Пьера редкий экземпляр долгожданной монеты, он обнаруживает, что Пьер не пришел. Понятно, что чем сильнее заинтересованность, тем больше сила ничто, чем больший интерес вызывает предмет страсти, тем большая сила отрицания должна быть ожидаемой.

Любовь — крайне небезразличное отношение к другому человеку, такое отношение, при котором другой человек мыслится как гораздо более ценный, чем даже собственное Я. Чем интенсивнее влюбленность, тем больше кафе (да и весь окружающий мир) «превращается» для влюбленного в фон. Когда влюбленный обнаруживает отсутствие объекта любви, он «ничтожит» уже не мир, а себя «изничтожившего» мир.

Обратимся к мышлению. Быть может, сила отрицания, о которой пишет Ж.-П. Сартр, действует только на чувственном уровне постижения мира. На уровне формальных форм мышления первое (сартровское) отрицание проявляется в такой форме как понятие. Понятие, как известно, предполагает мышление наиболее *общих* и *существенных* признаков предметов и явлений внешнего мира. Это мышление также предполагает отвлечение от несущественных. Вот первое отрицание Ж.-П. Сартра — для того, чтобы сформировать понятие, мышление человека должно сконцентрироваться на существенных признаках, «изничтожив» несущественные. На уровне содержательных форм мышления отделение главного от второстепенного в процессе мышления человеком мира (без чего любое мышление теряет смысл), предполагает отрицание, на которое опирается Ж.-П. Сартр, поскольку также предполагает «разметку» мира, разделяющую все на «фигуру» и «фон». Таким образом, и рациональный уровень познания мира не избегает первого отрицания, о котором говорит Ж. П. Сартр. Второй этап отрицания осуществляется, когда человек обнаруживает отсутствие того, ради чего он «изничтожил» все остальное: отсутствие «фигуры», выделенной на «фоне». Например, когда исследователь обнаруживает, что признаки, мыслимые им как общие и существенные, на самом деле таковыми не являются, в реальном предмете они не имеют места. Или, когда исследователь обнаруживает, что данное противоречие не лежит в основе реального процесса, следовательно — и сущности последнего раскрыть неспособно.

Противоречит ли Ж.-П. Сартр в своем понимании отрицания Г. В. Ф. Гегелю? — Нет, не противоречит. Предложенное Сартром

понимание отрицания фактически является первым отрицанием Г. В. Ф. Гегеля (отрицание как уничтожение, отбрасывание), но которое разделено еще на два этапа. Что добавляет это разделение к диалектическому пониманию отрицания? Выделение в первом отрицании двух этапов (особенно второго этапа) делает видимым то, что первое отрицание может так и остаться первым, не превратившись во второе. Это дает возможность Ж.-П. Сартру сконцентрировать свое внимание на том, что жизнь человека предполагает постоянное установление отношений между бытием и ничто, а не является каким-то устойчивым «бытием», поскольку опирается на временность человеческого присутствия в мире (Там же. — С.62).

Понимание свободы человека показывает, что Ж.-П. Сартр мыслит человека и как синтез, а не только как чистую отрицательность, негацию. Он пишет о Пьере, которого встретил после разлуки (Там же. — С.78). Однако, экзистенциализм Ж.-П. Сартра, на наш взгляд, как раз ценен тем, что дополняет темпоральное понимание человека и его небытийности, которое развивается в концепциях И. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, Э. Гуссерля.

ТОКАРЕВ Р. М.

Криворожский факультет
Национального университета «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры гуманитарных и социально-экономических дисциплин,
кандидат философских наук, доцент

НООСФЕРНО-ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ РАЦИОНАЛЬНОСТЬ ЦИВИЛИЗАЦИОННОЙ ГЕОПОЛИТИКИ

Во все исторические периоды, начиная от античности до современной цивилизации, мыслители обращались к исследованию своеобразия и сущности духовной стороны жизни общества, что в итоге позволило в начале XX в. В. И. Вернадскому, — одному из первых в науке, выявить и обосновать возрастающую синергетическую активность разума мирового сообщества, его бытие в виде ноосферы, т. е. сферы разума. В настоящее время фундаментальная категория ноосферы рассматривается в качестве основополагающей методологической платформы, позволяющей раскрыть масштабную роль человеческого разума, который образует мощную духовную силу, детерминирующую глобальные перспективы развития социума.

Философское исследование содержания ноосферы убеждает в том, что она обладает активно-деятельной идеологической гранью, рационально

определяющей основополагающие аспекты геополитической стратегии развития современной цивилизации. Идеологические параметры ноосферы зарождаются в период, когда отдельные представители общественного субъекта эмпирически взаимодействуют с природно-социальным миром и отражают условия своего бытия первоначально в форме индивидуального, а затем общественного сознания, на основе которого учеными разрабатываются теоретически обоснованные целеуказывающие аксиологические императивы деятельности индивидов.

Примечательно, что планетарный разум, накопленный и теоретически очищенный от всего сугубо индивидуального, обыденного, — трансформируется в своеобразную ноосферную кладовую, духовное цивилизационное хранилище, из которого индивиды черпают и осваивают необходимую им информацию при подготовке, планировании и осуществлении общественно необходимой деятельности. Для основных субъектов цивилизации ноосфера необходима прежде всего для решения и удовлетворения своих фундаментальных материально-практических потребностей. Следовательно, она обречена быть не только носителем рациональных знаний, но и служить координатором, духовным регулятором жизнедеятельности для основных социальных субъектов мирового сообщества. Это означает, что ноосфера объективно всегда выполняет функцию общепланетарной идеологии.

Ноосферная идеология каждый раз обнаруживает и проявляет себя в виде конкретных модусов, реализуемых в социально-организующей и созидательной деятельности мир-системы. Одним из масштабных ноосферно-идеологических императивов цивилизационной геополитики нашего времени является необходимость преодоления исчерпавших себя машинных индустриальных технологий, ведущих Земной шар к ресурсному тупику. Человечество за последние пять столетий извлекло из недр земли 50 млрд. тонн углерода, 2 млрд. тонн железа, по 20 млн. тонн золота и меди. Ежегодно население сжигает около 3 - х млрд. тонн нефти. По оценкам экспертов, — при сохранении современных темпов использования человечеством традиционных энергетических ресурсов, — их может хватить лишь на несколько десятков лет.

Решающим фактором качественного обновления материального базиса цивилизации является интеллектуализация основных сфер деятельности, осуществление информационной революции, которая позволит потреблять «мозг» и минимизировать использование природных ресурсов планеты. Например, в 2011 г. итальянским инженером А. Росси и бельгийским профессором С. Фокаром было совершено прорывное научное открытие, позволившее создать действующие образцы катализаторов получения дешевой термоядерной энергии при полном отсутствии радиации. Такой источник энергии в перспективе должен резко сократить добычу углеводородов во всем мире. («Зеркало недели», 29.11.2014).

Ноосфера в статусе общепланетарной идеологии призвана определить способы устранения социальных конфликтов, антагонизмов и вспыхивающих войн в различных регионах планеты, выработать алгоритмы консолидированных действий мирового сообщества по предупреждению кризисных ситуаций. В геополитический конфликт XXI века оказалась втянута Украина. Мировое сообщество помогает нашему государству отстоять свою территориальную целостность, остановить агрессора, развязавшего «гибридную войну». Очевидно, что имеется потребность в осуществлении глубоких ноосферных исследованиях мир-системы, касающихся неприкосновенности государственных границ при сохранении их прозрачности в условиях глобального обмена товарами, людскими ресурсами, технологиями. Не случайно сегодня сформировалась новая междисциплинарная наука «Лимология», которая исследует проблему сохранения национальных государственных границ в аспекте международного права. Десятки организаций в структурах ООН осуществляют разработку комплекса правовых норм, обеспечивающих регуляцию и цивилизационное сотрудничество жителей всех континентов.

Однако действующие регламенты, нормы, санкции по предупреждению международных конфликтов с помощью морального, правового принуждения и применения силы нередко оказывается недостаточно эффективными. В значительной мере это обусловлено тем, что в современных капиталистических государствах, при осуществлении ими своих властно-управленческих функций, сохраняется устойчивое идеологическое противостояние между социально-политическими течениями: либерализмом и консерватизмом, неоднозначно трактующими допустимую меру свободы предпринимательской деятельности торговых и промышленных классов в условиях влияния факторов политической целесообразности.

В этих обстоятельствах ноосферной идеологии предстоит осуществить комплексный анализ основных позитивных параметров и изъяснов доминирующих капиталистических экономических отношений, определяющих облик современной цивилизации. Вместе с этим, мировому сообществу необходимо произвести масштабную рациональную корректировку и ценностное обновление основных ноосферно-идеологических императивов своей геополитики с целью гармонизации взаимоотношения общества и природы, а также народов и государств друг с другом.

НИКИТЧЕНКО О. Е.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук

СУСПІЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ ЩОДО ДЕРЖАВНО- КОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ (РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)

Більшість населення нашої країни ототожнює себе зі однією з багатьох релігійних організацій, що зараз нараховує українська держава. Їх права у царині свободи совісті гарантовані Конституцією України (перш за все ст. 34, ст. 35) та іншими законами, та підзаконними нормами. Немає жодної політичної сили, за винятком на територіях, що окуповані, яка б у своїх програмах виступала проти релігійної свободи.

Якщо в одержанні незалежності релігійні організації не відіграли будь якої значущої ролі, то в протидії режиму влади, що було подолано минулого року, абсолютна більшість з них виступала на боці народу. Безумовно, що однією з мотивацій участі лідерів різних релігійних напрямків та рядових віруючих була й демократизація державно-конфесійних відносин. Усім, кому не байдужа ця тема, ми рекомендуємо книгу «Майдан та церква. Хроніка подій та експертна оцінка», видану Українською асоціацією релігієзнавців, в якій віддзеркаленні наслідки моніторингу подій зими 2013–2014 рр., що відбулися в Україні, після не підписання Україною угоди про асоціацію з Євросоюзом, коли українці вишли з мирним протестом проти політики влади (Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка/Українська асоціація релігієзнавців/ За загальною редакцією д.філос.н. Филипович Л. О. і канд.філос.н. Горкуши О. В. — К.: Самміт-книга, 2014. — 656с).

«До збірки увійшли — за анотацією редакторів — не тільки хронологія подій, офіційні документи ВРЦіРО (Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій — авт.), окремих релігійних організацій, звернення та заклики релігійних лідерів до народу і до влади, неофіційні висловлювання та коментарі звичайних віруючих та їх пастирів, але й експертні оцінки політиків, державних діячів, а перш за все — релігієзнавців, які покликані об'єктивно і неупереджено, позаконфесійно і полісвітотглядно розкрити суть Духовного Майдану, зміст революції гідності, відобразити роль релігії і церкви в становленні громадянського суспільства та сучасних соціально-політичних процесах» (Там же).

У 2012 році наукові співробітники національного інституту стратегічних досліджень С. І. Здіорук та В. В. Токман підготували аналітичну записку «Концепція державно-конфесійних відносин як інструмент забезпечення соціального консенсусу» (Здіорук С., Токман В. Аналіз і оцінка діяльності української держави щодо релігійно-церковної сфери

підсумки 2006 року/Режим доступу/http://risu.org.ua/ua/index/studios/materials_conferences/44129/).

В цій записці автори нагадали про процес становлення концепції: було декілька варіантів, серед них найбільшого розголосу отримав документ, запропонований Українським центром економічних і політичних досліджень, імені Олександра Разумкова, що отримав схвальну оцінку фахівців — релігієзнавців, суб'єктів суспільно-релігійних відносин, громадських організацій та навіть представників центральних органів влади. Але стадією публічного дебатовання справа втілення усіх проєктів і закінчилась (Там же).

1 липня 2014 року у парламенті була схвалена нова редакція Закону України «Про вищу освіту» За думкою релігієзнавців Т. Котлярової і В. Хромця, цей закон починає новий етап розвитку богословської освіти в Україні, вона характеризує його таким, що враховує побажання церков і релігійних організацій.

Вже у лютому 2015 року Всеукраїнська Рада Церков особливу увагу звернула на актуальні питання державно-конфесійних відносин, про що розповів директор Департаменту у справах релігій і національностей Міністерства культури України Андрій Юраш, та на релігійну ситуацію в Криму та на Донбасі в контексті військової агресії проти України.

Також глави Церков і релігійних організацій висловили негативну оцінку рішення Верховної Ради ліквідувати Національну експертну комісію з питань захисту суспільної моралі. Релігійні діячі особливо стурбовані тим, що парламентарі ухвалили відповідний закон без проведення широкого діалогу з суспільством та ігноруючи позицію релігійної спільноти» (Проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні/Режим доступу/<http://vrciro.org.ua/ua/statements/53-proekt-konceptsiyi-derzhavno-konfesiynih-vidnosyn-v-ukrayini>). Особливо маємо підкреслити, що Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій стурвовані відсутністю діалогу з парламентом.

А ще 13 лютого цього року понад 70 народних депутатів України утворили міжфракційне депутатське об'єднання «За духовність, моральність та здоров'я України», повідомляє ІРС.

Мета міжфракційної групи — об'єднати парламентарів навколо формування духовних цінностей в українському суспільстві. Також у її складі створюється експертна група з фахівців у різних галузях для підготовки законодавчих ініціатив, спрямованих на зміцнення моралі, духовного та фізичного здоров'я нації, а також на запобігання негативним явищам в українській державі (Всеукраїнська Рада Церков стурбована відсутністю діалогу з парламентом/Режим доступу/ http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/59104).

Отже процес нормалізації, демократизації державно-конфесійних відносин лише починається, частина документів прийнята Верховною Радою в першому читанні, так що можливі й зміни, може і змістовні.

Дуже багато проблем у сучасній Україні. Зрозуміло, що успіх в одній царині суспільних відносин тісно пов'язаний з вирішенням гострих завдань в інших.

ПАЛИЙ О. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры философии, кандидат юридических наук

ОБЪЕКТИВНОСТЬ СОДЕРЖАНИЯ ПРАВА

Целью данной работы является рассмотрение проблемы имеющего место среди правоведов отрицания объективности содержания права, а также тех негативных последствий, которые из этого вытекают.

Итак, некоторые теоретики права (например, представители юридического позитивизма) отрицают объективную ценность права. Они утверждают, что у каждого человека есть свое представление о праве и о правовых ценностях: одним людям «ценно» одно, а другим — другое, поэтому, якобы, в данном вопросе не может быть никакой объективности.

Как можно видеть, приверженцы подобных взглядов не ставят перед собой цели познать подлинную сущность права, а ограничиваются субъективным представлением о нем. В качестве следствия такого подхода утрачивается вера в возможность истинного знания, в единство понимания добра, в объективную ценность красоты, в возможность подлинного откровения, в справедливое, насыщенное духовным содержанием право, а вместе с этим неизбежно гаснет и воля к обретению верного пути к познанию и осуществлению указанных выше возвышенных содержаний. «Эту объективность предметного содержания применительно к праву можно описать так, что во внешнем отношении человека к человеку есть некая единая и объективная правота, которую можно познать только через внутренний опыт, через подлинное, предметное испытание и раскрытие естественного права» (Ильин И. А. Сущность правосознания. Собр. соч. — Т.4, 1994. — С. 156–157).

Следует подчеркнуть, что данную «единую и верную правоту» постичь можно не только с помощью каких-то своих субъективных эмоций, переживаний, а посредством деятельности разума, нацеленного на объективную необходимость того или иного действия.

Право — одна из фундаментальных сфер человеческого бытия. Чтобы познать сущность права, нужно начинать с внимательного и критического ознакомления с его философскими основаниями.

Категории — это те ступеньки, по которым человек восходит к конкретному познанию объективной действительности, что

позволяет ему действовать сообразно природе вещей окружающей нас действительности.

Категории раскрывают единство форм бытия, познания и человеческой деятельности. Они могут воплотиться в принципы, законы мышления и деятельности, с помощью которых предмет постигается и мыслится. Они являются объективными формами бытия, одновременно выступающими и формами, и законами субъективной деятельности, то есть человеческой практики и познания. Категории мышления выступают как такие универсальные понятия, которые дают возможность человеку идеально двигаться по форме вещей, постигать способ формирования, реального функционирования предметов и явлений (Диалектическая логика: Категории сферы сущности и целостности; под ред. Ж. М. Абдильдина, 1987. — С.82).

Научные же понятия оказываются всецело пропитанными философскими категориями, как всеобщее в особенном. Чем более развито в человеке естественное правосознание, тем лучше, адекватнее он способен в нормах права увидеть их объективный смысл, познать сущность права.

В противном же случае, те, кто занимается правотворчеством и правоприменительной деятельностью, обращаясь к идее права, оказываются способными взять от нее лишь схему, пользоваться ею по своему усмотрению, злоупотреблять ею и наполнять ее недостойным, извращенным содержанием. В результате возникает неправое, по своему существу, право, которое, однако, именуется «правом» и выдается за право, компрометируя в сознании людей саму идею права и подрывая веру в нее (Ильин И. А. Сущность правосознания. Собр. соч. — Т.4, 1994. — С.156).

Нередко ценности определяют очень абстрактно: как то, что нужно обществу для удовлетворения его потребностей. На самом же деле, ценность — это некая сущностная характеристика смысла жизни человека, определяющая собою его исходную и главную жизненную позицию. Не следует понимать ценности как чисто субъективную категорию, так как если каждый отдельный человек «со своей колокольни» будет судить, к примеру, о справедливости, то получится, что у каждого она своя. Однако недопустимо говорить о справедливости в философии и в юриспруденции как о чем-то совершенно разном, а то и противоречащем друг другу. На самом же деле, если исходить из общности у людей их сущности, то мы должны признать, что существует одна-единственная (универсальная) справедливость, которая проявляется в различных сферах человеческой жизни, приобретая тем самым, лишь различные оттенки.

Справедливость как концепт аксиологии права истолковывается в терминах языка права, в тех смыслах, которые связаны с юридическими практиками, и в таком случае они локальны. Однако было бы

ошибкой изолировать эти локальные смыслы от глубинных смыслов общекультурной коммуникации, ибо они взаимозависимы, принадлежат к общему, intersubъектному смысловому пространству (Сумарокова Л. Н. Юридическая логика: коммуникативная концепция, 2015. — С.163).

Из сказанного мы можем сделать вывод о том, что право имеет объективное содержание, которое нужно распознать, правильно истолковать и применять правовые предписания таким образом, чтобы право действовало сообразно своей природе, вытекающей из сущности человека. Отрицание же наличия сущности, будь то в праве, будь то в других сферах человеческой жизни приводит к тому, что «...знание становится пародией на знание, искусство вырождается в пустую и пошлую форму, религия вырождается в нечистое самоопьянение, добродетель заменяется лицемерием, право и государство становится орудием зла (Ильин И. А. Сущность правосознания. Собр. соч. — Т.4, 1994. — С.153). Следует добавить, что «увидеть» подлинную сущность права может лишь человек, достигший в своем развитии достаточно высокого уровня сознания вообще и правосознания в частности.

КОЛЕСНИКОВА Ю. С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры философии

СОБСТВЕННОСТЬ КАК НЕОБХОДИМОЕ УСЛОВИЕ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ

Собственность является категорией, занимающей особое место в жизни общества и государства. С давних времен и до настоящего времени она вызывает особый интерес, являясь предметом разнообразных обсуждений и споров. Со времен возникновения цивилизации различные мыслители в своих работах уделяли внимание вопросам собственности. Уже в трудах древнегреческих философов можем видеть своеобразное понимание природы и сущности собственности. Так, Платон в своей концепции идеального государства акцентировал внимание на том, что первостепенная роль в государстве должна принадлежать общей собственности. Отмечая при этом, что идея справедливости заключается в том, чтобы каждый занимался своим делом, не присваивая при этом чужое и не утрачивая своего.

Взгляды Аристотеля в вопросах соотношения общей и частной собственности отличались от взглядов его предшественника и учителя. Он утверждал, что частная собственность коренится в самой природе

человека, в его естественной любви к себе. (Аристотель. Сочинения: в 4т. — М., 1975. — Т.1, с.103)

Большой вклад в развитие понимания собственности принадлежит основателям римского права. Особое значение как для самого римского права, так и для дальнейшей истории права имела основательная разработка юридических вопросов имущественных отношений с позиций защиты интересов частной собственности (Шкварок Л. В. Історичні аспекти формування правової думки стосовно власності// Юридичний вісник. — 2011. — № 3 (20), С.44). Юридическая основа права собственности была разработана именно во времена римского права. Марк Туллий Цицерон отождествляет частную собственность и справедливость, отмечая что «первое требование справедливости состоит в том, чтобы никто никому не навредил, если только не будет спровоцирован на это несправедливостью, а затем, чтобы все пользовались общей собственностью, как общей, а частной — как своей» (Цицерон Марк Туллий. Диалоги о государстве — о законах. — М., 1966, с.131).

Важную роль для понимания права, государства, собственности имеет философское учение Георга Вильгельма Фридриха Гегеля. В его работе «Философия права» особое место уделено рассмотрению проблем права и государства. Одно из употреблений понятия «право» по Гегелю — это право как свобода. Реализация свободы личности, в соответствии с идеями великого немецкого мыслителя, возможна прежде всего в праве частной собственности: люди равны как свободные личности и равны в их одинаковом праве на частную собственность (Гегель Г. Ф. В. Философия права. — Москва: Мысль, 1990., с.69). Материальные вещи, по мнению Гегеля, являются для личности тем, в чем она может во внешнем мире проявить свою свободу. Для проявления и утверждения своей свободы лицо должно вкладывать свою волю в вещь. «Лицо должно дать себе внешнюю сферу своей свободы для того, чтобы быть как идея» (Там же. — с.69). Разумность собственности Гегель видит в том, что она является первой реальностью свободы в процессе ее осуществления в действительности. Необходимость утверждения для человека своей свободы вовне порождает, по учению Гегеля, необходимость существования частной собственности отдельной личности. Лишь в частной собственности свободная воля отдельного лица приобретает свое объективное выражение (Пионтковский А. А. Учение Гегеля о государстве и праве. — М., 1993., с.120). Гегель рассматривал человека как личность лишь в неразрывной связи с принадлежащей ему собственностью. Собственность человека — это предпосылка его свободы, правоспособности, которые формируют феномен личности. Лишь в собственности лицо выступает как разум (Гегель Г. Ф. В. Философия права. — Москва: Мысль, 1990., с.101).

Таким образом, гегелевское учение о собственности играет важную роль для понимания взаимосвязи таких категорий как свобода и собственность.

Гегелевские идеи находят свое продолжение и у других философов и правоведов. Так, Б. Н. Чичерин отмечал, что собственность присуща самой природе человека как разумного и свободного существа. «Особенность каждого человеческого духа в выборе и исполнении своей цели требует и собственности как свободного распоряжения вещными благами для своеобразного осуществления совокупной личности» (Чичерин Б. Н. Собственность и государство. — СПб.: Изд-во Русской Христианской Гуманитарной Академии, 2005., 97).

Можем отметить, что реализация творческой сущности человека возможна только тогда, когда он наделен свободой. В свою очередь институт собственности способен в определенной степени обеспечить свободу человека. И речь в данном случае идет не только лишь о собственности на предметы материального мира, но и о духовной, интеллектуальной собственности, что особо важно в современном мире в период формирования информационного общества.

Кроме того собственность может выступать своеобразным каналом связи между человеком и обществом. Ведь стремление отдельного индивида к приобретению собственности имеет свою диалектическую противоположность — заботу о всеобщем благосостоянии.

Становление института собственности тесно связано со становлением прав и свобод человека и гражданина. Чем большей свободой государство наделяет человека и гражданина, тем больше условий создается и для развития института собственности, что влечет за собой и развитие самого государства. И наоборот, только тогда, когда человек признается субъектом права собственности, становятся возможными формирование и развитие свободной самостоятельной личности, которая способна уважать права других людей. При отсутствии гарантированного и обеспеченного государством права собственности совершенно невозможным становится существование и реализация свободы человека.

**ЦЕНА И ЦЕННОСТЬ:
МАТЕРИАЛЬНОЕ И ИДЕАЛЬНОЕ В ПРАВЕ**

Несмотря на то, что культурный консенсус по поводу универсальной ценности права сегодня достиг небывалых высот по сравнению с предыдущими эпохами, в нём по-прежнему есть брешь, через которую просачивается «альтернатива» праву — «неправо» — то, что нивелирует ценность всех или некоторых правил, устанавливаемых правом, и в конечном итоге способно подорвать всю систему права как ценности, обесценить его.

Для того, чтобы не допустить такого сценария, требуется вновь обратиться к утверждению Гегеля о том, что «в природе величайшая истина состоит в том, что закон вообще существует» и что эту универсальную логику мы способны лишь познавать, но изменить не в силах (Гегель Г. В. Ф. Философия права. — М., 1990. — С.53). Игнорирование и попытки уклониться от природного закона приведут лишь к тому, что тот, кто попытается идти этим путём, потеряет связь со своей собственной природой социального существа.

Цена и ценность — идеальные категории, которые отражают значение вещей и явлений, вкладываемое в них субъектом любого уровня — будь то индивид, группа или всё общество. Цена в данном случае отражает материальное, опредмеченное значение вещи или явления, его форму, а ценность — распределенное, идеальное значение, его сущность. В образовании цены или установлении ценности активно участвует широкий спектр субъектов: от одного человека — до всего общества нашей планеты.

Говоря о праве, как регуляторе общественных отношений и своде правил для всех членов общества, принято констатировать, что право — не простое явление, но и ценность. Эту ценность для права открыли и установили все члены общества, на которое распространяется его действие, таким образом, обнаружив в нём благо и придав праву характер должного бытия. «Утвердить «благо» или «ценность» в бытии — значит преодолеть якобы существующий разрыв между бытием и должным. Ибо благо, или ценность, если оно является таким от себя, а не по милости желания, потребности или выбора, именно по самому своему понятию есть то, чья возможность содержит требование к его действительности, а тем самым делается должным, если только здесь присутствует воля, способная услышать требование и преобразовать его в действие» (Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. — К.: Лібра, 2001. — С.124).

Законодательство — это деятельная сторона права, оно изобретено людьми для людей и для защиты самого права. Без человека как носителя прав оно не может быть опредмечено, и, следовательно, не может из просто сущего стать частью должного бытия, или блага.

Согласно теории стоимости Маркса цена, как идеальная категория, в наиболее полном смысле рассматривается им как нечто, что существует «в самих вещах, хотя и невидимо», и проявляется «через равенство одного товара другому», «через равенство определенному количеству золота», «через отношение к золоту» (Маркс. К. Капитал. — Т.1. — М.: «АСТ», 2001. — С.67). Безусловно, цена — это идеальное, воплощенное в материальное через трудовую деятельность, через другие вещи и через меру стоимости. «Идеальное» цены, как и идеальное любого предмета или явления, «возникает, существует и развивается в отношениях вещей, вовлеченных в жизнедеятельность общественного человека». (Манджиев. Т. Б. Право как всеобщая форма бытия идеального в обществе. // Правоведение. — 1997. — № 3. — С.37). Это широкая система взаимосвязей между человеком и обществом, человеком и вещью, вещью и обществом, которая на пике своего развития, привлекая максимально широкий спектр субъектов оценивания и возвышая одни вещи над другими, становится ценностью.

Некоторые ценности более устойчивы к переменам, неизбежным с течением времени, чем иные, а некоторые — преодолевают время, как бы выходят за его пределы, обнаруживаются вплетёнными в бытие на субстанциональном уровне и приобретают универсальный характер.

Право является одной из таких ценностей и в этом заключается основа его сущности, поскольку, становясь полностью объективной нормой жизнедеятельности, оно обеспечивает человеку, как существу социальному, возможность существования рядом с другими людьми. Так же право является системным явлением. Наиболее определенной формой права является система законодательства. Система правил, регулирующих определенный круг общественных отношений, называется юридической конституцией (основным законом). Конституция, в свою очередь, является и сводом правовых ценностей, и сама по себе — социальная ценность в сфере права. На ее примере можно проследить взаимную нерушимую связь естественного права и позитивных норм.

Если проанализировать конституцию с помощью категории «цены» Маркса с позиции «стоимости вообще», то «равенством одного товара другому» будет здесь выступать позиция конституции в системе иных социальных ценностей (моральные, политические, религиозные, эстетические и др.); «равенство определенному количеству золота» — это способ оценивания конституции (её цена равна тому, какой силой регулирования отношений обладает и какую роль она играет в обеспечении порядка в обществе), «отношение к золоту» или «мера стоимости» — это значение самого общественного порядка, то, как общество относится к

установленным в нем правилам жизнедеятельности и насколько дорожит ими.

Как мы уже отмечали, конституция является сводом ценностей, среди которых: свобода, равенство, справедливость, правомерность, субъективные права, юридическая ответственность и др., которые тесно переплетены между собой и неустранимы из системы. Таким образом, право, обладающее универсальной ценностью, через систему законодательства находит своё воплощение (опредмечивается) в юридической конституции, которая в свою очередь, «оценивая» их по «закону стоимости», возводит в категорию блага (распредмечивает) ценности, закрепляемые ею на материальном уровне. Во всей своей полноте этот процесс ведет к универсализации ценностной основы права.

Идеальное конституции — это ее универсальная ценность, материальное — её цена, то, каким образом конституция формируется и существует в объективной реальности. Они диалектически существуют вместе и дополняют друг друга, как материальное и идеальное в активной, действующей субстанции.

Розділ II

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

ОБОРотов Ю. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
заведующий кафедрой теории государства и права, доктор юридических наук,
профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины

ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРАВА КАК ЦЕЛОСТНОСТИ

В философии права и общетеоретической юриспруденции онтология права, как правило, связывается с существованием правовой реальности. Так утверждается, что из отдельных правовых феноменов складывается единая правовая реальность, где бытие и небытие перетекают друг в друга. При этом логика множества возникающих и разрешающихся социально-правовых противоречий составляет онтологию права, внутренний импульс его бытия. В этой связи В. А. Бачинин пишет о многогранности нормативного, ценностного и смыслового содержания права.

Развернутая онтологическая характеристика права в призме правовой реальности дана С. И. Максимовым, который рассматривает правовую реальность как онтологию интересубъективности, где структурными элементами выступают не социальные факты, а смыслы (идеи), что отличает статус правовой реальности. При этом разграничивается статика правовой реальности (естественное и позитивное право) и динамика правовой реальности (идея права, правовые нормы и законы, правовая жизнь).

Универсальные и онтологические основания разнообразных форм сущего связаны с взаимодействием противоположных начал, т. е. противоречий, которые возникают и разрешаются, что составляет внутренний импульс бытия. Характер взаимодействия противоречий определяет существование трех главных бытийных форм: хаоса (энтропии), порядка и гармонии. Правовое бытие развивается во всех трех формах, хотя традиционно проявляется стремление связать правовую реальность исключительно с порядком, который удален, с одной стороны, от хаоса, а с другой — от гармонии, что не охватывает разные аспекты правовой реальности. В частности, можно констатировать становление права через хаос в его движении к детерминированному хаосу, а от него

к порядку. Кроме того существующий порядок разрушается и возникает хаос, от которого вновь происходит движение к порядку.

Триумфом права является достижение гармонии. Гармоничное состояние права как целостности предполагает его рассмотрение как сферы искусства, где преодолевается как сфера пугающего хаоса, так и размеренность порой бездушного порядка и складывается правовая гармония.

Понимание стихии права связано с ускоряющимися социальными процессами и стремительными изменениями в жизни человека, включающие его во все новые и новые отношения не оставляя ни пространства, ни времени для сохранения традиции и социальной памяти о принципах и нормах человеческого бытия. Это заставляет с большим вниманием отнестись к тому, что право в своей данности предстает также как стихия человеческой жизни, а не только как ее рациональное регулятивное начало. Рационалистическая характеристика права в разработках ученых-юристов выражена в том, что носит название догмы права. В настоящее время отмечается ситуация все большей подвижности, текучести догмы права. Это отображает интенсификацию перемен современной жизни и ставит под вопрос традицию рассмотрения догмы права как незыблемой основы правовой реальности.

С. С. Алексеев связывает современный уровень знаний о праве с возможностью перехода к рассмотрению правовой материи в ракурсе догмы права в более широком плане как системы правовых средств, которые выступают элементами правой материи. При этом обособляются два слоя: первый слой, где существуют отдельные правовые средства (обязывания, дозволения, запреты, субъективные права, юридические обязанности); и второй слой, где существуют юридические конструкции как оптимальные модели построения прав, обязанностей, ответственности, юридических фактов (состав преступления, необходимая оборона, договор купли-продажи, презумпция добропорядочности и т. д.).

Изменение представлений об онтологии права получило также отображение в исследованиях нормативности правовой сферы, где актуализированы вопросы специфики правовой нормативности, которая задает направленность правовому развитию и кристаллизует правовую реальность.

Правовая нормативность как сфера должного в правовой реальности обладает такими характеристиками как общеобязательность, распространяется на всех субъектов права, выступает как равный масштаб поведения, выраженный в правовых нормах, проявляется в постоянстве, в повторяемости и процессуальности. Правовая нормативность институционализируется и существует не только через правовые нормы как кирпичики права, но она выражена в институтах права, отраслях права, системе права, правовых общностях, таких как частное и публичное право, материальное и процессуальное право.

Другим аспектом правовой реальности связанным с онтологической проблематикой стал вопрос выраженный в антропологических исследованиях права, который обозначается как «идентификация права». Иными словами чем является право: нормой или процессом (а может тем и другим).

Наконец, сегодня не исключена трактовка правовой реальности в духе постмодернизма, а именно, рассмотрение правовой реальности как ризомной среды, обладающей имманентным креативным потенциалом самоорганизации.

В самом деле, рассмотрение права как целостности перспективно с использованием для такого его рассмотрения понятия ризомы, которое как раз фиксирует внеструктурный и нелинейный способ организации целостности. Ризома интерпретируется как скрытый стебель способный развиваться куда угодно и принимать любые конфигурации. При этом ризомные сферы обладают имманентным креативным потенциалом самоорганизации. Ризома в отличие от структуры не боится разрыва. У ризомы в принципе нет ни начала, ни конца только середина, из которой она растет и выходит за ее пределы.

Постмодернизм признает достижение хаоса содержательно необходимым этапом процедур смыслопорождения, отсюда идея сознательного создания хаотичности, принцип внесения хаоса в порядок и формулирование понятия «хаосмоса» как межбытия в котором реализует себя ризома.

Ризома как нелинейный тип реализации права позволяет раскрыть многообразие ракурсов целостности права, так в частности, система права оказывается ризомной сферой, в которой не только сохраняются и изменяются правовые нормы институты права, отрасли права, но появляются все новые проявления правового регулирования консолидирующегося в новые отрасли права, среди которых информационное право, миграционное право, энергетическое право, медицинское право и т. д.

ЗАВАЛЬНЮК В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
перший віце-президент, ректор, професор, заслужений юрист України

ТРАДИЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ПІДҐРУНТЯ АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ ПРАВА

Правові традиції українського народу сягають корінням глибини століть. Навряд чи слід доводити, що становлення сучасної Української держави та її перспективи як правової держави, історія прав і свобод людини в Україні мають бути осмислені в її співвідношенні з вітчизняними традиціями.

Трюїзмом вітчизняної юриспруденції стало твердження про наявність традиції правового нігілізму українців. Ці оцінки перегукуються з аналогічними висновками про менталітет росіян, яким нібито властиві багатовікові традиції деспотизму, всесилої влади і безправ'я населення, правовий нігілізм, відсутність досвіду свободи, права, самоврядування, демократії, конституціоналізму, політичної і правової культури, підлегле становище суспільства у відносинах з необмеженою і безконтрольною владою. Погоджуючись лише деякою мірою з цими висновками, зауважимо, що навряд чи від минулого українським народом, як і російським, успадковані лише негативні фактори. Як видається, минуле та сучасне будь-якої соціальної спільноти є неможливим без позитивного досвіду правового регулювання суспільного життя. Не є винятком у цьому й український народ.

Цілісність права досягається не тільки збереженням і використанням традицій, забезпеченням наступності, але самим існуванням того, що може бути названо, за аналогією з культурною спадщиною, правовою спадщиною. Правова спадщина — це сукупність зв'язків, відносин і результатів правового розвитку минулих історичних епох у межах окремої правової культури, правової системи чи правової сім'ї. Правова спадщина втілена в сукупності правових цінностей, закладених в основі будь-якої правової системи, за допомогою яких існує, функціонує і розвивається право. Національна правова культура в кожний конкретний момент включає правову спадщину і творить її.

Для визначення ролі та значення правової спадщини українського народу в антропологічному повороті сьогодення важливо визначити її місце в системі геополітичних та культурно-правових координат. Уявляється справедливим висновок, що правова система України складалася під впливом як західної, так і східної традицій права, зокрема, це проявилось у рецепції греко-римського права. Разом з тим очевидним є і власний внесок української спільноти у правовий розвиток. Адже протягом тривалих періодів буття вітчизняного права воно розвивалося, спираючись в основному на власну традицію права. Це стосується,

перш за все, періоду давньоруського права, а також радянського права, з його надмірною ідеологізацією й посиленням зв'язком з державною владою. На думку Ю. М. Оборотова, сучасний правовий розвиток України слабко орієнтований на використання своєї правової спадщини, характеризується значною правовою акультурацією, зокрема некритичним використанням західної традиції права.

Як уявляється, антропоцентризм, наявний сьогодні у правових системах сучасності, не був чужим для української правової традиції, що значною мірою було зумовлено власним розумінням та сприйняттям християнства. Християнство повсюдно у світі підготувало ґрунт антропологічного праворозуміння ідей про єдність людського роду, рівність його членів, неприпустимість дискримінації на соціальній або національній основі («немає ні бідняка, ні багача, ні елліна, ні юдея»). Християнський початок простежується також в принципах демократії, поділу влади і громадянського суспільства. Християнською спадщиною визнається ідея становлення соціальної правової держави як втілення вираженої у Новому Заповіті ідеї любові до ближнього. Зазначимо й таку правову по суті ідею християнства, як володіння людиною свободою волі. У християнській антропології свободу волі вважають однією з абсолютних істин стосовно природи людини. Згідно з християнською доктриною людина — єдина серед усіх живих істот істота, свободу волі якій подарував Творець. Воля людини вільна у своєму виборі тому, що вона підкорюється людській владі. Слід погодитись з твердженням В. В. Дудченко про єдине коріння свободи особистості та ідеї правової держави. Те, що правова держава визнає за основу свого існування, є принцип особистості, право на індивідуальну творчість і самовираження. Основною передумовою теорії правової держави є цей принцип особистості, принцип свободи.

Отже, християнство імпліцитно містило ідею олюднення права, надання йому антропологічного виміру, що посприяло утвердженню антропологізму в українській правовій традиції.

Антропологізація в українській правовій традиції також пов'язана зі збереженням звичаєво-правового регулювання, яке, будучи відокремленим від прямого державного нормотворення, стоїть ближче до власне людини як члена спільноти. Правовий звичай — це «найантропніше» джерело права: між людиною та нормою тут немає жодних посередників у вигляді суду або державного адміністративного органу. Тому формування, розвиток та «виживання» правових звичаїв є свідченням антропологічних характеристик цілої системи права.

Правові звичаї українців стали предметом багатьох досліджень, які простежують традиції звичаєво-правового регулювання від найдавніших державних утворень на території України до сьогодення, доводять чинність правових звичаїв у багатьох сферах регулювання, у тому числі — у конституційній, а також поновлення за доби незалежності України

правових звичаїв, передусім у сфері приватних відносин. Сучасний дослідник Б. С. Бачур доводить, що аж до XIX століття такі норми й інститути цивільного звичаєвого права як давність володіння, заволодіння, спільна власність, сервітутне право, чиншове право, практично не піддавалися змінам, тому що в них зберігалася органічна залежність права від сутності й характеру народу. І сьогодні у поземельних відносинах можна простежити вплив правових звичаїв. Зокрема, таким є інститут добросусідства, закріплений Земельним кодексом України, що складається з вироблених століттями правил співжиття у сільській громаді.

П. П. Чубинський, який досліджував звичаєве право, що діяло на українських землях у XIX ст. і застосовувалось волосними судами, відмічав такі його позитивні риси: розумність та справедливість (з досліджених ним більш ніж 500 рішень волосних судів не було жодного безглузлого або явно недобросовісного); висока ефективність та авторитетність (скарги на рішення волосних судів подавалися дуже рідко); довіра до волосних судів не тільки з боку селян, справи яких були таким судам підсудні, але й з боку поміщиків та єврейського населення, яке могло би звертатися до інших судів; підкуп суддів є надзвичайно рідкісним явищем.

Тема національного характеру — це тема національної самосвідомості та самовизначення людини, а сенс категорії національного характеру полягає в тому, що вона фіксує, передусім, не позитивно-правове явище, а становить форму самосвідомості народу (так само як і усвідомлення історичної долі цього народу з точки зору інших культур). Національний характер тотожний із своєрідним способом життя, комплексом культурних цінностей, правилами поведінки та системою інституцій, які притаманні певному народові. Національний характер формується історично й може визначити ті фактори, що спричиняються до його постання. Після того, як національний характер встиг скристалізуватися, він звичайно виявляє чималу стабільність і уміння відкинути або асимілювати підривні впливи.

Отже, національний характер українського народу є благодатним ґрунтом для закладення основ національної юридичної антропології. Антропоцентричне розуміння правової реальності є близьким і природним для українського народу.

ДУДЧЕНКО В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри теорії держави і права, доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

КОНЦЕПТ ОСНОВНОЇ НОРМИ У СУЧАСНОМУ ПРАВІ

Кожна правова норма черпає своє визнання і свою силу з деякої вищої правової цінності. Що це за вища норма — цінність, які її витoki, природа, особливості, призначення, функції? Надважливе те, що основна норма визначає критерії того, що є право. Вона є вихідним пунктом всього права і усієї процедури його створення. Вона легітимує нормативний порядок.

Без сумніву, потрібно з'ясувати й питання: якою є основна норма сучасного права і чому ґрунтується зобов'язуюча сила самої цієї основної норми?

Тож, перед юристом, який розмірковує про право, постає головне питання: якою є підстава зобов'язуючої сили чинного права, в чому полягає дієвість права і які критерії такої дієвості? Це і є проблема основної норми.

Для того, щоб дати відповідь на поставлені запитання, треба заглибитися в право і спробувати з'ясувати джерело, яке живить його зобов'язуючою силою. Необхідно виявити «джерела джерел», тобто первісні і значимі самі по собі джерела, на яких ґрунтується авторитет і ефективність вторинних джерел. Первісне джерело самим своїм існуванням втілює цінності, надає гарантію реальної ефективності правової норми.

Отже кожна розвинута правова система мусить містити основну норму. В такій нормі вбачають найважливішу і наскладнішу проблему всієї юриспруденції. Зазначена проблема є універсальною, такою, що має стосунок до будь якого права без винятку.

Зупинимось на аналітичній та емпіричній теоріях основної норми.

Відомим прибічником аналітичної теорії є Ганс Кельзен. Кельзен вилучає теорію справедливості з програми теорії права.

Як наслідок, Кельзен не з'ясовує вирішального для будь-якої теорії права питання про критерії відмінностей права від неправда. На його думку, справедливість зовсім не стає елементом поняття права і тому не взмозі служити критерієм, який дозволяє відрізнити право від інших примусових порядків (*Чистое учение о праве Ганса Кельзена. Вып. 1. — М., 1987. — С. 51—52*). Критерію абсолютної справедливості не існує. Справедливість Кельзен відносить до моралі і при цьому тримається уявлень про моральний релятивізм.

Кельзен вважає всі природно-правові концепції праворозуміння ідеологізованими (ненауковими). Він відзначає, що основна норма,

яка в його вченні обґрунтовує дійсність позитивного права, виконує епістемологічну, а не етично-політичну функцію (як природне право). Обґрунтувати основну норму неможливо. Вона формальна, цілком нейтральна за змістом. При постулюванні основної норми не стверджується ніяких (трансцендентних) цінностей, які не належать позитивному праву. Будь-який довільний зміст в змозі бути правом.

З огляду на сказане, очевидно, що Кельзен не вирішує проблему суцього й належного, а від так його основна норма і поняття права повністю належить сфері позитивного.

Однак, правом не є виключно позитивне право. Основна норма не є нормою позитивістського типу і вона не обґрунтовується емпірично. Тільки з суцього ніколи не впливає належне.

Кантівська ж філософія вчить: неможливо з суцього пізнати, що є цінним, що є істинним, що є належним. Ніколи щось не є істиним тільки тому, що воно є, чи навіть буде. Звідси випливає заперечення позитивізму, який ґрунтується на суцшому.

Принципи належного, ціннісні судження, оцінки в змозі виводитися, виходячи не з індуктивних міркувань про суше, а лише дедуктивно, на підставі інших принципів подібного характеру. Саме тому вищі принципи належного недоказовані. Вони аксіоматичні. Їх можна лише сприймати на віру (*Кант І. Метафізика нравов в 6-ти томах. Т. 4. — М., 1965. — С. 280–285*).

Основна норма Канта є нормою природного права. «...Можна мислити зовнішнє законодавство, яке містило б виключно позитивні закони, але у цьому випадку їм мусить передувати природний закон, який би обґрунтував авторитет законодавства (*Кант І. Метафізика нравов в 6-ти томах. Т. 4. — М., 1965. — С. 133*). І далі: «Свобода і є те єдине первісне право, властиве кожній людині на підставі належності до людського роду (*Кант І. Метафізика нравов в 6-ти томах. Т. 4. — М., 1965. — С. 147*).

Отже, за Кантом, етичне і правове — суть синкретичні у витоці. Праву і етиці властива спільна риса — нормативний характер обох, оскільки і перше, і друге встановлюють правила поведінки, а не описують і констатують факти, як в позитивній науці. Оскільки етика як родове для права поняття, належить до сфери надемпіричного пізнання, то Кант цілком послідовний, коли зазнає: «Всезагальний критерій, за яким взагалі можна пізнати як право, так і неправу, стане очевидним лише тоді, коли ми зігноруємо емпіричні принципи... Право — сукупність умов, за яких свободна воля одного узгоджена з свободою другого, з точки зору всезагального закону свободи» (*Кант І. Метафізика нравов в 6-ти томах. Т. 4. — М., 1965. — С. 285*).

Підіб'ємо підсумки.

Основна норма є нормою природного права. Позитивному праву має передувати природний закон, який би обґрунтував авторитет

законодавства. Свобода є те єдине первісне право, властиве кожній людині на підставі належності до людського роду. Свободу мислять як постулат, як «уроджене право» людини, захист якого є обов'язком держави. Свободу неможливо нізвідки..., у ній можна лише первісно перебувати.

Визнання природного права основною нормою українського права обумовлює інший предмет національної теорії держави і права і інші її цілі.

ОВЧИННИКОВА А. П.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
профессор кафедры теории государства и права,
доктор искусствоведения, профессор

ПРАВОВАЯ ДЕМАГОГИЯ КАК ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЙ ФЕНОМЕН

Не было такой культуры, по крайней мере, культуры, отягощенной политическими отношениями, где демагогия не имела бы места. Даже в идеальном платоновском государстве мудрым правителям было предписано применять ложь как «лечебное средство». Рушатся цивилизации, меняются идеалы, стиль мышления, а демагогия благополучно выживает, меняя лишь одеяния, она живуча, как птица Феникс: на грани культурных и политических эпох старую демагогию объявляют уничтоженной, но для того, чтобы возродить молодую. Странно, что этот любопытный феномен выпадает из поля культурологических, политологических исследований и до сих пор не создано ДЕМАГОГИКИ.

Различия между типами демагогии могут быть усмотрены по основанию открытости-закрытости социума. В тоталитарном обществе демагогия встроена в систему государственного управления и считается делом доблести официозных пропагандистов. Либерализм же превращает демагогию в продукт ширпотреба всех политических сил, борющихся за свой электорат. При этих различиях остаются инвариантными принципы, методы и приемы демагогического действия. Не имея здесь возможности подробно обсудить их все, упомяну лишь некоторые.

Принцип беспринципности. Нет такого политического обещания, нравственной нормы или юридического закона, которые не могут быть объявлены устаревшими и затем нарушены во имя блага народа. Исключение составляют законы природы.

Принцип прогресса. Если жизнь стала нестерпимой, призыв к реализации целей должен сопровождаться словами о неуклонном

развитии и углублении, о дальнейших шагах по удовлетворению нужд народа. Народ должен узнать, что жизненный уровень еще больше возрос, что социальная защита крепчает, а светлое будущее начнется сразу после темной полосы и нынешнее поколение будет жить. Принцип «наших быют». Добиться поддержки народом достижения целей можно тогда и только тогда, когда создан образ врага, ущемляющего наши интересы. Историческая форма общности «Наших» может быть образована по любому основанию — профессиональному, религиозному, классовому, имущественному и т. д. Но самый «дешевый» и надежный способ, с помощью которого может продвинуться политик, которому нечего больше предложить (Поппер Карл Раймунд. Открытое общество и его враги. — Т.1: Чары Платона — М.:Феникс, 1992. — С. 357.) — это идея национального государства, эксплуатирующая племенные инстинкты.

Демагогия формулирует ряд законов, которые народ должен усваивать с материнским молоком. Из них важнейший — Закон единства кости: всякий друг народа одной с ним кости, плоть от плоти. Модификации: депутат — слуга народа, вышли мы все из народа и т. д.

Другой закон, это, например, Закон обратного отношения обещаний и их выполнения: чем меньше предполагается сделать для людей, тем больше должно быть обещаний и клятв верности делу народа. Однако, главное не законы, а методы демагогического действия. Так, если вам мешает тезис вашего противника, используйте метод подкидыва: объявите тезис искусно подброшенным не-Нашими (демократами, шовинистами, националистами и т. п.).

Весьма эффективен диалектический метод с его оборачиванием противоположностей: министерство лжи, по совету Дж. Оруэлла, должно быть названо министерством Правды, желание утяжелить свой карман за счет облегченной казны получает название борьбы с коррупцией, стремление взять власть в свои руки — это борьба с теми, кто беззастенчиво рвется к власти. Когда противник говорит, что он отдал борьбе за дело народа все свои силы, вам остается только сказать: очень жаль, но так оно и есть.

Близок диалектике и метод затенения: объект вашей критики включает и теневой ряд. Так, критикуя какую-то партию, ее следует включить в кортеж из понятий национализма, подстрекательства (к чему именно — не так важно), а социал-демократы, напротив, будут хорошо смотреться в ряду проимперских настроений, антигосударственной деятельности, тайных происков и демагогических обещаний.

Последний эпитет указывает на применение также метода первых петухов: кто первый прокукарекал, тот и объявил наступление утра. Применительно к политической культуре это означает: кто первый обвинил оппонента в демагогии, тот и прав. Себя же он избавил от этого

обвинения. Аналогічно — відносно корупції, безграмотності, представництва народних інтересів, непатріотичності і всього іншого.

Метод освітлення (Скільки людей записалося в вашу партію? — Уже одинадцять, і заяви продовжують поступати). Метод надії (ніколи не говори «ніколи»), нехай надія помирає після виборів), (молодіжний рух, партія жінок, об'єднання обманутих вкладників, партія пенсіонерів), метод сайентизації (разве не науково звучить: «розв'язуючи цю нагальну проблему, поставимо питання, розв'язання якого пов'язано з практичною верифікацією...?»), метод подвійної бухгалтерії (політика — брудна справа — це про Них, а про Наших: «Чесність — найкраща політика»), метод одягу і носового платка (коли просять грошей, треба дати, але або дуже багато, або мало, щоб зацікавлений спробував приховатися носовим платком).

Крім методів демагогії рекомендується використання загальнодоступних засобів, наприклад, закон єдності волі легше виконується орфоепічними засобами, якщо нормальний демагог для ліквідації інциденту створює прецедент, то це його небагато не компрометує, а навпаки, зближає з народом. Виразу надії, що наслідком дослідження покладено початок побудові демагогії як найважливішої теоретичної і практичної дисципліни.

КРЕСТОВСЬКА Н. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри теорії держави і права, доктор юридичних наук, професор

ФІЛОСОФІЯ ДИТИНСТВА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ПРАВОВОЇ ЮВЕНАЛІСТИКИ

Дитинство як соціокультурний феномен є невід'ємною частиною буття кожного суспільства і людства у планетарному масштабі і одночасно правовий статус дітей є показником соціокультурного розвитку суспільства. Сучасна філософія серед своїх напрямів володіє таким повноцінним жанром як філософія дитинства (М. Ліпман, Д. Кеннеді, Д. Арчард, Г. Метьюз, Д. І. Мамичева, В. Г. Безрогов, О. Г. Кіслов та ін.). Як уявляється перехрещення предметного поля філософії дитинства та ювенального права в царині проблематики прав та обов'язків дитини, так само, як і прав та обов'язків батьків щодо дитини створює нові можливості для обох напрямів у дослідженні дитинства (Matthews G. B. The philosophy of childhood / Gareth B. Matthews. — Harvard : Harvard University Press, 1996. — Р. 6).

Ювенальне право постає як ціннісно-орієнтована система матеріальних, процесуальних та організаційних правових норм, спрямованих на забезпечення виживання, розвитку та соціалізації дитини шляхом закріплення особливого статусу дитини як суб'єкта права, встановлення компетенцій інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватися справами дітей, і регулювання відносин, одним із учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина. На нашу думку, ювенальне право сьогодні існує на національному, інтеграційному (європейське та право) та міжнародному рівнях, а правову ювеналістику можна uważати уже сформованою галуззю юридичної науки.

З позицій філософії дитинства можуть бути по-новому осмислені закономірності виникнення ювенального права. Продовжуючи думку Д. І. Мамичевої про світоглядний перелам, що відбувся за Нового часу, у розумінні дитинства як осердя життєвих та діяльних резервів особистості, потенційної сили для здійснення культурної творчості (Мамычева Д. И. Тематизация детства в культуре Нового времени / Мамычева Диана Ивановна // Философия права. — 2011. — № 2. — С. 60), зазначимо, що для доби постмодерну відмітний ще один поворот у розумінні дитинства, а саме усвідомлення дитинства як доби правової соціалізації особистості, а дитини — як суб'єкта права, одночасно і рівного дорослому у базових правах, і відмінного від дорослого як особи, яка має певні правові преференції та правові обмеження. Як уявляється, саме філософсько-правовий підхід дозволяє сприймати дитину як правову людину у процесі постійного розвитку та становлення правової особистості. У правовому вимірі це означає, що на різних стадіях свого розвитку дитина потребує різного рівня захисту, забезпечення та партнерства (Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини / Джеральдина ван Б'юрен ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського ; наук. ред. М. О. Баймуратов. — Одеса : БАХВА, 2006. — С. 73).

Філософському осмисленню мають бути піддані сучасні форми буття ювенального права. Не викликає сумніву існування ювенального права як системи юридичних норм. Але чи можна говорити про, наприклад, ювенальний правопорядок та ювенальну правову культуру?

У філософському річизні перебуває проблема співвідношення права дитини та права дорослого. Конвенція про права дитини та ювенальне законодавство по суті зруйнували одну з найбільш дорогих для філософії права ідей — ідею рівності людей у праві. І це руйнування, на нашу думку, є благом. Конвенція про права дитини якраз представляє дитину як суб'єкта права, що є позитивно дискримінованим по відношенню до дорослого. Хоча й не варто бачити у цьому негативну дискримінацію дорослих членів суспільства, на чому наполягають противники Конвенції про права дитини та ювенальної юстиції. Йдеться лише про інакшість, а не зверхність дитини у правовій реальності.

Проблематика правових відносин цих різних суб'єктів права — дитини і дорослого — формується в іншій площині. Визнаючи дитину суб'єктом права ми маємо усвідомлювати повноту правосуб'єктності дитини, тобто здатність дитини не тільки бути носієм особливих прав, обов'язків, відповідальності, але породженою ними й здатності бути учасником юридичного конфлікту. Як уявляється, такі конфлікти інтересів дитини та її батьків, її вчителів, дорослих взагалі є неминучими. І це є зворотнім боком перетворення дитини з об'єкту правового впливу на суб'єкт права, адже з об'єктом конфліктів у принципі бути не може. Як утримати баланс між тенденцією підвищення правового статусу дитини до правового статусу дорослого та необхідністю надання дитині особливого правового захисту? Очевидно, що ці і багато інших питань буття дитини у праві є філософською проблемою.

У зв'язку з цим сьогодні існує нагальна потреба у виробленні аксіологічної концепції дитинства та дитини у праві та адаптації антропологічного підходу до вивчення ювенального права. «Дитина» та «дитинство» є пов'язаними між собою, але не тотожними явищами, у зв'язку із чим потрібно розрізняти поняття цінності дитини та цінності дитинства. Цінність дітей (хоча під різним кутом зору) незаперечно визнається будь-яким суспільством. Натомість цінність дитинства усвідомлена тільки сьогодні, коли визнано, що дитинство за своєю природою є періодом життя людини, який має найбільше інформаційне навантаження та найбільший інноваційний потенціал. Постановка питання про дитинство як правову цінність викликана як загальносоціальними чинниками, так і суто правовими причинами. Серед них — є юридизація суспільних відносин, які нещодавно перебували поза правовим впливом і пов'язане з цим процесом розширення кола правових цінностей.

Сучасне право визнає не тільки дітей, але й саму пору дитинства як правову цінність, зумовлену унікальними властивостями дитини, якими є: невинність, вразливість, енергійність, сподівання, зацікавленість. Дитинство має зайняти місце поряд з такими фундаментальними правовими цінностями, як життя, здоров'я, свобода, безпека, справедливість. І якщо в різних правових культурах вказані цінності мають різну «вагу», то діти і дитинство, можливо, є тими загальними цінностями, які здатні об'єднати все людство.

МАТВЄЄВА Л. Г.

Одеський державний університет внутрішніх справ,
начальник кафедри теорії та історії держави і права,
кандидат юридичних наук, доцент

РОЛЬ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЕЛІТИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВОВОЇ ТРАНЗИЦІЇ

Характерною рисою українського суспільства, яке перебуває у стані системної трансформації, є кардинальна зміна суспільних цінностей, які, своєю чергою зумовлюють зміни у соціальному, в тому числі — правовому регулюванні. У транзитивному суспільстві, що рухається до правового типу культури, значно зростає роль юридичної еліти, яка виступає генератором ідей, а в найбільш бажаному для суспільства варіанті — ще й провідником правових реформ. Проблемою українського суспільства на сучасному етапі розвитку є незавершеність і складнощі у формуванні та інституціоналізації власної юридичної еліти, яка не має стійкої традиції впливу на суспільні процеси. Так, Ю. М. Оборотов зазначає, що для України актуальним залишається питання формування юридичної еліти та визнання за нею пріоритету визначати правовий розвиток суспільства (Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. — О.: Фенікс, 2012. — С. 5.).

За визначенням О. Ф. Скакун правова еліта (*elite*) — це природно відібрана частина професійно освіченої спільноти юристів з високо-розвиненою правосвідомістю, якою вона керується в науковій, практичній та науково-практичній діяльності у сфері юриспруденції. До еліти О. Ф. Скакун відносить вчених-професорів, працівників судових органів, посадових осіб прокуратури, адвокатури, інших професійних працівників юридичних відділів державних і недержавних структур, депутатів, які відповідають наведеним нею якісним критеріям. Відмітимо серед останніх відповідальність юридичної еліти за майбутній правовий розвиток (Скакун О. Ф. Правосознание в правовой системе Украины: эволюционные особенности, профессиональное и региональное измерение / О. Ф. Скакун // Право Украины. — 2013. — № 1. — С. 93—116.). Про відповідальність юридичної еліти у транзитивний період історії України та її відповідність викликам часу наголошує З.-О. Н. Козловська (Козловская З.-О. Н. Формирование юридической элиты в Украине/ З.-О. Н. Козловская // Юридический вестник. — 2012. — № 1. — С. 67—71).

На нашу думку, перед юридичною елітою на сучасному етапі розвитку стоїть, крім висвітлених указаними авторами оперативно-тактичних завдань у передусім правовому вихованні та правовій освіті, стратегічне завдання, виконання якого має вплинути вирішальним чином на утвердження в Україні правового типу культури. Ним є утвердження

у професійній, а в перспективі — і в суспільній правосвідомості — ціннісно-нормативного праворозуміння, очищеного від тоталітарного інструменталізму, тобто від розуміння права виключно як знаряддя в руках держави та її апарату. Продовжуючи висновок О. Ф. Скакун про те, що правосвідомість юридичної еліти виступає у вигляді панівної правової ідеології — складної програмно-цільової, ціннісної, пізнавальної та соціально організуючої системи існування і дії права в суспільстві (Скакун О. Ф. Вказ. праця. — С. 105), зазначимо, що це накладає на юридичну еліту обов'язок здійснювати заходи щодо утвердження у суспільній правосвідомості властивого еліти праворозуміння.

На сьогодні в рамках світової правової науки вже створена глобальна правова ідеологія, стрижнем якої є ідея верховенства права, відображена у концепціях правової держави і правління права (Дзьобань О. П. Вплив глобалізаційних процесів на національні право й правову культуру / О. П. Дзьобань // Гілея: науковий вісник. — 2013. — № 72. — С. 529–534. — Режим доступу до статті : http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/3068/1/Dzeban_529_534.pdf).

Утвердження верховенства права означає на першому етапі інтеріоризацію юридичною елітою, а слід за нею — і усією професійною юридичною спільнотою цієї концепції. На сьогодні ми можемо спостерігати відсутність єдності у розумінні верховенства права навіть у середовищі юридичної еліти (Темченко В. І. Правові та моральні аспекти механізму забезпечення механізму забезпечення громадянських прав і свобод у контексті євроінтеграції : монографія / В. І. Темченко. — К. : К. І. С., 2012. — С. 290–291). Утім для цілей ідеологічного забезпечення правокультурності досить приєднання до сумативного визначення верховенства права, згідно з яким воно включає функціонування усіх суб'єктів права, у тому числі держави, під впливом законів, які були привселюдно прийняті, рівною мірою виконуються і незалежно реалізуються судовими органами і які є сумісними з міжнародними нормами і стандартами у сфері прав людини, що забезпечується, своєю чергою такими необхідними заходами, як рівність перед законом, відповідальність перед законом, неупереджене застосування законів, поділ влади, участь у прийнятті рішень, правова визначеність, недопущення сваволі, процесуальна та правова прозорість.

Наступним кроком юридичної еліти у забезпеченні переходу українського суспільства до панування права є вирішальна участь у реформуванні правової системи. Задля цього юридична еліта має рішуче переглянути свою роль у процесі правоутворення. Позитивістський інструменталізм, який досі зберігає міцні позиції в умах юридичної спільноти, відводить юриспруденції роль інтерпретатора законодавчої волі держави. Натомість концепція верховенства права зумовлює активну роль юридичної еліти у правотворчому процесі. На наш погляд, на сьогодні можна висловити обережний оптимізм з цього приводу, зважаючи

на залучення до Конституційної Комісії — спеціального допоміжного органу при Президентові України великого числа провідних вітчизняних юристів.

Останнім за логікою, але не за важливістю, є переосмислення ролі юридичної еліти у поширенні нового типу праворозуміння на професійну юридичну спільноту, що своєю чергою означає підпорядкування елітою процесу підготовки та кваліфікації професійних правників, що уже здійснено у країнах з правовим типом культури. Наприклад, у США таку роль виконує Американська асоціація правників (Бігун В. Юридична освіта в Україні та США / В'ячеслав Бігун // Юридичний журнал. — 2003. — № 4. — С. 132–135).

Пропоновані заходи, на нашу думку, сприятимуть прискоренню на невідворотності правової, а внаслідок цього — соціальної та політичної транзиції України — від посттоталітарного суспільства (напівправового — за визначенням В. С. Нерсисянца) до суспільства з правовим типом культури.

ГОРОБЕЦЬ К. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук

ПРАВОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА ВЗАЄМОДІЯ

Розвиток сучасних уявлень про право і політику як двох сфер життя людини на пряму пов'язані з усвідомленням їх ціннісної характеристики. Ідеться в даному випадку не про те, в призмі яких суджень та оцінок відбувається актуалізація права і політики, а про те, яким є зміст цих двох систем, які ідейні згустки вони в собі несуть.

Особливо цікавою взаємодією правової та політичної аксіології полягає в тому, що на феноменальному рівні ці дві системи часто розглядаються як нерозривно прив'язані одна до одної, майже тотожні. Наприклад, в дослідженнях з питань політичної аксіології не так часто відбувається змістовний аналіз суто політичних цінностей, а робиться акцент на політико-правових цінностях, чим підкреслюється їх проміжний, прикордонний статус. Але чи можемо ми говорити про те, що правові та політичні цінності можуть існувати паралельно? Чи існують якісні відмінності між правовою та політичною аксіологією?

Як уявляється, формування уявлень про внутрішню єдність політичних і правових цінностей і взагалі права і політики нерозривно пов'язані з розвитком самої політико-правової думки. Дійсно, політична і правова

наука не так вже й давно відокремилися одна від одної, а формування самостійних наукових дискурсів довкола цих феноменів зайняло багато часу. Але при цьому лише в останні десятиліття приходить усвідомлення, що наявність у права, політики, моралі тощо власної відносно автономної системи цінностей — це, по суті, питання про існування самих цих сфер життя людини.

З точки зору юриспруденції, питання про співвідношення політичної і правової аксіології практично ніколи не ставилося, принаймні, якщо говорити про новітній юридичний дискурс. Традиційно правова аксіологія розвивалася в руслі розмежування права і моралі. У цьому сенсі, як це не парадоксально може прозвучати, представники юридичного позитивізму, яких часто звинувачують у відмові праву в ціннісних характеристиках, зробили для становлення правової аксіології більше, ніж представники будь-якої іншої течії. Старанно розмежовуючи право і мораль позитивізм тим самим створив цілу низку підстав для того, аби виокремлювати сферу власне правових цінностей, які можуть лежати за межею моральної оцінки.

Тут варто прояснити, що існує дві генеральних лінії сприйняття правових цінностей. Одна лінія говорить, що правові цінності є проявом моральної природи права, адже в більшості випадків саме мораль може бути критерієм для оцінки діючого права. Інша лінія говорить, що правові цінності мають свій особливий статус в системі соціальних цінностей. Другий варіант виглядає більш прийнятним, але не тому, що тут відбувається відмова праву в можливості його моральної оцінки. Тут має місце невизнання тези, відповідно до якої мораль володіє монополією на соціальні цінності. Це є значним спрощенням існуючої в суспільстві аксіосфери.

Але так само, як система правових цінностей може розглядатися як відносно автономна по відношенню до моральних цінностей, самостійною є й система політичних цінностей. Правові цінності є власне-правовими феноменами, які лежать в основі права і виступають одночасно його першоелементами та інструментами, за допомогою яких відбувається пізнання права. Основна характеристика правових цінностей — їх зміст розкривається винятково в межах правової сфери життя суспільства, ніде, окрім права, вони існувати не можуть. До таких цінностей належать законність, правосуддя, суб'єктивні права, юридичні обов'язки, правова процедура тощо. Від правових цінностей слід відмежовувати цінності, що мають юридичний статус. Вони не є правовими за своїм змістом, а просто отримують захист з боку права.

Чи можна говорити про існування таких само цінностей у сфері політики? Які б не мали жодної іншої сфери свого існування, окрім політичної? Це питання є більш ніж складним, оскільки з позицій політичної аксіології існує декілька основних підходів до розуміння політичних цінностей. Макіавелліанська традиція робить акцент на доцільності та користі як основоположних орієнтирах оцінки діяльності політичних

акторів, тоді як кантіанство забороняє розглядати людей як засіб досягнення політичних цілей. Однак за будь-якого підходу до розуміння політичної аксіології, набір основних політичних цінностей є незмінним: влада, панування, загальне благо, чесність тощо.

Правові та політичні цінності перебувають одночасно у двох станах. З одного боку, доцільно говорити про їх розмежування, оскільки вони виражають, по суті, різні платформи соціального буття індивіда, а з іншого — постійно взаємодіють. Один із варіантів такої взаємодії пропонує Ю. Габермас, коли намагається застосувати свою теорію комунікативної дії до проблем політичної та правової сфери. Для німецького філософа мораль, право та політика перебувають у взаєминах конвергенції, але при цьому основне питання має якраз аксіологічний характер: у чому полягає примусовість моральних, правових та політичних норм? Тут необхідною є апеляція до аксіології, оскільки причини виконуваності норм лежать у площині легітимності. Ю. Габермас вважає, що основним ціннісним інструментом досягнення правового і політичного консенсусу є залученість Іншого до ухвалення рішень (Хабермас Ю. Вовлечение Другого. Очерки политической философии. 2003, с. 60–62). Право у цьому контексті набуває і політичного значення, оскільки його легітимність є тим вищою, чим більший стосунок до його формування відчують індивіди, які можуть при цьому сповідувати абсолютно різні доктрини та концепції.

Політична і правова аксіологія, відтак, поступово відходить від парадигми розмежування до парадигми конвергенції. Ці процеси мають на меті не підмінити право політикою чи навпаки, а показати субстантивну єдність права і політики в сучасному інтерсуб'єктивному дискурсі.

МЕЛЬНИЧУК О. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
науковий співробітник науково-дослідної частини,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ: ТЕОРЕТИЧНИЙ РАКУРС

Формування цілісного загальнотеоретичного дискурсу міського права та міської правової системи неодмінно передбачає звернення до емпіричних аспектів цієї проблематики. Особливо важливим це є у зв'язку з необхідністю підтвердження тези щодо правового плюралізму у становленні та нормативному й інституційному оформленні правових систем сучасних українських міст.

У цьому контексті перехід від теоретичного до емпіричного аналізу міської правової системи пов'язаний з тією обставиною, що розвиток нормативів, цінностей та інститутів міського права в Україні поступово сягає того рівня, який дозволяє констатувати наявність специфічних рис у правових системах багатьох українських міст. Але при цьому, у загальносоціальному аспекті становлення міської правової системи в Україні не може виходити за рамки загального процесу урбанізації суспільства, а отже, ми маємо враховувати, що лише крупні міські агломерації, довкола яких формується особливий економічний, правовий та політичний простір можуть претендувати на статус урбанізованих територій, в яких сформувалася міська правова система.

З цієї точки зору найбільш перспективним виглядає розгляд інституціоналізації міських правових систем, фундаментальні основи яких закладені Конституцією України, тобто міських правових систем Києва та Севастополя. Варто зазначити, що питання особливостей здійснення місцевого самоврядування у цих містах доволі часто ставали предметом досліджень, здебільшого у сфері конституційного та муніципального, іноді — адміністративного та фінансового. Утім, як видається, проблематика правового положення цих міст у правовій системі України, рівно як їх значення для правового життя українського суспільства зумовлює актуальність саме загальнотеоретичного осмислення їх правових систем.

Між тим, виявлення особливостей правових систем міст Києва та Севастополя, правовий статус яких в українському законодавстві часто якщо не ототожнюється, то, принаймні розкривається в одному контексті, ускладнюється питаннями правового регулювання окупованих територій, до яких, гідно чинного законодавства, відноситься і місто Севастополь. У цьому зв'язку проблематичним є розгляд правової системи цього міста з точки зору його фактичної виключеності з правового поля України. Незважаючи на те, що територія АР Крим та м. Севастополя на рівні світового співтовариства однозначно розглядаються як незаконно окуповані (Territorial integrity of Ukraine : Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 [Електронні ресурс]. — Режим доступу : http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262), усе ж положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» вказують на те, що м. Севастополь з його сформованою правовою системою виключено з правового простору України (зокрема, це положення ст. 12 Закону, які регламентують зміну територіальної підсудності унаслідок неможливості здійснювати правосуддя судами на тимчасово окупованій території).

Відтак, дослідження проблем та напрямів інституціоналізації правових систем міст, яким Конституцією України надано спеціальний правовий статус, має відбуватися з урахуванням специфіки правового регулювання режиму тимчасово окупованих територій.

Основна проблема інституціоналізації правових систем українських міст полягає у відсутності достатньо широких та гарантованих меж створення та реалізації міської правової нормативності. У цьому сенсі характерно, що навіть Київська міська рада — основний суб'єкт нормотворчості у м. Київ, правовий статус якого регламентовано спеціальним законом, і який є центром політико-правового життя українського суспільства, основну увагу приділяє ухваленню індивідуальних рішень. Серед рішень нормативного характеру увага зазвичай приділяється визначенню компетенції тих чи інших органів при Київській міській раді чи Київській міській державній адміністрації.

Із позицій нормативного оформлення правової системи міста більш прогресивним виглядає місто Львів, на території якого функціонують локальні нормативно-правові акти, специфіка яких визначається особливим культурним статусом міста. Так, наприклад, з метою збереження культурного образу міста, «збереження історико-культурного середовища м. Львова, недопущення ескалації міжнаціональної напруги» було ухвалено Положення про Акустичний режим у м. Львові. Туристичний статус м. Львова відобразився у специфіці нормативних засад здійснення екскурсійної діяльності в межах історичної частини міста (Положення про порядок проведення екскурсійної діяльності у м. Львові).

Формування нормативної сфери у складовій правових систем сучасних українських міст ускладнюється існуючою системою міського самоврядування, яка передбачає доволі вузький спектр автономії міст. З одного боку, це зумовлює пасивність міських рад у створенні нормативно-правової основи для розвитку та функціонування міста, а з іншого — створює ситуацію, коли міські ради більшою мірою концентрують свою діяльність довкола ухвалення індивідуальних рішень, тобто орієнтуються не на правотворчість, а на правозастосування.

Як видається, формування правових систем українських міст є важливим кроком на шляху до децентралізації держави, яка задекларована як один із ключових напрямів конституційної реформи. У цьому зв'язку майбутнє реформування має переслідувати мету максимального розширення правової автономії міст та надання їм необхідного інструментарію для розвитку їх правових систем, які на сьогодні знаходяться на початковій стадії свого становлення.

ТИЩЕНКО Ю. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри теорії держави і права,
кандидат юридичних наук

МІФ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Аналіз існуючих концепцій міфу і його місця в структурі соціальної реальності показує, що можна виокремити філософські, культурологічні та соціологічні аспекти його інтерпритації.

Історична, політична, культурологічна науки, а також філософія виробили два ключових підходи до сприйняття міфу: як негативного явища соціального буття, яке викривляє адекватне сприйняття реальності; і як органічного для будь-якого суспільства способу усвідомлення світу, який може мати як позитивні, так і негативні риси.

Вважаємо, що доцільним є застосування саме другого підходу, що зумовлено все більшою міфологізацією сучасного суспільства, поширеністю політичних міфів, релігійних міфів тощо. Елементи міфологічного мислення існують в ментальності сучасної людини у вигляді реліктових форм: синкретизму, фетишизму, дифузності, неверифікаційності, вербального реалізму, антропоморфізму, антиказуальності та ін. Потреба, яку задовольняють сучасні міфи, — це потреба повсякденної масової свідомості у «непроблематичному» і інфантильно-спрощеному світорозумінні і світопооясненні.

Своєю чергою, це веде до необхідності досягнення правового міфу на основі міждисциплінарного підходу, коли розуміння специфіки правового міфу здійснюється через інтерпретації міфологічної свідомості в інших науках соціогуманітарного циклу.

Єдність та диференціація міфу дає змогу встановити співвідношення правового міфу з іншими видами правових міфів. Для архаїчного філософського мислення основним призначенням міфу було забезпечення єдності, цілісності, нерозривності сприйняття світу, коли суб'єктивний і об'єктивний світи сприймалися як єдиний «безшовний» простір, то ускладнення соціальних практик, диференціація суспільного життя зумовили виникнення самотійних сфер існування міфів.

На противагу архаїчному міфу, сучасний міф не є синкретичним, оскільки поступово відбувається диференціація міфу на політичний, релігійний, правовий тощо міфи. Правовий міф наділений специфічними властивостями саме правового міфу, серед яких найбільш знаковими є такі: правовий міф оперує юридичними поняттями або їх метафоричними аналогами; правовий міф націлений на підвищення авторитету права шляхом його відокремлення від інших соціальних систем; правовий міф характеризується потенційною формально-нормативною забезпеченістю.

Диференціація міфів у сучасному суспільстві, таким чином, зумовлена кількома фундаментальними причинами. По-перше, це ускладнення соціальних систем, пов'язане з формуванням дедалі більш розгалужених форм мислення про соціальне буття; по-друге, це прагнення соціальних систем до відокремлення і формування власних міфологем, відмінних за формою і змістом від інших міфологем.

Визнання існування в праві міфологізованих конструкцій нерозривно пов'язано зі становленням неklasичного та постнеklasичного способів осягнення правової реальності. При цьому відмічається скудність досліджень правового міфу, які здебільшого обмежуються лише постановкою проблеми його буття. Проблемне поле правового міфу є значно ширшим, ніж його відображення в літературі (зокрема, демонструється доцільність міфологічного аналізу не тільки архаїчного, але і сучасного права).

Правовий міф являє собою особливий феномен, що існує на раціональному і чуттєвому рівнях правосвідомості, а також, у відбитій формі, у правових текстах, виражає ціннісні або антиціннісні правові установки і спрямований на легітимацію правових явищ. Правові міфи виступають незмінними супутниками кожної розвиненої правової системи, оскільки вони є простором несвідомого звернення до фундаментальних правових ідей.

Виходячи з такого визначення, можна стверджувати, що правовий міф — це особливий феномен, відмінний як від міфу в його загальнокультурному значенні, так і від міфів суміжних сфер людського буття, наприклад, політичних і релігійних міфів. Визнання за правовими міфами особливого статусу елементів правової свідомості, а так само їх відбите існування в позитивному праві, дозволяє простежити зв'язок правової традиції з сучасністю, показати, що право є концептом культури і цивілізації, а тому існує як цілісна синкретична система, цілісність якої забезпечується за допомогою міфологізованих ментальних структур.

У дослідженні правового міфу використовується специфічний методологічний апарат. Його специфіка зумовлена, передовсім, властивостями самого предмету дослідження. У правовому міфі рівною мірою присутні раціональні та нераціональні елементи, об'єктивне і суб'єктивне, приватне і суспільне. Така полярність його характеристик зумовлює необхідність застосування феноменологічного методу. З феноменологічною інтерпретацією правового міфу тісно пов'язане його аксіологічне наповнення. Міф не може бути ціннісно нейтральним, він завжди несе в собі цінність або антицінність, виконуючи, відповідно, конструктивну або деструктивну роль. Урахування соціокультурних особливостей міфу потребує звернення до антропологічної методології, завдяки чому правовий міф може бути розглянутий у нових ракурсах, зокрема, в аспекті його ритуалізації та існування в колективному підсвідомому.

Все це свідчить про те, що правовий міф може сприйматися як самотійний і повноцінний предмет загальнотеоретичних і філософсько-правових досліджень.

ДЗЕВЕЛЮК М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри теорії держави і права

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Глобалізація сьогодні виступає однією з основних тенденцій розвитку цивілізації, які істотно впливають на функції національної держави, що зумовлює актуальність дослідження даної проблематики.

Проблема теоретичного аналізу функцій держави неодноразово ставала предметом дослідження як вітчизняних так і зарубіжних вчених (Г. Падалко, О. Прокопенко, П. Рабинович, А. Андреев, Н. Пахоленко, О. Мазаєва, Ю. Тихомиров тощо), це дає змогу стверджувати, що на сьогодні вивчення функцій сучасної держави є одним з найбільш досліджуваних напрямків. Втім, питання впливу глобалізації на функції сучасної держави потребують глибокого дослідження. У правовому сенсі вплив глобалізаційних процесів на функції національної держави проявляється в різних площинах.

З посиленням глобалізації виникає явище, назване Браяном Таманагою формування «глобальної правової інфраструктури», що пояснюється зростанням ролі глобальних і регіональних правових механізмів, які уже мають цілісне інституційне забезпечення (ЄС, Північноамериканська угода про вільну торгівлю). Формування глобальної правової інфраструктури істотно впливає на функції національної держави як безпосередньо, зокрема через необхідність виконання рішень міжнародних органів, так і опосередковано через вплив на внутрішньодержавну правову систему (Таманага Б., Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / Пер. з англ. / К.: Видавн. дім «КМА». — 2007. — с. 105).

Зростання впливу глобалізації на життя всіх держав не може не позначатися в першу чергу на внутрішніх і зовнішніх функціях держави. В юридичній літературі зазначається така тенденція в розвитку внутрішніх функцій держави, як їх інтернаціоналізація. Звідси випливає, що внутрішні функції держави не можуть розвиватися виключно на власній основі, визначатися цілями, завданнями, що базуються тільки на національному інтересі, без урахування інтересів міжнародного співтовариства.

Глобалізація вносить певні зміни у зміст політичної функції. Слід погодитися з проф. І. І. Лукашуком в тому, що в наш час відбувається глобалізація демократичних цінностей: демократія признається принципом загального значення, право стає глобальним правом, яке підтримується міжнародним співтовариством у цілому. В юридичній літературі з'явилась теза про те, що перед лицем глобальних проблем «відступає суверенітет окремої держави» та затверджується самостійна категорія «міжнародно-правовий суверенітет», що являється одним з негативних проявів глобалізації (Лукашук І. І., Глобализация, государство, право, ХХІ век.// М., — 2000. С. 23.). Але пропозиція відмовитися від державного суверенітету рівносильна відмові від принципу територіальної цілісності держави. На мій погляд, державний суверенітет — не архаїзм минулих епох, а актуальна юридична і політична категорія нинішнього часу.

Сучасні процеси глобалізації істотно відбиваються на реалізації економічної функції держави, що обумовлено інтернаціоналізацією ринків, посиленням впливу транснаціональних корпорацій, затвердженям панування наддержавних структур, які створюються в результаті економічної інтеграції держав. Зазначені процеси, у свою чергу, серйозно скорочують можливості управління національною економікою з боку держави, а транснаціональний капітал набуває чинності в регулюванні глобальної економіки і при бажанні здатний обрушити ринок будь-якої держави. Впровадження нових виробничих інформаційних технологій актуалізує проблему уточнення економічної функції сучасної держави, пошуки нових форм його економічної політики (Лемак О., Функції сучасної держави: новий зміст в умовах глобалізації // Публічне право. — 2011. — № 1. С.108).

У найбільшій мірі глобалізація торкнулася екологічну функцію держави. Як відомо, в досягненні високої якості навколишнього середовища зацікавлене все міжнародне співтовариство, тому екологічні проблеми набувають глобального значення. Потреби ринкової економіки ведуть до ігнорування правил раціонального природокористування, а це викликає негативні наслідки. Глобалізація в екологічній сфері відкриває величезні можливості всім країнам і народам для забезпечення безпеки людства, що може бути досягнуто лише спільними зусиллями держав, адже саме в галузі екології держави взаємозалежні в найбільшій мірі.

До числа функцій держави, мають не тільки чисто внутрішній, але і глобальний аспект, відноситься функція захисту та охорони прав і свобод особистості. Права людини визнані всім міжнародним співтовариством як загальнолюдської цінності, що передбачає проведення державами узгодженої політики щодо дотримання стандартів прав і свобод особистості, створення спеціальних міжнародних органів з контролем.

Глобалізація активізувала здійснення зовнішніх функцій, у тому числі зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності, які все більше набувають світового масштабу. Практично всі держави

зацікавлені у підтримці світового правопорядку, в тому числі у міжнародному співробітництві з колективної безпеки і спільної оборони. Функція підтримки світового порядку передбачає об'єднання зусиль держав з роззброєння, ліквідації ядерної зброї, заборони зброї масового знищення і т. д. Світовий правопорядок може бути досягнутий за допомогою співпраці держав у таких сферах, як боротьба з організованою транснаціональною злочинністю, наркобізнесом, тероризмом, торгівлею людьми, тощо (Морозова Л. А., Влияние глобализации на функции государства // Государство и право. — 2006. — № 6, С. 105).

Успіхи у вирішенні проблем глобалізації дали підставу окремим ученим оголосити застарілим поділ функцій держави на внутрішні і зовнішні, оскільки глобалізація, на їхню думку, розмиваються межі між внутрішньою і зовнішньою політикою. У зв'язку з цим було висловлено міркування про введення єдиної класифікації функцій, оголошення їх загальними для реалізації як всередині країни, так і за її межами (Лемак О., Функції сучасної держави: новий зміст в умовах глобалізації // Публічне право. — 2011. — № 1. С.110.).

Отже, в час глобалізаційних перетворень перед сучасною державою постає безліч нових завдань, що зумовлено необхідністю більш повного врахування інтересів усіх верств суспільства у процесі державотворення, підвищення якості життя населення, забезпечення динамічного і гармонійного розвитку людини, її духовних, життєвих та інтелектуальних якостей та соціальної справедливості. Успішна реалізація цих та багато інших завдань неможлива без запровадження модернізованої системи сучасних функцій держави, адаптованої до викликів сьогодення.

ДЖУРАЄВА О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

ОБОРОННА ФУНКЦІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Історія підтверджує, що на всіх етапах розвитку державно-організованого суспільства існувала об'єктивна необхідність захисту від зовнішніх агресорів свободи та незалежності країни, її суверенітету та територіальної цілісності.

Сучасний простір безпеки навколо України формується під впливом значних змін на регіональному і світовому рівнях. Відповідно наростання політичних, воєнних конфліктів, поширення масштабів терористичних актів та прояви екстремізму обумовлюють необхідність підвищення власних оборонних можливостей держави.

Конституція України є фундаментом законодавства і вирішує найбільш важливі, принципові питання, пов'язані з обороною та національною безпекою України. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України (Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996р. //Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст.141).

Проблематика дослідження законодавства з військових питань та системи забезпечення національної безпеки і оборони держави не втрачає актуальності. У цей же час серед фахівців відсутня єдність поглядів на подальший розвиток правових основ розвитку оборонної сфери України.

Проблеми забезпечення оборонодатності висувують перед військово-політичним керівництвом держави — стратегічними органами управління оборонною сферою ряд нових завдань. Основними з яких слід вважати реформування законодавчої бази у військовій галузі, відповідно до вимог сучасності; побудову стійкої системи державного та військового управління та їх органічного взаємопоєднання.

На особливу увагу заслуговують напрями подальшого правового врегулювання: планування розвитку збройних сил; забезпечення функціонування військових формувань; вирішення завдань інформаційно-аналітичного забезпечення; організація взаємодії з органами державного управління та координація зусиль силових структур з підготовки оборони держави та інші (Погірко О. Розвиток конституційних засад про оборону української держави /О. Погірко //Юридичний вісник. — 2011. — № 2. — С.43–44).

Сучасний розвиток Української держави, що характеризується значними змінами, у тому числі й у її зовнішньому середовищі, наполегливо вимагає постійного коригування «безпекових параметрів» і передусім на нормативно-правовому рівні (Поляков С. Ю. Особливий статус та місце Збройних Сил України у структурі сектора оборони держави /С. Ю. Поляков //Часопис Київського університету права. — 2013. — № 3. — С. 126).

Крім існуючих та діючих органів, діяльність яких спрямована за забезпечення оборони України, є також Рада національної безпеки та оборони України, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України (Про Раду національної безпеки та оборони України: Закон України від 05.03.1998. № 183/98-ВР //Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 35. — Ст.237).

Україна підтримує свою обороноздатність на рівні оборонної достатності для захисту від агресії, прагне до мирного співіснування з усіма державами.

Метою виконання оборонної функції України є створення необхідних умов для запобігання воєнному нападу й збройної відсічі можливій агресії проти України в будь-який час і за будь-яких обставин.

Попри свій тісний зв'язок з іншими функціями сучасної держави (зокрема з функцією гарантування національної безпеки), оборонна функція, як основоположна зовнішня функція держави, має свою специфіку і полягає у цілеспрямованій діяльності держави щодо гарантування військової безпеки, цілісності території держави та непорушності її кордонів шляхом засобів військового характеру. По-друге, дії держави щодо забезпечення обороноздатності Збройних Сил є необхідними елементами реалізації функції оборони і входять до системи засобів підвищення ефективності оборонної функції. По-третє, оскільки воєнно-політична обстановка у сучасному світі є динамічною і розвивається під впливом тенденцій формування системи багато-полярних відносин, установа нового балансу сил та інтересів, посилення суперечностей між провідними центрами сили щодо поділу сфер впливу, зростання взаємної залежності провідних держав в умовах глобалізації, загострення боротьби за природні ресурси, особливої ваги набувають питання забезпечення обороноздатності держави, що не лише підносить значущість ефективності реалізації оборонної функції, а й робить її однією з надійних гарантій державного суверенітету в цілому (Волинець В. Правові аспекти реалізації оборонної функції сучасної держави /В. Волинець //Юридична Україна : Щомісячний правовий часопис. — 2013. — № 5. — С.9).

Рівень загроз національній безпеці — один з головних чинників, що впливає на формат утримання регулярної армії. Тому, коли у мирні часи боєздатність збройних сил знижується, як правило за рахунок зменшення їх чисельності, то актуальність територіальної оборони країни повинна значно підвищуватись та посилюватись. Необхідно зазначити, що збереження оборонних можливостей полягає у раціональному поєднанні саме цих, взаємопов'язаних між собою, складових обороноздатності держави, реалізація яких спирається на національно-історичні та соціально-економічні можливості. Безумовно, стрижнем оборони України були і будуть Збройні Сили. Але чим більше армія стає високо кошторисною для бюджету, тобто високотехнологічною, мобільною і професійною (контрактною), але у наслідок значних витрат малою за чисельністю, тим міцніше повинна бути державна політика у сфері територіальної оборони.

ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ МАТРИЦЫ ГОСУДАРСТВА

Исследованием социальных институтов вообще и институтов государства в частности занимаются представители различных гуманитарных наук. Институциональная методология в настоящее время становится ведущей при изучении социальной структуры общества и характеристике ценностно-нормативных основ его развития. По общему мнению, институтам принадлежит основная роль в организации общественной жизни и формировании нормативно-упорядоченной структуры общества.

Одной из базовых посылок институциональной методологии является рассмотрение общества как «надындивидуального целого» представленного системой образующих его институтов. Институт выступает звеном в общей институциональной структуре общества, призванной поддерживать его существование как целого. Институты представляют собой устойчивый комплекс формальных и неформальных правил, принципов, норм, установок, регулирующих различные сферы человеческой деятельности. Институты накладывают ограничения на человеческие действия, равно как и содержат принуждения к их исполнению. При системном подходе к обществу институты образуют более высокий, по сравнению с индивидами, уровень социальной иерархии. (Александров, Ю. И. Типы ментальности и институциональные матрицы: мультидисциплинарный подход / Ю. И. Александров, С. Г. Кирдина // Социологические исследования (СОЦИС): Ежемесячный научный и общественно-политический журнал. — 2012. — № 8. — С. 6)

Институты не столько ограничивают, сколько направляют, облегчают и поощряют человеческую деятельность, формируют связи между людьми и делают поведение индивида понятным и предсказуемым. Они являются результатом деятельности людей, но в то же время оказывают воздействие на индивидов. Институт по своей природе обладает свойствами «непрерывности» (наследственности), поскольку представляет собой самовоспроизводящийся социальный феномен. Как и биологический ген, институт тоже передает информацию, но в экономической среде и путем имитации и обучения. (Дремин, В. Н. Преступность как социальная практика: Институциональная теория криминализации общества: монография / В. Н. Дремин; ОНЮА. Одесса: Юрид. л-ра. — 2009. — С. 145.)

С позиций методологического индивидуализма социальные институты объясняются как результат поведения людей. При институциональном индивидуализме, напротив, институты выступают в качестве

причины объяснения поведения людей. Имеет место двусторонняя связь между институтами как структурами общества и индивидами как носителями ментальных моделей. Признание этой связи закрепилось в современной социологии.

Продолжая традицию исследования институтов с точки зрения ценностной и традиционной среды их функционирования Дуглас Норт выделяет три главные составляющие института: а) неформальные ограничения (традиции, обычаи, социальные условности); б) формальные правила (конституции, законы, судебные прецеденты, административные акты); в) механизмы принуждения, обеспечивающие соблюдение правил (суды, полиция и т. д.). По Норту, появление тех или иных организаций обусловлено институциональной матрицей. (Дуглас Норт *Институты институциональные изменения и функционирование экономики* / Перевод с английского А. Н. Нестеренко — М.: Фонд экономической книги «НАЧАЛА». — 1997. — С. 23)

Институциональная матрица (лат. *matrix* — матка, первичная модель) представляет собой устойчивый исторически сложившийся комплекс взаимосвязанных базовых институтов, регулирующих функционирование основных общественных сфер: экономики, политики и идеологии. Базовые институты, сохраняя присущее им содержание, «развертываются» и проявляют себя в разных исторически развивающихся институциональных формах, специфика которых зависит от цивилизационного контекста конкретных обществ.

Тип институциональных матриц формируется под влиянием свойств материально-технологической среды а также ментальных особенностей конкретного общества. На протяжении развития государств в них сохраняется доминирующее положение базовых институтов, однако ни одно современное государство не может существовать в условиях институционального вакуума, глобализационные процессы пивели к формированию глобального «рынка институтов». Результатом существования такого рынка является появление в институциональной матрице комплементарных институтов, играющих вспомогательную роль, дополняя институциональную общественную структуру.

Доля комплементарных институтов в стабильных устойчивых обществах, как можно предположить, составляет примерно треть (30–35 %). Если эта доля меньше, тогда тотальное доминирование базовых институтов приводит общества к кризисам или застою. В то же время излишнее внедрение комплементарных институтов с попытками заменить ими матрицу базовых институтов приводит к социальным потрясениям и революциям. (Александров, Ю. И. Типы ментальности и институциональные матрицы: мультидисциплинарный подход / Ю. И. Александров, С. Г. Кирдина // *Социологические исследования (СОЦИС): Ежемесячный научный и общественно-политический журнал*. — 2012. — № 8. — С. 10)

Все выше изложенное позволяет сделать вывод о необходимости поисков оптимальной модели институционального баланса между базовыми и комплементарными институтами, соответствующего временному, глобальному и другим контекстам.

РЯЗАНОВ М. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук

**СЛОВ'ЯНСЬКІ ОСНОВИ СТАНОВЛЕННЯ
ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

Сучасні умови існування України демонструють необхідність боротьби за право на національно-культурну ідентичність. Гострою проблемою постає відновлення в народі почуття своєї культурної самобутності, включаючи право на світоглядну самоідентифікацію і суверенність (Рязанов М. Ю. Правова культура як фактор забезпечення стабільності та порядку / Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. — Вип. 36 / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. : відп. за вип. Ю. М. Оборотов. / М. Ю. Рязанов — О. : Юрид. л-ра, 2007. — 504 с.).

Це, перш за всі, пов'язано з усвідомленням існування України та українського народу як суспільно-історичної одиниці, що рухається в часі й просторі. Вважається, що такий рух пов'язан з існуванням та розвитком державності, як стану політичної життєдіяльності народу, який необхідно культивувати та підтримувати.

Слід зауважити, що у юридичній літературі часто поняття держава і державність вживаються як тотожні, що приводить до певного роду спекуляціям у цій сфері. З таким затвердженням важко погодитися оскільки держава характеризується наявністю формальних ознак, тоді як саме слово «державність» більш об'ємне і не зводиться до наявності тільки державних структур. Аналіз сучасних досліджень держави, її становлення та цінності, показує, що державність це така характеристика держави, яка демонструє цілісність і злагодженість державної системи, яка відображає внутрішнє прагнення народу до побудови незалежної держави, опираючись на історичні, культурні й правові стовпи свого існування. Такі основи не оминули становлення державності в Україні, на слов'янських державних традиціях.

Для всіх слов'янських держав, становлення й розвиток державності ґрунтувався на основі селянських цінностей, джерелом існування яких була земля й общинна робота. Головною одиницею самовизначення селян з їхньою власністю, виробництвом, відтворенням роду, рівнем

престижу, факторами соціалізації було сімейне господарство (двір), яку у VII — IX ст.ст. трансформувались у сільську або територіальну громаду, як союзу індивідуальних хазяїв (малих батьківщин). Така форма співіснування у слов'ян уособлювала в собі взаємодопомогу й артільні форми роботи, захист від чужинців і лихварів, зниження видатків і зв'язок з ринком.

Це вкоренило в слов'ян почуття єдності, яке з часом трансформувалося у почуття соборності. Концепція соборності, її демократизм пов'язані з теоріями «вселюдності слов'янської культури». Поряд з індивідуальною незалежністю і свободою, слов'яни зберігали почуття взаємодопомоги, розуміли необхідність збереження державно-централізованих зв'язків, які обумовлені специфікою слов'янської духовності, побудованої на основах православ'я. Прототипом такого існування можна вважати козацтво, в якому влада здійснювалася за допомогою прямої демократії (Рязанов М. Ю. Слов'янська культура як основа становлення традицій української державності // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / кер. авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. / М. Ю. Рязанов — О. : Фенікс, 2010. — Вип. 39. — 720 с.). Форма такої влади була основана на силі та авторитеті лідера, гармонічно поєднуючись з народоправством.

Такий тип володорування у слов'ян був необхідним оскільки відносно незалежні але і не самодостатніми суб'єкти керування (громади), виступали як відносно закриті група людей, що об'єдналися для реалізації своїх особливих інтересів. Така соціальна структура слов'янського народу поклала основу для формулювання теорії про державу-корпорацію. У східних слов'ян така громада за стародавніх часів йменувалася «верв», у західних і південних — задруга. Такі типи слов'янських об'єднань виховували в людях відчуття спорідненості, що пронизувала всі сфери життя слов'ян, як їх культурно-історичного типу, що проявляється у: доброті, терпимості, взаємному прощенні образ.

Такий ідеал побудови держави досі спостерігається в прагненнях українського народу, як уособлення слов'янських традицій.

В рамках розгляду питання про державність, не можна обійти питання формування державницької еліти. У слов'ян до державницької еліти завжди відносились чоловіки, мужі, що належали до родоплеменно знаті. Виокремлення такої знаті відбувалося не тільки за майновим станом, а також й за психологічно-інтелектуальними здібностями, необхідними для досягання благ для свого народу та відстоювання інтересів громади в зовнішніх зв'язках. Такі тенденції та вимоги до представників влади в громадах, а потім в державах простежується з архаїчного періоду.

Варто відзначити, що з давніх часів до якостей, які очікуються від князя були військові подвиги, мудрість, слава. Великого значення надавалось особистісному професійному потенціалу. Бузумовно не всі

відповідали цим вимогам, оскільки більшість дій характеризувалась рисами характеру князя, властиві йому від народження, але такі вимоги спонукали князя до активних розумових дій, для відповідання цьому титулу. Так, у XVII–XVIII століть вже висувались конкретні морально-професійні вимоги до осіб що займають, або прагнуть займати державні посади. Так, особа має належати до старшини, відповідати певному віку, бути авторитетом в суспільстві, освіченим, добре знатися на історії, бути обізнаним в праві та традиціях свого народу, бути мудрим, поміркованим, і бути народженим у законному шлюбі. Крім цього вимоголося слідування «програмному» шляху розвитку держави: «не кидатися на всі боки, бути непідкупної ширості перед народом та сповненому патріотизму та не опікуватись власними інтересами».

Такі вимоги не можна вважати вичерпними, але вони демонструють, необхідні умови приналежності до державницької еліти. А слідування слов'янським державницьким традиціям дозволить Україні вийти на шлях побудови демократичної держави з високим рівнем порядку.

СЕРЕБРО М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри теорії держави і права

ЦІННОСТІ ІНДИВІДУАЛІЗМУ ТА КОЛЕКТИВІЗМУ В БУТТІ ДЕРЖАВИ

Зміни, з якими стикається держава в сучасний період її розвитку, названий постмодерном, вимагають глибинного переосмислення ціннісних основ її буття. Вельми актуальним вбачається звернення до ціннісної проблематики колективізму та індивідуалізму. Так, ще якихось кілька десятиріччів тому все державно-правове життя будувалося навколо колективу (період панування комуністичної ідеології на теренах нашої країни), а тепер відбулося кардинально протилежне переосмислення концептуальної основи побудови держави — в центрі опинився індивід. Вінцем такого повороту стала стаття 3 Конституції України, де закріплено, що людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека визнаються в Україні вищою соціальною цінністю.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемам дослідження індивідуалізму та колективізму, показав, що їх старі й нові форми розділяє корінна та складна трансформація, для завершення якої потрібно багато часу, крім того, вона відбувається і в наш час.

Індивідуалізм та колективізм розглядаються дослідниками і як філософські концепції, в рамках яких вирішується питання про відносини

особистості та суспільства, і як властивості, ознаки та якості, притаманні конкретним людям, і як системи цінностей, які включають ряд інших ціннісних орієнтацій (Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории / Ю. Н. Оборотов. — Одесса: Юридична література, 2002. — С. 118—127).

В найширшому розумінні індивідуалізм — це принцип, який проголошує в якості вищої цінності інтереси окремої особистості, колективізм, у свою чергу, це принцип, який визначає пріоритет суспільних інтересів.

Огляд позицій щодо питання співвідношення цінностей колективізму та індивідуалізму показує, що їх протиставлення має довгу традицію, хоча й самі терміни «колективізм» та «індивідуалізм» використовувалися не завжди. Дане протиставлення є досить універсальним та охоплює по суті всю людську історію.

Розглянемо еволюційний розвиток колективізму та індивідуалізму як аксіологічних основ.

В докапіталістичних суспільствах, як правило панував колективістський світогляд, це пов'язано з тим що найбільш ранньою формою суспільного життя людей була спільнота заснована на родовому зв'язку, тому первіснообщинний колектив не міг забезпечити розвиток основ індивідуалізму, так як окрема людина не була самостійна по відношенню до общини.

Широке розповсюдження цінностей індивідуалізму почалося в Західній Європі в епоху Відродження, при цьому мова йшла не стільки про відособлення людини, скільки про необхідність обмеження тиску на окрему людину з боку держави. Таке позитивне розуміння індивідуалізму як самостійності та самоцінності особистості відображало дух епохи Просвітництва, яка прославляла вільного індивіда як головного носія цінностей європейської цивілізації.

В загальний, широкий вжиток термін «індивідуалізм» увійшов завдяки Алексісу де Токвілю, який використав його в своїй відомій праці «Демократія в Америці», відповідно до його інтерпретації — це «зважене та спокійне почуття, яке спонукає громадянина ізолювати себе від маси собі подібних і замикатися у вузькому сімейному та дружньому колі й при цьому переставати бентежитись про все суспільство в цілому» (Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль. — М., 2000. — С. 371).

В цьому ж столітті на Безальському соціалістичному конгресі в 1869 році був вперше використаний термін «колективізм». З цього часу прибічники індивідуалізму почали використовувати цей термін на противагу соціалізму, який ототожнювався з колективізмом та комунізмом. В соціалістичній традиції на відміну від ліберальної вкорінилось саме негативне трактування індивідуалізму як егоїзму та заперечення суспільних зв'язків. Індивідуалізм згідно з ідеями К. Маркса породжує лише «сурогати колективності», «ілюзорну колективність» та веде до

деградації держави (Нартов Н. А. Геополитика / Н. А. Нартов. — М.: ЮНИТИ. — 1999. — С. 134).

Е. Дюркгейм виділяв два типи відносин, які визначають суспільне життя: преший тип — общинні, в основі яких лежить воля спільноти, яка визначає всі аспекти соціального життя, а другий — де діє принцип «кожен сам за себе (Ивин А. А. Философия истории / А. А. Ивин — М.: Гардарики. — 2000. — С. 57). Складність та багатогранність держави, беззаперечно, визначає поєднання в собі як колективних, так і індивідуальних основ, але коли мова заходить про загальну оцінку, то все ж з'являються вражаючі відмінності між державами, які будуються навколо колективності, або індивіда (для прикладу сучасна Китайська Народна Республіка або Сполучені Штати Америки).

Мислителі XX століття в своїх висновках щодо прогресивності розвитку держави в залежності від її ціннісного центрування доволі різняться, одні вважають, що майбутнє належить духу індивідуалізму (Ф. фон Хайек, К. Поппер та ін.), інші ж, навпаки, пов'язують його зріст з деградацією та неминучим розпадом держави. (В. Вернадський, П. Тейяр де Шарден та ін.).

Саме в силу того, що держава завжди вимагає від людини постійних жертв і обмежень, необхідні стають ідеологічні мотиви і психологічні стимули, щоб при виконанні своїх громадянських обов'язків (платити податки, служити в армії, воювати і т. д.) зберігалася ілюзія, ніби громадянин здатний контролювати і змінювати державу (Гуревич П. В. Политическая иллюзия / П. В. Гуревич // Право и политика. — 2002. — № 5 — С. 144–151). Тому проголошення індивіда вищою цінністю — це необхідний міф, до якого вдаються у пошуках стабільності сучасні держави, але в цьому криється і велика небезпека, адже постійне переконання у превалюванні індивідуалізму в державно-правовому житті неминуче веде до егоїстичного суспільства, де кожен одночасно претендує на все, що тільки більше веде до нестійкого буття держави. Звернемо увагу на те, що крайнощі себе не виправдали, і якщо цінності етатизму та колективізму в радянській державі не привели ні до чого позитивного, то й крайнощі індивідуалізму, швидше за все, теж можуть проявити себе негативно. Зазначимо, що держава, в першу чергу, це колективність і спільність, тому сучасні перебільшення ролі індивідуалізму можуть привести до розмивання тих позитивних характеристик, які несе в собі образ сучасної держави. Видається, що подібні аксіологічні розвідки є перспективними і вимагають подальших досліджень.

КОРМИЧ А. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права,
кандидат історичних наук, доцент

ПРАВОВІ ЗДОБУТКИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ ЕПОХИ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО

Правова думка виступала дієвим чинником українського державотворення, фіксуючи основні його параметри в конкретних нормах. Тому розуміння сутності держави та специфіки всіх складних державотворчих процесів, що характеризують суспільний розвиток, спирається на дослідження правових ідей та документів, які їх відображають. Це зумовило аналіз процесу становлення державності в нерозривному поєднанні з характеристикою правових документів в науковій літературі, передусім в дослідженнях вчень про державу і право на різних етапах становлення юридичної науки.

Епоха Київської Русі являє собою яскравий приклад стимулюючої функції правових ідей в державотворенні. На кожному з етапів формування давньоукраїнської державності створювались нормативні акти, що регулювали суспільні відносини відповідного періоду. Найчастіше поява таких документів асоціювалась з діяльністю конкретних державних діячів, як правило, з іменами князів, які керували державою в дані періоди її історії.

Найдавніше джерело права — звичай, поступово інтегрувалось у письмові джерела і неписані правові норми ставали писаним законом. Процес формування права на цих землях мав свої особливості, оскільки рабовласництво тут не набуло розвинутого характеру і носило фактично патріархальний характер. Тому правові відносини складались між вільними людьми і стосувались в основному: життя, привілеїв, майна. Найбільше регулятивних норм відносилось саме до майнових відносин: права володіння, користування, власності, податків, майнових прав сім'ї тощо. Поступово складались і норми, що регулювали міждержавні відносини. Виникла певна система права, яка регулювала взаємини князя з дружиною, боярами; укладались мирні договори, зокрема, з Візантією, де використовувались терміни як «закон руський»; визначались умови сплати данини іншими державами в результаті завоювання походів Київських князів.

Найбільш чіткого оформлення правові норми набули в період розквіту Київської Русі і асоціюються з іменами очільників держави. Зокрема, розквіт держави та права пов'язані з епохою князя Володимира Великого або Святого (980—1015 роки). Саме за його керівництва започаткована «нова доба» в історії української держави, права, церкви, політики.

Великим досягненням став процес християнізації Русі в результаті проведеної релігійної реформи, з вибором східної гілки християнства і орієнтацією на Візантію, яка на той час була однією з найвпливовіших держав Європи і Близького Сходу з високим рівнем культури.

Безумовно, свою роль відіграли всі попередні кроки засвоєння і прийняття нової віри, принаймні, представниками верхівки суспільства. «Повість временних літ» Нестора — літописця відносить початок цього процесу ще до часів Аскольда, коли у 867 році з'явилась християнська єпархія у Києві та відбулось часткове хрещення верхівки суспільства. За правління Олега християнство переслідувалось. Але вже за Ігоря християни співіснували з язичниками. Наприклад, перед походом на Візантію в 944 році частина війська присягала язичницьким богам Перуну і Волосу, а інша давала присягу в християнській церкві святого Іллі. Християнкою була і княгиня Ольга та її найближче оточення. У Константинополі княгиню приймав могутній володар християнського Світу імператор Візантії, між державами встановили дипломатичні відносини. Але християнізація ще не набула характеру незворотності. Так, за Святослава знову почались переслідування християн, після невдалих військових походів відбувались християнські погроми у Києві.

Але остаточну крапку в цьому процесі християнізації Русі поставив саме князь Володимир. Офіційне хрещення Русі Володимиром у 988 році підняло міжнародний статус Київської Русі, зміцнило княжу владу і положення феодальної верхівки держави, сприяло культурним запозиченням, які визначали характер і спрямованість політико-правового життя українського суспільства. Київська Русь остаточно увійшла в загальноєвропейський культурно-історичний і правовий простір. Поширювалась писемність, створювались школи, розвивались література, мистецтво, архітектура. Християнська ідеологічна та політико-правова система була явищем прогресивним, сприяла засвоєнню історичної спадщини Візантійської і Римської імперій. Правда у віддаленій перспективі орієнтація саме на східний варіант християнства, з падінням ролі Візантії, стала гальмувати розвиток українського суспільства. Але на час прийняття християнства це стимулювало всі процеси в державному і суспільному житті.

Володимир Великий розширив кордони Київської Русі, об'єднавши східнослов'янські племена. Він зміцнив і об'єднав державу, провівши «адміністративну реформу» у 988 році, посадивши своїх 12 синів намісниками в різних містах замість племенних вождів. Тепер від імені Володимира управляли, збирали данину, чинили суд. На кордонах будувались фортеці і фактично започатковувалась прикордонна варта. Окрім організаційно-адміністративної діяльності значне місце відводилось правовій сфері. Князь провів судову реформу, вдосконалював законодавство, зокрема, «Статут земляний», який діяв ще з часів Ольги.

Не меншого значення для зміцнення держави набували і церковні закони, які пізніше були систематизовані. Цими законами встановлювалась десятина з усіх доходів на утримання церкви, затверджувалось існування і компетенція церковного суду. Були засновані єпархії у великих містах, а для Київського єпископа Володимир добивається від Константинопольського патріарха титулу митрополита. Церква виступала суттєвим елементом держави, відчувала відповідальність за державу, зміцнювала авторитет державної влади князя як політичного і правового чинника. Разом з тим, церква виступала на захист моральних принципів, утверджуючи християнський світогляд. В результаті Київська Русь займала гідне місце серед інших держав того часу.

Таким чином, можна констатувати, що правові ідеї та їх втілення в законодавство стимулювали розвиток української державності періоду Київської Русі, впроваджували прогресивні зрушення у формуванні системи управління та у державному і суспільному розвитку, забезпечували гідне місце української держави серед цивілізованих європейських країн.

ЮДІН З. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
докторант, кандидат юридичних наук

ІДЕЯ ДОГОВОРУ У ДОГМІ ПРАВА

Юридична догматика розвивається разом зі всією юридичною наукою, а тому її не доцільно розглядати винятково як елемент класичної методології. Вона може використовуватися і в контексті некласичної та навіть постнекласичної парадигми юриспруденції. Догма права набуває відповідного статусу в юридичній думці, а підставою ставлення до неї як до юридичної догми стають не тільки імперативи позитивного права, а її авторитет правової культури. Через це юридичну догму виправдано розглядати як соціокультурний феномен і розуміти як фундаментальні правові установки і конструкції, засоби і методи правового регулювання, форми і правила юридичної діяльності тощо, які формуються у процесі історичного розвитку права і втілюються у конкретних правових системах.

Правовий контрактивізм, з точки зору формування та розвитку правової догматики, має розглядатися у контексті застосування емпірично-орієнтованої методології. Як уявляється, догматичне знання формується здебільшого за рахунок індуктивного мислення, коли аналіз проявів окремих правових явищ веде до формування їх теоретичного образу. Саме тому проблема догматичного виміру правового контрактивізму

лежить у площині звернення до галузевих моделей розуміння договору та його регулятивного (чи координативного значення).

Звісно, договоріна проблематика є найбільш близькою цивілістиці. У цивілістиці ідея договору часто є визначальною з точки зору розуміння не лише природи зобов'язальних відносин, їх змісту та соціальних наслідків, але й всієї системи цивільного права. У цьому сенсі примітною є позиція І. В. Бекленіщевої, яка пише, що у сучасних умовах в розумінні договору набуває все більшого значення так звана теорія соціальних цінностей. Ціла низка спеціальних доктрин, адаптованих цією теорією, фактично змусила відмовитися від класичного уявлення про договір: заперечується не тільки вимога consensus чи обіцянки, але і відповідно і сама ідея договірної зв'язку у вигляді, що сформувався у ХХ ст. Дослідниця пропонує інтегративний підхід до розуміння договору як домовленості двох і більше сторін або обіцянку однієї сторони, на яку розраховувала інша сторона, спрямовані на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (Бекленіщева І. В. Понятие договора: основные подходы в современном правоведении // *Цивилистические записки*. — 2002. — Т. 2. — С. 300).

У цивілістичній літературі основі дискусії з приводу правової природи договору обертаються довкола співвідношення його основних іпостасей: договір як юридичний факт, договір як особлива форма правовідносин, договір як письмовий акт. Утім, як зазначає В. В. Луць, основне питання полягає не в тому, в якій конкретній іпостасі цікавить дослідника договір як правовий феномен, а в тому, які трансформації супроводжують розвиток цього інституту. Зокрема, науковець виділяє дві таких тенденції: значне розширення сфери договірної правового регулювання та набуття договірними правовідносинами усе більш комплексного та довготривалого характеру (Луць В. В. Договірне право України: сучасний стан і тенденції розвитку // *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. — 2009. — № 2. — С. 55).

З позиції догми цивільного права та її теоретичних основ договір завжди спрямований на встановлення такої моделі поведінки сторін, яка підлягає реалізації в рамках майбутнього виконання. Цим пояснюється і те, що основи цивілістичної теорії договору, як і будь-якого договору взагалі, закладені в ідеї консенсусу. Консенсуальний договір, в якому досягнення згоди виявилось відірваним від моменту його виконання, зумовив виникнення основного для теорії договору питання: чому договори повинні виконуватися?

Як зазначає Р. Барнетт, правильне розуміння договірної зобов'язання та його меж потребує звернення до чогось більш фундаментального, аніж воля, довіра, ефективність, чесність та угода (власне, це і є та п'ятірка понять, яка зазвичай використовується для пояснення правової природи договору у межах цивільного права та загальної теорії договору). Орієнтуючись на теорію індивідуальних прав, дослідник

пише, що «договірне право є такою системою загальних принципів та більш специфічних правил, функція яких полягає в ідентифікації прав індивідів, зацікавлених у передачі своїх правомочностей, та індикації умов, коли можна легітимно застосовувати примус з метою збереження цих прав та відновлення будь-яких несправедливих втручань у процес їх передачі» (Barnett R. E. A consent theory of contract // Columbia Law Review. — 1986. — Vol. 86. — № 2.). У цьому сенсі стає зрозумілою позиція дослідника щодо питання необхідності виконання договорів. У душі теорії Р. Дворкіна, він адресує це питання правовій системі в цілому, посилаючись на необхідність зовнішнього примусу при реалізації договорних положень та компенсаційних заходів за їх порушення. Можна зазначити, що такий підхід є, у цілому, прийнятним, оскільки він доволі точно втілює реалії правового життя і в межах англо-американського типу правових систем, і в межах романо-германського типу.

В англійському праві справедливості існує (обмежувальна) концепція «торговельної чесності», яка також спрямована на забезпечення співробітництва сторін обігу (договору) за рахунок посилення на «чесну ціну» або «чесну винагороду», що передбачає еквівалентність взаємних надань (обміну). Зазначена концепція втім не нівелює принципу англо-американського загального права щодо дійсності договору навіть при нееквівалентному взаємному обміні, хоча в англійській судовій практиці посилення на «чесні» умови є вельми розповсюдженими.

Така позиція є ще одним елементом у загальній картині розуміння природи договору у світовому цивілістичному дискурсі. Як правило, більшість проблем, які тут розглядаються, стосуються не стільки проблематики договору як елементу правової реальності, як засобів його забезпечення та досягнення рівноважного стану в договірних правовідносинах.

ЧУВАКОВА А. М.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры теории государства и права,
кандидат юридических наук, доцент

АНОМАЛИИ ПРАВОСОЗНАНИЯ

Проводимые в Украине демократические преобразования сказываются на правовом сознании граждан, что отражается на состоянии и понимании права, законности, правопорядка, правотворческой и правоприменительной деятельности, правовой культуре, правах и свободах. В этой связи все большую актуальность приобретает поиск новых

объяснений негативным социальным процессам и явлениям, существующим в обществе и способов их устранения.

Как отмечается в юридической литературе, проблематика изменения или деформации правового сознания — это ни что иное, как правовая аномалия. Подобного рода деформации в правовой сфере могут приобретать гипертрофированное значение, становятся антиобщественными и их удовлетворение осуществляется путем совершения правонарушений.

Среди современных исследователей правовых аномалий отсутствует как четкость в категориальной определенности этих явлений, так и их соотносимость с другими правовыми категориями, такими как правонарушение, юридическая ответственность и др.

Получил широкое распространение взгляд на сущность отклонений в представлениях о роли права в жизни социума как на деформацию правового сознания, когда деформация правосознания понимается как изменение его состояния, при котором формируются определенные рациональные и психологические представления, знания, суждения, искаженно отражающие правовую действительность и выражающиеся в отрицательном отношении к правовым установкам.

Аномалии — это феномены, выделенные из общего контекста человеческой психики вследствие их серьезного отклонения (в ту или иную сторону) от нормы, нормального психического состояния. Мы говорим об аномалии, когда количество явлений, их интенсивность и продолжительность выходят за рамки обычного.

В правовой сфере все выходящее за «рамки обычного» называют выходом за «пределы нормы».

При этом правовая аномалия выступает как различного рода помеха в правовом регулировании общественных отношений, как обусловленная различными факторами отклонение от общей закономерности, от нормального течения и развития общественных отношений.

Аномалии в правосознании выражаются через его деформации: правовой нигилизм, правовой идеализм, правовой инфантилизм.

Правовой нигилизм — это пренебрежение историческими и культурными ценностями, моральными нормами и основами общества, это патология правосознания, аномалия в правовом развитии.

Правовой идеализм выступает антиподом правового нигилизма и означает переоценку права. Правовой идеализм называют так же правовым фетишизмом или правовым романтизмом.

Специфическим видом правосознания является правовой инфантилизм, который представляет собой несформированность и пробельность информированности по поводу используемых правовых средств, недостаточность правовых знаний и установок.

Среди исследователей, изучающих природу правовых аномалий, отсутствует единство мнений в вопросе форм их существования. Так,

И. И. Карпец и А. Р. Ратинов выделили в качестве самостоятельных форм проявления правовых аномалий правовой инфантилизм и правовой нигилизм. П. П. Баранов пишет о таких формах существования правовых аномалий: правовом инфантилизме, правовом нигилизме и перерождении правового сознания. Н. И. Матузов включает в сферу правовых аномалий правовой нигилизм и правовой идеализм.

Как представляется, формами существования правовых аномалий могут быть признаны правовой нигилизм, правовой идеализм и правовой инфантилизм.

Обобщая изложенное, можно сделать следующие выводы.

Правовые аномалии в правовом сознании — это продукт социальных отношений, которые предопределены множеством предпосылок, причин, условий. Правовые аномалии деформируют правосознание личности, что может привести к нежелательным для общества, отклоняющимся от права актам поведения.

По-видимому, нужно осветить совет философа и юриста И. А. Ильина: чтобы приблизить право к народу, чтобы укрепить массовое правосознание, чтобы народ понимал, знал и ценил свои законы, чтобы он добровольно соблюдал свои обязанности и запреты, чтобы он пользовался своими полномочиями, нужно право сделать фактом жизни, мерою реального поведения, силою народной души.

ХИЖНЯК Ю. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
младший научный сотрудник научно-исследовательской части,
кандидат юридических наук

ПРАВОВОЙ ОБРАЗ ГОРОДА В РОМАНЕ М. А. БУЛГАКОВА «БЕЛАЯ ГВАРДИЯ»

Во всем творчестве М. А. Булгакова городская тематика занимает одно из центральных мест. Но в романе «Белая гвардия» она получила наиболее очевидное отображение. Здесь город — это не фон происходящих событий, город — это и есть главный персонаж произведения, он персонафицирован.

Образ города в «Белой гвардии» интересен тем, что он представлен в двух ипостасях — город-космос и город-хаос (Кадырова Н. С. Семантическое ядро концепта «Город» в романе М. А. Булгакова «Белая гвардия»). Ностальгические воспоминания автора и героев о былой упорядоченной, счастливой и спокойной жизни переплетаются с опасной, жестокой и непредсказуемой настоящей реальностью

города, охваченного революцией и гражданской войной. Такие две истопастси города имеют выход и в правовую сферу, могут быть раскрыты через характеристику правового образа города.

М. А. Булгаков противопоставляет город-космос городу-хаосу, чем подчеркивает несколько связанных с правом моментов: с одной стороны, отсутствие действующего права — это всегда хаос, разрушение и насилие, а с другой стороны, состояние родного города Турбиных противоречит самой идее города вообще как территории, на которой постоянно поддерживается мир и порядок. Писатель специально акцентирует внимание читателей на том, что «в зиму 1918 года, Город жил странною, неестественною жизнью» (Булгаков М. А. Избранные произведения, с. 67).

Ценность действующего права и правопорядка показана через отношение горожан к происходящим в городе событиям: «Гражданам же, в особенности оседлым в городе и уже испытывавшим первые взрывы междоусобной брани, было не только не до юмора, но и вообще не до каких-либо размышлений. Избрание состоялось с ошеломляющей быстротой — и слава богу. Гетман воцарился — и прекрасно. Лишь бы только на рынках было мясо и хлеб, а на улицах не было стрельбы» (Булгаков М. А. Избранные произведения, с. 72).

Этот отрывок демонстрирует, что цена анархии или гражданской войны настолько высока, что любой стабильный режим воспринимается как лучшее, чем гражданские беспорядки. А значит действенность закона может представлять угрозу для разума и справедливости в праве (Селлерз М. Право, разум та емоції, с. 223).

Представления о городе как об ограниченном пространстве с постоянно поддерживаемым порядком и недопустимостью вторжения «посторонних» откуда-то извне, оттуда, где царит хаос, в романе показываются через коллизию «город-село». Эта коллизия определяет едва ли не все основные конфликты и смыслы «Белой гвардии», где непрерывные налеты чужих, внешних сил на город выглядят — с позиции автора-горожанина — нашествием варваров (Петровский М. Мастер и Город: Киевские контексты Михаила Булгакова, с. 27).

В подтверждение вышесказанного читаем в романе: «Дело в том, что Город — Городом, в нем и полиция — Варта, и министерство, и даже войско, и газеты различных наименований, а вот что делается кругом, в той настоящей Украине, которая по величине больше Франции, в которой десятки миллионов людей, — этого не знал никто. Не знали, ничего не знали, не только о местах отдаленных, но даже — смешно сказать — о деревнях, расположенных в пятидесяти верстах от самого Города. Не знали, но ненавидели всею душой» (Булгаков М. А. Избранные произведения, с. 72).

В самом же городе можно отметить возросшее количество преступлений, что вызвано общим беспорядком, отсутствием каких-либо

действующих правовых норм и уверенностью преступников в ненаказуемости своих действий. В атмосфере тотального страха и междоусобной войны, когда каждый прохожий видится врагом, а представители власти по поведению иногда ничем не отличаются от преступников, маргинальные слои общества получают возможность действовать невидимо и безнаказанно. В то же время, обычный человек в такой обстановке теряет уверенность в своих моральных и правовых принципах, в правильности своих действий и не способен противостоять совершающимся против него преступлениям. Это связано с тем, что во время революций и войн понятия «норма» и «аномалия» размываются. В этом контексте уместно вспомнить эпизод романа с ограблением одного из героев — Василия Ивановича Лисовича.

Состояние хаоса, царящее в городе, не проходит бесследно для правосознания горожан. Из содержания романа видно, как глобальные социально-политические изменения, вызванные революцией, декалфикация населения приводят к ситуации пустоты, незаполненности настоящего и нечеткого осознания перспектив будущего. В таком контексте личная правовая свобода и связанные с ее реализацией равенство и справедливость становятся бессмысленными отвлеченными идеями (Смазнова О. Ф. Право и время). Это хорошо видно из рассуждений Василия Ивановича Лисовича, которые он представляет на суд читателя после уже упомянутого ограбления своего дома: «И поверьте, я никогда не стоял на страже старого режима, напротив, признаюсь вам по секрету, я кадет, но теперь, когда я своими глазами увидел, во что все это выливается, клянусь вам, у меня является зловещая уверенность, что спасти нас может только одно... [...] Самодержавие. Да-с... Злейшая диктатура, какую можно только себе представить... Самодержавие...» (Булгаков М. А. Избранные произведения, с. 235)

Изучение правового образа города в романе М. А. Булгакова «Белая гвардия» является неотъемлемой частью правовой характеристики города в целом. Среди всего творчества Михаила Афанасьевича именно это произведение в большей степени связано не только с городом, но и с правом. В этой связи, следует отметить, что в романе есть большое количество эпизодов, которые раскрывают содержание правового образа города и требуют дальнейшего, более развернутого исследования.

ПРО ПРОФЕСІЙНУ ПІДГОТОВКУ СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ У СИСТЕМІ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

Незважаючи на специфіку та особливості навчального процесу в різних вищих навчальних закладах України юридичного профілю, негативний вплив на підготовку правників через відсутність державного стандарту вищої освіти з права за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» признається усіма школам та центрами вітчизняної юридичної освіти.

Проте, наявність таких освітніх стандартів в інших постсоціалістичних державах (наприклад, Російська Федерація) також не є абсолютною передумовою міжнародного визнання високого рівня навчання юристів в цих країнах. Як правило, такі стандарти розробляються представниками центральних та муніципальних органів виконавчої влади в сфері освіти та науки, вищих навчальних закладів та інших наукових установ (тобто, «самі для себе»), а тому не враховують інтереси приватного сектору економіки, який уже тривалий період часу висловлює своє незадоволення рівнем підготовки випускників (їх «практичною безграмотністю та невмінням»).

Юридичні виші України давно усвідомлюють цю проблему, оскільки намагаються поряд із лекціями та семінарськими заняттями включити в програми значної більшості навчальних дисциплін ще й практичні заняття, які вносять «свіже дихання» у підготовку правників. Так, розв'язання задач на заняттях із окремих навчальних дисциплін дозволяє навчити студентів аналізувати фактичні та правові відносини, шукати та застосовувати необхідні правові норми, однак аж ніяк не відточувати майстерність в інтерв'юванні та консультуванні клієнтів, в підготовці процесуальних та інших документів правового характеру тощо. Моделювання судових засідань, що має місце в рамках викладання процесуальних дисциплін, також можна вважати позитивним досвідом. Але і такої інтерактивної методики викладання (тим більше, при несистематичному використанні) явно недостатньо для набуття студентами практичних навичок введення справи клієнта в суді (зокрема, дослідження доказів, допиту свідків, виступів в судових дебатах тощо).

Для формування професійних навичок у студентів-правників також широко використовується проходження ними навчальної, виробничої, переддипломної та інших видів практики на базі різних державних та приватних структур. Однак, така практика є малоефективною з огляду на значну кількість загальновідомих суб'єктивних та об'єктивних факторів, а тому позбавляє здобувачів вищої юридичної освіти можливості

набути основні практичні навички професійної діяльності юриста під час навчання в стінах вишу.

Останніми роками помітно зростає роль юридичних клінік у структурі вищих навчальних закладів України, які стали унікальними базами для практичного навчання, проведення навчальної та інших видів практики студентів, де вони під контролем професійних кураторів безпосередньо залучаються до надання безоплатної правової допомоги у типових (нескладних) справах. Однак, кількість студентів, які беруть участь у такій консультативній діяльності, є доволі незначною (менше 5–10 процентів) від загальної кількості здобувачів вищої юридичної освіти. Саме тому ефективність юридичних клінік також кардинально не змінює ситуацію у вітчизняній системі підготовки правників без всезагального охоплення ними усього студентського контингенту.

З огляду на зазначене, в аспекті практичного навчання студентів-правників ключове питання полягає в тому, яким обсягом професійних навичок повинен володіти випускник, аби відповідати вимогам висококваліфікованого фахівця в галузі права без необхідності додаткового дво- чи трирічного донавчання після отримання вищої освіти в університеті?

На нашу думку, єдину повну та об'єктивну відповідь на це глобальне запитання може надати не хто інший, як ринок праці. На жаль, на відміну від більш розвинутих країн, в нашій державі не проводилися всеоб'ємні дослідження ані дійсних потреб адміністративно-владної сфери, ані економіко-господарського комплексу в рівні загальнотеоретичної підготовки та обсягу практичних навичок у майбутніх правників. Наприклад, у 2013 р. в Російській Федерації було опубліковано результати дослідження «Юридична освіта в Росії: пошук нових стандартів якості», проведеного дослідницькою групою проекту Інституту «Право суспільних інтересів» (PILnet), де було піднято питання про співвідношення думок університетського колективу та групи роботодавців щодо структурування та обсягу необхідних компетентностей у майбутніх юристів.

Як правило, подібні дослідження відзначають велику прогалину між підходами до цілей вищої юридичної освіти професорсько-викладацького колективу вишів (які в основному зорієнтовані на засвоєння студентами базових засад права та окремих його галузей, формування в них адекватного сприйняття та розуміння права як регулятора суспільних відносин, феномену людської цивілізації, оглядове вивчення усієї системи юридичних наук, здобуття знань, умінь та навичок у межах широкого кола галузей права тощо), та потреб ринку в теоретично підкованому фахівцю із когнітивними вміннями не лише аналізувати факти та законодавство, але й застосовувати його на практиці за допомогою елементарних навичок професійної діяльності, набутих за час навчання та самонавчання в стінах *alma mater*.

Враховуючи вищевикладене, сам процес професійної підготовки правників в стінах вишів без попереднього ґрунтовного дослідження потреб ринку в їх базових компетентностях виглядає скоріше як неупорядкований та хаотичний рух молекул («броунівський рух» складових програм підготовки юристів), аніж чітнокристалізовану сітку елементів навчання за бакалаврською програмою. Тому сьогодні для України вкрай актуально організувати та провести подібне дослідження, що з огляду на політико-правову реальність не виглядає реалістично через цілком об'єктивні причини. Однак реальна автономія вишів в науково-педагогічному напрямку, що їй так сильно добивається профільне міністерство та академічна спільнота, дозволяє зробити це на базі однієї чи декількох вітчизняних правових шкіл. Національному університету «Одеська юридична академія» як основі Південного регіонального наукового центру НАПрН України цілком заслужено має бути відведена роль піонера в цьому новому напрямку наукового пошуку.

ГОРДІЄНКО О. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри теорії держави і права

ОСОБЛИВОСТІ ЛОКАЛЬНОЇ КОНКРЕТИЗАЦІЇ ПРАВА

Актуальність дослідження конкретизації права за допомогою локальних нормативно-правових актів у сучасній юриспруденції у наш час набуває нових рис. Вона пов'язана, насамперед, із тим, що відбувається переосмислення природи локальної нормативності, по-новому розглядається проблематика формування результатів застосування локальних нормативно-правових актів. Конкретизація права у локально — правовому регулюванні яскраво демонструє тенденцію права до самозабезпечення, коли створені на локальному рівні норми забезпечуються та виконуються на основі корпоративної етики, відомчої дисципліни чи самоврядних принципів.

Можна стверджувати, що на загальнотеоретичному рівні виникла потреба у формуванні нових підходів до розуміння конкретизації права за використання локальних нормативно-правових актів, тобто локальної конкретизації права. При цьому слід зазначити, що локальні нормативно-правові акти зазвичай досліджуються на рівні галузевих юридичних наук, що підкреслює необхідність розробки їх загального теоретичного розуміння. Конкретизація права за допомогою локальних нормативно-правових актів розглядалася у працях таких вчених, як: Форманюк В. В., Лейст О. Е., Горобець К. В., Шмелева Г. Г., Тіхоміров Ю. А.

Локальні нормативно-правових акти — це вид конкретизації права, за допомогою якого відбувається врегулювання правових відносин, що не врегульовані на державному рівні та потребують уточнення на локальному рівні, підвищується точність визначеності правового регулювання, відбувається перехід абстрактного змісту юридичних норм на більш конкретний рівень завдяки процесу обмеження понять, результат якої фіксується в правових актах (Шмелева Г. Г. Конкретизація юридичних норм в правовому регулюванні// Львів: Вища шк. Видавництво при Львівському держ. ун-ті — 1988. — С.24).

Можна зауважити, що з філологічної точки зору іменник «локальність» є похідним від прикметника «локальний», який, будучи латинським за походженням має два основних значення :

- 1) обмежений певним місцем, такий, що не виходить за певні межі;
- 2) властивий певному місцю, даній місцевості;

Так, якщо локальність розуміти як властивість конкретизації локальних нормативно-правових актів, то вона на нашу думку, може бути територіальною, організаційною та відомчою. Територіальна локальність виражається в обмеженості дії локального нормативно-правового акту визначеного просторовими межами міста. Адміністративно територіальної одиниці тощо. Організаційна локальність розуміється як обмеженість дії нормативно-правового акту певною організацією або підприємством. Відомча локальність характеризується системою нормативно-правових актів, що діють в межах однією вертикалі органів виконавчої влади (наприклад, відомчі акти Міністерства внутрішніх справ, Міністерства податків та зборів тощо (Форманюк В. В Локальність як ціннісна характеристика нормативно-правових актів /Актуальні проблеми філософії права. Аксіосфера права та держави : за редакцією Ю. М. Оборотова. — О. : Фенікс, 2013. — С.102–104).

Незважаючи на те, що локальність як властивість локальних нормативно-правових актів визначає їх обмежену дію, це не означає, що зменшиться соціальна цінність таких актів. Навпаки, локальність є такою характеристикою нормативно-правового акту, який дозволяє констатувати його затребуваність та, як правило, стабільність. По-перше, локальність передбачає вузьку спрямованість дії нормативно-правового акту, а отже його конкретизацію.

Якщо йдеться про територіальну локальність, то така конкретизація має розглядатись як ситуативна — пов'язана з особливостями конкретного міста, села, адміністративно — територіальної одиниці. Ситуативність, у сучасній юриспруденції, розглядається як ключова характеристика сучасного права, у якій зосереджується ефективність прийняття рішень на казуальному рівні, що підвищує ефективність правового регулювання (Горобець К. В. Аксіосфера права : філософський и юридический дискурс : моногр. — О. : Фенікс, 2013. — С. 73).

Якщо ж ідеться про організаційну локальність нормативно-правового акту, то тут конкретизація виражається в тому, що дія такого нормативно-правового акту буде характеризуватись відповідною специфікою спрямованості підприємства чи організації, у рамках якої такий акт було прийнято чи ухвалено. Тут локальність також постає у ціннісному розрізі, оскільки дає можливість стверджувати професійність та функціональну специфічність підготовки та впровадження такого акту.

Відомча локальність характеризується своєю ціннісною специфікою, оскільки дозволяє використовувати систему приписів, що за своїм змістом є вузькоспеціальною та такою, що вимагає професійної підготовки при їх конкретизації. Локалізація таких норм у межах вертикалі органів виконавчої влади дозволяє уніфікувати практику місцевих та регіональних органів виконавчої влади.

Можна стверджувати, що локальність як характеристика нормативно-правових актів визначає їх цінність і ще в одному ракурсі, а саме в розрізі їх ефективності. У цьому контексті найбільш показовою є територіальна локальність, отже відомо, що саме на рівні місцевого самоврядування вдається ефективно врегулювати ті питання, які практично неможливо розв'язати на загальнодержавному рівні. Саме тому конкретизація за допомогою локальних нормативно-правових актів у правовій системі України тісно пов'язана з розвитком місцевого самоврядування.

Правова система результативна тільки тоді, коли усі її елементи працюють та тісно взаємодіють. У цьому сенсі саме вся правова система у єдності усіх її складових частина надає організуючий, стабілізуючий вплив на суспільне життя та конкретизує суспільні відносини. Локальні норми права, будучи структурним елементом правової системи, відіграють у ній досить істотну роль. Основний вплив норм локального права на інші форми права і всю правову систему в цілому можна звести до двох прогресуючих факторів : динамічність та випередження законодавства.

СКУРІХІН С. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО: ГАЛУЗЬ ПРАВА, ЮРИДИЧНА НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Проведення антитерористичної операції на сході України впливає на зростання уваги суспільства до діяльності Збройних Сил України та інших структур, що забезпечують захист національних інтересів України

від зовнішніх та внутрішніх загроз, сприяє підвищенню інтересу серед учених до військово-правових проблем. Правові питання посідають одне з найважливіших місць в існуванні Збройних Сил України, оскільки проходження військової служби, взаємини між військовослужбовцями, військова дисципліна, несення бойового чергування, правила поведінки на полі бою та інші питання строго регламентовані в міжнародних договорах, законах і підзаконних актах.

Сьогодні категорія «військове право» може розглядатись в трьох аспектах: 1) як галузь права, що регулює певну групу суспільних відносин; 2) як юридична наука; 3) як спеціальна навчальна дисципліна, пов'язана з викладанням військового права.

Теоретичне обґрунтування військового права як комплексної галузі права проведене П. П. Богуцьким. На його думку під військовим правом слід розуміти систему загальнообов'язкових норм, формально визначених правил поведінки у військово-публічній сфері, які встановлюються, охороняються і забезпечуються державою та здійснюють регулювання суспільних відносин, пов'язаних з діяльністю військової організації суспільства, і мають на меті забезпечення захисту держави, її суверенітету, територіальної цілісності. При цьому, предмет військового права утворює комплекс публічних відносин щодо організації, діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань, а також — пов'язаних з цим суспільних відносин, які складаються у зв'язку із упровадженням, дією механізмів воєнної організації суспільства. Метод військового права полягає у системному адмініструванні поведінки суб'єктів військово-публічних відносин (громадян, спеціально уповноважених державних органів, установ, організацій) з приводу, активних дій щодо забезпечення основ військової безпеки у різних сферах військової та військово-цивільної діяльності. Особливою ознакою методу військового права необхідно визнати субординацію в правовому регулюванні, котра притаманна відносинам військової служби. Метою військового права є досягнення військової безпеки суспільства, як обов'язкової складової національної безпеки, за умов реалізації правозахисних механізмів статусу військовослужбовців та інших категорій громадян, які є суб'єктами військових та військово-цивільних відносин (П. П. Богуцький).

Військове право як наука розглядається як система знань про правовий зміст процесів і явищ, що складаються в різних сферах військової діяльності держави, а також іншої діяльності, тісно з нею пов'язаною предметом правового регулювання.

Військове право вивчає правові аспекти військової безпеки, військового обов'язку і військової служби; правове становище військової організації держави, в тому числі в умовах воєнного та надзвичайного стану та під час збройних конфліктів; правове становище військовослужбовців, їх юридичну відповідальність; правове регулювання

військово-службових відносин; організаційно-правові форми міжнародного військового співробітництва. Слід зазначити, що військово-правова наука не може обмежуватися тільки військовою проблематикою, а повинна включати дослідження правових аспектів всього кола оборонних питань, якими інші правові науки не займаються. Тому військове право також вивчає військові аспекти інших галузей права. Вказані напрями складають предмет науки військового права.

Військове право як спеціальна юридична навчальна дисципліна побудована на систематизованому вивченні військового законодавства та основних положень науки військового права і визначає профіль підготовки фахівців у галузі професійної правоохоронної діяльності та державного управління.

Навчальна дисципліна апріорі припускає наявність деякої масивності досліджуваного матеріалу, і з цієї точки зору військове право безумовно є самостійною навчальною дисципліною, яку аж ніяк не можна розглядати тільки як частину курсу адміністративного права, як це прийнято було раніше.

У змістовно-структурному плані програма курсу військового права повинна становити сукупність взаємопов'язаних розділів і тем, які розкривають загальні та специфічні властивості чинного військового законодавства, що є предметом вивчення, особливості його будови та функціонування, а також методи і способи його дослідження та застосування. Перший розділ може бути присвячений вивченню концепції військового права України. У ньому має бути: визначене місце військового права в системі права України, а також його соціальна цінність; проаналізовані джерела військового права; виділена структура військового права; проаналізовані особливості військових правовідносин. У другому розділі повинні знайти відображення питання, пов'язані з аналізом законодавства, спрямованого на: визначення системи і структури військової організації держави, а також повноважень її структурних компонентів; вирішення питань мобілізації та мобілізаційної підготовки; організацію військової служби та порядок її проходження; визначення особливостей правового статусу військовослужбовців, їх соціального та правового захисту. У третьому розділі розглядаються питання: забезпечення законності і правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях України; юридичної відповідальності військовослужбовців та ін. Крім того, в даному розділі повинні бути розглянуті питання організації правової роботи в Збройних Силах та інших військових формуваннях України, а також виділені особливості правосвідомості, правової культури військовослужбовців та визначені шляхи їх формування. Розділ IV може бути присвячений військовим аспектам міжнародного права. Даний розділ доцільно включати в навчальну дисципліну «Військове право», якщо у вищому навчальному закладі не читається окремо курс міжнародного гуманітарного права.

Поява військового права в списку навчальних дисциплін, що вивчаються в юридичних вищих навчальних закладах, повністю відповідає принципам і нормам дидактики вищої школи і є свідченням розвитку юридичної освіти. Крім того, введення військового права як самостійної навчальної дисципліни в навчальні плани вищої професійної освіти опосередковує необхідність розгортання в юридичній науці наукових і методичних досліджень з воєнно-правових проблем, що, в свою чергу, викличе розширення наукового спектра військового права та тематики проведених у рамках цих наук досліджень, сприятиме вдосконаленню законодавства у військовій сфері.

ТАРОЄВА В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ОРГАН КОНТРОЛЬНОЇ ВЛАДИ

У світовій практиці найбільше концентрують і відокремлюють у собі контрольну функцію органи конституційної юстиції. Вони є вищою формою спеціалізованої контрольної діяльності, мають спеціалізований предмет контролю і реалізують свою функцію через особливий механізм захисту Конституції. Одним із видів органів конституційної юстиції є Конституційний Суд України, який є одним із ключових органів контрольної влади в Україні. Конституційний Суд містить у собі особливості як контрольної, так і судової влади, а тому має комплексний характер. Саме тому він посідає своєрідне місце, відмінне від істинно судової влади: йому притаманна найвища контрольна державна діяльність. Такий підхід дає підставу виділити конституційні суди в особливий і самостійний вид — державний орган конституційного контролю.

Відповідно до ст. 2 чинного Закону України «Про Конституційний Суд України», його завданням є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України. На це спрямовано рішення Конституційного Суду щодо неконституційності правових актів вищих органів державної влади. Метою Конституційного Суду України є захист чи охорона Конституції. Можна сказати, що Конституційний Суд України здійснює конституційний контроль. Конституційно-охоронна функція є особливістю Конституційного Суду і прокуратури, а також входить у коло повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Діяльність Конституційного Суду України ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, рівноправності суддів, гласності, повного і всебічного розгляду справ і обґрунтованості прийнятих ним рішень.

Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України і законів України. За зверненнями Президента України або Кабінету Міністрів України Конституційний Суд України дає висновок про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України, які вносяться до Верховної Ради України для їх ратифікації. Конституційний Суд України за зверненням Верховної Ради України дає висновок про дотримання конституційної процедури розслідування і розгляду справи щодо зміщення Президента України з посади в порядку імпічменту. Конституційний Суд України складається з 18 суддів Конституційного Суду України. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України. Судді Конституційного Суду України призначаються на дев'ять років без права бути призначеними на повторний термін. У Конституційному Суді України, крім пленарних засідань, на яких справи розглядаються, власне кажучи, з прийняттям рішень і виведенням висновків за конституційними поданнями і конституційними зверненнями, утворені три колегії суддів для розгляду питань про відкриття або відмовлення у відкритті впровадження у справах за конституційними поданнями та конституційними зверненнями. Розгляд матеріалів у колегії суддів і на засіданні Конституційного Суду України здійснюється в писемній формі. Розгляд справ на пленарному засіданні Суду здійснюється як усно, так і письмово. Конституційний Суд України на своїх засіданнях розглядає питання про відкриття провадження у справі в разі прийняття колегією суддів процесуального визначення про відмовлення в його відкритті. Прийняте Конституційним Судом України на його засіданні рішення про відмовлення у відкритті провадження у справі є остаточним. У разі відкриття провадження у справі колегією суддів або Конституційним Судом України цю справу вносить голова суду на розгляд пленарного засідання суду. Крім того, Конституційний Суд України на своїх пленарних засіданнях затверджує Положення про постійні комісії суду, приймає рішення про створення тимчасових комісій, затверджує персональний склад і призначає голів цих комісій.

Аналіз положень Конституції і Закону «Про Конституційний Суд України», а також практики Конституційного Суду, дає можливість виділити такі його юрисдикційні форми гарантування конституційного ладу України.

1. Контроль за конституційністю нормативно-правових актів.
2. Контроль за конституційністю принципів і норм міжнародного права.

3. Розгляд спорів про компетенцію.
4. Надання офіційного тлумачення Конституції і законів України.
5. Захист прав і свобод людини і громадянина.
6. Розгляд спорів, пов'язаних зі здійсненням виборів, референдуму, права народної ініціативи.
7. Контроль за порушенням Конституції України.

Конституційне правосуддя як вища форма конституційного контролю становить собою синтез, єдність двох основ — сутності конституційного контролю і форми правосуддя. У результаті чого ми маємо діло із самостійним видом державно-владної контрольної діяльності у спеціалізованій формі конституційного правосуддя.

Становлення Конституційного Суду в Україні відбувалося в рамках європейської моделі конституційної юстиції та на підставі відповідних конституційних норм України, які визначили незалежність її конституційного правосуддя.

Підсумовуючи, слід зазначити, що на першому етапі досягнення конституційної узгодженості правової системи Конституційний Суд виконує функцію застосування законів до конституційних основ державного і громадського життя. Крім того, Конституційний Суд вирішує суперечки про компетенцію, що свідчить про складність правовідносин, які обумовлюють потребу в розробці відсутнього в Основному Законі принципу єдності влади. Конституційний контроль у всіх проявах визначає конституційну відповідальність і гарантує її.

БАЛЬЖИК І. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

ВПЛИВ МІСТА НА ЦЕРКОВНИЙ УСТРІЙ

У Церкві до сьогодення збереглася давня полісна традиція, як в устрої реального церковного управління, так і в єпископській титулатурі, жорстко прикріплений до назв міст.

У перші два століття свого існування Вселенська Церква не мала помісної структури і складалася з громад, очолюваних єпископами. Примітно, що ці громади знаходилися виключно в містах. Тому, єпископська кафедра була прив'язана до міста, через що титулування єпископа походить від назви того чи іншого міста (Козлов М. Патриарх и Папа. В чем разница? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.taday.ru/text/162092.html>).

Ключове значення міста в церковному устрої виражено в канонах. Лаодикійський Собор у своєму 57-му правилі забороняє ставити єпископів в селах і маленьких міських поселеннях. Видання цього правила пов'язане зі скасуванням інституту хорєпископів, що виник у II столітті і представляв собою відхід від первісного принципу, що неухильним чином прив'язує кафедру предстоятеля місцевої Церкви — єпископа до міста (Никодим Милаш Правила Поместных Соборов с толкованиями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://azbyka.ru/dictionary/10/milosh_pravila_pomestnyh_soborov-all.shtml).

Наприкінці V століття в Церкві повною мірою був відновлений початковий принцип перебування єпископської кафедри виключно в місті. Так, Халкидонський Собор своїм 17-м правилом підпорядковує парафії, що знаходяться в передмістях і сільській місцевості, владі міського єпископа (Никодим, єпископ Далматино-Истрийский. Правила Православной Церкви с толкованиями. Т. 1. Троице-Сергиева Лавра, 1995. — С. 199–200).

Розподіл видатків по єпархіях, відповідно до цього правила, має бути засноване на звичаї, який набуває законної сили, якщо він зберігається протягом не менше 30 років. Це положення буквально відтворюється в 38 правилі Трульського Собору (Никодим, єпископ Далматино-Истрийский. Правила Православной Церкви с толкованиями. Т. 1. Троице-Сергиева Лавра, 1995. — С. 199–200).

В даний час Вселенська Православна Церква являє собою сукупність національних Помісних Церков. Це повною мірою відноситься до таких Помісним Церквам, в самому найменуванні яких міститься вказівка на їх віднесеність до того чи іншого народу, держави, — Російська, Грузинська, Сербська, Румунська, Болгарська Церкви, хоча, зрозуміло, юрисдикція цих Церков заснована на територіальному, а не етнічному принципі і поширюється на всіх православних, які проживають всередині канонічних кордонів цих Церков і, за винятком особливого випадку діаспори, не виходить за ці межі.

Найменування міст неодмінно присутні в титулах як єпархіальних, так і вікарних єпископів Православної Церкви. При цьому, зв'язок єпископської кафедри з містом не обмежується тільки титулом, але виражається і в реальному очоленні єпископом церковної громади того міста, чиє найменування входить до його титул. В цьому відношенні особливо показові юрисдикційні повноваження Предстоятеля Помісної Церкви. У всіх випадках він є не тільки Першоієрархом Помісної Церкви, а й правлячим архієреєм своєї єпархії, єпископом свого кафедрального міста, і це незаперечний канонічний принцип.

Церковна структура в епоху гонінь, до III в, може бути уподібнена до політичної організації Греції з її незалежними полісами. Тоді як організацію Церкви в епоху Вселенських Соборів можна порівняти з устроєм Римської імперії, в якому у Римі були різнорівневі зв'язку

з сенатськими і імператорськими провінціями, колоніями, союзними містами (федератами), муніципіями, все це являло собою складний конгломерат (А. Тойнбі. Цивілізація перед судом історії. М.: Рольф, 2002. — С. 51).

Давня Церква до середини XVIII століття, не мала помісної структури. Утворення помісних Церков, які об'єднують кілька єпископій та очолюваних першими єпископами, відноситься до періоду, що передував правлінню Діоклетіана, коли Церква деякий час користувалася відносною терпимістю з боку Римської влади, але не мала юридичних підстав. Першою формою об'єднання декількох єпископій в одну Помісну Церкву з'явилися Церкви таких провінцій Римської імперії, як Каппадокія, Лідія, Фрігія, Пафлагонія. Ці Церкви очолювалися єпископами столичних міст провінцій, які називалися місто-мати. Звідси титул глави такої Церкви — «міт-рополит» (Цыпин В. Город в церковных канонах и значение диптиха в Православной Церкви [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.bogoslov.ru/text/270929.html>).

Хронологічно поява титулу «митрополит» збігається з Нікейською епохою. Закріплення найменування митрополита провінцій за єпископами столичних міст стало одним з наслідків адміністративної реформи Діоклетіана, що багаторазово збільшив число провінцій і зробив їх основною одиницею територіального поділу імперії.

У середині II тисячоліття у Вселенській Церкві склалася система пентархії — п'яти Патріархатів, поряд з якими залишалася лише одна Церква, яка зберегла автокефалію, але при цьому не отримала статусу Патріархату, — Кіпрська. За св. імператора Юстиніана автокефальний статус придбала також Архієпископія Нової Юстиніани, рідного міста імператора. До кінця V століття офіційно Патріарший титул не вживався; вперше він згаданий в канонах — отцями Трульського Собору (Никодим, єпископ Далматино-Истрийский. Правила Православной Церкви с толкованиями. Т. 1. Троице-Сергиева Лавра, 1995. — С. 199–200).

Перші єпископи нових більш великих помісних утворень носили титули екзархів. Але до кінця IV століття помісні церкви представляли собою митрополії, укладені в межах провінцій. Тим не менш, не володіючи вищим по відношенню до митрополитам юрисдикційним статусом, єпископи міст, згодом удостоєні Патріаршого титулу, займали перші місця в диптиху Вселенської Церкви (Гидулянов П. В. Восточные Патриархи в период четырех первых Вселенских Соборов. Ярославль, 1908, С. 494 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://books.e-heritage.ru/book/10078321>). Ймовірно, саме ця обставина — приналежність єпископам цих міст перших місць у диптиху — сприяло в пізнішу епоху придбання ними юрисдикційних повноважень по відношенню до інших митрополитам.

ДЗЕВЕЛЮК А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри теорії держави і права, кандидат юридичних наук

М. Ю. ЧИЖОВ ПРО ЕНЦИКЛОПЕДІЮ ПРАВА В СИСТЕМІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Історії вітчизняної юриспруденції відома ціла плеяда енциклопедистів права, які залишили після себе відповідну наукову спадщину. Одним з них є несправедливо забутий український правознавець, доктор державного права, ординарний професор Імператорського Новоросійського університету — Микола Юхимович Чижов (1853—1910).

Ще наприкінці 70-х і початку 80-х рр.. XIX ст., коли М. Чижов вдосконалив свої юридичні знання у відомих європейських університетах (спочатку в Гейдельберзі, Страсбурзі, Мюнхені та Відні, а потім — у 1882—1884 рр.. — в Берліні, Парижі та Страсбурзі), посилено займався теоретичними юридичними дисциплінами, вивчав практику викладання та вивчення енциклопедії та філософії права в цих університетах. Результатом даних пошуків стала робота під назвою «Енциклопедія та філософія права в німецьких та австрійських університетах» (Одеса, 1882). Накопичений досвід йому знадобився при викладанні з 1885 р. на кафедрі енциклопедії права та історії філософії права в Новоросійському університеті. Закордонні наукові відрядження і власний викладацький досвід в подальшому дозволили М. Чижову підготувати власний лекційний курс з енциклопедії права.

Свої лекції з енциклопедії права М. Чижов представив під назвою «Вступ до вивчення права (енциклопедія права)» (Одеса, 1908). Дану роботу вчений починає наступними словами: «Свої лекції я випускаю у світ: 1) під ім'ям введення у вивчення права; 2) не у формі компактного курсу, а у вигляді нотаток, які у мене утворилися при читанні лекцій і якими я ділюся зі своїми слухачами». Крім цього, у цій роботі М. Чижов представив своє бачення енциклопедії права, його предмету, завдань, зв'язки з іншими юридичними науками. Книзі додається великий історичний нарис розвитку енциклопедії права, який є одним з найкращих досліджень подібного роду.

Вчений статус енциклопедії права визначає наступним чином.

Перш за все, в трактуванні М. Чижова, енциклопедія права — це наука, зміст і завдання якої не довільні, не визначаються нашим особистим розсудом, а випливають з вимог науки права. На думку вченого, на долю енциклопедії права випадає розв'язання, головним чином, двох самостійних завдань, які складаються: «1) у виясненні загальних початків права, притаманних кожній з гілок науки права (загальне вчення про право); 2) у встановленні системи права і юридичних наук

(систематичний огляд різних гілок права в загальному зв'язку зі стороною їх змісту — систематика права)».

Потреба в такій узагальнюючій науці, як енциклопедія права, вченим пояснюється своєрідно. На його думку, з'ясування загальних засад права та встановлення системи права настільки необхідні при вивченні спеціальних наук, наскільки необхідне з'ясування частки з загального цілого. Вчений вважає, що «зміст і завдання енциклопедії права не можуть входити ні в одну зі спеціальних наук, без порушення їх змісту і вторгнення їх в іншу сферу. Встановлення системи загальних початків права складає діяльність, що стоїть за межами роботи фахівців. Чому ж не назвати результати цієї наукової діяльності змістом особливої науки? Таким чином, М. Чижев приходить до висновку, що встановлення системи права і з'ясування загального у праві мають утворити особливу гілку юридичних наук, якою і є введення у вивчення права (енциклопедія права).

Саме зазначені вище завдання, на думку вченого, обумовлюють особливе становище енциклопедії права серед інших юридичних наук. У цьому контексті цікаві судження М. Чижева про співвідношення енциклопедії права та загальної теорії права. На його думку, завдання загальної теорії права «відкрити зв'язок і наступність юридичних явищ, довести масу юридичних явищ та законів, в одне закінчене ціле» і є завданням енциклопедії права. Як неважко помітити, в цій частині енциклопедія права ототожнюється із загальною теорією права, що фактично було загальноприйнято серед тодішніх енциклопедистів (див.: Коркунов Н. М. Лекції з загальної теорії права. — СПб, 2003. — С. 50)].

Своєрідність (може бути і суперечливість) визначення М. Чижева статусу енциклопедії права (як окремої науки) полягає в тому, що наука в даному випадку розуміється ним специфічно. Він пише: «... я на енциклопедію права дивлюся як на науку в тому сенсі, що вона є особливим предметом юридичної освіти, призначеним, головним чином, для початківців юридичної освіти...». Іншими словами, є ототожнення науки і навчальної дисципліни. Енциклопедія права М. Чижева носить характер, швидше за все, навчального посібника, що знаходить своє відображення і в назві — «Вступ до вивчення права».

КІНДЮК К. Б.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри теорії держави і права

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРАВА У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М. М. ГЕРНЕТА

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю підвищення ефективності боротьби зі злочинністю. У сьогодиншній Україні чинні норми кримінального права демонструють свою нездатність протидіяти постійно зростаючому рівню злочинності. Одним із шляхів вирішення проблеми є розвиток соціологічного напрямку в кримінальному праві, що дозволяє виявити фактори, що обумовлюють дане явище. У зв'язку з цим, становить інтерес вивчення досягнень у цій сфері дореволюційних юристів, які створили соціологічну школу в кримінальному праві. Одним з видних представників даного напрямку був д.ю.н. проф. Михайло Миколайович Гернет (1874–1953 рр.), який багато років працював завідувачем кафедри кримінального права Московського державного університету.

Аналіз публікацій показує, що внесок М. М. Гернета у розвиток соціологічної школи в кримінальному праві є темою, рідко досліджуваною вченими.

Фрагментарно дане питання розглядалося в роботах В. І. Бочкарьової, А. А. Піонтковського, М. Д. Шаргородського, В. В. Шукіна, А. А. Герцензона, проте внесок М. М. Гернета в розвиток соціології права є неопрацьованим до теперішнього часу. При цьому необхідно враховувати наявність значної творчої спадщини проф. М. М. Гернета у вигляді 53 монографій і брошур, 150 статей у журналах і збірниках, 23 статей в енциклопедичних словниках, більше 90 рецензій на праці російських та іноземних авторів.

Метою роботи є розгляд внеску М. М. Гернета в розробку соціологічного підходу в кримінальному праві, викладеного у монографії «Общественные причины преступности» 1906

Викладення матеріалів дослідження необхідно почати з того, що свою монографію «Общественные причины преступности» М. М. Гернет видав в 1906 р. На думку В. І. Бочкарьової, саме дореволюційним юристам-соціологом належить пріоритет у розробці соціології права (Бочкарева В. И. Становление и развитие социологии права в России (вторая половина XIX — начало XX в.) // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2000. — № 2. — С. 170). Монографія М. М. Гернета складається з чотирьох розділів: I «Метод і зміст науки кримінального права», II «Фактори злочинності, їх класифікація», III «Попередники соціологічної науки кримінального права і вчення її прихильників про соціальні фактори злочинності», IV «Соціалістична

школа науки кримінального права і вчення її прихильників про соціальні фактори злочинності», V«Фактори злочинності», VI«Кримінальне право майбутнього».

Першу главу М. М. Гернет присвятив поглядам видатного французького вченого Ш. Фур'є, який запропонував теорію фаланги, запозиченої з військової науки, тобто побудови армії Олександра Македонського. На думку Ш. Фур'є, для викорінення злочинності необхідно змінити соціальний лад суспільства, тобто виступити фалангою в усіх напрямках. Вчений пропонував створити величезні будівлі, звані «Фаланстери», призначені для загального життя 2 тис. чоловіків, жінок і дітей, що мають спільні їдальні, кухні та окремі квартири. Для уникнення конфліктів, пов'язаних з розподілом грошей, Фур'є пропонував таку схему: працівники отримують 5/12 виробленого продукту, представники капіталу, що виділили гроші на цей захід — 4/12, представники «таланту», — інженери, конструктори, фахівці — 3/12. Такий підхід, на думку Фур'є, унеможливував в «фаланстері» випадків крадіжки, обману, шахрайства, — «крадіжка буде неможлива тому не буде місця для збуту краденого, а право продажу і купівлі залишається тільки за жителям фаланстера». Аналізуючи погляди Шарля Фур'є, М. М. Гернет звертає увагу на наївність і ідеалізм цього автора, а також неможливість побудувати в реальному житті таке суспільство.

Значна увага приділяється поглядам на злочинність вчених-бельгійців Дюкпет'ю, Кетле і француза Феррі. Роботи першого з них представлялися М. М. Гернет корисними тим, що Дюкпет'ю був головним начальником бельгійських в'язниць, і у своїх роботах з кримінального права він був прихильником гуманних заходів по боротьбі зі злочинністю, противником смертної кари. На підставі зібраних статистичних матеріалів, Дюкпет'ю доводив наявність впливу на злочинність бідності, невігластва і залежності між зростанням злочинності та бродяжництва в Англії.

На думку М. М. Гернета, заслуговує на увагу значний внесок італійського кримінолога і політичного діяча Енріко Феррі в дослідження причин злочинності. На кримінально-антропологічному конгресі в Парижі в 1889 р вченим виділені три фактори вчинення злочину: а) індивідуальні характеристики злочинця; б) фізичні можливості; в) соціальні умови. Розглядаючи соціальні умови, Феррі доводив наявність зв'язку між кількістю злочинів і економічними причинами, алкоголізмом, азартними іграми. Вчений запропонував теорію «мікроба», згідно з якою в злочинця може перетворитися будь-який з членів суспільства, який опинився в певних умовах в підходящій середовищі. На підставі цього Феррі сформулював таку концепцію, — середовище не в силах породити злочин, якщо немає мікроба, і з іншого боку мікроб самостійно не зможе вирости, якщо не потрапить у відповідну середу. З метою зменшення кількості злочинів Феррі пропонував встановити

«колективістський лад», досить близький до соціалізму, здатний знищити бідність і обмежити боротьбу за багатство.

Розглядаючи дану проблему, М. М. Гернет проаналізував і підтвердив за допомогою зібраної ним інформації погляди італійського вченого Россі, який на підставі статистичних даних за період з 1875—1883 р прийшов до наступних висновків. Перше, число злочинів залежить від коливань цін на продовольство. Так, максимальна кількість злочинів в Італії випало на 1880 в умовах дуже високої ціни на хліб і холодної зими. Друге, ціни на вина знаходяться в обернено пропорційній залежності від кількості заворушень, насильства, образи, випадків бійок. При цьому М. М. Гернет виконав історичний аналіз, починаючи з давньоіндійських законів Ману, що чинне право в більшості випадків захищало панівний клас, не зачіпаючи загальнолюдських інтересів (Гернет М. Н. Общественные причины преступности: Социалистическое направление в науке уголовного права. — М. : Изд. С. Скимунта, 1906. — С. 90).

Значний обсяг критики М. М. Гернет присвятив двотомній роботі професора Неаполітанського університету, депутата італійського парламенту Колаянні — «Уголовная социология». У даній монографії вчений досліджує вплив соціологічних факторів навколишнього середовища на кількість різних видів злочинів: 1) вік людини, 2) гендерна відмінність, 3) рівень освіти, 4) час року, 5) ціни на необхідні продукти, 6) забезпеченість житлом населення, орендна плата, 7) діяльність партійних організацій. Аналіз цих семи факторів показав, що найбільш суттєвими домінантами з'явилися три наступні: 1) ціни на продовольство, зростаючі в неврожайні роки, 2) забезпеченість житлом, орендна плата населення, 3) рівень освіти.

МЕЛЬНИК К. П.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры теории государства и права

К ВОПРОСУ О ПОНИМАНИИ ПРАВОВОЙ ОБЩНОСТИ

Право кроме внешней формы имеет и внутреннюю, под которой понимается его организация, способы образования как отдельной правовой нормы, так и всех правовых норм в едином целом, в системе права. Вопрос о системе права неоднократно подвергался обсуждению в правовой науке. Повышенный интерес к этому вопросу объясняется большой теоретической и практической значимостью. От правильного его разрешения во многом зависят кодификация законодательства,

проведение научных исследований в области юриспруденции, преподавание юридических наук (Комаров С. А. Общая теория государства и права: Учебник. 7-е изд. — СПб.: Питер, 2004. — 512 с. — С. 303). Всякой системе независимо от того, какие объекты или явления составляют ее содержание, свойственна определенная структура. Структура — это устойчивое единство элементов, закон связи элементов, выражающий упорядоченность, устойчивость отношений; она обеспечивает сохранность целостности, единства явлений как системы, образует ее каркас. Вопрос структуры права поднимался не один раз и на протяжении длительного времени сложились различные мнения и теории касательно элементов системы права. Известно, что в свое время Вольтер предлагал разделить систему права по нравственному значению человека, который принадлежит в равной степени государству, человечеству и церкви. Соответственно тому правовые нормы, под действием которых складывается его жизнь, должны разделяться на государственные, международные и церковные. Во многих системах права встречаются подразделения более крупные, чем отрасли права, которые именуют правовыми общностями. Правовые общности — самые крупные комплексы правовых норм, какие можно выделить в системе права. Существуют критерии выделения правовых общностей, т. е. их выделяют по различным основаниям. В настоящее время обычно обособляют такие правовые общности, как публичное и частное право, материальное и процессуальное право (Общности права: [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://jurconsult.blogspot.com/2012/04/blog-post.html>).

Публичное право — совокупность согласованных норм, которые регулируют государственные, межгосударственные и общественные отношения; структурно распределены по отраслям, подотраслям и институтам (отрасли — конституционное, административное, уголовное, финансовое, административно-процессуальное, уголовно-процессуальное, исправительно-трудовое, таможенное, международное публичное, международное гуманитарное право и др.); Частное право — совокупность согласованных норм, которые регулируют имущественно-стоимостные отношения и личные неимущественные отношения; структурно распределены по отраслям, подотраслям и институтам (отрасли — гражданское, семейное, авторское, торговое, жилищное, земельное, трудовое право и др.) (Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. — Харьков: Эспада, 2005. — 840 с. — С. 390). Наличие данных правовых общностей в системе права именуется также дихотомией права. Их существование связывается с трудами юристов Древнего Рима. Оно обусловлено социально-экономической и, собственно, правовой предпосылками: его происхождение связывают с социальной унификацией общества на определенном этапе его развития, с возникновением значительного слоя частных собственников, с формированием свободных экономических отношений,

с возможностями их правового нормирования. Данное явление определено соотношением между частноправовой и публично-правовой сферами, отношением к частноправовой сфере, в рамках конкретной исторической эпохи и политического режима (Правовые проблемы управления российской государственностью. Сб. статей. Ч 5 / Под ред. В. Ф. Воловича. — Томск, Издательство Том. Ун-та, 2000. — 294 с. — С. 4).

В современной юридической литературе вопрос о материальном и процессуальном праве относят к существованию правовых общностей в системе права. При этом, разграничение между материальным и процессуальным правом не может быть проведено только по линии отраслей права, оно проходит через институты права и отдельные нормы (Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. — Одеса: Юридична література, 2006. — 184 с. — С. 89).

Материальное право — это обособление тех правовых норм, которые обеспечивают регулятивные и охранительные функции права: уголовно-правовые, гражданско-правовые, административно-правовые и иные нормы. Процессуальное право — обособление тех норм, которые определяют процедуры, процессы применения материального права. Это те нормы, которые регламентируют порядок проведения уголовного судопроизводства, гражданского судопроизводства, торгового (хозяйственного), административного процессов. Иными словами, недостаточно иметь в системе права лишь нормы материального права, надо иметь еще и соответствующие, взаимосвязанные с ними нормы, определяющие процедуру применения норм материального права. Это важнейшее свойство права обеспечено разделением и связью материальных и процессуальных начал, обеспечивающих единство системы права.

Только в сочетании материальное и процессуальное право обеспечивают регулятивную роль права, позволяет в необходимых случаях реализовать санкции правовой нормы, иных элементов (Венгеров А. Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. — м.: Новый Юрист, 1998. — 624 с. — С. 446).

Системное построение права означает, что оно представляет собой целостное образование, состоящее из множества элементов, находящихся между собой в определенной связи. Поскольку содержанием системы права являются его нормы (нормы — первичные «клеточки» права, его «атомы»), то система права представлена структурированными и взаимосвязанными нормами права. Объективно складывающаяся между отдельными нормами или группами норм связь придает им структурное единство. Отдельные нормы объединяются в более общие нормативно — правовое образования — институт права, а те, в свою очередь — в подотрасли и отрасли права. В своем единстве институты, подотрасли и отрасли права представляют систему права (Червонюк

В. И. Теория государства и права: Учебное пособие. — М.: ИНФРА — М, 2003. — 256 с. — С. 143).

Данная структура права является общепринятой, однако в последнее время в юридической науке стали говорить о таком элементе, как правовая общность. Единого понятия данной правовой категории нет, однако исходя из видов правовых общностей — частное и публичное право, материальное и процессуальное право, можно сделать вывод, что правовая общность — самые крупные комплексы правовых норм, какие можно выделить в системе права. По причине отсутствия единого критерия обособления правовых общностей, они выделяются по различным основаниям. Актуальной задачей является определение четких критериев выделения правовых общностей и их изучение, что должно послужить толчком к более четкому утверждению в категориальном аппарате юриспруденции понятия правовая общность.

БУЯДЖИ Д. Д.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри теорії держави і права

СОЦІАЛЬНИЙ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ПОЗАШЛЮБНИХ ДІТЕЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

Велич Т. Г. Шевченка виявляється в тому, що його творча спадщина з часом не лише не втрачає своєї актуальності, але й надихає на нові, у тому числі правові, дослідження. Зацікавленість вчених-юристів шевченкіаною до цього часу зосереджувалася виключно навколо політичних та державно-правових поглядів Кобзаря. Водночас тема українського звичаєвого права, як і тема дитинства, у творах Шевченка ще не ставали предметом спеціальних правознавчих студій.

Між тим, творча спадщина Т. Г. Шевченка є цінним джерелом етнографічного матеріалу про звичаєве право українців. Так, роль звичаєво-правових установ у житті селянства добре ілюструє, зокрема, офорт «Судня рада». На малюнку зображено селянську раду, яка зібралася для того, щоб розсудити односельчан, не вдаючись до офіційної влади. Зображений сюжет з життя громади доповнюється таким коментарем автора: «Отаманъ сбира насело громаду колы що трапица незвичайне на раду и судъ, коло оранды або на майдани, громада, порадывши и посудывше добре и давшие миръ ворогамъ чи то кару, розходящия пьючи по чарци позвовай» (Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах. — К., 1961. — Т. 7: Живопис, графіка 1830—1847. — Кн. 1 — С. 39).

Дитиноцентризм у творчості Шевченка органічно пов'язаний з особистою біографією поета: таємницею його походження, вимушеною самотністю, нереалізованим батьківським потенціалом. У контексті теми дитинства чи не найбільшою трагедією постає у трактуванні поета сирітство: «Тяжко-важко жити / Сироті без роду / Нема куди прихилитись, / — Хоч з гори та в воду!».

Проблемі становища позашлюбної дитини в українському соціумі Шевченко присвятив серію поезій — «Катерина», «Утоплена», «Титарівна», «Русалка», «Наймичка», «Відьма» та ін. У них поет описує суворий народний звичай покарання дівчат-покриток, за яким останніх «громадою з хати виганяли» (Скрипник Г. Етнографічні аспекти творчості Тараса Шевченка / Г. Скрипник // Етнічна історія народів Європи. — 2000. — Вип. 4. — С. 4–11). Водночас поет розглядає цей звичай у контексті тяжкої кріпосницької дійсності, безправного статусу українських селянок, наруги над ними з боку кріпосників-поміщиків, російського офіцера.

Звичай таврувати незаконних дітей образливими прізвиськами, на кшталт поширеного в Україні «байстрюки», виражає, з одного боку зневажливе ставлення до позашлюбної дитини, її гріховність, неприйняття сільською громадою, а з іншого — засудження безпутного зв'язку, від якого походить незаконна дитина. Такий дуалізм у ставленні до позашлюбної дитини яскраво зображений у поемі «Титарівна». Тут «найкращий парубок Микита» і дитина Титарівни — народжені поза шлюбом. Микита — «найкращий хлопець, та й байстрюк; / байстрюк собі, та ще й убогий». Про нього кажуть: «І де взялось / таке хиренне? Все село / проклятого не нагодує». Водночас народною свідомістю різко засуджується факт народження та вбивства позашлюбної дитини: Титарівну «громадою осудили / і живу поклали / в домовину», а Микита приречений «сатаною-чоловіком...по світу ходить».

Народження незаконної дитини у звичаєвому праві українських селян ототожнювалося з материнським гріхом — як дією, поведінкою, що порушує мораль і християнський закон, тягне за собою покарання як матері, так і всьому соціуму (сільській громаді, родині), до якого вона належить і який відповідальний за моральність кожного свого члена. Тому об'єктом покарання за звичаєвим правом виступає не дитина, яка проте зазнає найбільших страждань, а матір та батьки (родина) матері (звідси їх стигматизація).

Як відомо, народні звичаї у житті сільської громади, особливо до селянської реформи 1861 р., мали значно більшу силу, ніж закони та інші писані джерела права. Тож порівняння становища позашлюбних дітей у сільському та міському соціальному просторі виявляє істотні відмінності.

По-перше, за звичаєвим правом, як зазначав С. В. Пахман, на батька покладалася лише моральний, а не юридичний обов'язок щодо

виховання своїх незаконних дітей, які звичайно залишалися під опікою матері (Загоровский А. И. Курс семейного права / А. И. Загоровский. — О., 1909. — С. 480). Звідси випливає, писав О. І. Загоровський, що народна свідомість у питанні про визнання зв'язку дитини, народженої поза шлюбом, з батьками дотримувалася принципу материнства (Там само. — С. 480), через що відшукування батька було неможливим. Цей принцип добре зображено у шевченковій «Катерині»: «Пізнав батько свого сина, / Та не хоче взяти». За умови ж добровільного визнання батьком позашлюбної дитини її народження сприймалося у селянській родині цілком позитивно. Фактичне прийняття у сім'ю і надто праця на користь родини надавали такій дитині статус повноправного члена сім'ї, включаючи рівне із законними дітьми право на спадкування.

На противагу цьому, у регламентації становища позашлюбних дітей за російським законодавством, яке відтак діяло на українських землях (переважно у містах), з першої чверті XVIII ст. проявляється дія принципу батьківства (патернітету). Останній отримав закріплення в Артикулі 176 Статуту Військового 1716 р., який уперше покладав на батька обов'язок брати участь в утриманні своєї незаконної дитини, а також встановлював кримінальний порядок відшукування батьківства (штраф та ув'язнення батька, якщо він відмовиться укласти шлюб).

По-друге, з початку XVIII ст., за сприяння Петра I, у Москві та інших містах виникають деякі елементи системи соціального захисту позашлюбних дітей у вигляді так званих гошпиталіїв при монастирях (недаремно Катерина подалася з дитиною до Москви). У цих притулках діти отримували необхідний догляд і виховання та навчалися певному ремеслу, дівчат, за нагоди, віддавали заміж; коли ж діти зазнавали хвороби чи каліцтва, вони могли повернутися до притулку. (Загоровский А. И. Вопрос о незаконнорожденных / Загоровский А. И. — СПб., 1875. — С. 46). Значно збільшилися шанси розглядуваної категорії дітей на виживання та навіть на досягнення ними життєвого успіху (зокрема здобуття вищої освіти) зусиллями імператриці Марії Федорівни (дружини Павла I), яку Шевченко іронічно називає «матір'ю байстрят».

У сільському соціальному просторі доля позашлюбних дітей була трагічнішою, адже тут поширеними були випадки інфантициду (на думку деяких дослідників, обряд «покривання» вагітної незаміжньої дівчини мав на меті оголосити її стан та запобігти дітовбивству), підкидання дітей, залишення їх напризволяще. У творах Т. Г. Шевченка чи не найбільша увага автора прикута до соціальної долі позашлюбних дітей: декотрі з них, як син Титарівни, були приречені батьками на загибель; інші, як Івась, син Катерини, опинялися на задвірках суспільства; третім, як Марку, синові наймички Ганни, щастило більше — вони потрапляли до прийомної родини й отримували шанс на життєвий успіх.

**ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ 1905 РОКУ
НА КРИМІНОГЕННУ СИТУАЦІЮ В ОДЕСІ**

На сьогоднішній день великою увагою користуються дослідження революцій і масових протестів і їх перебіг. Актуальність даної теми надзвичайно велика, так як в умовах перехідної економіки та реформування законодавства неминуче наростає соціальна напруга серед населення, сплеск якої може призвести до непередбачених результатів. При цьому не слід випускати з уваги, що часто революційні події чинять сильний вплив на кримінальну сферу життя суспільства і, як правило, не найкраще. Тому слід вивчати досвід минулого для уникнення повторення помилок. У цій області важливий досвід має Одеса з її багатою історією.

Такі вчені як Тарновський Е. Н., Остроумов С. С. та ін. багато писали про вплив Першої російської революції на ріст злочинності. Проте безпосередньо вплив революційних подій на криміногенну ситуацію в Одесі влітку 1905 року недостатньо досліджений.

До 1905 р. соціально-економічна ситуація в Російській імперії досягла свого критичного стану. В цих умовах безліч робочих піднялися на боротьбу за свої права, але частина з них, скориставшись плутаниною, що виникла, пішла кримінальним шляхом. До початку Першої російської революції 1905—1907 р. р. приріст кількості кримінальних злочинів був стабільний. Поліцейські звіти дозволяють нам зробити висновок, що рівень злочинності в Одесі до початку 1905 року навіть дещо знизився. Але це зниження було викликане не доброю роботою поліції і жандармерії, а іншими причинами. Насамперед, у період російсько-японської війни 1904—1905 р. р., багато чоловіків були покликані в армію. Так само до числа таких причин треба віднести «найвищий маніфест від 11 серпня 1904 р.», завдяки якому значне число підсудних за різні злочини були звільнені від суду і слідства (ПСЗРИ. — Собр. 3. — Т. 24. — № 25014). При цьому слід враховувати, що при загальному зростанні кількості злочинів за 4 роки на 8 відсотків, значно збільшилася кількість найбільш серйозних кримінальних злочинів, більш ніж на 25 % (Тарновский Е. Н. Движение преступности Российской империи за 1899—1908 гг. / Журнал министерства юстиции, 1909. — № 9, с. 57.). Події Першої російської революції призвели до ще більш стрімкого зростання тяжких злочинів.

Якщо простежити за динамікою розвитку криміногенної ситуації в Одесі в 1905 році, то можна побачити, як стрімко змінювалися як кількісні, так і якісні показники злочинності. Офіційні статистичні матеріали не дають можливості визначити абсолютні розміри

злочинності того періоду. Багато категорій злочинів було передано з судів загальної юрисдикції до військових судів, на період дії воєнного стану, запровадженого в Одесі 15 червня 1905 року. Так само низька ефективність роботи поліції не дозволяла оперативно розслідувати усі злочини, кількість яких різко зросла. У зв'язку з чим, поліція майже перестала реагувати і реєструвати дрібні злочини, зосередившись на розкритті найбільш серйозних кримінальних справ. Однак, поліцейські звіти того періоду дають однозначну відповідь, що кількість злочинів зросла на десятки відсотків. Так само зріс рівень і тяжких злочинів. Основними причинами зростання злочинності можна назвати революційні події в Одесі влітку 1905 року і насамперед заворушення, викликані приходом панцерника «Потьомкін». В результаті прибуття повсталого «Потьомкіна» влада Одеси на короткий період часу втратила контроль над містом. Розгубившись і боячись прибуття інших повсталих кораблів, влада Одеси видалили з центру міста майже всю поліцію і жандармерію, а солдати і козаки були виведені з Одеси. Скориставшись цим, жителі міста почали влаштовувати безлади та мародерство. Були пограбовані багато продуктових магазинів, складів і фабрик. Але найбільших розмірів отримав грабіж Одеського порту, на складах якого знаходилася продукція на десятки мільйонів рублів. В результаті грабіжу і пожежі, що почалася слідом за ним, були вбиті і поранені сотні людей, збитки перевищували 10 мільйонів рублів (Ростоцкая Н. Потёмкинские дни в Одессе, СПб, Наш голос, 1906, 32 с.). Військове положення, запроваджене після цих подій, дозволило ліквідувати заворушення. Але відчувши слабкість влади, багато мешканців Одеси стали на злочинний шлях. Формується велика кількість банд, які, прикриваючись революційними гаслами, грабували заможних жителів міста. Так у цей час діє відомий на всю Бессарабію, майбутній комкор, Григорій Котовський — «бессарабський Робін Гуд», як він полюбляв себе називати.

Великий вплив на розвиток ситуації надала єврейська община, яка в імперії перебувала у стані постійного утиску з боку влади. Влада всіляко обмежувала як політичні, так і економічні права євреїв, санкціонувала їх релігійну цькування і, головне, підтримувала єврейські погроми, які з регулярною частотою спалахували на території Російської імперії. Саме тому в Одесі, де 34 % населення до 1905 р. становили євреї, найбільший розмах отримали як революційні, так і кримінальні події. Власне після масштабного єврейського погрому в Одесі 18–20 жовтня 1905 р. на кримінальний шлях став Михайло Винницький, який став надалі відомим як Мишко Япончик — «король» одеських злочинців. Дотого ж, саме в цей період досягають піку свого розвитку багато анархічні течії, зокрема «безмотивники», які вважали будь-яку заможну людину гідну смерті. Зокрема 17 грудня 1905 року в Одесі був здійснений найкривавіший теракт прихильників «безмотивного» терору — вибух кафе Лібмана,

жертвами якого стали понад 50 осіб (Остроумов С. С. Преступность и ее причины в дореволюционной России. — М., 1980, с. 204).

В загальному можна зробити висновок, що революційні події 1905 року сильно вплинули на кримінальну сторону життя Одеси. Скориставшись відволіканням влади на придушення революції, злочинність зросла як у кількісному вимірі, так і в якісному. Незадоволені умовами життя, багато підданих імперії стали на кримінальний шлях. Ця тенденція до кінця 1905 року в подальшому тільки збільшилася, привівши в подальшому до значної криміналізації міста.

ГРИГОРОВА Г. Л.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри теорії держави і права

ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТТЯ «ЮВЕНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ»

Актуалізація питання природи протиправної поведінки припадає на XIX ст. та є дискусійною до сьогодні. Відкинувши теорії локальних причин правопорушуваності, сучасна наука виходить із необхідності комплексного вивчення соціального та біологічного розвитку особистості для пошуку відповіді на дане питання. Через багатовікове фактичне отождоження понять «злочин» та «правопорушення» дослідження причин останнього частіше всього проводилось наукою кримінального права та допоміжними науками. Так, досліджуючи правопорушення не лише у кримінальному аспекті, а і як явище соціального та правового життя радянські дослідники В. Кудрявцев, М. Малєїн виходили з того, що сам термін «правопорушення» раціонально виводити із терміну «злочин», адже останній містить найважливіші характеристики даного явища, незалежно від галузевої приналежності (Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. — М. : Наука, 1982. — С. 191; Малєин Н. С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н. С. Малєин. — М. : Юрид. лит., 1985. — С. 6–7). Подібне дане отождоження понять спостерігається і у ряді праць сучасних авторів.

Підхід до правопорушення як до загальнотеоретичного явища у сучасній науці здійснено Р. Хачатуровим, Д. Ліпінським, О. Ширіковим, А. Штанько, Н. Сатаровою, В. Івакіним тощо, проте жоден із авторів не виводить принципово нового термінопоняття, скеровуючи увагу на виокремлення ознак правопорушення (особливу увагу дослідники приділяють фактору суспільної небезпеки, що, на нашу думку, суттєво звужує можливість застосування даних досліджень у сфері приватноправового

регулювання) як передумови юридичної відповідальності, та залишаючи за межами вивчення детермінанти правопорушуваності. Безперечно, неможливо критично стверджувати, що визначення правопорушення має бути сформовано, виходячи із його передумов, проте їх дослідження у контексті даного явища є необхідним. Ця прогалина у дослідженні правопорушення долається з уведенням до наукового обігу поняття «правопорушуваність», що включає соціально-правову природу правопорушення, за аналогією використання у кримінології поняття «злочинність» поряд з поняттям «злочин» (Штанько А. О. Об'єктивні та суб'єктивні причини правопорушень/ А. О. Штанько// Держава і право. — 2009. — Вип. 44. — С. 90).

Особливо значущими є дослідження детермінант правопорушуваності неповнолітніх. Етап юності нерозривно пов'язаний із процесом соціальної адаптації, що за твердженням різних авторів завершується у віці 18–22 років. Порушення процесів соціальної адаптації, яке може набувати форму протиправної поведінки, у цей період не завжди є свідомим відхиленням від правової норми. За умови низького рівня правової культури середовища зростання неповнолітнього та/або низького рівня правової освіти (а іноді її повної відсутності) протиправна поведінка може сприйматися неповнолітнім як соціально допустима. Правопорушуваність у такому випадку зумовлена не правовим нігілізмом, який передбачає свідоме відторгнення норм правомірної поведінки, а правовим невіглаством — дефіцитом знань щодо правомірності певних форм поведінки.

Погоджуючись із твердженням О. Шірікова щодо необхідності розробки загальнотеоретичного концепту правопорушення, варто критично оцінити його висновки щодо конкретизації даного поняття лише на науковому та законотворчому рівнях та майже повної її неактуальності у сфері правозастосування (Шіриков А. С. О двух концепциях правонарушения/ А. С. Шіриков// Вестник Волгоградского государственного университета. — Сер. 5: Юриспруденция. — 2003. — № 6. — С. 64). Адже першопричиною дефектності правового регулювання ювенальних правовідносин, та відповідно правозастосування у даній сфері, є саме відсутність уніфікованого поняття ювенального правопорушення як комплексного щодо ряду галузей права, що регулюють найважливіші сфери соціального та правового буття неповнолітнього. Характерною проблемою правозастосування у ювенальних деліктних правовідносинах є питання кваліфікації діянь неповнолітніх, які передбачено забороняючою нормою матеріального права, проте не «споряджено» відповідною санкцією. Л. Фортова та О. Овчинніков, досліджуючи дане явище як граничне до протиправного (лімінальна поведінка) відзначають його негативний характер, проте наголошують на тому, що воно лише може передувати правопорушенню, проте не є таким (Фортова Л. К. Лиминальное поведение — разновидность правового поведения

несовершеннолетних / Л. К. Фортова, О. М. Овчинников // Молодой ученый. — 2014. — № 21. — С. 544–548. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.moluch.ru/archive/80/14261/>). Дотримуючись позиції щодо нерозривного взаємозв'язку юридичної відповідальності із санкцією, вважаємо, що лімінальну поведінку не віднесено до правопорушень через відсутність системного підходу до поняття ювенального правопорушення.

Формуючи поняття ювенального правопорушення неможливо обмежитися лише «заміною» суб'єкту із загального на спеціального (неповнолітнього), урахуванню мають підлягати і інші специфічні ознаки відповідальності неповнолітнього. Так, беззаперечному виключенню із даного терміну має підлягати ознака «суспільної небезпечності», в першу чергу через його неконкретність та невідповідність сучасним уявленням про пріоритети у системі правоохоронюваних інтересів. Неможливим також вбачається звуження заходів юридичної відповідальності до понять «покарання» чи «обмеження матеріального чи нематеріального характеру», адже ювенальна відповідальність до свого інструментарію включає також застосування виховних заходів.

Отже, виходячи із вищевикладеного автор пропонує наступне визначення ювенального правопорушення — це протиправне асоціальне діяння деліктоздатного неповнолітнього суб'єкта, що спрямоване проти публічних або приватних інтересів і передбачає застосування компетентним уповноваженим органом відповідних заходів юридичної відповідальності.

ТИЦЬКА Я. О.

Міжнародний гуманітарний університет,
викладач кафедри теорії та історії держави і права,
кандидат юридичних наук

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ ОСВІТИ

Сьогодні, за словами міністра освіти и науки України Сергія Квіта, вищий навчальний заклад є платформою для розвитку суспільства і конкурентоздатності національної економіки. Зростання ролі вищої освіти зумовлено суспільним запитом щодо людського капіталу в інноваційному розвитку країни, створенні умов для самореалізації особистості, забезпеченні потреб суспільства, ринку праці і держави у кваліфікованих кадрах, а також модернізації системи вищої освіти з урахуванням процесів європейської інтеграції та розвитку єдиного Європейського простору вищої освіти.

Вітчизняний ринок праці стикається з браком фахівців з очікуваними кваліфікаціями та навичками та диспропорцією між професійно-кваліфікаційною структурою фахівців та попитом на ринку праці. Гострим залишається питання участі роботодавців у процесі формування державного замовлення на підготовку професійних кадрів та вироблення вимог щодо компетентності випускників вищої освіти, визначення змісту та забезпечення якості вищої освіти, розвитку навчально-лабораторної бази вищих навчальних закладів, забезпечення місць практики, працевлаштування випускників вищих навчальних закладів.

Проблема визначення кола суб'єктів освітніх правовідносин — одна з першочергових у науці освітнього права України. Як відомо, 6 вересня 2014 року вступив в дію Закон України «Про вищу освіту». Новий закон у порівнянні із Законом України «Про вищу освіту» від 17.01.2002, значно розширює коло суб'єктів правовідносин у сфері освіти. Ним передбачено залучення роботодавців та їх об'єднань до правовідносин у сфері освіти (ст. 52 Закону України «Про вищу освіту»). Співпраця вищих навчальних закладів та роботодавців пронизує усю ідейну складову новоприйнятого Закону України «Про вищу освіту». Так, наприклад, згідно із ст. 3 формування і реалізація державної політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом визначення гармонійної взаємодії національних систем освіти, науки, бізнесу та держави з метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку держави, а також визначення збалансованої структури та обсягу підготовки фахівців з вищою освітою з урахуванням потреб роботодавців.

За положеннями ст. 6 даного Закону атестація здобувачів вищої освіти здійснюється екзаменаційною комісією, до складу якої можуть включатися представники роботодавців та їх об'єднань, відповідно до положення про екзаменаційну комісію, затвердженого вченою радою вищого навчального закладу. За ст. 19 Закону Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти складається з двадцяти п'яти членів, три із яких обираються спільним представницьким органом всеукраїнських об'єднань організацій роботодавців. Отже, представники бізнесу зможуть вплинути на створення конкурентоспроможної освіти, підвищення якості освітніх послуг, стажування на виробництві та сформулювати критерії об'єктивної зовнішньої оцінки на принципах взаємодії ринку праці і сфери освіти.

Окрім того, у Проекті Концепції розвитку освіти України протягом 2015—2025 років наголошено, що зміст професійної освіти повинен бути узгоджений із новими професійними стандартами, які розроблятимуться на компетентесній основі за участі професійних спільнот та організацій роботодавців та зазначена необхідність у розробленні регіональних програм розвитку професійної освіти за участі роботодавців, що будуть спиратися на реальну потребу у фахівцях (з урахуванням перспектив

розвитку регіонів) (Проект Концепції розвитку освіти України протягом 2015–2025 років [Електронний ресурс]. — Режим доступу до документа : <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>).

Питання участі роботодавців у процесі формування державного замовлення на підготовку професійних кадрів завжди цікавило Конфедерацію роботодавців України, але участь роботодавців, їх об'єднань у цьому процесі не було передбачено. Майже революційною новелою є ст. 72. Закону України «Про вищу освіту», згідно із якою показники державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою формуються з урахуванням середньострокового прогнозу потреби у фахівцях на ринку праці центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку і торгівлі, у порядку, встановленому законом, за участю вищих навчальних закладів, Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, роботодавців та їх об'єднань.

Неможливо не погодитись із головним консультантом відділу гуманітарної політики Національного Інституту стратегічних досліджень Карпенко М. М., який зазначає, що ефективність взаємодії вузів і роботодавців значно зростає, коли партнери-роботодавці переходять з позиції сторонніх спостерігачів і виключно споживачів освітніх послуг на позицію зацікавлених учасників освітніх і інноваційних процесів, що всіляко сприяють оволодінню студентами комплексом професійних компетенцій, які відповідають вимогам сучасного ринку праці (Карпенко М. М. Перспективи розширення участі роботодавців у розвитку професійної освіти / М. М. Карпенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1417/>).

Вирішення цього завдання породжує нові форми соціального партнерства, нові правові норми і нові типи договорів, які при максимальному узгодженні й реалізації взаємних інтересів сприяють навчальним закладам у підготовці фахівців, а підприємствам у забезпеченні своїх кадрових потреб. Цінним є досвід такої співпраці у Великій Британії. Роботодавці та держава укладають Галузеві угоди щодо професійних знань, умінь та компетенцій, згідно з якими представники бізнесу беруть активну участь у визначенні переліку загальних умінь, знань та навичок, орієнтованих на вирішення виробничих завдань, у формуванні варіативних планів навчання.

Отже, для повноцінного включення роботодавців до правовідносин у сфері освіти на позиції зацікавлених учасників освітніх і інноваційних процесів недостатньо норм в Законі України «Про вищу освіту», які не супроводжуються визначенням механізмів реалізації відповідних норм. На нашу думку продуктивним є варіант прийняття спеціального Закону України «Про залучення роботодавців до підготовки та перепідготовки кадрів, освітніх та наукових процесів».

**О. В. СУРІЛОВ ЯК ПРОВІДНИЙ ТЕОРЕТИК
ОДЕСЬКОЇ ШКОЛИ ПРАВА**

Дослідження питань формування та розвитку вітчизняних правових шкіл має велике значення для прогнозування тенденцій трансформації вітчизняної юриспруденції.

Науково-правові школи тісно пов'язані з відповідними напрямками галузевих наук, предметом дослідження. Тому поняття «школа права» ми розглядаємо у подвійному значенні: широкому та вузькому. У широкому сенсі ознаками правової школи є об'єднання науковців за географічним показником (країна, регіон, місто, вищий навчальний заклад тощо). У вузькому сенсі визначальною ознакою правової школи, як форми організації наукової діяльності, є наявність відомого вченого — наукового лідера; інтеграція вчених у наукову творчу групу для розвитку його ідей, концепцій та доктрин. Вживання терміну у широкому значенні відбувається з метою підкреслити досягнення науковців певного регіону, наукового центру з тяжінням до певного наукового стилю. У таких випадках на перший план виступає не особа лідера-науковця, а наявність сукупності особистостей науковців, що ведуть дослідження у певних галузях юридичної науки. Врахування цих обставин дає можливість встановити наявність окремих шкіл в тому чи іншому регіоні, відмінності напрямків та характеру наукових досліджень, які ними проводяться. Повною мірою це стосується української радянської правової науки. Серед плеяди наукових лідерів і створених ними науково-правових шкіл загальнотеоретичного спрямування варто виділити постать О. В. Сурілова.

Наукова спадщина вченого відноситься в основному до радянського періоду, але значна частина проблем, що розглядалися О. В. Суріловим, не втратили своєї актуальності та значимості для сучасної юриспруденції, зокрема, питання про місце і роль теорії держави і права у системі юридичних наук, про предмет та функції теорії держави і права, про єдність теорії держави і теорії права, методологію юридичної науки та ін..

Результатом дослідження цих проблем став вихід фундаментального навчального посібника «Теорія держави і права» (1989), пізніше «Основи загальної теорії держави і права» (1995), — одного з перших навчальних посібників з цієї дисципліни у незалежній Україні та «Теорія держави і права» (1998).

О. В. Сурілов пропонував розглядати теорію держави і права як логічне узагальнення державно-правової практики, яка відображає закономірності розвитку державно-правових явищ, як сукупність положень узагальнюючого характеру, що утворюють юридичну науку.

Найважливішою закономірністю розвитку знання про державу і право О. В. Сурілов визнавав його диференціацію та інтеграцію. При цьому один процес не виключав інший. Інтеграція знань передбачає заглиблення думки в природу явищ, а диференціація — її збагачення. Загальна теорія держави і права розвивається у двох цих напрямках.

Також, на думку вченого, теорія держави і права перебуває в стані постійного руху. Це динамічна наука, оскільки в процесі розвитку юридичної науки модернізуються старі та утворюються нові теоретичні положення, зумовлені соціальними і гносеологічними новаціями, які змінюють уявлення про теорію, про її соціальне призначення і структуру. У співвідношенні з реальною дійсністю — теорія є її ідеалізованим відображенням. Елементами теорії держави і права є абстрактні об'єкти, що відображають істотні властивості реальних державно-правових явищ і необхідні зв'язки між ними.

Отже, за О. В. Суріловим теорія держави і права досліджує загальні для всієї державно-правової дійсності явища, виробляє загальні для юридичної науки категорії та поняття. Внаслідок цього вона посідає особливе місце в системі юриспруденції та є окремою наукою і навчальною дисципліною. Її окремість, вказував вчений, визначається головним чином тим, що вона має свій власний предмет пізнання. Спільність об'єкта пізнання юридичних наук, вказував вчений, не виключає відокремленість предмета пізнання кожної юридичної дисципліни.

О. В. Сурілов вважав що, теорія держави і права є системою знань, які знаходяться в стані розвитку та збагачення. Досліджуючи загальні та специфічні закономірності виникнення, функціонування і розвитку держави і права вона виробляє свою систему наукових понять, визначень і принципів у результаті чого виокремлюється як самостійна юридична наука в системі інших юридичних наук і потребує постійного критичного переосмислення на засадах та в інтересах сучасної соціальної практики (Сурилов А. В. Теория государства и права: учеб. пособ. / А. В. Сурилов. — К.; Одесса: Вища шк., 1989. — 439 с.).

Все це, загалом, відповідає сучасному баченню проблеми. Оскільки юриспруденція має бути готовою відповісти на виклик пов'язаний зі змінами самої людини, її соціального та природного буттям. Тому загальнотеоретична юриспруденція як фундаментальна область всієї юриспруденції повинна першою зазнавати змін, які можуть відбиватися на всій системі юридичних знань, професійних навичках юриста, правовому і державному розвитку сучасного суспільства.

Розділ III

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

АРАКЕЛЯН М. Р.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
вице-президент, проректор по учебной работе,
кандидат юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины

ПРАВО НА ДОСТУП К ПРАВОСУДИЮ — СУБЪЕКТИВНОЕ ПРАВО ГРАЖДАН УКРАИНЫ

Анализируя содержание права на доступ к правосудию в юридической литературе выделяют следующие его составляющие: формально-правовую, связанную с признанием упомянутого права и его реализацией в пределах действия позитивного права; содержательную, которая связана с нормативно-правовым закреплением этого права и соответствующих ему правовых обязанностей и процессуальную, регулирующего порядок реализации этого права и порядок реализации соответствующих ему обязанностей (Лужанський А. В. Конституційна природа права на доступ до правосуддя в Україні / А. В. Лужанський // Вісник Верховного Суду України. — 2010. — № 10 (122). — С. 45).

В юридической литературе в контакте данного конституционно-го права употребляются два понятия: «доступ к правосудию» и «доступность правосудия», необходимо согласиться с утверждением А. Михайленко, отмечающим, что понятие «доступ к правосудию» и «доступность правосудия» целесообразно отличать. Доступ необходимо связывать с соответствующим разрешением тех, от кого зависит предоставление возможности обратиться к правосудию для защиты своих прав, свобод и законных интересов. Доступность правосудия можно толковать как одну из основ доступа к правосудию. То есть, это возможность всех желающих свободно и беспрепятственно на равных условиях использовать этот институт для обеспечения своих прав и законных интересов (Михайленко О. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя / О. Михайленко // Вісник Академії прокуратури України. — 2007. — № 3. — С. 40).

Что касается права на доступ к правосудию в Украине, то необходимо отметить, что несмотря на отсутствие его непосредственного закрепления в Конституции Украины, в ней речь идет о праве на судебную

защиту. Конституция содержит требования, которые гарантируют гражданам доступ к правосудию и судебную защиту (ст. 8, 55, 64). Так, согласно Конституции нормы Конституции Украины являются нормами прямого действия. Обращение в суд для защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина непосредственно на основании Конституции Украины гарантируется (ч. 3 ст. 8). Согласно Конституции Украины права и свободы человека и гражданина защищаются судом (ст. 55).

В рамках данного права, закрепленного Конституцией, можно говорить о праве на доступ к правосудию как его составляющем. В частности закреплено необходимость обеспечения обращения в суд для защиты конституционных прав и свобод человека и гражданина непосредственно на основании Конституции (ч. 3 ст. 8). Кроме того Конституция Украины закрепляет положение о защите прав и свобод человека и гражданина судом, обеспечении каждому права на обжалование в суде решений, действий или бездействия органов государственной власти, органов местного самоуправления, должностных и служебных лиц (ч. 1 ст. 55).

Конституция Украины также закрепляет право каждого после использования всех национальных средств правовой защиты обращаться за защитой своих прав и свобод в соответствующие международные судебные учреждения или в соответствующие органы международных организаций, членом или участником которых является Украина (ч. 4 ст. 55).

Право на доступ к правосудию необходимо рассмотреть в диалектической связи с другими субъективными правами, закреплёнными в Конституции. Ведь реализация и защита права на жизнь, уважение к достоинству, свободу и личную неприкосновенность, неприкосновенность жилища и т. д. не представляется возможной без реализации права на доступ к правосудию.

Итак, право на доступ к правосудию как субъективное право граждан Украины тесно связано с другими субъективными конституционными правами, такими как право на судебную защиту и на судебное обжалование, на возмещение за счет государства или органов местного самоуправления материального и морального вреда, на правовую помощь, на презумпцию невиновности, на защиту.

Субъективное право в правовой доктрине рассматривают как закреплённую, а также гарантированную государством с помощью права, точнее правовых принципов и норм возможность действовать, что позволяет субъекту вести себя соответствующим образом, требовать соответствующего поведения от других лиц, пользоваться указанным социальным благом, в случае необходимости обращаться в компетентные органы государства за защитой в целях удовлетворения личных интересов и потребностей. Данное обстоятельство обуславливает четкое

правовое конституційне регулювання, що забезпечує базу для подальшого закріплення і конкретизації даного права на рівні решти галузевого законодавства.

Доступ до правосуддя в кримінальному процесі передбачає створення певного процесуального режиму як системи відповідних процесуальних засобів, який дає можливість учасникам процесу знати про свої права на активну участь у справі.

Таким чином, необхідно зазначити, що право на доступ до правосуддя відповідає загальним положенням Конституції, і, не будучи зафіксованим в ній безпосередньо, воно є таким фактичним. Хоча в сучасній теоретичній юриспруденції право на доступ до правосуддя як суб'єктивне право громадян стало аксіомою, разом з цим, воно, як і кожне правило, повинно бути нормативно закріпленим.

АНИЩУК Н. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри історії держави та права, доктор юридичних наук, професор

ЖІНКИ В АДВОКАТУРІ СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН: КІНЕЦЬ ХІХ — ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ ст.

В сучасному світі участь у судовому процесі жінки як адвоката ніколи не здивує. Між тим, жінкам знадобилося багато століть для того, щоб отримати рівноправ'я з чоловіками, що відкрило їм перспективу реалізовувати себе в різних сферах життєдіяльності суспільства, зокрема в юридичній діяльності, в якій професія адвоката посідає важливе місце.

Серед перших європейських країн, які дозволили жінкам займатися адвокатурою, є Скандинавські країни: Швеція, Норвегія та Фінляндія.

Норвегія, допустивши законом 1884 р. жінок у свої університети, надала їм рівні із чоловіками-студентами права, не тільки стосовно іспитів та академічних ступенів, але й щодо користування університетськими стипендіями.

Першою жінкою-юристом у Норвегії стала Марен Кетрін Дохл (Maren Cathrine Dahl) (1855–1906). Вона у 1890 р. успішно склала випускний іспит із юриспруденції в університеті Крістіанії (сучасне Осло). Проте на той час професія юриста, й зокрема адвоката, не була доступною для представниць слабкої статі.

У Норвегії законодавчий доступ жінкам в адвокатуру було відкрито у 1904 р., коли норвезький парламент прийняв так званий «Лекс Елізіани» (LexElisiana), тобто Закон Елізи. Цей закон було названо на честь

першої жінки-адвоката у Норвегії Елізи Сем (Elise Sem) (1870–1950). Здобула вищу юридичну освіту у Royal Frederic University (1897–1901). Доктором права стала в 1901 р. Еліза Сем та інші жінки-претендентки на посаду адвоката розгорнули кампанію за право жінок працювати в адвокатурі. Професію адвоката Еліза обрала не випадково: її батько та дідусь були юристами. Запропонований законопроект щодо допущення жінок до адвокатури було направлено до парламенту від Норвежської асоціації адвокатів. Цей закон набув чинності в 1904 р. Еліза Сем стала першою жінкою в Європі, яка відкрила власний адвокатський офіс (1904). В 1912 р. Еліза Сем першою серед жінок-адвокатів виступила у Верховному Суді Норвегії.

Першими жінками-юристами у Норвегії також стали Рут Соренсен Бає (Ruth Sorensen Bie) в 1907 р., Дагні Мюнзе Хайорз (Dagny Munthe Hiorth) в 1918 р. та Еріка Егед-Ніссен Ліє (Erika Egede-Nissen Lie) в 1922 р.

Станом на 1917 р. 11 норвежських жінок отримали вищу юридичну освіту в університеті Крістіанії. Проте на той час адвокатською практикою займалася лише Еліза Сем. Інші жінки-юристи не практикували в судах. Працювали в урядових установах, муніципалітетах або університетах (Klotz Justine. Women lawyers in Europe [Електронний ресурс] / Justine Klotz // Women Lawyer's journal/ — 1917. — № 5. — Режим доступу: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein/journals/wolj6>).

Історія «жіночої адвокатури» у Фінляндії бере початок з 1906 р. від Агнес Лундел (Agness Lundell) (1878–1936). У 1899 р. вона стала першою жінкою у Фінляндії, яка поступила на юридичний факультет Хельсинського університету. В 1906 р. завершила навчання у цьому навчальному закладі та стала першою жінкою-адвокатом у Фінляндії. Зробила успішну кар'єру адвоката у Хельсинкі. В 1911 р. відкрила власну юридичну фірму. Свої зусилля спрямовувала на захист прав жінок та дітей.

В 1943 р. Сіпіля Хельві (*Sipila Helvi*) (1915–2009) стала другою жінкою в історії Фінляндії, яка відкрила власний юридичний офіс й почала практикувати як адвокат. Бакалавр права з 1939 р. Вона стала 38-ю жінкою-випусницею юридичного факультету у Фінляндії. (Forsstrom Johanna. Sipila Helvi [Електронний ресурс] / Johanna Forsstrom. — Режим доступу: www.kansallisbiografia.fi/english/?id=4426). В 1946 р. її прийняли до Асоціації юристів у Фінляндії.

У Швеції жінки отримали доступ до університетів в 1870 р. В історії цієї країни першою жінкою-юристом із науковим ступенем доктора права стала Ельза Есхельссон (Elsa Eschelsson) (1861–1911). Вищу юридичну освіту отримала у університеті Уппсала (Uppsala University). Науковий ступінь доктора права отримала у 1897 р. Зробила наукову кар'єру як лектора, адвокатом не працювала.

У Швеції перші жінки почали працювати в адвокатурі на початку ХХ ст. Цьому сприяло те, що доступ до виступів в суді для жінок було відкрито в 1895 р. А в 1897 р. законодавчий орган змінив формулювання положень закону: слово «чоловік» було замінено терміном «особа», що дозволило жінкам виступати в судах. Щоправда, у цій країні спершу адвокатською діяльністю могли займатися лише незаміжні жінки.

Першою жінкою-адвокатом у Швеції стала Єва Анден (Eva Anden) (1886–1970). Вищу юридичну освіту здобула в університеті Уппсала (1906–1912). В 1915 р. заснувала власну юридичну фірму. В 1918 р. її було прийнято до Шведської асоціації адвокатів. Одним із клієнтів Єви Анден була найвідоміша шведська дитяча письменниця Астрід Ліндгрєн (Astrid Lindgren).

Другою жінкою-адвокатом у Швеції стала Матільда Сталь фон Гольштейн (Mathilda Stael von Holsteen) (1876–1953). Вищу юридичну освіту отримала в Стокгольмському університеті, отримавши (LLB) науковий ступінь бакалавр права в 1918 р. Протягом 1919 по 1923 працювала адвокатом разом із Євою Анден. Потім відкрила свій власний юридичний офіс.

Таким чином, Скандинавські країни є одними із перших країн у світі, що дозволили жінкам реалізувати себе в адвокатурі. Досвід цих країн позитивно вплинув на подальший розвиток «жіночої адвокатури» у Європі. Після Першої світової війни під впливом феміністичного руху зросла кількість країн, що допустили жінок до адвокатури.

Сучасне суспільство із пошаною ставиться до перших жінок-адвокатів. Ними пишаються, їх ставлять у приклад. Проте у свій час над їхніми мріями сміялися, да і мало хто вірив, що у них це вийде. Жінкам-першовідкривачам в адвокатурі приходилося складно: вони кидали виклик суспільству, їх не визнавали у судах, їм складно було знаходити собі клієнтів, вони боролися за свої права і здобули перемогу у цьому напрямку.

КІНДЮК Б. В.

Маріупольський державний університет,
професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права,
доктор юридичних наук, професор

ОСНОВНІ ЕТАПИ ЕВОЛЮЦІЇ ФОРМ ПРАВЛІННЯ В КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Актуальність теми дослідження пов'язана з такими причинами. По-перше, питання про форму правління завжди посідало ключове місце в науці теорії та історії держави і права. По-друге, розгляд даної проблеми може суттєво допомогти в протидії псевдонауковим теоріям російських фахівців, які доводять відсутність у українців власної держави. Одним з аргументів, який досить чітко спростовує ці твердження, є наявність різних форм правління в Козацько-гетьманській державі, що отримала назву Війська Запорозького, або Гетьманщини. Протягом майже двохсотлітньої історії її існування відбувалася неодноразова зміна форми правління, що є характерним процесом для більшості європейських країн.

Метою роботи є дослідження історичної динаміки форм правління в Козацько-гетьманській державі, виявлення особливостей її змін та проведення періодизації цього процесу.

Викладення матеріалів дослідження треба розпочати з розгляду підходів до поняття форма правління. Поглиблене і ґрунтовне пізнання цього феномена пропонується здійснити на прикладі органів державної влади Гетьманщини через дослідження категорій «форма» і «правління», які віддзеркалюють взаємозв'язок цих понять. Вищим органом державної влади Гетьманщини була Загальновійськова, або Чорна, рада, до компетенції якої козацьке право вважало належним: вибори гетьмана, генеральної старшини, усунення їх від влади, прийняття законів, ратифікацію міждержавних угод, судочинство. Пізніше цей орган був фактично замінений Радою старшини, яка згідно з Л. О. Окиншевича, проводилася в трьох формах: Старшинського з'їзду, у роботі якого брали участь полкова та сотенна старшина; Ради генеральних старшин за участю полковників, чи «пленуму»; Колегії, або Ради генеральної старшини (Окиншевич Л. О. Рада старшинська на Гетьманщині XVII–XVIII вв. 1929, с. 275).

Розгляд історичної динаміки правової системи Гетьманщини дозволяє виділити три періоди зміни форм правління: 1) установчий (1572–1648 рр.); 2) республіканський (1648–1722 рр.; 1727–1734 рр. та 1750–1764 рр.); 3) монархічний (1722–1727 рр., 1734–1750 рр. та 1764–1782 рр.).

Перший етап — установчий, розпочався 1572 р., коли польський король та Великий князь Великого князівства Литовського

Сигізмунд-Август прийняв на військову службу 300 козаків та дарував їм землю навколо Дніпровських порогів по обох сторонах річки. Таким чином, поступово появилось автономне від Польщі державне утворення, яке за формою правління становило собою республіку. Доказом цього факту є наявність Загальновійськової ради, опозиції, тобто частини козацтва, яка висловлювала свою думку та можливість заміщення мирним шляхом посадових осіб.

Другим етапом зміни форми правління стало формування незалежної Козацько-гетьманської держави в результаті Визвольної війни 1648–1654 рр. За формою правління Гетьманщина становила собою республіку, що доводить наявність таких ознак. Це продовження функціонування Загальновійськової ради, Ради старшини, на якій колегіально обговорювалися всі питання військово-політичного, суспільного та економічного характеру, полково-сотенний устрій, вибірність полковників та сотників, їх підзвітність відповідним урядам, а також міське та сільське врядування.

Однією з причин закріплення республіканської форми правління було формування нової еліти у вигляді старшинського прошарку. Для першого періоду Національно-визвольної війни не існувало заборон обіймати старшинські уряди та переходити до козацтва вихідцям із нижніх верств. Серед значної частини простих козаків та їх представників, які потрапили до старшинського прошарку, були характерними республіканські демократичні традиції, які походили із Запорізької Січі. При цьому необхідно враховувати достатньо високий рівень правової культури, розуміння завдань побудови нової держави в козацькій еліті, поміж якої, за даними Л. Фіцик, значна кількість — 12,6 % — належала до шляхти (Фіцик Л. А. Виникнення та еволюція української козацької старшини Гетьманщини (1648–1782 рр.). 2007, с. 63).

Третій етап характеризується тим, що Гетьманщина існувала як складова частина Російської імперії, в якій була встановлена монархічна форма правління. Цей період мав переривчастий характер та складався з трьох етапів (1722–1727 рр., 1734–1750 рр. та 1764–1782 рр.). Початком зміни форми правління стало прийняття 16 травня 1722 р. імператорського указу про створення Малоросійської колегії, яка ввійшла в історію як Перша Малоросійська колегія. Поступово цей орган почав вирішувати всі питання політичного, соціально-економічного, воєнного значення, призначати на посади полковників, сотників, а також здійснити впровадження нових податків. Перша Малоросійська колегія проіснувала до вересня 1727 р., після чого Верховна Таємна Рада її ліквідувала та прийняла указ від 20 червня 1727 р. про відновлення гетьманського правління. Поновлення монархічної форми правління відбулося в період з 1734-го по 1750 р. у вигляді Правління гетьманського уряду, який за своїми повноваженнями та організацією копіював установи Російської імперії та підпорядковувався Сенату.

Наступне поновлення монархічної форми правління відбувалося в період функціонування Другої Малоросійської колегії, яка діяла в період з 1764-го по 1782 р. У цей історичний період на підставі прийнятих указів Генеральна військова канцелярія, Генеральний військовий суд, інші органи державної влади Гетьманщини зазнали реорганізації та були перетворені на структурні підрозділи імперії. Наступним кроком російської влади у зміні форми правління стала ліквідація 1783 р. полково-сотенного устрою та поширення системи територіального поділу імперії у вигляді намісництв, що стало кінцевим пунктом в інкорпорації Козацько-гетьманської держави.

ЗАМОРСЬКА Л. І.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича,
доцент кафедри європейського права та порівняльного правознавства
юридичного факультету, доктор юридичних наук, доцент

АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД ДО КАТЕГОРІЇ «ФОРМИ ДЕРЖАВИ»: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Проблема вибору підходу наукового пізнання завжди є ключовим питанням при проведенні теоретичного чи емпіричного досліджень явищ об'єктивної реальності, оскільки від того, чим буде керуватися науковець, від чого він буде відштовхуватися, і на що буде звертати основну увагу, — все це буде визначати і кінцевий результат вирішення проблеми.

Аналітичний підхід до форми держави виражається у її дослідженні не як цілісного правового явища з системних позицій, а передбачає лише зацікавленість в окремих її елементах, проявах чи видах залежно від площини проведеного дослідження. Аналітичний підхід можна застосовують з трьох наступних позицій.

По-перше, з позицій історизму необхідно виокремлювати і комплексно досліджувати форму сучасних та історичних (тих, яких сьогодні вже не існує) держав, оскільки теперішні уявлення про форму держави складно застосувати по відношенню, скажімо, до імперії, деспотичної монархії чи конфедерації. О. Талдікін вважає, що для системного, комплексного дослідження форми держави потрібний ретельний аналіз ретроспективного розвитку: від генези первісних форм організації публічної влади у додержавному традиційному суспільстві — до сучасної держави, тобто еволюційний підхід (Талдікін О. В. Форма держави: еволюційний підхід, ретроспективний аналіз// Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх

справ. — 2010. — № 2, с.54). О. Скакун також вважає за необхідне виокремлювати форми сучасних та історичних держав (Скакун О. Ф. Теорія держави та права, 2012, с. 109). А В. Шаповал наводить як приклад історичної класифікацію держав за Аристотелем (Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін., 1998. — Т. 6., с. 295]. М. Марченко так само окремо звертає увагу на необхідність дослідження форм рабовласницької, феодальної та капіталістичної держави, поклавши в основу свого дослідження розбіжності між різними соціально-економічними формаціями держави (Общая теория государства и права. Академический курс, 2000, с. 185—197).

По друге, з позицій формальної (номінальної) та/або фактичної (реальної) форми держави. Формальна позиція (позиція «де-юре») застосовується при вивченні правового оформлення та закріплення форми держави у правових актах та правовій доктрині, тобто, такої форми, яку сама держава декларує в національному конституційному законодавстві для своїх громадян та наднаціональному, чи міжнародному рівнях для світової спільноти. Фактична позиція («де-факто») дозволяє побачити реальну організацію держави, порядок регулювання нею суспільних відносин та стан державних інституцій. В ідеалі форма держави з позицій «де-юре» і «де-факто» повинна співпадати, але на практиці було багато випадків, коли форма держави номінально та реально не співпадала, а інколи, мала навіть кардинально протилежний характер. Наприклад, СРСР відповідно до ст. ст. 1—5, 9, 70—72, 76, 81 Конституції від 07.10.1977 р. (Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик от 07.10.1977 г./// Ведомости ВС СССР. — 1977.) був демократичною федерацією, хоча насправді це була тоталітарна унітарна держава; сучасна Швейцарія позиціонує себе як конфедерація, незважаючи на свій федеральний устрій (Загальна теорія держави і права/ За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришина, 2002, с. 94); Канада з 1982 р. церемоніально все ще залишається конституційною монархією, яка входить до складу Співдружності націй на чолі з Великою Британією, але її властиві ознаки парламентської республіки (Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / За заг. ред. В. О. Ріяки, 2006., с. 392—398).

І по-третє, з позицій компаративізму проводиться дослідження форм двох і більше держав. Компаративістський метод є базовим методом не тільки порівняльного правознавства, а й порівняльного державознавства. Його суть полягає в тому, що при зіставленні форм двох чи більше держав (об'єктів порівняння) проводиться з'ясування та опис спільного і відмінного в них (дескриптивний елемент порівняння (Чиркин В. Е. Основы сравнительного государственоведения, 1997., с. 60)), виявлення та оцінка основних переваг і недоліків кожної з них (евристичний елемент) та футуристичний прогноз їх розвитку (прогностичний елемент (Чиркин В. Е. Основы сравнительного государственоведения, 1997.,

с. 62)). Крім того, це дозволяє раціонально використати набуті знання в прикладних цілях, зокрема в процесі державного будівництва.

Залежно від кількості об'єктів дослідження розрізняють бінарне (коли порівнюються форми двох держав) та мультиполярне (коли порівнюються форми трьох і більше держав) порівняння. А зважаючи на те, чи існують об'єкти порівняння в одній чи різних історичних площинах по відношенню один до одного, але незалежно історичного періоду перебування суб'єкта порівняння, виділяють синхронне та діахронне порівняння (Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права, 2008, с. 17). Синхронне порівняння застосовується стосовно держав, які хронологічного знаходилися в межах одного історичного періоду, але існують в даний момент. Синхронне порівняння чи не вперше було застосоване Арістотелем, який в серії книг «Політія» описав 159 грецький і варварських сучасних йому держав (Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права, 2006., с. 98). Діахронне порівняння застосовується в першу чергу в історико-правових, коли порівнюються історична форма і сучасна форма держави, або різні історичні форми однієї і тієї самої держави.

З вище зазначено видно, що аналітичний підхід до дослідження форми держави результативно застосовувати, коли необхідно з'ясувати лише окремі закономірності форми держави в історичному, порівняльному, формальному чи реальному плані. Стосовно системного, комплексного, інтегративного пізнання форми держави більш доцільно застосовувати всі ці позиції одночасно і стосовно одного об'єкта дослідження. Такий підхід до дослідження форми держави є синтетичним за своєю суттю, оскільки він полягає в оптимальному поєднанні всіх вищезазначених позицій аналітичного підходу при вивченні форми держави на основі різноплановості та еkleктизмі. Саме він є, на нашу думку, ключовим і основним підходом до дослідження форми держави, і тільки він може забезпечити найбільш якісне і обґрунтоване розуміння цього феномену.

ОСТАПЕНКО Т. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСОБИ ТА ЇХНЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗА НОРМАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ-ГЕТЬМАНЩИНИ

До злочинів проти особи у Гетьманщині закон відносив вбивство і тілесні пошкодження. Вбивство одного з батьків каралося четвертуванням вбивці живцем, мертве тіло клали на колесо, а голову встромляли в палю (вбивця — син), а дочку-вбивцю живцем закопували в землю по шию. За побої, тілесні ушкодження, образу батьків — покарання арештом на рік і шість тижнів, а потім чотириразове покавання впродовж наступного після заарештування року (Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини / Сиза Н. — К. : Вентурі, 2000. — С. 54).

За вбивство рідних брата чи сестри або інших близьких родичів покарання відрубуванням руки, потім голови, а частину спадщини злочинця передавали вдові та дітям убитого. За побої й тілесні ушкодження цих родичів — покарання за вироком суду (Демченко Г. В. Наказание по Литовському статуту в его трех редакциях / Демченко Г. В. — К., 1894. — С. 34).

Вбивство чоловіком власної дружини чи навпаки каралося відрубуванням голови, а у випадку отруєння чоловік карався четвертуванням, а дружина — закопуванням живцем у землю. Такому ж покаранню підлягали й намовники та помічники. За вбивство урядовцем свого начальника, слугою свого власника винний карався четвертуванням, за поранення — відрубуванням голови; за погрози зброєю — відрубуванням руки або публічним тілесним покаранням. За вбивство холодною зброєю несли покарання у вигляді відрубування голови з попереднім відрубуванням руки, за тілесні пошкодження — відрубування руки з відшкодуванням за заподіяні збитки.

За вбивство особи шляхетського, військового або духовного стану передбачалося покарання відрубуванням голови та повною головщиною (120 руб.). За відчленування частин тіла (руки, носа), виколювання ока — покарання на підставі Закону Божого: пошкодження відповідного органа винного, а крім того виплата головщини за знищений орган. Якщо потерпілий не наполягав на такому покаранні, тоді виплачували подвійну головщину.

Двобой та кулачні бої у Гетьманщині були заборонені під загрозою таких покарань:

той, хто закликав іншу особу на двобій, за скаргою закликаного, карався арештом на 1–4 роки;

за взаємне поранення у двобою каралися обидва супротивники арештом строком на 1—2 роки;

за вбивство у двобою вбивця карався відрубанням голови, обидва — забитий і покараний позбавлялися похорону за християнським обрядом;

кулачні бої заборонялися під загрозою такого покарання: для провідників — биття канчуками, а для інших учасників — в'язницею. За вбивство в кулачному бою — таке ж покарання, як і за вбивство у двобою.

До вчинків, спрямованих проти особистої свободи слід віднести:

1. За протиправне ув'язнення, мордування — штраф у розмірі 14 руб., стягненням за ув'язнення вдвоє, відшкодуванням і в'язницею або арештом строком на 1—4 роки.

2. Якщо при цьому ув'язненого буде скалічено, то, крім зазначених покарань, винний буде покараний застосуванням матеріального таліону.

3. Якщо ув'язненого буде вбито або помре від ран, тоді винний буде покараний смертною карою і сплатою голови.

Кримінальному праву Гетьманщини були відомі також протиправні дії проти честі:

1. Образа на словах:

образа шляхтича або військового нешляхтичем, заявлена прилюдно перед судом твердженням, що дана особа не належить до шляхетського або військового стану, каралася в'язницею строком до 6 тижнів і грошовим стягненням;

така ж образа іноземного шляхтича каралася вперше грошовою виплатою, вдруге так, як за образу місцевого шляхтича;

той, хто докоряв іншому в його присутності якимись фактами чи обставинами, які могли б зашкодити його честі і доброму імені, карався арештом вперше, а вдруге — арештом і грошовим стягненням, передбаченим за образу честі.

2. Образи, наклепи й зганьблення на письмі:

той, хто з метою запламувати добре ім'я і честь іншого подав письмову заяву, обвинувачуючи його у здійсненні якогось протиправного вчинку, або дасть про це оголошення у публічному місці, карався вперше грошовим стягненням за образу честі та шеститижневим арештом, вдруге — подвійним покаранням, втретє — потрійним, вчетверте, крім покути й арешту, збільшених учетверо, карався ще й відтинанням ніздрі й оголошенням безчесним;

за умисне неправдиве обвинувачення іншого у скоєнні злочину, що підлягає смертній карі чи іншому тяжкому покаранню, винний карався тим же покаранням, під яке мала б підпасти обмовлена особа;

за наклепи в анонімному листі на підставі необґрунтованих тверджень покарання встановлював суд на власний розсуд.

3. Злочин неправдивої присяги карався відрубанням двох пальців правої руки, які підносять угору під час складення присяги, та проголошенням кривоприсяжника безчесним і негідним довіри («Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. / Національна Академія наук України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К. : Глобус, 1997. — С. 67).

ГОРЯГА О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

ДЕМОКРАТИЧНІ ІДЕАЛИ ТА ЇХ СПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНСЬКОЮ КОЗАЦЬКОЮ СТАРШИНОЮ В XVII—XVIII ст.

Українська козацька старшина XVII—XVIII ст. може бути названа одним із перших наділених певною суспільно політичною владою прошарків українського суспільства та її відношення до демократії відобразалося як в свідомості сучасного їй населення українських земель, так і в свідомості нащадків.

В першій половині 90-х рр. визначається тенденція до ідеалізації значення «демократичності» республіканської форми правління Запорізької Січі. Визначались риси демократичної республіки такі, як існування загальної ради, якій належала верховна влада (Шевчук В. Козацька держава. — К.: Абрис, 1995. — с. 214).

Визвольна війна українського народу знову підняла проблему розробки державотворчої програми і ролі в цьому процесі Б. Хмельницького. Саме непоступливість польської верхівки та неможливість реалізації «автономістських» планів змусили Б. Хмельницького взяти курс на розбудову незалежної української держави і ті принципи на яких буде розбудовуватися державний апарат.

На сьогодні не існує єдиної точки зору стосовно поглядів козацької старшини на оптимальну форму правління. Домінуючими є дві концепції. Традиційна, яка акцентує увагу на республіканських, демократичних тенденціях та поглядах старшини часів Української козацької держави. Протилежна концепція, відповідно до якої гетьман та старшинське оточення були носіями монархічних ідеалів і відстоювали ідею створення монархічної держави у формі «спадкового гетьманату» (Полтавець С. Політичні ідеї в Україні напередодні Хмельниччини. Політичний вісник. — 2001. — № 9. — С. 28; Степанков В. С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького

(1648–1657 pp.). Український історичний журнал. — 1995. — № 4. — С. 32–33; Струкевич О. Інституція гетьманства у політико-культурному сприйнятті старшинської еліти України-Гетьманщини. Український історичний журнал. — 2002. — № 4. — С. 48–49).

У козацько-старшинському середовищі перебували прихильники різних державно-політичних структур. Представники козацької старшини — вихідці з козацького, міщанського та селянського стану були схильними до демократичної республіканської форми правління, де гетьман — виконавець їхньої волі, але не монарх. Старшини вихідці із шляхетського стану вважали притаманну новій українській державі ідею монархізму.

Неможливість реалізації на Україні монархічної влади, неприйняття козацькою старшиною державотворчих ідеалів Запоріжжя та тривале перебування у складі Речі Посполитої сприяли поширенню у козацько-старшинському середовищі орієнтирів на аристократичну (шляхетську) республіку, в якій головна роль в управлінні державними справами належала би саме представникам старшини (Когут З. Російський централізм і українська автономія: ліквідація гетьманщини, 1760–1830. — К. : Основи, 1996. — С. 128).

Головними владними інститутами Гетьманщини, які відігравали важливу роль в управлінні країною були — Гетьман, Генеральна Військова Рада та Рада старшини.

В сприйнятті старшини гетьман не визначається абсолютним володарем у країні — він тільки здійснює управління у межах наданих йому повноважень козацтвом. Старшина визнавала гетьмана, як «старшого» у війську (Акты ЮЗР. — Т. 9. (1668–1672). — СПб. : Тип. М. Эттингера, 1877. — 998 столб.+ 24 с., с. 111).

Старшина з іншого боку проявляла зацікавленість у розширенні гетьманських повноважень, централізації влади, зростанні впливу гетьмана на регулювання суспільних відносин. Посилення гетьманської влади сприймалося старшиною, як засіб задоволення їх вузько станових потреб та інтересів, де гетьман сприймався як гарант їх соціальних здобутків та життєвих статків (Струкевич О. Інституція гетьманства у політико-культурному сприйнятті старшинської еліти України-Гетьманщини. Український історичний журнал. — 2002. — № 4. — С. 47).

Визначалось негативне відношення української старшини і до Загальних (Генеральних) Військових Рад. Неприйнятним було ставлення до участі в управлінні суспільством вихідців із непривілейованих прошарків населення і в низових ешелонах політичної еліти. За таких умов, Загальна Рада, як політичний інститут, представник інтересів рядової козацької маси, а саме була «демократичним» інститутом, заслугувала у старшини негативне ставлення. Нова еліта орієнтувалась на створення власних керівних центрів, які відстоювали би тільки її

інтереси і формувались би з їх кола. Саме тому старшина висловлювалась за обмеження діяльності або за скасування Загальної Військової Ради (Окіншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. Ч. 1. Генеральна рада. — К. : Друк ВУАН, 1929. — С.170).

Подібним було відношення до полкових та сотенних рад, в яких старшина вбачала загрозу своїм інтересам і прагнула зменшити свою залежність від них.

Прагнення відігравати визначну роль в управлінні суспільними справами та контролі дій гетьмана привело до формування в старшинському середовищі Ради Старшин та Генерального, полкового, сотенного урядів (Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским и изданные О. Бодянским. — Ч. II. 1691 -1722. — М. : Изд-во ун-та, 1859, — С. 249).

З послабленням політичної ваги козацтва значення втратила Генеральна Рада та Старшинська Рада, як непотрібний засіб контролю за гетьманом.

Нова політична еліта, яка на той час здійснювала керівництво країною, не володіла на перших порах значним досвідом державного будівництва та не мала стійких демократичних переконань.

КАЦИН М. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри історії держави і права

ЕКОНОМІЧНА МІЖДЕРЖАВНА ІНТЕГРАЦІЯ СОЮЗНИХ ДЕРЖАВ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Очікуваною подією та разом з цим — важким ударом для європейської економічної міждержавної інтеграції стала Перша світова війна, яка розпочалась 28 липня 1914 року. З одної сторони конфлікту виступив воєно-політичний блок «Троїстий союз» (Німеччина та Австро-Угорщина), з іншої — воєнно-політичний блок «Антанта» (Великобританія, Франція, Росія). Хоча Італія формально залишалась членом Троїстого союзу, у 1915 році, вона виступила на стороні Антанти. Аналізуючи цю подію, британський професор Д. Томсон прийшов до висновку, що, незважаючи на систематичне міждержавне співробітництво в Європі, кожний уряд залишався глибоко сепаратистським (adamantly separatist) у своїй природі (Thomson D. Europe since Napoleon / D. Tomson. — New York: Alfred A. Knopf Inc, 1962. — P. 503).

Протягом Першої світової війни, всередині двох ворогуючих блоків —Антанти та Троїстого союзу, точилися дискусії щодо

можливої економічної міждержавної інтеграції. Так, на противагу планам Німеччини та Австро-Угорщини щодо створення митного та економічного союзу, Франція запропонувала власний проект, який передбачав створення економічного блоку в рамках Антанти. Франція розглядала цей проект не тільки з позиції тимчасових завдань, а й як довгострокову ініціативу. Так, 14–17 червня 1916 року у Парижі пройшла Економічна конференція, у якій прийняли участь офіційні представники Франції, Великобританії, Росії та Італії. Метою даної конференції було укладання тарифної угоди, яка б забезпечувала повну самодостатність держав Антанти, та можливість їх відмови від німецької продукції. За результатами Конференції були прийняті рекомендації, які становили фінальну резолюцію Конференції (*Recommendations of the Economic conference of the Allied Governments // The American Journal of International law. — 1916. — Vol. 10. — № 4. — P. 227–333*). Так, в преамбулі цього документу, зазначалось, що союзні держави знаходились під загрозою можливої економічної гегемонії з боку Німеччини та Австро-Угорщини. У цьому зв'язку уряди союзних держав визначили за свою мету забезпечити економічну незалежність та повагу до раціональної комерційної практики в рамках власних ринків та ринків нейтральних держав. Також декларувалась необхідність створити організаційну структуру цього економічного альянсу. Пункт 1 (а) розділу А цього документу фактично закріплював практику, яка склалася ще на початку війни, а саме щодо заборони громадянам та іншим особам вести будь-які ділові відносини з компаніями, фірмами, які прямо або опосередковано контролюються громадянами ворожих держав. До того ж пунктом 1 (с) держави-члени Антанти брали на себе зобов'язання створити таку систему, в рамках якої комерційні контракти з суб'єктами ворожої держави, мали бути одразу ж розірвані. У той же час пункт б цієї статті містить заборону імпорту товарів із ворожої держави незалежно від місця виготовлення товару. Пункт 2 того ж розділу зобов'язував поставити під контроль всі підприємства союзних держав, які знаходились у володінні або управлінні суб'єктів ворожої держави. Пункт 1 розділу 2 включав в себе положення, згідно з яким держави-члени Антанти повинні були виробити механізми щодо солідарної підтримки держав, які були спустошені внаслідок зовнішньої агресії. Важливе положення містилось у пункті 2 того ж розділу, згідно з яким, союзні держави декларували свій намір протягом років, після закінчення війни не розповсюджувати на ворожі держави переваги режиму найбільшого сприяння. У той же час, відповідно до пункту 3, союзні держави підтверджували обов'язок щодо надання у пріоритетному порядку потрібних природних ресурсів одна іншій в процесі відновлення торгівлі, промислового та сільськогосподарського виробництва. Також сторони зобов'язувались укласти спеціальні угоди щодо інтенсифікації обміну цими ресурсами. З метою запобігти використанню ворожими

державами неконкурентних практик по відношенню до союзних держав, держави-члени домовились щодо вироблення спеціальної угоди, яка б містила заборону на імпорт товарів з ворожої держави або вводили стосовно нього спеціальний режим ефективного характеру (IV). Союзні держави також домовились обмежити можливість громадянам ворожих держав обіймати посади, які мають відношення до національної безпеки або економічної незалежності (V).

Важливим розділом з точки зору утворення певних форм економічної міждержавної інтеграції, був розділ С, який мав назву «Постійні засоби взаємної допомоги та співробітництва між союзниками» («Permanent Measures of Mutual Assistance and Collaboration among the Allies»).

Відповідно до Заключного положення, держави-члени повинні були вжити невідкладних заходів щодо ефективного та швидкого впровадження цієї резолюції у життя. До того ж, вся сукупність заходів передбачених резолюцією формується як «спільна економічна політика» («Common economic policy»). Важливим було й те, що держави домовились погоджувати в режимі консультацій виконання цієї резолюції.

Тим не менш, цей документ так і не був повністю впроваджений у життя. Складність ситуації була продиктована тим, що Великобританія та Росія не бажали звужувати зовнішні ринки збуту власної продукції. До того ж, США до позиції яких Великобританія прислуховувалась, виступали проти будь-яких форм торговельної дискримінації.

Оцінюючи цей документ, можна зробити висновок, що незважаючи на певну стриманість у формулюваннях, він мав відверто економічне міждержавне інтеграційне спрямування.

ЦУШКО С. Є.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри історії держави і права

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ В ПОГЛЯДАХ ФРАНЦИСКА СКОРИНИ

Як відомо в XVI ст. в Великому князівстві Литовському спостерігався активний розвиток політичної та правової думки, ріст кількості вищоосвічених політичних діячів та мислителів, що сприяло створенню ідейно-теоритичних умов реформування суспільних відносин, в тому числі і в галузі створення політичних інститутів, заснованих на принципах рівності та справедливості.

Одним із видатних представників національної політичної та правової думки епохи Відродження був Франциск Скорина (1490–1551pp.).

Ф. Скорина був справжнім патріотом Великого Князівства Литовського: закликав його народ до єдності незалежно від національної та релігійної приналежності. Найбільш яскраво він відобразив це в гравюрі «Ізраїлеві полки біля храму», де на чолі колони, несучої храм, міститься штандарт із зображенням «Сонця і Місяця», який вважається сігнетом (гербом) Ф. Скорини. В своїх книгах, в післямових до них, він ніколи не забував згадувати, що родом є з славного града Полоцька.

Головним джерелом для вивчення світогляду Ф. Скорини, у тому числі політичних і правових ідей, є його передмова до перекладу «Другого закону» — заключного розділу «П'ятикнижжя» Мойсея, а також передмов і післямов до решти виданих Скориною біблійних книг. Значне місце у своїх працях і післямовах Ф. Скорина відводить політичним і правовим проблемам. Для позначення держави Ф. Скорина застосовує такі терміни, як «посполите добре», «отчина своя», «збори людські» та інші.

Ф. Скорина вважав, що взаємини між «багатими» і «убогими» повинні будуватися на основі «братолюбства», а суспільство має ґрунтуватися на мирі та злагоді, від яких «все добре всякому граду і всяким зборам приходить», в той час як «Незгода ж і найбільші царства руйнує». (Галенчанка Г. Я. «Францыск Скарына -- беларускі і усходнеславянскі першадрукар», Мн., «Навука і тэхніка», 1993.) І хоча в передмовах Ф. Скорини ми не знаходимо детально розробленого проекту ідеального суспільно-політичного ладу, однак наполеглива пропаганда Ф. Скориною освіти, «добрих звичаїв», постійне звернення до античного періоду, прославляння мудрих і освічених античних державних діячів, законності та розуму дають підстави стверджувати, що феодалне суспільство не цілком відповідало ідеалам Скорини.

Законодавство ж писане, на думку Ф. Скорини, який при цьому посиляється на слова апостола Павла з «Першого послання до Тимофія», потрібно «... не для праведника, але для беззаконних і непокірливих, безбожних і грішників...».

Висловлювання Ф. Скорини є схожими з відповідними поглядами Аристотеля, який вважав, що для збереження суспільної і державної цілісності необхідно обирати гідних магістратів, які б не порушували законів, не звертали свої посади в джерело особистого збагачення і т. д. (Политика Аристотеля. Спб., 1911., С. 234–238).

В якості соціального ідеалу мислитель стверджував ранньохристиянський принцип «рівна свобода всім — загальний маєток всіх». Це, на думку філософа — аспект «посполитого права», тобто природного людського закону. Для Ф. Скорини соціальна і майнова рівність — не історичні перспективи, а далеке минуле, «золотий вік», часи ранньохристиянських громад. «Тим законом, пише він, — живяху віруючий в Христа по вшествіє його на небеса». Соціальні погляди Ф. Скорини,

перебуваючи в руслі ідей раннього християнства, деякою мірою були опозиційними по відношенню до існуючої феодальної моралі.

Керівний принцип соціально-політичної концепції Ф. Скорини — служіння суспільному благу, підпорядкування індивідуальних інтересів інтересам суспільства. Ця вимога однаково звернена як до державних діячів, так і до простого народу, як до багатих, так і до бідних. Скорина намагається розглядати політико-правові інститути як людські встановлення, відносно незалежні від божественного провидіння і релігійно-церковного вчення.

Писане право Ф. Скорина поділяв на божественне (яке міститься в книгах Старого і Нового Завіту), церковне і земське (світське).

Земське право Ф. Скорина поділяв на посполите право (воно включало в себе норми цивільного, сімейного, кримінального права), міжнародне, державне («царське»), військове («рицерське»), міське («містечке»), морське, торгове («купецьке») право. Такий поділ права в значній мірі сприяв як розвитку правової теорії, так і практиці кодифікації в Великому князівстві Литовському. Зіставлення правових ідей Ф. Скорини з вмістом Статуту ВКЛ 1529 р. дозволяє з високою часткою впевненості припустити, що Ф. Скорина міг брати участь у розробці цього зводу законів.

Незважаючи на те, що Статут 1529 р. закріплював феодальний правопорядок і захищав панівний клас, у ньому проголошувалося, що всі жителі держави, як бідні, так і багаті, повинні судитися по статутним нормам (Статуту Великого князівства Литовського: У 3-х томах. — Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року: Юридична література / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса, 2002. — 464 с.), теоретичною основою яких стали правові ідеї (про народний суверенітет, справедливості права, відповідно його місцевими звичаями, спрямованості писаного закону на благо всього народу) видатного гуманіста і просвітителя ВКЛ XVI в. Ф. Скорини.

Таким чином, проводячі аналіз правових та політичних ідей Ф. Скорини, можна стверджувати що його ідеї мали не аби який вплив на розвиток ідеї політичного представництва в Великому князівстві Литовському.

ШЕРШЕНЬКОВА В. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

Розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні можна поділити на окремі чотири періоди.

Перший період охоплює 1919–1939 рр., тобто з моменту встановлення остаточної назви радянської республіки у формі УСРР, ухвалення її Конституції у 1919 р., запровадження «воєнного комунізму» і майже до початку Другої світової війни.

У період «воєнного комунізму» виявлено значну кількість декретів і постанов про військові злочини, виданих в РСФРР, дія яких поширювалася на територію УСРР. На їх основі почала складатися система правових норм УСРР про військові злочини, в яких було визначено коло суб'єктів кримінальної відповідальності за військові злочини, закріплено склади та види військових злочинів і покарань за них.

У Кримінальному кодексі УСРР (1922 р.) уперше було визначено поняття «військові злочини» та окреслено їх систему. У новій редакції КК УСРР (8 червня 1927 р.) було закріплено поняття «військові злочини» та види покарань за них, які не зазнали суттєвих змін. Але введено нові склади військових злочинів, такі як образа насильницькими діями військовослужбовцем свого начальника; протизаконне відчуження військовослужбовцем військового майна; зловживання військовою службовою владою або службовим становищем та інші. З метою забезпечення єдиної кримінальної політики у сфері військових злочинів було прийнято постанови ЦВК СРСР «Положення про військові злочини» (31 жовтня 1924 р. і 27 липня 1927 р.). КК УСРР дублював норми цих положень.

У радянській Україні у 1929–1939 рр. було посилено кримінальну відповідальність за військові злочини, що пов'язувалось із загальною тенденцією нарощування кримінальної репресії як складової тоталітарного радянського режиму. Постанова ЦВК СРСР від 8 червня 1934 р. визначила коло суб'єктів кримінальної відповідальності за зраду Батьківщини, окрім військовослужбовців, до них було віднесено членів їх сімей.

Другий період — 1939–1945 рр., коли до чинного законодавства про військові злочини СРСР та УРСР було внесено низку змін і доповнень, які були викликані потребами воєнного часу. Вступ Радянського Союзу у Другу світову війну, що співпав зі зміною у формуванні Збройних Сил СРСР (після прийняття нового Закону СРСР «Про загальний військовий обов'язок») об'єктивно спричинив зростання кількості військових

злочинів. Реакцією було посилення кримінальної відповідальності за ухилення від військового обліку, від призову в армію, за дезертирство та за інші військові злочини. У воєнний період широкого застосування набули введені Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 р. покарання шпигунам та зрадникам Батьківщини: їм призначалося покарання у виді смертної кари (через повішання), а їх пособникам — каторжні роботи. Досить часто суб'єктами кримінальної відповідальності визнавали членів родини військовослужбовців.

Третій період — 1946–1953 рр. — характеризується тим, що з об'єктивних причин низка кримінально-правових норм воєнного часу втратили свою чинність, це стосувалося і норм про військові злочини. У повоєнний період продовжували діяти постанови ЦВК СРСР «Положення про військові злочини» 1927 р. та Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. зі змінами та доповненнями. Не втратили своєї чинності і норми, які визначали кримінальну відповідальність за пособництво членів родини військовослужбовців. За КК УСРР 1927 р. до загальних кримінальних покарань належали: розстріл, позбавлення волі, конфіскація майна і накладення обов'язків відшкодувати заподіяні збитки; до спеціальних військових покарань — позбавлення військового звання, утримання в дисциплінарних частинах у мирний час і утримання в штрафних частинах у воєнний час.

Четвертий період охоплює 1953–1991 рр.: у 1953–1964 рр. відбулося певне покращення криміногенної обстановки у військовій сфері, що було зумовлено об'єктивним фактором скорочення Збройних Сил СРСР. У цей період спостерігається пом'якшення кримінальної репресії, зокрема, щодо військових злочинів. Відбулася декриміналізація окремих правопорушень у військовій сфері, було реабілітовано значну кількість військовослужбовців, засуджених за репресивним законодавством. Був розроблений та ухвалений Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» 1958 р., який став основою відповідного розділу нового Кримінального кодексу УРСР (28 грудня 1960 р.). Порівняльна характеристика союзного закону і КК УРСР виявила повну відповідність республіканського законодавства союзному. Новелами законодавства стали ст. 6 («насильницькі дії щодо начальника»), ст. 15 («умисне знищення або пошкодження зброї, боєприпасів, засобів пересування, військової техніки або іншого військового майна»), ст. 23 («розголошення військової таємниці або втрата документів, що містять військову таємницю») та інші склади військових злочинів (ст.ст. 12, 24, 25).

Варто зауважити, що окремі статті були виключені з нового закону: ухилення від несення обов'язків військової служби внаслідок релігійних або інших переконань; дії і розпорядження начальника, що перешкоджають використанню підлеглими йому військовослужбовцями (або їхніми сім'ями) пільг і переваг; протизаконне використання

начальником свого підлеглого для власних послуг, самовільний відступ начальника від даних йому для бою розпоряджень (ст.ст. 13, 18, 19, 21). З появою нових складів військових злочинів у союзному законодавстві змінилася і система військових злочинів УРСР. У 1965–1991 рр. до розділу «Військові злочини» Кримінального кодексу УРСР 1960 р. було внесено низку змін та доповнень, пов'язаних з практикою військових судів і військових прокуратур (1965, 1974, 1983 і 1984 рр.).

ЄФРЕМОВА Н. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент

УЧАСТЬ АДВОКАТА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗГІДНО ЗАКОНОДАВСТВА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ XIX ст.

Прийнято вважати, що витoki інституту адвокатури в Австрії слід шукати в XVI ст., але її загальна організація вперше відбулась після видання йозефінського Положення 1781 р. В цьому документі було частково визначено права та обов'язки адвокатів, а сама адвокатура вважалась необхідним складовим елементом суду, що не мав власної самостійності.

Як відомо, процесуальне право Австрії, зокрема цивільне судочинство, формувалося на засадах римського канонічного процесу, що передбачав змагальність сторін та письмову форму процесу. Достатньо розвиненим в Австрії вже на початку XIX ст. був і інститут представництва інтересів сторін в суді, — це прокуратори, що від імені сторін виступали в суді, й адвокати, які були порадниками, готували правові документи, але виступати в суді не могли. Прокуратор міг бути одночасно адвокатом, але адвокат не мав права бути прокуратором.

У 1825 р., в Австрії був вироблений новий проект Цивільного процесуального кодексу для всіх австрійських країв, але він не був затверджений імператором. Новий етап розвитку цивільного процесуального законодавства започаткувала революція 1848 р. Так, в Конституції 4 березня 1849 р. закладався принцип усного і публічного судового розгляду. Відповідно до цього з'явилися нові проекти цивільно-процесуального кодексу. Однак, пізніше (16 серпня 1849 р.) набув чинності окремий розділ з проекту 1825 р. — Закон про адвокатську ординацію.

Щодо обсягу діяльності адвокатів як представників сторін у цивільному процесі, тимчасове Положення про адвокатуру від 1849-го року не принесло значущих змін, залишивши в силі право на здійснення адвокатури в межах округу відповідного суду землі. Оскільки в процесі

реорганізації судової влади у 1850 році вищі земельні суди заступили апеляційні суди, тепер діяльність адвокатури була пов'язана з роботою округу вищого земельного суду, на території якого адвокат проживав і до палати якого він входив (§ 19 тимчасового Положення про адвокатуру).

Розширення можливостей для представництва сторін у цивільному процесі все ж відбулось, коли із запровадженням єдиного судоустрою у 1850 році було скасовано спеціалізовані судові установи, зокрема, у сфері сеньйоральної влади, а також гірський суд, торговельний та обмінний суди.

Представництво інтересів в рамках цивільного провадження в Австрійській імперії, з огляду на існування локальних відмінностей у матеріальному праві земель, залишалось спочатку правом винятково адвокатів, що проживали в окрузі відповідного суду (§ 14 Загальне положення про суд), таким чином здійснення представництва в суді, що знаходився за межами округу, де проживав адвокат, або у справі, яка потрапила до такого суду в результаті оскарження, було обмежено (§ 418 Загальне положення про суд) або прив'язано до отримання адвокатом дозволу на відрядження від апеляційного суду.

У зв'язку з відмінностями, що існували в матеріальному праві різних земель, адвокати, які переселялись в округ іншого апеляційного суду, були зобов'язані скласти додатковий іспит на знання права, що застосовувалось на території цієї землі, крім того, належало отримати від апеляційного суду згоду на зміну місця проживання.

Лише 6 липня 1868 р. в Австрійській імперії вийшло постійне Положення про адвокатуру. Ця подія була частково пов'язана з динамічним розвитком капіталізму в другій половині XIX ст., коли різко зросла потреба в адвокатських послугах. Нове Положення помітно демократизувало адвокатську практику, створило додаткові можливості для вияву особистої ініціативи, творчості адвокатів. Також адвокати отримали право виступати в усіх коронних краях, що входили до складу Австрійської імперії.

З метою вдосконалення діяльності органів адвокатури 1 квітня 1872 р. був затверджений дисциплінарний статут адвокатів, у якому було встановлено вичерпний перелік дисциплінарних покарань, що застосовувалися до адвокатів.

Наприкінці XIX ст. у професійних колах юристів жваво обговорювався новий австрійський цивільно-процесуальний кодекс 1898 р. Найбільш дискусійною виявилася характеристика процесуального статусу адвоката. Згідно положень названого кодексу, перед адвокатом відкривалися нові можливості у захисті інтересів клієнта. Тепер він міг повною мірою продемонструвати професійні знання та здібності, а також максимально представити себе як довірителя підзахисного, до того ж публічно. Це стало передумовою виникнення професійної конкуренції між адвокатами.

Цивільно-процесуальний кодекс 1898 р. передбачав також тісніший професійний контакт адвокатів і суддів, їх ефективне спілкування заради справедливого вирішення справи. Отже, адвокат ставав надійною опорою між позивачем або відповідачем і суддею, другим після судді — гарантом правосуддя, що забезпечував всебічний і повний розгляд справи та законне рішення.

Цікавим фактом виявлялась позиція кодексу, згідно якої особа, яка за майновим становищем не була спроможна покрити витрати щодо ведення справи, могла просити про визнання за нею права бідності. Право бідності могло бути визнано і за іноземцем, але лише у тому випадку, якщо в державі, до якої він належав, таке право визнавалося і за австрійськими підданими.

З визнанням за стороною права бідності вона отримувала такі права:

1) сторона тимчасово звільнялася від будь-якого виду виплат і зборів у справі (при цьому збори від провадження передавалися на рахунок казни);

2) у справах, за якими сторони могли діяти на суді лише через посередництво адвокатів, сторона була вправі вимагати, щоб суд призначив їй безкоштовно захисника із адвокатів;

3) у справах, за якими посередництво адвокатів не було обов'язковим, сторона була в праві (позов повинен був пред'являтися у суді, що перебував не за місцем проживання позивача) подати позов у цій формі із занесенням до протоколу в наявному за місцем проживання сторони повітовому суді, який передавав протокол у відповідний суд (причому сторона мала право вимагати, щоб суд призначив їй захисника безкоштовно, із працівників прокуратури або суду).

За новим кодексом змагання між сторонами в цивільному процесі відбувалося усно. У справах, за якими сторони могли діяти в суді лише через посередництво адвокатів, усному змаганням між сторонами передував обмін змагальними паперами. На стадії досудового слідства по цивільній справі адвокат мав широкі права, — наприклад, право виїхати на місце збору і дослідження доказів разом із службовцем суду. Він стежив, аби судовий чиновник усі повноваження виконав правомірно, без порушень законних прав та інтересів його клієнта. Складною була ситуація, коли це завдання передавалося повітовому суду. Часто адвокат не мав змоги виїхати в ту чи іншу місцевість. Тоді там призначалися місцеві захисники інтересів обох сторін, які виконували на цій процесуальній стадії завдання адвокатів. Безумовно, це суперечило інтересам сторін і належало до негативних аспектів делегування функцій повітовому суду. Водночас зазначимо, що таке делегування становило виняток, а не правило. У ст. 500—1 ЦПКА було зазначено, що це можна було робити лише у випадку гострої необхідності.

Однак, серйозною проблемою цивільного судочинства в Австрійській імперії була повільність розв'язання справ, що зумовлювалося низкою

причин: зростання кількості цивільних спорів, недостатня професійна підготовка та недостатня чисельність суддів, значне перевантаження суддів. Цивільне судочинство було дорогим через високі судові витрати, обов'язковість адвокатського захисту, а також затяжний характер процесу.

В цілому ж, зроблені на початку 90-х років XIX ст. спроби усунути недоліки у цивільному процесі здебільшого зводилися до обмеження можливостей апеляційного перегляду, що робило цивільне судочинство ще менш доступним для незаможних груп населення імперії — відтак їхні інтереси залишалися без надійного правового захисту.

АМАРЯН М. Х.

Криворожский факультет
Национального университета «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин,
кандидат исторических наук, доцент

ЯПОНСКАЯ ПРЕФЕКТУРА: СПЛАВ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ И ПОДЧИНЕНИЯ

Сегодня, в эпоху глубокой реформации всех устоев украинского общества, мы ищем ответы на многие вопросы, обращаясь к общечеловеческим ценностям, идеям просветителей XVII—XVIII столетий, заложивших основы теории правового государства, гражданского общества, принципа «разделения властей» как средства обеспечения законности. Не обойтись без этого и формирующейся украинской государственности. Среды проблем, которые, как представляется, в достаточной мере не удалось прояснить до сих пор, — вопросы построения в республике системы местного самоуправления. Эти проблемы, как показывает японский опыт, имеют принципиальное значение для государственного устройства.

Органы местного самоуправления в Японии обладают реальным влиянием и властью, причем в значительно большей степени, чем во многих других странах парламентской демократии. Они занимаются практически всем, что имеет отношение к повседневной жизни людей: строят и поддерживают в надлежащем состоянии дороги, управляют школами и домами для престарелых, парками и стадионами, отвечают за работу общественного транспорта и т. д..

В японской конституции — основном законе страны — записано: «Местные органы власти имеют право управлять своей собственностью, делами и администрацией, принимать собственные постановления

в рамках закона» (Кузнецов Ю. Д. История Японии, 1988. — С. 324). Составленный на основе конституции закон о местной автономии уточняет, что местные органы власти имеют право принимать законодательные постановления в рамках своих функций и осуществлять местное управление. При этом приоритет, естественно, отдается общенациональным законом и постановлениям Кабинета Министров, которым решения местных органов власти не должны противоречить. Только при этом условии они будут иметь силу закона.

Структура органов местного самоуправления отличается простой — их пирамида имеет лишь три уровня: префектуральный, городской и сельский. На верхней ступеньке стоит префектуральное собрание со своим административным органом — префектуральным управлением, далее — соответственно городское собрание с муниципалитетом и сельское собрание с сельским управлением. Вся законодательная власть на местных сосредоточена в руках депутатов собраний, число которых зависит от количества жителей префектуры, города или села.

Все вопросы рассматриваются на пленарных сессиях собраний, созываемых не более четырёх раз в год. Решения принимаются путем открытого голосования, простым большинством голосов. Главные вопросы предварительно согласовываются в комиссиях, и на сессии разногласия возникают редко. Если что голосов «за» и «против» совпадают, окончательное решение принимает председатель собрания. Пленарные сессии открыты для общественности, но могут проводиться и при закрытых дверях, если в результате голосования выяснится, что это посчитают необходимым более двух третей депутатов. Права меньшенства обязательно обеспечиваются. Любой депутат может выступить с запросом к любому сотруднику исполнительного органа власти, и они обязаны отвечать до тех пор, пока депутат собрания не будет удовлетворен. Чтобы поставить на голосование законопроект, достаточно подписей шести депутатов собрания.

Губернаторы префектуры, меэры городов и сел избираются жителями на всеобщих прямых выборах, как и депутаты соответствующих собраний. Губернатор возглавляет исполнительные органы власти, и не может быть депутатом любого уровня, поскольку в Японии запрещено в одном лице соединять исполнительную и законодательную власть. Депутатам запрещено принимать участие в коммерческих проектах. Губернатор представляет законопроекты на рассмотрение префектурального собрания. Он руководит работой по подготовке местного бюджета и наблюдает за его выполнением. Осуществляет контроль за сбором местных налогов. Представляет на утверждение собрания финансовые расчеты и контролирует их. Преобретает, распределяет и управляет имуществом и финансами. В целом губернатор в качестве руководителя исполнительного органа власти управляет всеми делами, находящимся в компетенции префектурального собрания. При

выполнении этих функций губернаторы находятся под непосредственным руководством соответствующих министров.

Гарантией того, что провозглашенная в законе автономия реально существует, является система прямых выборов избирателями губернаторов, мэров и депутатов местных собраний, а также гарантированное им законом право в любое время отозвать любое официальное лицо, как выборное, так и не выборное. При таком положении дел центральное правительство формально не имеет возможности вмешиваться в дела местных органов власти и регулировать их деятельность в своих интересах. Тем самым поддерживается необходимый баланс между правительством страны и местными властями. Центральное правительство наблюдает за тем, чтобы принимаемые всеми местными органами власти законодательные акты соответствовали положениям национальных законов и постановлений кабинета министров, и может потребовать их корректировки, контролирует правильность выполнения местными органами власти всех уровней своих функций.

Как закон — основа порядка, финансовая независимость — основа самостоятельности. С этой точки зрения трудно переоценить то факт, что японские органы местного управления формируют свой бюджет в значительной степени на основе собираемых ими различных местных налогов в дополнение к основному, общенациональному. Однако все расходы местных органов самоуправления эти доходы, естественно, покрыть не могут, и поэтому весомую часть префектурального и городского бюджета — своего рода финансовые инъекции центрального правительства.

Причины слаженной работы разветвленного механизма японских органов местной власти кроются во множестве факторов, только основные из которых были названы выше. Более пристального рассмотрения заслуживают многие стороны организации работы местных органов власти. Например, система ограничения политической деятельности их персонала. В Украине по этому поводу идут жаркие дискуссии, в Японии же к этой проблеме подходят так: сотрудники аппарата местных органов власти призваны служить на благо всех жителей данного района, города, префектуры, а не для какой-то одной их части — сторонников какой-то партии. Отсюда абсолютно логичный вывод: служащие местных органов самоуправления не должны подвергаться воздействию каких-либо заинтересованных групп, в том числе и политических партий. Вообще сила здешней системы организации не только местных органов власти, но и всей жизни общества кроется, по видимому, в том, что она основана на здравом смысле, воплощенном в законодательстве.

НЕВМИТИЙ Г. М.

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»,
молодший науковий співробітник науково-методичного сектору
охорони культурної спадщини

ОХОРОНА КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Культурні цінності мають величезний вплив на розвиток освіти, науки і культури, а також сприяють збагаченню культурного життя народів та взаємній співпраці держав. Прагнення держав зберегти та популяризувати ці предмети та об'єкти для майбутніх поколінь є закономірним процесом в культурному розвитку кожної країни. В Україні за останні десятиліття спостерігається тенденція до втрати цих цінностей та зменшення їх значущості для розвитку країни. Це в основному пов'язано з проблемою формування правового забезпечення охорони культурної спадщини і, як наслідок, ненайкращим станом безлічі пам'яток мистецтва, архітектури, археології та історії. На формування нових поглядів щодо об'єктів культурної спадщини, правової бази щодо їх захисту може і повинен вплинути досвід зарубіжних країн. Західна Європа, в якій зосереджена велика кількість усіх культурних цінностей світу, вже довела свою спроможність в рішенні цих проблем, і було б закономірним звернутися до їх досвіду.

Правове забезпечення охорони культурної спадщини здійснюється за допомогою таких конвенцій як: Гаазька конвенція 1954 року «Про захист культурних цінностей у разі озброєного конфлікту»; Паризька конвенція «Про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного ввезення, вивезення і передачі права власності на культурні цінності» 1970 року; Конвенція «Про захист всесвітньої культурної і природної спадщини» 1972 року; Римська конвенція УНІДРУА «Про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності» 1995 року; Конвенція «Про охорону підводної культурної спадщини» 2001 року; Конвенція «Про охорону нематеріальної культурної спадщини» 2003 року тощо.

Багато європейських країн (Італія, Франція, Німеччина, Норвегія) мають національні законодавства в області збереження культурної та природної спадщини. Вони дуже різні за характером об'єктів спадщини, особливостями їх адміністративно-політичного устрою, за традиціями, що склалися у зв'язку з відношенням до історичної спадщини. Саме тому досвід їх законодавчої практики представляє величезний інтерес для України, для фахівців, працюючих в області удосконалення законодавчих актів. При цьому, усі вони мають деяку загальну базу — Конвенції ЮНЕСКО. Починаючи з 1954 року саме ця організація започаткувала формування бази Всесвітньої спадщини і законодавства про охорону об'єктів цієї спадщини.

Приміром, держави відповідно до свого внутрішнього законодавства мають право оголошувати деякі культурні цінності невідчужуваними (п. 6 ст. 13 Конвенції ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного вивезення, ввезення і передачі права власності на культурні цінності», 1970 р.). Культурні цінності, що є національною культурною спадщиною (надбанням) визнаються всесвітньою спадщиною людства. Право власності на ці цінності не може бути передане або присвоєне іншим народом (державою) (п. 1 ст. 6 Конвенції ЮНЕСКО «Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини», 1972 р.). Україна приєдналася до цих Конвенцій у 1988 році.

Культурні цінності у правовому аспекті — це унікальні предмети матеріального світу, які є результатом людської діяльності минулих поколінь або тісно пов'язані з нею, такі, що мають загальнонаціональне або загальнолюдське культурне значення. Вони мають наступні ознаки: а) обумовленість людською діяльністю або тісний зв'язок з нею; б) унікальність; в) загальність; г) особлива значущість для суспільства; д) вік.

Разом з тим, керуючись вищезазначеними ознаками, в Україні ведеться робота щодо збереження об'єктів культурної спадщини, які були визнані такими ще за часів існування Радянського Союзу. Наприклад, науково-методичний сектор охорони культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» та Управління охорони культурної спадщини України рекомендує внести до списку об'єктів Всесвітньої спадщини комплекс будівель Вознесенського монастиря: собор (1700 р.), дзвінниця (1776 р.), колегіум (XVIII ст.), які визнані пам'ятками національного значення згідно Державного реєстру нерухомих пам'яток (Постанова Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р.) та представляють собою культурні цінності.

Така рекомендація можлива завдяки існуванню Міжнародної ради з охорони пам'ятників та історичних місць (ІКОМОС), яка заснована у 1956 р., після прийняття Венеціанської хартії, з метою підтримки ідеї та методики охорони пам'ятників і визначних місць. Рада здійснює оцінку об'єктів, які пропонуються до включення у Список Всесвітньої спадщини, а також порівняльний аналіз, технічну підтримку і складання періодичної звітності про стан включених у Список об'єктів. Рада є одним з провідних членів інформаційної мережі Всесвітньої спадщини.

Досвід європейських країн щодо збереження культурної спадщини є найбільш значимим у цьому напрямку. Вивчення їх національної політики в області культури, а також тісна співпраця з ними може сприяти розвитку національної політики щодо збереження культурної спадщини в нашій країні. Сьогодні культурним цінностям багатьох країн загрожують небезпеки найрізноманітнішого характеру, тому турбота про збереження цих цінностей стає необхідністю для існуючих і майбутніх поколінь на шляху до цивілізованої і високорозвиненої світової спільноти. Процес руйнування активний і нині, для цього цілком достатньо

відсутності державної підтримки, комерційних засобів, зацікавленості збереження культури.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що національна спадщина є специфічною складною системою, основною функцією якої є передача особливої соціокультурної інформації. Передача подібної інформації вимагає постійного діалогу між державами, якісного правового забезпечення, тому необхідно спиратися також і на зарубіжний досвід, що вимагає його детального вивчення і аналізу з боку українських дослідників.

ТРЕТЯК Д. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри історії держави і права

ПОРЯДОК ВИЗНАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ІНВАЛІДОМ, ЩО ЧАСТКОВО АБО ПОВНІСТЮ ВТРАТИВ ПРАЦЕЗДАТНІСТЬ, В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ — ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування в Україні соціального, правового, демократичного суспільства зумовлює звернення уваги на соціальні правовідносини, які полягають у сфері надання громадянам гарантій та їх правового забезпечення в Україні.

Слід зазначити, що гарантії та забезпечення прав інвалідів є однією з соціальних програм, що забезпечують стабільний розвиток суспільства в демократичній державі, оскільки це безпосередньо стосується інтересів непрацездатного населення, що складає приблизно 4,5 % від основної кількості населення сучасної України.

Необхідно наголосити, що внаслідок збройного конфлікту в зоні АТО в сучасній Україні, нажаль значно збільшилась кількість військових інвалідів. З початку її проведення було поранено понад 5 тисяч військових. Усі вони потребують не тільки на моральну підтримку в суспільстві, а й на захист прав інвалідів з боку держави.

Приступаючи до вивчення названої теми, слід сказати, що поняття «інвалід» чітко сформульоване і закріплене в статті другій Закону України «Про основи соціальної захищеності в Україні» від 21.03.1991 р. та визначається як: «Особа зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, наслідком травм або з уродженими дефектами, що призводить до обмеження життєдіяльності, до необхідності в соціальній допомозі і захисті». Однак разом з тим доцільно сказати, що таке визначення з'явилося не так давно.

В енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза, І. А. Ефрона інвалідністю вважалося нездатність особи до праці з тих чи інших причин. При цьому відбувалося чітке розмежування на: напівінвалідів (які не потребували за собою особистого догляду) та повністю інвалідів (які потребували сторонньої допомоги, нездатних до будь-яких робіт). Військовими інвалідами, зокрема, іменувались військовослужбовці (переважно нижчі чини), які стали неспроможними до служби через рани, каліцтва, хворобу або старість.

Особлива увага наприкінці ХІХ — початку ХХ століть в Російській імперії привертається військовим інвалідам. І це було не випадково, бо такі події, як Велика Кавказька війна, Кримська війна, Російсько — турецькі війни, породжували велику кількість військових інвалідів.

Слід зазначити, що Російська імперія в зазначений період мала чисельне діюче військо, яке постійно потребувало оновлення з різних причин.

Також, при тривалих строках служби, коли військовослужбовець не мав сталих зв'язків з сім'єю, питання про забезпечення інвалідів, що залишалися в лавах армії мало величезне значення.

Держава законодавчо визначала, що визнання військовослужбовця інвалідом можливе лише для тих хто, втратив здатність до праці на війні або хоча б у мирний час, але при виконанні обов'язків військової служби, внаслідок ран, каліцтва і лише іноді внаслідок розладу здоров'я. При цьому визнання військовослужбовця інвалідом, а саме його стану «Про неможливість продовжувати службу» повинно було бути підтверджено належним чином (свідомством).

Спочатку свідомства «Про неможливість продовжувати військову службу» видавались військовослужбовцям тими чиновниками, до відомства якого належав конкретний військовослужбовець, в повітах повітовим лікарем, в губернських містах членом лікарської управи, в тих же відомствах, де був особливий лікар, свідомства видавались від них, але потребували в обов'язковому посвідченні лікарського повіту або вищого лікарського органу та безпосередньо керівництва службового органу. Так в рапорті або свідомстві військовослужбовцю зазвичай вказувалося, що службовець в зв'язку з хворобливим станом не здатний продовжувати службу.

З 1864 р. порядок видачі свідомств став жорсткіший. Медичне оповідчення службовця з метою призначення пенсійного забезпечення проводилося за вимогою відповідного органу або керівництва при особливо відрядженим від указанного органу особи. Особистість обстежуваного пересвідчувалася місцевою поліцією (в випадках, коли лікарі чи депутат освідували невідомого їм хворого). В губернських містах огляд військових чиновників проводився в губернському медичному управлінні. Якщо хворобливий стан перешкоджав прибуттю особи в губернське медичне управління, то в освідуванні приймав участь член цього

правління. В повітах та містах огляд проводився повітовими та міськими лікарями з обов'язковим виданням свідоцтв встановленого зразка губернським медичним управлінням.

В виключних випадках видані свідоцтва передавались на затвердження вищих медичних інстанцій: Медичного Департаменту Міністерства Внутрішніх справ і Медичної Ради. Таке затвердження вимагалось в випадках, коли: губернському медичному управлінні було важко дати позитивний висновок про право хворого на отримання пенсії на основі належних статей Пенсійного устава; між членами губернського медичного управління виникали розбіжності у визнанні права хворого на пенсію; губернське медичне управління не погоджувалось з висновками лікарів, що видали свідоцтво; самі хворі оскаржували рішення медичного управління; відповідне керівництво затруднялось прийняти рішення в зв'язку існуючими сумнівами щодо правильності з тих чи інших причин.

На практиці для всіх інших категорій населення процедура отримання свідоцтва про інвалідність була однаковою, але рівень соціального забезпечення різнився. Так наприклад, пенсії по інвалідності були двох класів в залежності від чину та важкості рани та призначались як додаткові до основної. Найвищий розмір пенсії пораненому 1-го класу складав 1716 р., 1-го класу — 1143 р. 90 коп., мінімальний розмір — пораненому 1-го класу — 300 р., 2 —го 170 р., пораним нижнім чином 1-го класу — 120 р, 2- го класу — 60р.

Таким чином, підсумовуючи викладене варто зазначити, що в Російській імперії наприкінці XIX — початку XX століття відбулося юридичне закріплення чітких вимог щодо визнання військовослужбовця інвалідом, який повністю або частково втратив працездатність. Отже в розглянутому періоді формувався порядок видачі свідоцтв для військовослужбовців, що підтверджувало право на отримання соціальної допомоги з боку держави.

ОБОРотов И. Г.

Николаевский институт права
Национального университета «Одесская юридическая академия»,
и. о. заведующего кафедрой гражданско-правовых дисциплин,
кандидат юридических наук, доцент

КАНОНИКО-ПРАВОВОЙ СТАТУС УКРАИНСКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ

Патриарший Томос (Благословенная Грамота) Алексия II 1990 г. называет Украинскую православную церковь «независимой и самостоятельной в своём управлении», а п.VIII.17 Устава РПЦ — «самоуправляемой с правами широкой автономии». Анализ документов, определяющих канонико-правовой статус Украинской Православной Церкви (далее — УПЦ) позволяет сделать вывод о том, что несмотря на используемую терминологию, она обладает гораздо бóльшим объёмом автономии, чем у других автономных образований.

Зависимость УПЦ от Московского Патриархата проявляется в таких чертах:

- Устав об управлении УПЦ, принимаемый Собором Украинской Православной Церкви и утверждаемый Митрополитом Киевским и всея Украины, одобряется Патриархом Московским и всея Руси (уставы других Самоуправляемых Церквей утверждаются Патриархом);

- Предстоятель УПЦ избирается пожизненно Собором епископов УПЦ, но вступает в свои полномочия после благословения Патриарха Московского и всея Руси;

- Святое миро УПЦ получает от Патриарха Московского и всея Руси.

Обязательность решений, принимаемых Поместными и Архиерейскими Соборами РПЦ для Украинской Православной Церкви вытекает не из её подчинённости, а из того, что в работе этих Соборов и принятии решений принимают участие представители епископата, клира, монашествующих и мирян УПЦ.

От других Самоуправляемых Церквей УПЦ отличается наличием у неё таких специфических особенностей:

- Решения Собора, Собора епископов, а также журналы и постановления Священного Синода УПЦ не нуждаются в их утверждении Патриархом;

- Митрополит Киевский и всея Украины называется первым среди постоянных членов Священного Синода РПЦ, в то время как председатели других Самоуправляемых Церквей (кроме митрополита Кишинёвского и всея Молдовы) не входят в число его постоянных членов;

– Местоблюстителя Киевской митрополичьей кафедры избирает Священный Синод УПЦ тайным голосованием из числа своих постоянных членов;

– Епархиальные и викарные архиереи УПЦ самостоятельно избираются и поставляются на кафедры, почисляются за штат и увольняются на покой Священным Синодом УПЦ с последующим изданием указа Митрополитом Киевским и всея Украины;

– Решения о создании, роспуске или изменении границ епархий принимается Собором епископов УПЦ по представлению Священного Синода УПЦ;

– В УПЦ могут создаваться ставропигии, подчинённые Митрополиту Киевскому и всея Украины;

– Церковным судом высшей инстанции является Собор епископов УПЦ, компетенция которого распространяется также и на Митрополита Киевского и всея Украины (для Автономных и Самоуправляемых Церквей церковными судами высшей инстанции являются общецерковный суд и суд Архиерейского собора);

– Священный Синод УПЦ самостоятельно поддерживает межконфессиональные и межрелигиозные связи в Украине и за её пределами.

Очевидно, что Украинская Православная Церковь максимально приближена по своему статусу к автокефалии и фактически её зависимость сводится к получению от Патриарха Московского и всея Руси святого мира, без которого невозможно совершение Таинства Миропомазания, освящения престола в храме и антиминсов. Вместе с тем, по мнению ряда специалистов, получение святого мира — это не проявление канонической зависимости, а выражение братской любви (так, от Константинопольского Патриарха святое миро получают Александрийская, Антиохийская, Иерусалимская, Кипрская и Элладская Церкви).

Два других признака зависимости — *одобрение* Устава и *благословение* новоизбранного Предстоятеля УПЦ Патриархом Московским и всея Руси путём издания Благословенной Грамоты, несмотря на их сакральную значимость, имеют второстепенное юридическое значение.

Нужно отметить, что Устав об управлении УПЦ не всегда последователен и соответствует Уставу кириархальной церкви. Так, в п. I.4 Устава среди канонических источников не упоминается Устав РПЦ, а также говорится об обязательности постановлений Архиерейского Собора РПЦ от 25–27 октября 1990 г., но не Поместных и Архиерейских Соборов вообще, хотя это предусматривается как п.11 гл. XI Устава РПЦ, так и тем, что епископат УПЦ принимает участие в принятии решений этих Соборов.

Кроме того, положение п. III.8 Устава УПЦ, называющее Собор епископов УПЦ церковным судом высшей инстанции, противоречит

п. 12 гл. XI Устава РПЦ, отводящему такое место Общецерковному суду и суду Архиерейского Собора. Есть и ряд других расхождений между уставами УПЦ и РПЦ.

Предложения об автокефализации Украинской Православной Церкви уже выносились на рассмотрение Архиерейского собора в 1992 г., когда было принято решение о вынесении этого вопроса на ближайший Поместный Собор, однако Поместный Собор 2009 г. не рассматривал вопроса об автокефалии УПЦ. Отношение к автокефалии неоднозначно не только среди епископата РПЦ, но и среди украинских архиереев. С этим же связано и использование специфического термина «самоуправление с правами широкой автономии», так как и вопрос о юридическом закреплении автономии также имеет множество противников.

ПОПСУЕНКО Л. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры истории государства и права,
кандидат юридических наук, доцент

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СООТНОШЕНИЯ
ПРАВА И РЕЛИГИИ В ВИЗАНТИИ**

Специфической чертой византийского права признана преобладающая роль в нем религиозного начала. Прежде всего, это выражалось в широком распространении и всеохватном значении канонического права. Светское право Византии постоянно испытывало прямое и опосредованное влияние религиозно-этических норм канонического права. Отсутствие принципиального, с точки зрения средневековой юриспруденции, отличия между светскими законами и церковными канонами является важнейшей предпосылкой их признания в качестве неотъемлемой части византийского права. С этих позиций каноны, в отличие от установлений светского законодательства, рассматривают как форму правил, действующих на основе религиозной веры и убеждений (Павлов А. С. Курс церковного права. 2002, с. 12).

В целом, идеология Византийской империи покоилась на двух мощных основаниях: во-первых, византийцы считали свое государство непосредственно Римской империей, а себя называли ромеями, вторым же основанием было православие (Шевцов С. П. Византия: православие и правосознание. 2003, с. 128–129).

Христианство, а впоследствии — православие существовало в Византии в уникальных условиях. Сказать, что население империи было верующим, даже истово верующим, будет не точно и во многих

отношениях просто ошибочным. Сегодня мы вкладываем в понятие «верующий» совершенно иной смысл — результат иного национально-го характера и иного исторического пути (Там же).

Еще древние римляне четко разделяли государство и религию, право и мораль. Более того, как считали сами римляне, вначале возникло Римское государство, *Res publica*, а затем уже религия. Римляне изначально полагали различие между двумя противоположностями — *fas* или религиозными нормами, и *jus* — человеческим установлением, или законом в собственном смысле слова (Величко А. М. Христианство и социальный идеал (философия, право, социология индустриальной культуры). 2000, с. 7).

Духовная жизнь в Византии носила сложный, противоречивый характер, сочетая в себе черты античной культуры и христианское миропонимание, что отразилось на особенностях развития византийского права. Империя сохранила непрерывность экономических, политических и культурных традиций античного мира после падения Западной Римской империи и явилась сплавом античности и христианства, а также же культур различных народов, населявших империю.

В Византии христианство приобрело законченную форму в ортодоксальной православной версии (Левко-Ринардато П. С. Византийская философия: генезис и особенности развития. 2012, с. 16).

Имперские языческие формы нашли свое высшее предназначение, всемирное владычество Рима оправдалось в христианстве, которому оно проложило путь. С другой стороны, без централизующего языческого Рима не возникла бы и Византия, как перерожденная Христом Римская империя. Итак, благодать вовсе не отрицает закона, а Царство Небесное — Римской империи. А потому они примиряются, причем право не только ограждает христиан от грешников и греха, но и носит в себе семена Божественной справедливости. Право не только внешним образом судит человека и общество, но и воспитывает его, оно является защитником личного и общественного благочестия. Право и нравственность сливаются в неслиянном и нераздельном органическом единстве, не утрачивая при том своей самости и сущности.

Закон нисколько не противоречит вере. Тот факт, что все без исключения вопросы Вселенских Соборов и постановления других Соборов о вере издавались в форме императорских законов, лишь подчеркивает важность этой формы защиты Православия (Левко-Ринардато П. С. Византийская философия: генезис и особенности развития. 2012, с. 12).

Так, получив наиболее полное воплощение в четырехчастном своде Юстиниана в VI в. (*Corpus Iuris Civilis*), церковное право сохраняло свое значение не только на всем протяжении истории Византийского государства, но и в позднейшие времена.

Гражданское законодательство наряду с обычным правом причисляется к главным источникам церковного права. В этой связи остается лишь подчеркнуть, что Законодательство Юстиниана, как и древнеримское гражданское право, кодифицированное в Дигестах и Институциях, не утратили своего значения для церкви и потому многие церковно-канонические сборники включают различные извлечения из тех или иных частей корпуса законов названного императора (Павлов А. С. Курс церковного права. 2002, с.47–48).

Особенно сильно было влияние церковного законодательства в области частного семейного права, осуществляемое через наиболее массовый и демократический вид византийского суда — епископский суд.

Таким образом, право в Византии мыслится лишь при условии сохранения органического единства всех составляющих сегментов.

Божественная справедливость является единственным нравственным источником закона, имеющим всемирное значение в границах вселенской Римской империи, а Римский император выступает высшим гарантом этой гармонии. При исключении одного из этих элементов вся органичная конструкция немедленно рушится — византийская идея права немыслима без христианской религии, как это было продемонстрировано в исследовании (Величко А. М. Христианство и социальный идеал (философия, право, социология индустриальной культуры). 2000, с. 44).

ЩЕРБА Т. О.

Черкаський факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри спеціально-правових дисциплін,
кандидат історичних наук, доцент

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИБОРІВ ОРГАНІВ МІСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ ЗА МІСЬКИМИ ПОЛОЖЕННЯМИ 1870 І 1892 РОКІВ В ПІВДЕННО- ЗАХІДНИХ ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Аналізуючи архівні документи, що стосуються проведення міських реформ 1870 і 1892 років, можна з впевненістю відзначити, що діяльність міського громадського управління в значній мірі залежала від соціального складу міських дум. Так, Міське положення 1870 року надавало виборче право платникам міських зборів. Інакше по Міському положенню 1892 року, яке змінило для виборців податковий ценз на майновий, до того ж високий, а про осіб вільних професій уже не згадувалося.

Виборчі права отримали тільки ті жителі міста, що знаходились в російському підданстві, а також благодійні, наукові, навчальні заклади, державні установи, якщо вони не менше одного року володіли в межах міського поселення, на правах власності чи довічного володіння, нерухомим майном, обкладеним оціночним на користь міського поселення збором. Проте зі складу виборців було виключено прикажчиків і дрібних торговців, найбільш рухомий, найбільш зацікавлений в місцевих справах міський елемент. Інтелігенція, вчителі, лікарі, юристи, чиновники теж зовсім усувалися від міського громадського управління, якщо вони не мали в місті нерухомості, а тим часом вони ніскільки не менше інших міських обивателів зацікавлені в місцевому житті, а їх знання могли бути корисні загальній справі. Положення, віддавши перевагу в справі міського управління більш заможним класам населення, лишило представництва менш забезпечених верст населення. Внаслідок цього нагальні потреби останніх у відношенні харчування, житла, освіти, лікування, призріння і т. п. лишалися або зовсім незадоволеними, або задоволеними лише частково. Тобто дрібна і середня частина буржуазії позбавлялася виборчих прав. У збиток торгово-промислового населення ці міри посилювали вплив малочисельного в містах дворянства.

По Міському положенню 1870 року кожний із трьох розрядів виборців складав особливе виборче зібрання, якому надавалось право обирати гласних як із власного середовища, так із числа виборців, що належали до інших розрядів чи інших зібрань (Городовое положение 16 июня 1870г. // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗ). — СПб., 1873. Собр.2. — Т.45. Отд.1 № 48498. — С.820—839). Міське положення 1892 року, знищивши поділ виборців на розряди, встановило замість трьох зібрань — одне, відмітивши, що в разі поділу виборчого зібрання при його багаточисельності на дільниці, в гласні могли бути обрані тільки особи, що мали право голосу лише на даній виборчій дільниці (Городовое положение 11 июня 1892 г.// ПСЗ. — СПб., 1895. Собр.3. — Т.12. № 87088. — С.430—456). Тим самим особи, які користувалися довірою більшості виборців, не могли нею скористатися. Згідно із ст. 21 Міського положення 1892 року зі складу міського громадського управління вилучено виборчі збори, тоді як за ст.15 Міського положення 1870 року вони значились в числі органів управління. Міські положення, як 1870 так і 1892 років, за жінками нарівні з неповнолітніми, не визнавали безпосереднього виборчого права. Жінки користувалися правом участі у виборах гласних не особисто, а через уповноважених, забезпечених дорученнями. Але і це право надавалось жінкам, які володіли цензовим майном, в обмеженому вигляді: за Положенням 1870 року жінки-виборниці могли, крім родичів, видавати доручення на участь у виборах і іншим особам, при умові їхнього володіння майновим цензом, тоді ж як за Положенням 1892 року могли уповноважувати на участь у виборах тільки своїх батьків, чоловіків, синів, зятів, внуків,

рідних братів і племінників. Не могли бути виборцями і обраними гласними священнослужителі: в думі їх представляв депутат від духовного відомства, яке його назначало.

Ще більшому обмеженню, ніж за Положенням 1870 року, підлягали виборчі права осіб нехристиянського віросповідання. Відповідно до ст.44 Міського положення 1892 року число гласних із нехристиян не повинно було перевищувати однієї п'ятої частини загальної кількості гласних, згідно з Положенням 1870 року — не повинно було перевищувати однієї третьої. Для прикладу проаналізуємо відомості про число жителів за віросповіданнями на 1891 рік по м. Черкаси : православні: чол. — 7663, жін. — 7866; розкольники: чол. — 840, жін. — 931; католики: чол. — 15, жін. — 18; протестанти: чол. — 0, жін. — 0; євреї: чол. — 2213, жін. — 1889; магометани: чол. — 0, жін. — 0; всього: чол. — 10731, жін. — 10709. Наведений матеріал і аналіз списку гласних Черкаської міської думи на чотирьохріччя з 1898 року, дозволяє зробити висновок, що в складі думи все ж таки представники різних віросповідань: православні, старообрядці, іудеї, які на той час становили одну третю населення міста та лютеранин. Міським головою було обрано купця другої гільдії Рудольфа Яковича Гаммера, лютеранського віросповідання (215, арк.19,24,31зв.). Тобто надії урядової влади на те, щоб дума складалася переважно із православних, не справдилися. Установи, товариства, компанії, що користувалися правом участі в виборах гласних, приймали участь в них через призначених представників.

У Південно-Західних губерніях після 1875 року у думах все більше місць отримують міщани, в управах — купецтво і дворянство, серед міських голів — дворянство. Проводячи реформу 1892 року, уряд намагався розширити представництво дворянства. Аналіз відомостей про склад міських дум Південно-Західних губерній у 90-х роках XIX століття підтверджує, що відсотковий склад представництва дворянства у думах зростає, а купців — зменшувався, зменшувалось і число гласних у думах. Торгово-промисловий елемент в цьому регіоні переважав лише в деяких містах, що вирізняло його з поміж інших. Скорочення штатів міських дум і управ можна на нашу думку розцінювати і позитивно, так як це сприяло вивільненню частини міських коштів, які можна було спрямувати на потреби міського господарства.

Архівний матеріал дозволив зробити висновок і про те, що проводячи реформування міського громадського управління, уряд як за Міським Положенням 1870 року так і 1992 року, не передбачав залучення до участі у виборах переважаючої маси населення, а у першу чергу, дбав про задоволення потреб привілейованих звань і станів. Процес виборів ускладнювався багатонаціональним складом міст, наявністю ворогуючих груп виборців, посиленням контролем адміністрації, що пояснювалось політичною «неблагонадійністю» Правобережної України.

МІМА І. В.

Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ КРИТЕРІЇВ КЛАСИФІКАЦІЇ РЕЛІГІЙНО-НОРМАТИВНИХ ТРАДИЦІЙ

Правові науки сьогодення не мають обґрунтованої відповіді на питання, які саме релігійно-нормативні традиції належать правовій системі України, а юридична практика мало знайома з категорією релігійно-нормативних традицій та їх особливою роллю і спеціальним призначенням в українському правовому генезисі. Вивчення тематики релігійно-нормативних традицій України обумовлено створенням загальнотеоретичного підґрунтя у закріпленні понять «правова традиція» і «традиція права» як феномена правової культури, категорії юриспруденції та складової спадкоємності права для проведення подальших досліджень українського правового буття та визначення приналежності правової системи України до тієї чи іншої традиції права.

Правові традиції та традиції у праві є об'єктом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних науковців-правознавців, зокрема: В. Б. Авер'янова, С. С. Алексєєва, Е. Аннерса, Г. Дж. Бермана, А. Б. Венґєрова, Р. Давида, М. А. Дамірлі, В. В. Дудченко, М. А. Крашеніннікова, Ю. П. Лободи, Г. В. Мальцева, П. П. Музиченка, Ю. М. Оборотова, В. Ф. Опришко, К. Осакве, Л. Р. Сюкійяненна, О. Ф. Скакун, А. Дж. Тойнбі, Ю. С. Шемшущенко, С. В. Юшкова та інших, але на сьогодні дослідженню релігійно-нормативних традицій, в цілому, та у правовій системі України, зокрема, уваги приділяється недостатньо.

Релігійно-нормативна традиція має розглядатись як правова категорія, феномен правової культури, елемент правової системи та складова спадкоємності права, яка фіксує узагальнений правовий досвід, правову пам'ять, правові знання та правові уявлення, що передаються від покоління до покоління як прийнятні способи організації суспільства, моделі формування правового устрою, порядку у праві, ієрархії цінностей у праві тощо.

Характерною рисою релігійно-нормативної традиції у порівнянні з правовою традицією є те, що правова традиція є продуктом позитивного права, має домінуючу інституційну, атрибутивну та нормативну форму вираження і подібний їй об'єкт передачі, охоплює інший простір та час дії, ніж релігійно-нормативна традиція (Дудченко В. В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень : монографія / Дудченко В. В. — О. : Юрид. л-ра, 2006. — С. 151.). Суб'єктом передачі релігійно-нормативної традиції права є не правове покоління,

а певна цивілізаційна формація, що оформлена як самостійна формально-легітимна правова субстанція. Це може бути держава, певна сукупність держав, що поєднанні або мають спільності у правових системах та правових сім'ях. Об'єктом передачі релігійно-нормативних традицій у правовій системі є правовий досвід, що включає в себе сукупність знань про генезис права, який є складовим юридичного досвіду як системи знань про природу певної держави. Юридичний досвід відносить до свого змісту об'єкти релігійно-нормативних традицій права, що несуть уявлення про позитивне право. Основу релігійно-нормативних традицій у праві України виражають християнсько-правові ідеї правди, милості, служіння, страждання, добра, чесності (відвертості), волі та правові ідеали справедливого та благодатного.

Класифікація релігійно-нормативних традицій передбачає їх поділ на окремі види відповідно обраним критеріям, що відображають сукупність однакових ознак з метою найкращого застосування їх регулятивних властивостей, раціонального їх відображення та вивчення. Класифікація релігійно-нормативних традицій викликана наступними потребами: 1) створення вичерпних формально логічних конструкцій поділу релігійно-нормативних традицій на види і групи; 2) відображення властивостей кожного різновиду релігійно-нормативних традицій, вияв їх специфічних ознак і особливостей впливу як об'єктивних регуляторів відповідних видів релігійних відносин; 3) формування різновидів релігійно-нормативних традицій як засобу дослідження існуючих релігійних відносин і відображення перспективних напрямків розвитку релігійно-нормативного регулювання; 4) створення теоретичних передумов чіткого закріплення релігійних приписів у відповідних релігійних актах та нормативно-правових актах позитивного права.

Поділ релігійно-нормативних традицій за видами передбачає виділення критеріїв їх диференціації, що містять напрями, у межах яких відбувається поділ загального об'єкта релігійно-нормативного регулювання, аналіз частин об'єкта, визначення його зв'язків з іншими групами об'єктів. Критеріями класифікації релігійно-нормативних традицій можуть бути релігійно-нормативний стиль, релігійна та правова свідомість, правовий менталітет, однаковість релігійного та правового коріння, релігійно-нормативна лексика тощо, однак такі ознаки не дозволяють більш чітко виділити релігійно-нормативні традиції в окремі групи чи типи (Павлов С. С. Правові традиції України : автореф. Дис. На здобуття наук. Ступеня канд.. юрид. Наук : спец. 12.00.01. «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. С. Павлов. — Одеса, 2010. — С. 12). Тому, доречним буде використати класифікацію релігійно-нормативних традицій у праві за: 1) інституційною ознакою (такі, що існують в організаційно-правових інститутах права (правотворчих, законодавчих, органах правосуддя, правоохоронних, правозахисних інститутах) та ті, що перебувають у складі інститутів права,

зокрема їх деталізація залежить від предмета і метода правового регулювання кожного правового інституту); 2) нормативною ознакою (наприклад, діють на основі Конституції, випливають із законів, підзаконних нормативно-правових актів); 3) ідеологічною ознакою (мають: духовно-естетичний православний, іудаїстський, мусульманський чи інший релігійний контекст); 4) функціональною ознакою (загально-соціальні та спеціально-правові).

Отже, класифікація релігійно-нормативних традицій має на меті з'ясування різних регулятивних властивостей, визначення місця різних релігійно-нормативних традицій в механізмі соціально-нормативного регулювання, встановлення системи властивостей релігійно-нормативних традицій, їх взаємозв'язки та визначити соціокультурну ідентичність правової системи України.

ШЕВЧУК-БЕЛАЯ Я. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры истории государства и права,
кандидат юридических наук

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЕВРЕЕВ В СТРАНАХ ВОСТОЧНОЙ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЕВРОПЫ В ПЕРИОД МЕЖДУ ПЕРВОЙ И ВТОРОЙ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

Сразу после окончания Первой мировой войны в нескольких странах Европы были предприняты попытки добиться предоставления евреям национальной автономии и облечь их самостоятельные учреждения значительными полномочиями. Однако даже там, где эти попытки увенчались успехом, последовавшие нововведения были недолговечными.

Требование национальной автономии, в различных формах, было включено в то время в программы всех, без исключения, еврейских партий, и приверженцы «народной партии», как и все другие, не добились никакого успеха в этой области в период, предшествовавший Первой мировой войне.

Это положение, изменилось в годы мировой войны и, особенно, по ее окончании. Борьба между Антантой и блоком центральных держав привела к тому, что обе стороны старались привлечь к себе малые народы Центральной и Восточной Европы, обещая им национальную независимость или увеличение их территорий. Президент США Вильсон в своих знаменитых «14 пунктах» выдвинул требование об «автономном развитии» народов Австро — Венгрии и Турции. На парижской мирной

конференции в 1919 г. державы-победительницы настаивали на обязанности побежденных и новообразованных государств строго охранять права национальных меньшинств. Прототипом таких обязательств служил договор между этими державами и Польшей, содержавший и особые пункты, относившиеся к евреям: польское правительство обязалось предоставить еврейским учебным заведениям известные суммы из государственных фондов, которые будут распределены комиссией, состоящей из представителей еврейских общин обеспечить евреям возможность не быть призванными в суд в день субботнего отдыха, а также не назначать в субботу всеобщие или местные выборы.

Большинство новых независимых государств дало эти обязательства с явной неохотой, видя в них ущемление суверенности, и с самого начала не проводило их в жизнь. Формально Лига Наций должна была контролировать выполнение международных договоров, но слабость этой организации, проявившаяся с первых же этапов ее деятельности, и громоздкая процедура, которую она утвердила по вопросу о подаче жалоб на нарушение прав национальных меньшинств, привели к тому, что государства, подавлявшие эти меньшинства, оставались безнаказанными. Особенно это чувствовали евреи, не имевшие своего национального государства, которое могло бы защищать их интересы.

Попытка обеспечить автономные права национальных меньшинств была впервые проведена на Украине, получившей автономию от Временного правительства лишь в июле 1917 г. Был назначен особый секретарь (министр) по делам национальностей, у которого было три вице-секретаря по еврейским, русским и польским делам. В начале января 1918 г., после провозглашения полной независимости Украины, вице-секретариат был преобразован в Министерство по еврейским делам.

Еврейские партии создали свое особое представительство: «Еврейский национальный совет». 9 января 1918 года Центральная Рада приняла по предложению Еврейского секретариата закон о «национально-персональной автономии». В действительности этот закон не был осуществлен, так как вскоре немецкие войска оккупировали Украину и в конце апреля 1918 г. разогнали Раду и упразднили республику. Началась полоса жесточайших погромов, продолжавшихся в течение 1918–1919 гг.

В большинстве государств Восточной и Центральной Европы власти ограничивали евреев как в гражданских правах, так и в экономической деятельности. Разные страны прибегали к различным предложениям для оправдания этой политики.

В большинстве этих стран власти ввели процентную норму для евреев учащихся высших учебных заведений. Этот шаг они мотивировали «разлагающим влиянием» евреев на высшее образование и необходимостью ограничить их число в свободных профессиях так, чтобы оно соответствовало их доле в общем составе населения.

Налоговая система была направлена на сокращение числа еврейских предприятий до минимума и даже на их разорение. В тяжелые годы, последовавшие за экономическим кризисом 1929 года, правительственные кредиты стали средством нажима на евреев.

Обнищание мелких еврейских торговцев и ремесленников в Польше, в Румынии, в Литве, Латвии и Греции — в период между двумя мировыми войнами — было по существу результатом политики властей.

Дальнейшая перемена к худшему произошла в начале тридцатых годов, когда под влиянием успехов нацизма в разных странах подняли голову антисемитские элементы. В Польше и в Румынии усиливалось давление в пользу сближения с Германией. Требования «чистки городов», устранения евреев из хозяйственной жизни и удаления их из страны стали с течением времени официальной политикой.

Поставленные в эти условия евреи Восточной и Центральной Европы жили в предшествовавшие Второй мировой войне годы под постоянной угрозой террора; они не только опасались за свою жизнь, но даже не решались открыто высказывать угнетавшие их чувства тревоги.

Несмотря на жестокие условия, господствовавшие в Восточной и Центральной Европе, политическая и культурная деятельность евреев в этих странах продолжала активно развиваться. В конце 1918 г., сразу же после окончания военных действий, в Вене, Праге, Познани, Западной Галиции, Украине, Центральной Польше, Трансильвании и т. д. возникли «национальные советы» евреев, которые поставили себе задачей защищать еврейское население от нападений в период между властью и установления новых государственных границ. Важную роль в этих советах играли демобилизованные еврейские солдаты разных армий. Советы вырабатывали программы осуществления еврейской автономии.

В то же время возобновилась активность существовавших политических партий и образовалось несколько новых. Наиболее широкие размеры приняла деятельность еврейских партий в Польше, не прекращавшаяся до Второй мировой войны.

Еврейские партии были представлены также и в парламентах других государств. Однако из-за незначительности числа еврейских жителей по отношению к общему населению в Литве и Латвии или вследствие различных ограничений в Румынии роль этих представительств сводилась, главным образом, к отражению нападков враждебных антисемитских сил на еврейство.

Оживленная политическая деятельность велась и вне рамок парламентов и муниципалитетов, главным образом — сионистскими партиями, «Бундом» и коммунистами. Деятельность коммунистов в большинстве этих стран протекала в трудных условиях подполья.

Левые сионистские — так же как и антисионистские — партии базировались на марксистском мировоззрении и в большой степени

орієнтовались на Советський Союз. По мере усилення шовінізму і антисемітизму множились перешкоди, ставивши на шляху сіоністського руху урядовими країн Східної і Центральної Європи, в більшості яких утвердилась фашистська або напівфашистська диктатура; переслідування комуністів теж ставали все більш жорсткими. Тисячі молодих євреїв були кинуті в тюрми (Очерки по історії єврейського народу. Під ред. проф. С. Еттингера. Вид. Тель-Авів, 1972 г., гл. Нове час).

СИДОРЕНКО О. М.

Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, кандидат юридичних наук

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОГМИ ПРАВА

Історичний шлях догми права визначається становленням юридичної теорії та практики, коли їх взаємне проникнення привело до необхідності створення системи понять та категорій, що незмінно концентрували в собі одночасно принципи права, ключові правові ідеї, а також шляхи та засоби їх реального втілення. Розвиток догми права від часів римської юриспруденції через середньовічну схоластику, школи глосаторів та постглосаторів, французьку елегантну юриспруденцію, становлення «італійського» методу, раціоналізацію за доби Великих буржуазних революцій, антропологізацію та прагматизацію відбувався під знаком пошуку глибинних структурних основ правової реальності.

У розумінні догми права можна виділити два підходи. З точки зору вузького підходу, догма права постає як вихідні начала осягнення права в рамках тієї чи іншої школи права. Таке розуміння має своїм корінням римську догматичну юриспруденцію, коли догма права розуміється як продукт логічної розумової діяльності з узагальнення та систематизації розрізнених нормативних положень. З точки зору вузького підходу, догма права виконує такі завдання: описування різноманітних юридичних форм, що в сукупності утворюють право; узагальнення, формою якого є принцип права, що проливає світло на конкретний окремий випадок; визначення категорії юридичних фактів, які передаються правилами (нормами) або принципами, отримують свою особливу назву, і кожна така назва підлягає визначенню; класифікація, тобто системне розташування юридичних правил, принципів і визначень.

Широке розуміння догми права передбачає, що при вирішенні питань юридичної догматики ми повинні орієнтуватися не лише на норми

права взагалі, принципи права взагалі, правові відносини взагалі, але й на конкретні їх прояви: саме ці правові відносини, саме ці правові норми тощо. Таке розширення природи догми права дозволяє пов'язати в єдине ціле юридичну науку та практику, а догма права стає одним з компонентів правової системи. Специфічна риса широкого розуміння догми права полягає у її одночасно індуктивному формулюванні, коли структурні компоненти догматики виводяться з діючого права, юридичної практики, а також — дедуктивній обробці, коли в одиничному відшукується загальне.

Догма права має справу з фактичним зрізом правової реальності, тобто фіксує у знятому вигляді нормативи, відносини, принципи та постулати, що невід'ємно присутні у правовій сфері. Це дозволяє стверджувати, що догма права безпосередньо пов'язана одночасно з фактичним, нормативним та унікальним. У цьому контексті виглядають сумнівними твердження, що основним елементом догми права є юридичні норми, оскільки у юридичних нормах і через них визначаються: ситуації, які потребують правового вирішення; порядок, процедури таких рішень; правові засоби вирішення юридичних справ, а тому на рівні «догми» право виступає як нормативне утворення. Право у догматичному вимірі постає як сукупність фактів.

Виходячи з широкого розуміння догми права, пропонуємо таке її визначення. Догма права — це структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права і становить сферу юридичної науки (догматична юриспруденція), юридичної практики та юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права та правових категорій і понять, у яких ця система відображена.

Структурний погляд на догму права виражається в тому, щоб виявити: по-перше, раціональні елементи догми (абстрактні типи правових явищ), по-друге, прагматичні елементи догми (конкретика правових явищ у правовому житті) та, по-третє, нормативні елементи догми (діюче право). Раціональні компоненти догми права, що виражені у здобутках догматичної юриспруденції, можуть бути представлені у такій послідовності: правові поняття та категорії (мова права); теоретичні узагальнення (класифікації, порівняння тощо); складні теоретичні конструкції. Прагматичні елементи догми права виражаються у вигляді індивідуальних правових актів та правових відносин, що у сукупності утворюють певний зріз правової дійсності, у якому реалізуються властивості права. Нормативні елементи догми права виражаються у системі позитивного права.

Отже, можна констатувати, що питання структури догми права може бути принципово вирішеним на науковому, нормативному та прагматичному рівнях, кожне з яких охоплює свої специфічні компоненти, що об'єднуються та інтегруються догмою в єдину систему. Зазначене

ще раз підтверджує тезу, що догма права існує на різних рівнях правової реальності: науковому, нормативному та практичному.

В умовах сучасності аксіологічне бачення догми права має важливе наукове, практичне й ідеологічне значення. Воно дозволяє встановити не лише матеріально-економічні і соціально-класові основи й обумовленості права, не лише об'єктивні властивості його нормативності, його інституційні зв'язки, але і його духовні аспекти, ідеали, які у ньому віддзеркалюються. Без ціннісного підходу неможливо виявити роль права в загальнолюдському соціальному й культурному прогресі, зрозуміти прояви спадкоємності у праві, зв'язок між правом й іншими соціальними регуляторами життя суспільства. Без нього у тіні залишаються перетворююча роль людської свідомості у сфері права, власне людські, особистісні аспекти права.

З позицій ціннісно-нормативного праворозуміння догма права постає як правова цінність, що визначає цілісність та стабільність правової сфери, забезпечує єдність правової науки і юридичної практики на рівні формування мови та метамови права. Догма права виражається в юридичній науці у вигляді догматичної юриспруденції, у правовій реальності вона постає як система взаємопов'язаних нормативних фактів та правових відносин, а також у системі позитивного права. Єдність юридичної науки та юридичної практики забезпечується за допомогою юридичної освіти та трансляції догматичних конструкцій на рівень практики їх впровадження у правовій реальності та законодавстві. Догма права входить до структури права, де функціонує поряд із цінностями правової сфери та правовими суб'єктами.

ТКАЛЯ О. В.

Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін, кандидат юридичних наук

ТЕЛУРИЧНА ДІЯ ПРАВОВИХ ІМУНІТЕТІВ

Теоретичне дослідження міжгалузевого феномена, яким є правовий імунітет, дає можливість стверджувати про комплексний характер даного правового інституту. Комплексний характер змісту правового імунітету, необхідність чіткого визначення підстав та порядку реалізації положень правового імунітету диктують необхідність звернення до питань дії правових імунітетів телуричного (просторового), темпорального (часового) та персонального (суб'єктного) характеру. Звернемо увагу на питання саме просторової дії правових імунітетів.

Проблема телуричної дії правових імунітетів певною мірою привертала увагу вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі юриспруденції. Серед них слід відзначити теоретичні дослідження таких науковців, як М. І. Козюбра, А. Ф. Крижанівський, О. В. Малько, С. В. Мірошник, І. С. Морозова, Ю. М. Оборотов, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, С. Ю. Суменков, М. В. Цвік, Ю. А. Юшкова та ін.

Дія правових імунітетів у просторі залежить від форми правового імунітету, щодо якого вирішується питання із його застосування. Всього можна виокремити три основні сфери просторової дії правових імунітетів.

Правовий імунітет держави поширюється на всі природні простори земної кулі: сушу, надра, морське дно, водяні простори, а також повітряний простір в атмосфері Землі, космічний простір, небесні тіла, а також штучні об'єкти та споруди (космічні об'єкти, стаціонарні морські платформи тощо) (Міжнародне право : навч. посіб. / за загал. ред. М. В. Буроменського. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — с.94). Поширення правового імунітету держави не залежить від того, чи поширюється суверенітет тієї чи іншої держави на певну територію, чи ця територія має особливий правовий статус, який свідчить про абсолютне непоширення державного суверенітету (загальна спадщина людства); забезпечує державам деякі суверенні права на окремі території (виключна економічна зона, морський шельф); забезпечує загальне користування територією (Шпіцберген); встановлює особливий міжнародно-правовий статус для окремих територій, на які поширюється суверенітет держави (протоки, канали, міжнародні ріки тощо). Водночас необхідно підкреслити, що правовий імунітет держави поширюється на всі зазначені території та простори незалежно від того, чи є держава суб'єктом міжнародного права, тобто чи прийняла сама держава на себе обов'язки щодо виконання відповідних дій у зв'язку із забезпеченням застосування правового імунітету інших держав. Єдиною підставою для застосування положень правового імунітету держави є визнання держави *de jure*, тобто повне й остаточне визнання держави, яке супроводжується встановленням дипломатичних, консульських, торговельно-економічних та інших офіційних відносин, тобто настання всього комплексу юридичних наслідків (Тимченко Л. Д. Международное право / Л. Д. Тимченко — Х. : Консум, 1999. — с.34). Державне утворення набуває ознак державного суверенітету і на нього поширюються правила правового імунітету держави за умови визнання суверенітету такої держави хоча б одним вже суверенним суб'єктом міжнародного права, тоді як взаємне визнання невизнаних державних утворень (наприклад, Придністровська Молдавська Республіка, Карабах тощо) підстав для застосування правового імунітету держави не утворюють.

Іншу телуричну сферу поширення має правовий імунітет співробітників міжнародних організацій. Відсутність власної території

міжнародної організації викликає складнощі при встановленні телуричної сфери поширення правового імунітету такої організації, однак вони можуть бути подолані з урахуванням практики створення і діяльності міжнародних організацій. Базовим актом для вирішення зазначеної проблеми слід визнати Конвенцію про привілеї та імунітети спеціалізованих установ ООН 1947 року, положення якої у певній інтерпретації використовуються у статутних документах значної кількості міжнародних організацій. Конвенції містяться вказівки на дві телуричні сфери поширення правових імунітетів — територію держав-учасниць міжнародної організації і територію всіх держав, незалежно від того, чи приєдналися вони до діяльності міжнародної організації. Виділення двох телуричних просторів поширення імунітетів безпосередньо пов'язане зі змістом правових імунітетів, які застосовуються на різних територіях. Таким чином, можна зробити висновок, що правові імунітети, які встановлені статутними документами міжнародних організацій поширюються на територію всіх держав, які приєдналися до відповідної міжнародної організації, а що стосується окремих видів правових імунітетів, які прямо передбачені статутними документами, то вони є обов'язковими для виконання всіма державами, незалежно від того, яку позицію вони займають щодо діяльності такої міжнародної організації.

Третім видом телуричної сфери поширення правових імунітетів є територія держави, на яку поширюються дипломатичні імунітети, імунітети посадових осіб інших держав, які відповідно до звичаїв дипломатичних зносин наділені правовими імунітетами у країні перебування; посадові правові імунітети, які визначені національним законодавством (імунітет Президента України, народного депутата, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судді); імунітет свідка. На підставі змісту правового імунітету можна виділити дві сфери просторового поширення правових імунітетів, одна з яких є базовою і включає територію держави, а друга характеризується додатковим поширенням у просторі за рахунок розширення державної території як сфери телуричної дії правових імунітетів, додатковими складовими.

Таким чином, у випадку вирішення питання про застосування правового імунітету у формі звільнення від кримінальної, і за аналогією, від адміністративної відповідальності, слід враховувати, що закони про кримінальну й адміністративну відповідальність поширюються не тільки на територію України, але й певні простори й об'єкти виключної сфери дії зазначених нормативних актів. Відповідно, правові імунітети зазначеної форми застосовуються не тільки на території держави, але й у просторі, на який поширюється дія законів про юридичну відповідальність.

Таким чином, телурична дія правових імунітетів характеризується трьома сферами їх поширення, які співпадають з природними

просторами земної кулі — коли йде мова про міжнародні імунітети держави та її представників; з територією декількох держав — при застосуванні правового імунітету міжнародних організацій; з територією держави — коли суб'єкти здійснюють державні функції.

ДУДНИК Р. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри теорії держави і права

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ НОВИХ ГАЛУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Питання про генезис нової галузі права — це питання про процес виникнення і становлення певної якості у правовій реальності. Межею генезису нової галузі права є оформлення її як самостійної галузі права. Відомо, що методологічним орієнтиром у розкритті генезису того чи іншого явища служить поняття основи, бо основа містить ту сторону даного явища, яка обумовлює інші його сторони, властивості і зв'язки, які становлять сутність явища. Конкретизується поняття основи через близькі йому поняття причини, умови, що відображають процесуальну сторону реальності. Так, поняття «причини» характеризує не стільки саму галузь права, скільки процес її виникнення. Ось чому головним змістом аналізу передумов є встановлення протиріч, що визначають виникнення нової галузі права. Становлення нової галузі права є результат синтезу загальних, безпосередніх і основних передумов. Сформована нова галузь права являє собою систему, яка затребувана юридичною практикою і наукою.

Головним змістом аналізу передумов є встановлення протиріч, що визначають виникнення нової галузі права. Становлення нової галузі права є результат синтезу загальних, безпосередніх і основних передумов. Сформована нова галузь права являє собою систему, яка затребувана юридичною практикою і наукою.

Сьогодні у юриспруденції можна вважати загальноприйнятим визначення галузі права, під якою розуміється об'єктивно сформована всередині єдиної системи права у вигляді її відокремленої частини група правових інститутів і норм, що регулюють якісно однорідні суспільні відносини на основі певних принципів і специфічним методом, в силу чого здобула відносну самостійність, стійкість і автономність функціонування (*Бобилев А. І., Керимов Д. А.*).

У вітчизняній літературі в юриспруденції також поширена думка, згідно з якою підставою виділення нової галузі права є утворення

нового предмета права і нового правового методу. Ця думка, незважаючи на кілька критичних робіт, є домінуючою у вітчизняній теорії держави і права з кінця тридцятих років минулого століття аж до теперішнього час (*Сорокин В. Д.*).

Однак, конструкції галузі права, заснованої на особливому предметі і методі правового регулювання, притаманні протиріччя. По-перше, положення про власний метод для кожної галузі права не дотримується. По-друге, виходячи з цієї конструкції, не зрозумілий статус таких утворень, як «комплексна галузь права». По-третє, існують труднощі у визначенні співвідношення системи права і системи законодавства.

Якщо провести аналіз базового визначення галузі права, то з нього випливає, що ознаками галузі права є наступні характеристики: а) наявність відповідної сфери суспільних відносин; б) наявність певної єдності в даному комплексі суспільних відносин; в) наявність об'єктивно обумовленого інтересу в самостійному регулюванні даного комплексу відносин; наявність певного специфічного методу регулювання даного комплексу відносин (*Керимов Д. А.*).

Але цих загальних ознак недостатньо для виділення нової галузі права, бо вони носять суб'єктивний характер через свою нечіткість. Тому багато дослідників стали виділяти і інші ознаки, наприклад, наявність загальних принципів або «соціальної цінності». Однак використання в якості критерію для виділення нової галузі права наявності власних принципів у цієї галузі права не отримало у вітчизняній юриспруденції розвитку, оскільки названі ознаки ще більш суб'єктивні, ніж інші.

Вже давно висловлювалася думка про те, що специфіка предмета правового регулювання галузі не вичерпується тільки вимогою особливої форми або методу правового регулювання. Специфіка виявляється і в такому змісті правового регулювання, яке не може бути охоплено загальними положеннями інших галузей права, а вимагає формулювання самостійних положень, спрямованих на застосування даної сукупності юридичних норм (*Хухуліна К. С.*). Таким чином, для нової галузі права необхідно мати власну «загальну частину», інакше дане утворення не може вважатися галуззю права.

Незважаючи на все перераховане, головним системоутворюючим фактором для нової галузі права вважається предмет правового регулювання (*Мустафаєва А.*). Це — основний, але не єдиний чинник, його можна розуміти як об'єктивну потребу суспільства в особливому режимі правового регулювання даної групи суспільних відносин. На цю необхідність впливають всі сторони суспільних відносин, але головні з них: соціально-економічні та політичні. Постає питання про те, який механізм утворення нової галузі права.

Іншим об'єктом дослідження при вивченні формування галузей права є інститут права. Під правовим інститутом розуміється об'єктивно утворена всередині галузі права група правових норм, що регулює з

необхідною деталізацією типове суспільне ставлення і в силу цього набуває відносну самостійність, стійкість і автономність функціонування (Керимов Д. А.).

Спільними з галуззю права характеристиками інституту права є наступні: відособленість і органічна єдність компонентів; специфічність методу; відносна самостійність; стійкість і певна автономність (але менша, ніж у галузі права, а С. С. Алексеев взагалі заперечував замкнутість інституту права).

Отже, в цілому інститут права відрізняється від галузі права тільки об'ємом предмета правового регулювання. Власними ознаками інституту права є наступні: вплив на певну ділянку суспільних відносин (втім, сам термін «ділянку» вкрай нечіткий, оскільки будь-яку за розміром групу суспільних відносин можна назвати ділянкою, але, принаймні, ця ділянка менше того, що складає предмет галузі права); фактична і юридична однорідність — єдині поняття, загальні положення, власна юридична конструкція; формальне відокремлення правового інституту.

Перераховані ознаки відповідають кожному конкретному інституту в різній мірі залежно від ступеня його розвитку. Можна виділити змішані інститути (з різних галузей права), їх існування визнається навіть деякими авторами, які заперечують існування комплексних галузей права.

КОЛОСОВА О. О.

Черкаський факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загально-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВА ОСНОВА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ УНР

Зі встановленням у грудні 1918 р. влади Директорії УНР велика увага була звернена на пенсійне забезпечення різних верств України. Хоча на початковому етапі уряд не мав свого пенсійного законодавства і використовував законодавство часів Української Держави, себто гетьманату П. П. Скоропадського. Лише згодом, постановою Ради Народних Міністрів УНР від 1 лютого 1919 р. було доручено міністрові народного здоров'я скласти комісію з представників свого міністерства та міністерств праці та фінансів для розроблення пенсійного статуту, а тим інституціям та установам, які до цього часу займалися

розробкою статуту, передати всі матеріали до вищезазначеної комісії (Шумило М. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців: дис... канд. юр. наук: 12.00.05 / Шумило Михайло Миколайович. — К., 2009. — 244 с., 29).

Але 5 лютого 1919 р. Київ зайняли більшовики, а уряд Директорії, разом із політичними та військовими формуваннями, які його підтримували, мусив відступати на захід України. Відповідно розробка системи пенсійного забезпечення відбувалася в «похідних умовах», і фактично стосувалася тих груп українського суспільства, які були лояльними до позиції Директорії або ж доступними для її впливу.

Із зримих наслідків політики Директорії УНР у плані пенсійної реформи було ухвалення 4 серпня 1920 р. Закону «Про встановлення тимчасових правил про призначення пенсій та допомоги колишнім службовцям державних установ УНР або родинам цих службовців» (ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2.спр. 7 б., 132 арк., 2–3 зв.).

У законі йшлося про те, що до видання нового статуту УНР про пенсії для державних службовців та їхніх сімей, пенсії призначаються на підставі цих тимчасових правил. Вони регламентували коло осіб, які мали право на ці пенсії, вказували на порядок нарахування та терміни служби й величину окладів, що впливали на розмір пенсії (ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2.спр. 7 б., 132 арк., 2). Відповідно пенсійне забезпечення складалося з двох частин: 1) основної пенсії (1/3 від штатного утримання для осіб, які відслужили до 15 років, 1/2 — термін служби яких становив від 15 до 25 років, 2/3 окладу, якщо служба тривала понад 25 років) та 2) тимчасової допомоги до пенсії (1/3, 1/2, 2/3 відсоткових добавок і добових грошей на випадок дорожнечі) (ЦДАВО України, ф. 3305, оп. 1, спр. 36, 46 арк., 2 зв.). В окремих випадках пенсію могли призначити й вище встановлених законом розмірів, але на підставі постанови голови уряду УНР. Розміри таких пенсій не могли перевищувати 1/2 окладу, якщо термін служби був менше 15 років і не більше 2/3 окладу, якщо він становив більше 15 років і менше 25 років. Будь-яке відсоткове збільшення пенсій на таких осіб не розповсюджувалося (ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2.спр. 7 б., 132 арк., 3).

Цікаво, що був вироблений також пенсійний статут Української народної республіканської армії (ЦДАВО України, ф. 1429, оп. 2.спр. 7 б., 132 арк., 2–15), який регламентував право на пенсію та одноразові грошові допомоги військовослужбовцям УНР, котрі брали участь у національно-визвольному русі з 15 листопада до 20 грудня 1918 р.; військовослужбовцям, які після згаданого визвольного руху вступили на службу до армії та їхні родини. Але при цьому уточнювалося, що ці виплати здійснюватимуть лише тим особам, котрі прослужили в Українській республіканській армії не менше двох років. Були винятки, коли ці терміни скорочували до 6 місяців або зовсім не брали в обрахунок. Крім переліку осіб, що мали право на виплати, статут передбачав

і коло осіб, які були позбавлені цього права з тих чи тих причин. Також статут регламентував порядок нарахування пенсій та чітко окреслював коло осіб, що мали право на скорочений термін вислуги для оформлення пенсії (ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 275, 47 арк., 2–2 зв.).

Служба в поході під час війни, за цим статутом, при умові участі хоча б в одному бою з ворогом або перебування хоча б один раз під стріляниною ворога, зараховувалися терміном вислуги на пенсію із розрахунку одного дня за два. А особам, які були відправлені під час чуми для допомоги місцевому уряду, кожний день перебування в такому районі зараховувався в термін вислуги пенсії за десять днів, а для тих із направлених, хто захворів чумою, один день зараховувався за тридцять. У всіх інших випадках розрахунок до терміну вислуги пенсії вівся день за день (ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 275, 47 арк., 3 зв.).

Крім того, розмір пенсії встановлювався у відсотковому співвідношенні згідно вислуги років. Зокрема, за вислугу 15 років пенсія призначалася в 20 % від основного окладу, який особа отримувала на службі (ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 275, 47 арк., 3 зв.). За кожен рік служби більше 15 і до 30 років розмір пенсії збільшувався на 4 %.

Особам, котрі звільнялися від служби за хворобою, яка не дозволяла їм продовжувати службу, але не вимагала постійного стороннього догляду, за десять років служби і більше, призначалася пенсія за таким розподілом: починаючи з 10 років вислуги — 30 %, 11–32 %, 12–35 % і далі +3 %). Але не більше 80 %. Особам, котрі звільнялися зі служби внаслідок тяжкого захворювання, яке не підлягало лікуванню і не тільки не уможливлювало продовження служби, але й вимагало постійного стороннього догляду (від 5 до 25 років) — 30 % + 2,5 за кожний рік. Але не більше 80 %. Особам, котрі «втратили розум» або зір, або були паралізовані і мали від 5 до 10 років вислуги, — 40 % + 2 % за кожний рік, але не більше 80 % (ЦДАВО України, ф. 1092, оп. 2, спр. 275, 47 арк., 4).

Отже, проаналізувавши урядову діяльність часів Директорії, можна зробити висновок, що спершись на досвід попередніх національних урядів України, в питанні соціальної політики Рада Народних Міністрів УНР формувала власне законодавство у частині права на соціальне забезпечення, зокрема, в тій його частині, де була потреба у ствердженні системи національного пенсійного захисту українських громадян.

БІЛОШЕНКО О. Ю.

Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

СУТНІСТЬ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Дослідження функціонування сучасної держави як інструменту соціального компромісу та форми подолання соціальних конфліктів є актуальним для тих держав, які стали на шлях побудови демократичної, правової, соціальної держави. Сутність сучасної держави полягає в тому, щоб забезпечити компроміс інтересів різних соціальних груп, подолати класові протиріччя, здійснити пошук шляхів досягнення злагоди та співтовариства держави і суспільства. Ця держава передбачає пріоритет загальнолюдських цінностей по відношенню до інтересів той чи іншої соціальної групи, при цьому вона виступає в якості інструменту класового примирення, гаранта соціальної стабільності, механізму розвитку суспільства.

Аналіз сутності сучасної держави як засобу досягнення соціального компромісу необхідно розпочинати з визначення категорії «сутність». Під сутністю любого явища у філософії розуміють категорію, що відображає головне, основне, визначальне в предметі, таке що зумовлене глибинними, необхідними, внутрішніми зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення. (Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. — 2 вид., перероб. і доп. — К.: Голов. ре. УРЕ, 1986). Що стосується держави, то її сутність — це така характеристика, яка розкриває природу та призначення держави у суспільстві. Сутність держави є достатньо стійкою категорією, хоча під впливом різних факторів та процесів вона може змінюватися. Сутність держави на початку її виникнення була зумовлена причинами її формування, структурою суспільства, однак сутність сучасної держави полягає в застосуванні соціального компромісу при подоланні соціальних конфліктів.

В юридичній літературі існує точка зору про двояку природу сутності держави. З одного боку в ній присутні начала класовості, тобто прагнення пануючих класів виражати волю тих соціальних сил, інтереси яких вони представляють, а з іншого, сучасна держава прагне виконувати своє загальносоціальне призначення, використовувати у своїй діяльності засоби досягнення суспільної злагоди та компромісу.

Однак деякі вчені стверджують, що в сучасних державах не може існувати класовий підхід, так як сутність сучасної держави передбачає досягнення суспільного компромісу і загального блага. Так, В. М. Корельський вважає що використовувати класовий підхід для характеристики держав теоретично невірно, так як діяльність держави

обумовлена класовими протиріччями і є домінуючим тільки в недемократичних, диктаторських державах, де існує жорстка експлуатація однієї частини суспільства іншою. У розвинутих демократичних країнах держава поступово стає ефективним механізмом подолання суспільних протиріч шляхом не насильства та примусу, а досягнення суспільного компромісу. Само існування держави в наш час пов'язано не стільки з класами та класовою боротьбою, скільки з загальносоціальними потребами і інтересами, що передбачає розумне співтовариство різних, у тому числі суперечливих сил.

На думку Скакун О. Ф. в сучасних цивілізованих державах не стало чітко виражених класів, соціальні протиріччя втратили антагоністичний характер, виріс загальний життєвий рівень населення. Держава стала на шлях подолання суспільних суперечностей не шляхом насильства і примусу, а шляхом досягнення суспільного компромісу, терпимості, створення умов для розвитку громадянського суспільства.

Ромашов Р. А. зазначає що сутність сучасної демократичної держави передбачає пріоритет загальнолюдських цінностей по відношенню до інтересів той чи іншої соціальної групи, при цьому держава виступає в якості інструменту класового примирення, гаранта соціальної стабільності, механізму забезпечення стійкого розвитку суспільства

Таким чином, сутність держави заснована на двох концепціях. Перша концепція розуміє державу як апарат здійснення насилля однієї частини над іншою, а друга аналізує державу як засіб досягнення соціального компромісу. Тривалий час існувала думка, що держава — це апарат насильства, примусу, а її сутність виражається в інтересах економічно пануючого класу. Однак для сучасної держави дане положення не є актуальним, бо сьогодні держава повинна об'єднувати усе суспільство, вирішувати виникаючі протиріччя і конфлікти, виступати засобом досягнення соціальної згоди та компромісу.

Сучасні теоретики звертають свою увагу на те, що в процесі розвитку суспільства роль держави як суб'єкта примусу втрачає своє значення, а значення сучасної держави як інституту досягнення соціального компромісу, навпаки, зростає. Так, В. А. Четверін зауважує, що в процесі формування постіндустріального суспільства організоване насилля все більше переходить на другий план, а на передній план виступає загальносоціальна діяльність держави: соціальні протиріччя втрачають гостроту, саме держава встановлює рамки для цивілізованого вирішення конфліктів між соціальними групами, і виступає в ролі не лише як соціального гаранта «права сильних», але й як захисник інтересів «слабких». (Четвернин В. А. Демократическое конституционное государство: введение в историю. — М.: ИНИОН, 1993. — с. 77)

Узагальнивши вищесказане, можна зазначити, що хронологічно першою існувала точка зору, згідно з якою сутність держави полягала в тому, що держава — машина для пригнічення одного класу іншим,

що служить для вираження волі цього класу. Друга точка зору трактує сутність держави з позиції того, що держава виражає волю і інтереси всього суспільства, є засобом досягнення соціального компромісу. Сутність сучасної держави як засобу досягнення соціального компромісу по-перше базується на загальнолюдській, загальносоціальній природі держави; по-друге орієнтується на демократичні методи управління суспільством, так як соціального компромісу неможливо досягнути шляхом примусу та насильства; по-третє виділяє для суспільства цінність державної організації. У розвинених демократичних країнах держава має стати ефективним механізмом подолання суспільних протиріч шляхом не насильства і придушення, а шляхом досягнення суспільного компромісу.

Отже, сучасна держава — це засіб суспільного компромісу, форма подолання соціальних суперечностей і конфліктів, управлінська організація, яка самостійно впливає на хід суспільного розвитку. В сучасній державі використання компромісу є цілеспрямованим, тому що держава зацікавлена в збереженні своєї цілісності, незалежності, стабільності і правопорядку. Держава повинна розробити правові норми вирішення конфліктів, тому що сьогодні не існує досвіду цивілізованого і легітимного урегулювання конфліктів, а це приводить до використання державою силових методів їх вирішення.

УГНЕНКО Т. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри історії держави і права

ПІДСТАВИ ДОСТРОКОВОГО ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ НАРОДНОГО ЗАСІДАТЕЛЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.

В 50–80-х рр. ХХ ст. закон «Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних й автономних республік» (1958 р.) у ст. 35 визначив дві основні підстави дострокового припинення повноважень народних засідателів. Першою підставою став достроковий відклик народного обранця. Другою підставою для дострокового припинення повноважень народного засідателя визначався вирок суду щодо нього.

Однак реалізація цієї статті на практиці одразу наштовхнулася на ряд перепон, головною з яких стала тривала невизначеність механізму відклику засідателя. Стаття 35 Закону не визначала механізм відкликання засідателя, а передавала це питання на розсуд керівництва радянських республік: «Порядок дострокового відкликання суддів і народних

засідателів судів Союзу РСР і союзних республік визначається відповідно законодавством Союзу РСР і союзних республік». Проте на місцевому рівні не поспішали вирішувати проблему відклику народних засідателів шляхом створення спеціального закону, обмежуючись, натомість, розробкою відповідних інструкцій та розпоряджень. Принагідно, слід відмітити, що ці акти досить часто не доводились до відома населення, наслідком чого стала необізнаність громадян про своє право відкликати народних засідателів. Подібна невизначеність тривала аж до кінця 70-х рр. XX ст., коли внесення банкетної норми до ст. 152 Конституції СРСР, що визначала можливість відкликання народних засідателів виключно «в установленому Законом порядку», змусило керівництво радянських республік негайно зайнятися законотворчою діяльністю, наслідком чого стала поява на початку 80-х рр. XX ст. серії законів, що регламентували процедуру дострокового припинення повноважень народних засідателів шляхом відкликання. Так, в УРСР у 1981 р. був прийнятий Закон «Про порядок відкликання народних суддів і народних засідателів районних (міських) народних судів Української РСР» (5.06.1981).

Право висунення пропозиції про відкликання народних засідателів надавалось трудовим колективам, зборам виборщиків, на яких був обраний народний засідатель, а також партійним організаціям, профспілкам, кооперативним та іншим громадським організаціям. В законі не визначалося, що вищезазначені суб'єкти могли ініціювати процедуру відкликання лише стосовно рекомендованого ними кандидата. Це дозволяє говорити, що формально організації могли вимагати звільнення будь-якого засідателя, обраного по їхньому округу.

Підставою для порушення питання про відкликання засідателя закон визначав: по-перше, вчинення народним обранцем «дій, негідних високого звання народного засідателя», а по-друге, якщо засідатель не виправдав довіри своїх виборців. Як бачимо, зміст цієї важливої норми був сформульований досить розпливчато, оскільки не визначалися ані дії, які можна було розцінювати як негідні, ані поняття «не виправдав довіри». За таких умов, на перший погляд, створювалося надто широке коло можливостей для усунення народних засідателів за бажанням уповноважених суб'єктів. Так, до «дій, негідних звання народного засідателя» перш за все відносили вчинення ним адміністративних чи кримінальних правопорушень. Вище ми зазначали, що статус народного засідателя втрачався в разі якщо до особи застосовувався вирок суду. У даному випадку мова йшла про призначення покарання, яке передбачало позбавлення волі на певний строк або заборону обіймати виборні посади, у тому числі і посаду народного засідателя. Таким чином, винесення вироку, що передбачав подібні покарання, автоматично вело до припинення повноважень народного засідателя. Проте у випадку якщо до засідателя застосовувалися інші форми покарання: штраф, громадські роботи, умовне позбавлення волі, то

формальних підстав для звільнення його від виконання обов'язків не було. Причиною цього ставала характерна риса тогочасного радянського законодавства, яка нами вже розглядалася попередньо, — серед вимог до народного засідателя не фігурувала відсутність судимості. Як наслідок, розглядати питання про звільнення з посад народних засідателів цієї категорії осіб доводилося трудовим колективам під формулюванням «негідні дії».

До категорії «негідних дій» більшість радянських вчених також відносили аморальні проступки, які не носили протиправного характеру і за вчинення яких особа не могла бути притягнена до юридичної відповідальності. В першу чергу, як свідчать матеріали преси та засідання колективів, під такими аморальними проступками розумілося зловживання алкогольними напоями.

У науковій літературі також зустрічалися рекомендації поширити поняття «негідні дії» і на проступки, що вчинялися в інших сферах життя людини: порушення трудової дисципліни, аморальна поведінка в сім'ї тощо.

Під поняттям «не виправдав довіри» найчастіше розумілося невиконання або неналежне виконання народними засідателями своїх обов'язків. Так, в першу чергу зверталася увага на відвідування народними засідателями судових процесів. У 60-х — 80-х рр. XX ст. намітилася тенденція до зниження явки засідателів, збільшилася кількість пропусків з неповажних причин. Однією з причин цього явища більшість дослідників називали скасування норми, що встановлювала відповідальність за неявку засідателів з неповажних причин. В роки лібералізації ця норма щезла з радянського законодавства, тож, як зазначав один з радянських дослідників, засідателі-прогульщики «не приймають участі в роботі суду, користуючись тим, що народний засідатель за ухилення від своїх обов'язків без поважної причини та за порушення трудової дисципліни під час знаходження в суді по діючому законодавству відповідальності не несе і не буде мати стягнень». У цьому випадку відклик народного засідателя залишався єдиною формою громадського реагування на неналежне виконання ним своїх обов'язків.

Наступною підставою для прийняття рішення про відклик засідателів з формулюванням «не виправдав довіри» стало ухилення народних засідателів від звітування перед своїми обранцями. Так, ст. 9 ЗУ «Про судоустрій України» містило наступне формулювання: «Судді і народні засідателі є відповідальними перед виборцями або органами, що їх обрали, і звітують перед ними». Однак статистичні дані свідчать, що багато з обраних засідателів не поспішали виконувати цей обов'язок. Так, у період проведення та підготовки виборів, що відбулися в березні 1969 року, за наявними даними лише 20 % народних засідателів в Українській РСР прозвітували перед колективами своїх виборців. Таким чином, невиконання обов'язків, прямо передбачених

законом, хоча за це і прямо не було передбачене покарання, могло розглядатися і, як показує практика, розглядалося достатньою підставою для втрати довіри з боку виборців, надаючи останнім право відкликати засідателя.

КОРНІЄНКО І. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права,
кандидат юридичних наук

ВНЕСОК Є. В. ВАСЬКОВСЬКОГО В ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ЯК НАУКИ

Наука цивільного процесуального права, яка в Росії у XIX — на початку XX ст. мала назву «наука цивільного судочинства», безперечно, є однією з провідних галузевих юридичних наук. Вона має свою історію і гідних представників, які своїми творами заклали міцний фундамент для її розвитку на тривалий період часу (Ульотова Г. Д. Профессор Е. В. Васковский и его творчество / Г. Д. Ульотова // Гражданский процесс: наука и преподавание / под ред. М. К. Треушникова, Е. А. Борисовой. — М.: Городец, 2005. — С. 18). Немоżliво не зупинитися на важливості перших науково-теоретичних дослідженнях у галузі цивільного процесуального права. По-перше, вони закладали теоретичні основи для розвитку науки цієї галузі права. По-друге, зазначені наукові дослідження суттєво вплинули на удосконалення тодішнього чинного цивільного процесуального законодавства та практики його застосування і в цьому сенсі мають значення для вивчення історії права. По-третє, вони давали можливість поступово формувати фахівців у галузі цивільного судочинства і підготовки майбутнього професорсько-викладацького складу.

Наукові досягнення представників вітчизняної школи цивільного процесуального права кінця XIX — початку XX ст. є фундаментом для досліджень сучасних вчених, вони є відомими не тільки на території Української держави, але й за кордоном. Відомо, що вищезказаний історичний проміжок часу був періодом розквіту цивільно-процесуальної науки. Основою розвитку наукових знань у галузі цивільно-процесуального права була правова реформа 1864 року. Зазначена судово-правова реформа здійснила докорінний переворот у галузі цивільного процесуального права тим, що видані до неї нечисленні видання із цивільного процесу втратили те невелике значення, яке вони мали. Саме із цього моменту почалося формування основних

інститутів цивільно-процесуального права в Російській імперії. Ці обставини стали поштовхом до розвитку науки цивільного процесу.

Є. В. Васьковський був одним із перших дослідників цивільного процесуального права в Російській імперії, а його праці стали основою для формування цивільного процесуального права як науки. Тривалий час на праці цього видатного вченого, із суто політико-ідеологічних підстав, не робилося посилянь і не згадувалося його прізвище (Гетманцев О. В. Наукова творчість Є. В. Васьковського та її вплив на розвиток науки цивільного процесуального права / О. В. Гетманцев // Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15–16 квітня 2011 р. — О. : Астропринт, 2011. — С. 12). Хоча із впевненістю можна сказати, що фундаментальні основи для формування подальших наукових напрямків у науці цивільного процесуального права було закладено саме ним.

Є. В. Васьковський заслуговує на особливу увагу серед представників дореволюційної науки цивільного процесуального права. Однією з перших робіт вченого, присвячених проблематиці цивільного судочинства, був практичний посібник «Типові цивільні справи», який Є. В. Васьковський, займаючись адвокатською практикою в Одесі, створений на початку 90-х рр. XIX ст. разом із своїм однокурсником та колегою О. А. Бугаєвським (Томсинов В. А. Евгений Владимирович Васьковский (1866–1942) // Томсинов В. А. Российские правоведы XVIII–XX веков : Очерки жизни и творчества: в 2 т. — М. : Зерцало, 2007. — Т. 2. — С. 298]. Із змісту зазначеного посібника випливає, що практичну діяльність у сфері цивільного судочинства її автори розглядають як базовий матеріал для наукового осмислення та опрацювання.

У науковій спадщині Є. В. Васьковського як процесуаліста особливу увагу привертає «Курс цивільного процесу». За своєю формою він являє собою навчальний посібник, але за рівнем опанування правового матеріалу він є справжнім науковим дослідженням. Розвитку цивільно-процесуального права, безперечно у Російській імперії, безперечно сприяла судово-правова реформа 1864 року, яка, за твердженням Є. В. Васьковського, здійснила докорінний переворот у галузі цивільного процесуального права, що зумовило повну втрату значення тих нечисленних праць із цивільного процесу, які було створено та видано у дореформені часи.

Уперше перший том «Курсу цивільного процесу» було опубліковано у 1913 р., другий том цього підручника взагалі не вийшов. Структурно «Курс цивільного процесу» складався із вступу, двох розділів, які поділялися на глави та параграфи та алфавітного покажчика. У передмові до нього Є. В. Васьковський писав: «Головним і безпосереднім завданням автора була догматична обробка чинного законодавства у галузі цивільного процесу» (Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса / Е. В. Васьковский. — М. : Издание Бр. Башмаковых, 1913. — Т. 1:

Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Е. В. Васьковский. — С. 3). Слід зазначити, що матеріал названого курсу у подальшому було покладено в основу написання «Підручника з цивільного процесу», перше видання якого вийшло в 1914 р. Згодом указане видання було доповнено та перероблено та опубліковано в 1917 р.

Зазначену працю Євгена Володимировича Васьковського не можна вважати просто конспектом лекцій, оскільки вона є обґрунтованою, фундаментальною, органічною працею у галузі цивільного процесу. Структура підручника обумовлена матеріалом, який автор підкріплює положеннями чинного законодавства, науковими працями вітчизняних та зарубіжних вчених та судовою практикою. У тексті книги гармонійно поєднано теоретичні питання цивільно-процесуального права та результати практичної діяльності. Кожен розділ підручника наповнений особливим умінням Є. В. Васьковського надавати найскладнішим викладам дуже яскравої і стислої форми при збереженні наукової глибини у трактуванні досліджуваних питань у сфері цивільного процесу. Ця книга, безперечно, є значним вкладом у юридичну науку. Про значення «Підручника з цивільного процесу» для сучасних вчених свідчить, зокрема, текст «Хрестоматії з цивільного процесу» за редакцією М. К. Треушнікова та багато інших наукових досліджень вчених-процесуалістів, які використовували напрацювання видатного правознавця Є. В. Васьковського.

Незаперечним є внесок Є. В. Васьковського у визначення поняття цивільного процесу, яке є базовим, фундаментальним. На його думку, під цивільним процесом слід розуміти сукупність юридичних норм, які визначають устрій та діяльність цивільних судів і діючих при них допоміжних органів, у трьох напрямках (видах) судочинства, а також науки цивільного процесуального права — як науки, яка досліджує це право (Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса / Е. В. Васьковский. — М. : Издание Бр. Башмаковых, 1913. — Т. 1: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия / Е. В. Васьковский. — С.217).

З огляду на визначене Є. В. Васьковським поняття цивільного процесу, можна зробити висновок про те, що сучасні визначення цивільного процесуального права як галузі права і як науки у дослідженнях сучасних вчених-процесуалістів багато у чому є подібними.

МАЛЬОВАНА Я. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри історії держави і права

ЗАСТОСУВАННЯ КЕЙС-СТАДІ В ІСТОРИКО-ПРАВОВОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОПОРУШУВАНOSTІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Сучасна історико-правова наука відмітна широким залученням до свого методологічного арсеналу дослідницьких прийомів та методів з інших, перш за все, гуманітарних наук. Одним з таких запозичених прийомів дослідження може стати кейс-стаді — глибоке дослідження одиничної ситуації з метою розуміння більш широкого класу (схожих) випадків. В межах юриспруденції кейс-стаді використовується здебільшого як навчально-методичний прийом. Між тим, зважаючи на діалектику предмета науки історії права, що досліджує одиничні історичні факти з метою виявлення закономірностей появи, буття та розвитку права, кейс-стаді видається доцільним для використання.

Ювенальна делінквентність (правопорушуваність неповнолітніх) в її історичному вимірі не раз ставала предметом дослідження вітчизняних учених, хоча, як правило, не основним. Так, стисла характеристика засобів реагування на злочини неповнолітніх в історії права України надана у роботах В. М. Бурдіна, П. В. Гламазди, О. В. Кравченко, В. В. Россіхіна, В. М. Пальченкової, В. П. Шпак, Д. В. Ягунова. Разом з тим залишається поза увагою дослідників специфіка застосування норм щодо відповідальності неповнолітніх за правопорушення (винятком тут є робота В. Л. Маслійчука щодо злочинності неповнолітніх у Харківському намісництві за період 1780—1796 рр.).

У цій роботі методика кейса застосована щодо резонансного злочину, вчиненого групою неповнолітніх 20 лютого 1915 р. у Києві. Фабула справи є такою. 17-річна вихователька притулку для дітей Ольга Пінчук та гімназист Микола Безпечинський вбили свою знайому, теж неповнолітню Марію Демченко. Мотивом убивства стало нібито перешкоджання жертвою до вчинення підсудними іншого злочину, а саме — убивства з подальшим пограбуванням якогось Зайцева, який за гроші користувався сексуальними «послугами» обох дівчат, а ті своєю чергою передавали отримані гроші Безпечинському. В якості укривателів злочину виступили повнолітній Цитбанов та неповнолітній гімназист Шелоумов. Матеріали справи, а саме повна стенограма судового процесу (за винятком декількох допитів, що проводилися у закритому засіданні) було надруковано у газеті «Киевская мысль» у номерах з 4 по 10 серпня 1915 р.

Судовий процес проходив за участю присяжних, серед яких один був селянином, усі інші — представники інтелігентних професій. Початковою кваліфікацією злочину було убивство. Але перед виходом

до нарадчої кімнати присяжні наполягли на внесенні до опитувального аркушу питання про винуватість підсудних у вчиненні тяжких тілесних ушкоджень, що наражали на небезпеку життя потерпілої (стаття 1489 чинного Уложення про покарання кримінальні та виправні). На питання про винуватість Пінчук та Безпечинського у вчиненні убивства усі присяжні дали негативну відповідь, натомість дали ствердну відповідь на питання про винуватість у вчиненні тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілої. Суд призначив винуватцям покарання у формі позбавлення волі на строк три роки без позбавлення прав стану. Цибанова та Шелоумова було виправдано. Згодом Безпечинський направив до генерал-губернатора клопотання про направлення його до діючої армії, рядовим на фронт на заміну винесеного вироку.

Аналіз справи про убивство Марії Демченко дає можливість перевірити або уточнити ряд історико-правових фактів.

Перш за все — це соціально-історичні детермінанти злочинності неповнолітніх. Видатний український кримінолог О. Ф. Кістяківський стверджував що, злочини неповнолітніх мають в своїй основі не лише незрілість розуму та слабкість волі: і те, й інше є лише гарними провідниками злочинності. Причини ж знаходяться поза особою малолітнього злочинця, в середовищі та умовах життя, що його оточують та сприяють його злочинності (Кистяковский А. Ф. Молодые преступники и учреждения для их исправления, с обозрением русских учреждений / Кистяковский А. Ф. — К. : Университетск. тип., 1878. — С. 7). Обставини справи, які було виявлено у судовому процесі, покази, які дали на суді підсудні, свідки, долучений до справи щоденник Пінчук, листи Безпечинського до неї продемонстрували якраз цю моральну незрілість, нестійкість правових переконань, наявність у підсудних одночасно нищих та високих мотивів поведінки. Так, очевидним було кохання Ольги Пінчук до Безпечинського та повне йому підпорядкування, ревності, які вона відчувала по відношенню до вбитої Демченко. Свою роль зіграв також більш низький соціальний стан дівчини (на відміну від дворянина Безпечинського Пінчук була донькою селянки-кухарки і сама працювала). Очевидним був захват скромної незаможної дівчини від можливостей, які надавали «швидкі гроші». Ольга Пінчук широко каялась у скоєному, майже спливаючи слізьми під час процесу. Безпечинський же керувався виключно корисливими мотивами, якими було усунення перешкод до пограбування Зайцева. Разом з тим його поведінка на суді теж доводила, що він розкаюється у вчиненні злочину. За лаштунками справи залишилось ще одне злочинне діяння, а саме — втягнення неповнолітніх в асоціальну діяльність, а саме у проституцію, вчинене уже згадуваним Зайцевим. Таким чином, підтверджувалася теза О. Ф. Кістяківського про позаособистні фактори злочинності неповнолітніх, хоча, як ми бачили, цей процес яскраво продемонстрував й особистісні детермінанти злочинності.

По-друге, досліджуваний кейс показує високий ступінь дотримання судом чинного кримінального та кримінального законодавства, тобто законність процесу по справі про злочин неповнолітніх. Підсудні мали адвокатський захист Суд правильно пішов назустріч вимогам присяжних, які вбачали необхідність уточнення кваліфікації діяння. Відповідно до закону про особливості кримінального переслідування неповнолітніх покарання підсудним було на одну третину зменшено покарання (Об изменении форм и обрядов судопроизводства по делам о преступных деяниях малолетних и несовершеннолетних, а также законоположений о их наказуемости: [Закон] от 2 июня 1897 г. // ПСЗРИ. — Собр. 3. — Т.17. — № 14233).

По-третє, зацікавленість киян у процесі (на слухання було роздано 100 білетів), створення фейлетоністом газети А. Яблоновським психологічного портрету неповнолітньої підсудної Ольги Пінчук та участь у ньому відомих адвокатів є показником того, що злочинність неповнолітніх сприймалась громадськістю як серйозна загроза суспільному та правовому порядку.

Таким чином, застосування кейс-стаді в історико-правовому дослідженні дає можливість перевірити дійсність як нормативних фактів, так і практики застосування та реалізації норм права і тим самим скласти більш повне уявлення про історико-правову реальність.

ДОЛМАТОВА Н. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

ПОЛІТИКА «УКРАЇНІЗАЦІЇ» 20-х РОКІВ ХХ ст.: СУТЬ, ПРАВОВА ОСНОВА І НАСЛІДКИ

Для сучасних громадян України питання національної приналежності і статусу рідної мови відіграють велике значення. Спочатку проголошена політика українізації цілком відповідала потребам корінного населення, а потім сталінські політики спотворили процеси в суспільстві, визначивши їх, як потурання націоналізму. Політика коренізації почалася після XII з'їзду РКП (б) у квітні 1923 року. На цьому з'їзді були засуджені «великоросійський шовінізм і колонізаторські тенденції». Процес українізації не тільки поширював серед народу здобутки культури, а й, за словами О. Субтельного, ототожнював українську культуру, яка раніше була чисто народною, з освітою, модернізацією суспільства та економікою й навіть із державою як такою (Історія України в особах: ХІХ-ХХ ст. — К. Наука, 1995. — с.382).

В цілому національна політика радянської України була предметом пильної уваги істориків, етнологів, політологів та інших фахівців. Основні тенденції її дослідження беруть свій початок у 20-х роках ХХ ст. паралельно, а також у слід за свіжими подіями національної реформи. З часу політики «українізації» і до сьогодні вийшла друком численна кількість праць по багатьох аспектах досліджуваної проблеми. Проте комплексного і всебічного історіографічного аналізу не зроблено, в літературі (у тому числі сучасній) й також мало узагальнювався досвід попередників. Це змушує автора зробити крок до дослідження правової основи політики «українізації».

Цікавим в політичному і практичному відношенні є на сьогодні вивчення як позитивного, так і негативного досвіду, літературної спадщини, діяльності різних громадсько-політичних структур з організації та проведення політики «українізації». Викликає значну зацікавленість вивчення їх взаємодії і відношення з державними органами управління. Дедалі більше звертаючись до антропологічного підходу, коли весь історичний процес розглядається крізь призму людини, розвитку її особистості, дослідники акцентують увагу на формуванні в Україні в 1920-х — на початку 1930-х роках тоталітарної особистості, на наявність факторів маргіналізації в духовному житті суспільства.

Упровадження в життя ідеї про необхідність відродження української мови і культури в 1920—1922 рр. відбувалося нелегко, що зумовлено складністю військово-політичного й економічного становища в Україні, пануванням серед російських керівників великодержавної традиції, небажанням багатьох комуністів здійснювати проголошений курс у національній політиці, прихильністю багатьох партійців до ідеї централізму. У радянській Україні поширеною була теорія боротьби двох культур. Її суть зводилася до того, що «пролетарську Росію» протиставляли «селянській Україні» і на основі цього робили висновок: українська мова непотрібна, оскільки врешті-решт українську (сільську) культуру неодмінно переможе російська (міська).

Правовим фундаментом українізації були декрети та постанови ВУЦВК і Раднаркому УСРР «Про заходи забезпечення мов та про допомогу розвитку української мови» від 1 серпня 1923 р. і Декрет Раднаркому УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ», виданий 27 липня 1923 року. У травні 1924 р. VIII Всеукраїнська партійна конференція вказала на необхідність подальшого поглиблення і розширення роботи в галузі проведення національної політики і висування українських кадрів у партійному та державному апараті. 30 квітня 1925 р. ВУЦВК і Раднарком УСРР прийняли постанову «Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату» (Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. — К.: Норма, 2000. — с. 438

Для реалізації цих декретів та постанов було створено Всеукраїнську центральну комісію, а також місцеві відомчі комісії з керівництва українізацією.

Переконливим прибічником українізації був Г. Ф. Гринько — колишній боротьбист, який протягом 1920–1923 рр. очолював Наркомат освіти УСРР. Про це свідчать його ідейні погляди: «Я хочу сказати, що на Україні, хоч питання з проведенням українізації стоїть надзвичайно складно, все ж у мене таке враження, що ми відстаємо, що на Україні ми не тримаємо справжнього темпу розвитку щодо цього». Особливе занепокоєння Гринька викликав національний склад компартії України: «Ми не вирівнюємося в бік збільшення в ній (партії) українських елементів», «нам потрібно ще буде створити таку ситуацію, щоб широкі ряди націоналів у партії залучити до політичної роботи активності, тому що досі ще ми маємо дуже складний і сильний тиск великоросійських тенденцій та ухилів» (Тайны наднациональной политики ЦК РКП (б): Четвертое совещание ЦК РКП с ответственными работниками национальных республик и областей в г.Москве 9–12 июля 1923 г. Стенографический отчет. — М., 1992. с. — 228).

Незважаючи на опір процесам українізації, наслідки її були досить відчутними. Як зазначалося вище, українізація передбачала втілення в роботу партійного, державного та господарського апаратів української мови. Необхідність цього була очевидною: у 1922 р. в КПУ було лише 23 % українців і 54 % росіян, причому більшість українців говорили російською мовою (Спроба національної реформи 20-х років у поглядах її сучасників // Четверта міжрегіональна науково-практична конференція. Концепція формування законодавства України (листопад 1999 р.). — Запоріжжя, 2000. — с.44–50).

З метою втілення в роботу державного, партійного і господарського апарату рідної мови постановами партії були створені шести- та дванадцятимісячні постійнодіючі курси, на яких службовці всіх рангів вивчали українську мову. Тим, кому не вдалося успішно закінчити їх, загрожувало звільнення з роботи. (Національне відродження 20-х років в Україні в історичній літературі кінця 50-х-середини 80-х рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць молодих вчених. — Х., 1998. — с.36–39).

Хіба це не повчальний урок для народних депутатів і службовців незалежної України, які й сьогодні з трибуни виголошують промови чужою мовою. Політика українізації в кадровій справі дала позитивні наслідки. Так, якщо в 1923 р. українці становили лише 35 % серед урядових службовців, то вже в 1927 р. їх було більше 54 %. Завершилась українізація сільського державного апарату. 70 % ділових паперів велось українською мовою.

Пройшли десятиріччя, і в умовах незалежної України наша рідна мова почала відроджуватись. Про це свідчить те, що нині нею щоденно

спілкується понад 30 млн. громадян. Статус української мови законодавчо закріплений у ст. 10 Конституції України. На основі Конституції України було прийнято багато законодавчих актів, спрямованих на мовне відродження. (Українізація партійно-державного апарату УСРР у 1920-х рр. в поглядах сучасників // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. — Х.: Бізнес Інформ, 2000. — с.55–59).

Отже, для опанування національних рухів керівництво РКП(б) запровадило політику коренізації, яка в Україні отримала назву «українізація». Більшовицька національна політика зачіпала різні аспекти життя українського суспільства. Саме в період здійснення цієї політики українська мова стала офіційною мовою державного життя, було створено фактично національну школу, розмаїттям форм вражали українська література і театр, розвивали кінематограф, музичне та образотворче мистецтво, які мали яскраво виражений національний характер. (XII съезд РКП (б). Стенографический отчет. — М.: Мысль, 1968).

Однак досягнення в національно-культурній сфері не мали вирішального значення для більшовиків. Найважливішим критерієм залишався ідеологічний зміст. Культура цікавила партійну номенклатуру не сама по собі, а тільки під кутом зору зміцнення нового ладу. Більшовики розглядали українську мову, літературу, систему освіти, театр, кіно, живопис, музичні твори лише як знаряддя для поширення комуністичної ідеології. Зміцнення унітарної централізованої держави супроводжувалося уніфікацією системи народної освіти, науки, літературно-художнього життя, централізацією управління сферою культури.

ДОЛМАТОВ І. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави і права, кандидат юридичних наук

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ В УМОВАХ ОБМЕЖЕННЯ АВТОНОМІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ РОСІЙСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ (XVII ст.)

На середину XVII ст. бурхливий розвиток самосвідомості істотно збагатив зміст національної ідеї. У різних прошарків населення формувалося чуття етнічної спільноти, відбувалася національна самоідентифікація «руси́нів» власне як «украї́нців», хоча залишалося маркування населення України і Білорусі назвою «руський народ».

На жаль, і донині у вітчизняній історіографії (не кажучи вже про російську чи польську) нерідко ігнорується факт появи з середини 1649 р.

державної ідеї і еволюцію правосвідомості національної еліти. Частина дослідників заперечує існування у політичній еліті програми створення незалежної соборної Української держави. Наприклад, на думку І. Я. Терлюка, «комплекс підданства, на жаль, взагалі був притаманний козацькій старшині протягом усього періоду існування гетьманської державності (Грушевський М. Історія України–Руси / М. Грушевський. Т. VIII. Ч. 3. — К., 1995. с. — 499).

У жодного з гетьманів (у тому числі й Івана Мазепи) не було самостійної державної програми». О. Струкевич притримується думки, що «саме Гадяцький договір став вищою політичною ідеєю українців, котрі змагалися за свою державність і хотіли відстояти політичну суверенність України» (Іванов В. М. Історія держави і права України: підручник. / В. М. Іванов. — К.: КУП НАНУ, 2013. с. — 892).

Вершиною політичної думки і водночас маніфестом українського патріотизму стала «Історія Русів», написана в кінці XVIII ст. автором, котрий належав до новгород-сіверського патріотичного гуртка (Історія Русів / Упоряд. І. Крип'якевич. — К.: Наукова думка, 1991. с. — 430).

На відміну від переважної більшості українських патріотів XVIII ст., які виступали автономістами, він був переконаним самостійником, відданим серцем і розумом ідеї незалежності України. Тому, керуючись актуальністю теми, автор статті ставить за мету дослідити еволюцію правосвідомості національної еліти в період обмеження автономії Гетьманщини.

Українська державна ідея лише зароджувалася. Політична окременність Гетьманщини призвела до утвердження у правовій свідомості національної еліти орієнтації на конституціоналізм — цілеспрямоване вибудування нового суспільно-політичного устрою, за якого суб'єкти політики, особливо провідні, діяли б у рамках чіткого обмеження своїх повноважень.

«Могутній інстинкт, — за визначенням М. Грушевського, — національного будівництва» витворив в останній третині XVI ст. зародок державного життя в особі Запорозької Січі (Лист Пилипа Орлика до Стефана Яворського (1721р.): свідчення самовидця про Мазепине відступництво // Субтельний О. Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст. — К., 1994. — с.64).

До початку Національної революції 1648–1676 рр. у свідомості частини старшини й рядового козацтва почала викристалізовуватися ідея політичної самобутності утворюваного державного організму. У зв'язку з цим у 30-х рр. посилюється їх прагнення домогтися від уряду визнання витворених владних структур, тобто певного автономного політичного статусу для козацької України (теренів, де проживали козаки). Так, у 1630 р. керівники повстання вимагали виведення з неї польських підрозділів, а Корсунська козацька рада 1632 р. ухвалила не пускати «ляхів» у Лівобережну Україну [2, с.279]. Вперше висувається ідея захисту

своїх прав на певній території, що засвідчувало наміри утворити власну козацьку республіку.

Державна ідея розвивалася на ґрунті суспільно-політичної організації «козацького устрою», що відзначався демократизмом. Його основні принципи передбачали заперечення феодальної залежності й станової нерівноправності; рівність у праві власності на землю й сільськогосподарські угіддя, заняття промислами й торгівлею; вільний вступ до козацького стану будь-кого незалежно від станової, конфесійної чи національної належності; право обирати органи самоуправління й бути обраним до них. Козацтво виробило власний кодекс «прав і вольностей» — неписаних етичних правил, природних прав і правових норм, які визначали його соціально-правовий статус у суспільстві.

Важко переоцінити роль Б. Хмельницького у творенні державних інституцій та розвитку державної ідеї. За його участі приймаються «Статті про устрій Війська Запорозького», які виходили за межі військового статуту й поширювалися на інші сфери життя держави. Спочатку їх вмістилищем стали договірні статті гетьманів з московськими царями і насамперед Переяславсько-московський договір, який, з огляду на закладені у ньому зерна конституціоналізму, М. Грушевський називав «конституційною хартією» України і порівнював її з англійською «Великою хартією вольностей» 1215 р. (Музиченко П. Історія держави і права / П. Музиченко. — Одеса, 2000. — с.204).

Закладена у статтях ідея конституціоналізму виросла до оформленої у цілісний документ, відомий під назвою «Конституція П. Орлика» від 5 квітня 1710 р. Констатуючи суверенітет під протекцією шведського короля, недоторканість кордонів, прав-вольностей, тобто сформованої на той час соціальної структури, соціально-політичної і правової системи, конституція зосереджувалася саме на питаннях вивільнення сфери політики від свавілля. Оскільки цей процес розвивався насамперед у межах ради старшини, учасниками якої були два провідних суб'єкти політичного життя Гетьманщини, ми маємо всі підстави розглядати її інституційованою ареною зіткнення гетьмана — уособлення загально-суспільного інтересу та старшин — представників інтересів своєї верстви.

Еліта Української козацької держави у внутрішньостанових стосунках, запозичивши норми, якими жила еліта попередньої історичної епохи, доповнила їх новими здобутками. Проте поряд з надбаннями було запозичено і нехтування, особливо майновими правами нижчих соціальних верств. Адже протягом існування держави ми маємо доволі багато прикладів беззаконня у сфері придбання чи й вульгарного відбирання землі у селян та козаків. Разом з тим, чим більше в Гетьманщині зміцнювали свої позиції представники та інституції російського суспільства, тим менше українські старшини орієнтувалися у своїх сподіваннях на право.

Орієнтація на правове вирішення судових справ закладена і в механізмі звинувачення, яке мало бути не голослівним, а доведеним аргументами: «...потім явку скарги моєї проти них всіх злісних і ворожих... купно з доносами старшини полку Стародубського і свідчення істинних осіб перед ними представляв, усними словесами тих всіх свідків, для кращого їм запевнення і достатніх доказів становив» (Струкевич О. Провідні політико-культурні орієнтації еліти / О. Струкевич // Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу. — К., 2001 — с. 137–138).

Ліквідація Гетьманщини й урівняння у 1785 р. української нової шляхти з російським дворянством позбавили українське суспільство політичної еліти, котра виступала творцем і носієм державної ідеї, основні принципи якої відтепер замикаються у сфері історичної пам'яті нації та політичних поглядів окремих осіб. До початку ХІХ ст. ніхто з представників еліти не наважувався відкрито виступити за відновлення держави, хоча у свідомості патріотично налаштованих кіл ця ідея продовжувала жити. Таким чином, бачимо, що державно-політичні стосунки з сусідніми суспільствами української еліти бачилися крізь призму власної політичної суб'єктивності, договірності, добровільності прийнятих рішень. В орієнтації на внутрішньополітичне функціонування виокремлювалися орієнтації на правове регулювання провідних суб'єктів політичного життя, на конституціоналізм, підпорядкування приватного інтересу загальносуспільному благу, сконсолідованість, соборність.

Розділ IV

ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ЯКОВЛЕВ Д. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
декан факультету політології та соціології, доктор політичних наук, професор

«ЛИЦАР НА РОЗДОРІЖЖІ»: ВИБІР ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ ІНТЕРАКЦІЇ

Конструювання та деконструкція простору вибору (як повсякденного так і «Великого») — це інтелектуальна гра, яка визначає напрямки розвитку, межі індивідуальних та колективних дій. Крізь призму того чи іншого вибору можна побачити спільну «картину світу», характерну для суспільства у відповідному часі та просторі. Кондорсе називає чотири причини хибного вибору: інтерес, підкуп пристрасті та хибні думки (Кондорсе. Про вибори / Кондорсе. — Львів, 2004. — 160 с.). Це екстраполюється на ситуацію будь-якого вибору: від повсякденного «рутинного» вибору товарів чи послуг до «Великого» вибору, який визначає долі мільйонів людей протягом століть.

Приблизно двадцять п'ять століть тому правитель Сіракуз Діонісій дав урок одному зі своїх фаворитів. Він показав примарність царського успіху, щастя та благополуччя. Меч, який висів прямо над головою — «Дамоклів меч» — символізував постійну загрозу правителю, яку він часто може й не бачити. У сучасних умовах політичні актори так само працюють в умовах постійних політичних загроз та викликів. Дамоклів меч політичного вибору висить над головами усіх урядів та президентів. Це загроза не лише для особистісних цілей політичних акторів, а й для успішних реформ, сталого розвитку, ефективного урядування та економічного зростання усього суспільства.

Вибір передбачає наявність певної політичної проблеми, формулювання альтернатив щодо її вирішення та волю до вибору. У виборі поєднуються індивідуальні (егоїстичні) та колективні (політичні) мотиви. Політичний вибір, під впливом процесів медіатизації та глобалізації, демократизації та раціоналізації створює умови й формує нові альтернативи розвитку.

У науковому дискурсі сформовано два основних підходи до феномену вибору: екзистенціальний та маркетинговий. Перший має

відношення до філософської традиції екзистенціалізму та пов'язує вибір із свободою (свобода вибору), відповідальністю (відповідальність за вибір), стражданням та страхом. Ситуація «вибору» — це час найвищого напруження духовних та фізичних сил індивіда, яка трапляється декілька разів за життя (або і не виникає взагалі), має принциповий моральний характер, означає «або — або». Другий підхід, навпаки наголошує на «повсякденності» та тривіальності феномену вибору, який пов'язується, передусім із задоволенням потреб індивіда послугами та продукцією. Вибір тут переміщується у публічну площину, постає як важлива частина публічного управління, прийняття рішень у менеджменті, реалізації політичних інтересів.

Крилатий вислів «жереб кинуто» (*Alea jacta est*) означає розуміння людиною відмінностей та протиріч, визначення альтернатив та готовність обрати одну з них. Вихід із рутини повсякденності починається із волі до вибору, усвідомлення власної відповідальності за подальші події. У стабільних суспільствах (наприклад, традиційні суспільства із переважно аграрним способом виробництва і відповідним укладом життя) вибір — це виклик традиціям, дія всупереч встановленим нормам, героїчний акт.

Навпаки, у добу модерну, коли виникають потоки нових ситуацій та зростає кількість перехресних ліній дій індивідів, практично щодня з'являються взаємодії, у яких дії учасників до цього не були відрегульовані і стандартизовані, а вибір стає звичайним явищем. Люди обирають власну лінію поведінки щодня. Відбувається «рутинізація» вибору, його технологізація, зведення з акту найвищої інтелектуальної та емоційної напруги до послідовності раціональних кроків: проблемна ситуація — формулювання альтернатив — вибір однієї з них — рішення.

Теоретики постмодерну стверджують, що «Великий наратив» (Ж.-Ф. Ліотар) надає легітимності конкретним варіантам вибору, утворює альтернативи та пояснює їх; він забезпечує зв'язність опозицій, охоплює різні конфлікти та відмінності, пропонуючи модель, у якій усі опозиції знаходять підґрунтя і набувають свого значення. З цього кута зору, результат вибору передбачений самою системою соціальних та політичних координат: вибір не може вийти за межі альтернатив, запропонованих гранд-наративом та закладених у картині світу. Тобто, вибір дійсно є частиною політичної інтеракції, її невід'ємним елементом.

У сучасному дискурсі образ «лицаря на роздоріжжі», що ілюстрував ситуацію вибору у традиційному суспільстві, змінюється моделлю «людини з пультом» (або з іншим гаджетом), яка «перегортає» канали, сайти, комп'ютерні ігри, послуги, товари, партії, лідерів, ідеології. Один із основних викликів — це медіатизація вибору, що несе в собі потенційну загрозу перетворення ситуації вибору на *simulacrum* (П. Козловський, Ж. Дельоз, Ж. Бодріяр). Вибір стає частиною гіперреальності. Чи це означає неможливість раціонального вибору (як

наслідок — популярність гороскопів, екстрасенсів, опертя на «інтуїцію», «знаки» та кидання жеребу)?

У представників теорії раціонального вибору є власна відповідь. Вона полягає у ідеї «економічної людини» яка, приймаючи політичні рішення керується тими ж принципами, що і в крамниці при виборі товару. Теорія раціонального вибору виходить із категорії «індивідуалізму» при аналізі вибору: ключовим актором політичного ринку є індивід — його мотиви, переваги, експектації, орієнтації, цінності, а також трансформація індивідуальних очікувань у колективні дії. Здатність (нездатність) індивідів «переключати» режим вибору при переході з приватного простору у публічний стає основним предметом роздумів. Е. Даунс вважає, що базові мотивації індивіда та його інтереси залишаються незмінними. Зокрема, мова йде про раціоналізм і егоїзм індивіда.

У межах теорії раціонального вибору К. Ероу формулює й відому «теорему неможливості». Суть теореми Ероу полягає в тому, що колективний вибір, який задовольняє цілком розумним вимогам може забезпечити найкращу альтернативу лише в тому випадку, якщо він містить риси примусовості, або диктаторства.

«Теорема неможливості» Ероу стала продовженням ідей Кондорсе та Жана Шарля де Борда щодо неможливості універсального способу виявлення колективних переваг. Можна навести багато розумних правил вибору шляхом голосування (правила абсолютної і відносної більшості, правило відсіювання найгірших та ін.). Але їх результати можуть бути прямо протилежними. Вибір переможної альтернативи в кращому випадку є довільним, а в гіршому — визначається махінаціями того, хто задає послідовність. Зокрема, мова йде про пошук «ренти», особистої вигоди тими, хто приймає остаточне рішення.

КОРМИЧ Л. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідуюча кафедрою соціальних теорій, доктор історичних наук, професор

ОСНОВНІ ПАРАМЕТРИ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВЛЯЧОЇ ЕЛІТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Проблеми якості управління суспільним розвитком, що для сучасної України є пріоритетними, напряму пов'язані з процесами формування та функціонування еліти. Успішна реалізація визначених стратегічних завдань реформування всіх сфер життєдіяльності українського суспільства неможлива без змін в самій еліті та в принципових засадах її діяльності.

Адже влада за будь-якого політичного устрою здійснюється елітарною групою, частина якої безпосередньо наділена формальною владою, а інша відіграє важливу роль у прийнятті та реалізації політичних рішень стратегічного і тактичного характеру, що забезпечують внутрішній розвиток та зовнішній статус.

Починаючи з Платона, Аристотеля чи Конфуція і до сучасних наукових розробок питання еліт аналізувались в нерозривному зв'язку з проблемами влади і управління. Кожен з дослідників як В. Паретто, Г. Москі, Р. Міхельс, Л. Фройнд, Дж. Гелбрейт, Дж. Портер та багато інших авторів по — різному розглядали походження еліти та її функціональне призначення. Однак всі визнавали її необхідність в модернізації суспільного життя.

Характеристики еліти та її ролі пов'язані також із її структурою і мають власну специфіку. По — різному можуть формуватись так звані керівні центри, тобто формальні державні чи недержавні управлінські структури; політичні еліти та лобістські групи, задіяні в процесі суспільного управління. І ефективність управління залежатиме від узгодженості взаємодії всіх структурних компонентів. Невідповідність вимогам часу кожної окремої з цих елітарних груп призводить до непримиренних внутрішніх конфліктів в середині еліти, знижуючи потенційні можливості підвищення якості управління в цілому та спричиняє делегітимацію влади. А це, в свою чергу, обумовлює прояв різного рівня та змісту конфліктів у суспільстві, не сприяючи сталому розвитку.

Сучасна українська правляча еліта наявно демонструє відставання від суспільного попиту на якість управління. Багато в чому це визначається розходженнями між структурними компонентами. Так, у першій групі спрацювали частково соціальні ліфти, піднявши до управління абсолютно нових представників соціуму в результаті «революції гідності». Відсутність управлінського досвіду певною мірою компенсується у них довірою мас. У другій групі відбуваються серйозні зміни статусів політичних сил та їх реальних рейтингів. І цей процес проходить доволі динамічно, відображаючись на політичній поведінці суспільства. Третя ж група практично не змінилась, лобіюючи олігархічно — кланові інтереси у владі. Все це призводить систему влади до доволі тривкого стану, що в кризових умовах надзвичайно небезпечно. Тому аналізувати стан еліти, прогнозувати динаміку її статусу, моделювати поведінку — це завдання і теоретично, і практично важливе для розуміння стратегій суспільного розвитку.

Особливого значення набувають відносини в рамках першої складової еліти, від якої багато в чому залежить задоволення потреб суспільства та ефективність організаційної діяльності. Надто часті ротации на верхівках владних структур центрального, регіонального чи місцевого рівнів, скандали навколо окремих персоналій не додають ані авторитету, ані впливовості владним інституціям. Це скоріше виглядає

як невідмінно досконало проводити відбір кадрів, ніж як вимогливість і контрольованість їх діяльності. За таких обставин важко налагоджувати співпрацю з іншими групами, задіяними у виконанні владних функцій, а це послаблює системний підхід до управління, знижує рівень його соціального значення.

Другий компонент, який має визначати певну спрямованість та орієнтованість суспільства, на жаль, теж не виконує в повній мірі своєї функції, за умов надто частих змін політичних уподобань своїх представників. Невизначеність типу партійної системи, політична безвідповідальність та непрогнозованість поведінки частини цієї складової еліти ускладнює електоральний вибір для суспільства, посилює політичний і правовий нігілізм його певної частини. За таких обставин соціальна активність може перетворюватись на соціальні вибухи, або навпаки, може знижуватись до мінімуму рівень політичної участі.

І, нарешті, третя складова еліти демонструє здатність і стійке бажання будь-якими способами захистити свої конкретні цілі, навколо яких сформувались групи партикулярних інтересів як по горизонталі, так і по вертикалі. В рамках цієї складової зміни майже не відбуваються. Стосунки в групі визначаються більше міжклановою боротьбою і носять внутрішній характер, ніж на них впливають зовнішні фактори, навіть обумовлені змінами у середовищі формальних носіїв влади. Представники даного структурного елементу володарюючої еліти швидко прилаштовуються до змін в оточуючому середовищі, спонсорує окремих представників чи окремі групи у першій та другій складових влади, підтримуючи певні програми і в такий спосіб залишаючись впливовою силою на різних етапах суспільного розвитку. Тому проголошена сьогодні стратегія деолігархизації влади в Україні виявляється однією з найскладніших в плані її вирішення. Хоч, безумовно, без розв'язання такого завдання влада і суспільство не зможуть подолати корупцію, що є найбільшою загрозою самому існуванню держави і демократичному розвитку суспільства на сучасному етапі.

Ще однією проблемою для України є завелика персоніфікація влади, що підтримується як зверху, так і знизу. Подібна тенденція суперечить засадам розвитку громадянського суспільства і має бути подоланою. Бо довіра має бути передусім до програми, а не до особи. Тільки на такому шляху можна створювати стійкі та тривалі стратегії розвитку, мати широку підтримку управлінських рішень та стимулювати творчий характер їх впровадження.

Таким чином, основна увага у справі підвищення ефективності і якості управління суспільним розвитком має зосереджуватись на способах формування правлячої еліти та на змісті її функціонування. Лише відкриті еліти, у формуванні яких задіяні «соціальні ліфти» і впроваджується відкритий конкурсний відбір; принцип циркуляції еліт та саме управлінський, а не володарюючий зміст діяльності спроможні

реально забезпечити прогресивні зміни у суспільстві, його справжню демократизацію та соціальну спрямованість стратегій для досягнення гідного рівня і якості життя людини в сучасній Україні.

ВИТМАН К. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри соціальних теорій, доктор політичних наук, професор

ДЕЗИНТЕГРАЦІЙНІ ТА ІНТЕГРАЦІЙНІ ТЕНДЕНЦІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ

Дезінтеграційні і інтеграційні тенденції в межах об'єднаної Європи не менш складні та непередбачувані, про що свідчить проведення референдуму про вихід Шотландії зі складу Великобританії та аналогічного опитування в Каталонії протягом минулого року. Як частини держав-членів Європейського Союзу: Каталонія — Іспанії, Шотландія — Великої Британії, — вони керувалися одночасно як економічними міркуваннями, так і історичним прагненням етноспільнот до формування власної держави. Прихильники незалежності Шотландії переконували виборців у тому, що покладів нафти у Північному морі біля берегів Шотландії, доходів від розвиненої харчової та алкогольної промисловості цілком вистачить, щоб забезпечити економічне процвітання новосформованої держави. Аналогічно серед прихильників виходу Каталонії зі складу Іспанії вже багато років популярним залишається гасло: «досить годувати Іспанію», адже Каталонія є економічно розвиненою автономією країни і сплачує найбільше податків до бюджету.

Ці дезінтеграційні тенденції можна одночасно трактувати як прояви національного самовизначення, в межах якого кожна етноспільнота прагне перетворитися на повноцінну націю, сформувавши власну державу, і як прояви сепаратизму. Сепаратизм у науковій літературі визначається як політичний рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення. Сепаратистські рухи породжуються суперечностями між центральною владою держави та виразниками ідей сепаратизму — політичними партіями, громадськими та релігійними організаціями етнічних меншин, політичними структурами окремих регіонів (Юридична енциклопедія у 6 т. — К., 2003. — Т.5. — [Електронний ресурс] / Циклоп — енциклопедія та словники. — Режим доступу: <http://cyclor.com.ua/content/view/330/43/>). Але незалежно від трактування вищезгадані прояви національного самовизначення або сепаратизму є дезінтеграційними, відтак загрожують суверенітету та територіальній цілісності держав-членів ЄС.

Однак головна загроза для Європейського Союзу полягає не в зміні територіальних меж держав-членів ЄС або їх кількості, вона полягає в дестабілізації етнополітичної ситуації, в погіршенні стосунків всередині об'єднаної Європи. Несанкціонований вихід однієї з частин європейської держави означає розірвання відносин між окремими державами, застосування санкцій, що неминуче означатиме економічні втрати.

А. Алесіна, Е. Сполоре та Р. Ваціарг переконані, що економічна інтеграція, лібералізація торгівлі часто супроводжуються політичним сепаратизмом. У світі торговельних обмежень, великі країни мають економічні переваги, оскільки політичні кордони визначають розмір ринку. «У світі вільної торгівлі і глобальних ринків навіть відносно невеликі культурні, мовні чи етнічні групи можуть виграти від формування невеликих і однорідних політичних юрисдикцій (власних держав), які отримують можливість мирно взаємодіяти з іншими країнами економічно інтегрованої зони», — стверджують дослідники (Alesina A., Spolaore E., Wacziarg R. *Economic Integration and Political Disintegration* / Alesina A., Spolaore E., Wacziarg R. // *American Economic Review*. — 2000. — v90 (Dec., 5). — P. 1276). Ось чому в межах єврозони дезінтеграційні тенденції знаходять втілення на локальному рівні, адже сформовані нації, якими вважають себе шотландці та каталонці, були і залишаються впевненими у тому, що Європейський Союз, як передусім економічне об'єднання країн, не має наміру втрачати території та зазнавати збитків через процеси національного самовизначення.

Р. Купер, відомий західний дослідник дезінтеграційних процесів, інтеграцію та дезінтеграцію розглядає через еволюцію держави, державної системи, складових держави. Згідно з теорією науковця, дезінтеграція завжди починається з послаблення центральної влади в державі, втрати нею легітимності на тій території, що декларує вихід з її складу. Причин ослаблення центральної влади може бути безліч (включаючи активну зовнішню етнополітику сусідньої держави), але результат завжди один — складова держави не бачить сенсу/економічної вигоди у подальшому спільному співіснуванні в межах однієї держави. Незважаючи на те, що становище Каталонії є далеким від дискримінації в загальноприйнятому розумінні (етнічному, політичному, економічному), вихід зі складу держави залишається національною ідеєю автономії. Вивчаючи причини інтеграції та дезінтеграції та перебіг цих процесів, Р. Купер доходить висновку про те, що вони є серйозними викликами демократії та демократичного розвитку (Cooper R. *Integration and Disintegration* / R. Cooper // *Journal of Democracy*. — 1999. — Vol. 10. — № 1. — P. 15).

З іншого боку, демократія як політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається народ, створює умови для регіонального, політичного, етнічного сепаратизму, а отже і дезінтеграційних процесів. Демократію визначають як набір ідей і принципів, пов'язаних зі свободою, трактуючи її як інституціоналізовану свободу.

Тому на терені демократичних держав Євросоюзу останнім часом частішають заклики до формування власних держав на базі регіону або компактного місця проживання певної етностільноти або виходу цих регіонів зі складу держав з подальшим приєднання до іншої держави. Це вважається демократичним проявом свободи вибору.

Аналіз відцентрових, дезінтеграційних тенденцій на європейському просторі дозволив виявити кілька парадоксальних тенденцій. По-перше, прецедент проведення референдуму в Шотландії про вихід зі складу Великобританії легітимізував вимоги інших регіонів, що входять до складу держав-членів ЄС, щодо проведення подібних референдумів, посилюючись на право на самовизначення. Вони отримали інституціоналізований канал задоволення своїх вимог, що трактується частиною європейських держав не як прояв сепаратизму, а демократії. Це викликало парад референдумів та опитувань в окремих регіонах об'єднаної Європи, які мали власну державність раніше. По-друге, найбільш стійкими до дезінтеграційних тенденцій виявляються держави, що демонструють економічну стабільність та розвиток.

ПОЛЬОВИЙ М. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри соціальних теорій, доктор політичних наук, професор

ОСОБЛИВОСТІ СИНЕРГЕТИЧНОГО ТРАКТУВАННЯ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Сучасна світова політика знаходиться у стані активного розвитку та накопичення дедалі більше непередбачуваних, часто драматичних явищ. На цьому тлі дослідження методологічних аспектів наукового аналізу світової політики стає достатньо актуальним.

Вивченням методологічних проблем світової політики та міжнародних відносин займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них А. А. Дегтярьов, Ф. М. Кирилюк, А. Є. Кронверський, В. П. Горбатенко, Л. В. Бойко-Бойчук, М. З. Буник та ін. В той же час слід відзначити, що рівень підходів, який є дещо проміжним між парадигмальним та методичним рівнем, як правило, аналізується у теоретичних працях незначною мірою.

Метою роботи є аналіз деяких особливостей застосування одного з популярних в сучасній науці наукового підходу — синергетичного в порівнянні з деякими іншими на кшталт багатofакторного підходу, які з'явилися в науковому дискурсі дещо раніше та встигли отримати значне коло прибічників та зразків застосування.

Серйозне теоретико-методологічне підґрунтя дослідження нелінійних соціальних процесів надали роботи Г. Хакена, І. Р. Пригожина, І. Стенгерс, В. І. Арнольда, Р. Тома, які було присвячено дослідженню та інституюванню сумісних напрямів, відомих зараз під назвою теорія катастроф, синергетика та теорія дисипативних структур. Одне з перших визначень предмета синергетики надав творець терміну «синергетика» Г. Хакен. На його думку, синергетика займається вивченням систем, які складаються з величезної кількості частин, компонент або підсистем, які складним чином взаємодіють між собою. Слово «синергетика» і означає «спільна дія», підкреслюючи узгодженість функціонування частин, що відображається в поведінці системи як цілого.

Теоретично будь-яка система, яка характеризується багатоеlementністю та багатофакторністю, може бути названа дисипативною системою, тобто такою системою чи структурою, що виникає або існує у неврівноваженому середовищі за обставин розсіювання, або дисипації, енергії (у самому різноманітному розумінні), яка потрапляє до системи ззовні. Така система має й синонімічні назви стаціонарно відкритої та неврівноважено відкритої системи.

В 80-ті — 90-ті роки ХХ ст. стали з'являтися досить обґрунтоввані твердження щодо нелінійності та хаотичності будь-яких процесів, пов'язаних із соціальною діяльністю людини. На влучне твердження В. А. Геловані, «внутрішня структура соціально-економічних систем така, що їх поведінку не можна представити як прагнення до мінімізації одного скалярного критерію. Часто не лише устремління окремих підсистем протилежні, але і сам набір цілей усієї системи містить вимоги, які важко сумістити. Крім того, цілі складних соціально-економічних систем часто погано піддаються формалізації. Але навіть якщо нам вдасться їх виконати, то ми стикаємося з відомою проблемою векторного критерію якості: як визначити найкращу сукупність показників, до якої повинна прагнути досліджувана система?»

І. Р. Пригожин цілком справедливо доводить, що складні системи еволюціонують за законами процесів творчого відкриття, в яких істотну роль грають як стохастичні, так і детерміністські процеси: «Замість уявлень про людські системи, які розкриваються в термінах «рівновага» або «механізм», ми бачимо світ, що постійно розвивається, для якого характерна неточна інформація та цінності, що змінюються, світ, який має безліч варіантів майбутнього».

На думку І. Р. Пригожина, при моделюванні подібних складних процесів необхідно враховувати наявність безлічі діювих осіб і точок зору. Той факт, що кожна з діювих осіб впливає на поведінку інших, призводить до появи нелінійного процесу, який включає різні категорії діювих осіб і різні соціально-політичні функції.

На відміну від «стандартного» системного підходу в синергетиці існує інший підхід до відбору інформації про той або інший процес для

аналізу та моделювання. Замість великої кількості чинників (так званих компонент вектора стану), від яких залежить стан системи за звичайного багатofакторного підходу, синергетика розглядає нечисленні параметри порядку, від яких залежать компоненти вектора стану системи і які, у свою чергу, впливають на параметри порядку.

У переході від компонент вектора стану до нечисленних параметрів порядку міститься сенс одного із засадничих принципів синергетики — так званого принципу підпорядкування. Йдеться про підпорядкування компонент вектора стану параметрам порядку. Зворотна залежність параметрів порядку від компонент вектора стану призводить до виникнення того, що прийнято називати круговою причинністю або зворотним зв'язком.

Синергетика виходить з того, що в реальності «лінійний характер розвитку процесів» і «рівноважні стани» домінують не завжди. На значно більшу увагу заслуговує врахування складності та непередбачуваності поведінки дисипативних систем в періоди їх нестійкого розвитку — в точках біфуркації. Прояви таких точок досить різноманітні — руйнація держав, зовнішні інтервенції, державні перевороти, масштабні терористичні акти, війни, фінансові та інші кризи, форсовані реформи, патові електоральні ситуації, революції, потужні протестні реакції суспільства. Саме у подібних умовах «малозначні» причини можуть здійснювати визначальний вплив на траєкторію суспільних процесів. В міру змінення соціальних основ політико-правової системи змінюється і характер синергетичного параметра порядку, який визначає час появи чергових точок біфуркації у розвитку суспільства.

Отже, головною відмінною рисою синергетичного трактування сучасної світової політики слід вважати постановку проблеми зведення усього розмаїття міжнародно-політичних відносин до динаміки певного складеного параметру порядку, яка й визначає основні тенденції періодичної хаотичності світового розвитку. Крім того, потребує вирішення питання тривалості періодів «детермінованого хаосу» та періодів недетермінованого хаосу в сучасній світовій політиці.

ПРОЦЕСИ КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Підвищення ролі України як суверенної держави та члена світового співтовариства вимагає впровадження у практику міжнародних відносин ефективних чинників, які б найбільш зумовлювали входження української культури та культур національних меншин нашої країни у світовий культурний простір. Вчені вважають, що передусім потрібні нові підходи до організації міжнародного культурного обміну (дво-, багатосторонні угоди і програми як на державному, так і на позаурядовому рівні, на основі планів співробітництва між культурно-творчими організаціями). Тільки багатогранні, комплексні засади співробітництва дають бажані результати. А це передбачає діяльну, постійну співучасть всіх суб'єктів даного процесу.

Напрями і форми розширення культурного співробітництва України із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями полягають у висвітленні її активної позиції. Україна виробила в 90-ті роки підґрунтя для налагодження системного культурного взаємообміну з міжнародним співробітництвом через новостворені національні осередки в системі організацій ООН, ЮНЕСКО, ОБСЄ, входження в міжнародні галузеві структури (КІОФФ, ММР/ ЮНЕСКО, IOV та ін..). Найбільш ефективними формами культурного співробітництва стали спільні фестивалі, конкурси, виставки, дні культури, симпозіуми, семінари, майстер-класи. Перспективними є такі форми культурної інтеграції, як направлення фахівців з етнокультури за кордон для роботи за довгостроковими контрактами на комерційній основі, проведення спільних досліджень з гуманітарних дисциплін.

Водночас небезпечними для народної культури є політичні події, що зумовлюють напруження і взаємну нетерпимість одних народів до інших. Культурна, релігійна, національна і політична ворожнеча виникає через нерозуміння людей іншої національності і відмову їм у пранні бути іншими. Звідси зароджується націоналізм, шовінізм і фундаменталізм.

Україна як член ЮНЕСКО має широкі можливості якнайповніше залучити потенціал цієї організації до духовного розвитку нашого суспільства, встановлення культурних, наукових зв'язків з іншими країнами. В рамках програми «Всесвітнього десятиріччя розвитку культури» за участю ЮНЕСКО до Всесвітнього списку культурної спадщини занесено історичний центр Львова, Лівадійський палац у Криму, заповідники «Софійський собор» і «Києво-Печерську лавра». ЮНЕСКО бере також участь у відзначанні та популяризації ювілеїв видатних діячів українського народу. У 1995 р., наприклад, під егідою ЮНЕСКО

відбулося святкування 250-річчя від дня народження великого українського композитора Максима Березовського.

Україна виступає в ЮНЕСКО з концепцією пріоритетного фінансування регіональних програм. Як відомо, програми ЮНЕСКО в основному адресуються країнам, що розвиваються. Тим часом у разі ефективної допомоги і підтримки з боку ЮНЕСКО країн Центральної і Східної Європи і країн з перехідним типом економіки останні невдовзі самі зможуть стати потенційними донорами, зробити свій внесок у гуманітарний розвиток народів світу.

ЮНЕСКО випускає близько 30 часописів бюлетенів, а також багато серійних видань : монографій, альбомів, та довідників з питань освіти, науки, культури і мистецтва.

Україна стала також членом Міжнародної ради організацій фольклорних фестивалів CIOFF, яка є однією з найбільш неурядових фондаций ЮНЕСКО, що діє з 1970 р. До CIOFF входять 40 країн світу. Під егідою CIOFF щорічно проводиться близько 200 міжнародних фестивалів, симпозіумів, виставок, інших художньо-творчих заходів.

Основним завданням CIOFF є збереження, підтримка й розвиток фольклору, народних звичаїв та обрядів на засадах визнання й шанування культур різних народів та їхніх культурних традицій, розширення обміну досвідом та інформації є в галузі народної творчості.

ЮНЕСКО рекомендувала ввести в дію положення про збереження традиційної народної культури, виходячи з наявної державотворчої та законодавчої практики кожної з країн.

Відповідно до рекомендацій ЮНЕСКО в нашій країні з метою заохочення порушення традиційної культури проводиться цілий ряд заходів, перш за все фестивалі, які стали традиційними.

Але стверджувати, що Україна цілком опанувала її, здійснює все заходи, передбачені Рекомендаціями ЮНЕСКО з питань збереження фольклору, ще рано. Брак коштів, відсутність належної зацікавленості з боку урядових установ, відповідних культурних організацій негативно позначаються на належному висвітленні матеріалів традиційної народної культури в пресі, публікаціях, на телебаченні, радіо. Немає ще необхідного заохочення і з боку державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування.

Таким чином, розвиток міжнародного співробітництва є основою для реалізації спільних програм, проектів та ідей щодо збереження традиційної національної культури — частини спільної спадщини людства. Кожен народ є творцем національної і співтворцем світової культури. Гідне місце в міжнаціональному духовному розвитку належить українському народові, національним меншинам, які проживають в Україні.

ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ІСНУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ У 1991–2000 РОКАХ ТА СЬОГОДНІ

Забезпечення національної безпеки держави потребує виваженого підходу передусім до визначення її національних інтересів та пріоритетів. Зміни, що відбулися в Україні після отримання незалежності та особливо починаючи з 2014 року, вплинули на всі сторони її міжнародного і внутрішнього життя і особливо на проблеми національної безпеки в умовах втрати Криму та війни на сході держави.

Саме війна на Сході висвітлила всю складність загрози національним інтересам у політичній, військовій, економічній, соціальній, інформаційній та інших сферах.

Україна створила власну систему забезпечення національної безпеки, яка виконує функцію захисту держави на різних етапах ескалації загроз, але вона в сучасних умовах не завжди відповідає реаліям часу.

До складу військової організації держави сьогодні входять Збройні Сили України, Служба безпеки України, Національна гвардія України, органи та підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Прикордонні війська України утворенні відповідно до Конституції України.

Її основними завданнями є: забезпечення оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності її кордонів, протидія зовнішнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру, боротьба з організованою злочинністю, тероризмом та іншими.

Як свідчить досвід України та інших країн, нерозв'язання внутрішніх проблем на початкових етапах їх зародження може призвести до виникнення критичної ситуації із необхідністю застосуванням воєнної сили. В таких умовах дуже важливою задачею стає існування такого воєнізованого утворення для якого притаманне виконання функцій в основному всередині держави та який зможе поєднувати в собі якості як бойових так і правоохоронних підрозділів, а саме Національної гвардії України.

Національна гвардія України, як державний орган, веде свій літопис з 4 листопада 1991 року, коли Верховна Рада України ухвалила закон про «Про Національну гвардію України». Законом визначено, що Національна гвардія України є державний озброєний орган, покликаний захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їх конституційні права і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій.

Завданнями, покладеними на гвардію при раптових змінах суспільно-політичної обстановки або серйозних подіях мирного часу, були:

захист конституційного ладу України та цілісності її території від спроб змінити їх насильницьким шляхом;

- підтримання режиму надзвичайного стану;
- ліквідація наслідків аварій, катастроф та стихійних лих;
- надання допомоги прикордонним військам у затриманні порушників державного кордону України.

Крім того, із впровадженням воєнного стану війська гвардії, продовжуючи виконання завдань мирного часу, беруть участь у бойових діях щодо відбиття нападу агресора та здійснюють формування частин для охорони й оборони найбільш важливих державних об'єктів.

Вже у 1992 році було створено шість дивізій з розміщенням:

- 1-а дивізія у Києві та Житомирі;
- 2-а дивізія у Харкові;
- 3-я дивізія у Одесі, Дніпропетровську, Маріуполі та Кривому Розі;
- 4-а дивізія у Донецьку;
- 5-а дивізія у Львові, Луцьку, Івано-Франківську, Тернополі;
- 6-а дивізія у Чугуєві;
- 7-а дивізія була сформована у 1995 році у Сімферополі.

Крім того до складу Національної гвардії увійшли 10-й полк спецпризначення «Кобра», спецбатальйон «Лаванда» у Криму, окремі частини матеріального забезпечення, окрема бригада із охорони іноземних посольств, Інститут Національної гвардії, школа прапорщиків внутрішніх військ.

Функціонування Національної гвардії зіштовхнулося з великою кількістю проблем серед яких важливе місце займало розмежування функцій і обов'язків з іншими відомствами.

Виконання функцій охорони громадського порядку в державі покладалися на органи внутрішніх справ МВС, Внутрішні війська МВС та Національну гвардію України. Зрозуміло, що головною структурою, на яку було покладено виконання цього завдання це Міністерство внутрішніх справ. Юридично-правова база діяльності міліції наділяє її працівників достатньо-необхідними правами та забезпечує гарантії соціального захисту. Самостійне виконання Національною гвардією цієї функції було неможливо через те, що гвардія не була правоохоронним органом. Охорона громадського порядку здійснювалася патрулюванням військовослужбовців НГУ з працівниками міліції на вулицях міст і під час проведення масових заходів та проведенням спеціальних операцій з метою припинення групових і масових порушень громадського порядку.

Охорона громадського порядку патрулюванням на вулицях міст здійснювалася силами Національної гвардії у 22 містах України. В оперативне підпорядкування органам МВС особовий склад гвардії виділявся за спільними планами управлінь органів внутрішніх справ та НГУ. Забезпечення громадського порядку під час проведення

громадського-політичних, культурно-спортивних та інших масових заходів було складовою частиною охорони громадського порядку.

Частини Національної гвардії неодноразово залучалися до охорони Верховної Ради України, Резиденцій Президента та Кабінету Міністрів України, Верховної Ради та Ради Міністрів Автономної Республіки Крим під час проведення політичних акцій, а також до підтримання правопорядку під час візитів державних діячів іноземних країн.

Підрозділи Національної гвардії залучались на державному кордоні та в прикордонній смузі на Чернігівському, Сумському, Харківському, Донецькому, Луганському, Луцькому, Львівському напрямках для закриття каналів нелегальної міграції, припинення контрабанди валюти, історичних, культурних цінностей, зброї та наркотиків.

Але в 2000 році у керівництва держави переміг погляд про неефективність існування Національної гвардії, як організації яка дублює функції як Збройних Сил так і Міністерства Внутрішніх справ.

11 січня 2000 року Верховна Рада ухвалила закон України «Про розформування Національної гвардії України». Озброєння, техніка та особовий склад було переведено до Збройних Сил.

Верховною Радою України, у зв'язку з подіями у Криму та складною внутрішньою — політичною ситуацією у південних та східних регіонах, 13 березня 2014 року було прийнято рішення про створення Національної гвардії на базі внутрішніх військ з задіянням нових військових кадрів.

Національна гвардія мала увійти у склад Міністерства внутрішніх справ України. В вересні 2014 року вже закінчувалося формування чотирьох батальйонів. Сьогодні в Національній гвардії України організаційно функціонують шість оперативно-територіальних об'єднань: Західне, Північне, Південне, Центральне, Східне та Кримське. До складу НГУ входять 1-а оперативна бригада, 22-га окрема бригада по охороні дипломатичних установ, окремі полки спецпризначення «Ягуар», «Гепард», «Азов», 1-й та 2-й окремі батальйони, батальйон ім. генерала Кульчицького, загони спецпризначення «Барс» та по боротьбі з тероризмом, а також вищі навчальні заклади, Національна Академія Національної гвардії та навчальний центр.

Бойові підрозділи Національної гвардії України приймають участь практично у всіх операціях при проведенні антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях виконуючи функції як бойових підрозділів так і правоохоронних.

Визначаючи та формулюючи завдання НГУ, доцільно звернутися до світового досвіду.

Військові формування типу Національна гвардія відіграють значну роль у західному суспільстві, де головною метою їх створення є виконання в мирний час завдань, що виникають раптово, а за воєнного стану — підтримання його режиму та прикриття мобілізаційного розгортання регулярних збройних сил. Такі формування діють у багатьох

держав для виконання завдань мирного часу, пов'язаних з масовим використанням підготовленого особового складу та спеціальної техніки. У кожному конкретному випадку вони мають свою назву: національна гвардія — у США, Греції, Польщі, Пакистані, Саудівській Аравії; жандармерія — у Франції, Заїрі, Ірані, Туреччині; цивільна гвардія — в Іспанії; народна гвардія — в Йорданії; гвардія — в Кувейті; територіальні війська — в Німеччині, Данії, Швеції, Сингапурі; війська територіальної оборони — в Єгипті; карабінери — в Італії.

Конкретні завдання формуванням такого типу встановлюються за конодавчо, хоч у кожній країні виконання їх має свої особливості.

Зокрема, в Сполучених Штатах Америки національна гвардія виконує функцію організованого резерву регулярних збройних сил першої черги. За мирного часу вона забезпечує внутрішню безпеку та стабільність суспільства. У зв'язку з цим на неї покладаються такі завдання: боротьба за наркобізнесом (аналіз розвідувальної інформації, лінгвістичне забезпечення, нищення посівів марихуани, перевірка вантажів, наземна та повітряна розвідка, підготовка персоналу правоохоронних органів); боротьба зі стихійними лихами, якими є повені, урагани, посухи, землетруси тощо; повітряно-транспортне забезпечення; інженерне, технічне та медичне забезпечення цивільних; надання допомоги правоохоронним органам. Чисельність таких формувань за мирного часу залежить від поглядів військово-політичного керівництва держави та існуючої внутрішньополітичної обстановки. Відносно чисельності населення формування для виконання внутрішніх завдань у мирний час становлять: у США — 0,25 %; в Німеччині — 0,1 % (1,0 % — у воєнний час); у Франції — 0,16 %; в Японії — 0,05 %; у Пакистані — 0,03 %; в Саудівській Аравії — 0,56 %; у Греції — 0,33 % (1,0 % — у воєнний час); у Кувейті — 1,4 %; в Італії — 1,5 %; у Сингапурі — 1,7 %.

Отже, військові формування аналогічні нашій Національній гвардії, мають досить широкий спектр завдань, різну організаційну структуру та чисельність, але незалежно від цього кожна країна має свої погляди на їх місце і роль у складі воєнної організації держави.

ПЕХНИК А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук, доцент

НЕОБХІДНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Класична університетська освіта передбачає, що студент після закінчення вишу повинен розуміти оточуючий світ, орієнтується в ньому, і не тільки в сфері, яка є його безпосередньою спеціалізацією. І саме сучасні події наглядно показують, що такі знання є дійсно необхідністю для сучасної освіченої людини. Політологія як навчальна дисципліна дає розуміння таких важливих понять, як політична влада, політична система, політична поведінка, свідомість, ідеологія, політична культура, політичні партії і партійні системи, вибори і виборчі системи, політичні режими, політичні доктрини та ідеології, політичні еліта та лідерство й інших. Тобто, майбутні юристи отримують теоретичні і практичні знання про устрій і функціонування політичної системи суспільства. Без цих знань неможливо зрозуміти сутність держави, її функції та завдання, складно зрозуміти таку галузь право як конституційне право, та загалом — побудувати адекватну правову систему.

Крім того, вищий навчальний заклад покликаний готувати не тільки дуже теоретично підготовленого фахівця у певній галузі. Головною метою вищої освіти є формування людини з широким світоглядом, неконформістською свідомістю, людини з правильним розумінням гуманістичних цінностей. Це завдання можливо виконати лише за допомогою викладання дисциплін із соціально-гуманітарного блоку. Саме тому так цінуються випускники з дипломами найпрестижніших вишів світу.

Європейська освіта є, в даному випадку, позитивним прикладом щодо вивчення дисциплін соціально-гуманітарного блоку. Європейські фахівці вважають, що цілеспрямоване вивчення політології у вищих навчальних закладах є базовим при засвоєнні систематизованих знань щодо демократії. Ґрунтовно вивчивши основи політології, студент має відчувати себе повноцінним громадянином, реальним творцем справжньої демократії, вміти професійно оцінювати реальність (або утопічність) політичної модернізації, яка здійснюється, і тим самим стати на шлях створення політичної філософії життя, формування високих норм моральної поведінки, правової свідомості, активної громадянської позиції.

Для того, щоб зрозуміти наскільки важливим є вивчення політології для студентів юридичних вишів, потрібно спитати себе — чи повинен майбутній юрист розуміти що є демократія, що таке парламент, партія, партійна система, виборча система, чим займається вищий орган законодавчої влади в Україні, хто або що є джерелом влади в Україні і т. п.

Студенти, які ще не пройшли курс з політології не можуть в повній мірі відповісти на ці питання, не можуть визначити політичний і державний устрій рідної країни, переважна більшість студентів не усвідомлюють, що таке гілки влади, які органи влади ці гілки представляють на найвищому інституційному рівні. Лише окремі студенти знають, які саме політичні партії представлені у складі українського парламенту. Питання щодо членства України в міжнародних організаціях, міждержавних об'єднаннях і проектах виявилось занадто складним для абсолютної більшості опитаних.

Тобто, блок соціально-гуманітарних дисциплін, політологія зокрема, спрямовані на те, щоб не тільки розширити кругозір майбутніх юристів, а, насамперед, пояснити їм принципи, за якими існує та функціонує наше суспільство. Без такого розуміння розібратися в тому як формується право та правова система практично неможливо.

Жодне сучасне суспільство неможливо уявити без політичної складової. Саме політологія дає нам знання про цю сферу діяльності суспільства. Доцільність її вивчення у ВНЗ важко переоцінити, адже кожна людина має знати, що відбувається в її країні та вміти давати цьому оцінку. Особливо це стосується майбутніх юристів. Саме вони формують законодавство країни, створюють її правоохоронну систему і т. п.

Основною проблемою є відсутність власної громадянської позиції студентів юридичних вищів, і як пояснюють самі студенти, це відбувається тому, що в них недостатньо знань щодо політичної системи країни. І як наслідок — неможливість зробити правильний вибір щодо ідеології, політичного лідера, відповідної оцінки ситуації в країні. Це й спричинило те, що свого часу до влади прийшли люди, які ставлять свої особисті маргінальні інтереси вище інтересів усієї нації. Як результат ми маємо втрату деяких територій України, відмову від збагаченого урану, посилення розмов щодо другої державної мови і т. п. Й досі у свідомості залишаються залишки комуністичної свідомості, яка переходить на свідомість та поведінку молодих поколінь, а це і є результатом того, що молоді люди не володіють достатнім рівнем знання про політичні режими та системи, бо саме політологія має сприяти формуванню громадянської позиції у студентів, розвитку патріотичних почуттів та бажання зробити щось для своєї Батьківщини.

Відповідно до думки самих студентів щодо вивчення політології, то більшість вважає, що цей курс дозволяє їм систематизувати свої знання про політичне становище України, її внутрішньо- та зовнішньополітичні відносини; сформувати чітку громадянську позицію та пробудити зацікавленість політичним життям нашої держави. Неможливо приймати адекватні законодавчі акти якщо юрист не розуміється на політичних течіях та ідеологіях різних країн у різні часи та не вміє давати оцінку політичним явищам та процесам.

На мою думку, вивчення політології є необхідним для українських студентів, особливо це стосується підготовки майбутніх правників нашої країни. Саме від них, від їх громадянської позиції, поглядів та ідей буде залежати те, якою буде наша країна у майбутньому. Політологія як навчальна дисципліна повинна залишитись у переліку обов'язкових для вивчення студентами вищих навчальних закладів. Рішення про переведення політології як навчальної дисципліни з обов'язкових у вибіркові для вивчення позбавить українську молодь цілого пласту знань, необхідних для формування її політичної свідомості та громадянської культури.

ЯЦЕНКО М. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат соціологічних наук, доцент

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У сучасних умовах соціальний та економічний розвиток держави залежить не тільки від наявності економічних та природних ресурсів, технологічних досягнень, але й від культурних цінностей людей, які мешкають на даній території, від рівня та якості їх соціальних взаємовідносин і норм, які регулюють ці взаємовідношення. Особливе місце серед них займає «соціальний капітал».

Вперше поняття «соціальний капітал» як наукову категорію ввів П. Бурд'є. (Bourdieu P. The Forms of capital / P. Bourdieu // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. G. — New York: Greenwood Press, 1983. — P. 241—258.). Він відмічає, що соціальний капітал, який є одним з різновидів капіталу, постає як сукупність потенційних чи реальних ресурсів, які накопичуються індивідом чи групою завдяки наявності стійкої мережі більш-менш інституціоналізованих зв'язків чи відносин взаємного знайомства і визнання.

Значний внесок у розвиток поняття «соціальний капітал» зробили Дж. Коулман (Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. — 2001. — № 3. — С. 150—159.), Р. Патнем (Putnam R. Alone: America's Declining Social Capital / R. Putnam // Journal of Democracy. — 1995. — № 1. — P. 25—32.), Ф. Фукуяма (Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. — 730 с.).

Серед вітчизняних дослідників слід відзначити напрацювання таких дослідників соціального капіталу як О. Демків, О. Куценко, М. Лесечко, Ю. Савко та інших.

Розглядаючи поняття «соціальний капітал», не можна не зазначити, що основу його сучасного розуміння заклали класики соціології Е. Дюркгейм та М. Вебер, у працях яких значна увага приділялася роздумам про значення довіри в суспільному житті. Зокрема, вони вважали, що за певних умов довіра може припинити бути індивідуальною якістю та розповсюдитись на певну групу індивідів або суспільство в цілому. Використання соціального капіталу в наукових колах не було б можливим без впливу дослідників теорії обміну, а саме напрацювань: Д. Хоманса, М. Моса, Р. Емерсона, дослідників соціальних мереж, яскравим представником якої є А. Радкліф-Браун та інших видатних учених минулого століття.

Використання соціального капіталу впливає на ефективність державного управління і місцевого самоврядування, сприяє виробленню спільних підходів і цілей в умовах суперечливих інтересів, підвищує ступінь відповідальності управлінських структур перед суспільством, формує у населення почуття співпричетності до рішень, які приймаються.

Високий ступінь розвитку соціального капіталу є необхідною умовою успішного управління співтовариством. Впровадження інновацій без урахування соціального капіталу може суттєво збільшити витрати ресурсів і не привести до очікуваних результатів.

В нашій державі поняття «соціальний» найчастіше асоціюється з дотаційним, пасивним, затратним. Це суперечить змісту соціального капіталу, який покликаний сприяти активізації людських ресурсів, їх переходу від об'єкта у суб'єкт впливу. Це особливо актуально для місцевих співтовариств, де кооперація та координація дій виступають у якості основних засобів рішення проблем. Соціальний капітал фактично є соціальним підґрунтям для побудови ефективної системи органів місцевого самоврядування — територіальних громад. При цьому під територіальною громадою розуміють жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів декількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

У сучасних умовах повинна змінюватись роль місцевих органів влади, підвищуватись взаємозв'язок з бізнесом і громадськими об'єднаннями. Місцеве співтовариство покликано інтегрувати первісні соціальні об'єднання через існуючі і цілеспрямовано створювані інститути, громадські організації, корпоративні та власні органи. Це необхідно для побудови цілісної соціальної організації, яка б представляла інтереси населення території і була б основою соціального партнерства місцевої влади, громадських організацій та бізнесу.

Як відзначають сучасні дослідники, органи влади, що намагаються будувати партнерські стосунки з громадою, повинні бути зацікавлені в нагромадженні нею соціального капіталу. З урахуванням можливостей, наданих чинним законодавством, зокрема Законом України «Про

місцеве самоврядування в Україні», діяльність органів місцевого самоврядування у сучасних умовах має зосереджуватися на реалізації таких заходів:

- Розширення співпраці органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб з громадськими організаціями та об'єднаннями.
- Сприяння участі громадян в діяльності громадянських організацій.
- Зміцнення взаємодії між органами самоорганізації, громадськими об'єднаннями і бізнесом.
- Інформаційне забезпечення діяльності громадських організацій.

КОЗЬМІНИХ А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук, доцент

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ЯК ОДИН ЗІ ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Розвиток громадянської самоорганізації в Україні має давні корені. Перші прояви слід шукати в ХІХ ст.: суспільно-культурні «общества грамотности» і «тверезості» на Східних і Центральних землях, Товариство галицьких Греко-католицьких священників і «Галицько-Руська Матиця» і Галичини, ««Руська Бесіда» на Буковині», «Прашесвское литературное заведение» на Закарпатті; економічні: перша споживча кооператива 1866 р. в Харкові, «Народна торгівля» й економічна діяльність «Просвіти» в Галичині. Початкові спроби створення громадських організацій зазнавали більших чи менших обмежень від владних режимів; зокрема в межах царської Росії розвиток організованого життя був майже неможливий, за винятком короткого періоду послаблень після революції 1905–06 рр.

Наприкінці 80-х рр., з настанням періоду гласності й перебудови, почали виникати місцеві з погляду центру організації, протистояння виникненню яких не могло вже відбуватися адміністративно-репресивним шляхом, оскільки вони Були не політичної орієнтації, а переслідували здебільшого культурологічні, історичні, мовні, екологічні цілі. Це були такі організації, як «Спадщина», Товариствоукраїнської мови ім. Тараса Шевченка, «меморіал», «Зелений світ». Їм у свою чергу, передувала діяльність Українського культурологічного клубу та української гельсінської групи.

Варто згадати, що українська «оксамитова революція» 1989–90 рр., завдяки якій Україна здобула незалежності, розпочалася і фактично

була здійснена не політичними партіями (в той час існувала лише одна політична партія), а громадськими організаціями культурологічної орієнтації. На хвилі громадської діяльності з'явилися і більшість нових українських політиків.

Вочевидь, саме громадські організації стали підґрунтям для створення політичних партій. Та й Закон України «Про об'єднання громадян» (1992 р.) саме й визначав, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо), організацію або як політичну партію, або як громадську організацію. Розбудова громадянського суспільства та соціальної, правової, демократичної держави у другому десятиріччі незалежної України має отримати вичерпне соціально-економічне та ідейно-політичне підґрунтя. Створення такого підґрунтя є життєво необхідним з огляду на єдність процесів підвищення рівня життя українського народу та досягнення сучасних гуманітарних стандартів розвинутих країн Європи.

Громадянське суспільство та сучасна демократична держава діями інституцій політичного процесу повинні перетворитися з теоретичних конструкцій на дійсність і перевести країну у стадію сталого розвитку. До цього зобов'язує об'єктивна потреба прискорення реалізації унікального людського потенціалу та переваг геополітичного положення України. Цього вимагає й потреба у стимулюванні процесу євроатлантичної інтеграції, котра обумовлюється як поточною економічною та соціально-політичною кон'юктурою, так і змістом гідних для людини, суспільства та держави, реальних перспектив на довгострокове майбутнє.

Виходячи з реальної ситуації, котра зараз склалася в Україні, слід констатувати, що розбудова громадянського суспільства вимагає здобуття статусу окремого, пріоритетного напрямку державної політики і має входити до неї як першочергове практичне завдання.

Саме цим напрямом країна здатна вийти з «зачарованого кола», у яким без розвинутого громадянського суспільства не можна створити демократичну, соціальну, правову державу, що задекларовано у статті 1 Конституції України: «Україна є суверенна і незалежна демократична, соціальна, правова держава». А без демократичної, соціальної, правової держави годі й очікувати становлення повноцінного, «розфрагментованого» громадянського суспільства.

Курс на європейську інтеграцію є природним наслідком здобуття Україною державної незалежності. Він викристалізовується з багатовікової історії нашого народу, його ментальності та етнічних коренів і стосується передусім європейської самоідентифікації українського народу, стратегічних орієнтирів внутрішніх перетворень, логіки поглиблення трансформаційних процесів, політики реформ.

Внаслідок реалізації державної політики щодо стимулювання розвитку громадянського суспільства в Україні у його внутрішньо-політичних

та зовнішньополітичних аспектах, закріплення його перспектив можна очікувати ствердження характерних рис громадянського суспільства — довіри, взаємодопомоги, толерантності, здатності до кооперованих дій, віри громадян у власні сили, зорієнтованості на громадські справи, почуття відповідальності.

Концептуальні основи і сама політика у цьому напрямку ґрунтуються на синтезі філософсько-політичних поглядів на взаємини держави та суспільства, а також на поєднанні історико-культурних традицій України, її новітнього досвіду часів незалежності та узагальнених західноєвропейських здобутках у розбудові громадянського суспільства у ХХ ст.

КАРЕТНА О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук

ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Соціальна мобільність є природний і нормальний стан суспільства. Вона має на увазі не тільки соціальні цінності переміщення індивідів, груп але і соціальних об'єктів, тобто всього того, що створене або модифіковане в процесі людської діяльності. Горизонтальна мобільність припускає перехід з однієї соціальної групи в іншу, розташованих на одному і тому ж рівні суспільної стратифікації. Під вертикальною мобільністю мається на увазі переміщення індивідів з одного пласта в інший, причому залежно від напрямку самого переміщення можна говорити про два типи вертикальної мобільності: висхідною і низхідною, тобто про соціальний підйом і соціальний спуск.

На думку П. Сорокіна соціальну мобільність треба розглядати в трьох аспектах, відповідних трьох форм соціальної стратифікації, як внутрішньо професійну або між професійну циркуляцію, політичні переміщення і просування по «економічних сходах». Основною перешкодою для соціальної мобільності в стратифікованих суспільствах є наявність специфічних «сит», які як би просівають індивідів, надаючи можливість одним переміщатися вгору, гальмуючи просування інших. (Сорокин П. Социальная стратификация и мобильность // «Человек. Цивилизация. Общество» М.: Политиздат, 1992. — 341 с.).

Це і є механізм соціального тестування, відбору і розподілу індивідів по соціальним стратам. Вони, як правило співпадають з основними каналами вертикальної мобільності, тобто школою, професійними, економічними і політичними організаціями.

Існують два шляхи вивчення соціальної мобільності. Перший полягає в тому, що ми можемо спостерігати кар'єру людей: як далеко вони просунулися або опустилися на соціальній шкалі протягом виробничого життя. Цей шлях зазвичай називають внутрішньо поколінною мобільністю. Альтернативний шлях це коли можна аналізувати вибір дітьми професій батьків. Мобільність, що виявляється через покоління, називається між поколінною.

Значущість вертикальної мобільності в суспільстві головний індекс ступеня його «відвертості», що показує, як талановиті люди, народжені в нижчих прошарках можуть просунутися по соціально-економічних сходах.

Серед тих хто рухається вниз в рамках внутрішньо поколінної мобільності багато жінок. Це пов'язано з перервою в кар'єрі після народження дитини. Після декількох років перебування в сім'ї такі жінки повертаються на роботу але вже на нижчий рівень порівняно з тим, який мали до відходу прикладом може бути те що вони повертаються на мало оплачуване місце з неповним робочим часом. Але згодом ситуація змінюється хоча і не так швидко, як багатьом хотілось б. У літературі можна виявити достатньо ясне твердження: рівні мобільності мало порівнянні з ідеалами можливостей.

Багато людей в сучасних суспільствах вірять в можливості кожного досягти верху, якщо багато працювати, хоча добиваються цього далеко не всі. У нашому «абсолютно динамічному» суспільстві, в якому кожен має рівні шанси досягти високих позицій тільки абсолютна меншіна може реально це зробити. Соціально економічний порядок верхівки суспільства подібний до піраміди, де влада статус або багатство займають відносні позиції. Ті хто утримують владу і багатство в своїх руках, мають багато можливостей збільшити свою перевагу і передати потім накопичене нащадкам. Більшість таких досягають вершин, стають професіоналами і управлінцями.

В період гострих соціальних катаклізмів, корінної зміни соціально-політичних структур може відбуватися майже повне оновлення вищих ешелонів суспільства. Такі кардинальні зміни соціального складу вищого прошарку суспільства протікає в обстановці крайнього протистояння, жорстокої боротьби і завжди є дуже хворобливою. Період зміни політичної і економічної еліти зараз переживає Україна. Клас підприємців, спираючись на фінансовий капітал розширює свої позиції та претендує на право займати верхні поверхи соціальних сходів. Одночасно з ним піднімається нова політична еліта, вирощена відповідними партіями і рухами. У товаристві переміщення, що стабільно розвивається, по вертикалі носять не груповий, а індивідуальний характер. Тобто піднімаються і опускаються по ступенях соціальної ієрархії не економічні, політичні або професійні групи, окремі їх представники, більш менш удачливі, прагнучі подолати тяжіння звичного соціокультурного

середовища. (Ильин В. И. Теория социального неравенства (структуралистско конструктивистская парадигма) / В. И. Ильин. [Електронний ресурс]. М.: Институт Социологии РАН, 2000. Режимдоступу:<http://socnet.narod.ru/library/authors/ilyin/neravenstvo/1-3.html>)

Сказане не означає, що ці пересування не можуть бути масовими. Навпаки, в сучасному суспільстві розподіл між стратами багатьма долається порівняно легко. Індивід, що відправився в гору, йде самостійно і у разі успіху змінить не тільки своє положення у вертикальній ієрархії, але і змінить соціально-професійну групу.

Сучасне суспільство відрізняється достатньо високою інтенсивністю пересування індивідів по вертикалі. Проте історія не знала жодної країни, де вертикальна мобільність була абсолютна вільною, а перехід з одного прошарку в інший здійснювався без жодного опору.

Проте використання рушійної сили якого не будь соціального інституту для підйому не завжди буває достатнім. Щоб закріпитись в новій страті, необхідно прийняти її спосіб життя, органічно вписатися і її соціокультурне середовище, будувати свою поведінку відповідно до прийнятих норм. Аналогічна картина може скластися і при зниженні. Втративши право, забезпечене, наприклад капіталом, знаходження у вищих прошарках індивід опускається на нижчий ступінь, але не завжди може до цього адаптуватися. Будучи нездібним адаптуватися до чужого для нього середовища, він випробує серйозні психологічні утруднення. Цей феномен знаходження людини між двома культурами, пов'язаний з його переміщенням в соціокультурному просторі, називається в соціології маргінальною.

КРАСНОПОЛЬСЬКА Т. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук

МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА ДЕРЖАВИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВА ПАРИТЕТНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

На сучасному етапі розвитку категорія «паритетна демократія» має набагато ширше ніж початкове тлумачення, що передбачало, головним чином, гендерну рівність. Так, Л. І. Кормич розглядає її як «модель системи стримувань і противаг, що забезпечує реалізацію рівних прав і можливостей для всіх учасників демократичного процесу, створюючи певний баланс інтересів», при цьому «паритет визначає взаємини у різних сферах життєдіяльності суспільства: національних

відносинах, гендерній політиці, міжконфесійних відносинах тощо» (Кормич Л. І. Принципові засади паритетної демократії / Л. І. Кормич // Актуальні проблеми політики. — 2011. — Випуск 42. — С. 12–13).

Таким чином, до основних параметрів паритетної демократії на сучасному етапі можна віднести: гендерну рівність, етнічний паритет, міжконфесійний паритет та паритет у стосунках держави та громадянського суспільства.

Остання складова, на нашу думку, може забезпечити досягнення решти параметрів, тому що розвинуте громадянське суспільство сприятиме якнайширшому вираженню різноманітних інтересів та захисту прав громадян, в тому числі в сфері гендерних питань, міжнаціональної та міжконфесійної взаємодії. Крім того, ефективною буде діяльність громадянського суспільства тільки за умови формування партнерської моделі його взаємодії з державою. Метою такої взаємодії має стати узгодження інтересів та їх захист, тобто співпраця відбувається у формі соціального партнерства.

Соціальне партнерство являє собою форму соціальної взаємодії різноманітних державних органів та інститутів громадянського суспільства, яка дозволяє їм вільно виражати свої інтереси і знаходити цивілізовані способи їх гармонізації та реалізації (Куделькін Н. В. Соціальне партнерство як модель взаємовідносин держави і громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Н. В. Куделькін // Журнал публікацій аспірантів і докторантів. — 2008. — Режим доступу : www.journal.org/articles.ru).

Соціальне партнерство розглядають в двох вимірах:

— як сферу соціально-трудових відносин — це система взаємозв'язків між найманими працівниками, трудовими колективами, професійними спілками — з одного боку, роботодавцями та їх об'єднаннями — з другого, і державою та органами місцевого самоврядування — з третього. Такі взаємозв'язки полягають у взаємних консультаціях, переговорах і примирних процедурах на взаємоузгоджених принципах з метою дотримання прав та інтересів працівників, роботодавців і держави;

— як форму соціальної взаємодії, метою якої є досягнення згоди між різними інститутами суспільства щодо вирішення актуальних соціальних проблем і перспективних завдань.

Незважаючи на той факт, що для формування ефективної системи соціального партнерства в Україні склалися всі необхідні умови, а саме: здійснено перехід до ринкових форм господарювання; сформувався клас підприємців; розроблена правова основа для розвитку соціального партнерства; держава виступає в якості посередника у відносинах між працівниками і роботодавцями; для представництва і захисту інтересів працюючих є профспілки тощо, вона є недосконалою.

Слід зазначити, що саме продуктивний діалог між громадськими об'єднаннями та владою може забезпечити право участі громадян у

процесі прийняття рішень з питань, які мають для них важливе значення. Проте отримати таке право може лише той, хто реально відстоює найважливіші інтереси громадськості, вступає у відкритий діалог із владою. Лише в такому разі можна говорити про ефективне й паритетне поєднання державних ініціатив та громадської участі.

Співпраця органів державної влади із громадськістю відбувається за допомогою таких процедур: інформування; консультації (очні й телефонні, відповіді на письмові запитання, «гарячі лінії» тощо); формування дорадчих комітетів; громадські слухання, метою яких є інформування широких кіл громадськості, вільне обговорення різних точок зору на проблеми, ухвалення компромісних, взаємоприйнятних рішень; круглі столи; неформальні зустрічі; громадська освіта; референдум; консультаційні та координаційні ради.

Найбільш продуктивна форма безпосередньої участі громадськості в політичному житті — діяльність громадських рад — консультативно-дорадчих органів, які створюються при центральних (міністерствах та ін.) та місцевих (обласних державних адміністраціях) органах державної влади. До роботи таких рад залучаються представники громадських організацій, наукових установ, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, засобів масової інформації тощо.

За даними моніторингу Українського незалежного центру політичних досліджень, при органах української влади на кінець 2011 р. сформовано 563 громадських рад з 605 необхідних, тобто 93 %. На рівні центральних органів виконавчої влади 39 % членів громадських рад складають представники громадських організацій, 32 % — профспілкових і бізнесових, 7 % — благодійних організацій. На рівні обласних держадміністрацій представниками громадських організацій є 67 % громадських рад, представниками благодійних організацій та професійних спілок — по 9 %. До їх складу входить приблизно 9 тисяч представників (Кириченко І. Общественные советы: гора родила мышь? [Електронний ресурс] / І. Кириченко // Зеркало недели. Украина. — 2011. — № 41. — Режим доступу : http://zn.ua/SOCIETY/obschestvennyye_sovety_gora_rodila_mysh-91350.html).

Такі ради є з'єднуючою ланкою у взаємодії інститутів держави та громадянського суспільства. Саме вони можуть побороти таке негативне явище в нашій державі як недовіра населення до влади.

Отже, соціальне партнерство як форма соціальної взаємодії між різними інститутами суспільства передбачає налагодження діалогу громадянського суспільства та держави, сприяє побудові їх відносин на принципі паритетності та формуванню моделі паритетної демократії в країні.

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВО В США: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

З проголошенням незалежності для України настав час значних трансформаційних перетворень. Ставши на шлях демократичного розвитку, українське суспільство має подолати недовіру до влади й відчуження значної частини українського народу від громадського життя й політики; використати засоби громадянського суспільства для зменшення всевладдя державних чиновників і для того, щоб демократичні інститути влади почали керуватися принципами демократії на практиці, а не формально. Утвердження громадянського суспільства в країнах, які стали на шлях демократичного розвитку, є непростю та тривалою справою. Саме тому дослідження досвіду демократичних держав в досягненнях є актуальним та ефективним для його впровадження в державах, в яких лише відбувається становлення демократії.

Слід зазначити, що модель американського громадянського суспільства можна розглядати як класичну. Ідея самоврядування завжди була в Америці центральною в побудові громадянського суспільства. Згідно з американською традицією, громадяни самі обирають посадових осіб та утримують їх за власний кошт. Така ситуація вимагає, щоб адміністрація звітувала лише перед своїми громадянами. Разом з тим треба погодитись й з тим, що стабільне громадянське суспільство було б неможливе без високого рівня самосвідомості американських громадян. Історично цей рівень забезпечується, не в останню чергу, різноманітними формами релігійності. В підтвердження цієї тези, ще А. Токвіль зазначав, що якщо в релігії чи політиці зникає влада та авторитет, то така незалежність лякає людей. Дійсно, суспільне самоврядування як основа американської моделі громадянського суспільства, було створене глибоко віруючими, навіть фанатичними людьми. Релігійні засади стали духовно-нормативними підвалинами певної системи етики, яка в свою чергу, стимулювала формування буржуазно-протестанського «підприємницького духу», який відіграв важливу роль у становленні зрілого індустріального суспільства, де забезпечуються права громадян, чітко функціонує сфера недержавних структур та інституцій.

Політичні інститути Сполучених Штатів залежали і залежать від умов культурного порядку, які зумовлювали особливий інтерес людей до ідеології, що формує характер. Відповідно першими формальними інститутами громадянського суспільства в Сполучених Штатах Америки були релігійні спільноти, школи та громадські групи за місцем проживання, які забезпечували безпеку та порядок.

На думку американських дослідників, в американській державі вдалося створити громадянське суспільство, тому що члени суспільства на зорі національної історії віддавали належне моральному вигляду, чеснотам, необхідним у громадянському суспільстві. Дон Еберле у дискусії про «формування культури характеру» описує характер як те, що «слід формувати у навчальних закладах». Він наголошував на важливості таких інституцій, як політичні партії, релігійні групи та групи за інтересами, а також більш дрібні, орієнтовані на сім'ю групи (Волк Е. С. Принципы современного американского консерватизма и российское гражданское общество [Електронний ресурс] / Е. С. Волк. — Режим доступу : <http://www.hayek.ru/home.html?discussion.html#dis0104>).

Певна роль в розбудові американського громадянського суспільства належала правникам. Саме вони відпрацювали систему законів, яка тим самим розширила політичні і соціальні права громадян, позитивно вплинула на їх самосвідомість, сформувала феномен масової законопосади.

Головною перевагою американського суспільства було й те, що йому не було потрібно долати феодальні відносини та норми, формувати суспільство в боротьбі зі старою державною машиною. Розбудова громадянського суспільства почалася тут на чистому соціальному просторі. Так, той самий А. Токвіль зазначав, що ті прибульці з Європи, люди, для яких свобода була головною соціальною цінністю, перенесли на новий соціальний ґрунт ідеї англійського та французького просвітництва, вивільнили принцип демократії і пересадили його в чистому вигляді на терени Нового Світу, Сполучених Штатів Америки (Токвіль А. Демократия в Америке / Алексис де Токвиль; пер. с франц./ Предисл. Гарольда Дж. Ласки. — М. : Прогресс, 1992. — 554 с.). Таким чином, американська модель, як сукупність автономних від держави громадянських та політичних асоціацій, історично вимагала від державної влади тісної взаємодії з громадянським суспільством. В XX столітті, за умов розширення в США державного втручання в різні сфери суспільного життя, перш за все в економіку та соціальні відносини, органічно розширились прямі зв'язки між групами суспільних інтересів та органами державної влади. Результатом плідного діалогу держави та громадянського суспільства було створення повної системи представництва, яку прийнято вважати функціональною. В межах цього представництва створювались відповідні інституції, за допомогою яких відбувався процес «раціональної комунікації» між різними соціальними угрупованнями та державою, розроблялись умови діяльності громадських інститутів, які сприяли й ефективному здійсненню управління в державі.

Доречно зазначити, що під час переходу США від індустріального до постіндустріального суспільства відбувався процес різкого зростання емансипації особистості від держави.

Квінтесенцією сучасних поглядів на американську модель громадянського суспільства є точка зору американського політолога М. Маркуса, який вважає, що громадянське суспільство представляє собою сферу вільної економічної чи іншої взаємодії рівних громадян, які делегують політичній сфері завдання забезпечення цілісності соціуму, сферу активності, яка включає економічну, політичну і культурну форму громадянської поведінки поза офіційною діяльністю. Іншими словами, громадянське суспільство, за американською моделлю, включає в себе особисте, сімейне та ділове життя — домашнє середовище, сферу економіки, культурну діяльність, політичну взаємодію, що організується на підставах приватних угод між різними особами та групами поза прямим контролем держави.

Таким чином, розвиненість американського громадянського суспільства та його роль в політичній системі пов'язані з особливостями політичної культури, рівнем інформованості суспільства про події, які відбуваються в державі, а також його взаємодії з державою. Щодо української моделі громадянського суспільства в сучасних умовах важливим є розвиток взаємовідносин громадянського суспільства з державою на засадах «влада-суспільство» — як горизонталь, а не вертикаль. А крім цього сприяння підвищенню рівня політичної культури та політичної свідомості суспільства.

ГАДЖІЄВА Д. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук

МІЖНАРОДНИЙ ВПЛИВ НА СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТІВ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

В сучасному світі стала досить поширеною тенденція, пов'язана з перенесенням демократичних практик та інститутів з державного рівня розвинутих демократичних країн до країн, які прагнуть транзитивних перетворень власної політичної системи.

Посилення міжнародно-політичного впливу на демократизаційні процеси в сучасному глобалізованому світі обумовлено зростаючою взаємозалежністю між державами. Вплив позиції міжнародної спільноти обумовлює необхідність запозичення паттернів організації політичних транзитів та врахування досвіду політичних транзитів інших країн, оскільки міжнародною спільнотою визнаються лише ті державно-політичні перетворення, які здійсненні на загальновизнаних в світі демократичних засадах.

Сучасний міжнародно-політичний вплив на внутрішньополітичні процеси спрямовується на формування інститутів політичного транзиту, як єдиного типу легітимних інститутів під час транзитивних перетворень, що виражається в бажанні світової спільноти взаємодіяти лише з ними та визнавати ту владу, яка буде встановлена в результаті їх конститутивної роботи.

З'ясування причин переходу політичних систем у транзитивний стан та обумовленості виникнення інститутів політичного транзиту, виявлено внутрішні та зовнішні чинники, що обумовлюють діяльність інститутів політичного транзиту.

Щодо зовнішніх чинників соціально-політичного характеру, які включають в себе і міжнародні чинники, то до них належить вплив інших політичних і соціальних систем, зокрема, інших держав, різноманітних урядових і неурядових міжнародних організацій, суспільних організацій і т. д. Зазначений вплив може бути виражений в негативному та позитивному напрямку.

Міжнародна спільнота виробляє та висловлює свою позицію через діяльність в регіональних та міжнародних організаціях, на міжнародних переговорах і круглих столах. Вплив міжнародної спільноти може також здійснюватись переважно через авторитетні урядові та неурядові міжнародні організації, місії, форуми, канали транскордонного співробітництва, ініціацію внутрішньодержавних переговорів.

Визначено, що основними тенденціями прояву міжнародно-політичного впливу на створення інститутів політичного транзиту на сучасному етапі є створення місій спостерігачів в перехідній країні, ініціація заходів внутрішньодержавного порозуміння, вироблення кроків щодо стабілізації економіки як бази транзитивних перетворень, тощо.

Для того, щоб підкреслити масштаби демократизації в світі застосовується поняття глобальної демократизації. Обґрунтовано, що саме тенденції глобальної демократизації будуть зумовлювати розширення практики застосування інститутів політичного транзиту для організації та оформлення транзитивних перетворень в державі, оскільки ці інститути дедалі більше будуть визнаватись світовою спільнотою в якості невід'ємної частини демократичних перетворень.

Саме в процесі глобальної демократизації може поширюватись тенденція до створення інститутів політичного транзиту, які набуватимуть статусу світоглядної універсальї та будуть визнаватись світовою спільнотою, як надбання, властиве будь-якій демократичній політичній системі.

ДЫШЛЕВОЙ И. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры социальных теорий, кандидат социологических наук

СОЦИАЛЬНАЯ СТИГМАТИЗАЦИЯ В КОНТЕКСТЕ ТЕХНОЛОГИЙ ВЛАСТИ

«Позитивные» (включающие) технологии власти, сформировавшиеся в западноевропейских государствах в XVII–XVIII веках и пришедшие на смену «негативным» (исключающим) технологиям власти, развившиеся и укрепившиеся в Европе, Северной Америке в XIX–XX веках, выступили новыми формами «закрепощения» со стороны власти «изобретательной», заменившей собой власть карательную и абсолютистскую, в контексте форм «освобождения», — социального признания и юридического оформления естественных прав человека. Вместе с этими новыми формами «закрепощения», которые сопутствуют процессам «освобождения» и модернизации в целом, усиливается социальная стигматизация различных социальных групп за счет включения все большего числа социальных групп, в том числе, а в некоторых случаях, — в первую очередь, социально уязвимых групп, являющихся основным объектом, «мишенью» социальной стигматизации, воспроизводящейся и в современных обществах модерна и особенно сильной в трансформирующихся обществах, к которому относится и современный украинский социум, которые еще проходят социально-исторические этапы модернизации, уже освоенные современными западными обществами. Современное украинское общество еще проходит этапы модернизации, включающие в себя становление эффективно обеспечивающего права человека правового государства, самостоятельно-го гражданского общества с высокой вовлеченностью в него акторов, развитие социального института бизнеса и маркетинговую, возрастание значимости потребления товаров и услуг в социальных взаимодействиях субъектов. Западные общества стали обществами модерна уже к XIX веку, а начался процесс модернизации западноевропейских обществ в XVII веке, продолжившись в XVIII столетии и включив в свою ось Северную Америку. Социальная стигматизация, будучи составляющей «закрепощения», возрастающего по мере обретения субъектами прав человека в ходе социальных процессов «освобождения», является продолжением «позитивных» технологий власти и выразительным парадоксом бытия обществ модерна и социальных модернизационных изменений.

Под «социальной стигматизацией» понимается негативное и неуважительное отношение представителей государственной власти, выраженное в публичном дискурсе, а также акторов, принадлежащих к различным социальным группам, проявляющееся в массовом сознании,

к определенным социальным группам, являющимися уязвимыми в силу существенных отличий своих ресурсов, социальных связей от больших социальных групп и отчуждаемых от широких социальных взаимодействий.

Проблемная ситуация исследования заключается в несоответствии распространенной в современном украинском обществе социальной стигматизации государством и в публичном дискурсе социально уязвимых групп законодательным требованиям обеспечения государственным управлением прав и уважения человеческого достоинства властью представителей всех социальных групп. Социально-исторически данные законодательные требования сформировались в качестве определенного социально-правового результата модернизационных социальных изменений независимой Украины, направленных в особенности на признание государством в юридической форме естественных прав человека, в которых равны все социальные субъекты.

Актуальность проблемы исследования заключается в высокой значимости в контексте модернизационных социальных изменений современного украинского общества обретения всеми субъектами равных возможностей реализации своих естественных прав, что исключает всякую социальную стигматизацию акторов по признаку их принадлежности к той или иной социальной группе. Растущие стремления представителей социально уязвимых групп современной Украины к интеграции в общие для всех украинских граждан модели социальных взаимодействий между государственной властью и гражданским обществом, к реализации собственных прав, ожидания социально уязвимых групп относительно обеспечения государственным управлением защиты их прав, а также требования представителей социально стигматизируемых групп современной Украины к власти, публичному дискурсу уважения их человеческого достоинства и прекращения их нравственного осуждения, квалификации их как «ненормальных», «недостойных» выступают социальными факторами, существенно повышающими актуальность проблемы данного исследования.

«Негативные» технологии власти, которые задействовались государственной властью в западноевропейских обществах до XVIII века, «целились в отдельные точки» и осуществлялись церемониально, ритуально, в форме обряда открыто демонстрируя превосходящую деянние преступника карательную силу государя. При этом данные «негативные» технологии власти не предполагали «освобождения» субъектов, но при этом исключали из пространства своего надзора и контроля, а следовательно не «закрепощали» многие социальные группы, особенно уязвимые в статусе.

Через «позитивные» технологии власти, которые неразрывно сопряжены с обретением гражданами все большего объема признаваемых за ними естественных прав, данных им от рождения и неотделимых от

человеческой природы, в действительности осуществляется «взвинчивание» и «удешевление» эффектов власти, что означает их неминуемость и оторванность от произвола властителя, параллельно с уменьшением возможностей сопротивления и неподчинения социальных слоев.

КОРОХОД Я. Д.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук

ОСОБЛИВОСТИ ПРОЯВУ ІНФОРМАЦІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИБОРСТВА В УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ

Особливості прояву інформаційно-політичного протиборства актуальні з теоретичного та практичного боку. Вельми актуальним є розгляд особливостей прояву інформаційного фактору на практиці, на прикладі окремої держави.

Так, новітня історія України пронизана гіпертрофованою конфліктністю. Такий досвід іменується відносною депривацією. Брак національної свідомості, низький рівень політичної культури, надмірні амбіції лідерів та їхні патологічні інстинкти до влади як засобу особистого збагачення моделюють конфлікти деструктивного характеру, загрожують деконструкції політичної системи і знищення національної держави. Це яскраво проявляється в українському політичному полі, що уособлює, говорячи словами П. Бурдьє, «місце конкурентної боротьби за владу, яка здійснюється... за монополію на право говорити і діяти від імені якоїсь частини або всієї сукупності непосвячених» (Бурдьє П. Социология политики / Пьер Бурдьё / сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко ; пер. с фр. — М. :Socio-Logos, 1993. — 336 с.)

Проте треба враховувати, що в сучасному просторі політичні конфлікти набувають нові якісні характеристики, що обумовлено стрімким розвитком інформаційного суспільства, в тому числі й в Україні. З'являються нові інструменти боротьби в межах політичного конфлікту — інформаційні технології, які дозволяють суб'єктам політичного конфлікту вести протиборство шляхом вчинення взаємного деструктивного інформаційного впливу.

На теренах сучасного українського соціуму відбуваються радикальні зміни соціально-економічної, політичної й духовної системи, що демонтують усталені структури та установи. Ці процеси за своєю сутністю глибоко конфліктні.

Так, політичні конфлікти в сучасній Україні спостерігаємо на різних рівнях суспільної системи, між різними гілками влади, суспільними

верствами населення, підприємницькими (бізнесовими) структурами і органами державної влади тощо, що призвело до глибокої і затяжної трансформаційної кризи. Проте наявність різного роду політичних конфліктів в Україні слід вважати нормальним явищем. Оскільки йде пошук оптимальної для України політичної моделі, яка б відповідала принципово новій ситуації, що склалася в Україні у пострадянський період.

В залежності від джерела виникнення, політичні конфлікти у сучасній Україні можна поділити на три види: суперечності породжені соціально-економічним становищем народу; статусно-рольові конфлікти в державно-правовій сфері; конфлікти в міжнародному політичному полі.

Перший — це конфлікти, що породжені соціально-економічним становищем народу. Конфлікт проявляється в дихотомії багатства та бідності, процвітання небагатих і злиденності більшості.

Так, в Україні домінують бюрократично-кланові та родинно-кумівські відносини, де активно лобіюються свої бізнес-структури, які далекі від національних інтересів. Останні народжені внаслідок взаємодії і конфлікту політичного інтересу держави (еліти) та інтересів громадянського суспільства.

Соціально-політичні конфлікти в Україні нерозривно пов'язані з другим типом конфліктів, який притаманний українському політичному простору та представлений протистоянням окремих суб'єктів, які виборюють владу (державно-правові конфлікти) та управлінські повноваження (конфлікти в системі державного управління).

Державно-правові конфлікти виникають у самій системі державної влади. Під час таких конфліктів боротьба точиться навколо функціонування старих і виникнення нових державних інститутів, обсягу їх повноважень, конституційних положень, що регулюють ці повноваження, ресурсів влади тощо. Такі конфлікти за владу ведуть до відчуження та неприйняття її більшістю громадян, що суттєво послаблює легітимність державних інститутів.

Конфлікти в системі державного управління виникають у зв'язку з різницею інтересів, з суперництвом і боротьбою різних інститутів і державних структур стосовно перерозподілу та реалізації політико-державної влади. Від суто політичних вони відрізняються тим, що розгортаються в юридичній формі і мають у своїй основі правові колізії (Примуш М. Політичні конфлікти та їх типи / Микола Примуш // Політичний менеджмент. — 2010. — № 1. — с. 100).

Третій вид політичних конфліктів, що представляють різноманітні останні у інформаційно-політичній площині України, є — зовнішні фактори, під якими будемо розуміти зовнішні інформаційно-психологічні впливи.

Через своє важливе геополітичне розташування, Україна є об'єктом інтересів багатьох держав, організацій, транснаціональних компаній, а

відтак їх зовнішнього інформаційно-психологічного впливу. Сьогодні іноземні агенти використовують широкий спектр засобів впливу на інформаційний простір. Деякі суб'єкти мають мережу агентів всередині України (організації громадянського суспільства, ЗМІ, церква, політичні партії тощо).

Внаслідок недостатньої інтенсивності демократичної розбудови, браку компетентних кадрів в державній службі та тривалих економічних та політичних потрясінь, сьогодні Україна постала перед фактом неконтрольованості інформаційних процесів на її теренах на надзвичайно високій, частіше деструктивній активності іноземних агентів в її інформаційному просторі.

Не маючи досвіду перебування в конфлікті і виходу з нього, Україна опинилася в неослабному конфліктному полі. Тому нагальною є потреба розвитку високої культури управління політичними конфліктами, яка дає змогу швидко і безпомилково знаходити найоптимальніші шляхи і методи, які можуть сприяти розв'язанню конфлікту із врахуванням та максимально можливим задоволенням інтересів усіх конфліктуючих сторін.

КРОЙТОР А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук

ФЕНОМЕН «ПАРТІЇ ВЛАДИ» В УКРАЇНІ

Після виборчих кампаній до ВР України демократичні правила політичної гри проходять випробування процесом створення «більшості» (що характеризувало поствиборчу ситуацію у президентській республіці) у мажоритарній або змішаній системі та створення «коаліції» у парламентсько-президентській республіці в умовах пропорційної виборчої системи. Зростаюча роль політичних партій у нашій країні була пов'язана у період 2005–2010 років з парламентсько-президентською формою правління та обранням у ради всіх рівнів (за виключенням селищних) депутатів за партійними виборчими списками. Це призвело до розподілу посад у виконавчій владі за партійною ознакою. Враховуючи фактичну відсутність ідеологічних пріоритетів у діяльності більшості політичних партій (як парламентських, так і непарламентських), можна говорити про те, що консолідація навколо лідерів («локомотивів» рейтингу) певних груп політиків та бізнесменів пояснюється бажанням отримати й утримати державну владу. Поняття «партії влади» знову, як і в умовах президентсько-парламентської республіки, набуває змісту,

відмінного від країн розвиненої демократії, та характеризується актуальністю в умовах строкових та дострокових парламентських виборів.

Після президентських виборів 2004, 2010 та 2014 років в Україні знову, як і за часів минулих президентських виборчих кампаній, набув масштабності процес формування та реформування «партії влади». І справа не лише у підготовці до майбутніх виборчих кампаній (парламентських та президентських). Починаючи з президентської кампанії 2004 року, в країні відбувається поствиборча та передвиборча консолідація навколо головних дійових осіб останньої президентської кампанії. При цьому у траєкторіях політичних партій, груп впливу та окремих політиків враховується, що неможливо уникнути головного консолідуючого моменту — другого туру наступної президентської кампанії, виключенням стали вибори Президента України 25 травня 2014 р.

Так, вибори до ВР України можуть розглядатись як вибори, що плюралізують партійний простір через достатньо низький прохідний бар'єр, а президентська кампанія — як вибори консолідації (коли у другому турі необхідно набрати більше 50 відсотків голосів виборців). Таким чином, створення «партії влади» лише частково зумовлено передвиборчою мотивацією, в сучасних умовах йде процес створення партійних структур на базі центрів впливу, що організуються навколо інститутів державної влади. Після виборів партія-переможець претендує на роль «рупора громадської думки», партія влади отримує право говорити від імені більшості до наступних кампаній.

Зрозуміло, сьогодні мова не про відтворення радянської моделі «партії влади» зразка КППС, і навіть не про посткомуністичну модель «номенклатурної олігархії». «Партія влади» після президентських виборів 2004 року, і особливо після виборів 2014 року зазнала певних трансформацій. Проте мета не змінилась — поєднання державної влади та партійних структур задля збереження впливу на прийняття рішень.

Після 1991 року «партія влади» в Україні була сформована з «прагматично зорієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державного апарату, засобів масової інформації, керівників традиційних секторів промисловості та сільського господарства» (Семенюк Т. Фінансування політичних партій на парламентських виборах [Електронний ресурс] / Т. Семенюк // Політичний менеджмент. — 2008. — № 1(28). — Режим доступу до журналу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=81&c=1963>).

В 1994 році «партія влади», що сформувалась навколо президента Л. Кравчука, мала ознаки неформальної, тобто організаційно ніяк не оформленої, а проте досить впливової суспільної сили з певними політичними та економічними інтересами та могутніми засобами захисту тих інтересів. «Партія влади» формується навколо еліт, які Джеймс Мейс називав «територіальними», бо це були «радянські люди, які не мали ніякого відношення до України, не знали, за що стоїть громада, не мали

власної позиції, принципів, проте мали власні інтереси», і тому стали не «політичною», а територіальною елітою. «Партія влади» до 1991 року була «державою», номенклатурою, апаратом, «колективним володарем державної влади і власності» (Мейс Дж. Комунізм пострадянського періоду / Дж. Мейс // Політична думка. — 1997. — № 4. — С. 50–60.) Після 1991 року законсервувати ситуацію в Україні та зберегти владу цим людям вдалося завдяки хоч і вдаваній, але «безпартійності».

Сьогодні навпаки, більшість представників «партії влади» намагаються зберегти владу завдяки активній участі у розбудові Партії регіонів трансформованої в «Опозиційний блок», Блоку «Петра Порошенка», ВО «Батьківщини», Народного фронту в тому числі на рівні регіональних організацій.

Одна з характеристик, що сприяє формуванню так званої «внутрішньої партії» — амбівалентність української влади та суспільства, а головний принцип «партії влади» — збереження влади і власності. Тому конфігурації «партії влади» можуть бути найрізноманітнішими і несподіваними, так само, як ідеологічна складова. «Партія влади» позиціонувала себе як «центристська». «Неідеологічність» в такому сенсі фактично означає «ідейну еклектичність». В самому понятті «партії влади» немає негативного змісту — це, за визначенням С. Рябова, «політична сила, партія, яка за умов парламентської форми правління і партійно-пропорційної виборчої системи здобула право на формування уряду, виборовши більшість місць у парламенті» (Рябов С. Політичні вибори: [навчальний посібник] / С. Рябов. — К. : Тендем, 1998. — 96 с.). Наведене визначення добре корелюється з обраним (здається, вже остаточно) вектором розвитку політичної системи України. Партія може прийти до влади, сформувавши уряд, а це, в свою чергу, можливо за умов існування парламентської республіки та пропорційної виборчої системи. Обидві новації стали елементом політичної реальності в 2006 році, але ні тоді, ні зараз не можна говорити з впевненістю про формування уряду політичною силою (або силами), що перемогли на виборах, враховуючи існуючу змішану виборчу систему в Україні.

Але здається, причина існування «партії влади» в сучасній Україні, яка, навіть програючи виборчі перегони, отримує владу та контроль над урядом за підтримки Президента, більш глибока і стосується не лише політиків, а й громадян.

Опоненти пропорційної системи у тому вигляді, в якому вона була запроваджена і використовувалась в Україні у 2006 та 2007 рр., а саме системи закритих партійних списків в єдиному загальнодержавному багатомандатному окрузі, наводять аргументи щодо звуження обсягу виборчих прав громадян, які, не будучи членами політичних партій, позбавляються можливості брати участь у висуванні кандидатів у народні депутати. Враховуючи сучасний стан партійної системи нашої країни, «політичні сили, що могли б скласти каркас двопартійної

системи в Україні, є скоріше, за визначенням Р. Каца та П. Мейєра, «картельними», а не демократичними (як це не парадоксально, навіть по відношенню до партій демократичного блоку, що не виявляють демократичної сутності — толерантності, правосвідомості, прагнення до компромісів і взаємних поступок). Звичайно, об'єктом критики стають і так звані «закриті» списки — тобто відсутність кореляції між місцем кандидата у виборчому списку та кількістю голосів виборців, поданих саме за цього кандидата.

Характеризуючи боротьбу за громадську думку в ході минулих кампаній, можна виділити декілька пунктів, що сприяли позитивному результату для «партії влади»: 1) персоналізація передвиборчої кампанії; 2) широке використання компромату задля створення медіа-скандалів; 3) нав'язування виборчої моделі «так — ні», «за — проти». Ці пункти, природні для виборчої боротьби, на жаль, після виборів перетворювались на проблеми державного управління, що не є оптимальним для прийняття суспільно важливих рішень. Умови управлінської діяльності зовсім інші — управління потребує командних дій та кооперацій зусиль, визначення чіткої програми дій (операціоналізація ідеологічних конструктів), пошук оптимального не з-поміж двох рішень, а створення простору альтернатив. Теми, які привертають увагу під час електоральних кампаній, відрізняються від проблем, які реально потребують вирішення. І політики частіше роблять акцент на «гарячих темах», маніпулюючи громадською думкою за допомогою мас-медіа та уникаючи складних питань.

Таким чином, «партія влади» може бути визначена як неформальний стан самозбереження в сучасній політичній еліті представників радянської номенклатури В процесі консервації та збереження власних владних повноважень вони залучають як законодавчі важелі, так і державотворчі процеси, створюючи нові інститути влади. Отже, «партія влади» виступає одночасно і конкретною організацією, і умовним визначенням процесу збереження влади радянською номенклатурою через присутність її представників, пов'язаних між собою неформальними відносинами та моральними цінностями в усіх гілках влади.

ЗАСАДИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ МІСЦЕВОГО РЕФЕРЕНДУМУ В УКРАЇНІ

Інститут референдуму в Україні відіграє провідну роль в справі становлення повноцінної правової держави. Функціональні можливості референдуму як форми безпосередньої демократії дозволяють не тільки враховувати громадську думку в процесі прийняття важливих політико-правових рішень, а й сприяти зменшенню напруги у суспільстві.

Основою вітчизняного законодавства щодо регулювання проведення референдумів в Україні є Основний Закон України та Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 06 листопада 2012 року. Доволі гостро у вітчизняному правовому просторі постає питання про інститут місцевого референдуму, що відображає безпосереднє волевиявлення територіальних громад з питань місцевого значення шляхом прямого голосування членів цих громад. Жоден із діючих в Україні законів не визначає порядку проведення місцевих референдумів, а тому, механізм реалізації права громадян на прийняття рішень із питань місцевого значення шляхом проведення місцевого референдуму відсутній. Даний механізм було закріплено в Законі України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» від 3 червня 1991 року, що втратив чинність відповідно до п. 4.12 «Заклучних положень» ЗУ «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року).

З правової точки зору референдуми на території АРК та східних регіонів було проведено всупереч діючому законодавству. Більш того повноваження АРК та окремих областей визначені в Основному Законі України, тобто єдиний легальний шлях їх змінити — через ініціювання конституційної реформи.

В Україні напрацьовано певний досвід з організації та проведення місцевих референдумів (165 в період з 1991 по 2012 роки). Предметом більшості референдумів були питання адміністративно-територіального устрою (близько третини), зміни назв населених пунктів (понад чверть), а також із інституційних питань, переважно щодо створення нових місцевих рад та довіри органам і посадовим особам місцевого самоврядування (приблизно п'ята частина референдумів) (Законодавче врегулювання інституту місцевого референдуму в Україні — К.: НІСД, 2013. — с. 25.).

Важливо відмітити, що значну роль у впровадженні інституту референдуму в тій чи іншій країні відіграє форма державного устрою. Федеративні держави наділяють місцеві органи влади повноваженнями щодо проведення місцевих референдумів. Цей процес є закономірним

продовженням процесу розширення повноважень та разом з тим відповідальності владних інституцій суб'єктів федерацій.

Політика децентралізації, щодо впровадження якої ведеться активна робота в комітетах Верховної Ради України, ґрунтується на принципах розширення повноважень на місцях із збереженням унітарної форми держави. (В. Гройсман: Законопроект про внесення змін до Конституції у частині децентралізації має бути внесений у Парламент наприкінці травня [Електроний ресурс]. — Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua>). За таких умов відновлення та удосконалення інституту місцевого референдуму представляється вкрай актуальним. Місцевий референдум як інструмент прямої участі представляє собою ефективний інструмент для вирішення конфліктних ситуацій та підвищення почуття причетності до проведення реформ на місцевому рівні.

Впровадження інституту місцевого референдуму має базуватися на міжнародних стандартах безпосередньої демократії, зокрема щодо предмету та формули референдуму. У старій редакції Закону України «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» визначалися предмет місцевого референдуму, питання, що могли виноситись на місцевий референдум, обмеження на проведення референдуму, принципи участі громадян у референдумі, порядок призначення, фінансування, голосування і визначення підсумків місцевих референдумів, а також можливість проведення місцевих дорадчих опитувань громадян України (консультативних референдумів).

Більшість питань, що належать до компетенції місцевої влади може бути винесене на консультативний референдум. В цілому законодавець має можливість розширювати цей перелік, окрім випадків, коли законом прямо заборонено вирішувати окремі питання у формі референдуму. Наприклад, обмеження можуть стосуватися внесення змін до муніципальних кордонів, планів землекористування, місцевих нормативно-правових актів загального характеру і т. д. (Recommendation No.R (96) 2 to Member States on Referendums and Popular Initiatives at Local Level. Adopted on 15 February 1996 [Electronic Resource]. — Mode of access: <http://www.migm.gov.tr/AvrupaKonseyi/Ek9.pdf>). До популярних винятків також належать питання щодо призначення та зміни місцевих чиновників (Бельгія), питання бюджетної та фінансової політики (Бельгія, Італія, Португалія, Іспанія) або виборів (Чехія, Угорщина; у Польщі та у деяких землях Австрії допускається звільнення обраного службовця на вимогу виборців шляхом проведення референдуму) (Референдуми в Європейському Союзі / О. Д. Чебаненко, О. Ю. Гришук, Н. В. Колодяжна, А. Євгенєва; За ред. Д. С. Ковриженка. — К.: ФАДА, ЛТД, 2007. — С. 179—185).

Постановка питання має вирішальне значення та вплив на остаточну позицію електорату. Вимоги щодо особливостей викладення змісту пропозиції, специфіки її текстуального оформлення направлені

на забезпечення однозначного розуміння сутності та наслідків певної пропозиції.

Політика децентралізації на рівні із розширенням можливостей громадської участі виводить на авансцену політико-правових досліджень інститут місцевого референдуму. Впровадження механізму безпосередньої демократії на місцях сприятиме гармонізації діалогу влади із громадськістю, створенню умов реального народовладдя. Створенню законодавчої бази із регулювання місцевих референдумів має передувати аналіз накопиченого за попередні роки досвіду їх організації та проведення референдумів, також важливо враховувати сучасні міжнародні стандарти в цій сфері.

МОЖАРОВА К. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук

ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В УМОВАХ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Політична динаміка, що розгорнулась в межах СРСР у 1991 році, утворила низку перспектив до формування національних суверенних утворень. Політичний переворот 18–21 серпня 1991 року став одним з базових елементів, який акумулював у собі полівекторні політичні мононаправлені процеси, що характеризувались послабленням та дезорганізацією верховної влади СРСР та значною активізацією різнорівневих політичних акторів в межах УРСР, що консолідувалися перед загрозою дестабілізуючих викликів, «національним замовленням» на суверенне самоврядування (підтвердженого політичним документом Верховної Ради УРСР — Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.) та вже ініційованими політичними трансформаціями (закони УРСР від 05 липня 1991 р. «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» та «Про Президента Української РСР» тощо). Існуючий та локалізований в українській державі прототип радянської системи партійного управління вимагав радикальної зміни за рахунок зміщення владного «центру ваги». Найбільш оптимальним інструментом для окреслення потенційних перетворень було обрано впровадження інституту президента як найвищої посадової особи української держави та глави виконавчої влади (з 5 липня 1991 р. до 14 лютого 1992 р.).

З 1991 року інститут президентства зазнав чимало змін. Законом України від 14 лютого 1992 р. № 2113–12 «Про внесення змін і доповнень

до Конституції (Основного Закону) України» президент був визнаний главою держави та главою виконавчої влади, а Конституційним Договором 1995 року — главою держави і главою державної виконавчої влади (Орзіх М. Президентська республіка — різновид республіканської форми правління / М. Орзіх // Право України. — 2009. — № 10. — С. 75). Зміна статусу Президента України з «найвищої посадової особи» на «главу держави» вважається необхідною для досягнення обмеження надлишкової централізації влади в межах однієї посади.

Зосередження значного кола повноважень в юрисдикційному полі президента в період з 1991 по 1995 рр. ще й досі викликає поліалізм точок зору відносно кінцевої моделі подібного політичного устрою, поділяючи представників наукового співтовариства на тих, що схилилися до: «над-президентської», «президентської» та «президентсько-парламентської республіки».

Важливою історичною подією для подальших змін інституту президентства стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України. Найвищий Закон України обмежив повноваження Президента України, сепаруючи інститут президентства та виконавчу гілку влади, як паралельно існуючі владні інститути, проголосивши Президента України «главою держави».

Політична криза 2004 року, яка загострилась в Україні під час виборів Президента країни, вимагала досягнення компромісу між представниками «полярних» політичних поглядів, що мало своїм наслідком прийняття Закону України від 8 грудня 2004 р. № 2222-VI «Про внесення змін до Конституції України». Важливість даного нормативно-правового акта для розвитку інституту президентства полягає у фактичному переорієнтуванні країни на парламентсько-президентську модель правління, що передбачало здійснення значного перерозподілу повноважень між існуючими гілками влади. Дані зміни стосувались: обмеження повноважень Президента України щодо процедури призначення голови та формування складу вищого органу виконавчої влади, аспектів його відставки, зменшення впливу на його діяльність та набуття права порушення питання відповідальності Уряду; отримання спікером права на виконання повноважень Президента у разі їх дострокового припинення; права підписання та офіційного оприлюднення закону, якщо Президент України не підписав закон, вето на який було подолане і т. д.

30 вересня 2010 року Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) «Про внесення змін до Конституції України» визнав його таким, що не відповідає Конституції України у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття. Дане рішення Конституційного Суду України відновило дію

Конституції України в редакції 1996 р. та повернуло країну до президентсько-парламентської моделі правління. Таким чином, Президент України отримав втрачені у 2004 році повноваження.

Політична криза, що розпочалася в Україні 2014 року, спричинила необхідність глобальних трансформаційних процесів у країні, перш за все, в інституціональному механізмі забезпечення функціонування держави. Відбулась активізація в осередках політичних сил — прихильників обмеження повноважень глави держави шляхом повернення до парламентсько-президентської моделі правління за допомогою відновлення редакції Конституції України 2004 р. Дані ініціативи були підтримані парламентом шляхом прийняття 21 лютого 2014 р. Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України». Необхідно відзначити, що за даними опитування, проведеного у грудні 2014 р. Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з Центром Разумкова, більшість опитаних (37 %) надали перевагу існуючій парламентсько-президентській моделі правління (Основні результати опитування на тему «Обізнаність громадян щодо конституційного устрою України та перспективи проведення конституційної реформи». — [Електронний ресурс]. — Режим доступу:http://pravo.org.ua/files/Const_reform/Const_sociology.pdf).

Підсумовуючи, зазначимо, що інститут президентства в межах незалежної України 1991-х — 2015-х років мав ключове значення у трансформації владно-політичного поля всієї держави. Запроваджений як інструмент протидії монопартійній політичній кризі, він виконав власну роль, але політична криза з українських реалій не зникла, а лише трансформувалася. Саме тому юрисдикційне поле Президента України зазнало значної кількості перетворень з використанням безлічі інструментів, фактично утворивши прямий взаємозв'язок між повноваженнями Президента України та парламентською більшістю. Політичні протиріччя та конфлікти існують в усіх розвинутих демократіях світу та за власним резулятивом є їх «лакмусовим папером», проте, коли поле вирішення протиріч стосується трансформацій національної влади, треба пам'ятати, що стабільність національної політичної системи за будь-яких умов є наріжним фактором створення інвестиційної привабливості країни.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ НА УСПІШНІСТЬ НЕНАСИЛЬНИЦЬКИХ КАМПАНІЙ ТА ВІРОГІДНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ НАСИЛЬСТВА

Останніми роками суспільство успішно користувалось ненасильницькими методами боротьби (ненасильницькі повстання у Киргизії, Грузії, Україні, Єгипті та Тунісі привели до падіння режимів, деякі з яких правила протягом кількох десятиліть).

Практика здійснення ненасильницької політичної боротьби свідчить про унікальність методів ненасильницької боротьби в якості дієвого інструменту повалення або зміни правлячих політичних режимів. При цьому максимальне використання широкого арсеналу економічних, психологічних, соціальних та суспільно-політичних інструментів тиску на владу, як правило, призводить до досягнення заявлених цілей. У той же час, досить висока шаблонність технологій здійснення «революційних» перетворень може привести до нівелювання або значного зниження їх ефективності. Так зокрема, стереотипність і передбачуваність в діях вірменської опозиції в ході лютневих 2008 виборів президента країни дозволила чинній владі вжити співмірні, адекватні та своєчасні контрзаходи, які фактично призвели до провалу «кольорової» революції в Вірменії. Хоча, власне кажучи, йшлося про те, що Вірменія не обійшлася без допомоги Російської Федерації у придушенні цієї революції, що також слугує прикладом надзвичайної важливості міжнародного впливу у ході та результатах політичного ненасильства.

Разом з тим, стрімке поширення в світі сучасних інформаційних і комунікаційних технологій створює сприятливі умови для діяльності різних експертів та професійних спеціалізованих структур з пошуку та апробації нових форм і методик зовнішнього управління соціально-політичними процесами в різних країнах (Социально-психологические аспекты осуществления «цветных революций» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.vrazvedka.ru/wv2/index.php?option=com_content&view=article&id=87:---q-q&catid=1&Itemid=88888896).

Окремої уваги заслуговує те, що однією з головних переваг ненасильницької боротьби є значно менша кількість людських втрат, ніж під час насильницької боротьби. Якщо перемога здобута насильницьким (збройним) шляхом, як правило з'являються прагнення відновити монополію на застосування сили, тому відбувається повна чистка попереднього державного апарату, навіть, якщо вони і переслідують мету встановити демократичний лад, цього буде складніше досягти, так як

завжди буде присутня загроза насильницьких дій (наприклад, дві революції в Киргизії).

При успішній ненасильницькій боротьбі збільшується шанс на використання в майбутньому саме ненасильницьких дій як ефективного важеля впливу суспільства на владу. Це не означає, що уряд здійснюватиме владу на «пацифістських» началах, однак, ненасильницькі дії зумовлюють децентралізацію влади, що сприяє здатності населення зберігати підзвітність еліт. Також варто погодитись з позицією Е. Ченовет, що «лідери опозиції, які прийшли до влади внаслідок мирних протестів, відчують потребу задовольнити вимоги маси, розуміючи, що відмова у відповіді на їхні запити призведе до втрати влади і ними. Таким чином, масова участь у ненасильницьких діях і *мобілізація* (виділено нами — А. П.) їхніх учасників можуть породити більше відчуття довіри та відповідальності, тоді коли конфлікт вичерпається» (Ченовет Е. Чому ненасильницький спротив ефективний: стратегічна логіка громадянського конфлікту / Е. Ченовет, М. Дж. Стефан ; пер. з англ. С. Гіріка. — К. : ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014, 78).

Однак, тут слід зазначити, що наприклад економічна ситуація ряду країн «Арабської весни» за останні кілька років не змінювалась, чому саме в 2010 році розпочались дані акції? Рівень корупції в Україні за даними Індексу сприйняття корупції за 2009–2013 роки спускав Україну все нижче і нижче за рейтингом корупційної діяльності. Чому Євромайдан вийшов проти уряду (однак це було не першочерговою метою ненасильницької боротьби) та його корупційної діяльності та продовжував свої дії, до повалення уряду В. Януковича? Як політична депривація населення впливає на успішність ненасильницьких компаній та вірогідність застосування насильства?

Тут ми беремо два критерії (фактори) для відповіді на ці питання: час і місце проведення ненасильницьких дій та виникнення цих дій лише в місцях, де є шанс на перемогу.

Припускаємо, що ненасильницькі дії мають бути більш успішними у Європі і колишньому Радянському Союзі та обох Америках, суспільства яких вважаються більш сприйнятливими до ненасильницьких форм боротьби. Найбільш вдалим ненасильницькі дії відбувались (відбуваються) у країнах колишнього Радянського Союзу, в Америці, найменше — на середньому Сході та в Азії. Також слід відзначити, що найбільший успіх ненасильницькі дії мають у визначений проміжок часу, наприклад, «Арабська весна».

Перше припущення — ймовірність, за якою ненасильницькі дії досягають успіху так часто завдяки своїй появі в обставинах, коли режим продемонстрував вразливість або перебував на перехідному етапі, що й дало опозиції сигнал перейти в наступ (більшість країн пострадянського простору). Це пояснюється тим, що ненасильницькі методи боротьби зумовлюють високу ймовірність успіху та визнання легітимності

такого уряду. І друге припущення — збройні виступи є невдалими через їхнє розгортання у найскладніших умовах, коли шанси на перемогу найнижчі. Таким чином, вибір конкретних засобів політичного опору визначає ситуація, у якій виник рух: коли шанси мінімальні або коли решта методів виявилася невдалими, ненасильницькі дії відіграють роль останньої інстанції, яка дає можливість з зусиллями знайти вихід з безвихідної ситуації, що дозволяє нам прийти до висновку, що ситуація глобалізованого світу та наявність завдяки цьому суцільних зв'язків між країнами робить можливим швидко запозичення нових практик ненасильницьких дій від однієї країни до іншої.

ТРЕТЬЯКОВА Т. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри соціальних теорій, кандидат політичних наук

УПРАВЛІНСЬКІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВНЗ

Розбудова демократичної держави як досконалого суспільно-політичного ідеалу опирається на пошуки оптимальних моделей розвитку соціально-політичних процесів, всебічне стимулювання процесів демократизації у всіх сферах життя соціуму. Особливої уваги потребує питання визначення ролі людини у соціально-політичних процесах, ступеня гуманізації політики, характеру політичної взаємодії людини і держави в українському суспільстві.

В сучасний період становлення ринкових відносин в Україні перед ВНЗ постають нові завдання, пов'язанні із новими умовами соціалізації, у тому числі виховання особистості фахівця, із розвитком таких його якостей, як високий професіоналізм, активність, діловитість, заповзятливість, мобільність, почуття відповідальності, уміння працювати, швидко орієнтуватися в ситуації, приймати самостійні рішення, поважати працю, формувати потребу в постійному оновленні знань і самовдосконаленні, розвивати культуру міжособистісного спілкування тощо (Шушкунов В. Е. Высшее образование в Украине: взгляд в XXI век / В. Е. Шушкунов // Информ. бюл. вузов Украины. — 1993. — № 10. — С.26—42.).

Вища освіта формує людський капітал держави і тому відповідає за суспільний розвиток, який цим людським капіталом здійснюється. Від рівня освіти і професійних компетенцій людей залежить, на які перетворення країна здатна. Тому, цілі і завдання розвитку країни мають бути тісно пов'язані з цілями і завданнями вищої освіти.

Сьогодні систему вищої освіти становлять вищі навчальні заклади всіх форм власності; рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти; галузі знань і спеціальності; освітні та наукові програми; стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти; органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти; учасники освітнього процесу.

Управління освітою представляє собою взаємодію суб'єктів у сфері навчання і виховання, адаптації та соціалізації, професійної підготовки та конкурентоспроможності фахівців на різних рівнях. Тобто, управління освітою — це розробка, прийняття та реалізація рішень, спрямованих на ефективне функціонування і взаємодію різних спільнот, включених в сферу освіти.

Управління у сфері вищої освіти у межах своїх повноважень здійснюється Кабінетом Міністрів України; центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки; галузевими державними органами, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади; органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать вищі навчальні заклади; Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук; засновниками вищих навчальних закладів; органами громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки; Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про вищу освіту» державну політику у сфері вищої освіти визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України та центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки. Державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на принципах:

- 1) сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя;
- 2) доступності вищої освіти;
- 3) незалежності здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів);
- 4) міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи;
- 5) наступності процесу здобуття вищої освіти;
- 6) державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної та педагогічної діяльності;
- 7) державної підтримки освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг із сплати податків, зборів та інших

обов'язкових платежів вищим навчальним закладам, що провадять таку діяльність;

8) сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти;

9) відкритості формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою.

Суб'єктами управління гуманізацією освіти та освітнім процесом в цілому можна вважати Міністерство освіти та науки України, адміністрації вишів, викладачів, які розробляють різні програми розвитку та студентство як особливої, організаційно об'єднаної інститутом, групи, яка в освітньому процесі формує своє ставлення до професії, що у кінцевому рахунку — дасть можливість сформувати повноцінну політичну еліту, яка вкрай необхідна в сучасних умовах.

Зараз можливо вже досить чітко визначити ті зміни в організації освіти, які мають цілком реальні виміри і є проявом гуманно-центричної переорієнтації вищої освіти. В першу чергу, мова йде про демократизацію і плюралізацію освітньої системи. Сьогодні практично не існує нормативних обмежень на форми власності освітнього закладу, його тип, назву, організаційні основи навчально-виховного процесу, системі внутрішньо-вузівського розпорядку та міжособистісну комунікацію тощо. І, головне, пріоритетне визначення особистісно-орієнтованого підходу, що за своїми цільовими функціями є провідним фактором гармонійного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу, зростання сутнісних сил і здібностей. І саме цей підхід дає можливість формування нового типу політичної еліти, яка має можливість та відповідний рівень підготовки щодо прийняття найважливіших для суспільства рішень.

ВЛАСОВ В. Г.

Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ СУБНАЦІОНАЛЬНИХ РЕГІОНІВ

В останні роки питання глобалізації стає одним з найбільш актуальних і досліджуваних не тільки в теорії міжнародних відносин, але й в інших соціально-гуманітарних дисциплінах, кожна з яких концентрує увагу на специфічних особливостях і наслідках глобалізації, найбільш взаємопов'язаних зі своєю предметною областю.

Сьогодні підвищується значення і посилюється вплив міжнародних організацій та інших акторів транснаціонального масштабу, наприклад, міжнародних корпорацій. Рішення, які приймаються на міжнародному рівні, зачіпають все нові сторони соціально-економічного життя держав та їх регіонів. Внаслідок посилення глобальної взаємозалежності відбувається розмивання кордонів між «внутрішніми» і «зовнішніми» політичними, економічними, інформаційними та іншими процесами. У підсумку, сфери повноважень та інтересів субнаціональних регіонів, що спочатку вважалися внутрішніми, тепер виявляються залученими до складного комплексу міжнародних взаємин. Субнаціональні регіони все більш відчують безпосередню залежність від тенденцій і наслідків розвитку глобальної економіки.

Глобалізація, що почалася з економіки, швидко переросла в комплексний феномен, який стосується політичної, соціальної та культурної сфери. Процеси глобалізації, розвиваючись на міжнародному рівні, зачіпають все нові елементи внутрішнього життя держави та її регіонів. Розвиток транснаціонального бізнесу, діяльність міжнародних фінансових інститутів, загальний інформаційний та культурний простір з легкістю долають непорушні в минулому державні кордони, доходючи до найвіддаленіших провінцій. Як пише один з визначних спеціалістів у галузі проблем глобалізації К. Охмає, «...на політичній карті кордони між країнами є такими ж чіткими, як завжди. Але на карті, що складає її конкуренцію, карті, що показує реальні потоки фінансової та промислової активності, ті кордони переважно зникли» (Ohmae K. *The Borderless World*. — N. Y.: Harper Collins, 1990. — 223 p. — p.18).

Глобалізація призвела до зміни стратегії розвитку субнаціональних регіонів у бік зменшення внутрішньодержавної централізації. В умовах системи всесвітньої економічної взаємозалежності та відкриття кордонів, субнаціональні регіони стають істотною ланкою інновацій та економічних перетворень, вони починають шукати шляхи ефективного використання нових можливостей встановлення прямих міжнародних зв'язків.

Суттєвою мотивацією безпосередньої участі органів влади субнаціональних регіонів у міжнародному співробітництві є те, що вони краще уявляють економічні проблеми та пріоритети свого регіону, більше орієнтуються на інтереси підприємств, що діють на території регіону.

Глобалізація вимагає залучення регіонів у міжнародні справи для того, щоб забезпечити власний розвиток і захистити свої інтереси в умовах міжнародної інтеграції, що розширюється, посилення конкуренції на світових ринках товарів і послуг, підвищення мобільності факторів виробництва і значущості залучення міжнародних фінансових ресурсів для місцевої економіки.

Слід відзначити, що глобалізаційні процеси в різних державах і в соціальному просторі йдуть зі значною своєрідністю. Щодо

субнаціональних регіонів, то в умовах глобалізації вони відрізняються не тільки рівнем розвитку та економічними можливостями, а й своїми неповторними малюнками того, як у них переплітаються включеність до глобальних потоків і дотримання місцевих культурних традицій і соціального ладу. Визнаючи неминучість впливу глобалізації на субнаціональні регіони слід зазначити про істотну відмінність масштабів її наслідків залежно від конкретних умов. Це пов'язано з рівнем економічного розвитку регіонів, наявністю енергоресурсів, корисних копалин або інших природних багатств та особливостей, що представляють інтерес з точки зору розвитку міжнародних зв'язків, ступенем децентралізації державного управління та спроможності адаптації його до нових умов, політичною ситуацією і низкою інших факторів, що визначають унікальність кожного регіону.

Глобалізація зберігає і навіть у певному ступеню посилює регіональну нерівність. Це пояснюється тим, що тільки найбільш розвинені субнаціональні регіони отримують максимальні переваги від міжнародної інтеграції, домагаючись комплексного позитивного ефекту в результаті виходу на світові ринки, створення конкурентоспроможних виробництв та залучення міжнародних фінансових ресурсів (Насыров И. Р. Международное сотрудничество регионов. Мировая практика и опыт Татарстана / Насыров И. Р. — Казань, 2007. — 330 с. — с.19).

Підводячи підсумки розгляду глобалізації як чинника, що сприяє міжнародному співробітництву регіонів, слід зазначити, що вихід субнаціональних регіонів на міжнародну арену, в першу чергу, викликаний необхідністю забезпечення стабільного і динамічного розвитку. Можна по-різному оцінювати позитивні та негативні наслідки глобалізації для субнаціональних регіонів, проте необхідно визнати об'єктивність процесів, що відбуваються зараз і вживати своєчасних заходів з боку органів влади щодо адекватного реагування на виклики глобалізації, досягненню найбільшого позитивного ефекту від інтеграції до загальносвітової системи фінансово-економічних відносин.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ ПОСТКОНФЛІКТНИХ ПРОЦЕСІВ

Завершальною стадією у динаміці політичного конфлікту є пост-конфліктний період. Він характеризується ліквідацією основних протиріч між сторонами, стабілізацією ділових відносин і появою елементів співпраці і довіри.

В науковому обігу існує поняття «завершення політичного конфлікту», яке більш широке ніж «вирішення політичного конфлікту», адже конфлікт може завершитись у зв'язку з загибеллю обох сторін, хоча це не означає, що конфлікт був вирішений. Тобто відсутність будь-яких причин розуміється завершенням конфлікту, а вирішення конфлікту є становищем, коли припиняється протистояння.

При завершенні політичного конфлікту також потрібно пам'ятати про постконфліктний процес, якщо конфлікт закінчився у зв'язку з відсутністю одного з елементів конфлікту. Варто постійно контролювати, щоб з таких самих причин чи між цими самими суб'єктами не виник новий конфлікт, і нейтралізувати можливості виникнення нового конфлікту.

В українському суспільстві не завжди закінчення чи вирішення політичного конфлікту характеризується миром і співпрацею сторін. Інколи закінчення одного конфлікту може стати причиною для розвитку іншого, який, як правило, ще більш небезпечніший, ніж першочерговий політичний конфлікт. Наприклад, політичний конфлікт кінця 2013-початку 2014 року щодо подальшого розвитку українського суспільства в євроінтеграційному напрямку закінчився достроковими виборами Президента України і підписанням угоди про асоціацію (політичної та економічної частин). Але цей політичний конфлікт став причиною дестабілізаційних процесів на сході країни та анексією Кримського півострова.

Тому варто усвідомлювати можливість негативних наслідків політичного протистояння. Недоцільно намагатися радикально міняти устрій суспільства при зміні політичної сили в органах управління. Потрібно продовжувати здійснення заходів по примиренню учасників конфлікту уже на постконфліктному етапі. Адже, якщо одна із сторін протистояння не задоволена кінцевим результатом, то такі дії можуть стати джерелом нового конфлікту з іншим об'єктом, на іншому рівні і з іншим суб'єктним складом учасників.

Звичайно, при будь-якому варіанті вирішення конфлікту соціальна напруга у відносинах між колишніми противниками буде зберігатися

певний період часу. Можливо, для того, що забути негативні спомини, потрібні десятиліття, коли виросте нове покоління людей, які не відчували на собі жаху минулого конфлікту. На підсвідомому рівні таке негативне сприйняття опонентів у минулому може передаватися з покоління в покоління і кожного разу згадуватися при черговому загостренні спірних проблем.

На думку Д. Н. Мацкевича, при постконфліктній ситуації доцільне застосування права. Право містить таку особливість, як відновлювальний характер негативного впливу. Зазвичай лише охоронної та регулятивно-регламентуючої функції буває недостатньо. Наслідки політичного конфлікту можуть бути непередбачуваними і негативними як для однієї сторони, так і для обох сторін. Тому потрібно застосовувати право для регулювання не лише самого політичного конфлікту, але і для його наслідків, як важлива умова досягнення порушеного стану стабільності і взаємоповаги. Головною ознакою позитивних змін між відносинами при механізмі правового регулювання сторін є проста реалізація суб'єктами конфлікту своїх набутих прав і обов'язків, що повністю може призвести до завершення конфлікту (Мацкевич Д. Н. Механизм правового регулирования политического конфликта / Д. Н. Мацкевич // Актуальні проблеми політики політики : Зб. наук. праць. — 2001. — Вип. 10. — С. 666).

Головне, щоб такі права були рівнозначними для усіх суб'єктів політики, і громадяни могли відчувати свою значимість та дієвість у політичних справах, щоб відкритість і прозорість політичної системи була не лише документально регламентована, а й практично вживана.

З огляду на усе вищезазначене, акцентуємо увагу на те, що політичні конфлікти не можна затягувати та сподіватися на їх самостійне вирішення. Можна намагатися його не помічати, ігнорувати, але це лише допоможе йому набрати нових обертів, що в кінцевому результаті може розвалити політичну систему. Постійно потрібно пам'ятати про попереджувальні та стабілізаційні заходи, які допоможуть суспільству уникати певної частини політичних конфліктів.

У зв'язку з кардинально різними політичними поглядами в українському політичному процесі, питання політичного конфлікту має бути під постійним контролем уповноваженої особи на вищому державному рівні. Для того, щоб вирішити політичний конфлікт, потрібно прикласти багато зусиль. Причин, що можуть спровокувати нові політичні конфлікти, багато: територіальна реформа, пенсійна реформа, медична реформа, земельні питання. Щоб не спричинити зародження нового конфлікту, потрібна прозора процедура дій влади з найважливіших життєвих питань суспільства.

Отже, стабілізаційні процеси мають важливе значення для повного врегулювання та своєчасного попередження політичних конфліктів.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Дослідженням проблем становлення і розвитку політичних режимів займалося і займається багато вчених. Але в більш-менш завершеному вигляді теорія політичних режимів складається лише в 50-ті роки ХХ ст. Разом з цим багато питань цієї теорії лишається досі в стадії розроблення. Це торкається питання трансформації тоталітарних та авторитарних режимів у демократичні.

Для науки і для політичної науки зокрема, ця проблема не нова, тому що немає в світі країни, яка не пережила б періоду реформування політичного режиму. Тому це питання актуальне. З розвитком загально-го політичного питання, питання реформування та трансформації політичних режимів не втрачає своєї актуальності. Воно актуальне й нині для цілого ряду країн, особливо країн Центральної та Східної Європи, України, які знаходяться на цьому етапі і прикладають чимало зусиль, щоб пройти його як найшвидше.

Проте єдності в поглядах на проблеми реформування та трансформації політичних режимів у вчених немає. У 60-х роках ХХ ст. ряд учених дійшли думки, що недемократичні режими є досить тривалим феноменом політичної реальності.

Процес демократичних перетворень в центральноевропейських державах засвідчує такі основні принципи як поступовість і поетапність. Опора в перетвореннях на ці принципи особливо актуальна для тих країн, які виникли на території колишнього СРСР, там практично не існувало багатопартійності, політичної опозиції, розподілу влади, демократичних інститутів та приватної власності.

Саме через ці чинники та в силу інших факторів внутрішнього і зовнішнього розвитку не можна гарантовано заявити, що пострадянські країни в своїй трансформації напевно опиняться в демократичній державі. Адже поняття «трансформація» на відмінну від поняття «реформа» несе зовсім відмінне внутрішнє навантаження. Особливо це помітно в межах європейського дискурсу. Але на відміну від країн Східної Європи, на Заході це не просто данина моді, необережність чи політична риторика посткомуністичної епохи. Поняття «реформа» і «трансформація» слугують інструментом творення світу інших цінностей та іншого ритму життя. Водночас вони слугують критеріями готовності щодо інтеграції країн у європейські і євроатлантичні структури безпеки.

Багато авторів акцентують свою увагу на трансформації політичних систем саме пострадянських країн, використовуючи при цьому

здобутки західних вчених. На цій базі, створюючи свої власні ідеї і теорії, дослідники пострадянського простору проводять аналіз факторів, які спричинили розпад СРСР та наслідки цього процесу, що відбулися внаслідок цього: можливі варіанти розвитку при використанні досвіду західних країн у різних сферах суспільно-політичних перетворень.

На сьогоднішній день і західні, і вітчизняні вчені схилиються до декількох можливих варіантів суспільних і державних трансформацій на пострадянському просторі. Зокрема, ці моделі достатньо докладно проаналізовані О. Романюком, який зводить їх до трьох основних типів: модель прямого переходу до демократії, модель двофазового переходу і модель зворотного зв'язку.

Аналіз історичних подій кінця ХХ століття дозволяє зробити висновки, що процеси демократизації в сучасному світі набувають певної динаміки і небаченого розмаху. Причому демократичні зміни відбуваються майже синхронно в абсолютно різних і важко порівнюваних між собою історичних, культурно-цивілізаційних, соціально-економічних і політичних середовищах. Особливо це відчутно у євразійському регіоні, тобто в країнах посткомуністичного і пострадянського простору. Але слід відмітити і інше — поза їхнього впливу залишаються країни, які традиційно відносяться до мусульманського світу і деякі держави з комуністичними режимами (Китай. В'єтнам).

Тоталітарні режими мають свою власну специфіку трансформацій, яка обумовлюється саме їх особливостями. Мова йде не лише про політичну трансформацію, а й про зміни, які відбуваються крізь всю систему держави — економічну, культурну, політичну. Змінюється політична ідеологія, змінюється партійна система, змінюється ставлення до наявності опозиції. Цей процес охоплює усі сфери суспільного життя, зокрема трансформується й свідомість людей, яка деякою мірою починає орієнтуватися на різноманіття свобод у суспільстві.

БЛІНЦОВА В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафебри соціальних теорій

ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ ТА ГРОМАДЯН В УМОВАХ Е-ДЕМОКРАТІЇ

У процесі розвитку ідеї е-демократії було сформульовано наступні підходи до розуміння цього терміну: — електронна демократія як складова політичної системи; — електронна демократія як механізм забезпечення політичної комунікації; — електронна демократія як форма

політичної організації суспільства; — електронна демократія як інструмент зміцнення демократії та демократизації.

Наприкінці ХХ століття у процесі концептуалізації ідеї електронної демократії було теоретично обґрунтовано два основних механізми електронної взаємодії влади та громадян. По-перше, механізм електронної участі громадян у процесі формування, прийняття та реалізації владних рішень. Він потребує розвиненої інформаційної мережі щодо електронного інформування громадян, надання електронних консультацій органами влади, діалог посадових осіб з громадянами он-лайн, партнерство органів державної влади та громадян, впровадження системи «електронний парламенту». По-друге, механізм електронних виборів, які здійснюються за допомогою електронного голосування.

Досліджуючи генезу ідеї е-демократії можна навести основні «віхи» її концептуалізації. При цьому на кожному етапі відбувалась певна кристалізація розуміння самого поняття «електронної демократії», яке вбирало основні здобутки теорії політичних систем та політичних комунікацій.

По-перше, кібернетична теорія систем, яка у політологічному вимірі знайшла своє вираження у таких теоріях, як:

- комунікативна модель політичної системи (Д. Істон);
- інструментальна модель політичної системи (Г. Алмонд);
- теорія кібернетики як політичного управління (К. Дойч).

По-друге, теорія комунікації М. Мак-Люена. Канадський вчений одним із перших зафіксував та дослідив тренди розвитку комунікації та вплив мас-медіа на суспільні відносини. Недарма саме на його честь було названо ситсему електронних мас-медіа — «Галактикою Мак-Люена», яка прийшла на зміну друкованим медіа «Галактики Гутенберга». Г. Мак-Люен твердив, що засоби масової комунікації формують характер суспільства, а масова культура дає людині змогу прилучитися до культурних цінностей. У «глобальному селищі» за допомогою електронної комунікації організується вільне спілкування людей. Системи культури, що розвиваються історично, Г. Мак-Люен розділяв на усну, писемну і аудіовізуальну, вважаючи вивчення комунікативних засобів головним для вирішення завдання успішної взаємодії людей.

По-третє, концепції, що поєднували теорії демократії та теорії комунікації:

- теорія теледемократії Т. Беккера, К. Слейтона та Г. Артертона;
- теорія електронної республіки Л. Гроссмана;
- теорія електронної демократизації М. Хагена;
- теорія медіатизації політики та появи нового правлячого класу — медіакратії (Г. Оберройтер);
- теорія кібердемократії та деліберативної демократії (Ю. Габермас).

Одна з актуальних теорій, що аналізує трансформації політичної взаємодії в інформаційну добу, — це теорія «інформаційного суспільства». Термін «інформаційне суспільство», який зараз широко використовується у мас-медіа та наукових візіях, застосовується для позначення особливого виду суспільної формації, пізніх різновидів постіндустріального суспільства та, водночас, нового етапу розвитку людської цивілізації. Основою теорії інформаційного суспільства стала концепція постіндустріального суспільства, розроблена Д. Белом.

У процесі визначення оптимальної моделі демократичної форми правління відбувалась концептуалізація ідеї електронної демократії, як політичної організації суспільства, що ґрунтується на основних принципах демократії (народний суверенітет, виборність, права та свободи громадян, поділ влади, плюралізм та ін.) та передбачає активне залучення громадян до політичного процесу за допомогою засобів інформаційних технологій.

Але головна ідея, яка виникла та розвивалась у процесі концептуалізації електронної демократії — це принцип політичної участі громадян. І не лише у виборчий період, а участь громадян в публічному управлінні та прийнятті політичних рішень.

Польський автор М. Косіковський аналізує електронне голосування якраз з цієї позиції. М. Косіковський пише про демократію як про найбільш бажану форму правління, але, з іншого боку, відмічає кризу демократії у західному світі. Ця криза є результатом етичної проблеми порушення довіри між виборцями та їх представниками. Особливо ця недовіра помітна з боку виборців — вони не довіряють політикам або політичній системі, і, на думку М. Косіковського, коріння проблеми заглиблюється саме в політичну систему, яка в певний момент втратила довіру людей. Ольга Зернецька, розкриваючи позицію М. Косіковського, у рефераті «У дзеркалі комунікативних процесів» (Зернецька О. У дзеркалі комунікативних процесів / О. Зернецька // Політика і час. — 2004. — № 12. — С. 65–69) відмічає, що запропоноване польським дослідником вирішення цієї кризи довіри у демократичних суспільствах має на меті поновити довіру, використовуючи електронні методи голосування, щоб наблизити репрезентативну демократію ближче до її демократичного коріння.

Варто погодитись із Ю. Мазурок у тому, що «На відміну від представницької демократії, в умовах е-демократії участі збільшується рівень можливості залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень. Розвиток інформаційно-комунікативних технологій сприяв переходу політичних комунікацій від однолінійності до багатовекторності, результатом чого стало формування мережових політичних комунікацій» (Мазурок Ю. О. Концепції електронної демократії в зарубіжній політичній думці / Ю. О. Мазурок // Грані. Науково-теоретичний

і громадсько-політичний альманах. — Дніпропетровськ: Вид-во «Грані». — 2011. — № 1(75). — с. 160].

У цьому контексті використання електронних методів голосування, які розділяють «адміністративний» і «репрезентативний» аспекти політичного життя, розглядається як один із засобів відродження демократії.

КЮСЦЕ Л. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

СУБ'ЄКТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У процесі глобального політичного розвитку набувають особливої теоретичної та практичної ваги проблеми взаємодії влади та суспільства, державних та громадських інституцій, національних урядів та наднаціональних органів управління. Це обумовлює необхідність дослідження суб'єктів громадської думки в умовах глобалізації, визначення основних політичних та не-політичних (національних акторів та наднаціональних інституцій) суб'єктів її формування.

Проблема суб'єктного виміру процесу формування громадської думки у політичній теорії та міжнародних відносинах, інституційного оформлення та трансформації суб'єктів формування громадської думки у напрямку модернізації та демократизації, їх впливу на динаміку глобального політичного процесу в цілому досліджувалась у роботах таких зарубіжних авторів, як Г. Алмонд, З. Бауман, У. Бек, Ю. Габермас, Р. Даль, М. Кастельс, Дж. Кін, Р. Робертсон, Дж. Сарторі, П. Циганков, Й. Фрідмен, О. Хархордин, Ф. Шміттер та ін.

Розгортаючи аналіз досліджуваної проблеми, автор спирається на здобутки таких українських вчених як Г. Бірюков, М. Головатий, Є. Головаха, С. Кононенко, Н. Костенко, С. Макеев, М. Михальченко, В. Терещук, Д. Яковлев, В. Якушик та ін.

Політичні трансформації останніх десятиліть, що аналізуються у межах теорії глобалізації, полягають у виробленні та впровадженні ефективних механізмів міжнародних відносин, що передбачає урахування динаміки громадської думки не лише на піковій фазі ідеологічного та політичного протистояння у ході виборчих кампаній (модель «електоральної демократії»), а й у процесі урядування на локальному, національному та глобальному рівнях (модель «консолідованої демократії» та «інтерактивної демократії» П. Розанвалона).

Повною мірою це стосується суб'єктів формування громадської думки: у одному просторі та часі світової політики наявні суб'єкти, які використовують абсолютно різні засоби впливу на формування громадської думки — від загрози насильства та витончених маніпуляцій до комунікативних технологій та раціональної аргументації.

У громадській думці проявляється комплекс переваг, які висловлюються значною кількістю індивідів з загальнозначущих питань. До ознак громадської думки в умовах глобалізації відносять публічність висловлювання думки, широку поширеність, рухливість, динамічність. Громадська думка в умовах глобального розвитку передбачає постійний процес боротьби групових думок, інтересів та цінностей між національними та наднаціональними гравцями.

Важливість дослідження суб'єктів формування громадської думки у перехідному, поставторитарному суспільстві обумовлена поєднанням двох процесів: становлення незалежної суверенної держави та відкритість загальносвітовим процесам глобалізації, що потребує відповідної адаптації.

Глобалізацію можна назвати «мегатрендом» сучасного політичного розвитку, яка призводить до зміни суб'єктів формування громадської думки. У добу модерну до них відносились державні інституції (парламенти, суди, національні уряди, органи місцевої влади), друковані та аудіовізуальні мас-медіа, церква, політичні партії, лідери, інституції громадянського суспільства, національні економічні актори. Деякі з них зберігають свій вплив у процесі глобалізації.

У сучасних умовах йдеться про формування симбіозу «нових» та «старих» суб'єктів громадської думки: держави, ТНК, міжнародних організацій (ООН, ЄС, НАТО, ЮНЕСКО та ін.), поєднання печатного слова та візуального образу у мережі Інтернет, утворення глобальних професійних асоціацій та інституцій громадянського суспільства, зростання ролі суб'єктів регіональної інтеграції та нових суспільних рухів та субкультур.

Серед усіх трендів формування громадської думки періоду глобалізації основним виступає творення нового суб'єкта у процесі інтеграції двох типів міжнародних акторів: держави та транснаціональних корпорацій. Утворюється корпоративна держава, яка захищає свої інтереси на рівні світової політики та міжнародних відносин, здійснює експансію на нові ринки та території.

Проте, існує і небезпека розвитку штучного механізму формування громадської думки за допомогою глобальної політичної інженерії. У сучасному світі твориться ціла система (мережа) глобальних технологій, зміст якої зумовлено взаємодією основних параметрів світового порядку — сили, інтересів, цінностей і комунікацій та основних суб'єктів управління — держав та корпорацій.

Глобальні технології формування громадської думки представляють специфічні різновиди соціальних та політичних технологій, що

характеризуються спрямованістю держав-корпорацій на досягнення стратегічного управлінського ефекту глобального або транснаціонального рівня.

Як альтернатива посиленню впливу держав та ТНК на процес формування громадської думки у сучасному світі відбувається зростання активності громадських асоціацій, поява нових субкультур та нових рухів (екологічних, анти-глобалістських, альтерглобалістських, феміністських).

КОСТЕНКО В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

ПЕВНІ ПІДХОДИ ТА ЗАХОДИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СЬОГОДЕННЯ

Щодо сучасного стану політичного та законодавчого процесу у сфері міграцій можна зробити низку зауважень. По-перше на сьогодні міграційна політика та управління міграціями в Україні нагадують «мозаїку», яка має елементи погано складені. По-друге, за відсутності стратегічного мислення та серйозної роботи в галузі міграцій, посилюється жорсткість правових норм, тобто має місце пошук найпростіших шляхів. По-третє, мотиви законотворчості мало пов'язані з власне міграцією. Вони обумовлені політичною боротьбою міжвідомчою конкуренцією, саморекламою окремих політиків тощо.

Останніми роками на невизначеність стратегічних цілей міграційної політики України накладалося ще й політичне протистояння та боротьба гілок влади, що обумовило небезпечне зволікання з прийняттям життєво важливих законодавчих норм, падіння ефективності управлінських рішень у сфері міграцій. У зв'язку з цим питання подальшого розвитку міграційної політики України потребує невідкладного вивчення та прийняття конкретних заходів, імовірність ефективності яких завдяки певній політичній стабільності та деяким ознакам поживлення економіки зростає.

Щоб бути успішною країною в сфері міграцій, необхідно щоб державна діяльність була направлена на здійснення комплексного аналізу нормативно-правих актів, що становлять законодавчу базу управління міграційними процесами. Розробити в результаті цього аналізу Кодекс міграційного законодавства як цілісний документ, в якому будуть відображені всі процедури, повзані з правовим статусом іноземців та осіб без громадянства від моменту перетину ними державного кордону України і до набуття громадянства України.

Крім того, серйозною проблемою є трудова міграція, як громадян України, так і іноземних працівників в Україні. На сьогодні немає такого закону який би регулював трудову міграцію в цілому, який би виходив із завдань, що витікають із Концепції державної міграційної політики.

Необхідно налагодити більш тісну координацію діяльності різних відомств, відповідальних за регулювання міграційних процесів, місцевих органів державної влади.

Так, О. А. Малиновська визначає, що державна діяльність має: по-перших, виходити з реальної міграційної ситуації, що потребує глибокого вивчення та оперативного від сканування її змін; по-друге, розглядати таку міграційну ситуацію, в контексті перспектив соціально-економічного та демографічного розвитку країни, що характеризується стрімким зменшенням кількості населення й можливим дефіцитом трудових ресурсів уже в найближчому майбутньому; по-третє, спиратися на пріоритети загальної стратегії розвитку країни; по-четверте, використовувати весь комплекс механізмів державного управління, у т.ч. правові, адміністративні, економічні, інформаційні тощо (Міграційна політика України: стан та перспективи розвитку/О. А. Малиновська. — К.: НІСД, 2012. — с. 23).

Оскільки найбільш значущим міграційним потоком на сьогодні є трудова міграція громадян України, у центрі держави передовсім має стояти захист прав та інтересів українців, працевлаштованих за кордоном, заохочення їх повернення на батьківщину. А для цього необхідно скоротити вплив з України, зменшити обсяги трудової еміграції за кордон за рахунок створення умов для розвитку дрібного бізнесу, надання інформації про ризики та небезпеки зовнішньої трудової міграції. Крім того, обов'язком держави є захист прав та інтересів громадян на роботі за кордоном шляхом здійснення відповідних засобами як зовнішньої політики (підписання різних міжнародних домовленостей, надання допомоги мігрантам дипломатичними каналами), так і внутрішньої політики (надання мігрантам необхідної інформації щодо країни призначення та умов працевлаштування в ній, сприяння перевізній підготовці, підтримка сімей, що залишаються на батьківщині). Також однією із задач є заохочення повернення трудових мігрантів на батьківщину на наданні їм допомоги в реінтеграції.

Удосконалення міграційної політики держави має відбуватися на основі комплексного підходу із врахуванням усіх потенційних вигод, що може принести Україні міжнародна мобільність разом із обумовленими нею ризиками та викликами.

У рамках комплексної міграційної політики належне місце має посісти політика щодо імміграції в Україну. Адже вже через 10–12 років країна зіткнеться з проблемою дефіциту робочої сили, що може загальмувати поступ економіки. Скорочення та старіння населення є на сьогодні безальтернативними. Тому тенденція до зростання потреби у

людях працездатного віку об'єктивна і довгострокова. Міграція перетворилася чи не на єдину можливість її задоволення. За таких обставин уже зараз необхідно активізувати політику імміграцій у відповідності до національних інтересів держави (Міграційний профіль. Україна — 2014 р. сайт Державної міграційної служби України : dmsu.gov.ua).

Діапазон дії міграційної політики значно розширюється, взаємопов'язаність її окремих напрямків посилюється, що сприяє оформленню цієї політики як цілісної системи, що поєднує: протидію чинникам, що породжують еміграцію; власне міграційну політику, тобто систему заходів із врегулювання переміщень населення та протидії нелегальній міграції; широкий спектр заходів з інтеграції іммігрантів (соціально-економічних, освітньо — культурних, політичних); забезпечення підтримки й тісного зв'язку зі співвітчизниками за кордоном, використання фінансового, соціального, інтелектуального, політичного, демографічного потенціалу діаспори в інтересах країни, заохочення імміграції її представників. Крім того, ще однією вирішальною передумовою якісних змін у сфері міграційної політики є наявність сприятливого суспільного клімату. Важливо, щоб суспільство визнавало, що грошові перекази працівників-мігрантів з-за кордону відіграють значну роль у подоланні бідності, розвитку дрібного підприємства та формуванні середнього класу. У формуванні позитивного сприйняття міграції, мінімізації анти іммігрантських настроїв, запобіганні расизму та ксенофобії, підвищення рівня толерантності у суспільстві, величезну роль відіграють ЗМІ, що мають об'єктивно висвітлювати міграційну ситуацію.

Таким чином, політика у сфері міграції має формуватися в рамках дострокової стратегії розвитку країни, в яку її необхідно інкорпорувати як один із можливих, проте слабко використаних чинників поступу, мати комплексний, тобто різнобічний та різнорівневий характер, забезпечуватися скоординованою діяльністю різних відомств, користуватися розумінням та підтримкою у суспільстві.

МАТІЄНКО А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри соціальних теорій

УРАХУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ФАКТОРУ У ПОБУДОВІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ДЕРЖАВ — УЧАСНИКІВ ЄС

В європейських процесах проблемними є питання захисту національних меншин і забезпечення їм повного обсягу прав нарівні з титульними націями. Вирішення цих проблем є досить важким і не має однозначної відповіді, так як в кожній європейській державі положення національних меншин різне і при цьому кожна держава намагається зайняти найбільш вигіднішу позицію у сфері регулювання міжнаціональних відносин. Тому важливим є така побудова зовнішньої і внутрішньої політики держави, при якій забезпечиться ефективна реалізація прав національних меншин (Мишловская О. Правовые и институциональные основы решения проблем этнонациональных меньшинств : европейский опыт / О. Мишловская // МАГІСТЕРІУМ. — 2002. — Вип. 10. — С. 87).

У державах ЄС, а також країнах — кандидатах на вступ протягом першого десятиліття XXI століття відбулися значні зміни для забезпечення фактичної рівності та захисту від усіх видів дискримінації. У 2000 році були ухвалені дві директиви, що забороняли дискримінацію за такими ознаками, як расове чи етнічне походження, релігія або віросповідання, вік, стан здоров'я та сексуальна орієнтація. Ці директиви означали фундаментальні зміни у самих підходах до проблеми дискримінації: всі країни — дійсні та майбутні члени ЄС — мали переглянути своє національне законодавство та привести його у відповідність до зазначених директив. Спеціальну програму плану дій у боротьбі з дискримінацією було розроблено ЄС на 2001–2006 роки.

Огляд, підготовлений Європейською Комісією, базувався на детальних звітах кожної з країн-кандидатів, які були поділені на три групи: держави, які вже зробили перші кроки для транспозиції директив ЄС; ті, що розпочали цю роботу; країни, в яких ще немає конкретних планів щодо транспозиції.

До першої групи віднесено шість країн: Румунія, Словаччина, Латвія, Словенія, Литва та Мальта. Підсумковий аналіз, здійснений Європейською Комісією стосовно цих країн, показав таке:

У Румунії Розпорядження № 137 «Про запобігання та покарання за всі форми дискримінації», видане у серпні 2000 року, було підкріплене законом, ухваленим парламентом у 2002 році (Закон № 48/2002). Заборона дискримінації містить багато ознак; хоча вік у ньому фігурує не повною мірою, новий Трудовий кодекс від січня 2002 року забороняє дискримінацію на підставі віку, окрім усього іншого.

Схожі зміни відбулися в національному законодавстві Словаччини та Латвії, в яких нові трудові кодекси були ухвалені, відповідно, у квітні та червні 2002 року. Обидва містять заборону дискримінації на всіх підставах, за винятком сексуальної орієнтації. Цікаво, що у перших проєктах остання ознака була наявна, але вилучена в процесі розгляду цих документів у національних парламентах.

Словенія прийняла новий закон про працевлаштування у 2002 році; в ньому заборонено дискримінацію на підставі всіх ознак, наведених у статті 13 директиви ЄС, хоча згідно з висновками Єврокомісії не досягнуто повної відповідності з деякими детальними аспектами Директив — наприклад, бракує визначення прямої та непрямої дискримінації.

У Литві новий Трудовий кодекс набув чинності 1 січня 2003 року. Він містить заборону за всіма ознаками статті 13 Директиви ЄС, за винятком згадки про інвалідність. Проте закон «Про соціальну інтеграцію інвалідів» 1998 року вже містив таку заборону. Більше того, у листопаді 2002 року було розроблено і подано на розгляд парламенту законопроект «Про рівні можливості»; у ньому, зокрема, передбачено розширення повноважень уже існуючого Омбудсмена з питань рівних можливостей чоловіків та жінок шляхом включення всіх інших ознак, що містяться в статті 13.

Нарешті, Мальта ще з 2000 року мала спеціальне законодавство стосовно дискримінації інвалідів; таке законодавство було посилено у 2002 році законом про працевлаштування та трудові відносини. Як і в Латвії та Словаччині, цей закон представляє невичерпний список ознак, на підставі яких заборонено дискримінацію; зокрема, в цьому списку відсутні вік та сексуальна орієнтація. Треба зауважити, що так сталося, незважаючи на участь у процесі підготовки законопроекту громадських організацій, які наполягали на включенні сексуальної орієнтації до загального списку ознак.

У країнах другої групи розпочалися дискусії стосовно імплементації директив ЄС. Найбільш активними виявилися Болгарія, Естонія та Польща, де відповідні законопроекти вже були подані до національних парламентів. У Болгарії законопроект про попередження та відвернення дискримінації спрямований на впровадження єдиного антидискримінаційного законодавства, в якому визначено всі можливі форми дискримінації; ефективність реалізації його положень посилена заснуванням Комісії щодо захисту від дискримінації. Однак ухвалення цього закону супроводжувалося протидією громадської та парламентської опозиції.

В Естонії законопроект про рівність та однакове поводження також містив усі можливі підстави для здійснення дискримінаційних актів, однак потрапив під активний спротив певних парламентських фракцій. В результаті цей законопроект було відкликано, і почалася робота над його новою версією. Проте на той час уже був ухвалений закон

про спеціальний орган центральної влади, відповідальний за протидію дискримінації на будь-яких підставах. У Польщі перші читання нового Трудового кодексу, узгодженого з директивами ЄС, відбулися у 2003 році. Також було підготовлено законопроект про започаткування Головної інспекції з питань дискримінації.

У Угорщині міністерство юстиції в цей період підготувало Концепцію як складову ширшого процесу консультацій з усіма зацікавленими гравцями. Важливо, що в цьому документі передбачається створення єдиного всеохоплюючого антидискримінаційного закону. На підтвердження серйозності урядових намірів у цій сфері було запроваджено посаду міністра без портфеля, відповідального за забезпечення рівних можливостей.

У Чеській Республіці урядова робоча група підготувала загальний законопроект про захист від дискримінації з метою імплементації директив. Нарешті, Кіпр також долучився до роботи над новим законодавством, що мало забезпечити дотримання директив. Оголошено, що після завершення тексту законопроекту він буде представлений для обговорення соціальним партнерам та громадським організаціям. Країни третьої групи, зокрема Туреччина, на той час не вжили дієвих заходів у сфері протидії та захисту від дискримінації.

Кожна країна може на свій розсуд і будь-якими методами впливати на етнонаціональну ситуацію на своїх теренах, але головне, щоб при цьому дотримуватись права всіх представників етносів, які проживають або тимчасово перебувають на її території. У рамках міжнародних європейських організацій та на рівні кожної окремої держави європейського регіону вже прийнято ряд документів, що гарантують захист прав меншин, проте реальна ситуація свідчить про багато суперечливих моментів та небажання багатьох держав реально вирішити проблеми, що стосуються існування на їх території національних меншин.

КАРАВАЙЦЕВА О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри соціальних теорій

ВПЛИВ ВИБОРЧОЇ СИСТЕМИ НА ВРЕГУЛЮВАННЯ ЕТНІЧНИХ КОНФЛІКТІВ В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ

Виборча система Боснії і Герцеговини є породженням Дейтонських угод 1995 року. Боснія і Герцеговина — держава, в якій національне питання сприймається досить хворобливо, а розділ між трьома основними націями, що проживають в ній, штучно підтримується як складним

територіальним пристроєм держави, так і його законодавством, у тому числі виборчим. Виборча система Боснії і Герцеговини пройшла в своєму розвитку декілька етапів. Перший електоральний цикл — з 1996 по 1998 роки — пов'язаний із спробами зміцнення встановлених інститутів за рахунок неінституційного маніпулювання: зняття кандидатів, впливи на ЗМІ і т. д. Другий електоральний цикл — з 1998 по 2002 роки — пов'язаний з розробкою нового виборчого законодавства. Головна проблема для Боснії і Герцеговини полягала в тому, щоб створити таку систему агрегації і репрезентації інтересів, яка не була б заснована на національному розділенні, і при цьому захистити права і інтереси основних національних груп. У країні відсутні сильні партії із змішаною (у національному відношенні) електоральною базою.

Світова спільнота бачила своє завдання в тому, щоб сприяти створенню і діяльності таких партій, підвищенню їх електоральної підтримки. У післявоєнний період міжнародні інститути, перш за все ОБСЄ, не раз міняли форму виборчої моделі на виборах різних рівнів, намагаючись підштовхнути виборців Боснії і Герцеговини до крос-національних стратегій голосування. Розробка виборчої моделі для Боснії і Герцеговини у 1996–2001 роках відображала динаміку уявлень про методи регулювання міжнаціональних протиріч в розділених співтовариствах. Спочатку відповідно до загальних положень Дейтонської угоди в ньому використовувалися консоціальні методи, а потім були випробувані елементи інтеграційного підходу. «Правила і положення» Тимчасової виборчої комісії, схвалені 16 липня 1996 року, встановили на виборах в законодавчі органи влади пропорційне представництво з простою квотною системою. Вибори президентів Федерації Боснії і Герцеговини і Республіки Сербської, а також членів Президії повинні були проходити по мажоритарній системі. На загальних виборах були утворені два виборчі округи, що охоплювали території Федерації Боснія і Герцеговина і Республіки Сербської. Вибори Палати представників Боснії і Герцеговини проводилися по закритих партійних списках. У Республіці Сербської і у Федерації Боснія і Герцеговина голосування проходило по окремих бюлетенях. Місця розподілялися пропорційно. Мінімальний бар'єр не встановлювався. Запропонована ОБСЄ система розподілу місць в Палаті представників повинна була максимально відповідати тому, як розподілилися голоси виборців на виборах (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina. Provisional Election Commission. Rules and Regulations. 1996. Sarajevo. Partial Decision U 5/98 I of 29 and 30 January 2000 // Službeni glasnik BiH. No 23/00 [Електронний ресурс] <http://www.ccbh.ba/eng/odluke/index.php?src=2>).

В виборчій сфері з 1996 по 2001 роки сталися наступні зміни: тимчасова виборча комісія зобов'язала партії надавати передвиборні програми з викладом позицій по ключових питаннях (повернення біженців, права меншин, економічні перетворення, соціальні гарантії і

тому подібне), які повинні були затверджуватися комісією. Цей захід був покликаний не допустити націоналістичну пропаганду в ході виборчої кампанії і налагодити нормальне функціонування боснійських інститутів. Термін всіх виборних мандатів був обмежений двома роками, за винятком мандатів членів Президії Боснії і Герцеговини, термін повноважень яких був закріплений в Конституції. Був введений принцип розділення влади на муніципальному рівні. Затверджено «спеціальний режим» в змішаних кантонах, що виключав явне переважання однієї з етнічних груп, з тим, щоб кантональні уряди повніше відображали етнічно змішаний склад населення даної території. Проїшла апробацію преферентна система голосування на виборах президента і віце-президента Республіки Сербської. Ці пости довгий час займали члени Сербської демократичної партії. Вважалося, що нова система змінить результати голосування. Була введена система виборчих округів на загальнодержавних і місцевих парламентських виборах (2000 р.) в Республіці Сербської.

Аналіз електоральних циклів і виборчої системи Боснії і Герцеговини показує, що після закінчення військових дій в країні зберігається відносно симетричне полімодальне розділення виборців за національною ознакою, що перешкоджає формуванню поля медіанних інтересів. У такій ситуації пропорційна система і квоти на національне представництво лише закріплюють міжнаціональне розділення в політиці. Максимального виграшу політики і партії досягають за рахунок націоналістичних стратегій. Зменшити цей виграш і сформувати політичне поле з помірних партій можливо лише за допомогою світової спільноти і виборчої комісії (Соколова Е. Н. Регулирование региональных конфликтов: уроки Боснии. — Космополис. No 2(18) 2007. [Електронний ресурс] http://www.intelros.ru/pdf/cosmopolis_2_18_2007/18-5.pdf).

Враховуючи вищевикладене, виборча система постконфліктної Боснії і Герцеговини ставить функціонування загальних інститутів в залежність від співпраці політичних еліт в рамках широких коаліцій. Впродовж всього постконфліктного періоду існування країни створення і діяльність подібних коаліцій без втручання третьої сторони виявлялися практично неможливими. В першу чергу, у зв'язку з тим, що у політичній еліті були відсутні необхідний рівень довіри і внутрішня мотивація на співпрацю, а у влади, не дивлячись на зусилля світової спільноти, довгий час знаходилися націоналістичні лідери. По-друге, пропорційна система вела до порушення правил ефективності коаліцій, раніше всього правила оптимальної величини коаліції. Досвід Боснії і Герцеговини показує, що електоральна модель вважається основним інструментом інституційного регулювання конфліктів, слабо впливає на досягнення суспільної згоди. Без змістовної роботи з інтересами виборців виборча модель втрачає свою ефективність і не дає необхідних результатів в довгостроковій перспективі.

Розділ V

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

КРУСЯН А. Р.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри конституційного права,
доктор юридичних наук, професор

СУЧАСНІ КОНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Сучасний період конституційних перетворень в Україні починається з відтворення дії окремих положень Конституції України відповідно до Закону від 21 лютого 2014 р. «Про відновлення дії окремих положень Конституції України». Цей період триває та відбувається в умовах гострої політичної боротьби та бурхливих соціально-правових подій, які складно відокремити від наукового осмислення конституційних правоположень, дискусій про оновлення конституційного законодавства та, зокрема, прийняття нової Конституції України. Цей період за його змістом та цілеспрямованістю, безумовно, слід охарактеризувати як реформаторський. Адже йдеться про необхідність суттєвих змін у конституційно-правовій сфері.

Кожен із періодів конституційних перетворень, у тій чи іншій мірі, був пов'язаний з процесами євроінтеграції України та відповідними етапами конституціоналізації цього процесу. Адже метою конституційних перетворень є сучасний український конституціоналізм, що має базуватися на європейських цінностях та принципах. Інтеграція України до Європейського Союзу (далі — ЄС) завжди була пріоритетним напрямком зовнішньої політики держави. Починаючи з 1991 року, коли відбулося здобуття незалежності, Україна та ЄС започаткували відносини, що динамічно розвивалися. Поштовхом для цього було спільне розуміння того, що процвітання, стабільність і безпека як України, так і ЄС можуть бути значно посилені тісним співробітництвом.

Сучасний період конституційних перетворень можна назвати суто «євроінтеграційним». Адже у 2013 році партнерство України з ЄС, його державами-членами на засадах політичної асоціації та економічної інтеграції набуло стратегічно характеру. Втім, певні події кінця 2013 року у відносинах України з ЄС та Росією призупинили виконання заходів з

підписання Угоди про Асоціацію України з ЄС, але прагнення України щодо співпраці з ЄС не були скасовані. Залишилися актуальними Висновки Ради міністрів закордонних справ ЄС від 10 грудня 2012 року щодо реформи виборчого законодавства, судової системи, а також конституційної реформи. Так, у Висновку Ради ЄС від 10 лютого 2014 року щодо ситуації в Україні наголошується на тому, що, «нагадуючи про висновки Ради ЄС від 10 грудня 2012 року та висновки Європейської Ради від 19–20 грудня 2013 року, Рада підтверджує своє рішуче налаштування підписати Угоду про асоціацію, що включає в себе створення глибокої та всеосяжної зони вільної торгівлі, щойно Україна буде до цього готовою», а також «Рада ЄС висловлює своє переконання, що Угода про Асоціацію не є кінцевою метою співпраці між ЄС та Україною».

Доленосне значення для України у контексті євроінтеграції має вчинення «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (Угоду ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014). Зокрема, в Угоді вказується, що однією із цілей асоціації є: «сприяти поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах».

У зв'язку з подальшими євроінтеграційними процесами в Україні актуалізується необхідність здійснення правових заходів зі зміцнення демократії, верховенства права, дотримання прав людини та фундаментальних свобод, що формують сучасний конституціоналізм, який є метою конституційних перетворень в Україні.

Нагальною потребою сьогодення у контексті євроінтеграційних процесів є удосконалення організації та здійснення публічної влади. Сучасні політико-правові події в Україні актуалізували питання децентралізації влади.

При існуючій варіабельності думок щодо сутності та змісту децентралізації влади, слід відзначити, що з урахуванням конституційно-правових реалій та конституційно-проектних робіт, ґрунтуючись на теорії децентралізації публічної влади та управління, можна зробити висновок, що проявом децентралізації влади в сьогоdnішній Україні має стати розширення повноважень регіонів та надання їм певної компетенційної самостійності через визнання регіонального самоврядування в межах унітарного державного устрою України, що для сучасної України має стати як стабілізуючим фактором, так і фактором її сталого піднесення.

Звідси, конституційний процес на сучасному етапі має ознаменуватися концептуальним оформленням та конституційним забезпеченням реформування організації публічної влади (управління) на місцях, перетворенням територіального устрою і системи місцевого самоврядування.

Зокрема, необхідним є пошук такої конституційної моделі адміністративно-територіального устрою України, що передбачала б значну децентралізацію публічної влади. Ця мета обумовлює необхідність визначення місця регіону та громади в державно-територіальному устрої України. Регіон як центральний суб'єкт територіального устрою (ст. 132 Конституції України) практично не отримав визначення в Конституції України та поточному законодавстві. Це пояснюється недосконалістю регіональної політики, але не виправдовує ігнорування цього суб'єкта територіального устрою в законодавстві та на практиці, використання його лише як терміна, що не має інструментально-прикладного значення. Тому перспективи розвитку України безпосередньо пов'язані з децентралізацією публічної влади як процесу трансформації держави в напрямі оптимізації розмежування повноважень і структур державного управління та самоврядування. Для України в сучасних умовах надання більш широких повноважень органам публічно-самоврядної влади, реформування місцевого самоврядування — це політико-територіальний каркас демократії, важлива гарантія демократичних перетворень у напрямку європейської інтеграції.

АФАНАСЬЄВА М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія», в. о. віце-президента, проректора з наукової роботи та міжнародних зв'язків, професор кафедри конституційного права, доктор юридичних наук, доцент

ТЕХНОЛОГІЯ КОНСЕНСУСНОГО ВСТАНОВЛЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ

Технологія встановлення результатів виборів структурно складається з певної математичної формули, умов її застосування, які визначають коло суб'єктів, що будуть брати участь у розподілі представницьких мандатів та послідовних розрахункових дій, які здійснюються в один чи декілька етапів. Безпосередній зміст технології встановлення результатів виборів визначається обраним законодавцем підходом, кожен з яких здійснює певний вплив на політико-правовий результат виборів. Залежно від підходу, що використовується для розрахунку, виокремлюють: розподіл за принципом більшості, пропорції, преференції, консенсусу, а також їх певні поєднання. Саме технологія встановлення результату виборів визначає назви виборчих систем (мажоритарна, пропорційна, преференційна, консенсусна, змішані тощо).

Отримуючи бюлетень, виборець має право висловити своє волевиявлення щодо представника у виборному органі лише за допомогою

голосування на підтримку певного кандидата чи політичної партії, тобто апіорі виключається наявність у виборця не тільки позитивних, але й негативних преференцій. Виборець часто має ясно визначені симпатії й антипатії, або тільки ті чи інші. Дозволяючи йому голосувати тільки «за» без права голосувати «проти», законодавець мимоволі спотворює дійсні переваги виборців. Оскільки з метою недопущення проходження найгіршого для виборця кандидата він, маючи лише один голос, змушений голосувати не за кандидата, якому імпонує, але який не має реальних шансів перемогти, а за іншого, більш прохідного кандидата. Досить імовірним також стає ігнорування голосування, коли громадянин просто не з'явиться на виборчу дільницю, або прийде проголосує «проти всіх», що не еквівалентно голосуванню «проти» певного кандидата. Усунути цей недолік можна, надавши виборцям не один, а два голоси: голос «за» і голос «проти», які він відзначає в одній із двох клітинок напроти прізвищ кандидатів. У цьому разі, підтримуючи одного з кандидатів, він віддає йому свій позитивний голос, а кандидат, обрання якого для громадянина найбільшою мірою неприпустимо, отримає голос «проти». Однак виборця не можна зобов'язувати використовувати неодмінно обидва голоси, громадянин повинен мати право використовувати як тільки позитивний, так і тільки негативний голос, і, нарешті, не бажаючи обрання жодного кандидата, може проголосувати проти всіх. Зазначена технологія, заснована на консенсусі, коли рішення приймається за відсутності серйозних заперечень по суті (деякі «за», але ніхто не «проти»), отримала назву консенсусної (Четвериков А. О. Избирательные системы государств-членов ЕС [Електронний ресурс] / А. О. Четвериков. — Режим доступу: http://eulaw.edu.ru/documents/articles/izbir_sistem.htm). Слід зазначити, що консенсусний підхід не використовується у виборчій практиці, але його дослідження являє собою теоретичний інтерес, оскільки робить спробу мінімізувати втрачені голоси виборців, що мають місце при застосуванні мажоритарної системи та визначити істинну волю громадян.

Зрозуміло, абсолютний консенсус недосяжний, але можна прагнути наблизитися до нього. Очевидно, переможцем на виборах варто оголосити кандидата, за якого проголосувало найбільше, а проти — найменше число виборців, що мало ймовірно. Більша частина прихильників його головного суперника, швидше за все, проголосують саме проти основного конкурента. Тому використовувати як виборчий коефіцієнт просте співвідношення голосів «за» і «проти» у вигляді їхньої різниці або частки не можна: у цьому разі малопомітний кандидат, зібравши всього 7 % позитивних і 1 % негативних голосів, випередить іншого, що має 49 % «за» і 45,1 % «проти». Виборчий коефіцієнт має залежати, по-перше, від кількості виборців, що підтримали кандидата, тобто від числа голосів «за», і, по-друге, від співвідношення цих виборців із тими, хто проголосував «проти». Найпростіше у цьому разі прийняти

виборчий коефіцієнт як суму двох величин: числа позитивних голосів і числа, що показує, наскільки більше або менше прихильників кандидата порівняно з його супротивниками (тобто різниця між голосами «за» і голосами «проти»). Обраним оголошується не обов'язково той кандидат, на користь якого найбільше число голосів «за» (як при системі відносної більшості), а той, у якого найвищий виборчий коефіцієнт, який розраховується за формулою $X + (X - Y)$, де «X» — голоси виборців «за» кандидата, а «Y» — голоси виборців «проти». Позитивні голоси відіграють у два рази більшу роль, ніж негативні, але, на противагу мажоритарній системі відносної більшості, кандидат, який одержав більше голосів «за», ще не гарантує собі перемогу, якщо проти нього здійснювалося активне протестне голосування. До описаної технології встановлення результату виборів можна додати допоміжні умови: не може бути обраний кандидат, що одержав більше голосів «проти», ніж «за»; не може бути обраний кандидат, який отримав понад 50 % негативних голосів виборців; незалежно від виборчого коефіцієнта обраним вважається кандидат, що одержав понад 50 % голосів «за» від числа виборців, що проголосували. Мета консенсусного методу полягає не в тому, щоб математично забезпечити обрання кандидата з підтримкою більшості виборців, а забезпечити надалі врахування обранцем інтересів, наскільки можливо, всіх виборців. Особливе значення консенсусний характер обрання має для глави держави. Консенсусний метод перешкоджає приходу до влади партій і політиків радикальної та екстремістської орієнтації, які змогли залучити на свій бік певні групи виборців, але викликають відторгнення іншої частини населення. Цей метод створює переваги для політиків центристської, поміркованої орієнтації, зміщує політичне життя до центру, прагне перебороти розкол суспільства.

ПЕРЕЖНЯК Б. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук, професор

РЕОРГАНІЗАЦІЯ І МОДЕРНІЗАЦІЯ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ (НА МАТЕРІАЛАХ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРОЮ)

З метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їхніх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління 9 грудня 2010 року

Президент України видав Указ «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» № 1085/2010.

Модернізація і реформування торкнулися і системи центральних органів виконавчої влади у сфері культури.

Так, було утворено:

— Міністерство культури України та Державне агентство України з питань кіно, реорганізувавши Міністерство культури і туризму України, а також поклавши на міністерство, що утворюється, функції з реалізації державної політики у сферах міжнаціональних відносин, захисту прав національних меншин України, релігії;

— Державну архівну службу України, реорганізувавши Державний комітет архівів України, а також поклавши на цю службу функції з реалізації державної політики у сфері створення та забезпечення функціонування системи страхового фонду документації.

Була затверджена нова Схема організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади. Встановлено, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, що утворюються шляхом реорганізації інших центральних органів виконавчої влади, є правонаступниками органів, які реорганізується.

Таким чином, нині державне управління у сфері культури в Україні здійснюють:

- *Міністерства:*

- Міністерство культури України.

- *Центральні органи виконавчої влади:*

- Державна архівна служба України;

- Державне агентство України з питань кіно.

- *Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом:*

- Державний комітет телебачення і радіомовлення.

Центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України:

- через міністра культури України — Державне агентство України з питань кіно.

Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 388/2011 затверджено Положення про Міністерство культури України.

Згідно з цим Положенням, Міністерство культури України (Мінкультури України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мінкультури України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо формування державної політики у сфері кінематографії, формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної

мовної політики, а також спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин України.

Основними завданнями Мінкультури України визначено:

- формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах культури, мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин України;

- формування державної політики у сфері кінематографії;

- участь у формуванні та реалізації державної політики в галузі спеціальної освіти у сфері культури і мистецтв.

Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 404/2011 затверджено Положення про Державне агентство України з питань кіно.

Згідно з цим Положенням, Державне агентство України з питань кіно (Держкіно України) є центральним органом виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра культури України. Держкіно України входить до системи органів виконавчої влади та забезпечує реалізацію державної політики у сфері кінематографії. Основними завданнями Держкіно України є: внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері кінематографії; реалізація державної політики у сфері кінематографії.

14 грудня 2010 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про культуру». Цей Закон визначає правові засади діяльності у сфері культури, регулює суспільні відносини, пов'язані із створенням, використанням, розповсюдженням, збереженням культурної спадщини та культурних цінностей, і спрямований на забезпечення доступу до них.

Новий Закон України «Про культуру» покликаний осучаснити всю систему принципів і механізмів державної культурної політики.

Потрібно також вдосконалити систему бюджетного фінансування культури, головним інструментом якої має стати запровадження конкурсних грантових механізмів для підтримки мистецьких проєктів творчої молоді і творчих спілок, а також удосконалити систему розподілу міжбюджетних трансфертів під час формування видатків на культуру в регіонах. Треба прийняти і впровадити в життя вже підготовлені законопроекти щодо підтримки українського кінематографа, зберегти чинні пільги для українського книговидання тощо.

Процеси подальшого проведення адміністративної реформи щодо перебудови центральних органів виконавчої влади в сфері культури вимагають, зокрема, спрощення системи державного управління цією сферою, ліквідацію її неефективних ланок, запровадження уніфікованих структур апаратів центральних органів виконавчої влади.

МІШИНА Н. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри конституційного права,
доктор юридичних наук, професор

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЧЕРГОВОГО ЕТАПУ РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Наразі підвищується увага до процесів децентралізації виконавчої влади, які тісно пов'язані з процесами зміцнення місцевого самоврядування. Президентом України було розроблено та подано до Верховної Ради відповідний проект закону про внесення змін та доповнень до Конституції, а парламентом та органами виконавчої влади прийнято низку нормативних актів, спрямованих на нормативне забезпечення цієї ініціативи глави держави.

1 квітня 2014 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 333-р було ухвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Аналіз вступної частини Концепції свідчить, що основними проблемами визначено такі: погіршення якості та доступності публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження; зношеність теплових, каналізаційних, водопостачальних мереж і житлового фонду та ризик виникнення техногенних катастроф в умовах обмеженості фінансових ресурсів місцевого самоврядування; складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій та монофункціональних міст); неузгодженість місцевої політики щодо соціально-економічного розвитку з реальними інтересами територіальних громад; нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади; зниження рівня професіоналізму посадових осіб місцевого самоврядування, зокрема внаслідок низької конкурентоспроможності органів місцевого самоврядування на ринку праці, зниження рівня престижності посад, що призводить до низької ефективності управлінських рішень; корпоратизація органів місцевого самоврядування, закритість і непрозорість їх діяльності, високий рівень корупції, що призводить до зниження ефективності використання ресурсів, погіршення інвестиційної привабливості територій, зростання соціальної напруги; надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів; відсторонення місцевого самоврядування від

вирішення питань у сфері земельних відносин, посилення соціальної напруги серед сільського населення внаслідок відсутності повсюдності місцевого самоврядування».

Проаналізувавши перелік, слід зазначити, що проблеми у ньому наведено не у порядку пріоритетності, їх не узагальнено, і вони є різнопорядковими. Наприклад, навряд чи в один ряд мають потрапити надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів та зношеність теплових, каналізаційних, водопостачальних мереж і житлового фонду та ризик виникнення техногенних катастроф в умовах обмеженості фінансових ресурсів місцевого самоврядування. Особливо за умови, що зношеність постачальних мереж стоїть вище за зазначену централізацію.

Слід зазначити, що це свідчить або про недостатню проробку Концепції, або про бажання надати їй популістичного характеру.

Також привертає увагу, що акцент робиться скоріше на реформування органів місцевого самоврядування, ніж на децентралізацію органів виконавчої влади. І це може тягнути за собою низку проблем — наприклад, підвищити ймовірність суперечок між такими, що вже є «сильними», місцевими органами виконавчої влади та такими, що набудуть додаткових повноважень та матеріальних ресурсів, органами місцевого самоврядування.

Аналогічне зауваження можна адресувати і Проекту закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування)». Його було внесено до Верховної Ради України 26 червня 2014 р., реєстраційний номер 4178. Наразі Карта проекту Закону на сайті Верховної Ради України містить таку інформацію про проект: включено до порядку денного — 2 вересня 2014 р., головний комітет — комітет з питань правової політики; останній етап проходження — проект відкликано 27 листопада 2014 р.

Ознайомлення з текстом цього Проекту надає підстави зазначити, що, як і у Концепції, пропонується здійснення переважно реформи місцевого самоврядування, яка не балансується відповідною децентралізацією органів виконавчої влади. Але, посилення органів місцевого самоврядування само по собі є позитивним прагненням, що сприятиме вирішенню низки проблемних питань членів територіальних громад. Тим не менш, для того, щоб наголошувати на децентралізації у державі, муніципальна реформа має відбуватись паралельно з реформою адміністративною. І вести мову про децентралізацію можна буде у випадку одночасного посилення органів місцевого самоврядування за рахунок зменшення обсягу компетенції органів виконавчої влади.

Поки що в Україні спостерігаємо значно більше просування у напрямку реформування органів місцевого самоврядування, ніж органів виконавчої влади, особливо місцевих органів виконавчої влади. Таким чином, додаткового опрацювання потребує ця частина оголошеної

реформи. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку вбачаються у необхідності визначитись, який саме вид децентралізації (деволюція, деконцентрація чи делегування) є наразі оптимальним по відношенню до виконавчої влади в Україні.

СЛОВСЬКА І. Є.

Апарат Верховної Ради України,
помічник-консультант народного депутата України,
доктор юридичних наук, доцент

ІДЕЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ У ПОГЛЯДАХ МИСЛИТЕЛІВ ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

Доба Відродження є найбільш значимою подією пізнього західно-європейського середньовіччя, пов'язаною з формуванням національної державності, антропоцентричноорієнтованої системи світоглядних і етичних цінностей. Природно, що із зародженням буржуазних відносин і формуванням відповідних соціальних інститутів активізується пошук нових форм державного устрою. Ця тенденція знайшла відображення у працях Ніколо Макіавелі, який виступає з ідеєю сильної світської централізованої державної влади, здатної усунути феодальний сепаратизм князів. Макіавелі надає перевагу народному управлінню (народовладдю), оскільки вельможі завжди прагнуть владарювати, а народ бажає не бути пригніченим. Ідеальним суспільством, на його думку, є республіка, що відповідає вимогам рівності і свободи. Основою республіки є міський патриціат, буржуазія міста. З метою попередження можливого хаосу держава повинна повністю підпорядкувати суспільство своїй волі будь-якими засобами — насильством, вбивством, зрадою, брехнею. В той же час зловживати страхом і силою не слід, аби не збудити ненависть підданих (Варывдин В. А. Гражданское общество // Социально-политический журнал. — 1992. — № 8. — С. 22–23). Правитель повинен керуватися суспільними інтересами, але при цьому слід пам'ятати, що рід людський невдячний і непостійний; той, хто покладається на добрі якості людей, буде зраджений. Макіавелі підмітив економічні мотиви класової боротьби і такі цінності громадянського суспільства, як мир, безпека та право на переконання (Голенкова З. Т. Гражданское общество в России // Социс. — 1997. — № 3. — С. 26).

Поряд з політичними ідеями, які обґрунтовують буржуазний лад, з'являються полярні до них утопічні вчення Т. Мора і Т. Кампанелі. Тому в їхніх працях майбутня держава є демократичною організацією з широкою участю громадян в управлінні державними справами, свободою

особистості, наявністю колективного майна та обов'язковою трудовою діяльністю кожного члена суспільства. У такій державі посадові особи постають не привілейованим станом, а слугами народу, оскільки обираються згідно з волею останнього. Т. Мор писав: «Ні один чиновник не проявляє пихатості і не вселяє страх. Їх називають батьками і вони ведуть себе гідно» (Мор Т. Утопия // Утопический роман XVI—XVII веков. 1971, с. 82, 138). Походження, майнове становище не є критерієм у призначенні на державні посади. «...посадові особи, — писав Кампанела, — ретельно слідкують за тим, щоби ніхто не отримував більше, ніж йому належить, але й нікому не відмовляють у необхідному», вони «уважно слідкують, щоб ніхто не завдавав іншому ніякої образи». Чиновництво переслідує «невдячність, злість, відмова у належній повазі один до одного, лінощі..., брехливість, яка для них більш ненависна, ніж чума» (Кампанелла Т. Город солнца // Утопический роман XVI—XVII веков. 1971, с. 150—151).

У працях Мора і Кампанели не йде мова про шляхи перебудови існуючого суспільно-політичного ладу, але вони виражали мрії народну про краще майбутнє.

Першим видатним теоретиком школи природного права є Г. Гроцій, який заперечує ідею божественного походження права. На його думку, основними принципами природного права являються такі правила співжиття: утримання від зазіхань на чуже майно; повернення отриманої чужої речі або відшкодування її вартості; обов'язок виконувати взяті зобов'язання; обов'язок відшкодовувати завдану шкоду; неминучість покарання за здійснене правопорушення.

Поряд з природними Гроцій виділяє божественне право, джерелом якого є Бог і якому слід підпорядковуватися. Існує також внутрішньодержавне право, необхідне для ефективного функціонування державного механізму: сімейно-шлюбне, кримінальне і цивільне. Мислитель також розробляє основні положення міжнародного співробітництва держав: 1) вільна співпраця у всіх сферах діяльності; 2) недоторканість публічної і приватної власності інакоровіруючих народів; 3) право колективної та індивідуальної оборони; 4) дотримання міжнародних договорів і звичаїв; 5) статус дипломатичних представників тощо. На його думку, міжнародне право виникає на основі взаємних угод як між окремими державами, так і союзами держав (Світова класична думка /Є. Ф. Безродний, Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. 1999, с. 78—81).

Державу Г. Гроцій визначає як досконалий союз вільних людей, створений для збереження людей і загальної користі. Це визначення майже повністю запозичене у Цицерона. Ознакою держави є верховна влада, тобто «така влада, дії якої не підпорядковані іншій владі і ... не можуть бути скасовані чужою владою за її бажанням». Її атрибутами являються видання законів, здійснення правосуддя, призначення і керівництво діяльністю посадових осіб, стягнення податків, питання війни і

миру, укладення міжнародних договорів (Чичерин Б. Н. Политические мыслители древнего и нового мира. 1999, с. 157).

Як і більшість мислителів XVII ст., Спіноза ототожнює суспільство і державу. Остання, на його переконання, виникає не в силу соціально-економічних процесів, а на основі суспільного договору внаслідок потреби влади і законів. Метою створення державно організованого суспільства є необхідність кожного, наскільки це можливо, звільнитися від страху, мати можливість найповніше реалізувати природне право на існування. Б. Спіноза одним із перших дає теоретичне обґрунтування демократії, прав і свобод людини. Обмежуючи державу природними правами громадян на свободу совісті і слова, Спіноза наголошує, що могутність і, відповідно, право держави підриваються незаконними діями правителів. Тому найкращою формою правління є демократія як така, що відповідає людській природі. При ній всебічно реалізується загальне благо, панування розуму і закону. «...та верховна влада є найкращою, при якій людина проводить життя у злагоді, коли її права дотримуються непорушно. Безперечно, що повстання, війни, презирство чи порушення законів слід приписувати не стільки злobie підданих, скільки поганому стану верховної влади» (Антология мировой философии: в 4-х т. Т.2., 1969, с. 407).

Очевидно, що мислителі епохи Відродження намагалися створити універсальну модель правової держави, враховуючи при цьому традиції свого часу і досвід минулого, регіональні і національні особливості розвитку людства.

МИХАЛЁВ В. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры конституционного права

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ И МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

Углубление конституционного кризиса в Украине, обусловлено различными факторами, одним из которых является отсутствие общенационального консенсуса относительно проблемы формирования органов государственной власти и местного самоуправления.

Тот факт, что два предыдущих созыва Верховной Рады Украины были переизбраны досрочно и практически каждый новый созыв украинского парламента в течение срока своих полномочий принимал перед следующими президентскими или парламентскими выборами

новый пакет избирательных законов (о выборах Президента Украины, о выборах народных депутатов Украины, о выборах органов местного самоуправления), что были испробованы все основные модели избирательных систем для формирования органов государственной власти и местного самоуправления (мажоритарная, пропорциональная, смешанная), что, тем не менее, каждый новый состав представительных органов власти часто подвергался обоснованной критике со стороны гражданского общества, свидетельствует о необходимости в очередной раз поставить вопрос о необходимости анализа причин приведших к усилению конституционного кризиса и поиска оптимальных путей выхода из него.

В последнее время, все чаще, говорится о том, что одной из ключевых проблем, стоящих перед Украиной, является проблема борьбы с коррупцией, а в общественном сознании все отчетливее складывается мнение, что основным средством решения этого вопроса является отделение власти от бизнеса.

Анализ социального состава депутатского корпуса показывает, что из него практически исчезли представители низших социальных слоев (рабочих, крестьян, техников, инженеров, рядовых врачей, учителей, преподавателей, мелких предпринимателей и т. п.). Ни один избирательный закон, между тем, не содержит на этот счет никаких запретов. Депутатами же, кроме известных партийных лидеров и функционеров, в первую очередь становятся представители крупного и среднего бизнеса и лица, служащие при них официально или неофициально в качестве охранников, водителей, врачей, массажистов и др. Таким образом, деформируется, искажается сама идея представительной власти. Органы государства и местного самоуправления формируемые путем выборов фактически перестают быть органами представительной власти, поскольку не отражают всей социальной структуры общества и их деятельность в качестве народных избранников направлена в первую очередь на защиту собственных интересов.

На практике, независимо от типа избирательной системы, стать народным депутатом Украины, депутатом областного или городского (крупного города) совета может лишь то лицо, которое имеет возможность израсходовать на выборы весьма значительные средства (в СМИ нередко называют конкретные суммы, порой исчисляемые в миллионах долларов). Кандидаты в депутаты, не имеющие таких средств, без соответствующей финансовой поддержки со стороны представителей бизнеса или партий, которые в Украине строятся не на идеологической основе, а сформированы под того или иного лидера не могут рассчитывать на успех на выборах. При этом, если депутат избирается по мажоритарной системе, то деньги уходят в первую очередь на «покупку избирательного округа» — активную рекламную кампанию, выступления по коммерческим каналам телевидения и многократные повторы

по ним рекламных пропагандистских роликов, на оплату политических консультантов, пиар-менеджеров, многочисленной армии агитаторов, распространяющих специально, издаваемые «под выборы» газеты и прочую печатную продукцию, призывающие избирателей отдать свой голос на выборах именно за этого кандидата и в том числе, раздающих, в нарушение закона, продуктовые наборы и сувенирную продукцию с именем данного кандидата и броским лозунгом, подчеркивающим его преданность избирателям данного округа. Если же депутат избирается по пропорциональной избирательной системе, то деньги такого же порядка перечисляются в партийную кассу и расходуются на такие же цели, а иная их часть просто аккумулируется на банковских счетах соответствующих партий. Эти затраты, для кандидатов, ставших депутатами, как правило, потом с лихвой возмещаются через согласие голосовать за тот или иной закон (решение), который далеко не всегда соответствует потребностям избирателей, но зато отражает бизнес-интересы проголосовавших за него.

Представляется, что одним из исходных начал разрешения этой проблемы является изменение ряда правил формирования представительных органов государственной власти и местного самоуправления.

В избирательных законах следует установить прямые запреты на лишение пассивного избирательного права (права быть избранным) на выборах Президента Украины, народных депутатов Украины, органов местного самоуправления представителей крупного бизнеса, на основе проверки компетентными государственными органами поданных деклараций о доходах. Необходимо ввести дополнительные меры по сокращению размеров избирательных фондов партий и кандидатов в депутаты в одномандатных округах, ограничивающие возможность использования финансового ресурса с целью «покупки» голосов избирателей, осуществлять строгий контроль за соблюдением законодательства о выборах и предусмотреть адекватные меры юридической ответственности за нарушение этих правил.

БАЛЬЦІЙ Ю. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук, доцент

КОНЦЕПЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Місцеве самоврядування як засада конституційного ладу України виступає одним із найважливіших принципів організації і функціонування публічної влади в суспільстві та державі.

Конституція України 1996 року в повній відповідності до вимог Європейської Хартії, поруч з такими фундаментальними принципами, як народовладдя, суверенітет і незалежність України, поділ державної влади тощо, в окремій статті (ст. 7) фіксує принцип визнання та гарантованості місцевого самоврядування.

Визнання місцевого самоврядування як засади конституційного ладу України означає встановлення демократичної децентралізованої системи управління, яка базується на самостійності територіальних громад, органів місцевого самоврядування при вирішенні всіх питань місцевого значення.

Місцеве самоврядування як форма народовладдя отримало закріплення в статті ст. 5 Конституції України, згідно якої народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. З цього конституційного положення прямо випливає, що місцеве самоврядування займає окреме місце в політичній системі (в механізмі управління суспільством та державою) і його слід розглядати як окрему форму реалізації народом належної йому влади. Таке становище місцевого самоврядування в політичній системі дозволяє характеризувати його як самостійну (поряд з державною владою) форму публічної влади — публічну владу територіальної громади.

Самостійність місцевого самоврядування гарантується Конституцією України, ст. 145 якої передбачає, що права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку, а ст. 142 визначає матеріальні і фінансові гарантії місцевого самоврядування.

Таким чином, місцеве самоврядування являє собою специфічне соціальне явище, воно тісно пов'язане з державою, державною владою, але відрізняється від останньої рядом ознак: а) по-перше, місцеве самоврядування — це особлива форма публічної влади, яка має принципово інший характер ніж влада державна. Так, якщо державна влада характеризується суверенітетом (верховенством, самостійністю і незалежністю), то місцеве самоврядування — це влада підзаконна, яка діє в межах та у порядку, визначених законом; б) по-друге, місцеве самоврядування має особливий об'єкт управління, сфера його компетенції, у порівнянні

з державною владою, суттєво обмежена. Як правило, компетенцію місцевого самоврядування, його органів становлять лише питання місцевого значення, які пов'язані із задоволенням повсякденних потреб населення, та обмежене коло питань загальнодержавного значення, повноваження по вирішенню яких делегуються органам місцевого самоврядування; в) по-третє, місцеве самоврядування — це публічна влада територіальної громади тобто жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста, вона носить локально-просторовий характер, здійснюється в інтересах територіальної громади і функціонує лише в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць, в той час, як державна влада — це влада всього народу, вона поширюється на всю державну територію.

В той же час слід зазначити, що конституційне положення, згідно якого органи місцевого самоврядування не входять до механізму державної влади, об'єктивно не означає і не може означати його повної автономності в державі по відношенню до державної влади. Взаємозв'язок місцевого самоврядування з державою досить тісний і знаходить свій прояв у наступному: і місцеве самоврядування і державна влада мають єдине джерело-народ (ч. 1 ст. 5 Конституції України); органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади (ст. 143 Конституції України) і стан їх реалізації контролюється відповідними органами виконавчої влади.

Однак, у концептуальному аспекті місцеве самоврядування розуміється, насамперед, як право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення. Конституція України (ст. 140) визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Право територіальної громади на місцеве самоврядування забезпечується правом кожного громадянина України брати участь у місцевому самоврядуванні. Згідно ст. 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад. При цьому, будь-які обмеження цього права, залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками, забороняються.

Конституція України гарантує громадянам України право обирати (активне виборче право на локальному рівні) і бути обраними (пасивне виборче право на локальному рівні) до органів місцевого самоврядування, право брати участь у місцевих референдумах, право рівного доступу до служби в органах місцевого самоврядування, право направляти

індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Окремо слід підкреслити, що визначення місцевого самоврядування, що містяться в Європейській Хартії місцевого самоврядування, в Конституції України та в Законі України від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні», передбачають органічну єдність самостійності і відповідальності при вирішенні всіх питань місцевого значення, які віднесені до сфери компетенції місцевого самоврядування.

При цьому, під «самостійністю» слід розуміти не лише право територіальної громади безпосередньо або через органи місцевого самоврядування без втручання будь-яких інших владних структур вирішувати питання місцевого значення, але й необхідність вирішення їх відповідно до Конституції та законів України.

ЄЗЕРОВ А. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук, доцент

АЛГОРИТМ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Конфліктологічна експертиза конституційного законодавства є спеціальним дослідженням якості конституційно-правових норм і практики їх реалізації з точки зору конституційної конфліктності. Узагальнення наявних у вітчизняному законодавстві та науці механізмів конфліктологічної експертизи нормативно-правових актів та практики їх реалізації в конституційно-правовій сфері, вироблення пропозицій щодо додаткових інструментів здійснення такої експертизи, зведення їх в єдину систему дозволить здійснювати цілеспрямований вплив на конституційні правовідносини, знижуючи тим самим ступінь їх конфліктності.

Конфліктологічна експертиза розглядає не тільки правові конструкції і механізми як такі, а й визначає рівень відповідності правових приписів об'єктивним та суб'єктивним закономірностям, властивим суспільним відносинам, врегульованим досліджуванним правовим актом, а також здійснює прогностичну оцінку можливих наслідків реалізації положень правового акта, характеру їх впливу на конституційно-правові відносини. Окрема увага тут приділяється інтересам суб'єктів конституційних правовідносин, яких може стосуватись аналізований правовий акт або якими продиктовано його прийняття: досліднику необхідно

визначити, який саме суб'єкт і який саме інтерес переслідує за допомогою прийняття того чи іншого правового акта. Якщо досягнення цього інтересу явно суперечить інтересам інших суб'єктів, дослідник в обов'язковому порядку зобов'язаний вказати на необхідність узгодження інтересів. В іншому випадку сторона, інтереси якої обмежуються прийняттям даного акта, ймовірно буде протидіяти як його прийняттю, так і його реалізації. Тому узгодження є єдино можливим способом прийняття нормативного рішення, що з самого спочатку наділене якістю реалізованості. Факти переконливо свідчать про те, що неадекватне відображення специфічних інтересів (інтересів окремої особистості, соціальних груп) у законі неминуче породжує протидію в соціальному середовищі і завжди пов'язане з утиском прав тих чи інших категорій населення.

Цілеспрямованість законотворчості на практичне перетворення дійсності вимагає ретельного аналізу ще на стадії проектування. Часто в правових актах закладається одномірний розвиток відповідних відносин, який не допускає відхилень і виникнення непередбачуваних подій. А в сучасних умовах, коли норми права, і насамперед — норми Конституції, розглядаються як засіб політичної боротьби, необхідно, щоб прийняті правові акти не допускали зловживань правом, передбачали правові механізми вирішення конфліктів — мали «конфліктостійкість».

До змісту конфліктологічної експертизи актів конституційного законодавства входить комплекс заходів по виявленню норм права, здатних встановлювати такі рамки взаємин між суб'єктами конституційних правовідносин, які підвищують ймовірність їхнього вступу в конфронтаційні відносини. Таку властивість правових норм можна називати конфліктогенністю. До змісту конфліктогенності входить сукупність інших недосконалостей норм права, що підвищують ймовірність виникнення конституційних конфліктів — недоліки законодавчої техніки, коли порушується не тільки мова, стиль, логіка законодавства, але особливо — коли допускаються правові колізії, прогалини, повтори або інші дефекти.

Основу конфліктологічної експертизи конституційного законодавства становить методика, спрямована на виявлення в текстах нормативних актів правових норм, що створюють потенціал для виникнення конфліктів. До таких норм можна віднести наступні:

1. норми, що містять завищені вимоги до суб'єкта при реалізації ним своїх прав, обов'язків або повноважень. В даному випадку конфліктогенним чинником може виступати складна процедура, яку суб'єкт може спробувати обійти. Для виконання такого роду норм її адресат змушений затратити надто багато ресурсів, що викликає у нього бажання «переступити» через встановлені правила. До даної категорії відносяться процесуальні норми, які в силу складності процедури припускають

численні втрати часу і сил. Стаття 111 Конституції України, яка передбачає процедуру імпічменту Президента України, закріпила надзвичайно складну процедуру, яка об'єктивно не могла бути реалізована в Україні протягом всього існування цієї норми;

2. норми, що закріплюють дискреційні повноваження посадової особи або органу влади. Такі норми права дають посадовій особі або владному органу можливість вибирати між різними варіантами поведінки на свій розсуд, не вказуючи, в яких випадках посадова особа або орган зобов'язані вибрати той чи інший варіант поведінки. Так, ч. 9 ст. 118 Конституції України надає право вибору Президенту Україну — відправляти чи не відправляти у відставку главу місцевої державної адміністрації у зв'язку з недовірою до нього з боку обласної чи районної ради. Проте критерій, на підставі якого Президент повинен ухвалити таке рішення, не зазначений. Таким чином, вирішальним фактором тут виступить політична воля Президента, що може тільки посилити конфлікт, який виник, а не припинити його у випадку, якщо воля Президента не збігатиметься з волею відповідної місцевої ради;

3. бланкетні норми. В даному випадку виникає небезпека того, що акт, до якого відсилає норма, може бути тривалий час не прийнятий або не відповідати духу закону, що містить відсилочну норму, що порушить саму логіку регулювання. До того ж, законодавець, залишаючи регулювання окремих відносин бланкетними нормами «на потім» або на розсуд іншого органу (наприклад, уряду), ризикує закласти цим ґрунт для виникнення серйозних конфліктів, пов'язаних з небажанням суб'єктів наповнити цю норму реальним змістом. Відсильні норми передбачають певний часовий відрізок, протягом якого суспільні відносини взагалі не будуть врегульовані, тому що норма прямої дії ще не прийнята. Цей часовий відрізок можна назвати періодом надзвичайно високих дискреційних повноважень суб'єктів, отриманих на абсолютно законних підставах. Прикладом тут може слугувати продовження на підставі п. 9 Перехідних положень Конституції здійснення прокуратурою функції нагляду за додержанням і застосуванням законів та функції попереднього слідства — до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за дотриманням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування. Дана норма Перехідних положень Конституції дозволила прокуратурі зберегти за собою названі функції на довгі роки після прийняття Конституції, яка не передбачає за прокуратурою здійснення таких функцій.

Таким чином, конфліктологічна експертиза конституційного законодавства являє собою компетентний аналіз норм актів (проектів актів) конституційного регулювання на предмет наявності в них конфліктогенних норм.

БАРСЬКИЙ В. Р.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА КРАЇН — ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Регіональна політика останні десятиліття входить до числа ключових напрямків соціально-економічної політики країн-членів Європейського Союзу (далі - ЄС). Її роль зростає під впливом розширень ЄС та поглиблення інтеграційної взаємодії в рамках ЄС. Регіональна політика окремих країн-членів ЄС характеризується особливими історичними традиціями, соціально-економічне підґрунтям, властивостями та закономірностями. Однак заради досягнення високого ступеня узгодженості дій ЄС, окремих країн та їх регіонів з регулювання територіального розвитку навіть держави зі значним досвідом самостійного проведення регіональної політики погодились на істотні зміни та новели законодавства.

Точний збіг формальних (адміністративних) і неформальних (що існують в уявленнях населення) регіонів зустрічається в Європі не часто. У деяких країнах ЄС формальні межі регіонів склалися в попередні історичні періоди і їх складно змінити через протидію різних політичних сил, що бояться втратити в ході реформ свої владні позиції. Навпаки, у ряді європейських країн кардинальне перетворення адміністративно-територіального поділу (далі — АТП) все ж таки відбулося, але не через прагнення наблизити його до економічних або етнокультурних кордонів, а з метою різко змінити політичний ландшафт в країні. Більш того, на практиці при коригуванні АТП ніколи не вдається врахувати весь комплекс одночасно діючих факторів, що обумовлюють регіональний поділ — етнокультурних, історичних, природно-географічних і соціально-географічних (на основі системи розселення і територіальної структури господарства).

Незважаючи на наявність майже у всіх країнах ЄС національних меншин або хоча б компактне проживання груп зі своїми діалектами і особливою культурою, в чистому вигляді визначення регіонів на основі етнокультурних факторів в європейських країнах спостерігається не часто. Найбільшою мірою воно характерно для Бельгії, де в результаті розробленої в 70-і роки програми федералізації країна була розділена на три лінгвістичних спільноти — франкомовне (Валлонський), фламандський і німецькомовних, а в 1989 р проголошена федерацією у складі трьох регіонів — Валлонії, Фландрії і Брюссельського регіону. Межі суб'єктів двох інших федерацій в межах ЄС — Австрії та Німеччині — позбавлені будь-якої етнічної основи і сформувалися в основному в межах середньовічних держав, а потім адміністративних одиниць

Австрійської та Німецької імперій. Так, з 9 земель Австрії 7 існували вже в XIX в., причому багато з них ведуть свою історію від державних утворень X-XII ст. У Німеччині через значні територіальні втрати за підсумками світових війн, ліквідації землі Пруссія як оплоту нацизму, введення окупаційних зон союзниками, а також скасування федерального устрою в ГДР про безперервну багатовікову традицію державності можна говорити тільки по відношенню до Баварії і ганзейських міст-земель Гамбургу і Бремену. Однак ще 7 федеральних земель з 16 продовжують традиції раніше існуючих одного або декількох феодальних держав, а потім земель Німецької імперії.

У кількох країнах ЄС з унітарним устроєм регіони першого рівня АТП також сформовані в основному на базі історичних провінцій, а окремі регіони отримали певну автономію в силу наявності там національних меншин. Наприклад, в Італії, де в силу пізнього подолання феодальної роздробленості була збережена яскрава регіональна специфіка у всіх областях, 5 з них отримали в 1948 р автономію. Однак важливу роль зіграли не тільки наявність лінгвістичних меншин, а й специфічна історія регіонів, їх природно-географічна ізоляваність. Перетворення Іспанії в державу автономій також навряд чи можна пов'язувати зі зміцненням національно-територіальних утворень. Хоча саме етнічні меншини були ініціаторами підвищення статусу регіонів, межі самих автономних областей мають в основному історичні корені. Однак спостерігаються і тенденції формування нових регіональних спільнот (так, провінції Кантабрія і Ла-Ріоха утворили окремі автономні області, хоча завжди вважалися частиною Старої Кастилії)

На наступних рівнях АТП зазвичай велику роль відіграють соціально-географічні чинники сталого існування регіонів, хоча і межі регіонів першого рівня, що носять історичні назви, на практиці нерідко визначаються переважно обрисами сучасних економічних районів. Найбільш наочно це проявляється, мабуть, у Франції, де створені в 1956 р «округу регіональних заходів», з 1982 р отримали статус повноцінних регіонів, лише частково відповідають скасованим в ході Великої французької революції провінціям. Проте створені в 1790 р замість них департаменти — регіони більш дрібного поділу — майже не змінюють своїх кордонів вже протягом більше ніж двох століть (відбулося в основному лише розукрупнення ряду департаментів, що збільшило їх загальну кількість до 96). У той же час є приклад провінцій Нідерландів, половина яких підписувала ще Утрехтську унію 1579 про створення Республіки Сполучених провінцій, хоча в країні є і створена лише в 1986 р провінція Флеволанд.

Деякі країни ЄС не мають стійких тривалих традицій державності, і здобули незалежність лише в XX в. У деяких випадках регіональний поділ зберігається без значних змін у порівнянні з періодом перебування в складі великих європейських імперій (наприклад, в Ірландії). Проте

частіше молоді держави розробляли нові сітки АТП, які, як правило, базувалися на соціально-географічних факторах: навколо кожного з великих міст, які відігравали роль економічних центрів, формувалися окремі регіони. Найбільшою мірою ця тенденція була характерна для країн Центральної та Східної Європи, особливо в соціалістичний період.

ТЕРЛЕЦЬКИЙ Д. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД»: КРИТИЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ

28 березня 2015 року набрав чинності Закон України № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд», який засвідчив новітній етап триваючої судової реформи. За тиждень перед тим Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) та Директорат з прав людини Генерального директорату з прав людини і верховенства права Ради Європи затвердили спільний висновок CDL-AD(2015)007 щодо частини цього закону, яка стосується судоустрою, статусу суддів і Вищої ради юстиції. Загалом вказані інституції схвально оцінили закон, однак із критично важливими зауваженнями. На переважну більшість з них, вказували й вітчизняні експерти як до, так і після прийняття Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд».

Критичний аналіз приписів зазначеного Закону в частині, що стосується нової редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції», передусім дозволяє стверджувати про вочевидь перехідний та, на жаль, ситуативний характер затверджених нововведень. Адже, найбільш серйозні проблеми, що стосуються незалежності судової влади в Україні, знаходяться в конституційних положеннях і, відповідно, без змін до Конституції України судова реформа буде малоефективною. Ця теза є вихідною для системного та послідовного реформування судової влади. Тим не менш, Конституційна комісія, яка власне має забезпечити напрацювання узгоджених пропозицій щодо проведення конституційної реформи в Україні, лише розпочинає свою роботу. Цілком логічно припустити, що у разі досягнення Конституційною комісією своєї кінцевої мети — внесення змін до Конституції України — запровадженні Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» нововведення підлягатимуть неминучому перегляду.

Наразі, залишаючись у правовому контексті чинної Конституції України Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» консервує наявні проблеми формування та функціонування судової влади та генерує нові.

Так, надзвичайно суперечливим залишається врегулювання функціонально-ієрархічного місця Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції. Нагадаємо, що визначення Конституцією України Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 11.03.2010 № 8-рп/2010 означає, що конституційний статус Верховного Суду України не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції. Втім, видається, саме такими повноваженнями тепер і наділений Верховний Суд України, який вправі переглядати судові рішення після їх перегляду в касаційному порядку з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції норм права та скасувати чи змінювати такі рішення або ухвалювати нові судові рішення.

Не менше нарікань викликає очевидне збільшення за Президентом України як главою держави важелів впливу на судову гілку державної влади в цілому, та її окремих носіїв зокрема. Так, з одного боку, за главою держави збережено повноваження, які прямо не передбачені Конституцією України: право ліквідовувати суди, повноваження приводити суддів до присяги, підписувати їхні посвідчення, переводити суддів з одного суду до іншого (по горизонталі). З іншого боку, Президента України наділено додатковим повноваженням, якого у нього раніше не було, підписувати посвідчення головам судів і їхнім заступникам, до обрання яких він не має жодного стосунку. Особливої гостроти набуло збережене повноваження Президента України відносно ліквідації судів, що прямо не передбачене приписами ч.23 ст. 106 Конституції України. Щоправда, в цьому випадку автори закону посилаються на інше Рішення Конституційного Суду України від 21.06.2011 № 7-рп/2011, яким було визнано конституційним аналогічне за змістом положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції станом на 07.07.2010.

Так само за Верховною Радою України збережено прямо не передбачене Конституцією України повноваження відносно переведення судді, обраного безстроково, до іншого суду (по вертикалі). Водночас, зважаючи на чинну редакцію ст. 126 Конституції України, Верховна Рада України приймає вирішальну участь у вирішенні питання про скасування недоторканості суддів, проти чого послідовно виступає професійна спільнота, і що неодноразово ставало предметом гострої критики в експертних колах як вітчизняних, так і зарубіжних спеціалістів. Невизначеність цього питання лише підкреслюється наявним

проектом Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів», що на тепер знаходиться на розгляді у Конституційному Суді України.

Проте чи не найбільш радикальним та мало виправданим з точки зору забезпечення дійсної самостійності судів і незалежності суддів виглядає реформування системи суддівського самоврядування в Україні: повністю ліквідовано ради та конференції суддів відповідних судів та докорінно змінено порядок формування Ради суддів України та з'їзду суддів України. Ставлення до суддівського самоврядування яскраво ілюструє відсутність у «Прикінцевих та перехідних положеннях» Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» бодай згадки про те, як довго функціонуватиме Рада суддів України в нинішньому вигляді. Можемо припустити, що це триватиме чи то до позачергового з'їзду, який має дообрати членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів, чи то більш тривалий час.

Навіть таке стисле викладення запроваджених Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» нововведень засвідчує системну та концептуальну невизначеність задекларованого новітнього етапу судової реформи відносно найбільш принципових питань формування та функціонування судової гілки влади.

КРИЛОВ Ю. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОДИФІКАЦІЇ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Сучасна правова наука передбачає три види систематизації. Вони можуть бути розглянуті із застосуванням до них філософського поняття переходу кількісних змін у якісні. Першим рівнем систематизації є інкорпорація. Об'єднання правових норм незалежно від їх змісту. Наступним, більш високим рівнем систематизації є консолідація, об'єднання діючих правових актів з певної проблематики.

Вищим рівнем систематизації є кодифікація — об'єднання тільки діючих правових норм у єдиний правовий акт. У країнах СНД спадкоємцями кодифікований правової системи СРСР є численні Кодекси, серед яких традиційні, кримінальні, цивільні, сімейні, земельні та ін. Кодифікації піддано також процесуальне забезпечення правової системи такі як: кримінально — процесуальні, цивільно — процесуальні та

ін. Однак правові норми були лише консолідовані. Аналіз стану виборчого права даний Міхальновою Н. А. в її роботі «Конституційне право зарубіжних країн СНД». Однак, на сьогоднішній день країни СНД просулися в справі систематизації норм виборчого права і досягли рівня кодифікації.

Кодекс про вибори Республіки Молдова прийнятий в 1997 році до теперішнього часу притерпів 42 зміни і доповнення. У його складі 205 статей, розділених на 7 розділів, у структурі розділів 13 глав і 7 частин. У кодексі є Загальна частина представлена статтями 1–71, де регулюються загальні принципи виборчої системи країни. Особлива частина Кодексу — розділи 3–6 складаються з норм що регулюють окремі види виборів. 7 розділ Кодексу містить перехідні та заключні положення.

У 1999 році прийнято Виборчий кодекс Вірменії. Кодекс складається з 141 статті розділених на 32 глави. У Кодексі можна виявити: Загальну, Особливу і Спеціальну частини. У Загальній частині Кодексу регулюється положення які стосуються виборчої системи країни і реалізуються в ході різних видів виборів. Особлива частина представлена нормами регулюючими вибори Президента Республіки, вибори в Національні збори, вибори до Органів місцевого самоврядування.

У Кодексі є Спеціальна частина регулююча відповідальність за правопорушення у виборчому процесі.

Виборчий кодекс Республіки Білорусь прийнятий 11 лютого 2000 року, складається з 10 розділів, 29 глав, 156 статей. Кодекс регулює відносини, що виникають при підготовці та проведенні виборів Президента Республіки Білорусь, виборів і відкликання депутатів Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь, членів Ради Республіки Національних зборів Республіки Білорусь, депутатів місцевих Рад депутатів Республіки Білорусь, а також при підготовці та проведенні референдуму (народного голосування).

Кодекс традиційно розділений на Загальну і Особливу частини. У Загальній частині закріплюється принципи виборчої системи. Оригінальним є закріплення непрямого виборчого права. Вибори членів Ради Республіки є непрямыми: члени Ради Республіки обираються на засіданнях депутатів місцевих Рад депутатів базового рівня кожної області і депутатів Мінської міської Ради депутатів.

Виборчий Кодекс Азербайджанської Республіки складається з 246 статей, 38 глав і 7 розділів. Основу державної влади Азербайджанської Республіки становить воля азербайджанського народу. Воля азербайджанського народу знаходить свій вияв у виборах, вільно і регулярно проводяться шляхом таємного й особистого голосування на основі рівного і прямого виборчого права, а також при всенародному голосуванні — референдумі, що проводиться шляхом таємного й особистого голосування на основі загального, рівного і прямого виборчого права. Азербайджанська держава гарантує вільне волевиявлення громадян

Азербайджанської Республіки шляхом захисту принципів і норм виборчого права.

Кодекс традиційно розділений на Загальну і Особливу частини. У Загальній частині крім визначення термінів розглядаються гарантії та обмеження у сфері виборчого процесу. Дані загальні положення про органи створюваних для проведення виборів і референдуму. Вибори і референдуми в Азербайджанській Республіці організовуються і проводяться виборчими (референдумних) комісіями.

У прийнятому 27.11.2011 року Виборчому кодексі Грузії на правах Органічного Закону міститься 186 статей розділених на 20 глав. Кодекс традиційно розділений на Загальну і Особливу частини. При цьому дано визначення термінів. Кодексом закріплено основні принципи проведення виборів референдумів та плебісциту. Оригінальним є визначення у Кодексі системи виборчих органів об'єднаних терміном «виборча адміністрація». У її систему входять Центральна виборча комісія та її органи. Врегульовано питання оплати членів виборчих комісій та інших учасників виборчого процесу.

Виборчий Кодекс Туркменістану прийнятий 4 травня 2013, складається з 92 статей, розділених на 3 глави і 17 розділів. Кодекс Туркменістану регулює відносини, пов'язані з підготовкою і проведенням виборів Президента Туркменістану, депутатів Меджлісу Туркменістану, членів халк маслахати, Генгешей, референдумів, і встановлює гарантії забезпечення вільного волевиявлення громадян Туркменістану на виборах і референдумах.

У ряді держав виникли на просторі колишніх СРСР зроблені спроби кодифікації виборчого законодавства. При цьому, слід зазначити, що кодифікацією досягається вищий рівень систематизації права. Виборче законодавство інших держав цього простору лише консолідовано. Слід зазначити, що СНД на сьогоднішній день переживає досить складний період. Членство ряду держав — Грузії і України не є повним. Йде процес виходу цих держав з СНД. Однак, це не стосується розглянутої проблеми і дозволяє з повною підставою аналізувати зокрема виборче право Грузії.

У проаналізованих кодексах, які, як правило, традиційно діляться на загальну і особливу частини регулюються питання президентських, парламентських, муніципальних виборів і референдумів. У деяких кодексах (Молдова, Туркменістан) приділяється увага підвищенню кваліфікації членів виборчих комісій. Більшість проаналізованих кодексів свідчать про те, що ці держави не створили ефективних реєстрів виборців. Що є важливим досягненням вітчизняної правової системи. Питання відповідальності за правопорушення у ході виборчого процесу, а також питання оскарження результатів виборів вирішені шляхом відсилання до норм поточного законодавства.

Безсумнівно, вивчення досвіду кодифікації виборчого законодавства може бути основою вдосконалення правової системи України.

КЛАСИФІКАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Питання визначення переліку юридичних осіб публічного права має конституційну природу, адже про них згадується в ч. 7 ст. 17 Конституції Греції 1975 р., у ст. 27 Конституції Бразилії 1988 р., в ч. 4 ст. 4 Конституції Кіпру 1960 р. При цьому, якихось конкретних прикладів осіб публічного або державного права Конституції Греції та Кіпру не називають. В інших конституціях такі приклади є, але вони відносяться до загального поняття юридичної особи та не є ілюстрацією словосполучення «юридична особа публічного права».

Варто відмітити, що поряд з державними організаціями до числа юридичних осіб публічного права згідно ст. 1509 Цивільного кодексу Грузії відносяться і створені на основі законодавства недержавні організації. У цій країні прийнятий спеціальний Закон «Про юридичні особи публічного права», за яким виділяються тільки дві категорії таких осіб: корпорації публічного права (засновані на членстві) та установи (не засновані на членстві). Таким чином, з числа юридичних осіб публічного права виключаються територіальні публічно-правові утворення (держава, адміністративно-територіальні одиниці). Проте, до юридичних осіб публічного права відносяться не тільки державні органи, а й, наприклад, вищі навчальні заклади, політичні партії, релігійні організації тощо (Постановление Правительства Грузии № 39 от 23 февраля 2006 г. «Об объединении юридических лиц публичного права — Кутаисского госуниверситета им. Церетели и Кутаисского государственного технического университета им. Н. Мусхелишвили» // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. — 2005. — № 2.).

Проблема класифікації юридичних осіб публічного права знайшла відображення і в юридичній науці. Зокрема, до системи юридичних осіб публічного права М. Кулагін відносить: державу, адміністративно-територіальні підрозділи держави (землі, штати, департаменти, муніципальні утворення тощо), державні установи та державні організації, які одночасно виступають і як господарюючі суб'єкти, і як органи державного управління (публічні корпорації) (Кулагин М. И. Избранные труды по акционерному и торговому праву/ М. И. Кулагин. — М.: Норма, 2001. — С. 39.).

В. Чіркін в основу класифікації юридичних осіб публічного права поклав найбільш загальні, на його думку, групові ознаки, які можна розглядати в якості класифікаційного критерії: 1) способи відносин та зв'язків з публічною владою; 2) організаційно-правова форма того чи іншого виду публічно-правового утворення (об'єднання, установа,

орган і т. д.); 3) порядок утворення; 4) способи діяльності. Виходячи з цих критеріїв він пропонує виділяти наступні п'ять родів юридичних осіб публічного права: 1) держава і державні (державноподібні) утворення (суб'єкти федерації та територіальні автономії); 2) територіальні колективи різного рівня; 3) органи публічної влади; 4) установи публічної влади; 5) некомерційні організації громадського характеру. При цьому слово «громадські», на думку В. Чірка, виключає релігійні організації (Чиркин В. Е. Юридическое лицо публичного права/ В. Е. Чиркин. — М.: Норма, 2007. — С. 101–102.).

Проте, хоча В. Чіркін цілком справедливо зазначає, що всередині кожного з цих родів є свої види юридичних осіб публічного права (наприклад, серед некомерційних громадських організацій — політичні (партії) і неполітичні (профспілки) організації), запропоновану ним загальнотеоретичну систему юридичних осіб навряд чи можна вважати завершеною. Зокрема, з числа юридичних осіб публічного права ним виключаються релігійні організації, які в багатьох країнах (Венесуела, Греція, Чилі) визнаються законодавцем такими.

О. Ястребов в основі класифікації системи юридичних осіб публічного права враховує досвід їх правового регулювання в сучасному світі та на основі матеріального критерію, який спирається на конкретну організацію осіб та майна, яка служить матеріальним субстратом того чи іншого юридичної особи публічного права виокремлює корпоративні або інституційні юридичні особи. Вони засновуються певною сукупністю осіб і залежно від виду, характеру їх членства і цілей об'єднання можуть бути поділені на: а) територіальні, що об'єднують осіб, пов'язаних з певною територією, і поширюють на них публічну владу (держава, суб'єкти федерації, області, регіони); б) нетериторіальні, або функціональні, які об'єднують осіб, які здійснюють професійну, соціально-політичну або економічну діяльність, переслідують спеціальні публічні цілі і реалізують спеціальні владні повноваження. «Функціональні», в свою чергу, можуть бути поділені на створювані в добровільному порядку і утворені в примусового порядку (наприклад, нотаріальні палати в Греції є юридичними особами публічного права і об'єднують нотаріусів на принципі обов'язкового членства). Таким чином, він виокремлює: 1. державні юридичні особи публічного права (територіальні (держава, державноподібні та адміністративно-територіальні утворення, муніципальні утворення) та функціональні (нетериторіальні), серед яких називає органи публічної влади, публічні (державні) установи, публічні (державні) підприємства, публічні (державні) корпорації, публічні (державні) фонди; 2. недержавні юридичні особи публічного права (територіальні (муніципальні утворення, що не включені в систему державної влади) та функціональні (некомерційні професійні організації, саморегульовані організації, громадські та релігійні організації, політичні партії) (Ястребов О. А. Юридическое лицо публичного права:

сравнительно-правовое исследование: автореферат дис. докт. юрид. наук: 12.00.14 / О. А. Ястребов. — М., 2010. — С. 49–50.).

Однак, не зважаючи на фундаментальність запропонованої класифікації, можна не погодитись з автором у віднесенні до юридичних осіб публічного права публічних підприємств. Хоча цього підходу дотримується також і український законодавець по відношенню до казенних підприємств. Однак, такі підприємства покликані забезпечувати приватні інтереси держави з однієї сторони, а з іншої — їх діяльність регламентується нормами приватного, а не публічного права.

З урахуванням сутності цих суб'єктів можна запропонувати їх класифікацію:

1. за своєю юридичною природою та наявністю владних повноважень юридичні особи публічного права можуть бути поділені на владні (державна, органи публічної влади) та невладні (політичні партії, громадські організації, установи);

2. за сферою діяльності можна виокремити територіальні (локальні та загальнодержавні) та професійні юридичні особи публічного права;

3. за підставами створення слід розмежовувати юридичні особи публічного права, які засновані у добровільному (об'єднання) та нормативно-розпорядчому порядку.

СОН С. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри конституційного права

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УМОВАХ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Право на створення політичних партій є однією з базових свобод сучасних демократій. Саме поняття існування свободи створення політичних партій є правовою основою багатопартійної політичної системи. Статтею 36 Конституції України визначається і гарантується право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних та інших інтересів. З реалізацією права громадян на свободу об'єднання тісно пов'язано питання побудови громадянського суспільства в Україні.

У державі, яка переживає складні та суперечливі процеси політичної трансформації у напрямку будівництва демократичного державного ладу, багатопартійність і зумовлена нею політична конкуренція є

необхідною умовою та гарантією ефективного функціонування демократичних механізмів влади, забезпечення конституційних прав громадян. Тому важливим кроком на шляху побудови демократії та багатопартійності в українській державі стало прийняття у 2001 р. Закону України «Про політичні партії в Україні» (далі — профільний закон). Його прийняття було одним із зобов'язань України перед Радою Європи. Водночас, Рада Європи наголошує на тому, що головним завданням України тепер є забезпечення повної відповідності існуючої практики вимогам Закону.

Профільним законом закріплюється юридичне визначення поняття політичної партії, встановлюється порядок створення та припинення діяльності партій, запроваджуються основні принципи їх організаційної побудови, форми участі в політичному житті, джерела фінансування тощо. Крім того, виборчим законодавством України партії визначені як суб'єкти виборчого процесу. У зв'язку з цим, необхідно також наголосити на тому, що діяльність політичних партій регламентується і залежить не тільки від закону про політичні партії, а й від норм, що регулюють порядок проведення виборів. За таких умов українська держава мусить надавати законодавчу підтримку партіям, тобто створювати найсприятливіший режим правового регулювання їх діяльності, залучати заохочувальні засоби їх державної підтримки тощо.

Практика діяльності політичних партій в Україні та розвиток відповідного законодавства вимагають постійного удосконалення механізму правового регулювання в цій сфері з тим, аби профільний закон відповідав як Конституції України, так й іншим актам законодавства (зокрема, виборче законодавство тощо). Однак, переходи від однієї моделі форми правління до іншої, від однієї редакції Основного Закону до іншої, прийняття інших кодифікованих актів без врахування положень профільного закону призвели до виникнення правових колізій, що, у свою чергу, може мати наслідком виникнення гострих конституційно-правових конфліктів.

Першою з таких проблем є питання відповідності деяких положень профільного закону сучасній редакції Конституції України. Враховуючи, що редакції Конституції України за останні роки суттєво змінювались, а профільний закон не «реагував» на ці зміни, виникло декілька суттєвих невідповідностей між положеннями Основного та профільного законів.

З набуттям чинності Закону України від 21 лютого 2014 року № 742-VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» поновлено дію внесених 08 грудня 2004 року змін до Конституції України. Серед них — частина шостої статті 81 Конституції України, яка встановлює право політичної партії прийняти рішення про дострокове припинення повноважень народного депутата України, який був обраний від політичної партії у разі його невходження до складу депутатської

фракції цієї політичної партії або виходу із такої депутатської фракції. У чинному законодавстві ці положення Конституції не знаходять свого розвитку.

Тому для приведення законодавства у відповідність до Конституції України слід внести зміни до Законів України «Про політичні партії», «Про Регламент Верховної Ради України», «Про статус народного депутата України» з тим, щоб забезпечити деталізацію конституційних положень у поточному законодавстві. Зокрема, має бути встановлено можливість лише для депутатів, що обрані за мажоритарною системою відносної більшості в одномандатних виборчих округах, бути позафракційними. Народні депутати України, обрані за списками політичних партій, зобов'язані входити до складу депутатських фракцій таких партій. А у разі невходження у фракцію, виходу, або виключення з неї, має діяти закладений у Конституції України правовий механізм припинення повноважень такого народного депутата політичною партією.

Також у відповідність із Конституцією України має бути приведені законодавче регулювання інших підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України. На разі необхідно спростити процедуру припинення повноважень народного депутата у разі невиконання вимоги щодо несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності.

Навівши основні проблемні питання та шляхи їх законодавчого вирішення, слід вказати, що деякі проблеми залишилися за межами розгляду, оскільки пов'язані із більш об'ємними змінами, які, у свою чергу, мають отримати відповідне політичне вирішення. Йдеться про подальше законодавче регулювання парламентського представництва політичних партій, які повинні керуватися загальнонаціональними, а не локальними чи корпоративними інтересами; не обмежуватися рішеннями партії, тим більше у випадках, коли вони суперечать національним інтересам. Необхідно змінити діючу систему виборів народних депутатів та унормувати порядок їх звітності перед виборцями, потребує врегулювання процедура встановлення результатів виборів та розподілу депутатських мандатів. Крім того, Закон України «Про статус народного депутата України» необхідно привести у відповідність до пропорційної системи виборів або змінити систему виборів. Відповідні зміни необхідно внести й до Регламенту Верховної Ради України.

ДЕРЖАВНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА ЯК ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Конституція як основоположний акт національного права визначає засади суспільного та державного ладу країни, а тому від коректності її правоположень залежить стабільність конституційного ладу. Закладені в процесі конституційного будівництва колізії або соціально неадекватні рішення можуть розбалансувати або дезорганізувати державний механізм включно до його повної дисфункції, значно загострити вже наявні суперечності у суспільстві та створити реальні передумови для відчуження населення від держави, а влади від суспільства, виникнення ворожості між різними спільнотами країни і, відповідно, активізувати та надати руйнівного характеру внутрішньополітичним конфліктам, посилити загрози для національної безпеки країни у вигляді істотного гальмування економічного та соціального розвитку, сепаратистських проявів і навіть стати запалом для громадянської війни.

Таким чином, по-перше, можна стверджувати, що існує прямий зв'язок між фундаментальними конституційними принципами, цінностями і нормами та державною політикою, який проявляється в тому, що політичні відносини є однією з найважливіших складових частин конституційного регулювання (конституційні норми задають юридичні межі політичному процесу); в самій конституції втілюється певна політика держави, а саме закріплюються ті або інші принципи та політичні цінності.

По-друге, науково обґрунтований підхід до аналізу процесів формування й реалізації державної політики передбачає висвітлення її зв'язку з базовими принципами організації, функціонування та цілевизначення державної влади, закріпленими в кожній конкретній країні на рівні її Основного Закону.

Таким чином наявний діалектичний зв'язок між Конституцією та державною політикою. Адже, з одного боку, державна політика, як доводить В. Селіванов, «покликана визначити роль і завдання державної влади у життєво важливих сферах суспільства, стратегічні цілі законодавчих, управлінських, адміністративних тощо заходів щодо збереження цілісності суспільства і його спрямування шляхом соціального прогресу» (Селіванов В. Право і влада суверенної України : методологічні аспекти / В. Селіванов. — К. : «Юридична думка» — 2002. — С. 25). А з іншого боку, сам процес цілевизначення відбувається відповідно до закріплених на рівні Основного Закону принципів організації суспільного ладу.

По-третє, нормальний розвиток державної політики неможливий без звернення до її конституційних основ. Без цього вона залишатиметься лише сукупністю хаотичних дій, ініційованих суб'єктивними мотивами окремих політиків чи політичних сил.

Екстраполюючи загально теоретичні концепції правового та конституційно-правового регулювання на визначення меж та змісту правового регулювання в сфері реалізації державної молодіжної політики, слід зазначити, наступне. Предметом конституційно-правового регулювання державної молодіжної політики є сукупність суспільних відносин, які виникають в процесі розробки та реалізації державної молодіжної політики.

В межах предмету конституційно-правового регулювання державної молодіжної політики доцільно виділити дві групи відносин.

Перша група відносин пов'язана з реалізацією конституційних прав молоді, гарантуванням цих прав в сфері освіти, охорони здоров'я, праці, підприємницької діяльності.

Друга група відносин — владні відносини з управління в сфері державної молодіжної політики. До них слід віднести відносини з приводу: участі владних органів всіх рівнів в реалізації державної молодіжної політики; функціонування органів державної влади та розмежування їх повноважень; взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування з питань, які стосуються забезпечення реалізації прав молоді.

Конституційно-правове регулювання переслідує наступні цілі: підтримання законності та правопорядку в молодіжному середовищі як умова нормального життя молоді та суспільства в цілому; оптимальна побудова державних та місцево самоврядних структур по роботі з молоддю та забезпечення їх ефективного функціонування; створення системи гарантій реалізації конституційних прав молоді та виконання нею своїх обов'язків.

Розкриваючи особливості конституційно-правового регулювання державної молодіжної політики не можна обійти увагою і методи такого регулювання. Під даними методами слід розуміти сукупність прийомів, способів, засобів правового впливу на суспільні відносини в сфері реалізації державної молодіжної політики.

Для конституційно-правового регулювання державної молодіжної політики характерним є використання наступних засобів впливу:

- уповноважування використовується при закріпленні компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування;
- зобов'язання — при закріпленні обов'язків суб'єктів правових відносин в сфері державної молодіжної політики;
  - дозволу;
  - заборони;
  - проголошення (при декларуванні окремих положень в сфері державної молодіжної політики, які відображають ставлення держави та її органів до молоді);

— гарантування як метод правового регулювання застосовується при встановленні державою системи умов и засобів, за яких стає можливим реалізація конституційних прав и свобод молодих громадян та їх об'єднань;

— рекомендування використовується в процесі налагодження взаємодії різних суб'єктів реалізації державної молодіжної політики.

Таким чином, державна молодіжна політика в Україні є об'єктом конституційно-правового регулювання, який характеризується наявністю визначеного кола суспільних відносин та відповідно потребує власної системи методів правового регулювання.

НАЗАРКО А. Т.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри конституційного права

МІСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Міста завжди відігравали визначальну роль у розвитку держав і протягом сторіч виступали локомотивом розвитку цивілізації й центрами (культурними, політичними, економічними, науковими й т.п.) окремих регіонів і країни в цілому. Якість життя кожного громадянина в сучасних умовах значною мірою залежить від ефективності керування містами, особливо великими, з постійною динамікою його розвитку як соціально-політичної системи. Актуальність дослідження міського самоврядування як теоретичного конструкта й суспільно-політичного й правового явища викликана глобальними соціально-політичними процесами, що характеризуються зниканням «старих» і появою нових форм самоорганізації та самоврядування в суспільстві.

Історичний досвід свідчить, що найкращий шанс на виживання й розвитку в кризових умовах мають міста, наділені достатньою самостійністю для формування системи управління, заснованої на самоуправлінських засадах. Тому дослідження особливостей розвитку місцевого самоврядування в містах на сучасному етапі має важливе теоретичне й практичне значення для України.

Термін «міське самоврядування» вживається в спеціальній літературі у вузькому й широкому змісті. У широкому змісті «міське самоврядування» — це управління міською територією місцевим населенням за допомогою державних і місцевих органів влади. У західній літературі термін «міське самоврядування» вживається також і у вузькому змісті, виступаючи синонімом місцевого самоврядування. У цьому випадку

мається на увазі, що господарськими й іншими справами будь-якої адміністративно-територіальної одиниці опікуються її жителі, а не центральні органи влади. Цей підхід близький і для континентальної, і для англосаксонської системи права, оскільки, зокрема, в англійському класичному праві термін «самоврядування» трактується як особливість організації англійської внутрішньої державної влади. У роботах сучасних дослідників також визнається існування міського самоврядування як інтегративного явища, що розуміється як «право й реальна здатність населення міста на самостійну та під свою відповідальність публічно-владну діяльність за рішеннями безпосередньо або через представників і інші виборні органи місцевого самоврядування питань місцевого значення, володіння, користування й розпорядження муніципальною власністю, у межах закону та в інтересах населення, з урахуванням його історичних та інших місцевих традицій. Безумовно, міське самоврядування в системі права за допомогою управління територією своєю «внутрішньою владою» має загальні риси і найбільше відповідає вузькому визначенню, оскільки здійснюється на відносно відокремленій території, серед певного кола людей, що постійно проживають у місті, специфічними для даної території методами.

У сучасних конституціях, у тому числі й в Україні, інститут міського самоврядування, на жаль, не знайшов належної регламентації. При цьому потрібно наголосити, що, згадуючи про конституційне регулювання самоуправлінських засад у місті, слід враховувати, що навіть за відсутності єдиного правового акту конституційного характеру відповідні норми можуть мати місце у законодавстві аналогічного юридичного статусу. На сьогодні єдиним найбільш повним нормативним актом, який закріплює основні принципи та систему міського самоврядування, повноваження міських рад та їх виконавчих органів, правовий статус міського голови, матеріальні й фінансові основи міського самоврядування, а також гарантії й відповідальність органів і посадових осіб міського самоврядування є Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. Значення цього Закону для становлення органів влади в містах важко переоцінити, оскільки саме цей Закон «поклав початок створення правової бази, яка визначає повноваження органів самоврядування і є основою для прийняття інших нормативно-правових актів, які формують конституційно-правовий статус міста» (Шкабаро В. М. Конституційно-правовий статус міста в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.02. — конституційне право. На правах рукопису / В. М. Шкабаро. — Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2004. — С.11). Світовий досвід свідчить також і про можливість прийняття законодавчих актів, де б ураховувалися особливості місцевого самоврядування окремих категорій міст (Франція, ФРН). Доцільність даного підходу диктується невинуватістю застосування одних і тех

методів керування, підходів до реалізації державної політики відносно організації управління малими, середніми та великими містами.

Одним з основних способів конституційно-правової інституціоналізації міського самоврядування, безумовно, повинні стати локальні акти місцевого самоврядування, насамперед, статuti територіальних громад. Положення багатьох з цих актів демонструють різні підходи до визначення суттєвих складових системи міського самоврядування і являють позитивний приклад використання локальної нормотворчості для конкретизації положень чинного законодавства.

Актуальною для України залишається і проблема утвердження повноцінного місцевого самоврядування в містах з районним поділом. Виходячи з теорії місцевого самоврядування, штучні адміністративно-територіальні одиниці, як правило, не можуть виступати територіальною основою місцевого самоврядування, у той час як природне право на місцеве самоврядування можуть мати лише громади, які сформувалися природнім шляхом (у межах поселень). Тому існування на рівні міських районів автономних територіальних громад і обраних ними органів самоврядування, наділених відповідними повноваженнями, матеріальними й фінансовими ресурсами є проблематичним.

Таким чином, в умовах проведення конституційної реформи в Україні зростає важливість вивчення правових, політичних, економічних механізмів міського самоврядування в Україні з урахуванням досвіду провідних країн. Це обумовлене тим, що в розвитку міст почався принципово новий етап, настання якого визначають різнонаправлені внутрішні й зовнішні фактори, відповідно і підходи до побудови міського самоврядування, особливо у великих містах, повинні в значній мірі враховувати особливості організації місцевого самоврядування на цих територіях.

КУЛІ-ІВАНЧЕНКО К. К.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри конституційного права

ПРИРОДА ДОГОВОРУ НА СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглядаючи договори на соціальне замовлення, зазначимо про те, що їхня назва у літературі та законодавстві поки що не має термінологічної єдності. Так, за підсумками аналізу нормативних актів загальнодержавного рівня про соціальне замовлення можна зробити висновок, що термін «соціальний контракт» у них не використовується. Натомість,

йдеться про «договір». В актах місцевих рад наявні вказівки і на «договір», і на «соціальний контракт». А органи судової влади оперують терміном «договір на виконання соціального замовлення» або «договір на соціальне замовлення». На нашу думку, останній термін є найбільш точним а також таким, що уніфікований з цивільним та господарським законодавством України — на відміну від терміну «соціальний контракт».

Прикладом вищезазначеного може слугувати описова частина рішення одного з господарських судів України, у якому використано відповідну термінологію та наголошено на приватно-правовій природі договору на соціальне замовлення. Так, у Рішенні від 29 березня 2010 р. Господарський Суд м. Київ, проаналізувавши посилання боржників за договором на виконання соціального замовлення на те, що договір має публічно-правовий характер, зазначив: «Судом встановлено, що 19 січня 2006 р. між позивачем і відповідачем 1. укладено договір № 003 на соціальне замовлення щодо організації будівництва, ремонту, реконструкції та утримання об'єктів водопровідно-каналізаційного господарства м. Києва на необхідному сучасному технічному рівні, 22 січня 2008 р. між тими ж сторонами — договір № 12/30/14—08/1 на соціальне замовлення щодо організації проектування, будівництва, реконструкції об'єктів водопровідно-каналізаційного господарства м. Києва на необхідному сучасному технічному рівні... Доводи відповідачів щодо характеру спірних правовідносин є безпідставними, оскільки спір, що виник у справі, пов'язаний із захистом цивільного права позивача на оплату виконаних робіт, які виникли з господарсько-правових договорів та рішень органу місцевого самоврядування, тому не є публічно-правовим» (У справі № 42/6430.03.10 про зобов'язання вчинити дії, стягнення боргу, неустойки, сум за прострочення виконання боржником грошового зобов'язання : Рішення Господарського суду м. Києва від 29 березня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://pravoscope.com/act-rishennya-42-64-palamar-p-i-30-03-2010-inshi-rozrahunki-zaprodukciyu-s>).

І дійсно, договір на соціальне замовлення відповідає розумінню договору у правовій науці: це угода сторін про встановлення, зміну та припинення їх прав та обов'язків. Договір характеризується такими ознаками: вільне волевиявлення сторін, згода сторін по всіх суттєвих аспектах договору, юридична рівність сторін, юридичні гарантії виконання договорів, відплатний характер дій сторін у вирішенні передбачених завдань, взаємна відповідальність сторін за невиконання прийнятих зобов'язань (Тихомиров Ю. А. Договор как регулятор общественных отношений. 1997, с. 25).

Стосовно договору на соціальне замовлення А. П. Альохін та Ю. М. Козлов зазначають, що «муніципальні контракти як правові форми реалізації [соціальних] замовлень мають ту особливість, що поєднують у собі елементи адміністративно-правового

та цивільно-правового договорів» (Алехин А. П., Козлов Ю. М. Административное право Российской Федерации. 1994, с. 68).

При цьому, слід окремо вказати, що укладаючи договір на соціальне замовлення, його сторони вступають у муніципально-правові (конституційно-правові) відносини. Тож актуалізується питання участі юридичних осіб приватного права у конституційних правовідносинах, яке потребує свого додаткового осмислення та нормативного врегулювання (Олькіна О. В. Юридичні особи як суб'єкти конституційних правовідносин. 2012, с.120–123).

Юридична особа приватного права (громадські організації, благодійні організації, інші підприємства та установи), вступаючи стороною договору, виконавцем соціального замовлення, переслідуючи свої статутні цілі та виконуючи покладені договором зобов'язання, є рівноправними з органами місцевого самоврядування учасниками конституційно-правових відносин щодо здійснення соціального замовлення.

Звісно оскільки поняття юридичної особи приватного права визначається цивільним правом, а юридичної особи публічного права (органу місцевого самоврядування) — конституційним (муніципальним) правом, слід враховувати відмінність методів цивільно-правового та конституційно-правового регулювання. Однак, як вірно зазначає А. Головізнін, «необхідною умовою вступу ... муніципального утворення у цивільний обіг є «відмова» цього суб'єкту від деяких лише йому притаманних характеристик (влада), які входять у суперечність із загальними принципами цивільного права» (Головизнин А. Некоторые вопросы участия в гражданском обороте органов государственной власти (местного самоуправления). 1999, с. 60).

При укладанні договору на соціальне замовлення використовується низка принципів. Деякі з них є принципами договірного права (свобода договору, юридична рівність сторін, економічна незалежність суб'єктів договору, дотримання договірної дисципліни, відповідальність за невиконання вимог договору, відповідність закону та звичаям).

Водночас, при укладанні договорів на соціальне замовлення в Україні, сторони керуються не тільки принципами та нормами приватного права (щодо рівності сторін тощо). Слід зазначити, що договори на соціальне замовлення, з огляду на такі ознаки соціального замовлення як його організаційно-правовий та соціальний характер, також ґрунтуються на низці принципів та норм публічного, у першу чергу конституційного права. Крім цих ознак соціального замовлення, використання норм та принципів публічного права обумовлено по-перше, особливістю суб'єктного складу договорів на соціальне замовлення (однією із сторін обов'язково виступає такий різновид органів публічної влади, як органи місцевого самоврядування), по-друге — особливістю фінансування виконання цих договорів (за рахунок коштів замовників, виконавців, а інколи ще й третіх сторін-спонсорів), та по-третє, самим

характером предмету договорів на соціальне замовлення, які передбачають надання суспільно-корисних послуг або виконання суспільно-корисних робіт. Тому наголошуємо на тому, що договір на соціальне замовлення має комплексний характер, поєднуючи у собі норми та принципи приватного та публічного права.

ВОЛКОВА Д. Е.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры конституционного права

**О СООТНОШЕНИИ ТЕРМИНОВ
«ОБЪЕДИНЕНИЕ ГРАЖДАН», «ОБЩЕСТВЕННЫЕ
ОБЪЕДИНЕНИЯ» И «ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ»**

Общественные организации, общественные союзы и политические партии в настоящее время в законодательстве Украины именуется обобщенно «объединениями граждан». Этот термин был введен в обращение Законом Украины от 16 июля 1992 г. «Об объединениях граждан», который действовал до вступления в силу Закона Украины от 22 марта 2012 г. «Об общественных объединениях». Он предусматривал, что «объединением граждан является добровольное общественное формирование, созданное на основе единства интересов для совместной реализации гражданами своих прав и свобод» (Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 34. — Ст.504).

Более узким термином, чем термин «объединение граждан», является термин «общественное объединение». Закон «Об общественных объединениях» устанавливает, что общественное объединение — это «добровольное объединение физических лиц и/или юридических лиц частного права для осуществления и защиты прав и свобод, удовлетворения общественных, в частности экономических, социальных, культурных, экологических и других интересов» (громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. // Офіційний Вісник України. — 2012. — № 30. — Ст.1097).

Общественные объединения, наряду с политическими партиями, рассматриваются законодательством Украины как объединения граждан. Общественные объединения противопоставляются политическим партиям: «политическая партия — это зарегистрированное в соответствии с законом добровольное объединение граждан — сторонников определенной общенациональной программы общественного развития, которое имеет своей целью содействие формированию

и выражению политической воли граждан, принимает участие в выборах и других политических мероприятиях» (Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 45. — Ст. 397). Н. М. Новиков считает, что политические партии отличаются от общественных организаций порядком образования (Новиков М. М. Об'єднання громадян у механізмі взаємодії держави і громадянського суспільства: дис. ... кандидата юрид. наук : 12. 00. 01 / Микола Михайлович Новиков. — Х., 2002. — С.92). Однако, это различие не является основным. Главным отличием между политическими партиями и общественными организациями будет цель их деятельности — политические партии образуются для реализации политических прав, а общественные организации — для реализации всех прав и законных интересов личности, кроме политических. Из этого тезиса следует, что учредителями и членами политических партий могут быть только граждане Украины, а также что политические партии создаются, легализуются и ликвидируются в особом порядке.

Термин «общественная организация» — самый узкий по сравнению с терминами «объединение граждан» и «общественное объединение». В законодательстве Украины закреплено, что общественная организация — это общественное объединение, учредителями и членами (участниками) которого являются физические лица. Таким образом, общественные организации являются одной из разновидностей общественных объединений, наряду с общественными союзами. Отличие общественных организаций от общественных союзов заключается в том, что членами общественных организаций могут быть только физические лица, а членами общественных союзов — как физические лица, так и юридические лица частного права.

Соотношение между указанными терминами представлено на Рис. 1.1.

Таким образом, из рассмотренных терминов наиболее широким является термин «объединение граждан». Одним из видов объединений граждан являются общественные объединения, которые, в свою очередь, делятся на общественные организации и общественные союзы.

Кроме того следует отметить, что в настоящее время термин «объединение граждан» навряд ли точно отражает суть охватываемых им институтов гражданского общества. Дело в том, что общественные организации и общественные союзы могут образовывать не обязательно граждане Украины, а членами общественных союзов могут быть не только физические, но и юридические лица. К тому же, словосочетание «объединение граждан» является современной модификацией советского термина «объединение трудящихся». Вряд ли целесообразно продолжать его использование в законодательстве Украины, ориентированной на евроинтеграцию и гармонизацию своего законодательства с европейскими стандартами.

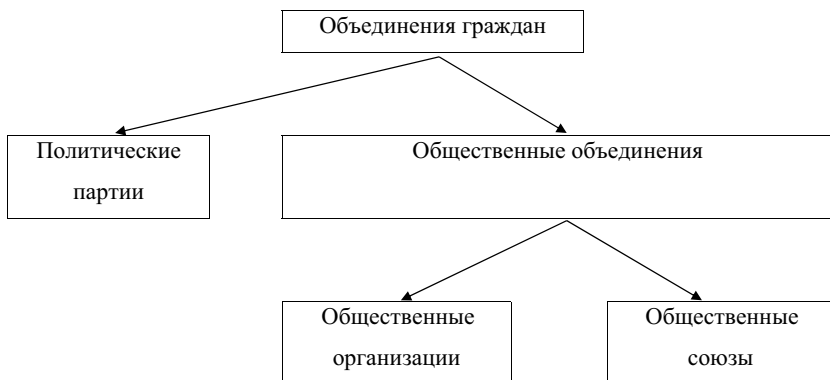

Рис. 1.1. Соотношение терминов «объединение граждан», «общественные объединения» и «общественные организации»

САЛЕЙ М. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри конституційного права

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ЗМІСТУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Конституційна аксіологія в сучасній Україні тільки починає свій розвиток як самостійний науковий напрямок у системі конституційно-правової науки. Предметом вивчення конституційної аксіології являються конституційні цінності. Дослідження категорії конституційні цінності в сучасних умовах конституційних перетворень набувають особливої актуальності і практичної значущості. Категорія конституційні цінності розглядається в конституції та відображається в законодавстві, так як мова йде про конституційну, а не про правову цінність.

Для розгляду аксіологічного виміру змісту конституції, слід зупинитися на визначенні, що є змістом основного закону. Крусян А. Р. зазначає, що в юридичній літературі під змістом основного закону традиційно розуміють сукупність конституційних норм, інститутів і принципів, що регулюють суспільні відносини, які визначають організацію державної влади, взаємовідносини цієї влади, суспільства, різних колективів та індивідів (Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм. 2010, с.112).

Аксіологічний «вимір» конституції дуже вагомий, так як конституційний текст — має багатоманітну кількість аксіологічних конструкцій.

Сучасне конституційне право оперує такими категоріями, як цілі, цінності, пріоритети, які мають у первісному значенні не правовий, а швидше, філософський або соціологічний зміст (Ерофеев А. А. Ценности в современном конституционном праве Российской Федерации: теоретико-методологические подходы к определению понятия. 2008, с.41). У той же час використання цих категорій у конституційно-правовому аспекті викликає необхідність визначення саме їх правового змісту.

Як зазначає Г. Г. Арутюнян основні аксіологічні характеристики Конституції, як правило, перш за все відображаються в передмові Основного Закону, переважно, в формі норм-цілей. Вони знаходять своє подальше систематизоване відображення в конституційних нормах-принципах, а також у нормах та положеннях, які регулюють основоположні правовідношення (Арутюнян Г. Г. Гарантии реализации основополагающих конституционных ценностей на уровне государственной политики и в общественной практике Електрон.ресурс] Режим доступу: [http:// http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/yerevan2008_ru.pdf](http://http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/yerevan2008_ru.pdf).

З огляду на зазначене Ю. Баулін визначає, що конституційні цінності можливо згрупувати в перекладі на їх нормативне вираження в три групи: 1) норми-цілі, вони відображені в Преамбулі і в першому розділі Конституції (це експліцитні принципи, на які в той чи інший мірі повинна орієнтуватися держава); 2) норми-принципи, знаходяться в основному у першому та другому розділі Конституції (ім повинні підпорядковуватися органи законодавчої і виконавчої влади, які можуть і повинні захищатися та застосовуватися судом із яких можуть витікати суб'єктивні права і обов'язки) і 3) норми, які регулюють основні суспільні відносини (ці норми знаходяться в різних розділах Конституції, але застосовуються завжди у взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємно доповнені. Ці три групи норм не тільки писані, але і виведені конституційною практикою (Баулін Ю. В. Нормативное выражение конституционных ценностей и их значение в деятельности Конституционного Суда Украины. 2008, с. 218). Дійсно уявляється, що основні аксіологічні характеристики Конституції, знайшли своє пряме закріплення в Преамбулі Конституції України, в Розділі I «Загальні засади», Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» та уточнюються в наступних розділах Конституції України.

В перше чергу, можливо виділити, цінності, які атрибутивно пов'язані з текстом Конституції України, тобто, ті на які в ній вказують як на цінності або найвищі цінності.

В тексті Конституції формоутворення слово «цінність» вживається двічі. Так, в відповідно до ч. 1 ст. 3 Конституції України визначається, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Дане положення Конституції визначає більш широке коло конституційних

цінностей щодо людини, зокрема у ч. 2 ст. 3 Конституції, зазначається, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Закріплення в Конституції вищої цінності людину — аксіологічна констатація того, що людина — це абсолютна соціальна цінність, самоцінність, і поза людини сама постановка питання про цінності зокрема втрачає сенс та всі інші конституційні цінності мають залежний характер від найвищої конституційної цінності. Без людини нема суспільства, держави, інших явищ сучасного життя.

Слід також враховувати особливу значущість тієї частини конституційного тексту, що називають преамбулою, яка виконує особливу філософсько-правову роль (саме тут містяться філософські, етичні та правові цінності). В преамбулі названі незмінні цінності Українського народу — громадян України всіх національностей. Ці цінності отримують свій розвиток та конкретизацію в інших конституційних положеннях, та виступають засобом інтеграції всіх її елементів, створюють нормативну основу трансформації соціальних цінностей в юридичні конструкції конституційного тексту, який відтворює цінності конституціоналізму.

Аксіологічна логіка притаманна і змісту розділів Конституції. При цьому найбільшою «ціннісною насиченістю» володіють конституційні норми-принципи, які зосереджені в першому та другому розділах Конституції України.

Конституція України як основний закон містить в собі систему цінностей, в руслі яких має відбуватися розвиток української держави. Дані цінності в тій чи іншій мірі відображені в кожному розділі Конституції. Проте їх максимальна концентрація міститься в преамбулі, а також перших двох розділах Основного Закону, що встановлює основи конституційного ладу та взаємодії особи, суспільства і держави. Аналіз конституційного тексту дозволяє зробити висновок, що людина — єдина цінність в державі, яка визнається найвищою.

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА І МОДЕРНІЗАЦІЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

У сучасних умовах конституційних перетворень в Україні актуалізується проблематика визначення конституційної реформи та конституційної модернізації та співвідношення цих понять. Це обумовлює звернення до теорії та практики її науково-практичних характеристик, виходячи з конституційних реалій та з урахуванням мети конституційних перетворень — формування суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Актуальність теми даного дослідження обумовлена теоретичними і практичним значенням питань, пов'язаних із здійсненням в Україні конституційної реформи та конституційної модернізації. Зміни в суспільно-політичній і правовій сферах в останнє десятиліття виявили потребу в удосконаленні чинної Конституції України, що передбачає необхідність визначення способів і порядку її зміцнення, і наукове осмислення тих проблем, які виникають у зв'язку з цим процесом.

Проблематика питань конституційних перетворень ґрунтується на теоретичних працях представників вітчизняної і зарубіжної юридичної науки різних історичних періодів. Теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких : Ю. Г. Барабаш, В. М. Кампо, С. В. Ківалов, В. В. Кіреєв, А. М. Колодій, І. О. Кравець, В. В. Кравченко, Л. Т. Кривенко, А. Р. Крусян, О. В. Оніщенко, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, А. О. Селіванов, М. І. Ставнійчук, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький, В. М. Шаповал, Ю. С. Шемшученко, Л. П. Юзьков, О. І. Ющик та ін.

Разом з тим у вітчизняній конституційно-правовій науці досі не сформовано загальноприйнятого поняття конституційної модернізації та реформування. Цей процес розглядається в різних аспектах, під різними кутами зору. Таке різноманіття уявлень гальмує наукову розробку конкретних механізмів її реалізації, не сприяє виробленню обґрунтованих теоретичних рекомендацій для практики його здійснення.

Зважаючи на це, постає як актуальне наукове завдання вироблення єдиних методологічних підходів до формування наукового поняття та дослідження конституційної реформи та конституційної модернізації, як самостійного феномена в теорії та практиці.

Думається, що необхідно зрозуміти різницю між конституційною модернізацією та реформуванням. В останньому частіше розглядають більш ширше коло правого регулювання, як поетапність проведення, системність, повне або часткове перетворення Конституції

та конституційного законодавства, формування конституційної правосвідомості, передусім спрямованої на сприйняття конституційних перетворень як об'єктивно-корисної необхідності.

Конституційна реформа має багатоаспектний, складний, поступальний характер та спрямована на суттєві перетворення суспільства і держави, що передбачають внесення змін до змісту конституційного ладу.

Влучно зазначила А. Р. Крусян, що конституційна реформа в Україні — це політико-правовий процес поетапного перетворення конституційного законодавства (зі зміною тексту Конституції), розвитку конституційних правовідносин та конституційної правосвідомості, створення системи забезпечення (охорони) конституційного правопорядку з метою формування сучасного українського конституціоналізму (Крусян А. Р. Науково-практична парадигма конституційних перетворень в Україні. 2011, с. 718).

Конституційна модернізація, на відміну від реформування, не передбачає кардинальних змін конституційного ладу держави і суспільства та відповідних змін у системі сучасного конституціоналізму. Модернізація спрямована на удосконалення інституціональних складових конституційного ладу та конституціоналізму. Перш за все, таке удосконалення носить нормативно-правовий характер, тобто це удосконалення конституційного законодавства, оновлення Конституції з метою еволюційного розвитку держави та суспільства.

Модернізація Конституції України і конституційного законодавства, перед усім, повинна бути спрямована на усунення існуючих дефектів і прогалин у конституційно-правовому регулюванні.

В. В. Кіреєв, звертаючись до цієї проблеми, доводить необхідність методологічного обґрунтування «визначення підходів» до конституційних перетворень і з врахуванням цих підходів відрізняє конституційну реформу від модернізації: конституційна реформа — це «політико-правовий процес повного або часткового перетворення актів конституційного рівня, що тягне відповідні до її змісту зміни конституціоналізму» (Кіреєв В. В. К вопросу о понятии и методологии исследования конституционной реформы. 2005, с. 122)

Ряд авторів, зокрема В. В. Балитніков та В. В. Іванов, розглядають конституційну модернізацію, не як частина конституційної реформи, а як її альтернативу, вказуючи на те, що модернізація буде означати вдосконалення існуючої конституційної моделі через розвиток позитивних елементів і мінімізацію негативних. Тоді як реформа припускає перегляд або навіть зміну чинної конституційної моделі (Балитников В. В., Иванов В. В. К вопросу о конституционной модернизации. 2000, с. 167)

Зауважимо, що автори, розглядаючи модернізацію як альтернативу конституційної реформи, останню характеризують як неминучість, роблячи характерне застереження, що модернізація не здатна усунути необхідність конституційної реформи як такої.

Проте з даною точкою зору важко погодитися, так як мається на увазі, що подібний підхід при всьому його універсалізмі є непродуктивним.

Таким чином, аналізуючи наукові, доктринальні і практичні твердження стосовно конституційної реформи та конституційної модернізації, їх визначення та співвідношення дає підстави погодитися з думками авторитетних вчених, що ці явища є досить складними. В той же час ці явища взаємопов'язані, і виступають формами конституційних перетворень як основного напрямку конституційного розвитку українського суспільства і держави.

ДРОК Г. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри конституційного права

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Судова влада — це самостійна і незалежна гілка державної влади, створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів між державою і громадянами, самими громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів; захисту прав громадян у взаємовідносинах з органами виконавчої влади і посадовими особами; контролю за додержанням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно-розшукової діяльності; встановленні найбільш значимих юридичних фактів. Судова влада можливе і ефективна лише в контексті теорії розподілу влади, що виключає надлишкову концентрацію влади і гарантує громадянам свободу.

В сучасних умовах значно посилюються вимоги до суддівського корпусу.

8 квітня 2014 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 1188-VII «Про відновлення довіри до судової влади». Цей Закон визначає правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції як тимчасового посиленого заходу з використанням існуючих процедур розгляду питань про притягнення суддів судів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності і звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги з метою підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади, відновлення законності і справедливості. Метою перевірки суддів є: утвердження верховенства права в суспільстві та законності у діяльності судів; відновлення довіри до судової влади в Україні; з'ясування фактів, що свідчать про порушення суддями присяги, наявність підстав для притягнення суддів до дисциплінарної або

кримінальної відповідальності; утвердження в діяльності суддів принципів незалежності та неупередженості. За результатами перевірки суддів Тимчасова спеціальна комісія ухвалює висновок, який повинен бути обґрунтованим і який оприлюднюється на офіційному веб-сайті Вищої ради юстиції. Висновок Тимчасової спеціальної комісії про порушення суддею присяги разом із матеріалами перевірки направляється Вищій раді юстиції для розгляду та прийняття нею рішення у строк не більше трьох місяців з дня надходження висновку у порядку, визначеному законом. Матеріали Тимчасової спеціальної комісії щодо перевірки суддів, що свідчать про наявність у діях судді ознак кримінального правопорушення, направляються Тимчасовою спеціальною комісією до Генеральної прокуратури України для проведення перевірки дій судді на предмет наявності в його діях ознак кримінального правопорушення. Якщо за результатами перевірки судді не встановлено фактів, що свідчать про порушення суддею присяги судді, наявність підстав для притягнення судді до дисциплінарної або кримінальної відповідальності, Тимчасова спеціальна комісія більшістю голосів ухвалює висновок про це і приймає рішення про припинення перевірки щодо такого судді.

3 вересня 2014 р. прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України № 829-р «Про деякі заходи щодо сприяння утвердженню доброчесності в судовій системі». Цим розпорядженням було підтримано ініціативу Міністерства юстиції України щодо проведення з 22 вересня 2014 р. Всеукраїнського тижня правових знань «Подолання корупції в судовій системі» і схвалено відповідний план заходів.

Рада суддів України як вищий орган суддівського самоврядування висловила занепокоєння ситуацією, що склалася у сфері дотримання конституційних гарантій самостійності судів, незалежності та недоторканності суддів. У своєму рішенні № 1 від 5 лютого 2015 року рада констатувала, що судова система, суди і судді перебувають під шквалом нищівної критики. Політична ангажованість, тотальна корупція, «законсервованість» системи, протидія змінам та очищенню, непрофесіоналізм та непорядність, ухвалення неправосудних рішень — ось перелік звинувачень, які звучать на адресу суддів майже щодня в медіапросторі. Набирає поширення публічне коментування ухвалених судами рішень у вкрай негативному світлі. Висловлювання такого змісту загалом підтримують емоційну напругу населення та дедалі частіше викликають агресію, спрямовану на судів. Лунають заклики до фізичної розправи з суддями.

Рада суддів України, визнаючи та підтримуючи право представників громадськості, ЗМІ на критику судової системи, судової влади або поведінки окремих представників суддівської спільноти, абсолютно заперечує проти дій, спрямованих на вплив на суд з метою його спонукання до ухвалення певного рішення по конкретній справі, проти

необґрунтованих та таких що не відповідають дійсності, звинувачень на адресу суддів, відверту неповагу до суду, суб'єктивну критику, часом з ознаками правового нігілізму, які дозволяють собі представники влади.

Комітет Міністрів Ради Європи в Рекомендаціях CM/Rec (2010) 12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (17.11.2010 р.) наголосив, що судді не зобов'язані роз'яснювати, якими переконаннями вони керувались при прийнятті судових рішень. Коментуючи рішення суддів, виконавча та законодавча влада мають уникати критики, яка може підірвати незалежність судової влади або довіру суспільства до неї. Їм також треба уникати дій, які можуть поставити під сумнів їхнє бажання виконувати рішення суддів, за винятком випадків, коли вони мають намір подати апеляцію. Те саме стосується й прокурорів: вони ніколи не повинні ні ставити під сумнів судові рішення, ні перешкоджати їх виконанню, зберігаючи використання їхнього права на процедуру апеляції або на будь-яку іншу пояснювальну процедуру.

12 лютого 2015 р. було прийнято Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд». З метою підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства та забезпечення права на справедливий суд, цим законом були внесені зміни до таких законодавчих актів України, як Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про вищу раду юстиції», Регламент Верховної Ради України тощо. Затверджено в новій редакції Закон України «Про судоустрій і статус суддів».

Реформування судової системи потребує внесення змін до Конституції України. Об'єктивний процес піднесення судової влади в системі поділу влади припускає додаткові гарантії діяльності суду, однією з яких бачиться визнання самостійного правового інституту «повага до суду». Необхідний спеціальний закон, присвячений оформленню цього правового інституту.

ЦОБЕНКО Р. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри конституційного права

РОЛЬ ПРИСЯГИ У ФОРМУВАННІ ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНОГО СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ

В сучасних умовах ефективного здійснення правосуддя в основному залежить від людей, які його здійснюють, тобто від професійних суддів.

Основою механізму формування корпусу суддів є забезпечення судової влади високопрофесійним і високоморальним кадровим складом.

Це одне з ключових завдань судово-правової реформи, оскільки лише з такими характеристиками суддя може виступати в якості відповідної дійсності гаранта прав і свобод людини, законних інтересів усіх суб'єктів правовідносин, може повноцінно виконувати роль суспільного арбітра при вирішенні конфліктів.

Невід'ємною складовою статусу суддів є інститут присяги, завдяки якому призначений кандидат на суддівську посаду урочисто бере на себе обов'язок належним чином виконувати покладені на нього функціональні обов'язки, утримуватися від здійснення вчинків, що ганьблять високе звання судді.

Ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначає, що особа вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складання присяги судді такого змісту: «Я, (ім'я, та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя».

Суддя складає присягу під час урочистої церемонії у присутності Президента України. До участі в церемонії запрошуються Голова Верховного Суду України, Голова Ради суддів України, Голова Вищої ради юстиції та Голова Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Текст присяги підписується суддею і зберігаються в його суддівському досьє.

Публічне прийняття присяги суддею носить не тільки правове, а й велике моральне значення, оскільки закладає у свідомості нового судді установку дотримуватися проголошених орієнтирів у своїй повсякденній практичній діяльності.

Присяга судді відповідно до європейських стандартів має бути коротка і лаконічна. Відповідальність за порушення присяги судді слід передбачити лише за ідеального поєднання зі злочином. Звільнення з посади за порушення присяги як за діяння невеликої тяжкості в законі має бути попередження судді, як це практикується у розвинutih країнах світу. За діяння середньої тяжкості слід оголошувати догану, а за тяжкі діяння та неодноразові діяння середньої тяжкості — звільняти з посади.

Потребує свого суттєвого вдосконалення процедура приведення до присяги суддів Конституційного Суду України. Насамперед це стосується часових обмежень. Вважаємо необхідним передбачити норму, згідно з якою у разі, якщо суддя Конституційного Суду України не приведенний до присяги на засіданні Верховної Ради України, то це може бути зроблено на пленарному засіданні самого Конституційного Суду України, яке може проводитися Головою або найстаршим за віком суддею.

Законом встановлено вичерпний перелік осіб, які можуть ініціювати процедуру звільнення судді за порушення ним присяги. Питання про його звільнення з цих підстав Вища рада юстиції розглядає після надання кваліфікаційною комісією відповідного висновку або за власною ініціативою. Запрошення судді, справа якого розглядається, є обов'язковим. Рішення щодо внесення Вищою радою юстиції подання про звільнення судді відповідно до ст. 126 Конституції України приймається не менш як двома третинами голосів членів Вищої ради юстиції, які взяли участь у засіданні. Член Вищої ради юстиції, координує постановку питання перед нею про звільнення з посади судді, яка не бере участі в голосуванні при прийнятті рішення. У разі порушення суддею присяги кваліфікаційна комісія та Вища рада юстиції виступають органами, які кваліфікують дії (бездіяльність) судді на підставі присяги, яку він прийняв.

Порушення присяги судді (у практичному, прикладному аспекті) слід розуміти як діяння судді, яке грубо порушує вимоги чинного законодавства або є свідченням його несумлінності, пов'язане, як правило, з незаконним розглядом корпоративних спорів, блокуванням та втручанням у внутрішню організаційну та господарську діяльність підприємств, незаконним забезпеченням позовів, тяганиною при розгляді справ, грубим порушенням трудової дисципліни, втручанням у діяльність та компетенцію державних органів і органів місцевого самоврядування, грубим порушенням вимог кримінально-процесуального законодавства, яке призвело до тяжких, незворотних наслідків і є адекватним вчиненому.

Особливий порядок притягнення суддів до юридичної, зокрема дисциплінарної та кримінальної відповідальності повинен служити гарантією забезпечення незалежності суддів, недоторканності, засобом їх правового захисту. Зразком, на сьогодні по національному законодавству, кримінальне провадження щодо судді може бути порушене будь-яким суб'єктом, якому це право надано кримінальним процесуальним законодавством. Статтею 126 Конституції України передбачено, що незалежність і недоторканність суддів гарантується Конституцією і законами України та частиною 3 цієї статті встановлено, що суддя не може без згоди Верховної Ради України бути затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. Але зауважень про те, що суддя не може бути без згоди Верховної Ради України притягнутий до кримінальної відповідальності, або щодо того, що без такої згоди не може бути розпочати кримінальне провадження, Конституція не містить (на відміну від ч. 3 ст. 80 Конституції України, якою гарантується депутатська недоторканність). Це вимагає свого законодавчого доопрацювання з метою посилення гарантій діяльності суддів в Україні.

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО
СТАТУСУ ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ В УКРАЇНІ
ТА ОКРЕМИХ ДЕРЖАВАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

В більшості сучасних теоретичних досліджень різноманітних державно-правових явищ правовий статус аналізується науковцями як центральне поняття. У зв'язку з цим, сформульовано значну кількість визначень поняття «правовий статус» та запропоновано різноманітні підходи до розуміння його сутності та змісту.

Аналізуючи функціональні характеристики органів конституційної юстиції в Україні та державах Східної Європи, виникає необхідність з'ясування сутності категорії «конституційно-правовий статус» та його структури, як складової частини правового статусу. Це пов'язано з тим, що функціональні обов'язки, що покладаються на органи конституційної юстиції є одним із елементів структури конституційно-правового статусу.

Конституційно-правовий статус органів конституційної юстиції в Україні та державах Східної Європи слід характеризувати як галузевий правовий статус спеціальних органів конституційної юрисдикції, якому (статусу) притаманні певні особливості, що роблять органи конституційної юстиції відмінними від державних органів публічної влади та системи судів загальної юрисдикції.

Для чіткості розуміння специфіки конституційно-правового статусу органів конституційної юстиції в Україні та державах Східної Європи, необхідно звернутися до аналізу нормативних актів, що регулюють їх діяльність. Завдяки цьому стане можливим виділення спільних особливих ознак конституційно-правового статусу органів конституційної юстиції в Україні та державах Східної Європи.

Так, ст. 147 Конституції України визначає, що Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України (Конституція України). Це положення закріплене також і в Законі України «Про Конституційний Суд України» у ст. 1, де вказано, що Конституційний Суд України — єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні (Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року). Варто зазначити, що Конституція України зазначає в ч.3 ст. 124, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Вказана норма дає підставу стверджувати про те,

що Суд володіє специфічним конституційно-правовим статусом та відноситься до судової гілки влади.

Подібним чином закріплено основи конституційно-правового статусу органів конституційної юрисдикції в законодавстві держав Східної Європи. Наприклад, відповідно до ст. 189 Конституції Республіки Польща Конституційний Трибунал вирішує спори про компетенцію між центральними конституційними органами держави (Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 року). Виходячи зі ст. 173 Конституції Республіки Польща можна констатувати, що Конституційний Трибунал віднесено до влади (судової — авт.), яка є відокремленою і незалежною від інших влад. А в ст. 1 Закону Республіки Польща «Про Конституційний Трибунал» вказано, що Конституційний Трибунал повинен бути органом судової влади, основним призначенням якого є розгляд питань про відповідність нормативних актів та міжнародних договорів Конституції та виконання інших завдань, що визначені в Конституції (Про Конституційний Трибунал: Закон Республіки Польща від 1 серпня 1997 року). Таким чином, можна погодитися з думкою Л. Гарліцкі, який зазначає, що Конституційний Трибунал є самостійним конституційним державним органом, який розглядається як орган судової влади, хоча водночас підкреслюється відмінність між ним і судами загальної юрисдикції. Конституційний Трибунал знаходиться поза судової системи, утворюючи водночас другий, окремий сегмент судової влади. Самостійність Конституційного Трибуналу, на думку автора, знаходить своє відображення і в його автономії.

Досить цікавим є досвід Чеської Республіки стосовно закріплення в Конституції основ конституційно-правового статусу Конституційного Суду шляхом його характеристики у ст. 83 як судового органу захисту конституційності. Таким чином, Конституційний Суд чітко віднесено до судової гілки влади основною метою якого визначено захист конституційності. Водночас, статтею 91 Конституції Чеської Республіки, яка визначає систему судів, Конституційний Суд не включено до її складу (Конституція Чеської Республіки від 16 грудня 1992 року)¹, хоча норми, що закріплюють систему судів Республіки та їх компетенцію і норми, що закріплюють основи конституційного статусу Конституційного Суду містяться в одному розділі конституції. Це свідчить про особливість конституційно-правового статусу Конституційного Суду Чеської Республіки в рамках судової гілки влади.

Важливо також звернути увагу на особливості позиціонування органу конституційної юстиції за законодавством Російської Федерації (далі — РФ). Основи конституційно-правового статусу Конституційного Суду РФ закріплено в главі 7 Конституції РФ та в законі РФ «Про Конституційний Суд РФ» від 24 грудня 1994 року. Зокрема, у ч. 2 ст. 118 Конституції РФ визначається, що судова влада здійснюється шляхом конституційного, цивільного, адміністративного і кримінального

судочинства (Конституція Російської Федерації від 12 грудня 1993 року). Таким чином, Конституційний Суд РФ віднесено до судової гілки влади. Закон РФ «Про Конституційний Суд РФ» від 21 липня 1994 року у ст. 1 визначає Конституційний Суд РФ як судовий орган конституційного контролю, який самостійно і незалежно здійснює судову владу шляхом конституційного судочинства (Про Конституційний Суд Російської Федерації: Федеральний конституційний закон від 21 липня 1994 року).

Дослідивши основні засади позиціонування органів конституційної юстиції України та окремих держав Східної Європи в системі органів державної влади, можна констатувати наявність як спільних так і відмінних рис. Так, спільним можна визначити те, що всі проаналізовані органи конституційної юстиції прямо (Польща, Чехія, Російська Федерація) чи опосередковано (Україна, Білорусь, Румунія) розуміються законодавцем як судові органи, що володіють спеціальною компетенцією. Такий висновок виходить з аналізу тексту конституцій зазначених держав, в яких є безпосередня вказівка на належність конституційної юстиції до судової гілки влади. А також з того факту, що норми, які регулюють конституційний статус органу конституційної юстиції розміщуються в розділах присвячених судочинству.

БУЛГАКОВА О. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри права

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ І ПРОЦЕСИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Запровадження децентралізації влади в Україні потребує внесення відповідних змін до Конституції України.

Децентралізація — це передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування.

Основні напрями реформи децентралізації влади: визначити територіальну основу органів місцевого самоврядування та виконавчої влади; розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування різних рівнів; розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування та виконавчої влади; визначити, скільки ресурсів треба на кожному рівні; зробити органи місцевого самоврядування підзвітними перед виборцями і державою.

1 квітня 2014 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 333-р було схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Метою Концепції є визначення напрямів, механізмів і строків формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Шляхи і способи розв'язання проблем:

- визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, здатних забезпечити доступність та належну якість публічних послуг, що надаються такими органами, а також необхідної для цього ресурсної бази;

- створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень;

- розмежування повноважень у системі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципом субсидіарності;

- розмежування повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади;

За цією Концепцією, передбачається досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади.

Доступність та належна якість публічних послуг забезпечується шляхом оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації.

Органам місцевого самоврядування базового рівня надаються повноваження відповідно до їх кадрового, фінансового, інфраструктурного потенціалу та ресурсів на новій територіальній основі.

Основними повноваженнями органів місцевого самоврядування базового рівня є забезпечення: місцевого економічного розвитку (залучення інвестицій, розвиток підприємництва); розвитку місцевої інфраструктури, зокрема доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення; планування розвитку території громади; вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель); благоустрою території, тощо.

Повноваження передаються державою органам місцевого самоврядування, що діють на тому рівні адміністративно-територіального устрою, на якому можливо і доцільно їх здійснювати з огляду на

кадровий, фінансовий, інфраструктурний потенціал та ресурси, необхідні для реалізації повноважень на такому рівні.

Для оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою необхідно забезпечити: удосконалення системи залучення громадськості до розроблення управлінських рішень і контролю за їх реалізацією; визначення достатньої податкової бази, що дасть змогу забезпечити виконання органами місцевого самоврядування власних повноважень з урахування об'єктивних критеріїв фінансування державою делегованих повноважень; утворення на кожному адміністративно-територіальному рівні представницьких органів місцевого самоврядування з власними виконавчими органами; ефективний державний контроль за дотриманням органами місцевого самоврядування вимог Конституції та законів України.

Цікавий аналіз децентралізації влади накопичено в регіонах. Так, на IV конференції обласної Асоціації органів місцевого самоврядування Кіровоградської області (березень 2015 р.), зокрема, зазначалося: у місцевих громадах під впливом змін у рамках децентралізації забрали половину доходів, збільшивши в рази видатки. Складається враження, що йде цілеспрямоване руйнування місцевої інфраструктури з метою подальшого примусового об'єднання місцевих громад без урахування думки людей. Зміни в бюджетному і податковому законодавстві погіршили стан місцевих громад, бо перш ніж ділити ресурси, слід було поділити повноваження. А ще — передати нарешті громадам право розпоряджатися землею та надрами, щоб обраний нею сільський голова був реальним носієм влади на селі, а не ходив із простягнутою рукою до багатіїв. Без важелів управління про реальне самоврядування навіть говорити не доводиться.

Важливою умовою є те, що процес децентралізації має відбуватися в контексті здійснення місцевих економічних реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС.

5 лютого 2015 року прийнято Закон України «Про засади державної регіональної політики України».

ИННОВАЦИОННЫЕ ФОРМЫ РАБОТЫ ДЕПУТАТОВ МЕСТНЫХ СОВЕТОВ С ИЗБИРАТЕЛЯМИ

В ст. 10 Закона Украины «О статусе депутатов местных советов» говорится о том, что депутат местного совета обязан поддерживать связь с избирателями соответствующей территориальной громады, трудовыми коллективами и общественными организациями, выдвинувшими его кандидатом в депутаты местного совета; не реже одного раза в полугодие информировать избирателей о работе местного совета и его органов, о выполнении планов и программ экономического и социального развития, других местных программ, местного бюджета, решений совета и поручений избирателей; принимать участие в общественных слушаниях по вопросам, касающимся его избирательного округа.

Успешная работа депутата возможна лишь в том случае, если он опирается на массы, хорошо знает своих избирателей, их нужды и запросы. Поэтому важное значение приобретают различные формы связи депутата со своими избирателями.

Одесский городской совет решением от 5 апреля 2007 г. № 1166-У утвердил «Концепцию партнерства жителей и органов местного самоуправления в г. Одессе». Как отмечается в концепции, город Одесса с момента его основания славился тем, что к решению проблем города, как малых, так и больших, активно привлекались его жители. Это позволяло городской власти быстро и эффективно решать возникающие проблемы, воспитывать в одесситах дух сопричастности к происходящему в городе. Совместными усилиями властей и горожан создавались парки и скверы, осуществлялся сбор средств на строительство памятников и оказание помощи малоимущим, ликвидировались последствия стихийных бедствий и эпидемий, поддерживался общественный и санитарный порядок.

Основная цель данной Концепции — создание механизмов прямого диалога и взаимодействия между органами местного самоуправления и одесситами. Основные цели: вовлечение граждан Одессы в разработку и принятие решений на уровне местного самоуправления; определение первоочередных и приоритетных проблем города на уровне микрорайонов; превращение граждан Одессы в активных партнеров городской власти в реализации тех или иных проектов; влияние на формирование общественного мнения по важным вопросам жизни города путем проведения разъяснительной работы среди населения; организация общественных слушаний с приглашением разработчиков; решение проблемы по восстановлению связи избирателей с депутатским корпусом;

обратная связь от населения по эффективности осуществления проектов и программ, реализуемых местным самоуправлением; повышение качества планирования проектов и программ на уровне г. Одессы; постоянные консультации с гражданами города относительно путей решения актуальных городских проблем; поддержание общественного и санитарного порядка на территории микрорайонов; ликвидация последствий чрезвычайных ситуаций.

Способ достижения целей — создание в рамках города окружных комитетов и комитетов микрорайонов. Город разделяется на 16 округов (по 4 округа в каждом районе). Число жителей в каждом округе — 55–75 тысяч человек. Каждый округ в свою очередь делится на 5 микрорайонов с населением 10–15 тысяч человек. В каждом округе формируется правление окружного комитета.

Заседания окружных комитетов и комитетов микрорайонов проходят не реже четырех раз в год. Таким образом, цикл выглядит примерно так: январь, февраль — заседания комитетов микрорайонов, март — заседание окружного комитета. И так цикл повторяется 4 раза в год. В случае необходимости возможно внеплановое проведение заседания любого из комитетов. Решения окружных комитетов и комитетов микрорайонов носят рекомендательный характер и доводятся до сведения Одесского городского совета и его исполнительных органов.

Нынешний период характеризуется созданием и внедрением инноваций в организационно-правовом обеспечении деятельности депутатов.

В соответствии со статьей 25 Закона Украины «О местном самоуправлении в Украине», решением Одесского городского совета № 317-У от 29.09.2006 г. «О Приоритетных направлениях бюджетной политики г.Одессы на 2007 год», с целью оперативного решения вопросов социально-экономического характера непосредственно по инициативе и под контролем депутатов городского совета, Одесский городской совет 26 января 2007 г. утвердил Положение о Депутатском фонде Одесского городского совета.

Депутатский фонд Одесского городского совета (далее -Депутатский фонд) — это часть средств бюджета города Одессы, направленная на разрешение насущных вопросов социально-экономического развития территориальной громады города Одессы непосредственно по инициативе и под контролем депутата Одесского городского совета. Депутатский фонд создается с целью оперативного решения вопросов социально-экономического характера и более эффективного использования бюджетных средств.

Положение о Депутатском фонде определяет правовые, организационные и финансовые основы создания Депутатского фонда, а также порядок формирования и распределения средств фонда, механизм контроля за их расходованием. Депутатский фонд формируется

в составе расходов бюджета развития г. Одессы. Размер Депутатского фонда составляет не более 10 процентов объема бюджета развития г. Одессы. Решение о создании Депутатского фонда принимает Одесский городской совет. Объем Депутатского фонда определяется в решении Одесского городского совета о бюджете города Одессы на соответствующий год. Депутатский фонд может быть использован только для выполнения работ капитального характера в жилищном фонде и на объектах социально-культурного назначения.

Депутат имеет право контролировать выполнение своего обращения по использованию Депутатского фонда на всех этапах его выполнения. Контроль за использованием средств Депутатского фонда осуществляет рабочая группа по представлению необходимой информации управления финансов Одесского городского совета и распорядителя средств (профильного управления).

Отчет рабочей группы об использовании средств Депутатского фонда заслушивается на сессии городского совета не реже 1 раза в квартал. Депутат обязан подать отчет в рабочую группу об использовании своей части Депутатского фонда до 1 октября текущего года. Отчет рабочей группы об использовании средств Депутатского фонда публикуется в печатном органе Одесского городского совета газете «Одесский вестник» в соответствии с нормами действующего законодательства.

БОНДАР М. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри конституційного права

ПРАВОВА ПРИРОДА «КРИМСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ» 16 БЕРЕЗНЯ 2014 РОКУ

В історії українських референдумів найбільша кількість референдумів ініційована в Автономній Республіці Крим. Проте, найрезонанснішим за всю історію незалежної України видався референдум 16 березня 2014 р., на якому пропонувалося визначитися по двом питанням: «Ви за возз'єднання Криму із Росією на правах суб'єкта Російської Федерації» та «Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим і за статус Криму як частини України?».

За оголошеними результатами за приєднання Криму до Російської Федерації проголосувало 96,77 % учасників голосування. Україна не визнала легітимність та результати «Кримського референдуму». На 68 сесії Генеральної асамблеї ООН 27 березня 2014 р. ухвалено резолюцію про територіальну цілісність України, невизнання результатів

«Кримського референдуму» та анексії Російською Федерацією Криму, яку підтримало 100 країн членів ООН, 58 — утрималось, 11 — проти із 193 країн — членів ООН.

З огляду на визнання нелегітимності референдуму 16 березня 2014 р. Україною та більшості країн світу, доцільно дослідити правову природу проведення зазначеного референдуму.

Верховна Рада АРК 6 березня 2014 р. прийняла Постанову № 1702—6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму», якою постановила увійти до складу Російської Федерації як суб'єкт Російської Федерації та провести 16 березня 2014 р. загальнокримський референдум (включаючи місто Севастополь), на який винести альтернативні запитання: «1) Ви за возз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації?»; «2) Ви за відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?». Разом з тим, вищезазначеною постановою також затверджено текст бюлетеня для голосування на загальнокримському референдумі 16 березня 2014 р., Тимчасове положення про загальнокримський референдум, утворено Комісію АРК із проведення загальнокримського референдуму.

В свою чергу, 7 березня 2014 р. виконуючим обов'язки Президента України О. Турчиновим видано Указ Президента України № 261/2014 «Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 06 березня 2014 року № 1702—6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму». Зокрема, Указом Президента встановлено невідповідність Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 06 березня 2014 року № 1702—6/14 ст.2, 73,75, п.2 ч.1 ст. 85, п.3 ч.1 ст. 85, п.13, 20 ч.1 ст. 85, ст. ст.91, 132, 133, 134,137,138 Конституції України, крім того, положення вищезазначеної постанови суперечить приписам Конституції Автономної Республіки Крим, Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим», за якими АРК є невід'ємною складовою частиною України і в межах повноважень, визначених Конституцією України, вирішує питання, віднесені до її відання; віданню АРК підлягає, зокрема, призначення і проведення республіканських (місцевих) референдумів з питань, віднесених до відання АРК; Верховна Рада АРК є представницьким органом Автономної Республіки Крим, здійснює представницькі, нормотворчі, контрольні функції та повноваження в межах своєї компетенції (а отже, не здійснює таких функцій і повноважень щодо міста Севастополя) і вирішує виключно питання, віднесені Конституцією і законами України, Конституцією Автономної Республіки Крим до відання Автономної Республіки Крим (ч.1,3 ст. 1, п. 7 ч.1 ст. 18, ст. 26 Конституції Автономної Республіки Крим, ст.9, 10 Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим») («Про зупинення дії Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 06 березня 2014 року № 1702—6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму»: Указ

Президента України від 07 березня 2014р. № 261/2014/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/261/2014>).

Верховна Рада України підтримала Указ Президента України та вимагала від Верховної Ради АРК переглянути Постанову від 06 березня 2014 р. та до 12 березня 2014 р. привести її у відповідність до Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим. У разі невиконання зазначеного припису, Верховна Рада України має ініціювати питання про дострокове припинення повноважень Верховної Ради АРК. (Проект Постанови Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з зупиненням дії рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року про проведення 16 березня 2014 року загальнокримського референдуму від 10 березня 2014р. № 4388/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50117).

Крім того, Постанову від 06 березня 2014 р. визнано неконституційною Рішенням Конституційного Суду України від 14 березня 2014 р. № 2-рп/2014. В резолютивній частині рішення зазначено, що Постанова Верховної Ради АРК від 06 березня 2014 р. № 1702–6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму» не відповідає Конституції України (є неконституційною), втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього рішення. Також рішенням припинено діяльність Комісії АРК із проведення загальнокримського референдуму, територіальних та дільничних комісій, створених для проведення цього референдуму. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, остаточним і не може бути оскаржене. (Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2014 р. № 2-рп/2014[Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-14>).

Аналіз норм чинного українського законодавства дає змогу зробити висновок, що проведення референдуму 16 березня 2014р. в Автономній Республіці Крим суперечило нормам Конституції України, Конституції Автономної Республіки Крим, та іншим положенням українського законодавства, тому результати проведення такого референдуму не можуть бути визнані законними та легітимними.

ПОЛНОМОЧИЯ ОФИЦИАЛЬНЫХ НАБЛЮДАТЕЛЕЙ В ИЗБИРАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

Официальным наблюдателем является субъект избирательного процесса, физическое лицо, которое правомочно вести наблюдение за процессом организации и проведения выборов субъектами (участниками) избирательного процесса. Официальные наблюдатели являются самостоятельным субъектом избирательного процесса, их правовой статус включает цели, задачи, функции, полномочия, формы и методы деятельности, а также и ответственность за нарушения избирательного законодательства.

В зависимости от выборов различают:

- на выборах Президента Украины: официальных наблюдателей от кандидатов на пост Президента Украины, партий (блоков), которые выдвинули кандидатов, общественных организаций, от иностранных государств и международных организаций («О выборах Президента Украины»: Закон Украины от 5 марта 1999 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. — 1999. — № 14. — Ст.68..

- на парламентских выборах: официальные наблюдатели от партий, кандидатов в депутаты которые зарегистрированы в общегосударственном округе, от кандидатов в депутаты в одномандатном округе, от общественных организаций, от иностранных государств и международных организаций («О выборах народных депутатов Украины»: Закон Украины от 17 ноября 2011 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. — 2012. — № 10. — Ст. 77.

- на местных выборах: официальные наблюдатели от местных организаций партий, кандидаты в депутаты которые зарегистрированы в многомандатных избирательных округах, от кандидатов в депутаты в одномандатных, одномандатных мажоритарных избирательных округах, кандидатов на должность сельского, поселкового, городского головы, от общественных организаций, от иностранных государств и от международных организаций («О выборах депутатов Верховной Рады Автономной Республики Крым, местных советов и сельских, поселковых, городских голов» : Закон Украины от 10 июля 2010 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. — 2010. — № 35. — Ст. 57.

Правовой анализ избирательного законодательства свидетельствует о различиях в субъектном составе официальных наблюдателей в зависимости от вида выборов. Можно выделить группу наблюдателей которые представляют ту или иную политическую силу: официальные наблюдатели от кандидатов на пост Президента Украины, партий

(блоков), которые выдвинули кандидатов; официальные наблюдатели от партий, кандидатов в депутаты которые зарегистрированы в общегосударственном округе, от кандидатов в депутаты в одномандатном округе; официальные наблюдатели от местных организаций партий, кандидаты в депутаты которые зарегистрированы в многомандатных избирательных округах, от кандидатов в депутаты в одномандатных, одномандатных мажоритарных избирательных округах, кандидатов на должность сельского, поселкового, городского головы. Согласно избирательному законодательству, полномочия указании официальных наблюдателей не различаются, за исключением полномочий официальных наблюдателей от местных организаций партий, кандидатов в депутаты, которые зарегистрированы в многомандатных избирательных округах, от кандидатов в депутаты в одномандатных, одномандатных мажоритарных избирательных округах, кандидатов на должность сельского, поселкового, городского головы, которые также имеют право присутствовать на встречах кандидата в депутаты, кандидата на должность сельского, поселкового, городского головы, на предвыборных собраниях, митингах, заседаниях избирательных комиссий; ознакамливаться с материалами предвыборной агитации («О выборах депутатов Верховной Рады Автономной Республики Крым, местных советов и сельских, поселковых, городских голов»: Закон Украины от 10 июля 2010 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. — 2010 — № 35. — Ст. 57.

Официальные наблюдатели от общественных организаций имеют равный объем полномочий с полномочиями наблюдателей от от кандидатов в депутаты в одномандатных, одномандатных мажоритарных избирательных округах, кандидатов на должность сельского, поселкового, городского головы, включая возможность после проведения выборов публично высказывать предложения по организации проведения выборов и усовершенствованию законодательства Украины, с учетом международного опыта, а также проводить прессконференции с соблюдением требований закона.

Нужно подчеркнуть, что в связи с общественно-политической ситуацией в стране, уровень общественной активности возрос, граждане желают участвовать и контролировать процесс своего волеизъявления всеми путями. Ведущей украинской общественной организацией, основной задачей деятельности которой является наблюдение за ходом избирательных кампаний, поддержка взаимосвязей между избирателями и органами власти, защита избирательных прав граждан является Комитет избирателей Украины (Про комитет избирателей Украины / [Электронный ресурс]. — Режим доступа // http://www.cvu.org.ua/page/about_cvu).

Законодательством Украины установлено, что такой субъект избирательного процесса как официальный наблюдатель от иностранных государств, международных организация имеет особенную природу

полномочий, в отличии от остальных официальных наблюдателей, которые принимают участие в избирательном процессе, он может только вести наблюдение за избирательным процессом. Роль официальных наблюдателей от иностранных государств и международных организаций обусловлена еще и тем, что в последнее время, в Украине вырос уровень международной заинтересованности, особенно по политическим вопросам.

Анализируя действующее законодательство Украины о статусе официальных наблюдателей, с целью усовершенствования законодательного обеспечения полномочий официальных наблюдателей, не обходимо уравнивать их в правах и определить роль каждого в зависимости от того субъекта чьи интересы представлены, что в свою очередь, положительно повлияет на дальнейшее развитие Украины как демократического, правового государства, обеспечит гражданам действенный способ осуществления народовластия, будет содействовать публичности и законность выборов.

КОВАЛЕНКО Р. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри конституційного права

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА США

Президент США обирається непрямим шляхом строком на 4 роки. Одна і та сама особа може обиратися президентом не більше двох разів. Кампанія виборів президента розпочинається задовго до того, як виборці прийдуть на виборчі дільниці, щоб проголосувати. Президентські вибори у Сполучених Штатах є двоступеневими. Спочатку населення обирає членів колегії виборщиків, які у свою чергу обирають президента та віце-президента держави. У перших числах листопада виборці голосують у штатах. У кожному штаті обирається стільки виборщиків, скільки обрано представників і сенаторів від штату в Конгрес. Для цього встановлюються багатомандатні виборчі округи (один штат — один округ) і застосовується мажоритарна система відносної більшості. За цієї системи список виборщиків від однієї партії, який одержав відносно більше голосів, ніж інші списки, завойовує всі місця від цього штату в колегії вибіраників (Шестакова К. Д. Конституционное право зарубежных стран; Москва, 2010. — с. 69).

Коли стає відомою кількість виборщиків, обраних від кожної партії, фактично визначається, хто з кандидатів стане президентом. Це

пов'язано з тим, що в американській практиці виборщик розглядається не як делегат виборців, який може вільно виявити свою волю, а як агент партії, зобов'язаний голосувати за кандидата тієї партії, від якої він обраний.

У середині грудня виборщики збираються в столицях штатів і голосують бюлетенями за президента і віце-президента. Результати голосування у штатах направляють голові сенату. У присутності членів Конгресу результати підсумовуються й офіційно повідомляються. Обраним президентом визнається кандидат, що одержав абсолютну більшість голосів виборщиків.

Обраний у середині грудня президент вступає на посаду 20 січня наступного за виборами року. Такий тривалий термін необхідний, щоб президент міг сформувати президентську адміністрацію або виконавче правління. Перед вступом на посаду президент складає таку присягу: «Я урочисто присягаюся, що сумлінно виконуватиму обов'язки Президента Сполучених Штатів і всіма своїми силами підтримуватиму, охоронятиму і захищатиму Конституцію Сполучених Штатів» (Чобану М. Роль інституту президента в організації державної влади: світовий досвід і Україна // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2013. — С. 71–79.)

Якщо жоден претендент не набере абсолютної більшості голосів, застосовується екстраординарна процедура призначення президента і віце-президента. Обрання президента з числа трьох кандидатів, що набрали найбільшу кількість голосів, здійснює Палата представників. В аналогічній ситуації віце-президента з числа двох кандидатів, що набрали найбільшу кількість голосів, обирає Сенат.

Важливим елементом американської виборчої системи є двопартійність, що склалася історично. Постійне суперництво і протиставлення партій веде до їх взаємоконтролю на всіх рівнях влади і, з іншого боку, не дає розпорошення і не викликає подиву виборців, який створює багатопартійна система. Партія меншості в США контролює урядову більшість, обидві фракції Конгресу — президента і виконавчу владу.

Нерідко більшість у Конгресі належала опозиційній до президента партії. В аналогічному становищі опинилася в 1995 р. адміністрація президента-демократа Клінтона (Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник., 2011. — с. 72)

Таким чином, Президент США обирається на чотирирічний термін разом з віце-президентом за допомогою непрямих (двоступеневих) виборів.

Президент і віце-президент йдуть «в зв'язці» протягом всієї виборчої кампанії.

Безпосередньо за президента та віце-президента голосує так звана колегія виборників. За конституцією, Законодавчі збори кожного

штату можуть призначити певну кількість виборників (рівну кількості представників штату в Конгресі), які будуть представляти інтереси штату. Спосіб, за допомогою якого визначається список виборників, Законодавчі збори можуть вибрати на свій розсуд, проте, в даний час, всі штати визначають своїх виборників за допомогою загального голосування, яке відбувається в перший вівторок після першого понеділка листопада в рік, ділення числа-позначення якого на чотири не має залишку.

Голосування виборників відбувається на початку грудня і являє собою відому формальність, хоча неодноразово траплялося, що окремі виборники голосували не так, як обіцяли при їх обранні. У частині штатів існують закони, які зобов'язують виборників голосувати так, як наказує їм штат.

Виборники голосують окремо за президента та віце-президента, для обрання кандидат повинен набрати абсолютну більшість (більше половини) голосів виборників — в наш час це 538 осіб. Якщо цього не відбувається, то президента або віце-президента обирає Палата представників або, відповідно, Сенат Конгресу США з числа кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів виборників, за правилами, визначеними конституцією. (Сафонов В. Е., Миряшева Е. В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть — М.:Юрайт, 2012. — с. 74).

СРЕДНИЦЬКА І. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри конституційного права

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАРОДНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ В ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Дієвою формою безпосередньої участі громадян у розробці та реалізації суспільно-важливих рішень в країнах Західної Європи є народна законодавча ініціатива. Європейські Конституції та закони, які передбачають можливість народної законодавчої ініціативи, встановлюють, що для внесення проекту закону до представницького органу державної влади з будь-якого важливого питання державного життя, за винятком тих, котрі згідно із законодавством не можуть висуватися в порядку народної ініціативи, потрібно зібрати певну кількість підписів виборців, справжність яких перевіряється відповідним органом державної влади.

Інституціоналізація народної законодавчої ініціативи в конституційно-праві зарубіжних країн має тривалу історію. Зокрема, в Швейцарській Конфедерації, де покладена концепція децентралізованого федералізму,

конституювання народної законодавчої ініціативи відбулося в деяких кантональних конституціях Швейцарії ще в 1830-і рр. Варто вказати, що до 2003 р. правове регулювання народної законодавчої ініціативи визнавалось лише на рівні кантонів Швейцарії.

Відповідно до результатів референдуму від 9 лютого 2003 р. Федеральні збори Швейцарії прийняли реформу стосовно інститутів прямої демократії федерального рівня під назвою «Про зміну прав народу», яка за своєю суттю представляє нову форму народної ініціативи: «загальна народна ініціатива». Таке нововведення дозволить ініціаторам, що володіють правом голосу, запропонувати на розгляд швейцарського народу на федеральному рівні поправки не тільки до Конституції, але також і до законів (Hottelier M. Suisse : réforme des droits populaires de rang federal / Michel Hottelier // *Revue Française de Droit Constitutionnel*. — Presses Universitaires de France, n° 55, 2003. — № 3. — Р. 660). Оскільки конституційна норма про народну ініціативу щодо будь-яких законодавчих актів (ст. 139 а Конституції Швейцарської Конфедерації) ще не введена в дію, питання реалізації народної ініціативи докладно регламентовані тільки відносно повного або часткового перегляду Конституції Конфедерації, тобто народна ініціатива на федеральному рівні можлива тільки у відношенні одного законодавчого акту — конституційного.

Після Другої світової війни народна законодавча ініціатива знайшла своє втілення в конституційних актах більшості країн Європи. Так, механізм організації та проведення народної законодавчої ініціативи закріпили Конституції Андорри (ст. 59), Македонії (ст. 71), Іспанії (ст. 87), Італії (ст. 71), Латвії (ст. 65), Литви (ст. 68), Польщі (ст. 118), Португалії (ст. 167), Словенії (ст. 88), Румунії (ст. 73) та ін.

Обсяг конституційного регулювання народної законодавчої ініціативи в країнах Європи істотно відрізняється. Наприклад, детальна регламентація народної законодавчої ініціативи в Австрії здійснюється ч. 2 ст. 41 Конституції Австрії, розділом X Регламенту Національної ради Австрії «Особливі положення про порядок обговорення законопроектів» та Федеральним законом про народну ініціативу 1973 р. (у редакції 2003 р.). У деяких державах правове регулювання народної законодавчої ініціативи може конкретизуватися в окремих розділах чи главах закону, наприклад, у Латвії — комплексним законом «Про референдум, ініціювання законів та Європейську громадянську ініціативу» від 2012 р.; у Македонії — законом «Про референдум та інші форми прямого волевиявлення громадян» від 2005 р.; у Ліхтенштейні — законом «Про реалізацію політичних прав народу в національних справах» від 1973 р.

Варто зазначити, що стаття 28 / D Конституції Угорщини від 18 серпня 1949 р. закріплювала право громадян на законодавчу ініціативу. Для цього потрібно було зібрати щонайменше 50 000 підписів громадян, що володіють виборчим правом. Проте законодавець вирішив

виключити вказане положення про народну законодавчу ініціативу з нової Конституції Угорщини, прийнятої 1 січня 2012 року.

В преамбулі органічного Закону Іспанії «Про регулювання народної законодавчої ініціативи» від 26 березня 1984 р. вказується мета народної законодавчої ініціативи, яка реалізується шляхом : «безпосередньої участі народу як єдиного джерела суверенітету у складанні законопроектів поза представленими в парламенті політичних партій» (Ley Orgánica 3/1984, de 26 de marzo, reguladora de la iniciativa legislativa popular // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/lo3-1984.html). За таких умов неабиякого значення набувають новачки правового регулювання народної законодавчої ініціативи. Так, в 2006 р. в ст. 7 цього Закону були внесені доповнення щодо збирання електронних підписів громадян Іспанії на підтримку народної ініціативи.

Аналізуючи законодавство про народну законодавчу ініціативу деяких країн Європи, приходимо до висновку, що в Польщі законопроект, поданий групою громадян, використовується деякими перевагами. Відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону «Про порядок здійснення законодавчої ініціативи громадян» від 24 червня 1999 року, законопроект, процедура розгляду якого не закінчилася на момент закінчення повноважень Сейму, має бути розглянутий наступним складом парламенту. Беручи до уваги фінансове забезпечення народної законодавчої ініціативи, то в Іспанії державні установи відшкодовують витрати, пов'язані з організацією ініціативи, але тільки в тому випадку, коли організаторам вдається внести законопроект до парламенту. В Австрії вся діяльність по збору підписів на підтримку народної ініціативи внесення законопроекту в парламент здійснюється органами місцевого самоврядування. На відміну від інших європейських держав, в Румунії народний законопроект підлягає обов'язковій перевірці Конституційним Судом відповідно до ст.7 Закону «Про здійснення законодавчої ініціативи громадян» від 1999 р. та ст. 144 h Конституції Румунії.

Зважаючи на конституційно-правові реалії сучасної України, народна законодавча ініціатива набуває все більшого значення та зумовлює нагальну потребу його теоретичного переосмислення. Тому, врахування позитивних елементів європейського досвіду та вітчизняні правові напрацювання мають ефективно прислужити для запровадження народної законодавчої ініціативи в українське законодавство та практику.

СУЧАСНИЙ СТАН ВІЙСЬКОВОГО РЕФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Докорінні політичні перетворення в Центральній і Східній Європі призвели до кардинальної зміни геополітичного простору на Європейському континенті. Поряд з цим, невизначеність сучасної політичної обстановки на глобальному і регіональному рівнях висуває нові вимоги до національної безпеки та оборони, насамперед, адекватності викликам сьогодення воєнно-політичної моделі України. Слід підтримати думку відомого політика Томаса Ф. Ільвеса, що аналізуючи ситуацію з Україною, ніхто не відзначає публічно, що там знаходиться російська армія, а також сепаратисти, яких підтримує Росія... Це слід усвідомити в Європі (Томас Ф. Ільвес Ситуация с Украиной...// TheBaltictimes. — 2015. — 5 mart. — С.2.)

Визначення Верховною Радою України 23 грудня 2014 року позаблокового статусу України не означає автоматичного вступу в військово-політичний Альянс. На нашу думку, це лише декларація наміру інтегруватись в перспективі, у світову безпекову та оборонну коаліцію держав, а також визначення зовнішнього політичного вектору України. Політичний вектор — європейська інтеграція, задекларований нашою державою, має бути закладеним в основу розробки концептуальних документів законодавчого забезпечення національної безпеки та оборони України.

На підставі аналізу останніх наукових досліджень можливо дійти висновку, що питання ефективного розвитку національного війська є актуальним як для вітчизняних науковців і фахівців державного управління, так і для закордонних спеціалістів. Однак неконкретність визначення пріоритетів розвитку державних інститутів залишається головною проблемою державотворення та в тому числі, укріплення обороноздатності України. В першу чергу слід опрацювати та ухвалити концептуальні документи Стратегію національної безпеки України та Стратегії Воєнної безпеки України, наступним важливим законодавчим документом є Воєнна доктрина України. Зазначеними документами слід визначити основні положення щодо, розбудови та реального зміцнення обороноздатності держави.

Важливо, що незважаючи на складність обстановки, перш за все економічного напрямку, основа оновленого національного війська закладена. Проте слід визнати певну невизначеність та непослідовність запланованих заходів, а також відсутність системного підходу до вирішення проблем військового будівництва та реформування в умовах

збройної агресії. Проведений аналіз свідчить, що не було врахована реальна ресурсна можливість держави. Відсутність у керівного складу досвіду у сфері військового будівництва на державному рівні та низький фаховий рівень а також часта зміна керівництва військового відомства негативно впливає на реформування та трансформацію військового формування. Підкреслимо, важливо удосконалити військове законодавство, в першу чергу розробити проект Закону України «Про Воєнну реформу України» в якому насамперед, визначити напрями та пріоритети будівництва та реформування національного війська, а головне збалансувати завдання з реальними загрозами та викликами, ресурсним забезпеченням та економічними можливостями держави.

Разом з тим, в проекті Закону України «Про військове реформування» насамперед, належно узгодити на загальнодержавному рівні розвиток військового формування та визначити структуру й чисельність. Тому що, на сьогодні кожна силова структура продовжує створювати свої підсистеми: управління, тилового і технічного забезпечення, військової освіти та військової науки, закупівлі. Відомо, силові структури утримують власні бази постачання і на них зберігається майже однакова номенклатура пального та матеріальних засобів. Цей процес продовжується, однак с самого початку було зрозуміло, що такий підхід є неекономічним. У цьому аспекті, торкаючись питання функціонування органів державної влади скорішого вирішення потребує проблема узгодженості діяльності всіх гілок влади у сфері оборони. Так, ініціатива має належати Президентові України — Верховному Головнокомандувачу Збройних Сил України, Раді безпеки та оборони, при активній позиції парламентаріїв Верховної Ради України. При цьому уряд України разом з ними має нести відповідальність за наслідки реалізації оборонної політики держави.

Це стосується як обґрунтування можливостей держави так і перспектив розвитку елементів сектору безпеки та оборони, в першу чергу складової національного війська, а також ресурсного забезпечення їх ефективного функціонування та розвитку.

Основною метою подальшого реформування Збройних Сил України вбачається розв'язання проблеми невідповідності їх сучасного стану рівню існуючих і потенційних загроз Україні у воєнній сфері. Важливим є забезпечення здатності українського війська гарантовано виконувати конституційні завдання щодо оборони нашої країни, захисту її територіальної цілісності та недоторканості.

Для досягнення цієї мети необхідно збалансувати потреби оборони з ресурсними можливостями держави та прийняти виважені рішення стосовно перспективного обриса національного війська. Одночасно слід розробити проекти нормативно-правових документів — Концепції реформування та трансформації Збройних Сил України та доопрацювати Державну комплексну програму розвитку Збройних Сил України

на 2015–2020 роки. Прийняття і реалізація положень цих документів дозволить набути національному війську спроможностей оперативно реагувати на сучасні загрози національній безпеці у воєнній сфері. Крім того, це дає можливість сконцентрувати фінансові та матеріально-технічні ресурси на розв'язання найбільш важливих завдань, що стоять перед Збройними Силами України.

Шляхом відпрацювання відповідних нормативно-правових документів, слід передбачити вирішення основних проблем національного війська: виключити виконання невласливих їм функцій; підвищити рівень справності озброєння та військової техніки та перейти до принципово нової системи підготовки військ. Відносно структурної перебудови існує нагальна потреба удосконалення громіздкої вертикалі управління військовим формуванням.

КИТАЙКА О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри конституційного права

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ОСОБИСТОСТІ ТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ДИТИНИ: СПІВВІДНОШЕННЯ

Дослідження конституційно-правового статусу дитини можливо здійснювати паралельно з визначенням правового становища дитини. Конституційно-правовий статус дитини є складною, комплексною правовою категорією, що відокремлює систему юридичних ознак правового становища дитини як об'єкта конституційного права.

У конституційному праві, на відміну від інших галузей права, поряд із терміном «конституційний статус» і «конституційно-правовий статус» вживається поняття «основи правового становища особи». Його застосування зумовлене специфікою цієї галузі права як провідної галузі в системі національного права, крім того, в цьому понятті зосереджено базові елементи, які є похідним для будь-якого галузевого статусу особи і, відповідно, враховані в ньому. Аналізуючи юридичну конструкцію правового становища особистості, Вітрук М. В. резюмував те, що ядро правового становища особистості — це система юридичних прав, свобод, обов'язків та законних інтересів особистості в їх єдності, тобто правовий статус особистості. (Вітрук Н. В. Общая теория правового положения личности, 2008, с.31–32). Однак правовий статус дитини має свої особливості у порівнянні з правовим статусом особи, це витікає з правового статусу людини і громадянина з урахуванням вікових

обмежень. Водночас загальний правовий статус дитини — це сукупність прав, законних інтересів та обов'язків неповнолітніх, встановлених законодавством з урахуванням вікових особливостей, що включає систему державних гарантій, які базуються на міжнародно-правових стандартах, та забезпечують ефективну реалізацію прав, свобод та законних інтересів осіб. Між поняттями «правове становище неповнолітніх» та «конституційно-правовий статус дитини» нема істотної різниці. Хоча, коли йдеться про вік, до настання якого фізична особа є дитиною, законодавство України не є однозначним.

Так, Закон «Про громадянство України» передбачає, що дитина — це фізична особа віком до 18 років. (Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 13. — Ст. 65). Таке визначення не повністю кореспондує з іншими нормативними актами. Так, більш загальний за своїм характером Закон України «Про охорону дитинства», визначає, що дитина — це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 30 — Ст. 142). Саме це визначення відповідає сучасним міжнародним стандартам, та виникає необхідність внести відповідні зміни до Закону «Про громадянство в Україні» для запобігання плутанини в термінах.

Слід зауважити, що правовий статус дитини не є похідним від правового статусу повнолітньої особи. Адже правовий статус дитини і правовий статус повнолітньої особи не співвідносяться між собою, як частина і ціле. Дійсно, більшість прав і свобод особистості можуть належати і дитині (право на життя, свобода слова тощо). Але, у певних випадках правовий статус буде містити такі права і свободи, які не входять до правового статусу та правового становища повнолітньої особи. Шульц О. А. зазначає з цього приводу: «особливість правового статусу дітей полягає в тому, що вони, з одного боку, не користуються всіма правами, які мають повнолітні, а з іншого — наділяються специфічними правами, пов'язаними з їх віком, становищем у родині тощо» (Шульц О. А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права. 2009, с. 95). Тобто, крім загального статусу дитині притаманні, — спеціальний та індивідуальний правовий статус, обумовлений віком, правовим станом, індивідуальними особливостями малолітнього чи неповнолітнього.

З цього приводу Лєтова Н. В. вказує, що дитина є дуже особливим, у порівнянні з іншими суб'єктами, учасником правовідносин, що обумовлено низкою факторів. До числа таких факторів належать, зокрема, вік дитини, її особистісні характеристики, участь законних представників дитини у реалізації її прав і інтересів з метою доповнення дієздатності дитини (Лєтова Н. В. Правовой статус ребенка в гражданском и

семе́йном праве [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.igpran.ru/prepare/avtoreferati/Letova-avtoref.pdf>). Необхідно звернути увагу на зв'язок конституційних прав неповнолітніх з відповідними обов'язками батьків і держави.

Аналізуючи конституційні права і свободи дитини, професор Чепульченко Т. О. підкреслює, що в Україні на конституційному рівні закріплено права дитини. Конституція, зокрема, проголошує рівність прав дітей (статті 24, 52), охорону дитинства (ст. 51), заборону насильства над дитиною та її експлуатації (ст. 52), право на життя (ст. 27), захист та допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення (ст. 52), право на освіту (ст. 53) (Чепульченко Т. О. Деякі аспекти захисту прав і свобод неповнолітніх в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5518/1/10_%20-%203%287%29%20-%202023.pdf). Однак, з цим твердженням важко погодитись. Право на життя, право на освіту дійсно належать до прав дитини. Але рівність прав дітей — це інший, відмінний від прав і свобод, елемент правового становища дитини — це принцип правового положення дитини, що закріплений в законі. Заборона насильства над дитиною та її експлуатації, захист та допомогу держави дитині, позбавленій сімейного оточення слід розглядати, як гарантії прав і свобод дитини, — а не як елемент правового статусу дитини.

У царині регламентації відносин держави і особи Конституція встановлює вихідні положення. Тобто, вона закріплює лише основи правового становища особи в суспільстві. Загальні основи правового становища конкретизуються в особливому правовому статусі дитини.

Згідно вищевикладеного, можна зазначити, що правове становище дитини ґрунтується на правовому становищі особистості. Відповідно, конституційно-правовий статус дитини визначається з урахуванням змісту правового статусу повнолітньої особи та трьох характеристик: віку (психологічного та фізичного розвитку), повноправності членства у суспільстві (наявності родини, власних дітей та/або можливості самостійно забезпечити своє існування, з якими пов'язано надання повної цивільної дієздатності до того, як особі виповнилось 18 років), та того, хто виступає законним представником дитини. Таким чином, «правове становище дитини» та «конституційно-правовий статус дитини», це особливі правомочності дитини з моменту її народження до 18 років. Водночас конституційно-правовий статус дитини охоплює лише конституційні норми, тоді як правове становище дитини включає також інші норми поточного законодавства.

ВИЗНАЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Проведення антитерористичної операції у Донецькій та Луганській областях та анексії Автономної Республіки Крим спричинило появу великої кількості переселенців із цих територій до інших областей в середині країни, це надало особливої актуальності питанню врегулювання правового статусу внутрішньо переміщених осіб для України. Ситуація ускладнюється постійним зростанням кількості таких осіб та недосконалістю законодавства, яке врегулювало б їх правове становище на гідному рівні.

Станом на 1 березня 2015 р. за даними Управління Верховного комісара Організації об'єднаних націй у справах біженців в Україні нараховується 1 134 000 внутрішньо переміщених осіб, названі дані підтверджені Міністерством соціальної політики України (Динаміка внутрішніх переміщень в Україні [Електронний ресурс]: — Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/2-uncategorised/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi> — [Назва з екрану]). Оскільки процес становлення централізованої системи реєстрації досі триває, реальна кількість осіб, переміщених всередині країни, залишається невідомою та може бути вищою.

Масова внутрішня міграція населення всередині країни пов'язана з низкою проблем, які виникають як у самих внутрішньо переміщених осіб, так і в суспільстві в цілому. Даним особам надаються медичні, юридичні, адміністративні, соціально-психологічні послуги, які спрямовані на адаптацію внутрішньо переміщених осіб та забезпечення їхньої оптимальної життєдіяльності. Проте, таке втручання є короткотерміновим, спрямованим на задоволення першочергових потреб і не передбачає інтеграцію внутрішньо переміщених осіб в суспільство.

Термін «внутрішньо переміщені особи» почав використовуватися міжнародним співтовариством лише наприкінці ХХ ст. із прийняттям у 1998р. «Керівних принципів з питань переміщених всередині країни осіб». У вітчизняній науковій літературі їх визначають як «внутрішні мігранти», «вимушені переселенці», «особи переміщені всередині країни» та «внутрішньо переміщені особи» (Чехович С. Б. Юридичні аспекти міграційних процесів в Україні//С. Б. Чехович// — К:2001. — С. 199–200). В англomовній літературі усі ці поняття відповідають терміну «internally displaced persons», що дослівно перекладається як «внутрішньо переміщені особи», варто зауважити, що названі терміни є синонімами. Таке ж формулювання закріплене й у «Керівних принципах з питань про

переміщених осіб всередині країни» ООН, де «внутрішньо переміщені особи — це окремі особи, чи групи осіб, які були змушені залишити свої помешкання, або місця постійного проживання в результаті, або щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або спричинених діяльністю людини лих, чи техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно-визнаних державних кордонів» (Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны/ Экономический и социальный Совет ООН (ЭКОСОС) от 22 июля 1998 г. — E/CN.4/1998/53/Add.2 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reford.org.ru/docid/50b345932.html>).

Необхідність надання допомоги внутрішньо переміщеним особам вперше виникла в Україні після Чорнобильської катастрофи, тоді близько 200 тисяч осіб були змушені залишити місця свого постійного проживання. Однак, питання комплексного законодавчого врегулювання правового становища даної категорії осіб із особливим правовим статусом на території України набуло суспільного резонансу тільки у світлі подій 2014 р.

20 жовтня 2014 р. прийнято спеціалізований нормативно-правовий акт — Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», метою якого є забезпечення реалізації гарантованих Конституцією України, прав і свобод таких осіб, а також завдяки організаційно-інформаційним засобам забезпечення для них належних умов соціальної адаптації, забезпечення тимчасовим житлом, сприяння у працевлаштуванні, продовження здобуття освіти, сприяння можливості залучення коштів гуманітарної, благодійної допомоги, в тому числі з боку міжнародних установ, організацій та світової спільноти.

Відповідно до Закону України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Стаття 21 Основного Закону України гарантує рівність людей у правах та визнає права і свободи людини і громадянина невідчужуваними. Згідно ст. 26 Основного Закону та з ч. 1 ст. 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Натомість, у Законі «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених

осіб» від 20 жовтня 2014 р. передбачено, що внутрішньо переміщеними особами можуть бути тільки громадяни України. Така позиція не відповідає як міжнародно-правовим нормам (Конвенції про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення від 28 червня 1962 р.), так і Конституції України, оскільки не враховано іноземців та осіб без громадянства.

Доцільно, було б внести відповідні зміни до Закону України «Про забезпечення прав і свобод вимушено переміщених осіб» та до інших нормативно-правових актів, які регулюють права іноземців та осіб без громадянства, передбачивши аналогічні положення для іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають на території України. А також сформулювати законодавче визначення внутрішньо переміщених осіб наступним чином: внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

ДОБРОВОЛЬСЬКА С. Б.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри конституційного права

ЗМІСТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНИЙ РОЗВИТОК СВОЄЇ ОСОБИСТОСТІ

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечуються вільний і всебічний розвиток її особистості. (стаття 23 Конституції України).

Право на вільний розвиток своєї особистості відноситься до основних прав людини і означає, що громадяни України та інші особи, які перебувають в Україні на законних підставах, маючи всі права і всі свободи, закріплені і гарантовані Конституцією України, використовують їх у власних інтересах, за своїм розсудом розвивають свої здібності, спрямовують свою поведінку на досягнення поставлених ними цілей.

Не існує абсолютних (безмежних) прав людини. Ця ідея відображена у ряді міжнародно-правових актів з прав людини. Зокрема, у статті 29.2 Загальної декларації прав людини проголошується, що при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Стаття 4 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права передбачає, що держава може встановлювати тільки такі обмеження прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, виключно з метою сприяння загальному добробуту в демократичному суспільстві. Стаття 5 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права встановлює, що ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що якась держава, якась група чи якась особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних у цьому пакті, або на обмеження їх у більшій мірі, ніж передбачається у цьому Пакті. Конвенція про захист прав людини та основних свобод, гарантуючи дотримання прав людини, одночасно передбачає й обмежування здійснення цих прав з певних підстав.

Стаття 22 Конституції України, проголошує, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, у наступних статтях, де ці права деталізуються, передбачає обмежування їх здійснення з огляду на певні підстави. Так, стаття 34 Конституції України, встановлюючи, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, обмежує здійснення цих прав в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Обмеження прав людини — це гостра проблема для будь-якої держави. Адже нормальний процес функціонування та розвитку суспільства породжує ситуації, які вимагають від держави встановлювання обмежень щодо здійснення прав громадян, такі її кроки є цивілізованим способом регулювання міри свободи індивіда у суспільстві. Однак тут недопустимі зловживання та волюнтаризм. Правообмежувальна діяльність держави зовсім не безмежна.

Водночас Конституція в даній статті визнає обов'язки людини, — які вважаються невід'ємними складовими поняття свободи у демократичному суспільстві. Особа не може бути вільною від суспільства, бо людина є суспільною істотою. Тому важливим є розумне співвідношення між

інтересами особи та інтересами суспільства, а також між правами особи і відповідного колективу. Виходячи з цього, свобода особи має узгоджуватись із свободою інших людей та обґрунтованими вимогами суспільства. Саме в таких умовах суспільство створює середовище, яке дозволяє людині всебічно розвивати свою особистість. Слід підкреслити, що людина може стати і стає особистістю лише в суспільних відносинах.

У розумінні цієї статті поняття «обов'язок» має застосовуватись у зв'язку з терміном «право», адже, коли існує право будь-якої особи, завжди має існувати відповідний обов'язок, що покладається на будь-яку іншу особу або на всіх осіб взагалі. Основним обов'язком людини є поведіння щодо інших таким чином, аби кожний міг повністю формувати і розвивати свою особистість, одночасно поважаючи особистість інших людей.

Єдність прав людини та її обов'язків перед суспільством — цей конституційний принцип передбачає необхідність наявності у кожної людини як прав, так і обов'язків перед іншими людьми (наприклад, обов'язок не порушувати права і свободи інших людей) та перед суспільством у цілому. Цим забезпечуються основи впорядкованості суспільних відносин шляхом установлення взаємних прав та обов'язків учасників цих відносин. Кожна окрема людина має обов'язки перед суспільством, оскільки тільки в ньому можливий вільний і повний розвиток особи.

Важлива роль в забезпеченні вільного розвитку кожної людини відіграють соціально-культурні права (свободи) та обов'язки. Вони сприяють насамперед духовному розвитку людини, забезпечують її участь в економічному, соціальному і культурному процесі суспільства. До цієї групи прав (свобод) та обов'язків відносяться : право на освіту, право громадян України безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах та право громадян України, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови; право громадян України на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності та на захист інтелектуальної власності (ст. 53,54 Конституції України)

Серед обов'язків у цій сфері виділяють: обов'язок не заподіювати шкоду природі та культурній спадщині України (ст.66) та обов'язок набуття повної загальної середньої освіти (ст.53).

Розділ VI

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

ПАШКОВСЬКИЙ М. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук, доцент

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Одним з завдань дослідження міжнародного кримінального процесуального права, як і будь-якого іншого актуального правового явища, може бути встановлення напрямку його подальшого розвитку (тенденції), а також можливості, сприятливі умови для такого розвитку (перспективи). З'ясування основних тенденцій та перспектив розвитку міжнародного кримінального процесуального права обмежимося лише поглядом на це явище як на певну правову реальність (нормативний комплекс та судову практику), а не як на правову доктрину — вчення, теорію і систему поглядів, оскільки це має бути предметом окремого дослідження.

Дотримуючись погляду, що предметом правового регулювання міжнародного процесуального кримінального права є міжнародний кримінальний судоустрій та судочинство (Зелинская Н. А. Международные преступления и международная преступность. — О., 2006. — С. 16), слід звернути увагу на відсутність єдиної процедури створення та діяльності міжнародних кримінальних судів і трибуналів (більше того, розбіжність їх *ratione materiae*). Сучасний стан нормативного комплексу, який на сьогодні можна умовно назвати «міжнародним процесуальним кримінальним правом», слід охарактеризувати високим рівнем фрагментарності, що також проявляється в розбіжній юриспруденції судів. Юриспруденція трибуналів *ad hoc* має відмінності у тому числі з юриспруденцією Міжнародного кримінального суду (МКС) (див.: Tochilovsky V. The law and jurisprudence of the international criminal tribunals and courts : procedure and human rights aspects /. Cambridge ; Antwerp ; Portland: intersentia, 2014. — Р. 2–3). Фрагментарність обумовлена проліферацією міжнародних кримінальних судів і трибуналів, а

«міжнародні судові органи відіграють ключову роль у процесі фрагментації міжнародного права... наслідком чого стає створення напівізольованих міжнародно-правових режимів та конфлікт правозастосування між такими режимами» (Плотніков О. В. Вплив міжнародних судових органів на фрагментацію міжнародного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.11 «міжнародне право» / Плотніков Олександр Вікторович — Одеса, 2013. — С. 4). Проліферація впливає не лише на фрагментарність норм, що регламентують діяльність міжнародних кримінальних судів і трибуналів, але є супутником фрагментарності міжнародно-правових норм, що регламентують порядок створення таких судів, що пов'язано з розбіжністю правової природи їх різновидів (трибуналів *ad hoc*, Міжнародного кримінального суду та дотичних до них т.зв. «інтернаціоналізованих судів»).

Науковці, як за кордоном (наприклад, заслуговує на увагу діяльність The International Expert Framework on International Criminal Procedure), так і в Україні (наприклад, в 2015 році О. Б. Кучер захищена кандидатська дисертація «Становлення процесуальних норм щодо міжнародного судового розгляду за участі індивідів») знаходяться у науковому пошуку єдиних засад (принципів) міжнародного процесуального кримінального права, очевидною є необхідність уніфікації процедур створення і діяльності (кримінальних проваджень) міжнародних кримінальних судів і трибуналів. Самі суди і трибунали деінколи також намагаються знайти спільні підходи до вирішення процесуальних питань, що свідчить про тенденцію до уніфікації процедури, що в майбутньому може призвести до появи міжнародного процесуального кримінального права як підгалузі міжнародного права, але практичні заходи з розробки та прийняття т.зв. «Проекту статей про процедуру і доказування в міжнародних кримінальних судах і трибуналах» не вживаються, а резолюції Генеральної Асамблеї ООН 95(І), якою були підтверджені принципи міжнародного права, визнанні Статутом Нюрнберзького трибуналу і відображені в рішеннях Трибуналу, очевидно що не достатньо.

Перспективи розвитку міжнародного процесуального кримінального права обумовлені значенням міжнародних кримінальних судів і трибуналів у сучасній системі міжнародних відносин. Їх [судів] структурна складність (як організаційна, так і процедурна) впливає на тривалість та вартісність проваджень. З дистанціюванням сучасних трибуналів *ad hoc* та МКС від територій, щодо яких вони мають *ratione loci*, слід пов'язувати відносно низький рівень їх авторитету та незадовільний стан підзвітності населенню таких територій та жертвам злочинів. Обгрунтованими виглядають й окремі заяви про селективність у діяльності вказаних судів. Слабкою є демонстрація впливу трибуналів *ad hoc* та МКС на вирішення конфлікту чи постконфліктний розвиток. МКС не є прикладом гнучкості та успішності з вирішення вказаних недоліків. Більш ефективними у зв'язку з цим виглядають інтернаціоналізовані

суды (частково т.зв. гібридні або змішані трибунали *ad hoc*), можливо тому що система «... горизонтальних зв'язків на засадах свободи і рівності, є достатньо ефективною і стійкою до безперервних змін» (Мережко А. А. История международно-правовых учений. — К. : Таксон, 2006. — С. 459).

Отже, подальший розвиток міжнародних кримінальних судів і трибуналів, а відповідно і ствердження міжнародного процесуального кримінального права як відносно відокремленої системи міжнародно-правових норм (як галузі чи підгалузі міжнародного права) залежить від авторитету МКС як складової універсального механізму міжнародної кримінальної юстиції та подальшого розвитку її горизонтальних елементів — гібридних (змішаних) трибуналів та інтернаціоналізованих судів, що по суті є одним з аспектів дилеми майбутнього світового порядку як вертикальної або горизонтальної організації.

ЗЕЛИНСКАЯ Н. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
профессор кафедры международного права и международных отношений,
доктор юридических наук, профессор

КУЛЬТУРНЫЙ РЕЛЯТИВИЗМ И УНИВЕРСАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЯ «ПРЕСТУПЛЕНИЕ»

Международное уголовное право находится в поиске баланса между защитой традиционных культурных ценностей народов и воплощением идеалов этической солидарности человечества в противодействии преступности. Однако существуют ли правонарушения, отличающиеся «универсальной безнравственностью и универсальной наказуемостью»? Можно ли выработать универсальное представление о преступлении, подлежащем солидарному уголовному преследованию со стороны различных по своему общественному и социальному строю, политическим интересам и культурным традициям государств? Существует ли некая универсальная аморальность и преступность деяния?

Отрицательный ответ на этот вопрос дает теория культурного релятивизма, основателем которой принято считать американского этнолога Ф. Боаса (1858—1942). Его концепция получила поддержку в трудах многих ученых, в частности, Р. Бенедикт и М. Мид. Особый вклад в развитие культурного релятивизма внес М. Дж. Херсковиц (1895—1963). Радикальный культурный релятивизм исходит из того, что нет и не может быть общечеловеческой морали. Культура вариативна: моральных систем столько, сколько культур. Набор норм и ценностей того или

иногo общества можно рассматривать только с позиций членов этого общества.

В последнее время релятивистский взгляд на мораль занимает все более прочные позиции. «Представление об относительности добра и зла породило культуру крайнего индивидуализма, в которой ломка правил становится в некотором смысле единственным правилом..., — утверждает Ф. Фукуяма. — Нас учили, что в споре между конкурирующими культурными направлениями ни одно не может считаться лучше других. В иерархии моральных ценностей толерантность оценивается весьма высоко, а морализаторство — стремление оценивать людей по своим собственным моральным или культурным меркам — считается смертным грехом» (Фукуяма Ф. Великий разрыв. — Москва. 2003 — С. 23.). Анализируя истоки культурного релятивизма, Ф. Фукуяма находит их в трудах Ницше и Хайдеггера с их критикой западного рационализма. «Как пишет в своей книге «Закрытие американского сознания» Аллан Блум, либеральная ценность терпимости медленно, но верно мутировала в убежденность, что в принципе не существует рациональных оснований для моральных или этических суждений» (Фукуяма Ф. Великий разрыв. — Москва. 2003 — С. 164.).

Соответственно, представления о преступлении и преступности также релятивны. Относительность определения преступности деяния ставит под сомнение возможность выработки универсального международного представления о преступности и уголовной наказуемости человеческого поведения. Между тем во все времена и во всех обществах существовало некоторое единство в представлениях о том, какие деяния следует рассматривать как посягательство на универсальную общечеловеческую этику (Об этической природе преступления см.: Ефимов Е. Н. Природа преступления. Ч. 1. Естественнонаучная теория преступления. — М, 1914).

Вспомним, что понятие международного преступления начало свое существование в русле естественно-правовых воззрений. Г. Гроций утверждал, что солидарному преследованию со стороны государств подлежит лицо, совершившее естественное преступление. Э. де Ваттель рассматривал серьезные общие преступления, к которым относил убийство, отравление, поджог, морской разбой, в качестве основания для выдачи, являющейся обязанностью, наложенной на государство международным правом. Лиц, совершивших подобные преступления, он называл врагами всего человечества. Государство, не выдающее и само не наказывающее преступников, Ваттель называл соучастником преступления.

Многие авторы XIX столетия признавали существование «нравственной обязанности» государств солидарно преследовать лиц, обвиняемых в совершении правонарушений, которые отличаются универсальной наказуемостью (Штиглиц А. Исследование о выдаче

преступников. — СПб., 1882. — С. 31). В условиях глобализации преступности этическая и правовая солидарность человечества стала условием его выживания. Необходимо обеспечить концептуально-нормативную общность правовой регламентации противодействия преступности. В этой связи особую актуальность приобретает проблема расширения концептуальных границ уголовного права за рамки сугубо национально-правового подхода.

Очевидна необходимость расширения концептуальных границ уголовного права и его интернационализация. Формальный порог понятия «преступление» отодвигается за границы национального права, в силу чего значение субъективного фактора — усмотрения законодателя — значительно снижается. Развитие понятия «преступление» все меньше контролируется государственной властью. Критерии для такого контроля вырабатываются в русле международно-правовой концепции преступления, а главные составляющие понятия преступления все более и более определяются в международно-правовых терминах. Таким образом, международно-правовая интерпретация понятия преступления становится важным элементом современного понимания преступности.

СТРЕЛЬЦОВ Є. Л.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
вчений секретар ПРЦ НАПрН України,
професор кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
доктор юридичних наук, професор

ЩОДО ПОНЯТТЯ «СВІТОВИЙ ПРАВОПОРЯДОК»

В останній час, все частіше у виступах політиків та лідерів держав, засобах масової інформації, документах міжнародних організацій, спеціальних виданнях почало достатньо часто використовуватися поняття «світовий правопорядок». Враховуючи різнобічний перелік джерел його «озвучування», можливо припустити, що кожен з ініціаторів його введення в соціальну практику та його використання, вкладає свій зміст в це поняття. Саме тому, на сьогодні існує широка дискусія щодо змісту цього поняття, його ознак, критеріїв, за допомогою котрих можливо встановлювати його наявність та ін. Але коли це поняття починає проникати в правове професійне середовище, то це, на нашу думку, потребує і відповідної реакції з боку фахівців з права, і мабуть з міжнародного права, скоріше всього. Причому, для юристів це поняття не повинно мати, умовно кажучи, «відірваного» змісту і воно повинно навіть

на первісному рівні тлумачитись поруч з поняттями «правопорядок», «міжнародний правопорядок» та ін. На наступному рівні, потрібно проводити його розмежування вже з поняттями «громадській порядок», «законність» та ін.

Для такої деталізації є дуже важливі причини. Правопорядок, на якому б таке становище не існувало, повинен відображати або хоча б мати намір відображати низку принципових положень. Це, наприклад, упорядкованість норм у відповідних нормативно-правових актах за предметом та методом правового регулювання; стан упорядкованості суспільних відносин, які є предметом такого регулювання; система відповідних організацій, яка повинна встановлювати факти порушення правопорядку та здійснювати відповідні заходи щодо його поновлення та ін.

Якщо звернутися до недалекої історії, то вважається, що виникнення цього поняття пов'язано з періодом, коли у світі існували дві супердержави, з приблизно рівним рівнем військової потужності і тоді це поняття відображало своєрідну рівновагу міжнародних відносин між державами, які належали до тієї або іншої групи держав. Це, у свою чергу, давало можливість цьому поняттю «існувати» з поняттями, які визначались вище, надаючи кожному з них свою сферу діяльності. Але відомий розпад однієї з таких держав, достатньо швидко привів до того, що така рівновага, у всякому разі, на той час, перестала існувати. Так, у 80-х роках минулого століття, окремі фахівці і більша частка людства вважала, що такий правопорядок буде зберегтися і при «однополярному» світовому розкладі. Але дуже швидко усі побачили, що такі надії мали в певній мірі утопічний характер. Таким чином, той зміст, який спочатку частіше всього вкладався в це поняття, вичерпав себе, але поняття залишилось і продовжує використовуватися. Що ж за зміст в нього вкладається сьогодні? Сучасні спроби по новому обґрунтувати поняття «світовий правопорядок» та його зміст, або спроби щодо введення поняття «новий світовий правопорядок», «сучасний світовий правопорядок» мають певні проблеми, тому що складнощі, які сьогодні існують в багатьох районах світу, причому і на міждержавному і внутрідержавному рівнях, залишають такі поняття на рівні, у кращому випадку, на рівні теоретичної гіпотези і не дають можливість надати їм необхідного практичного виразу. Не конкретизуючи, потрібно сказати, що існують цікаві публікації з цього приводу, але ця проблема заслуговує більш спеціальної і глибокої наукової уваги. У всякому разі, з нашої точки зору, таке поняття повинно відображати дві основні його складові. Це, по перше, реальна його дійсність саме на світовому рівні і, по-друге, це прагматичне завдання для всіх цивілізованих держав на майбутнє. Доки цього не буде, все буде відбуватися на рівні не завжди вдалих теоретичних дискусій і не більш того.

Тому таке становище потребує продовження пошуку надання необхідного теоретико-прагматичного тлумачення цьому поняттю та

визначенню його основних ознак. Для цього, на нашу думку, потрібно здійснити наступні заходи.

По-перше, більш чітко визначитися з поняттям «міжнародні відносини», як цілісної системи, яка потребує свого регулювання на наднаціональному рівні. Тут теж є багато дискусійних визначень, але зв'язки та відносини між суб'єктами світового співтовариства, повинні мати своє більш упорядковане визначення. Це, багато в чому, пов'язано з тим, що такі відносини охоплюють широкий перелік процесів та вчинків, якій неможливо проаналізувати можливостями однієї науки. Також, не існує, умовно кажучи, єдиного центру, який був би в змозі управляти усіма такими процесами. Відомості, які можливо використовувати для прийняття відповідних рішень, мають, в певній мірі, обмежений характер. Виникають складнощі при спробах віднести відповідні дії державних організацій, посадових осіб цієї держави, або інших категорій до дій самої держави, а вже потім і встановленню причинно-наслідкових зв'язків між відповідною поведінкою та наступившими результатами.

По-друге, спробувати визначити, з наданням необхідних аргументів, поняття «світовий правопорядок», його ознаки, критерії, які в змозі реально підтверджувати його існування. При цьому, пропонуючи це поняття, мати необхідні аргументи для розмежування його з поняттями «світове громадське суспільство», «міжнаціональне громадське суспільство», «міжнародний правопорядок», «наднаціональний правопорядок», міжнародне право та ін.

По-третє, все це повинно здійснюватися саме з урахуванням змісту та методології проведення міжнародно-правових досліджень, причому з розумінням публічно-правового аспекту таких досліджень.

Говорячи про ці складнощі, в той же час потрібно визнати, що такі дослідження конче необхідні. На нашу думку, усі цивілізовані держави, безперечно зацікавлені в тому, щоб в світових взаємовідносинах домінував такий порядок, якій би дозволяв усім таким країнам здійснювати свій еволюційний розвиток. І найкращим варіантом такого порядку був би його правовий вираз, коли б кожна держава мала свої права і свої обов'язки у таких взаємовідносинах.

ЧАЙКОВСЬКИЙ Ю. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук, доцент

ПОВЕРНЕННЯ ДО «МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЦИВІЛІЗОВАНИХ НАРОДІВ»: РОЗДУМИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Більше 130 років минуло з моменту видання фундаментальної праці Ф. Ф. Мартенса «Сучасне міжнародне право цивілізованих народів». Держави пройшли в цей період довгий шлях боротьби за побудову універсальної системи регулювання міжнародних відносин, однак ми знову змушені повернутися до визначення міжнародного права, даного Мартенсом, а саме до міжнародного права цивілізованих народів.

Сучасна система міжнародного права, побудована на Статуті ООН та з урахуванням головної ролі ООН в регулюванні міжнародних відносин явно не враховує сучасні реалії. Дійсно, після Другої світової війни ООН була необхідна, вона дозволила зберегти хиткий мир в період «холодної війни». І все ж таки, «Суецька криза», «Кубинська криза», «Берлінська криза» — весь період «холодної війни» був станом постійних кризових відносин між великими державами. Іноді в них порушувались інтереси держав, але вони тому не призводили до відкритих воєнних сутичок, до війн, що в міжнародному праві затвердились певні принципи взаємовідносин між державами. Певна річ, розсудливість, яка ґрунтується на відчутті самозбереження, адже війна між великими державами неминуче стане ядерною війною, досить ефективно стримувала держави від застосування сили. Усвідомлення цих факторів призвело до вироблення основних принципів міжнародного права, побудованих на фундаменті Статуту ООН.

Проте дедалі частіше держави почали порушувати основні принципи міжнародного права, а толерантність міжнародного співтовариства, мета якого не допустити відкритої військової конфронтації за участі ядерних держав, все більше нагадує вибіркове застосування міжнародних стандартів співіснування, над виробленням яких так довго працювала ООН з метою універсалізації правил поведінки між державами, і перетворює політику міжнародного співтовариства держав на політику подвійних стандартів. ООН виявилася занадто консервативною і не-повороткою міжнародною структурою, що особливо проявляється в «рішеннєвому цейтноті» Ради Безпеки ООН, який автоматично перетворюється на консультативний орган в разі застосування права вето постійним членом Ради Безпеки.

Насамперед, погодимось із можливістю застосування терміну «толерантність» у правовій сфері. Проте ми звикли, що толерантність — явище

позитивне, і, застосовуючи його, ми описуємо позитивні процеси. Проте тут ми говоримо про толерантність міжнародного співтовариства скоріше із негативним забарвленням, адже в даному випадку — це нерішучість, що межує із бездіяльністю при скоєнні міжнародних злочинів.

Толерантність з'являється на рівні суттєвих відмінностей. Не тих, які задаються природою (колір шкіри, розріз очей і т. д.) та іншими об'єктивними обставинами, а тих, на які держава здатна впливати, які вона може змінювати, вибирати і навіть нав'язувати (переконання, думки, дії). В силу своєї соціальної цінності вони неодмінно вимагають якоїсь реакції, від них не можна відмахнутися, на них не можна не відповісти. Толерантність розвивається як культура буття в негарантованому, складному, насиченому диференціаціями світі.

Толерантність багаторівнева. Нижній рівень поглиблення незгоди може бути позначений як антагонізм. Його комунікативний, аналогічний толерантності і терпимості, корелят тут — конфронтаційність. Якщо толерантність сприяє розквіту людської комунікації, а терпимість забезпечує її профілактику, то конфронтаційність робить нагальним її лікування. Іншими словами, конфронтаційність є умовою втручання міжнародного співтовариства. Психологічна картина структурних рівнів відмінностей: толерантність до місця там, де ми щось не схвалюємо, терпимість — там, де з цим «щось» ми ще можемо миритися, а конфронтаційність — там, де воно стає просто нестерпним.

Складність визначення меж і критеріїв толерантності пов'язана з неможливістю повного позитивістського обґрунтування цього феномена. Доводиться апелювати до природних (релігійних, моральних чи ідеологічних) норм, громадської думки, загального блага і т. п. Крім того, доводиться враховувати специфіку (місце і час) кожного конкретного випадку. Зрештою межу підводить вільний вибір суб'єкта (суб'єктів) комунікації. Тому межі толерантності і допустимих нею відмінностей збігаються з межами свободи. Як ми знаємо, єдине виправдання втручання в свободу дій будь-якої держави — самозахист, запобігання шкоди, що може бути нанесена іншим.

Чи можлива толерантність в недемократичних суспільствах? Звичайно, можна поставити під питання і саму демократію, — адже початково це західна система цінностей. Проте за демократичною системою цінностей слідує устремління до свободи і творчості, до утвердження динаміки і розвитку в якості мети в самій собі. Механізми та результати конкурентної боротьби з іншими історичними альтернативами переконують у перевазі демократії, адже вона найдинамічніша, історично продуктивна, глибоко особистісна культура буття.

У сучасному глобалізованому світі деякі демократичні норми, наприклад права людини, виходять за рамки національного суверенітету. Їх захист — справа всього міжнародного співтовариства, і її незамінна складова — інтолерантне ставлення до тих, хто названі правила, цінності

і норми грубо зневажає. Глобальність зближує міжнародні та національні масштаби інтолерантності (несхвалення, обурення, протесту).

Толерантної демократичної держави не існує без толерантних громадян, тим більше що саме народ — кінцеве джерело його влади і суверенітету. Інакше кажучи, демократична держава не може діяти ні толерантно, ні інтолерантно, якщо на те немає згоди народу. В демократичній державі є сильна суспільна думка, дієвий громадський контроль, розгалужена система стримувань і противаг.

Таким чином, ми знову повертаємося до Мартенсовської тези про те, що лише та держава, в якій особистість отримала визнання своїх прав, може стати членом правильно організованого міжнародного спілкування. Саме такою позицією обумовлений підхід Мартенса до взаємин з неєвропейськими країнами, в яких він вважав ступінь людської свободи значно нижче в порівнянні з Європою. До таких країн він пропонував застосовувати не міжнародне, а «природне право», змісту якого він не визнає.

ЯКУБОВСКАЯ Н. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры международного права и международных отношений,
кандидат юридических наук, доцент

ЦЕЛИ В ОБЛАСТИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРИНЦИП ОБЩЕЙ, НО ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Согласно концепции международного права развития, достижение справедливости и реального равенства между государствами возможно с помощью установления дифференцированного режима как воплощения идеи «компенсационного неравенства». Одним из его проявлений является действие принципа общей, но дифференцированной ответственности в отношениях, возникающих между развитыми и развивающимися странами в области защиты окружающей среды и устойчивого развития. Свое официальное закрепление принцип получил в Рио-де-Жанейрской декларации по окружающей среде и развитию 1992 года (принцип 7).

Двадцатью годами позже, в 2012 году, на Конференции ООН по устойчивому развитию («Рио+20») был взят курс на выработку целей в области устойчивого развития (ЦУР). Согласно Итоговому документу «Рио+20», ЦУР должны не только объединить все три аспекта устойчивого развития — социальный, экономический и природоохранный,

но и «быть глобальными по характеру и применимыми ко всем странам, и при этом ... формулироваться с учетом условий, возможностей и уровней развития разных стран и национальных стратегий и приоритетов» (Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 27 июля 2012 года. Приложение «Будущее, которого мы хотим», п. 247. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.un.org/ru/ga/66/docs/66res3.shtml>). Как соотносится такая формулировка с принципом общей, но дифференцированной ответственности, уходящим корнями в парадигму Север-Юг и ограниченным природоохранной сферой?

Этот вопрос встал перед Рабочей группой открытого состава Генеральной Ассамблеи по целям в области устойчивого развития. Развивающиеся страны, естественно, лоббировали включение принципа общей, но дифференцированной ответственности в ЦУР. Так, на одной из сессий Рабочей группы представители Группы 77 и Китая заявили, что разработка и реализация ЦУР должны основываться на принципе общей, но дифференцированной ответственности. Это, по их мнению, означает, что ЦУР не следует дополнительно ограничивать или обременять развивающиеся страны, а сообществу доноров необходимо выполнить свои международные обязательства, особенно те, которые связаны с финансовыми ресурсами, передачей технологий и мощностей (Statement on behalf of The Group of 77 and China by H. E. Amb. Sacha Llorentty, Permanent Representative of the Plurinational State of Bolivia, at the Ninth Session of the Open Working Group on Sustainable Development Goals, New York, March 3, 2014. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/3426g77second.pdf>).

Хотим отметить, что Доклад Рабочей группы открытого состава, который лег в основу проекта повестки дня в области развития на период после 2015 года, хотя прямо и не упоминает принцип общей, но дифференцированной ответственности, отражает оба его аспекта (*Доклад* Рабочей группы открытого состава Генеральной Ассамблеи по целям в области устойчивого развития, A/68/970, 12 August 2014. п. 18. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/68/970&referer=/english/&Lang=R). Во-первых, он требует, чтобы ЦУР были «глобальными по характеру» и «применимыми ко всем странам». Учитывая то, что «применимость ко всем странам» предполагает, что на все государства распространяется обязанность по осуществлению целей, требование о «глобальности по характеру» не может означать то же самое. Следовательно, речь идет об основных качествах целей. Цель «глобального характера» имеет глобальное измерение, то есть в той или иной форме касается всех государств. Таким образом, в Докладе Рабочей группы открытого состава отражена идея общей ответственности всего мирового сообщества за реализацию ЦУР. Другими словами, государство, которое не

сталкається з проблемою реалізації конкретної цілі на національному рівні, тем не менше, несе відповідальність за її здійснення на глобальному рівні.

Що стосується диференціації — другого компонента принципу общей, но дифференцированной ответственности — то его закрпеление в Докладе Рабочей группы открытого состава совершенно не вызывает сомнений. Есть, однако, ряд нюансов. Требование, закрпеленное в Докладе, отличается от дифференциации «образца 1992 года», так как, во-первых, отходит от идеи «исторической ответственности» и, во-вторых, устраняет дихотомию развитые/развивающиеся страны. Таким образом, в основу ЦУР положена более гибкая и прагматичная дифференциация ответственности государств, исходящая из их национальных возможностей, условий, уровней развития, стратегий и приоритетов. Более того, дифференциация теперь не сводится только к природоохранному аспекту, становится частью всех ЦУР, а значит повестки дня в области развития на ближайшие 15 лет. Это, по нашему мнению, свидетельствует об отказе от поиска абстрактных решений проблемы неравенства государств и является важным шагом на пути к установлению более сильной структуры международного порядка и справедливости.

АНДРЕЙЧЕНКО С. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
докторант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРИСВОЄННЯ ДЕРЖАВІ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПОВСТАНСЬКОГО ЧИ ІНШОГО РУХУ У ВИПАДКУ СТВОРЕННЯ НИМ НОВОЇ ДЕРЖАВИ

Однією з характеристик сучасних міжнародних відносин є поява та невинне зростання кількості неурядових суб'єктів, що впливають на розвиток міжнародної системи. У багатьох випадках поведінка, за яку держава несе міжнародну відповідальність є поведінкою саме приватних осіб або утворень. Стаття 10 Проекту Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. присвячена особливому випадку присвоєння державі поведінки недержавних акторів, а саме поведінки повстанського чи іншого руху, який згодом стає новим урядом держави або якому вдається створити нову державу. У міжнародній практиці виникають ситуації, коли певні групи виступають за створення нової урядової влади або держави. Ці групи можуть організувати революцію, яка досягає або не досягає успіху. Серед прикладів можна

назвати дії контраст в Нікарагуа (1984), вартості Ісламської революції в Ірані (1979), Африканського національного Конгресу під час режиму апартеїду в Південній Африці (1960–1994), Національно-патріотичного Фронту Ліберії (НПФЛ) 1989–2003 та ін. (Abass A. *Complete International Law*, Oxford: Oxford University Press, 2012. — P. 262).

В таких випадках виникає питання: «Чи повинна держава нести міжнародну відповідальність за протиправну поведінку повстанських чи інших рухів»?

Сьогодні є загальновизнаною міжнародно-правова норма, згідно з якою державі не може бути присвоєно поведінку повстанського руху, що веде боротьбу проти існуючої влади. Заснована ця норма на тому, що повстанські чи інші рухи незалежні від влади держави. Міжнародні арбітражі незмінно слідували принципу неприсвоєння державі поведінки повстанських рухів. Дипломатична практика у вищій мірі послідовна у визнанні того, що поведінка повстанського руху не може присвоюватися державі. У цьому можна переконатися, наприклад, розглянувши матеріали підготовчої роботи до Конференції з кодифікації 1930 року. У коментарі до проекту Статей Комісія міжнародного права роз'яснює, що поведінка учасників повстанських рухів є поведінкою приватних осіб. Її можна прирівняти до поведінки осіб або груп, що беруть участь у заворушеннях або масових демонстраціях, і вона також не може бути присвоєна державі (*Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001) // Yearbook of the International Law Commission. — 2001. — vol. II, Part Two. — P. 50.*).

У пункті 2 статті 10 розглядається ситуація, за якою структури повстанського чи іншого революційного руху стають структурами нової держави, створеної в результаті відділення або деколонізації на частині території, яка до того перебувала під суверенітетом або управлінням держави-попередниці. Як відзначено у Доповіді Комісії міжнародного права про роботу її двадцять сьомої сесії, вчені рідко звертаються до питання про те, чи слід принцип присвоєння поведінки повстанського руху в цілях несення міжнародної відповідальності застосовувати в тих випадках, коли дії повстанців призводять не до зміни уряду, а до створення нової держави. Обмежена кількість авторів (Стерн (Stern), Атлам (Atlam), Л. Зегвелд (L. Zegveld), Г. Аранжіо-Пуїз (G. Arangio-Ruiz), Чрістенсон (Christenson), Квіглей (Quigley), які дійсно розрізняли цю відмінність і вирішували дане конкретне питання, прийшли до висновку, що відповідальність за діяння, вчинені повстанцями до досягнення незалежності повинна бути передана новій державі. Хоча, здається, вчені однастайні в підтримці цього принципу, ними були представлені кілька різних теоретичних основ для його пояснення (Dumberry P. *New State Responsibility for Internationally Wrongful Acts by an Insurrectional*

Movement /P. Dumberry // The European Journal of International Law. — 2006. — Vol. 17. — № 3. — P. 607–608).

Так, у доктрині були розроблені чотири різні теорії для пояснення континуїтету між повстанським рухом і новою державою:

1. *Теорія континуїтету уряду*, згідно якої континуїтет між новою державою і повстанцями виникає через те, що протягом воєнних дій повстанці були організовані в уряд де-факто і діяли в такій якості. З цього виходить, що нова держава повинна нести відповідальність за дії, вчинені повстанцями уряду де-факто до здобуття незалежності.

2. *Теорія законності боротьби*, відповідно до якої нова держава повинна нести відповідальність за міжнародно-протиправні діяння, вчинені повстанцями у ході визвольної боротьби, так як боротьба повстанців дійсно представляє «вибір» народу.

3. *Теорія «відновлення» держав*. У деяких випадках «нова» держава насправді може бути «старою» державою, яка лише перестала існувати як незалежна юридична особа протягом певного періоду часу. Відповідно до цієї теорії існує континуїтет між «стародавньою» державою, повстанським рухом і «новою» державою.

«Органічна» або «структурна» теорія континуїтету полягає в тому, що повстанці і нова держава по суті є однією юридичною особою: «вона перестає бути виключно в зародковому стані, повстанський рух стає власне державою, без перерви в наступності між ними» (Report of the International Law Commission on the Work of its Twenty-Seventh Session// Year book of the International Law Commission. — 1975. — vol. II. — P.101).

Таким чином, у випадку здобуття організованим рухом перемоги у державі, проти якої була спрямована боротьба, відбуваються радикальні зміни, внаслідок чого порушується питання про наступність та зміну ідентичності. Саме наступність, що визначається теорією «структурного» континуїтету є основою для присвоєння державі діянь, що були вчинені повстанськими чи іншими рухами у процесі боротьби.

Застосування статті 10 гарантує дотримання основного принципу права міжнародної відповідальності — за будь-яке міжнародно-протиправне діяння настає міжнародна відповідальність і потерпілий суб'єкт має право отримати належне відшкодування. Таким чином, у міжнародному праві закріплений стандарт, що ставить перед кожним утворенням, яке намагається створити новий уряд або державу, вимогу обов'язковості дотримання міжнародних зобов'язань і забезпечує невідворотність настання міжнародної відповідальності за власну протиправну поведінку, що в свою чергу, сприяє стабільності міжнародного правопорядку та ефективності міжнародного права.

ГЛАДЕНКО О. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук, доцент

**PERSPECTIVES OF UKRAINE
AGAINST RUSSIAN FEDERATION CASES IN ECHR**

The European Court of Human Rights, which exists within the organization of the Council of Europe, as does the Council of Europe was created to prevent possible mass violations of human rights and the application of legal instruments of influence on the violator of these rights. A feature of this court is its international status and hybrid and supranational structure. Hybridity of the Court appears to opportunities to participate as a party to the dispute as individuals and legal entities, and states. Supranational character of the ECHR expressed the need of potential parties to the dispute to comply with the procedure of the dispute to the national courts, after which opens the possibility of filing a complaint with the ECHR, whose decision on such dispute shall be binding on the States, signed the Convention on Fundamental Rights and Freedoms (hereinafter — the Convention).

At present, the Council of Europe and, accordingly, the potential parties to the dispute to the ECHR are 57 states including Ukraine and Russia. It is noteworthy that in themselves these two states are a kind of champions in the number of complaints filed with the ECHR in relation to these states. Nevertheless, Ukraine and the Russian Federation is a party to the dispute, in which the other party represented the natural or legal person. The reason for writing this article was filed lawsuits by Ukraine against in the illegal actions of the Russian Federation, the cause of which was the annexation of the territory of Ukraine by the Russian Federation, namely the Crimean peninsula and associated with the event human rights violations (violations of journalists' rights, murder, kidnapping both civil and Ukrainian soldiers in the Crimea, the violation of the rights of the Crimean Tatars and other citizens of Ukraine, the lawsuit filed March 13, 2014), illegal export of the population of Ukraine in the Russian Federation (the abduction of children orphaned from Snizne in Donetsk region, a lawsuit filed June 13, 2014) and violation of property rights of the Ukrainian state in the Crimea. Thus, now the European Court of Human Rights has three cases of Ukraine against Russia.

The complexity of these disputes caused by many factors. First of all, they are disputes arising from the specific facts that gave rise to legal consequences — the annexation of the territory of the state, which initially causes significant problems, since such cases are quite rare and the resolution of such disputes involve foreign policy aspects of cooperation between states.

Secondly, these disputes involve numerous and grave violations of international law by the Russian Federation in relation to Ukraine and the

international community, and these violations are continuing and urgent character and is still going on.

Third, these disputes, but rather their successful resolution is partly a significant contribution to the restoration of the broken key of European security architecture and the threat to destroy the existing world order, because the lack of a legal position on the annexation of the Crimean peninsula by Russia generate the presence of certainty in this regard that in turn actively used by Russian propaganda as a tacit acknowledgment legitimacy of the actions of Russia in the Crimea.

Currently, at the initiative of the Russian Federation, the court agreed to extend the period 25 September 2015 to provide the Government of the Russian Federation observations on the admissibility of two interstate applications submitted by the Government of Ukraine in accordance with Article 33 (Inter-State cases) of the European Convention on Human Rights in relation to the Russian Federation, namely Disputes concerning human rights violations during and after the annexation of the Crimean peninsula by the Russian Federation and the abduction and illegal export of orphans from Ukraine to Russia. The initiative of the Russian Federation can be interpreted as the understanding of its weak legal position of inferiority in the court, the absence of denial and counter-due and owing to this desire is trimmed with inevitable disaster for the Russian decision on the dispute.

The initiative of the Russian Federation can be interpreted as the understanding of its legal position of inferiority in the court, the absence of denial and counter-due and owing to this desire is trimmed with inevitable disaster for the Russian decision on the dispute.

Nevertheless, even if we assume that the ECHR decision on the dispute will be submitted in favor of Ukraine, hoping for their execution Russia is very unlikely. The Russian Federation, as well as, unfortunately, Ukraine still showed significant passivity on the issue of execution of decisions of the ECHR, which concerned a frame of simple questions concerning individual human rights violations are not associated with such large-scale violations of human rights of the Russian Federation, such as those that arose after annexation of the Crimea. Thus, on the basis of the report on the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights (ECHR) (Supervision of the execution of judgments and decisions of the European Court of Human Rights / 8 th annual report for 2014. The Committee of Ministers. Council of Europe / http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/execution/default_en.asp) on the results of 2014, the Russian Federation takes «honorable» third place in the non-enforcement of the ECHR after Italy and Turkey (Ukraine is taking the fourth place). At the same time by the number of complaints in this Court the Russian Federation is a leader. Looking at such a disappointing statistics it is difficult to believe in the decisions of the ECHR related to much more politicized issues.

In conclusion, it should be noted that no matter what will be the decisions on the disputes between Ukraine and Russia in connection with Russian

aggression and the ensuing human rights violations, they will witness the current state of human rights in conflict between Ukraine and Russia, and possibly help determine the direction for its further resolution. I want to believe that resolution of this conflict will contribute to the stabilization of the situation, not only the human rights of those in neighboring countries, but also a favorable impact on the overall socio-humanitarian situation in Europe and the world.

МАНУЇЛОВА К. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук

МІЖНАРОДНА УНІФІКАЦІЯ НОРМ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ДЖЕРЕЛОМ ПІДВИЩЕНОЇ ЯДЕРНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Регулювання питань відповідальності за ядерну шкоду — важливий елемент загального міжнародно-правового режиму використання атомної енергії в мирних цілях та міжнародного співробітництва у цій галузі.

Потрібно відзначити, що експлуатація ядерних промислових і наукових установок пов'язана з ризиком радіаційного зараження. У разі його виникнення необхідно вирішувати проблему відповідальності за заподіяну ядерну шкоду. Однак дана проблема поки не отримала в міжнародному праві глибокої і всебічної розробки.

Перші кроки з міжнародно-правового регулювання питань відповідальності були прийняті ще в 1960 році, коли була розроблена регіональна Паризька конвенція про відповідальність перед третьою стороною в галузі ядерної енергії, яка об'єднала 14 країн ОЕСР (Бельгія, Великобританія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Норвегія, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Швеція і Туреччина).

Ця регіональна конвенція ставила перед собою мету створення в Західній Європі особливого однакового режиму цивільно-правової відповідальності в галузі ядерної енергії. У Паризькій конвенції вперше були розроблені основні принципи, на яких в даний час базуються всі міжнародні угоди і більшість національних законодавчих актів у цій області.

Незабаром після прийняття Паризької конвенції під егідою МАГАТЕ була розроблена і прийнята в 1963 році універсальна Віденська конвенція, метою якої було встановлення міжнародно-правової системи

відповідальності за ядерну шкоду, яка базувалася на тих же принципах, що і Паризька конвенція. Однак, на відміну від Паризької конвенції, коло учасників Віденської конвенції більш широкий, оскільки приєднатися до неї можуть усі держави-члени ООН або МАГАТЕ, і в плані фінансових вимог конвенція містить більш гнучкі правила. Конвенцією передбачається відшкодування збитку відповідальним за установку державою в розмірі до 5 млн. дол. США по золотому паритету на 29 квітня 1963 р. (35 дол. за тройську унцію чистого золота — на сьогоднішній день близько 55 млн. дол. при будь-якому інциденті). Для цього потрібно рішення суду держави, де стався інцидент.

Згідно з цими конвенціями цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду настає у разі заподіяння шкоди життю або здоров'ю людей, а також майну за умови, що заподіяння шкоди пов'язано з експлуатацією ядерних установок певного типу або з транспортуванням ядерних матеріалів або стало результатом радіоактивних властивостей ядерного палива, радіоактивних продуктів або відходів на ядерній установці.

На нашу думку, слід розширити визначення ядерної шкоди — в якості смерті, будь-якого тілесного ушкодження або будь-якої втрати майна, будь-якого збитку, заподіяного майну, які виникають або є результатом радіоактивних особливостей або комбінації радіоактивних особливостей з токсичними, вибуховими або іншими небезпечними характеристиками ядерного палива, або радіоактивних речовин або відходів ядерної установки, або ядерного матеріалу, що надходить з ядерної установки, виробленого або розміщеного в ній. Зауважимо також, що для того щоб розглядати збиток у межах відповідальності необхідно встановити його зв'язок з ядерним випадком.

Режим відповідальності, встановлений зазначеними конвенціями, спрямований на забезпечення певних гарантій захисту інтересів потерпілих від ядерної шкоди. У його основу покладено ряд цивільно-правових принципів відповідальності за збиток: страхування відповідальності; абсолютна відповідальність; обмеження розміру відповідальності.

Перший принцип вперше знайшов відображення в Паризькій конвенції 1960 р., він зводиться до обмеження відповідальності осіб за ядерну шкоду та здійсненню єдиного страхування для покриття всієї відповідальності оператора перед третіми особами. Згідно з принципом абсолютної відповідальності особа, яка здійснює діяльність, що має підвищену небезпеку для оточуючих, несе відповідальність не тільки за винне заподіяння шкоди, а й за випадкове. Принцип обмеженого розміру відповідальності спрямований на встановлення максимальної суми компенсації збитку. При цьому встановлено нижню та верхню межу відповідальності оператора.

Велике значення в питаннях відшкодування ядерної шкоди мають терміни подачі скарг. У часі відповідальність оператора ядерної

установки обмежена термінами позовної давності. У Паризькій конвенції терміни подачі скарг на компенсацію за заподіяння ядерної шкоди становлять 10 років після того як відбулася подія, що стала причиною заподіяння шкоди (п. а ст. 8). Проте в рамках протоколу про внесення поправок, підписаного в 2004 р., щодо скарг на компенсацію, пов'язаної з втратою життя, терміни встановлені до 30 років.

Подібним же чином регламентуються питання цивільно-правової відповідальності в Брюссельській конвенції про відповідальність операторів ядерних суден 1962 р. і Конвенції про цивільну відповідальність у галузі морського перевезення ядерних матеріалів 1971 р. Поява цих міжнародно-правових актів було викликано все більш широким використанням атомних енергетичних установок на морських судах і непристосованістю національного законодавства держав до регулювання відносин, пов'язаних з атомним морським судноплавством.

Таким чином, потрібно відмітити, що проблематичним залишається питання публічної відповідальності за ядерну шкоду, тобто відповідальності держав. Не можна не погодитися з пропозиціями про необхідність розробки та прийняття багатостороннього міжнародно-правового акту про відповідальність держав за транскордонний збиток, що заподіюється ядерною аварією (Курс міжнародного права. В семи томах. Т. 5 / Отв. ред. тома В. С. Верещетин. — М., 1992. — С. 278—279). Ліквідація прогалин у міжнародно-правовому регулюванні відносин, пов'язаних з мирним використанням атома, сприятиме підвищенню ядерної безпеки та більш ефективній співпраці держав у цій життєво важливій галузі.

БЄЛОГУБОВА О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВІДОКРЕМЛЕННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН З ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ У САМОСТІЙНУ СФЕРУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У галузі міжнародного приватного права відокремлюють самостійну сферу правового регулювання трудових відносин з іноземним елементом. Такої точки зору дотримується значна кількість авторів — як вітчизняних, так і іноземних. Деякі автори вказують на відокремлену підгалузь — міжнародного приватного трудового права, деякі відокремлюють самостійний підсистему — трудові відносини у міжнародному приватному праві.

Деякі автори стосовно регулювання трудових відносин з іноземним елементом в рамках міжнародного приватного права використовують поняття «міжнародне трудове право», що, на наш погляд, зміщує вказану сферу відносин з публічноправовими відносинами в рамках міжнародного права. Тому, на нашу думку, доцільно стосовно трудових відносин з іноземним елементом у рамках міжнародного приватного права використовувати поняття «міжнародне приватне трудове право», а міжнародне трудове право застосовувати виключно у сфері міжнародного публічного права.

Проблематика особливостей правового регулювання трудових відносин з іноземним елементом знайшла відображення у спеціальних працях іноземних та вітчизняних вчених. Перш за все слід відмітити фундаментальну працю професора А. С. Довгєрта, а також декілька дисертаційних досліджень — Сергєєвої С. М., Серед інших наукових праць — роботи Э. М. Аметистова, В. В. Глазиріна, Л. А. Лунца та інших.

Причиною віднесення трудових відносин з іноземним елементом до сфери регулювання міжнародного приватного права на думку А. С. Довгєрта є те, що «трудові і цивільні відносини... об'єднані спільними принципами приватноправового регулювання. Ця їхня якість і дає змогу у трудових відносинах з іноземним елементом застосувати до них інструментарій міжнародного приватного права...».

Як зазначає В. П. Звєков, система норм, що впливають на такі трудові відносини, утворює підгалузь міжнародного приватного права — міжнародне приватне трудове право, що складається з матеріально-правових і колізійних розпоряджень. Загалом на основі цих розпоряджень формується метод регулювання, властивий усім галузям міжнародного приватного права.

Міжнародне приватне трудове право розглядають як сукупність норм та принципів, які регулюють трудові відносини приватноправового характеру, в яких є іноземний елемент.

Про обґрунтованість виділення міжнародного приватного трудового права в міжнародне приватне право свідчить Розділ VIII «Колізійні норми щодо трудових відносин Закону України «Про міжнародне приватне право». Норми щодо регулювання трудових відносин з іноземним елементом містять закони та кодекси інших держав.

На думку В. П. Звєкова, до відносин цивільно-правового характеру в широкому сенсі слова, що підпадає під дію норм міжнародного приватного права, належать — поряд із власне цивільно-правовими і родинними, ускладненими іноземним елементом, — також трудові відносини, що виникають в умовах міжнародного життя. Причому саме міжнародному приватному трудовому праву властиво міжнародне трудове правовідношення.

У сфері трудового права з більшою силою, ніж у цивільному чи сімейному праві, виявляє себе публічно-правове начало, обмежуюча дія

колізійних норм країни суду і, як наслідок, застосування іноземних законів. На цю особливість вказував Л. А. Лунц: «...підпорядкування трудових відносин загальним цивілістичним і колізійним прив'язкам присутні в трудовому праві законів про охорону праці... Таким чином, право, яке регулює трудові відносини, носить подвійний характер: йому окрім цивільно-правового елементу властивий і елемент публічно-правовий. Не можна сказати, щоби було ясно, які питання належать до публічно-правових, а які — до цивільно-правових елементів трудового права, але більшість авторів континенту відносять закони про охорону праці до публічного права».

Таким чином, можна погодитися з думкою, щовіднесення цих або інших трудових відносин до сфери міжнародного приватного права зумовлюється їхнім приватноправовим змістом. Доповнюючи цю думку, слід визнати правоту В. П. Звекова про те, що і в тих випадках, коли приватноправова природа трудового відношення, ускладненого іноземним елементом, здавалося б, не викликає сумнівів, воно виявляється в низці держав у межах «правового поля», де звернення до місцевого права є обов'язковим і його імперативні норми або застереження про публічний порядок мають вирішальне значення. Проте, на нашу думку, ця обставина не змінює природи і характеру трудових відносин з іноземним елементом — наявність іноземного елементу, навіть при вживанні національного режиму, свідчить про віднесення даних правовідносин до міжнародного приватного трудового права. Зокрема, на думку Д. К. Бекашева, трудове правовідношення стає міжнародним (у сенсі міжнародного приватного права. — О. Б.), якщо його учасниками виступають фізичні та юридичні особи різних держав

Таким чином, норми, які регламентують трудові відносини з іноземним елементом, формують самостійну підсистему міжнародного приватного права — міжнародне приватне трудове право.

DAVYDENKO L. M.

National University «Odesa Academy of Law»,
Cherkasy branch, associate professor, department of public law

THE LEGAL STATUS OF CRIMEA UNDER INTERNATIONAL LAW

The internationally recognized Ukrainian territory of Crimea was annexed by the Russian Federation on 18th March 2014 three weeks after the masked Russian troops without insignias took over the Supreme Council of Crimea, which led to the installation of the pro-Russian government in Crimea, the

declaration of Crimea's independence and the holding of a disputed, unconstitutional referendum. From the time of the annexation Russia has de facto administered the territory as two federal subjects—the Republic of Crimea and the city of Sevastopol—within the Crimean Federal District. The event was condemned by most government and international organizations, as an illegal annexation of Ukrainian territory, in violation of the 1994 Budapest Memorandum on sovereignty and territorial integrity of Ukraine, signed by Russian Federation (Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons: [Internet resource]. — Access mode: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158). But Russia opposes the «annexation» label and defends its position declaring that referendum is fully complied with the UN charter and general principle of the right of people for self-determination.

What is the legal status of Crimea from the point of view of International Law? Is this a part of Russian Federation or occupied territory? The world community unequivocally affirmed inadmissibility of recognition of any alteration of the status of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol on the basis of illegal referendum of 16 March. The UN resolution affirms the sovereignty and territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized borders. Moreover, the document aims at preventing any illegal attempts to modify Ukraine's borders, including through the threat or use of force (UN General Assembly Resolution 68/262: [Internet resource]. — Access mode: (<http://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc>).

The occupation of territory is usually a result of aggression. But is there a proof of Russian aggression in Ukraine? During the spring 2014 seizure of Crimea, Putin had initially denied that the Russian army was involved. He has since admitted to deploying Russian forces in the Ukrainian peninsula, with his most detailed comments to date coming in the 15 March documentary released by Russian propaganda machine. Although the film is called annexation vague word «accession» it is a clear declaration of war crimes. Russian president also confirmed that Russia was ready for the use of nuclear weapons in case of any attempt to fight it back.

There are many registered violations of human rights law. The authorities have compelled Crimea residents who were Ukrainian citizens either to become Russian citizens or to be deemed foreigners in Crimea, removing any guarantee against potential expulsion including the indigenous Crimean Tatar minority. More than 20,000 residents have left Crimea in the last year, at least half of those are Crimean Tatars, who face persecution along with pro-Ukrainian activists (OSCE Report on Crimea: [Internet resource]. — Access mode: <http://www.osce.org/hcnm/138291>).

The primary treaty sources of the modern law of occupation are the Hague Regulations of 1907 (Hague), the Fourth Geneva Convention of 1949 (Geneva IV), and certain provisions of the First Protocol of 1977 Additional to the Geneva Conventions of 1949 to which Russia and Ukraine are party ([Internet

resource]. — Access mode: [https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume %201125/volume-1125-I-17512-English.pdf](https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201125/volume-1125-I-17512-English.pdf)). Under Geneva Conventions, territory is considered «occupied» when it comes under the control or authority of foreign armed forces, whether partially or entirely, without the consent of the domestic government. This is a factual determination, and the reasons or motives that lead to the occupation or are the basis for continued occupation are irrelevant. Even if the foreign armed forces meet no armed resistance and there is no fighting, once territory comes under the effective control of the foreign armed forces, the laws on occupation are applicable. In Crimea, these criteria have been met.

But if Crimea is occupied territory, what are the obligations of occupant? Under international humanitarian law, an occupying power has an obligation to restore and ensure public order and safety as far as possible while respecting, unless absolutely prevented from doing so, the occupied country's laws in force. International human rights law also remains applicable to situations amounting to occupation. The occupying party is ultimately responsible for violations of international humanitarian and human rights law committed by local authorities or proxy forces.

What obligations exist concerning the property and resources of the occupied territory? In general, the destruction of private or public property is prohibited unless military operations make it absolutely necessary. The occupying power is prohibited from forcibly transferring or deporting protected persons outside of the occupied territory irrespective of motive. Cultural property is entitled to special protection; the occupying power must take measures to preserve cultural property. As a rule, private property may not be confiscated. Religious, charitable, and educational institutions are to be treated as private property (Geneva IV, art. 53). In addition to the rules found in international humanitarian law, the occupying power must respect human rights and national (Ukrainian!) law, subject to certain exceptions.

With respect to human rights law, limitations on certain rights are permitted if they are strictly required by the exigencies of the situation, but any limitations must still respect the standards in international humanitarian law. Russia is bound by the law of occupation wherever it exercises effective control within the territory of Ukraine — currently, all or at least part of Crimea — without the consent of the Ukrainian state. Even where local authorities remain in place, Russia remains bound by its obligations to the civilian population to ensure public safety and welfare.

Therefore, according to International Law, the occupant state is bound by the law of occupation and sovereignty is not transferred to the occupying power. Wherever Russian forces exercise control of an area on Ukrainian territory, such as Crimea, for the purposes of international humanitarian law (the laws of war) it is an occupying power and must adhere to its obligations as such. Applying the law of occupation, or determining Russia to be an occupying power, does not in any way affect the sovereignty of Ukraine over its territory.

ПЛОТНИКОВ А. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры международного права и международных отношений,
кандидат юридических наук

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ ВООРУЖЁННЫХ ГРУПП

Приметой начала XXI века стали многочисленные немеждународные конфликты, наиболее трагичными из которых стали гражданская война в Сирии, действия организации ИГИЛ в Ираке, разрастающийся конфликт на севере Нигерии и вооружённый конфликт в восточных областях Украины. Нередко в своей войне против центрального правительства негосударственные вооружённые группы опираются на внешнюю поддержку других государств, вследствие чего возникает вопрос об ответственности государств за действия негосударственных вооружённых групп.

Современное международное право исходит из весьма широкого стандарта ответственности государств за действия негосударственных акторов. Такая ответственность может возникнуть на основании концепций эффективного контроля и общего контроля, а также из обязательства государств предотвращать на своей территории любую деятельность, которая может нанести ущерб интересам другого государства.

Концепция эффективного контроля была выведена Международным судом ООН в знаменитом деле о военных и полувоенных действиях на территории Никарагуа и против Никарагуа. Наиболее значимым выводом Суда стало признание ответственности США за действия вооружённой группы на территории Никарагуа. Хотя данная повстанческая группа и была самостоятельной, её члены проходили подготовку на территории США и получали от США вооружение. Поскольку без поддержки США данная группа, очевидно, не смогла бы вести вооружённую борьбу, Суд признал, что эффективный контроль над группой осуществлялся именно США (Case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua case). Military and paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States), 1986 I. C. J. 14 (Jun.27) [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/70/6503.pdf>).

Не менее известным решением международного суда, касавшегося ответственности государств за деятельность группы, стало решение Международного уголовного трибунала по бывшей Югославии в деле Душко Тадича. Трибуналом было установлено, что подконтрольная Тадичу вооружённая группа действовала, фактически, самостоятельно. Это позволило защите сослаться на стандарт дела Никарагуа, однако, эта ссылка была отклонена Трибуналом. Решение основывалось на

более широкой концепции общего контроля над деятельностью группы, предполагающего ответственность государства за любые действия вооружённой группы, совершённые при поддержке государства. В деле Тадича Трибунал счёл, что тот факт, что Тадич был офицером армии Югославии, а также то, что он руководил группой от имени Сербии, составляло достаточную поддержку для установления факта общего контроля (Scharf M. P. *Prosecutor v. Tadic*. Case No. IT-94-1-T // *The American Journal of International Law*. — 1997. — № 68. — Vol. 2 — P. 718–721). В другом деле Трибунал охарактеризовал ситуацию поддержки государством вооружённой группы на территории другого государства как «квази-войну международного характера» (*Prosecutor v. Zdravko Mucic, Hazim Delic and Esad Landzo ICTY Case No IT-96-21 (Appeals Chamber) abis*, para. 20 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.icty.org/x/cases/mucic/acjug/en/cel-aj030408.pdf>).

Необходимо отметить, что Трибунал не признал международной ответственности Сербии, поскольку не обладал для этого юрисдикцией, но только указал на её ответственность для целей разрешения дела. В своём решении Трибунал указал на фундаментальное различие между делом Никарагуа и делом Тадича, которое состояло в том, что в первом случае речь шла о международной ответственности государства, а во втором случае — об индивидуальной уголовной ответственности по международному гуманитарному праву. Международный суд ООН в дальнейшем согласился с данным различием в деле о геноциде в Боснии (*Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosn. & Herz. v. Serb. & Mont.)*, 46 I. L. M. 188 (Feb. 26, 2007), para. 400 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>).

Два указанных стандарта достаточно давно обсуждаются в доктрине, однако, существует и третий стандарт ответственности государства. Всё тот же Международный суд ООН ещё в 1947 году заявил о существовании обязательства государств «не позволять использовать свою территорию таким образом, который противоречит правам других государств» (*Corfu Channel (United Kingdom v. Albania)*, Judgment, I. C. J., Reports 1949 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.iilj.org/courses/documents/corfuchannel.unitedkingdomv.albania.pdf>). В настоящее время данный вывод часто упоминается в рамках международного экологического права, однако, изначально он был сделан по результатам рассмотрения иска Великобритании к Албании относительно морских мин в территориальных водах последней. Таким образом, этот стандарт изначально носил общий характер и касался именно военной опасности.

Прямой или косвенный государственный контроль над деятельностью группы, в конечном счёте, предполагает обязанность государства обеспечить этой группой норм международного гуманитарного права. Однако, государство может никак не руководить группой, но, в то же

время, допускать её присутствие на своей территории и использование своей территории в качестве базы для ведения боевых действий на территории другого государства. В англоязычной литературе для описания такого поведения используется термин «толерантность государства», что рассматривается как частный случай спонсирования (Bassiouni M. C. Legal Control of International Terrorism: A Policy-Oriented Assessment // Harvard International Law Journal. — 2002. — Vol. 43. — P. 84).

Не следует путать такое добровольное допущение присутствия групп с отсутствием контроля над территорией. В случае, если государство просто не способно изгнать группу со своей территории, следует говорить либо о конфликте между такой группой и государством, либо о недееспособности государства.

ВОЙТОВИЧ П. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин,
доктор філософії в галузі права

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ВИБОРУ ДЕРЖАВИ

Питання щодо вибору та права вибору є складним та дискусійним. Це пов'язано із багатоаспектністю поняття «право» та відсутністю єдності у розумінні категорії «вибір».

Вибір розуміється у взаємозв'язку процесу прийняття рішень та об'єктивації результату даного процесу (самого рішення).

В філософії «вибір» розглядається через поняття «воля» і «свобода». Свобода людської волі виражає активну, цілеспрямовану, перетворюючу роль людини по відношенню до детермінуючих обставин, індивідуально неповторне відображення об'єктивних причин у людській діяльності. Свобода волі — це і свобода бажання, і свобода вибору поведінки, і відсутність примусу.

Засноване на свободі волі право вибору виступає найважливішою стороною соціального (перш за все, правового) регулювання поведінки людей.

Вибір — це розумова, свідомо-вольова діяльність суб'єкта по визначенню варіанта поведінки в певній сфері та об'єктивація її результату у діянні суб'єкта.

Вибір проявляється у процесі реалізації правових приписів, під час поєднання волі держави з волею окремих суб'єктів права, у тому числі щодо взаємодії держави з іншими суб'єктами міжнародного права.

З вольової сторони свобода завжди достатньо жорстко визначається соціальною ситуацією і такою, що приймається, або нав'язаною позицією, колом інтересів. Практична сторона свободи волі і права вибору (можливість реалізації рішення) завжди жорстко обмежена матеріальними та соціальними рамками. Однак це не означає визнання повного детермінізму людських дій.

Однією із сфер реалізації права вибору є зовнішня політика, що проводиться державою та її уповноваженими суб'єктами.

На думку англійського вченого Й. Франкела, зовнішня політика — це сукупність дій і прийнятих рішень у відносинах з іншими державами (Frankel J. *The Making of Foreign Policy*. — London, 1963. — P. 15).

Функціонування і розвиток будь-якої держави як суб'єкта міжнародного права і міжнародних відносин не може відбуватися без зовнішніх зв'язків з іншими суб'єктами міжнародного права.

Зовнішня політика держави складається з складного комплексу внутрішніх процесів. Внутрішньополітична боротьба з питань зовнішньої політики сама по собі не є зовнішньою політикою (але може вказувати на відсутність останньої). Зовнішня політика завжди є результируюча такої боротьби і в цьому сенсі не може бути визнана «поведінкою» якого б то не було суб'єкта: вона — інше, якісно складніше явище. Вона — усвідомлений, достатньо довготривалий, такий, що спирається на найбільш значущі інтереси і/або ідеологічні, конфесійні, морально-етичні уявлення і цінності курс однієї суверенної системи відносно іншої (інших) аналогічних систем, вона є певним вибором уповноважених суб'єктів, вибором, що здійснюється на підставі певних інтересів та залежно від існуючих умов.

Зовнішня політика — це діяльність держави на міжнародній арені, яка регулює відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності, спирається на економічний, демографічний, військовий, науково-технічний і культурний потенціали взаємодіючих держав, являє собою вибір держави як суб'єкта міжнародного права.

Зміст зовнішньої політики є багатограним. Це пояснюється тим, що політика не може діяти автономно, у рафінованому виді, вона не може існувати у відриві від галузей та форм буття людей, яким не прибутанні чисто юридичні засоби.

Зміст політики, об'єктивно обумовлений волею народу (громадянського суспільства), фактично опосередковується його повноважним інституційним представником — державою. Це зумовлено тим, що значна частина внутрішньої і зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесенням політико-правових рішень, впроваджується у нормативній формі та спирається на міжнародно-правові принципи.

Безпосереднє формування і здійснення зовнішньої політики відбувається головним чином через політичну систему, основним інститутом

якої є держава — апарат публічної влади, офіційно закріплений законодавством. До конституційних засад зовнішньої політики держави поряд із завданнями, цілями і принципами, відноситься і механізм їх реалізації, який знаходить своє вираження в конституційному статусі органів державної влади і управління, а також у діяльності цих органів. Основними агентами зовнішньої політики, як правило, виступають національні уряди та представницькі установи. Саме від них залежить вибір зовнішньополітичного курсу держави, тобто саме вони реалізують право вибору держави.

В цілому зовнішня політика залежить від ступеня адаптації держави до середовища, у якому діють подібні до неї, кожна з яких керується переважно власними національними інтересами.

При цьому інтереси і потреби держави полягають в забезпеченні непорушності основ конституційного ладу, суверенітету і територіальної цілісності, збереженні політичної, економічної і соціальної стабільності, підтримці режиму законності і стабільного правопорядку, розвитку рівноправної і взаємовигідної міжнародної співпраці, зміцненні позицій держави на міжнародній арені.

Основні завдання зовнішньої політики — це зміцнення суспільного устрою держави шляхом зміцнення його положення в системі держав, а також захист на міжнародній арені інтересів всього народу.

Головною метою зовнішньої політики являється забезпечення національних інтересів, чого неможливо досягти без розвинутої співпраці, без поваги законних інтересів інших країн та міжнародної спільноти в цілому.

РАКОВСЬКА Ю. В.

Черкаський факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

НОВІ ВИКЛИКИ РАБСТВА В УКРАЇНІ

Сприятливим плацдармом до поширення експлуатації громадян України, як в межах країни, так і в сусідніх державах став збройний конфлікт на сході України. Мирне населення стало більш уразливим в пошуках заробітку, оскільки руйнування заводів, фабрик, шахт, сільськогосподарських підприємств позбавило людей законних способів отримання доходів, а вимушені переселенці готові працювати за мінімальні суми. У Раді Європи вважають, що збільшення кількості

тимчасово переміщених осіб в Україні може бути потенційною загрозою протидії торгівлі людьми.

Зміна геополітичної ситуації у країні продиктувала зміну сфер експлуатації та появи нових, а саме — використання праці чоловіків та жінок з метою обслуговування потреб «терористів» під час збройних конфліктів: будівництво фортифікаційних споруд, копання траншей, розбір завалів, пиляння лому на заводах, завантаження/розвантаження вугілля, боєприпасів, приготування їжі або ж безпосередню участь у збройному конфлікті.

Так, за свідченнями жертв експлуатації, люди працюють по 12—14 годин на добу, зокрема їх змушують розбирати металеві дроти і перебирати металобрухт, багато хто втрачає свідомість від виснаження.

Новим явищем для українського суспільства став продаж військово-полонених у рабство. Так, російська правозахисниця, координатор проєкту «Вантаж 200 з України в Росію» О. Васильєва, повідомила, що як мінімум, 8 українських військовослужбовців, захоплених російськими найманцями на Донбасі, продані у рабство до Чечні і Адигеї. (Російські найманці продали в рабство мінімум 8 українських військових — правозахисниця. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/1029388-rosiyski-naymantsi-prodali-v-rabstvo-minimum-8-ukrajinskih-viyskovih-pravozahisnitsya.html>). Пункт продажу військово-полонених знаходиться у Краснодарі, стартова ціна - 500 америк. дол. за людину.

За даними, воєнного експерта С. Грабського, близько 100 військово-полонених продано в рабство на Кавказ (Около 100 украинских пленных проданы в рабство на Кавказ — военный эксперт. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://antikor.com.ua/articles/36012-okolo_100_ukrainskih_plennyh_prodany_v_rabstvo_na_kavkaz_voennyj_ekspert).

Засоби масової інформації також називають окремі випадки трудової та сексуальної експлуатації дітей, у т.ч. малолітніх, оскільки цілісної картини злочинності на неконтрольованих легітимною владою України відсутні дані. Факти фізичного та сексуального насильства щодо дітей у ході збройного конфлікту, як правило, залишаються прихованими як через недоступність районів, охоплених військовими діями, так і через мовчання постраждалих через страх перед соціальним відчуженням або постою.

З'явилася нова категорія дітей, щодо якої Україна не має практики — діти-комбатанти, які мають досвід участі у збройних конфліктах та використання зброї. Діти вважаються економічно ефективною альтернативою дорослим комбатантам (Міжнародне гуманітарне право забороняє залучення і участь дітей віком до 15 років у військових діях, чи то міжнародний чи внутрішній конфлікт. Незважаючи на це, близько 250 тис. дітей-солдатів беруть участь у більш ніж 30 військових конфліктах у всьому світі). Вони легко піддаються навіюванню, маніпуляціям

і впливу із використанням героїчних понять мужності і сили. До того ж, діти-солдати не становлять загрози для своїх дорослих командирів; вони можуть створити ситуацію морального вибору для противника; дітей легко залучити в іншу незаконну діяльність (наприклад наркоторгівлю) або використовувати як секс-рабів, або ж вони компенсують нестачу дорослих солдатів (Черемных М. П. Торговля детьми как направление деятельности организованной преступности // Экономика. Государство. Общество. — 2010. - № 3. [Электронный ресурс]. Режим доступа : <http://ego.uapa.ru/issue/2010/03/15/>). За окремими даними, бойовики використовують дітей для збору даних розвідки (Миколюк О. Війна — це найбрутальніше порушення прав дитини / О. Миколюк // День. — 27.08.2014. - № 157. [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/viyna-ce-naybrutalnisheporushennya-prav-ditini>), готують для участі в бойових діях та виконання допоміжних функцій. Проте, вірогідні дані щодо кількості та віку дітей, залучених до бойових дій на Сході України, відсутні.

Збройний конфлікт на сході України породив нові прояви рабства, яких українське суспільство до сьогодні не знало, а саме: використання дітей у якості комбатантів, експлуатацію праці людей на користь незаконного збройного формування, торгівля військовополоненими.

ГРУШКО М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНОЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Внутрішньодержавна імплементація норм щодо поведінки та захисту військовополонених підпорядковується загальним принципам внутрішньодержавної імплементації міжнародно-правових норм узагалі (Буткевич, В. Г., Мицик, В. В., Задорожній, О. В. Міжнародне право. Основи теорії. 2002, с. 429—433; Гавердовський, А. С. Имплементация норм международного права 1980, 318 с.) та особливостям імплементації МГП. Як зазначає авторитетний дослідник імплементації МГП В. Ю. Калугін, діяльність держав щодо всебічного, своєчасного, повного втілення в життя положень МГП, а також правове та організаційне забезпечення цієї діяльності, що вони здійснюють на внутрішньодержавному рівні або на міжнародному рівні індивідуально, а також разом

з іншими державами-учасниками міжнародних угод із захисту жертв війни, у тому числі в рамках міжнародних організацій, називається імплементацією МГП (Калугин, В. Ю. Механизм имплементации международного гуманитарного права. 2003, с.98).

Аналіз численних праць з імплементації міжнародного права взагалі, та МГП зокрема дозволяє зробити висновок про те, що основними елементами внутрішньодержавного механізму імплементації норм МГП є: внутрішньодержавний організаційно-правовий механізм реалізації міжнародних зобов'язань (система державних органів, які вповноважені реалізовувати міжнародні зобов'язання, що випливають із положень МГП та здійснюють правозабезпечувальну діяльність міжнародно-правових норм щодо захисту жертв війни) та внутрішньодержавний нормативний механізм реалізації міжнародних зобов'язань (правові засоби забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань у сфері), особливості яких розглядатимуться далі.

Національна система правового забезпечення імплементації МГП складає правову основу здійснення міжнародно-правових рекомендацій на внутрішньодержавному рівні. До правових засобів забезпечення імплементації зобов'язань на внутрішньодержавному рівні відносять сукупність нормативних актів держави, покликаних забезпечити імплементацію норм МГП. Їх, в свою чергу, підрозділяють на, по-перше, нормативні правові акти загального характеру, які регулюють питання міжнародного гуманітарного та внутрішньодержавного права, укладання, виконання та припинення дії міжнародних угод, компетенції державних органів у сфері імплементації МГП; по-друге, національні нормативно-правові акти, які приймаються з метою забезпечення реалізації міжнародних зобов'язань з конкретних міжнародних договорів (імплементаційні правові акти військового та кримінального законодавства).

Особливістю МГП є те, що воно застосовується переважно в період збройних конфліктів. Але положення МГП мають бути імплементовані у внутрішньодержавне законодавство в будь-який час, переважно в мирний час. І одночасно загальним обов'язком держав-учасниць ЖК є поширення знань про МГП. Як зазначає М. Сассолі, ситуація можливого збройного конфлікту змушує встановити обов'язки держав завчасно забезпечити поширення знань про МГП та включити його положення до внутрішньодержавного права (Sassoli, M., Bouvier, A. A., Quintin, A. *How Does Law Protect in War* 3 Vols. (Vol. 1. Part 1: The Outline of International Humanitarian Law. 2011, с. 259). Тому звертаємо увагу, що будь-яка держава ще в мирний час повинна вживати заходів стосовно імплементації в національне законодавство норм МГП щодо поводження та захисту військовополонених і поширювати знання про ці норми.

Комплекс нормотворчих та організаційних заходів, що мають вживати держави для імплементації МГП у мирний час, є доволі значним. Інтерпретуючи та конкретизуючи ці положення на питання

внутрішньодержавної імплементації міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених, виділимо такі заходи щодо імплементації зазначених норм. По-перше, поширення текстів Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими, 12 серпня 1949 р. (ЖК III) і Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів 1977 р. (ДП I), положень звичаєвих норм МГП серед військовослужбовців та інших груп населення, які можуть перейти у статус комбатантів. Причому увага повинна приділятися не тільки стандартам поводження та захисту військовополонених супротивника, але і правам військовополонених у сенсі можливого потрапляння в полон власних військовополонених та механізмам самозахисту їхніх прав. Обов'язковість поширення текстів ЖК III і ДП I та в широкому сенсі знань МГП повинна включати і нормативно-правове закріплення викладання та навчання МГП серед цільових груп. По-друге, імплементація міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених у законодавство, включаючи військові статuti, накази і дисциплінарне та кримінальне законодавство стосовно відповідальності за порушення норм щодо поводження з військовополоненими. По-третє, створення законодавчої та організаційно-правих засад для забезпечення під час збройних конфліктів основних судових гарантій військовополоненим. По-четверте, набір і підготовка персоналу, що в разі збройного конфлікту мають бути залучені до організації й управління таборами для інтернованих військовополонених і участі в організації допомоги і захисту власних військовополонених. Оскільки окреслений спектр питань є доволі широким та охоплює не тільки прийняття актів національного законодавства, але й низку організаційних заходів, повноцінна імплементація зобов'язань держави у сфері МГП загалом та імплементація міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених вимагає скоординованої діяльності відповідних державних відомств та установ. Такі заходи можуть включати в себе прийняття нових або внесення змін в існуючі військові статuti та інструкції, адміністративні акти, а також вживання заходів розпорядчого та контрольного характеру. Саме ця діяльність створює змістове навантаження поняття внутрішньодержавного механізму імплементації норм МГП.

ЧИБІСОВ Д. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ ОХОРОНИ ПРОПРІЄТАРНОГО ЦИФРОВОГО КОНТЕНТУ ЗА ПРАВОМ СОТ

В Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі — «Угода ТРІПС») питання охорони пропрієтарного цифрового контенту (далі — «ПЦК») неврегульоване в достатній мірі. Угода ТРІПС встановлює охорону лише «комп'ютерних програм», яка відповідно до ч.1 ст. 10 Угоди *«подібна до охорони, що надається літературним творам за Бернською конвенцією»*. Певно це тому, що комп'ютерна програма може складатися з текстових та символічних рішень, а їх послідовність охороняється аналогічно літературному твору (Karjala D. S. *The Relative Roles of Patent and Copyright in the Protection of Computer Programs* / Dennis S. Karjala // *John Marshall Journal of Computer & Information Law*. — 1998. — Vol. XVII. — P. 47, 53, 57). Однак якщо у 1994 р. (коли Угода була підписана) такі символічні рішення мали суто текстовий зміст, то сьогодні закладений у ТРІПС термін «комп'ютерна програма» може тлумачитися і як «драйвер», і як «операційна система» і навіть як уривок коду (або скрипту). При цьому невідомо чи дійсно у 1994 р. країни бажали застосовувати стандарти охорони ТРІПС до цих «нових підвидів» інтелектуальної власності та чи варто поширювати на них міжнародно-правову охорону в рамках СОТ?

Крім того, некоректно надавати комп'ютерним програмам режим охорони літературних творів так як це не лише дозволяє обходити формальні заборони (шляхом декомпіляції), але й тому, що передбачений режим не поширюється на «графічні», «функціональні» або «аудіо-відео» елементи програми, які вона має на відміну від літературних творів (Samuelson P. *Challenges for the World Intellectual Property Organization and the Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights Council in Regulating Intellectual Property Rights in Information Age* / Pamela Samuelson // *European Intellectual Property Review*. — 1999. — Vol. 21, N. 11. — P. 530). Тобто, встановивши охорону лише над вихідним кодом програми неможливо захистити імітацію вищенаведених її функціональних елементів (там само), що ставить питання про визначення правових режимів охорони пропрієтарного цифрового контенту, зокрема, за правом СОТ.

«Пропрієтарний («власницький») цифровий контент» (від англ. «proprietary digital content») — це термін, що запропоновано нами (Чибісов Д. М. «Правові та морально-етичні засади охорони пропрієтарного цифрового контенту в рамках угод АСТА і ТРІПС» // Митна

справа—2012. — № 5. — С.95) для характеристики сукупності цифрових об'єктів інтелектуальної власності, які не можна однозначно віднести до «комп'ютерних програм». Пропріетарний цифровий контент (ПЦК) складається з сукупності пропріетарних («власницьких») об'єктів інтелектуальної власності, під якими розуміємо програмне забезпечення (включаючи операційні системи «Windows», «Mac», інші пропріетарні ОС та «комп'ютерні програми»), текстові матеріали, графіка, аудіо-, відеоматеріали, пропріетарні драйвери, елементи програмного коду чи їх сукупність, а також інші електронні інформаційні ресурси, що створені з комерційною метою. У деяких випадках ПЦК може поширюватись безоплатно (з комерційною/рекламною метою), однак може бути відкликаний власником ІВ з безоплатного доступу в будь який час.

Говорячи про «текстові матеріали», як складову ПЦК, варто зауважити, що маються на увазі не звичайні літературні твори, що були оцифровані та отримали електронну форму, але так звані «квазіпрограми» та скрипти, що складаються з наборів команд чи операцій, призначених для виконання конкретних цілей. Це може бути рядок зміни реєстру, записаний у bat-файлі чи інша креативна творчість спеціаліста. Не є ПЦК безоплатні операційні системи типу UNIX та програми, що розповсюджуються за ліцензією GNU, т.зв. «вільне програмне забезпечення» (що не може бути відкликане з безоплатного користування).

Враховуючи проблеми охорони пропріетарного цифрового контенту за режимом охорони літературних творів впродовж останніх років активно обговорюється питання патентування ПЦК (Kaya T. A Comparative Analysis Of The Patent ability Of Computer Software / Talat Kaya // Ankara Law Review. — 2007. — Vol.4 No.1. — P. 45). Передбачається, що сам по собі програмний код, що відповідає за «спілкування» із електронною технікою варто розглядати як невід'ємну частину останньої. А тому, режим охорони передбачений для патентів може також застосовуватись (Karjala D. S. Вказ. праця Р. 41).

У ч. 1 ст. 27 ТРІПС передбачається, що патенти мають видаватися *«для будь-яких винаходів ... за умови, що вони є новими, мають винахідницький рівень і є промислово придатними»*. Також Угода уточнює, що *«патенти видаються і патентні права використовуються без будь-якої дискримінації за місцем створення винаходу, сферою технології та незалежно від того, чи є продукція зарубіжного чи вітчизняного виробництва»*. А це означає, що автори ТРІПС виключили можливість дискримінації за сферою технологій і це дозволяє державам вирішувати питання на національному рівні.

Таким чином, правова охорона ПЦК можлива за двома різними правовими режимами — режимом, що застосовується до літературних творів, і режимом, що застосовується до патентів. У першому випадку цифровий контент ідентифікується за текстом коду, у другому, за ознаками, які застосовуються для винаходів, що пропонуються для патентування:

неочевидність, новизна, можливість вирішення існуючої технічної проблеми, комерційна придатність. Для вирішення питання визначення правового режиму охорони комп'ютерних програм (у вузькому розумінні) та ПЦК (у широкому) пропонується додати до ч. 1 ст. 10 ТРІПС наступний текст: *«Комп'ютерні програми у цифровому (вихідному або об'єктному) коді можуть патентуватися за умови задоволення таким критеріям: 1) комп'ютерна програма є технічним рішенням існуючої технічної проблеми; 2) комп'ютерна програма є дійсно новою та неочевидною.*

Разом із тим, з розширенням переліку об'єктів інтелектуальної власності, які охороняються за правом СОТ, виникає жорстка система міжнародно-правової охорони інтелектуальної власності, яка може суттєво вплинути на правакористувачів ПЦК (Чибисов Д. М. «Международно-правовая охрана проприетарного цифрового контента (ПЦК): проблемы и перспективы» // Журнал «Юридическая наука» -2012 — № 4. — С.83). Це пов'язано із тим, що сьогодні ПЦК застосовуються як «книги», «системи комунікації» та «джерела отримання інформації», а тому пропонується не лише внести зміни до Угоди ТРІПС з тим, щоб конкретизувати визначення «комп'ютерна програма» та режимів її охорони, але й закріпити на міжнародному рівні (ВОІС, СОТ, ЮНЕСКО) перелік ПЦК, який має поширюватись безоплатно (можливо через примусове ліцензування), а саме: 1) для загальної та вищої освіти; 2) для життєво важливих досліджень у медичній сфері; 3) ПЦК, що має наднаціональне наукове значення (як-то програми для декодування генів людини).

ЛУЦЕНКО О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЯК ЕТАП В ЕВОЛЮЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Міжнародна кримінальна юстиція створювалася та еволюціонувала як система міжнародних кримінальних судів та трибуналів *ad hoc* і лише створення Міжнародного кримінального суду відповідно до Римського статуту 1998 року стало новим етапом розвитку як міжнародного кримінального права *sensu lato* в цілому, так і міжнародної кримінальної юстиції зокрема — настав період її універсальності.

В цьому дослідженні робиться спроба довести, що міжнародна кримінальна юстиція як система міжнародних кримінальних судів і трибуналів (інституціональний аспект) та розгляд і вирішення ними

юридичних справ про застосування норм міжнародного кримінального права *stricto sensu* до створення Міжнародного кримінального суду носила локальний характер, що пояснює фрагментарність відповідних міжнародних норм, що регламентують порядок створення та діяльності міжнародних кримінальних судів і трибуналів.

Все XX століття міжнародна кримінальна юстиція існувала *ad hoc*, так як вступала у дію тільки при «військових обставинах», які призводили до серйозних порушень міжнародного права.

Як відомо, перша спроба започаткувати притягнення індивідів до міжнародно-правової відповідальності була зроблена в Версальському мирному договорі від 28 червня 1919 року, яким офіційно була закінчена Перша світова війна ст. 227 якого передбачала створення Спеціального суду, що складався з з п'яти суддів, призначених США, Великобританії, Франції, Італії та Японії, для розгляду публічного обвинувачення Вільгельму II у вищій образі міжнародної моралі і священної сили міжнародних договорів.

Реальне втілення міжнародних кримінальних судів *ad hoc* пов'язане з діяльністю Міжнародного військового трибуналу (Нюрнберзького трибуналу) та Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу. Принципи, які закріплені в Статуті Нюрнберзького трибуналу та його вирощі, незабаром були підтверджені резолюцією 95 (I) Генеральної Асамблеї ООН як загальновизнані принципи міжнародного права. Свій внесок у розвиток міжнародної кримінальної юстиції внесла Рада Безпеки ООН, створивши два трибунали *ad hoc* — Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (1993 рік) та Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди (1994 рік). Т.зв. «змішані» або «гібридні» кримінальні суди і трибунали (Спеціальний суд по Сьєрра-Ліоне, Спеціальний суд по Лівану тощо) також слід віднести до локальних органів міжнародної кримінальної юстиції.

З іншого боку міжнародне співтовариство прагнуло заснувати постійний міжнародний суд з кримінальних справ, робота над яким проводилась у два етапи.

Перший крок бере початок з 1948–1950 рр., коли Генеральна Асамблея ООН звернулася до Комісії міжнародного права розглянути питання про створення міжнародного кримінального суду. На початку 50-х років з'явився перший проект Статуту Міжнародного кримінального суду (далі — МКС) (Наумов А. В., Кибальник А. Г., Орлов В. Н., Волосяк П. В. *Международное уголовное право*. 2013, с. 412), проте робота була зупинена у зв'язку з необхідністю реалізації главами держав тих ідей юристів та мислителів, які були викладені у документі. Здебільшого, на думку вчених, важливу роль зіграли політичні умови, так як більшість держав обґрунтовано побоювалися заснування МКС, як інструмента політики великих держав (Лукашук И. И., Наумов А. В. *Международное уголовное право*. 1999, с. 96).

Другий етап заснування розпочався у 1989 році. У зв'язку зі зміною політичної ситуації у світі, резолюцією 44/39 Генеральної Асамблеї ООН (Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй. Резолюції 44-й сесії. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/552/80/IMG/NR055280.pdf?OpenElement>) було відновлено роботу Комісії міжнародного права. У своїх резолюціях 45/39 від 28 листопада 1990 року (Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй. Резолюції 45-й сесії. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/569/44/IMG/NR056944.pdf?Open>

Element) та 46/54 від 09 грудня 1991 року (Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй. Резолюції 46-й сесії. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://daccessddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/585/86/IMG/NR058586.pdf?OpenElement>) ГА ООН не однократно висловлювала рекомендацію щодо активної підготовки проекту Статуту МКС. Після прийняття у першому читанні у 1991 році проекту Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, Комісія міжнародного права розглянула питання про створення МКС (Костенко Н. И. Международная уголовная юстиция. Проблемы развития. 2002, с. 26). Для цього була утворена робоча група, яка обґрунтовувала необхідність заснування МКС шляхом підготовки проекту Статуту — багатостороннього договору (Наумов А. В., Кибальник А. Г., Орлов В. Н., Волосяк П. В.. Международное уголовное право. 2013, с. 413).

Проект Статуту Міжнародного кримінального суду був представлений на Дипломатичній конференції повноважених представників у Римі 17 липня 1998 року, включаючи близько трьох тисяч пропозицій. Більшістю голосів було схвалено Римський Статут МКС, зі 160 держав, що брали участь, 120 — проголосували «за», представини 21 держави утрималися та сім голосували «проти». На церемонії підписання Статуту, Генеральний Секретар ООН у своїй промові зазначив, що створення МКС являється велетенським кроком вперед на шляху до урочистості загального закону про права людини (Костенко Н. И. Международная уголовная юстиция. Проблемы развития. 2002, с. 30).

Утворивши постійний судовий орган, міжнародне співтовариство відкрило нову еру в розвитку міжнародної кримінальної юстиції. Міжнародний кримінальний суд, на відміну від трибуналів *ad hoc*, діє в рамках сучасного міжнародного права та міжнародних стандартів. Відповідно до Статуту МКС, головним завданням постійного органу міжнародного правосуддя є забезпечення покарання осіб, відповідальних за серйозні злочини, дотриманням норм міжнародного права, гарантування та забезпечення процесуальних вимог прав людини та справедливості.

**РОЗВИТОК КАТЕГОРІЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ
КРИМІНАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УМОВАХ ГУМАНІЗАЦІЇ
МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

Ще спочатку ХХ ст. з прийняттям перших міжнародно-правових актів у галузі міжнародного гуманітарного права, заборони работоргівлі, але особливо після завершення Другої світової війни і створення ООН з розгалуженою системою органів, до повноважень яких входить нагляд за дотриманням прав людини у всьому світі, з прийняттям універсальних і регіональних нормативних актів у сфері захисту прав людини — можна вести мову про певну зміну цінностей в міжнародному праві. Міжнародне співтовариство поступово визнало необхідність докладання сумісних зусиль задля захисту людини на міжнародному і національному рівнях. Таким чином, права людини спричинили концептуальну трансформацію міжнародного права — відбулася трансценденція міжнародного права від направленого виключно на задоволення інтересів держав до такого, що відповідає потребам окремої людини. Цей процес отримав назву гуманізації міжнародного права, тобто надання більшого захисту індивідууму під впливом розвитку права захисту прав людини (Eriksson M., *Defining Rape: Emerging Obligations for States under International Law*, 2011, p. 484).

Гуманізація міжнародного права пов'язана з ідеєю «ерозії» державного суверенітету і процесами квазі-вертикалізації, а також імперативізації міжнародного права (Дрьоміна-Волок Н. В. «Імперативізація» міжнародного права в контексті становлення сучасного міжнародного правопорядку, 2009, с. 273), яке за своїм походженням і своєю природою було і лишається горизонтальним. Вона пов'язана з визнанням норм щодо захисту фундаментальних прав людини у якості норм *jus cogens*, криміналізації найсерйозніших порушень основних прав і свобод людини і наділенням їх статусом злочинів *jus cogens*, а також формуванням особливих зобов'язань держав, у тому числі, з дотримання таких індивідуальних прав і свобод як зобов'язань *erga omnes*. Відповідно до положень чинного міжнародного договірної та звичаєвого права, здійснення універсальної кримінальної юрисдикції за скоєння злочинів *jus cogens* щонайменше дозволено (Bassiouni M. *International Crimes: jus cogens and obligatio erga omnes*, 1996, p. 73). Окрім того, природа розслідувань та судових процесів, відкритих на підставі принципу універсальності, як *actio popularis*, подібно до зобов'язань *erga omnes*, сприяє трансформації міжнародного правопорядку від двостороннього, що традиційно заснований на взаємності, до наближення реалізації ідеї

міжнародного співтовариства, в якому всі держави уповноважені захищати спільні та загальні інтереси. Таким чином, універсальна кримінальна юрисдикція виступає одним із засобів одностороннього реагування держави на протиправну поведінку окремих індивідів, яка порушує фундаментальні права і свободи людини, і відтак сприяє процесам гуманізації міжнародного права.

При розгляді сучасних процесів гуманізації міжнародного права автор Короткий Т. Р. пропонує виділяти сім напрямів цього процесу, при цьому для нас особливий інтерес становлять шостий і сьомий напрям. У якості шостого напрямку Короткий Т. Р. розглядає кваліфікацію масових і серйозних порушень прав людини як міжнародних злочинів, при цьому вказуючи, що закріплення в міжнародному праві індивідуальної відповідальності за скоєння міжнародних злочинів, за своїм предметом направлених на порушення прав людини, є найяскравішим втіленням гуманізації міжнародного права ХХ ст. Сьомим напрямом процесу гуманізації міжнародного права Короткий Т. Р. виділяє розвиток системи міжнародного кримінального правосуддя (Короткий Т. Р., Гуманизация международного права, 2008, с. 177). Для реалізації обох зазначених напрямів гуманізації міжнародного права особливе значення має здійснення універсальної кримінальної юрисдикції.

Хоча на сьогодні гуманізація є безперечним процесом, що відбувається в міжнародному праві, цей процес триваючий. Як свідчить аналіз чинного *lex lata*, сучасний стан надання та гарантій прав людини у міжнародному праві ще далекий від *lex ferenda*. Гуманізація міжнародного права як лакмусовий папір виявляє вражаючий контраст між обіцянками, даними в міжнародних угодах, та риториці, що супроводжує їх прийняття, з одного боку, і випадками жорсткої, нелюдської поведінки під час, зокрема, конфліктів, що мали місце протягом другої половини ХХ ст. і продовжуються досі, з іншого (Meron T., *The Humanization of International Law*, 2006, p. 85). Камбоджа, Боснія, Косово, Руанда, Сьєрра-Леоне, Афганістан, Конго, Сомалі, а нещодавно Сирія, Судан, Єгипет слугують потворними прикладами такої практики. Відтак, гуманізація — процес, який, окрім ніші міжнародного позитивного права, в першу чергу, відбувається та просувається в доктрині міжнародного права, що зазвичай відрізняється за змістом від «реального світу міжнародного права». Найближчим часом міжнародний правопорядок лишатиметься децентралізованим, так само як і держави зберігатимуть свій суверенітет. Інструменти гуманізації міжнародного права, серед яких важливе місце займає універсальна кримінальна юрисдикція, не достатні для повної реформації міжнародного права. Проте вони є продуктами міжнародно-правової системи і свідчать про те, що вона поступово змінюється (Tzevelekos V. P., *Revisiting the Humanisation of International Law: Limits and Potential*, 2013, p. 75.).

Категорія універсальної кримінальної юрисдикції при цьому має особливо важливе значення через цілу низку факторів. По-перше, її реалізація пов'язана зі здійсненням *actio popularis*, тобто актом окремої держави для захисту не своїх вузьких інтересів, а спільних інтересів усього міжнародного співтовариства. По-друге, застосування універсальної кримінальної юрисдикції сприяє дотриманню норм *jus cogens*, зокрема заборони скоєння злочинів *jus cogens*, і виконанню зобов'язань *erga omnes*, що в свою чергу також свідчать про процеси гуманізації міжнародного права через розширення відповідальності держав від виключно двосторонніх зобов'язань до зобов'язань перед усім міжнародним співтовариством загалом. По-третє, категорія універсальної кримінальної юрисдикції відноситься до галузі міжнародного кримінального права, формування і розвиток якого називають результатом гуманізації міжнародного права і міжнародного гуманітарного права, через його мету — встановлення індивідуальної кримінальної відповідальності за скоєння міжнародних злочинів, що представляють собою грубі та масштабні порушення фундаментальних прав і свобод людини. Відповідно, подальший розвиток категорії універсальної кримінальної юрисдикції сприятиме подальшому просуванню сучасних процесів гуманізації міжнародного права.

ЧИПКО М. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры международного права и международных отношений

**ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ
ЭНЕРГИИ В КОНТЕКСТЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ УКРАИНЫ
ПЕРЕД ЕЭС**

Современные тенденции развития энергетической отрасли свидетельствуют о том, что многие европейские государства отдают предпочтение постепенному переходу на использование энергии, полученной из возобновляемых источников энергии. Для Украины, как для государства, стремящегося стать полноправным членом европейского сообщества, вопрос использования возобновляемых источников энергии (далее — ВИЭ) является крайне важным.

Развитие сферы возобновляемой энергетики определено приоритетным для государства Энергетической Стратегией Украины до 2030 года и Национальным планом действий по возобновляемой энергетике на период до 2020 года. Оно также является обязательством Украины

по Договору о присоединении к Энергетическому Содружеству (решение Совета Министров Энергетического Содружества D/2012/04/МС-ЕпС «О внедрении Директивы 2009/28/ЕС и внесении изменений к Статье 20 Договора об основании Энергетического Содружества» [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.inogate.org/documents/4.%20Ministerial%20Council%20Decision%20D201204МС-ЕпС%20ENG.pdf>). Помимо этого, при подписании Соглашения об ассоциации с Европейским Союзом 27 июня 2014 года Украина обязалась предпринять все необходимые меры по усовершенствованию законодательства, связанного с регулированием использования ВИЭ, а также стимулировать развитие данной отрасли. При этом Украина не успевает осуществлять все необходимые реформы, что негативно сказывается на наших взаимоотношениях с европейскими государствами, а также может привести к кризису отрасли, закрытию предприятий и оттоку иностранных инвестиций.

Напомним, что в 2009 г. Верховная Рада вместе с введением «зеленых тарифов» для разных секторов альтернативной энергетики установила так называемое правило «местной составляющей». Суть этого правила заключается в том, что электростанция на возобновляемых источниках энергии должна быть построена с использованием украинских материалов, комплектующих или оборудования для того, чтобы генерируемая ею энергия оплачивалась по льготному — «зеленому» тарифу. Но если в 2012 г. «местная составляющая» была установлена на уровне 15 %, то с 1 июля 2013 года — 30 %, а начиная со второго полугодия 2014 года — 50 %. Таким образом, Украина, с одной стороны, пытается одновременно с развитием отрасли стимулировать производство национального оборудования для станций возобновляемой энергетики, а с другой стороны — такое решение тормозит развитие отрасли, так как производство оборудования в Украине отстает от мировых темпов развития. Кроме того, Секретариат Европейского Энергетического Сообщества (далее — ЕЭС) усмотрел в этих действиях нарушение принципов добросовестной конкуренции, что противоречит нормам ЕЭС. В связи с этим, 2 октября 2014 года Секретариат ЕЭС письмом ECS-7/13 начал процедуру решения спора против Украины в части несоответствия украинского законодательства (имеется в виду ЗУ «Об электроэнергетике») ч. 2 ст.13 Директивы 2009/28/ЕС и ст. 7 Договора об основании ЭС, а именно о применении «местной составляющей». Также основанием расценивать установление такого высокого процента «местной составляющей» как нарушение международно-правовых обязательств послужило его несоответствие принципу недискриминации, закрепленному в учредительных документах Всемирной торговой организации. Это можно подтвердить тем фактом, что 19 декабря 2012 ВТО сделала вывод о неправомерности программы по «зеленому» тарифу Онтарио (Канада), согласно которой 60 % оборудования должно

изготавливаться из местных ресурсов (WTO Appellate Body rules against Canada in renewable energy case [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://www.ictsd.org/bridges-news/biores/news/wto-appellate-body-rules-against-canada-in-renewable-energy-case-0>). Согласно правилам процедуры урегулирования споров в рамках договора, утвержденных Советом Министров ЕЭС, у Украины было 2 месяца с момента открытия дела для того, чтобы отреагировать на заявление о несоблюдении норм. Секретариат может в любой момент предварительной процедуры принять решение о ее приостановлении или прекращении, в частности, если Украина прекращает несоблюдение законодательства Энергетического сообщества, или берет на себя четкие обязательства в отношении ее намерений внести поправки в свое законодательство. В то же время, если же ЕЭС после разбирательства приходит к выводу, что со стороны Украины имело место длительное и серьезное нарушение положения Договора, оно может принять в отношении нарушителя следующие санкции, предусмотренные ст. 92 Договора: приостановить право голоса, право посещать заседания или право применять механизмы, предоставленные Договором. На сегодняшний момент это дело против Украины еще не закрыто. К сожалению, это не первое разбирательство, инициированное ЕЭС против Украины. Так, 11 февраля 2014 года Секретариат ЕЭС начал разбирательство по поводу неприятия Украиной Национального плана действий по возобновляемой энергетике, однако уже в ноябре 2014 года дело было закрыто в связи с утверждением данного документа.

Подводя итог, следует отметить, что Украина уже начала предпринимать определенные шаги по урегулированию вопроса о «местной составляющей». Так, 5 февраля 2015 года ВРУ зарегистрировала Законопроект «О внесении изменений в некоторые законы Украины относительно конкурентных условий производства электроэнергии из альтернативных источников энергии», призванный трансформировать «местную составляющую» в специальную поощрительную надбавку к «зеленому» тарифу, что позволило бы приблизить стандарты использования альтернативной энергии в Украине к европейским.

РАЗВИТИЕ КОНЦЕПЦИИ ПРАВ ЖИВОТНЫХ КАК ТЕНДЕНЦИЯ ГУМАНИЗАЦИИ ПРАВА

Права человека в современном мире представляют несомненную ценность. Абсолютно все люди обладают неотъемлемыми правами, исключая всякого рода дискриминацию и вне зависимости от национальности, пола, этнической принадлежности, религии или иных признаков. Эти права обычно зафиксированы и гарантированы правом в форме международных договоров, основных принципов права и обычного международного права. Существование прав человека предусматривает механизмы их обеспечения и защиты, в том числе и внутригосударственные. В то же время права человека — это не единственный предмет международно-правового регулирования. В наше время гуманизация общественных отношений выводит на первый план все более нестандартные и важные сферы правового регулирования. Исключением не стала и сфера обращения с животными.

Многие выдающиеся философы-гуманисты в своих работах высказывали отношение как к природе в целом, так и к животным в частности. Дж. Локк и И. Кант видели прямую связь между жестоким отношением к животным и насилием, направленным на людей (Локк Дж. Мысли о воспитании 1913. 238 с.). Кант считал, что «жестокость к животным противоречит обязательству человека перед самим собой, потому что убивает в нем сочувствие к чужим страданиям, которое очень полезно в отношениях с другими людьми» (Кант И. Основы метафизики нравственности. 1999. 1472 с.). Жан-Жак Руссо утверждал, что животные обладают естественными правами, не потому что разумны, а потому что способны чувствовать. (Руссо Ж. Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми / Об общественном договоре : Трактаты. 1998. С. 51).

Отношение к природе в XX веке нашло воплощение в ряде правовых концепций и отражение в общественных отношениях (Короткий Т. Р. Гуманизация международного права // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — Том 7. — Одеса: Юридич. л-ра, 2008. — С. 170—182). Гуманизация общественных отношений в определенной степени способствовала и гуманному отношению к животным (Буткевич О. В., Короткий Т. Р. Передмова до Європейської конвенції про захист домашніх тварин / передм. О. В. Буткевич, Т. Р. Короткий. — Одеса : Фенікс, 2013. — С. 3—5).

Концепция прав животных была выдвинута во второй половине XX века и на сегодняшний день имеет несколько интерпретаций. По

мнению Т. Ригана, поскольку животные имеют моральный статус (т. е. статус «существа»), то они имеют и права (Regan T. *Animal Rights, Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy* / T. Regan. — Lanham, MD: Rowman&Littlefield Publishers, 2003. — 144 p.). П. Сингер считает фундаментальный принцип нравственной философии — равное соблюдение интересов — применимым и в отношении животных (Singer P. *Ethics Into Action: Henry Spira and the Animal Rights Movement* / P. Singer. — Rowman and Littlefield Publishers Inc., 1998. — 192 p.). Доктор теологии Э. Линзи рассматривает три аспекта отношения к животным: уважение к жизни, к живому существу, ответственность человека перед животными и права животных (Garner R. *The Political Theory of Animal Rights (Perspectives on Democratization)* / R. Garner. — Manchester University Press, 2005. — 192 p.).

Таким образом, можно сделать вывод, что концепции о необходимости гуманного обращения с животными нашли системное философско-этическое закрепление и обоснование в первой половине XX века, и послужили основанием для общественного движения по защите животных и обоснованием необходимости нормативно-правовой регламентации защиты животных.

5 июня 2011 года в Нью-Йорке была открыта для подписания Декларация прав животных (The Declaration of Animal Rights [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.declarationofar.org/>). Данный документ с точки зрения юридической силы не является обязательным, скорее (проводя параллель со Всеобщей декларацией прав человека) носит рекомендательный характер, не предусматривает механизмов контроля исполнения. Однако принятие Декларации прав животных создало возможность дальнейшего развития международно-го сотрудничества государств в сфере обращения с животными.

Основанная на Всемирной Декларации Прав человека (Universal Declaration of Human Rights / UDHR), которую подписала Генеральная ассамблея Организация Объединенных Наций 10 декабря 1948 года, Всемирная Декларация Прав Животных стремится к подобной защите прав животных, призывая прекратить «эксплуатацию и притеснение ради науки, спорта, для использования в пищу, коммерческой прибыли или ради других интересов человека».

В целом, следует сказать, что если речь заходит о правах животных, многие исследователи склоняются к мнению, что животные могут обладать естественными правами: правом на жизнь, здоровье, достойное обращение, свободу и т. д. Декларация же предусматривает общие права для человека и животных: право на жизнь; право на свободу; право на свободу передвижения и выбора места жительства; право на благоприятную окружающую среду; право на ветеринарную помощь.

Таким образом, тенденция гуманизации права отразилась и на сфере международно-правового регулирования обращения с животными, в

частности, в принятии Декларации прав животных как универсального акта, носящего рекомендательный характер.

В заключение приведем высказывание известного юриста, социолога и философа Джереми Бентама: «Придёт тот день, когда все представители животного мира обретут те неотъемлемые права, нарушить которые посмеет лишь власть тирании... В один прекрасный день мы осознаем, наконец, что количество конечностей, качество меха или строение позвоночника не есть основания, достаточные для определения судьбы живого существа. Что же ещё может служить критерием для определения той черты, которую нам не дозволено переступать?» (Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бентам. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. — 415 с.).

ІЛЬІНА Р. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ПРИНЦИП СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА КОНЦЕПЦІЯ МІЖГЕНЕРАЦІЙНОГО РІВНОПРАВ'Я

Серйозні кліматичні зміни, прірва між розвинутими країнами та країнами що розвиваються, обмеженість ресурсів та інші проблеми змушують людство до обрання екоцентричного підходу, до переосмислення існуючих імперативів та цінностей.

Україна перебуваючи на порозі рішучих змін, реформ, «ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, отримала інструмент та дороговказ для своїх перетворень» (Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020» № 5/2015 [Електронний ресурс]. — 2015. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>). Одним із ключових питань на конференції Ріо +20 та Симпозіумі Нобелівських Лауреатів Глобальна сталість, було саме забезпечення сталого світу для майбутніх поколінь і впровадження нових інститутів для забезпечення інтересів наших нащадків (The Stockholm Memorandum Tipping the Scales towards Sustainability [Електронний ресурс] // The 3rd Nobel Laureate Symposium on Global Sustainability. — 2011. — Режим доступу до ресурсу: http://www.nobel-cause.de/stockholm-2011/download/Memorandum_EN.pdf).

Так, виникає питання щодо співвідношення принципу сталого розвитку та концепції міжгенераційної рівності, що визначає мету цього дослідження.

Проблематика міжгенераційного рівноправ'я, міжгенераційних прав та сталого розвитку знайшли своє відображення в працях таких науковців як Едіт Браун Вайс (Edith Brown Weiss), яка запропонувала та сформулювала теорію міжгенераційного рівноправ'я; Адама Бойла (Adam Boyle), Дінах Шелтона (Dinah Shelton), Деніела Барстоу Макгроу (D. Barstow Magrow), Стюарта Белла (Stuart Bell) і Дональда Макгіліврея (Donald Mc Gillivray), Патріції Бірні (Patricia Birnie), Джона Дрікхейджа (John Drexhage) Дебри Марфі (Deborah Murphy), Тремелея (Tremmel J. C.). Серед російських вчених можна виділити О. В. Петренка, який розглядає передумови виникнення проблематики прав майбутніх поколінь, у тому числі сталий розвиток, як одну з передумов, права майбутніх поколінь у міжнародному та національному праві. Права майбутніх поколінь досліджувалися в працях таких вчених як: А. О. Матвійчука, який дослідив нормативне закріплення цих прав в Україні, оцінив реалії та подальші перспективи прав майбутніх поколінь. Принцип сталого розвитку та концепція міжгенераційної рівності розглядається на прикладі Китаю та Індії Клемент А. Тісдейлом (Clement A Tisdell). Дайр Тладі (Dire Tladi) проаналізував ключові екологічні та економічні інструменти сталого розвитку, виникнення та еволюцію принципу сталого розвитку, цілі та складові принципу сталого розвитку були дослідженні: Л. С. Мин, Н. Д. Янчук, В. М. Репецьким, О. М. Кулініч, Е. Ф. Пушкарьовою. Н. Д. Янчук розглянула проблемні питання забезпечення сталого розвитку. Міжнародно-правовий вимір концепції сталого розвитку було досліджено В. В. Новицьким.

Згідно із доповіддю «Наше спільне майбутнє» сталий розвиток представляє собою розвиток, який задовольняє потреби теперішніх поколінь без обмеження можливостей майбутніх поколінь задовольнити власні потреби. Таким чином, потреби прийдешніх поколінь являють собою краєкутний камінь концепції сталого розвитку (Birnie P. *International Law and the Environment* / P. Birnie, A. Boyle. — New York: Oxford University Press, 2002. — С. 89 — (2nd ed.), Ли С. М. Экологическая составляющая концепции устойчивого развития: Международно-правовые аспекты : дис. канд. : 12.00.10 / Ли СынМин — Москва, 2004. — 182 с., In *Fairness to Future Generations: and Sustainable Development*. // *American University International Law Review* 8. — 1992. — № 1. — С. 19–26.). Принцип сталого розвитку вміщує в себе 3 складові: економічну, соціальну та екологічну. Як зазначає О. М. Кулініч, існує взаємозв'язок соціального та екологічного елементів сталого розвитку, що викликає особливий інтерес до питань міжпоколінного, внутрішньопоколінного рівноправ'я, дотримання прав майбутніх поколінь та приймання рішень за участю населення (Кулініч О. М. Сталий розвиток національної економіки як

ознака цивілізаційних процесів XX століття / О. М. Кулініч. // Актуальні проблеми економіки. — 2012. — С. 29).

Принцип сталого розвитку включає в себе такі основні принципи як: цілісний підхід, принцип соціальної справедливості, принцип сталого використання ресурсів, принцип інтеграції використання місцевих ресурсів, принцип участі громадськості, соціальної відповідальності, принцип запобігання та перестороги, принцип «забруднювач платить» і, нарешті, принцип рівноправ'я між поколіннями, принцип рівноправ'я всередині поколінь (Dr. Juhász C. Environmental management [Електронний ресурс] / С. Dr. Juhász, N. Szöllősi // Digitalis Tankonyvtar. — 2008. — Режим доступу до ресурсу: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0032_kornyezeti_ranyitas_es_minosegbiztositas/ch04s02.html). Принцип міжгенераційного рівноправ'я вважається одним із найважливіших принципів сталого розвитку (Янчук Н. Д. Правове забезпечення концепції сталого розвитку сучасної держави: теоретико-компаративістський аналіз : дис. канд. : 12.00.01 — / Янчук Н. Д. — Одеса, 2009. — С. 56).

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що концепція міжгенераційного рівноправ'я має тісний зв'язок зі сталим розвитком: концепція міжгенераційного рівноправ'я є невід'ємною складовою сталого розвитку, що впливає з самого визначення сталого розвитку. Крім цього, Північно-Південний вимір, який став поштовхом для роботи Брутландської комісії, пов'язаний з принципом сталого розвитку та концепцією міжгенераційного рівноправ'я. Північно-Південна справедливість є детермінантом відносин між представниками теперішнього покоління (рівноправ'я всередині покоління), у той самий час, така справедливість може поширюватись на темпоральний вимір міжгенераційного рівноправ'я (рівноправ'я між поколіннями). Так, для успішної реалізації положень принципу сталого розвитку концепція міжгенераційного рівноправ'я повинна бути прийнята до уваги як світовою спільнотою, так і Україною.

ЛЮБАШЕНКО В. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

КОНЦЕПЦІЯ «ОБОВ'ЯЗКУ ЗАХИЩАТИ» І СЕПАРАТИЗМ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС

Концепція «обов'язку захищати», незважаючи на її активне обговорення в рамках міжнародних організацій, залишається досить спірною в окремих ситуаціях її застосування. Однією з них є ситуація, коли держава бореться з сепаратистськими рухами, при цьому протистояння можуть давати привід говорити про застосування концепції «обов'язку захищати» (такою була ситуація в Південному Судані в 2003–2005 рр.). Унаслідок цього, концепція може бути зручним інструментом в руках сепаратистів на міжнародній арені. У зв'язку з цим, науковий інтерес має аналіз правових аспектів застосування концепції «обов'язку захищати» до конфліктів за участі сепаратистських рухів, зокрема, виокремлення особливостей правового регулювання обов'язку держави захищати в таких ситуаціях та з'ясування, чи веде застосування концепції «обов'язку захищати» у подібного роду конфліктах до створення нових держав.

Такий аналіз ускладнюється тим, що деякі держави, займають неоднозначну позицію щодо застосування концепції, будучи вразливими до сепаратистських проявів і схожих загроз, які також можуть бути віднесені до сфери застосування цієї концепції. Е. Ньюман називає це «моральною шкодою «обов'язку захищати»» — «концепція... може підбурювати внутрішню нестабільність... Такі держави як Росія, Китай, Індія і Шрі-Ланка бачать своїх «внутрішніх» сепаратистів і політичні загрози як внутрішні — неміжнародні — питання» (*Newman, Edward. R2P: Implications for World Order/ Edward Newman// Global Responsibility to Protect — No. 5, 2013 — p.243*). Однак риторика Росії в даному питанні є непослідовною. Росія використовувала концепцію в 2008 році для виправдання військового вторгнення до Грузії підтримки сепаратистських рухів у Південній Осетії та Абхазії (*Interview by Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation Sergey Lavrov to BBC, Moscow, August 9, 2008. — [Електронний ресурс]: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/F87A3FB7A7F669EBC32574A100262597*). При цьому можливість застосування концепції до внутрішньої російської реальності не допускається концепцією зовнішньої політики РФ (*Концепция внешней политики Российской Федерации от 12 февраля 2013 года. — [Електронний ресурс]: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDED7DA644257B160051BF7F7F*). Отже покладатися у підтвердження концепції на внутрішнє законодавство таких держав важко.

Конфлікти з участю сепаратистських рухів мають певні особливості. Виступаючи гарантією захисту основних прав людини в міжнародному

праві, концепція «обов'язку захищати» при застосуванні до подібних конфліктів стикається з більш об'ємним набором прав людини (розглядає порушення культурних прав людини) у порівнянні з ситуаціями, які не мають сепаратистських елементів. Будь-яке порушення прав людини не веде до застосування концепції «обов'язку захищати» до ситуації. Ситуація повинна бути розглянута в рамках концепції лише тоді, коли таке порушення прав людини є частиною загальної «геноцидальної динаміки», тобто несе в собі небезпеку ескалації ситуації до рівня геноциду, етнічних чисток, воєнних злочинів або злочинів проти людства.

Як загальне міжнародне право, так і концепція «обов'язку захищати» не забороняють державі проводити заходи з запобігання сепаратизму. Міжнародне право лише обмежує набір інструментів, які можуть застосовуватися в таких ситуаціях. Окрім того, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права передбачає можливість для держави за надзвичайного стану обмеження прав і свобод людини, яке повинно відповідати гостроті положення (ст. 4). Концепція ж, як така, індиферентна до національних і культурних специфікацій конфлікту; при вирішенні питання про можливість створення нової держави по завершенню конфлікту, культурні, національні чи етнічні відмінності не враховуються, а головною метою концепції є забезпечення міжнародного миру й безпеки.

Держава є первинним суб'єктом захисту прав людини, і тому володіє певними обов'язками, навіть по відношенню до неконтрольованих територій. Зокрема, Європейський суд з прав людини у своєму рішенні в справі Ілашку та інші проти Молдови та Росії (*Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia [GC], no. 48787/99, ECHR 2004-VII, §§310–313*) вважає, що положення *de facto*, яке існує при створенні сепаратистського режиму, не скасовує юрисдикцію над тією частиною території, яка тимчасово підвладна місцевій адміністрації. Однак подібна фактична ситуація скорочує сферу юрисдикції і повинна бути розглянута тільки у світлі позитивних зобов'язань держави. У цьому питанні держава повинна застосовувати всі доступні юридичні та дипломатичні заходи, щоб продовжувати надавати гарантію прав і свобод. У наслідок цього, боротьба з сепаратистськими проявами потенційно є державною необхідністю, метою якої є повний контроль за дотриманням прав і свобод людини (зобов'язань держави).

Викладене дозволяє зробити висновок, що на державу покладається первинний обов'язок захищати своє населення від загроз геноциду та ін. Міжнародне право обмежує державі набір інструментів, використання яких сприятиме такому захисту. Концепція «обов'язку захищати» індиферентна до національних специфікацій конфлікту, а цілісність держави та міжнародна безпека ставляться головним орієнтиром у вирішенні конфлікту. При цьому не виключається можливість створення нової держави після збройного протистояння, але лише в разі

необхідності збереження миру та міжнародної безпеки. Держави мають певні зобов'язання відповідно до концепції «обов'язку захищати» навіть щодо невідконтрольованих територій, які знаходяться під контролем сепаратистів. При цьому концепція передбачає, що для дотримання обов'язку захищати держава повинна прагнути повного контролю над територією. Унаслідок цього, повоювання деяких держав, що концепція «обов'язку захищати» є зручним інструментом у руках сепаратистів, є необґрунтованими. Більш того, в ситуаціях, коли сепаратисти є ініціаторами загрози геноциду концепція може бути спрямована проти них.

ФЕТИСЕНКО В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ПІСЛЯ ПІДПИСАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ

У 2014 р. була підписана Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі — Угода), глава 9 розділу V якої закріплює положення про здійснення науково-технічного співробітництва. У зв'язку з цим проведено дослідження, яке мало на меті з'ясувати, за допомогою прогностичного методу, перспективи розвитку міжнародного співробітництва в науково-технічній сфері між Україною та Європейським Союзом та системи регулювання науково-технічної сфері в самій Україні після підписання Угоди (в частині імплементації відповідних положень в національному законодавстві).

Питанню співпраці в науково-технічній сфері присвячені чотири статті 9 глави V розділу Угоди. Прогностичний метод полягає в дослідженні можливих перспектив розвитку того чи іншого правового явища та створенні науково-обґрунтованих прогнозів, тому, в першу чергу, були досліджені положення Угоди, що створюють нові можливості для співробітництва України та Європейського Союзу.

Так, ч. 1 ст. 375 Угоди вперше встановила положення про поступове наближення України до політики та права ЄС у сфері науки й технологій. Положення про науково-технічну сферу включалися в Угоду між Україною і Європейським Союзом про наукове і технологічне співробітництво від 4 липня 2002 р., Порядок денний асоціації Україна — ЄС від 20 листопада 2009 р. та Угоду про партнерство і співробітництво між

Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами членами від 14 червня 1994 р., але про наближення українського законодавства в цій сфері з *acquis communautaire* Європейського Союзу мова ще не йшла. Положення цих документів стосувалися посилення співробітництва, його форм та створення організаційної складової такого співробітництва. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу від 18 березня 2004 р. також залишила науково-технічну сферу осторонь від процесів адаптації. Тому положення ст. 375 Угоди про асоціацію можна назвати першим кроком до процесу апроксимації Європейського *acquis communautaire* в науково-технічній сфері.

Остання частина ст. 375 Угоди проголошує підтримку України в реформуванні та реорганізації системи управління науковою сферою та дослідних установ. Науковці наголошують на низці проблем саме в сфері управління галуззю в Україні. Зокрема, О. Гашутіна казує навідсутність національного центру міжнародного науково-технічного співробітництва та взагалі єдиного наукового простору в країні, де могли б бути зосереджені дослідження за передовими напрямками, що узгоджуються з державними пріоритетами розвитку науки й техніки та з європейськими науковими ініціативами (Гашутіна О. Е. Актуальні проблеми інтеграції науково-технічної сфери України у світовий та європейський науково-технічний простір. 2013, с. 264). О. Боярський, В. Чечанов та О. Ручайський акцентують увагу на недостатньому фінансуванні сфери науки в Україні, невеликий попит на працівників науково-технічної сфери, що призводить до «відтоку умів», непрозорість та закритість механізму прийняття рішень в цій галузі в державному апараті (Боярский А., Чечанов В., Ручайский О. Евроинтеграция Украины: роль науки и образования. Общий анализ и ряд конкретных предложений. 2006, с. 12–13). Виходячи з положень Угоди, можливо припустити, що отримання підтримки від ЄС при здійсненні реформ та реорганізації, дозволить почати вирішувати проблеми управління науково-технічною сферою та встановлювати орієнтири розвитку для цієї сфери.

Згідно зі ст. 376 Угоди, однією з форм співробітництва України та ЄС стає участь нашої країни в Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» (2014–2020 рр.). З огляду на продуктивну участь України в програмі FP7, можливо припустити, що нова програма буде мати ще більший успіх через спрощення умов фінансування проектів держав-учасниць програми та значний бюджет (близько 87 млн. євро).

Також, ст. 376 Угоди акцентує увагу на необхідності активізації регіонального та іншого міжнародного співробітництва в Чорноморському контексті та в рамках Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури, Організації економічного співробітництва і розвитку та у контексті багатосторонніх угод. З огляду на це, справедливою є думка О. Гашутіної щодо необхідності активізації співробітництва

України й у загальноєвропейських програмах — COST (співробітництво в галузі наукових досліджень) та EUREKA (співробітництво з метою реалізації наукових досягнень у промисловості) (Гашутіна О. Е. Актуальні проблеми інтеграції науково-технічної сфери України у світовий та європейський науково-технічний простір. 2013, с. 264). Все це буде значними стимулами для розвитку та вдосконалення науково-технічної сфери України.

Підсумовуючи, слід зазначити, що положення Угоди про асоціацію стосовно науково-технічної співпраці, відкривають значні перспективи для розширення співробітництва між Україною та ЄС в цій сфері, реформування і реорганізації системи управління науково-технічною сферою в державі. Одним із найважливіших положень Угоди є ст. 375, що встановлює положення про поступове наближення України до політики та права ЄС у сфері науки й технологій, що фактично є першим кроком до процесу апроксимації Україною Європейського *acquis communautaire* в науково-технічній сфері. Інше положення цієї ж статті проголошує отримання підтримки від ЄС при здійсненні державою реформ та реорганізації, що, можливо, дозволить почати вирішувати проблеми управління науково-технічною сферою та встановлювати орієнтири розвитку для цієї сфери. Також багато надій покладено на участь України в Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020» та активізацію регіонального та іншого міжнародного співробітництва України, що проголошується Угодою. Тому, надзвичайно важливо, щоб усі можливості, які отримала наша держава, були використані максимально ефективно з огляду на зближення з Європейським дослідницьким простором, політикою і правом ЄС.

ПТАШИНСЬКА В. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЙНЯТТЯ ПОСТАНОВИ ПЛЕНУМУ ВИЩОГО СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО СУДУ УКРАЇНИ З РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ І КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ «ПРО ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ УКРАЇНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ»

На засіданні пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, яке відбулося 19 грудня 2014 року, в другому читанні була прийнята Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

«Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя».

Це є дуже важливий фундаментальний документ загального характеру в історії українського судочинства, завдяки якому Україна має наблизитися до міжнародно-правових стандартів правосуддя.

Необхідність надання національним судам роз'яснень із зазначених питань назріла вже досить давно і пояснювалась багатьма об'єктивними та суб'єктивними чинниками, зокрема: відсутністю однакового застосування судами норм міжнародного права при вирішенні справ, наявністю помилок, недостатністю у суддів досвіду застосування положень міжнародних договорів, відсутністю актів, які б чітко регулювали процес застосування національними судами положень міжнародних договорів та ін.

Наявність всіх цих труднощів, помилок, недоліків негативно впливало на ефективність правосуддя та авторитет судової влади та вимагало розроблення рекомендацій та роз'яснень щодо особливостей застосування норм міжнародного права.

Підготовлена постанова пленуму прийнята з метою забезпечення правильного й однакового застосування норм міжнародних договорів під час здійснення правосуддя.

Міжнародні договори, які набрали чинності, не лише сприяють гармонізації національних правових систем із загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права (особливо у сфері захисту прав людини і свобод), посиленню у світі інтеграційних тенденцій, розвитку міждержавного співробітництва у різних сферах суспільного життя та належному забезпеченню національних інтересів, здійсненню цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України, а й можуть завдяки своєму пріоритету над нормами відповідних законодавчих актів України впливати на регулювання правових відносин, установлених законодавством України.

У постанові пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» даються роз'яснення в яких випадках міжнародні договори стають частиною національного законодавства України, який порядок їх укладення, виконання та припинення. В тексті постанови чітко зазначається, що при здійсненні правосуддя суди повинні враховувати пріоритет міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, над національним законом та іншими актами законодавства, крім Конституції України. Крім цього, в постанові пленуму її автори звертають увагу на особливості ратифікації міжнародних договорів і застереження до них, що впливає на чинність положень договору, мову, якою публікуються чинні міжнародні договори, визначають випадки та категорії справ, при вирішенні яких застосовуються чинні міжнародні

договори України, роз'яснюють основні положення правил тлумачення міжнародного договору, застосування практики Європейського суду з прав людини. Постанова пленуму містить окремі положення щодо дипломатичних та консульських імунітетів, передбачених міжнародними договорами. Привертає особливу увагу положення постанови, відповідно до якого неправильне застосування загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних договорів може бути підставою для скасування чи зміни судового рішення.

У підготовці постанови приймали участь не лише судді, свої обґрунтовані зауваження та пропозиції надавали також такі висококваліфіковані фахівці в галузі права, як науковці юридичних вищих навчальних закладів, члени науково-консультаційної ради при ВСС, представники ГПУ, Мін'юсту, інших відомств, завданням котрих було розроблення рекомендацій з принципових питань судової практики, підготовка яких потребувала наукового забезпечення.

Хоча постанова пленуму не є законом та не встановлює загальнообов'язкових правил (норм), а представляє собою роз'яснення рекомендаційного характеру з питань судової практики, неможливо применшувати її значення. Необхідно визнати, що постанова пленуму містить правила, котрі конкретизують і роз'яснюють закон, мають авторитет і відіграють важливу роль у забезпеченні єдності в тлумаченні та однакового застосування права та впливають на ефективність правосуддя.

Прийняття постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» ще раз підтверджує проголошене в статтях 9, 18 Конституції України прагнення нашої держави неухильно дотримуватися загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.

КУЗЬМІН Е. Е.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ДО ПИТАННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ТА МІЖНАРОДНУ БЕЗПЕКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

XXI століття, поряд із значними досягненнями процесів глобалізації, неминуче пов'язується із кардинальними трансформаціями та змінами, які спостерігаються у геополітичній конфігурації світового правопорядку. В свою чергу, такі зміни і трансформації

супроводжуються виникненням і появою все більшої кількості нових цивілізаційних загроз та викликів у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній та продовольчій сферах (Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації: мат-ли «круглого столу» / за заг. ред. О. В. Литвиненка. — К. : НІСД, 2011. — С. 3).

Міжнародні, регіональні, локальні, «заморожені» конфлікти, ескаляція міждержавних відношень, поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, активна діяльність транснаціональної організованої злочинності, піратство, тенденції щодо перегляду національних кордонів «поза нормами міжнародного права» повертають учасників міжнародного співтовариства на крок назад, на рівень застосування сили і погрозою силою, які нажаль, повернулися до практики міжнародних відносин (Стрельцов Є. Л. До питання про сутність та види міжнародних конфліктів / Євген Львович Стрельцов // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: Зб. наук. пр. — К. : НАУ, 2014. — № 4 (33). — С. 133–137). Тому, актуальними постають питання міжнародної та національної безпеки.

Безпека — це такий стан складної системи, коли дія зовнішніх та внутрішніх факторів не призводить до неможливості або погіршення функціонування та розвитку складної системи (Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «Безпека» / В. М. Заплатинський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. — Випуск 5. — С. 90–98).

В свою чергу, загальновідомим є визначення міжнародної безпеки як системи міжнародних відносин, що заснована на дотриманні всіма державами загально визнаних принципів і норм міжнародного права, що виключає вирішення спірних питань і розбіжностей між ними за допомогою сили або погрози силою. Дослідження поняття міжнародної безпеки нерозривно пов'язують із аналізом принципів міжнародної безпеки: ствердження мирного співіснування як універсального принципу міждержавних відносин; забезпечення рівної безпеки для всіх держав; створення дієвих гарантій у військовій, політичній, економічній і гуманітарній сферах; недопущення гонки озброєнь у космосі, припинення всіх випробувань ядерної зброї і повна його ліквідація; безумовна повага суверенних прав кожного народу; справедливе політичне врегулювання міжнародних криз і регіональних конфліктів; зміцнення довіри між державами; вироблення ефективних методів запобігання міжнародного тероризму; викорінення геноциду, апартеїду, проповіді фашизму; виключення з міжнародної практики всіх форм дискримінації, відмова від економічних блокад і санкцій (без рекомендацій

світового співтовариства); встановлення нового економічного порядку, що забезпечує рівну економічну безпеку всіх держав тощо.

Ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначає поняття національної безпеки як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам (Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 1).

Аналіз базових категорій права міжнародної та національної безпеки дає змогу сформулювати думку про те, що: 1) під безпекою слід розміти стан відсутності загрози нормального функціонування певної системи; 2) під міжнародною безпекою слід розуміти відсутність загроз для нормального функціонування міжнародного співтовариства, що неминуче пов'язано із принципами незастосування сили та погрози силою в міжнародних відносинах; 3) під національною безпекою слід розуміти захищеність держави та її громадян.

Не дивлячись на взятий світовим співтовариством вектор щодо ствердження мирного співіснування в якості універсального принципу в міжнародних відносинах, а також взятий курс на забезпечення рівності безпеки для всіх держав в світі, кількість загроз все ж має певну тенденцію до зростання. Тому, потенційна загроза об'єктивно-існуючої можливості завдання шкоди світовому співтовариству, людству в цілому, державі або нації залишається незмінною. Саме тому, вкрай гострим стають питання реагування, адекватної відповіді та реакції світового співтовариства на виклики сьогодення.

МІНЧЕНКО Д. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАННЯ РІШЕНЬ ІНОЗЕМНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Відповідно до ст. 14 ЦПКУкраїни судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, — і за її межами.

Однак у випадках, коли виникає необхідність виконати судові рішення, ухвалені судом однієї держави, на території іншої, можуть виникнути проблеми, пов'язані з визнанням законної сили такого рішення на території даної держави. Як зазначає Т. Я. Фортунa, дія судового рішення, винесеного судом однієї держави, обмежена територією цієї держави, оскільки судові рішення розглядається як частина правопорядку тієї держави, в межах юрисдикції якої воно було винесене (Фортунa Т. Я. Поняття та правова природа визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні / Т. Я. Фортунa // Адвокат. — 2011. — № 7(130). — С. 41–44).

Водночас світові глобалізаційні процеси, тенденції до спрощення переміщення товарів та людей через кордони різних країн вимагають вдосконалення механізму здійснення судового захисту фізичних та юридичних осіб у випадках, коли ухвалення судового рішення та його виконання здійснюється у різних країнах.

З аналізу положень ст. 390 ЦПК України можна зробити висновок, що під рішеннями іноземних судів, що визнаються та виконуються в Україні, необхідно розуміти рішення судів іноземних держав; інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних чи господарських справ; іноземних чи міжнародних арбітражів.

Відповідно до ст. 81 Закону України від 23.06.2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» в Україні можуть бути визнані та виконані рішення іноземних судів у справах, що виникають з цивільних, трудових, сімейних та господарських правовідносин, вироки іноземних судів у кримінальних провадженнях у частині, що стосується відшкодування шкоди та заподіяних збитків, а також рішення іноземних арбітражів тайншихорганівіноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ, що набрали законної сили.

Визнання рішення іноземного суду — поширення законної сили рішення іноземного суду на територію України в порядку, встановленому

законом (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України від 23.06.2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право»).

В. А. Бігун справедливо вказує, що визнання іноземного судового рішення є необхідною передумовою його примусового виконання, яке можливо лише внаслідок відповідного розпорядження компетентного суду тієї держави, у якій запрошується дозвіл на таке виконання. Інакше кажучи, визнання іноземного рішення може мати місце і без його виконання, тоді як виконання неможливо без його визнання (Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. — Х.: Право, 2011. — 1352 с.). Все залежить від виду рішення іноземного суду — рішення про визнання чи рішення про присудження.

Рішення про визнання — це рішення, яким підтверджується наявність (або відсутність) між сторонами певних правовідносин. Вказаним рішенням суд лише офіційно підтверджує належність позивачеві певного суб'єктивного права. При цьому відповідач не примушується таким рішенням до виконання свого обов'язку в натурі. Тому таке рішення не підлягає примусовому виконанню. Відповідно до п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 року № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і проскасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» такими рішеннями є рішення про визнання прав, оголошення банкрутом, визнання недійсними певних актів, визнання, оспорення чи позбавлення батьківства, розірвання шлюбу, встановлення фактів, що мають юридичне значення, усиновлення, визнання громадянина безвісно відсутнім чи оголошення померлим тощо.

Рішення про присудження — це рішення, яким офіційно підтверджуються права, обов'язки та законні інтереси сторін, і присуджується їх примусове виконання однією стороною на користь іншої. Реалізація приписів такого рішення можлива у добровільному порядку самим боржником, або примусово — органами державної виконавчої служби.

Отже залежно від виду рішення іноземного суду (підлягає воно примусовому виконанню чи ні) ЦПК України визначає процедуру його визнання та виконання на території України. Розгляд та вирішення судом питання про визнання та виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню, та визнання рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню здійснюються за схожою процедурою. Принципова різниця полягає у наявності строку звернення до суду за вирішенням питання про визнання та виконання рішення іноземного суду, що підлягає примусовому виконанню, а також необхідності суду встановити, в якій частині рішення іноземного суду ще не було виконане та чи виконувалося воно взагалі.

КАМІНСЬКИЙ І. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

КАТЕГОРІЯ «СИЛИ» У ПОГЛЯДАХ НІМЕЦЬКИХ ФІЛОСОФІВ (У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Слово «сила» є, мабуть, одним з найпоширеніших у сучасному слововжитку, воно присутнє як у повсякденному спілкуванні, так і виступає спеціальною категорією у багатьох галузях знання. Не є винятком і міжнародне право, міжнародні відносини. Адже, у контексті цих наук питання сили ще здавна набуло особливого значення. Практично протягом всієї людської історії саме сила виступала засобом досягнення своїх інтересів тією чи іншою державою. Та для того, щоб вживати цей термін («сила») у правильному значенні та контексті, слід, перш за все, звернутись до філософського обґрунтування цієї категорії.

Цією публікацією пропонується розглянути уявлення про категорію «сила» деяких представників німецької класичної та посткласичної філософії, які, на думку автора, значно вплинули на розвиток та осмислення питання сили саме у філософському ключі.

Надзвичайно важливе місце в становленні ідеї сили та її застосування належить родоначальнику німецької класичної філософії Іммануїлу Канту, який чітко вказав на взаємозв'язок права з силою і державою, виявив їх нерозривний характер (Колотуша В. В. Идея силового принуждения в истории философской мысли // Социально-гуманитарные знания: Научно-образовательное издание. — 2008. — № 4. — С. 209). Право, за Кантом, нерозривно пов'язане із силовим примусом, воно обмежує зовнішні дії індивідів, їх свавілля стосовно один одного, і лише для цього потрібна його примусова сила. У свою чергу, дати праву примусову силу здатна лише держава. Право визначається І. Кантом як сукупність умов, за яких свавілля однієї особи сумісне зі свавіллям іншої з точки зору загального закону природи (Гайзман Г. Учение Канта о вечном мире и его уникальный философский реализм / Пер. с нем. и ред. Р. Д. Галеева // Вопросы философии. — 2009. — № 12. — С. 94). Будучи антагоністом ідеї застосування сили, Кант в основу свого епохального трактату «До вічного миру» ставить постулат про те, що шлях до нього є перш за все правовим шляхом, а також шляхом застосування розсудливості в умовах суворого права. При цьому всі без винятку заходи та кроки, які, на думку Канта, є необхідними на шляху до миру, обґрунтовані правом, а не силою (Гайзман Г. Учение Канта о вечном мире и его уникальный философский реализм / Пер. с нем. и ред. Р. Д. Галеева // Вопросы философии. — 2009. — № 12. — С. 100).

Проблеми, сформульовані Кантом, отримали свій розвиток і свою інтерпретацію в працях інших представників німецької

класичної філософії, серед яких виділяється великий філософ Георг Гегель. Особливу увагу у своїх працях він приділяв проблемам свободи, права, держави, війни та іншим питанням, які пов'язані з силою. Г. Гегель заперечував створення світового уряду, адже вважав, що над державами, які він розглядав у якості індивідуумів, немає і не може бути жодної суверенної влади. В такому випадку найвищим арбітром міждержавних спорів виступає війна (Б. Рассел. История западной философии [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/rassb01/txt61.htm>). На відміну від Канта, який заперечував застосування сили практично у будь-яких проявах, Гегель стверджує, що війна — необхідно розумний феномен. Фактично, вона є для нього засобом, яким, так би мовити, поспішає діалектика історії. Вона запобігає застою і зберігає, як він вважає, моральне здоров'я націй. Вона є головним засобом здобуття людським духом оновленої енергії або відкидання загниваючого політичного організму, який поступається місцем більш енергійному прояву духу. Гегель тим самим заперечує кантівський ідеал вічного миру (Гулыга А. В. Немецкая классическая философия // Арсений Владимирович Гулыга. — М.: Рольф, 2001. — С. 273). Примітним та характерним видається також той факт, що і Кант, і Гегель при дослідженні категорії «сила» опиралися саме на практику міжнародного права та міжнародних відносин.

Особливе місце в становленні ідеї силового примусу належить поглядам посткласичного німецького філософа Фрідріха Ніцше. Його ключовою працею з цієї проблеми є «Жадання влади». На думку філософа, все суще наділене певною волею до влади. Проте, це поняття (воля до влади) не слід розуміти буквально, опираючись на буденне знання про волю і про владу. Мартін Хайдеггер, «відкривач» творчості Ф. Ніцше для загалу, попереджає нас про небезпеку прямолінійного розуміння Ніцше. Щоб спробувати зрозуміти ніцшевське поняття «воля до влади» необхідно для цього використати його ж розуміння життя. Життя, запевняє нас Ніцше, є найвідоміша нам форма буття. Життя можна визначити як «таку, що протікає в часі форму процесів утвердження сили, в якій різні конфліктуючі сторони отримують неоднаковий розвиток» (Ф. Ніцше. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://royallib.com/read/nitsshe_fridrih/volya_k_vlasti_opit_pereotsenki_vseh_tsennostey.html#0). Іншими словами, організм є складний комплекс систем, що прагнуть до посилення почуття влади. І сам, будучи вираженням волі до влади, він шукає перешкод, чогось, що можна подолати (Б. Рассел. История западной философии [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/rassb01/txt64.htm>). Ніцше часто ототожнює владу з силою, хоча остання і не отримує більш точного визначення. Сила, здатність, зосереджена в собі і готова до дії, можливість здійснення чого-небудь є те, що греки і, насамперед, Аристотель, позначають як δύναμις

(динаміс). Однак влада є також владна здійсненність в сенсі здійснення панування, дія сили, по-грецьки *ἐνέργεια* (енергія). Влада є воля як за-межі-себе-воління, але як раз тому вона є до-себе-самої-повернення (*Zu-sichselbt-kommen*), знаходження і утвердження себе в замкнутій простоті суцього, по-грецьки *ἐντελέχεια* (ентелехія). Для Ніцше влада одночасно означає все назване: *δύναμις, ἐνέργεια, ἐντελέχεια* (Мартин Хайдеггер. Ницше. Том 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.e-reading.link/bookreader.php/110634/Haiidegger_-_Nicshe._Tom_1.pdf).

Як висновок необхідно зазначити, що погляди на силу трьох вищезазначених німецьких філософів є помітно різними: Кант заперечує фізичне застосування сили, визнає її як складову дії права; Гегель вважав, що акти застосування сили, навпаки, запобігають застою та оновлюють енергію суспільства; Ніцше розглядав силу у контексті свого вчення «волі до влади». Проте, об'єднує даних філософів те, що їхні методи філософствування спричинили якісну зміну уявлень про безліч явищ та категорій, серед яких виділяється і категорія «сили». А такі уявлення є цінними не тільки в рамках філософії, а і, у даному випадку, для міжнародного права.

КОЛЕСНИК В. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри міжнародного права та міжнародних відносин

ДО ПИТАННЯ ПРО ІМПЛЕМЕНТАЦІЮ ПОЛОЖЕНЬ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ЩОДО ОСВІТИ

На виконання положень Європейської політики сусідства, що була започаткована Європейським Союзом (далі — ЄС) у 2004 році, між Україною та ЄС було укладено «нову посилену угоду», що прийшла на зміну Угоді про партнерство та співробітництво 1994 року та, на базі якої будуть вибудовуватись подальші відносини Союзу із нашою державою. Таким новим договором стала Угода про асоціацію підписана 27 червня 2014 року між нашою державою, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої (далі — «Угода про асоціацію»). Як і будь-яка міжнародна угода, укладена між Україною та іншим суб'єктом міжнародного права, Угода про асоціацію потребує подальшої її імплементації. Єдиною відмінністю даної Угоди від інших міжнародних актів є те, що її впровадження (імплементація) розпочинається ще до офіційного

набрання нею юридичної сили, що пов'язано із домовленістю між сторонами щодо тимчасового застосування положень даної Угоди (ст. 486 Угоди про асоціацію).

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року було розроблено План заходів щодо імплементації Угоди про асоціацію на 2014–2017 роки (далі — «План»), відповідно до якого передбачається визначений комплекс дій щодо застосування даної Угоди [1]. Водночас, в даному документі не розкривається поняття «імплементація». Однак, проаналізувавши заходи, що заплановані для впровадження Угоди, можна припустити, що під імплементацією Угоди КМУ розуміє увесь комплекс організаційно-правових заходів, необхідних для виконання Угоди, що включають розробку нового та внесення змін до діючого законодавства, постійну підтримку політичного діалогу та розширення співробітництва, організацію та проведення тренінгів, семінарів, конференцій, засідань круглих столів, обмін досвідом, інформацією та найкращими практиками, проведення моніторингів, надання консультацій, створення відповідних органів та установ тощо. Відповідно до даного Плану по кожній сфері співробітництва (як відомо Угода про асоціацію передбачає окрім політичної асоціації та економічної інтеграції, максимально широке секторальне співробітництво, що включає, зокрема, підтримку основних реформ у таких галузях, як енергетика, екологія, транспорт, соціальний розвиток та захист, захист прав споживачів, культура та інші) передбачено власний порядок імплементації. Не виключенням є і сфера освіти, яка посідає особливе місце серед напрямів співпраці ЄС та України, адже відповідно до інноваційної стратегії розвитку Союзу на період до 2020 року «Європа 2020» освіту виділено як пріоритетну сферу розвитку ЄС, яка повинна була перетворити Європейський Союз на «найбільш конкурентноздатну та динамічну, засновану на знаннях економіку світу, яка може забезпечити стійке економічне зростання і більше якісних робочих місць та більшу соціальну згуртованість» [3]. Тому, метою даного дослідження буде розгляд саме особливостей імплементації Угоди про асоціацію щодо освіти.

Сфері освіти присвячено положення глави 23 «Освіта, навчання та молодь», розділу 5 «Економічне та галузеве співробітництво» Угоди про асоціацію. Відповідно до положень даної глави учасники Угоди з метою покращення взаєморозуміння та активізації міжкультурного діалогу сприяють розвитку співпраці у галузі освіти, навчання та молодіжної політики, враховуючи при цьому, особливості освітніх систем та організацій навчального процесу України та країн ЄС (ст. 430).

Далі, зазначаються ключові сфери співпраці щодо освіти та визначаються основні напрями співробітництва по даним сферам. Так, пріоритетними сферами визначено вищу та професійно-технічну освіту. Згідно ст. 431 Угоди про асоціацію у сфері вищої освіти передбачається поглиблення співробітництва щодо: підтримки реформ та модернізації

вищої освіти; сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу; підвищення якості та важливості вищої освіти; посилення співробітництва між вищими навчальними закладами; розширення можливостей вищих навчальних закладів; активізації мобільності студентів та викладачів і здійснення заходів щодо спрощення доступу до отримання вищої освіти. Ст. 432, у свою чергу, присвячена професійно-технічній освіті, яка планує реалізовуватись за такими напрямками співробітництва, як: розвиток систем професійно-технічної освіти та навчання, подальшого підвищення кваліфікації протягом трудової діяльності/життя, що відповідає реаліям в контексті змін на ринку праці; створення національних механізмів з метою покращення прозорості та визнання кваліфікацій та компетенцій, використовуючи, коли це можливо, досвід ЄС. Також в Угоді згадується про неформальну освіту для молоді, що передбачає сприяння молоді в отриманні знань, навичок та професійних умінь поза освітньою системою, зокрема волонтерство, та визнання цінності такого досвіду (ст. 434). Що стосується інших сфер, зокрема таких, як середня освіта, дистанційна освіта та навчання протягом життя передбачається можливість розвитку майбутнього співробітництва між сторонами Угоди (ст. 433) [2].

Відповідальним органом за впровадження в життя вище зазначених положень Угоди відповідно до Плану заходів щодо імплементації Угоди про асоціацію призначено Міністерство освіти та науки, яке активно співпрацюватиме із іншими органами виконавчої влади України та Генеральним директором Європейської Комісії «Освіта та культура». В цілому, Планом передбачено наступний комплекс заходів у сфері освіти та встановлено такі терміни:

1) Продовження імплементації нового Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 року, що сприятиме подальшій інтеграції до Європейського простору вищої освіти та, який передбачає, запровадження рівневої системи вищої освіти, нових переліків галузей знань і спеціальностей відповідно до Національної рамки кваліфікацій та реалізацію прав громадян на академічну мобільність. Також впровадження положень даного законодавчого акту передбачає підвищення якості вищої освіти із урахуванням рекомендацій ЄС [4], розвиток автономії університетів та управління професіоналізацією вищої освіти. Виконання даного завдання передбачено до 2016 року.

2) Участь України у освітніх програмах ЄС нового покоління, зокрема таких як Erasmus+ та **Дії Марії Склодовської-Кюрі, як складової частини Horizon 2020**, які прийшли на зміну попереднім програмам ЄС та передбачають підтримку реформ та поглиблення співробітництва у сфері освіти для досягнення цілей розвитку ЄС «Європа 2020» та розширюють межі міжнародної мобільності. Виконання даного завдання передбачено до 2017 року.

3) Вивчення досвіду функціонування європейських інструментів Eurorpass (узгоджена система функціонування служби пошуку роботи і місця навчання в європейських країнах) та Youthpass (сертифікат, який підтверджує неформальний та інформальний навчальний досвід) з метою сприяння визнанню неформальної освіти в Україні та розроблення законопроекту про внесення змін до Закону України «Про освіту» в частині визнання неформальної освіти. Виконання даного завдання передбачено до грудня 2015 року.

4) Розроблення стандартів підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування у відповідність до Європейських кваліфікаційних стандартів, як передумови модернізації системи професійно-технічної освіти. Виконання даного завдання передбачено до грудня 2015 року.

Таким чином, імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС щодо освіти передбачає впровадження комплексу організаційно-правових заходів, спрямованих на поглиблення інтеграції та входження нашої держави у європейський освітній простір, що потребує реалізацію поступових заходів з питань реформування та перебудови системи освіти України відповідно до європейських стандартів. Від ефективності здійснення імплементації залежить рівень результативності співробітництва України та ЄС у сфері освіти.

СТАРИНЕЦЬ К. О.

Київський національний університет ім. Т. Шевченка,
Інститут міжнародних відносин,
аспірантка 1 курсу кафедри міжнародного приватного права

УНІФІКАЦІЯ НОРМ ПРО ПЕРЕДДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ (НА ПРИКЛАДІ ПРИНЦИПІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОГОВІРНОГО ПРАВА)

В умовах інтеграції України в загальноєвропейський економічний простір, видається важливим бачити багатоаспектність процесу формування європейської системи правових засобів і методів регулювання комерційної діяльності при реформуванні вітчизняного цивільного права, що стає особливо актуальним в світлі прийнятого Україною на себе зобов'язання прагнути до зближення свого законодавства із законодавством ЄС.

Як відомо, основною тенденцією розвитку приватного права на Європейському континенті є гармонізація цивільного і торгового права

країн-учасників ЄС, проведення якої визначається, головним чином, необхідністю усунення правових перешкод вільному руху товарів і послуг у межах спільного ринку ЄС. Довгий час пріоритетну увагу в цьому процесі віддавалося гармонізації інститутів договірної права.

У числі таких інститутів — інститут переддоговірної відповідальності, введення в цивільне законодавство принципу добросовісності в якості одного з найбільш загальних і важливих принципів цивільного права, принципу розумності та відповідності чесної ділової практики як критерію оцінки поведінки сторін, при цьому такі стандарти можуть поширюватися на переддоговірних етап відносин сторін, стадії укладання, виконання та припинення договору, та інші. При введенні таких змін у цивільне законодавство України пропонується спиратися на відповідні правила закордонних правопорядків.

Слід відзначити, що деяка уніфікація та гармонізація міжнародного права в галузі переддоговірних відносин на Європейському континенті досягнуті вже сьогодні. Мова йде про Принципи європейського договірної права розроблені Європейською комісією по договірному праву і прийняті в 1999 г. (I і II частини) і 2002 (III частина) (далі — Принципи).

Серед актів міжнародного торгового права, що містять норми, що регулюють переддоговірні відносини, ці Принципи представляються найбільш прогресивними. У них знайшла своє відображення теорія переддоговірної відповідальності, спрямована на обмеження недобросовісної ділової практики у формі вступу в переговори без наміру досягти результатів.

Взагалі сумлінність розглядається як одна з основних ідей, що лежать в основі Принципів. Передбачається, що кожна сторона повинна діяти відповідно до принципів добросовісності та чесної ділової практики навіть при відсутності спеціальних положень протягом усього терміну договору, в тому числі і при переговорному процесі.

Згідно з Принципами право сторони вільно вступати в переговори і вирішувати, на яких умовах укласти угоду, не є необмеженим і не повинно суперечити принципам сумлінності та чесної ділової практики, викладених у ст. 1:201. Несумлінним є вступ в переговори або їх продовження без наміру укласти угоду, а також умисне або з необережності введення в оману іншу сторону відносно характеру або умов передбачуваної угоди або перекучення або нерозкриття фактів, які, з урахуванням характеру осіб та (або) угоди, повинні були бути розкриті. У ст. 2:302 Принципів закріплено обов'язок не розголошувати конфіденційну інформацію, отриману в процесі переговорів.

Крім того, в ст. 1:202 Принципів позначено, що кожна сторона повинна співпрацювати з іншою стороною з метою повного виконання договору.

Відповідальність сторін за недобросовісні переговори обмежується збитками, заподіяними іншій стороні (ч. 2 ст. 2:301 Принципів).

Причому сторона є відповідальною у разі укладення договору, навіть якщо деякі його умови виявилися неузгодженими. Як правило, договір вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору, тоді як інші умови можуть просто матися на увазі або впливати із закону.

У комерційній практиці після переговорів сторони нерідко підписують так звані попередні документи: угоди, листи про наміри і т. д., що містять умови досягнутої угоди, але водночас вказують на необхідність підписання основної угоди. У деяких випадках сторони вважають, що вже уклали договір і підписання основного документа — лише підтвердження вже наявного згоди. Однак якщо хоча б одна сторона дає зрозуміти, що не вважає себе пов'язаною умовами угоди до моменту підписання основного документа, договір, незважаючи на наявність угоди з усіх умов, не вважається укладеним доти, поки сторони не підписали основний документ.

Таким чином, метою створення зазначених склепінь договірних права є створення уніфікованих правил міжнародного комерційного права. Багато норм являють собою компромісні рішення, так як в різних правопорядках склалися неоднакові підходи до багатьох питань, у тому числі до питань переддоговірної відповідальності.

Останні тенденції реформування цивільного права багатьох країн наочно свідчать про те, що вищевказані документи використовуються в якості моделі для вдосконалення внутрішнього законодавства, що є досить важливим і своєчасним для розвитку інституту переддоговірної відповідальності.

Вивчення та врахування останніх розробок в області європейського приватного права, що відображають еволюцію перерахованих інститутів, сприятиме найбільш повній гармонізації українського законодавства з європейським, а також здатний збагатити українське цивільне і господарське законодавство.

БУРМА С. К.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ АРАБЬСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Багдадська конференція з прав людини в арабському світі в 1949 р. розробила та прийняла ряд рекомендацій всім державам-членам Ліги арабських держав розпочати процес вироблення проекту міжарабської

угоди з прав людини. Але лише в 2004 р. Радою Ліги арабських держав була прийнята

Арабська хартія прав людини (Arab Charter on Human Rights [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/loas2005.html>) (перша версія хартії була прийнята в 1994 р., але в силу вона так і не вступила), на 2014 р. за даними професора Університету Джона Хопкінса (США) М. Маттара, хартію (підписали і ратифікували) 14 із 22 держав Ліги, але ж фактично хартія не створила жодних істотних зобов'язань для держав-учасниць) (45th Annual Study Session Strasbourg, 22–23 July, 2014 The Arab Charter on Human Rights Mohamed Mattar [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.protectionproject.org/wp-content/uploads/2014/07/The-Arab-Charter-on-Human-Rights_Strasbourg_July2014.pdf). Як відзначає А.-А. Насер Абдель Рахим, причина невдачі Арабської хартії прав людини «полягає в тому, що частина арабських держав зайняли чітку позицію, будучи переконаними в тому, що Шаріат є єдиним основоположенням, на яке слід орієнтуватись в питанні визначення прав людини» (Аль-Али Насер Абдель Рахим. Универсализм и исламская концепция прав и свобод человека: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Аль-Али Насер Абдель Рахим. — М., 1999. — 187 с.). На нашу думку, головним недоліком даної Хартії, є відсутність будь-якого регіонального судового механізму міжнародного захисту прав людини на території Ліги арабських держав.

Створення Арабського суду з прав людини обговорюється вже не один рік. Ініціатива створення Міжарабського суду з прав людини належить королю Бахрейну Хамад ібн Іса аль-Халіфа, який ще в листопаді 2011 року запропонував створити міжарабський суд за прикладом Європейського суду з прав людини, «ініціатива створення суду виходить із твердої впевненості короля у важливості прав людини та основоположних свобод». За заявою генерального секретаря Ліги арабських держав Н. Ель-Арабі, «Створення суду буде цивілізованим кроком, який сприятиме зусиллям арабських держав підтримувати і захищати права людини» (Bahrain to host pan-Arab human rights court [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/09/20139219939454621.html>). Проте правозахисники в арабських державах розглядають такий крок, не більш ніж як піар-хід, на думку правозахисниці М. Аль-Хаваджа «створення суду є трюком зв'язку із громадськістю, який не буде робити нічого, щоб поліпшити права людини в державах Перської затоки» (Bahrain to host pan-Arab human rights court [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2013/09/20139219939454621.html>). Свобода вираження думок в арабських державах Перської затоки жорстко контролюється. Критика монархії може призвести до тривалих термінів тюремного ув'язнення.

У вересні 2014 року на рівні міністрів Ліги арабських держав було затверджено Положення про майбутній Арабський суд з прав людини. На думку заступника директора організації Human Rights Watch по Близькому Сходу і Північній Африці Д. Старка, «сьогодні вже можливо оцінити, наскільки суд, може стати інструментом вирішення проблем в сфері прав людини в арабському світі, а наскільки інструментом їх створення. Ідея регіонального суду з прав людини в арабському Близькому Сході, звичайно, приваблива. У регіоні, де вищі посадові особи користуються абсолютною безкарністю, незважаючи на серйозні порушення, такий суд надав би можливість наполягати хоч на якійсь мірі відповідальності. Надійний регіональний суд може, нарешті, привести Арабську хартію до життя. Але це буде страшна ганьба, якщо суд ще на початку отримає глибоко помилковий слабкий Статут. ...Остаточний проект статуту (*Проект Статуту не було оприлюднено Лігою арабських держав* — С. Б.), що був розглянутий Human Rights Watch у 2014 р. не дозволяє індивідуальним заявникам подавати скарги до суду, до суду можуть звертатись лише самі держави, ані окремі фізичні особи, ані неурядові організації — не можуть подавати скарги до нього. Абсурдне положення, що тільки держави можуть звертатись із скаргами підриває саму ідею створення суду з прав людини, і в першу чергу, просто увічне безкарність. 4 листопада 2014 року Ліга арабських держав оголосила, що Статут тепер відкритий до підписання і набуває чинності через рік після ратифікації принаймні сімома державами» (New Arab Human Rights Court is Doomed from the Start [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.hrw.org/news/2014/11/26/new-arab-human-rights-court-doomed-start>).

Багаторічний досвід Європейського суду з прав людини доводить, що держави не так вже й часто використовують процедуру міждержавних скарг. Надання можливості звертатись до суду індивідуальним заявникам, групам заявників та незалежним неурядовим організаціям має стати провідною ідеєю створення Арабського суду з прав людини. Інші пропозиції створюватимуть лише підґрунтя для постійних зловживань.

До розробки проекту Статуту Арабського суду з прав людини мають бути залучені не правлячі кола арабських держав, а провідні фахівці й представники громадянського суспільства, в іншому випадку Арабська хартія прав людини та майбутній Арабський суд з прав людини, на відміну від своїх еквівалентів в Європі, Африці й Південній Америці, залишатимуться, недієздатними органами політизованого правосуддя й чорнилом на паперових аркушах, які можна використовувати хіба що в якості регіонального огороження від тиску міжнародного співтовариства.

EDDY NICHOLAS ORINDA

National University «Odessa Law Academy»,
PhD Candidate

INTERNATIONAL LEGAL CO-OPERATION ON ASSISTANCE IN THE EVENT OF EPIDEMICS AND PANDEMICS

AIDS has become the leading cause of death among teenagers in Africa and the second most common cause of death among adolescents worldwide (In Kenya, under the auspices of the United Nations the campaign «Maximum participation» aimed at combating HIV / AIDS among adolescents has been launched [Electronic resource] — Mode access to the resource: <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=23204#.VPWAvF25qM8>.). Approximately 16 600 children have lost one or both parents to the epidemic of Ebola in Guinea, Liberia and Sierra Leone. These arguments necessitate international legal cooperation in the field of assistance in the event of epidemics and pandemics.

Modern international legal cooperation at the multilateral and bilateral level includes as a priority the implementation of adequate responses to modern challenges and threats to mankind, which include epidemics and pandemics. To date, epidemics remain a major threat to public health, epidemiological security of States and international health altogether. Outbreaks of infectious diseases can arise from natural causes, as a result of improper handling of pathogens in laboratories and violations of their transportation, and as a result of the spread of bioterrorism, all of which gives grounds to make an assumption about the actualization of international legal cooperation in the field of assistance in the event of epidemics and pandemics, together with legal regulation of the cooperation of states in the field of exploration of the nature and character of a particular epidemics / pandemics, supported by a strong possibility of outbreaks of epidemics, including as a result of deliberate usage of the harmful biological and toxin agents. Misinformation, lack of objectivity of information, lack of resources of national surveillance and deterrence of epidemics, as well as the lack of international assistance mechanism both in legal and practical form, strengthen the odds of the outbreak acquiring the character of the international threat, and further becoming a threat to the entire mankind. International legal co-operation in the field of assistance in the event of epidemics and pandemics is necessary in the times of globalization, as the health of all humanity is endangered. The global nature of epidemics in an ever-increasing migration processes and world trade causes a growing threat to public health, even in countries with high standards of living and social security. The Tampere Convention on the Provision of Telecommunication Resources for Disaster Mitigation and Implementation of Relief Operations of 1998 indicated that the risk to human health means a sudden outbreak of infectious disease, such as an epidemic or pandemic or

other event posing a serious threat to human life and health, which can lead to disaster [Electronic resource] — Mode access to the resource: Tampere Convention on the Provision of Telecommunication Resources for Disaster Mitigation and implementation of relief operations in 1998 [Electronic resource] — Mode access to the resource: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/tampere.shtml). This hazard has a fragmented nature and has no borders; its peculiarity is an ability to cover a huge area and to pose a threat to millions of people. This particular ground forms such an urgent need for coordinated international legal cooperation in the field of assistance in the event of epidemics and pandemics in a particular state.

International legal co-operation in the field of health has been emerging directly from the provision of assistance in combatting epidemics. Proof of that is the adoption of the 1851 International Sanitary Convention and the International Charter quarantine on The International Sanitary Conference. This was followed by the creation in 1907 in Paris of the International Office of Public Hygiene — a permanent international organization which mission was «collection of data and information of the member states of facts and documents of a general nature relating to public health, especially for such infectious diseases such as ebola, cholera, plague and yellow fever, as well as the collection and dissemination of information on measures of combatting these diseases.» The purpose of the International Health Regulations of 2005 is to prevent the international spread of epidemics with a variety of preventive and control measures at the same time without creating any barriers to international travel, transportation and trade, they are meant to reduce the risk of the spread of epidemics in international airports, ports and ground transportation hubs.

Global Health Agenda is determined by the agreements achieved on the international level. In September 2000, the United Nations Millennium Declaration charged the states responsible for a global partnership to reduce poverty, improve health care, human rights and gender equality. Commitment to achieving the Millennium Development Goals has been seen by both rich and poor countries. Special Session of the United Nations Program on HIV / AIDS has prominently set combatting the infectious diseases that are seen as a threat to global security, on the first place.

International legal co-operation in the field of assistance in the event of epidemics and pandemics faces the need for regulation of the expansion of an access to medical and diagnostic tools, various preventive technologies, [Convention] — Mode access to the resource: Access to essential medicines is a recognized part of the right to health.

Fundamental questions for debate:

1. To what extent is the existing international law framework effective in control of infectious diseases in cases of outbreaks?
2. Is there need for a treaty framework as an effective means of committing states to invest in sustainable public health care systems?

3. Is there need for review of possible policy gaps and national legislation to effectively control the spread of infectious diseases?
4. How do we enhance the effectiveness of international cooperation in the fight against epidemics posing a global threat?
5. How do we ensure joint global coordination and its legal regulation in assisting states in prevention and combatting of infectious diseases?

Розділ VII

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА І ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОВИЗНАВСТВА

ВИПНЯКОВ О. К.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
доктор юридичних наук, професор

НАДНАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН

Наднаціональність — термін, який має різні характеристики у правовій доктрині. Він застосовується, зокрема, щодо деяких міждержавних утворень та їх органів та пов'язується з певними ознаками. Так, наднаціональними йменують міждержавні угруповання інтеграційного характеру, оскільки на відміну від традиційних міжнародних організацій учасники передають їм деякі свої державні функції, причому останні набувають спільного характеру та здійснюються знов-таки створеними спільно автономними владними органами.

У теоретичній юриспруденції був у цілому визначений ряд ознак наднаціонального правопорядку *suígeneris*: 1) регулювання у важливій сфері у спільних інтересах держав-членів; 2) незалежність органів регулювання від інструкцій з боку держав; 3) прямий вплив на індивідів; 4) прийняття рішень більшістю; 5) обмеження функцій та компетенції наднаціональних органів порівняно з державою; 6) виконання органом регулювання квазі-законодавчої функції; 7) обов'язковість рішень органу регулювання для держав-учасниць; 8) винесення рішень проти бажання держав-членів; 9) створення юрисдикції всередині угруповання задля обслуговування «наднаціонального права», та інші ознаки. При цьому з ознак іноді виділяють вирішальні (наприклад, обов'язковість рішень, передача частини національного суверенітету, прямий вплив на індивідів та автоматичний вступ рішень у дію, прийняття рішень більшістю, незалежність наднаціональних органів та імунітет їх чинників від своїх держав, відсутність в них імперативного мандату та ін.), арешту вважають факультативними (наприклад, наявність окремого юрисдикційного органу). Є й виключно вузькі підходи, які відзначають, наприклад, тільки такі ознаки як трансфер владних повноважень, обов'язковість рішень органу регулювання, прийняття рішень

більшістю голосів. Так, головною характерною рисою наднаціональних організацій вважається пряма статутна дія їх правових актів на національні правові акти їх членів.

У сучасний період до ознак наднаціональної організації прилічують трансформацію права організації у внутрішнє право держав-членів; здійснення цього права органом, який не є підконтрольним державам-членам; вилучення відповідних питань з відання держав; неподставницький характер діяльності чиновників організації; прийняття рішень більшістю шляхом пропорційного (зваженого) голосування, але без представництва держав-членів. За іншою версією до таких ознак належать, зокрема: право організації згідно з її статутом на втручання у питання, що належать до внутрішньої компетенції держав; наявність повноважень на створення обов'язкових для країн-членів (учасників) правил та механізмів контролю та здійснення цих повноважень неподставницькими органами; право зобов'язувати та уповноважувати юридичних та фізичних осіб. Сформульовано й інші реєстри ознак.

Наднаціональне право сучасного періоду — це, перш за все, відображення процесів глобалізації та регіоналізації, які є свого роду оборотною стороною медалі, коли «глобальне право» та «регіональне право» відображають масштаб регулювання, а «наднаціональність» як позадержавний владний елемент відображає співвідношення з державним суверенітетом.

Частіше за все наднаціональне право проявляється в інтеграційних процесах, де воно функціонує поряд з інтеграційним правом, створюючи свого роду симбіоз. Співвідношення наднаціонального права з інтеграційним правом виглядає як взаємне часткове охоплення, — в тій зоні, де ці обидва правові феномени співпадають, створюється режим наднаціонального інтеграційного права. При цьому інтеграційний елемент відображається метою, предметом та методом правового регулювання, тоді як наднаціональним елементом виступає владна компетенція, хоча й надана ззовні та обмежена.

Наднаціональне право базується на міжнародному праві та формується через рішення організацій та їх владних органів, створених за допомогою інструментів міжнародного права, перш за все договірних. Наднаціональне право є похідним відносно міжнародних договорів про створення наднаціональних організацій і, отже, є договірним у своїй основі. Разом з тим, як таке воно є недоговірним, бо створюється через особливі недоговірні інструменти — акти автономних владних органів, сформованих учасниками відповідних міжнародних договорів.

Засадничим принципом наднаціонального права виступає принцип верховенства права, — саме він обумовлює наддержавний вимір правового регулювання та незалежність останнього від національно-державних кордонів та національно-державного правового поля, — тим більше, коли йдеться про загальнолюдські цінності, про людину (а не

про громадянина як державну компоненту) як суб'єкта права, що розглядається у поза- національному, глобальному вимірі (при тому, що термін «людина» є як такий за своєю сутністю «наднаціональним» та «наддержавним»).

Наднаціональне право створюється за рахунок державного суверенітету та трансферу компетенції, але наднаціональні структури- емітенти цього права суверенітету не набувають. На відміну від «класичних» міжнародних (міжурядових) організацій наднаціональна організація не має власної компетенції, — остання цілковито складається з «давальницької» компетенції держав-учасниць, які або повністю її віддають (виключна компетенція), або, залишаючи компетенцію з того чи іншого питання за собою, віддають її у дубльованому вигляді як додаткову (субсидіарна компетенція).

ХАРИТОНОВ Є. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідуючий кафедрою цивільного права,
доктор юридичних наук, професор

ПРИНЦИПИ АДАПТАЦІЇ

Підписання угоди про асоціацію України з ЄС зумовлює правову адаптацію до умов внутрішнього ринку останнього. Тому потреба у дослідженнях у цій галузі зростає. Зокрема, важливими є питання визначення засад правової адаптації до умов внутрішнього ринку ЄС, принципів, що мають бути враховані при цьому. Його вирішенню має сприяти Draft Common Frame of Reference (DCFR) — науковий «Проект загальної довідкової схеми» — «Принципів, Дефініцій і Модельних Правил Європейського приватного права» (Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. Vol. I — VI. Munich, 2009), за допомогою якого планується вирішити низку методологічно важливих питань.

Головним у ідеї DCFR є відмова від прямого (позитивного) регулювання відносин у приватноправовій сфері. Натомість, DCFR розглядається як проект, що може надати ідеям європейського приватного права нове підґрунтя, що підвищує взаєморозуміння і сприяє колективному обговоренню проблем приватного права у Європі.

DCFR акцентує увагу не на визначенні поняття принципів права, встановленні їхнього кола тощо, а починають із застереження щодо

можливості різного використання терміну «принципи». Зокрема, зазначається, що у цьому контексті він використовується як синонім виразу «норми, що не мають юридичної сили закону». З такого погляду можна сказати, що DCFR складається з принципів та визначень. Він близький за своєю природою до інших документів, де використовується термін «принципи». Разом із тим, терміном «принципи» можна описати ті норми, що мають більш загальну юридичну природу, такі як свобода договору чи добросовісність. З цієї точки зору модельні норми DCFR включають у себе принципи (Кристиан фон Бар, Ерік Клив, Паул Варул. Предисловие //Модельные правила европейского частного права. — М.: Статут, 2013. — С.17–18).

У DCFR розрізняються принципи базові та пріоритетні. З погляду визначення методології правової адаптації до умов внутрішнього ринку ЄС зазначена диференціація важлива тим, що таким шляхом визначаються головні напрямки згаданої адаптації. «Базовими» вважаються принципи, що мають забезпечити досягнення найбільш загальних цілей DCFR. У якості таких пропонуються принципи свободи, безпеки, справедливості та ефективності (з припущенням, що ними охоплюється також принципи договірної лояльності, співробітництва тощо). Визначення «пріоритетних принципів» DCFR не містить, але дає їхній перелік. Зокрема, до пріоритетних принципів найбільшого політичного значення віднесені захист прав людини, підтримка солідарності й соціальної відповідальності, збереження культурної та мовної різноманітності, захист і поліпшення добробуту, розвиток внутрішнього ринку. При цьому свобода, безпека, справедливість та ефективність, виконуючи подвійну роль, також виступають у якості пріоритетних принципів.

«Пріоритетним з пріоритетних» можна вважати принцип захисту прав людини, якому присвячується ст. I. — 1:102(2) DCFR. Згідно з цим принципом модельні норми мають тлумачитися у контексті будь-яких застосовних засобів, котрі гарантують права та фундаментальні свободи людини. Цей пріоритетний принцип відображений також і у змісті окремих модельних норм, особливо у нормах про заборону дискримінації, про недоговірну відповідальність та ін.

Цікавим є надання пріоритетності принципу підтримки солідарності й соціальної відповідальності, котрий, зазвичай, розглядають як функцію публічного права. Такий підхід можна пояснити розширювальним тлумаченням принципів лояльності і безпеки договору, що дозволяє залучити у сферу договірного регулювання більш широке коло відносин.

Практично важливим є принцип збереження культурної та мовної різноманітності, котрий є своєрідною відповіддю опонентам євроінтеграції, які страхають втратою національної культурної ідентичності тощо, а також науковцям, котрі розглядають євроінтеграцію з суто прагматичних позицій створення глобальної конкуренції у системі «ЄС

проти США» (Братимов О. В., Горский Ю. М., Делягин М. Г., Коваленко А. А. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. — М.: ИНФРА-М, 2000. — С. 157—214). У зв'язку з цим варто відзначити гнучку позицію DCFR: з одного боку, визнається, що у плюралістичному світі, такому як Європа, збереження культурного та мовного розмаїття є умовою самого існування Співтовариства. Разом із тим, враховується, що там, де людське життя має не тільки культурний, але й функціональний зміст, цей принцип може вступати у колізію з принципами солідарності, захисту й поліпшення добробуту, а також розвитку внутрішнього ринку (прикладом чого, власне, слугує й приватне право).

Врахування зазначених колізій зумовило компромісне вирішення цієї проблеми, яке виражається в тому, що поряд із включенням в норми деяких проявів принципу збереження культурної та мовної різноманітності, у ньому відчувається і певне занепокоєння існуванням можливості шкідливого впливу на внутрішній ринок (і, як наслідок, на добробут європейський громадян та підприємців) надмірної різноманітності систем договірних прав. У цьому сенсі, мету DCFR вбачають у керівництві для законодавця, завдяки якому сенс європейського законодавства можна зробити зрозумілим для людей, які отримали юридичну освіту в умовах різних правопорядків. Значення згаданого занепокоєння стає більш зрозумілим, коли врахувати, що принцип захисту та поліпшення добробуту громадян і підприємців (і доповнюючий його принцип плавного розвитку внутрішнього ринку) розглядається як такий, що охоплює усі або майже усі інші принципи. Бо, як підкреслюють автори Проекту, з нього випливає кінцева мета і сенс існування DCFR. Якщо DCFR не допоможе поліпшити добробут громадян і підприємців у Європі — нехай опосередковано, нехай незначно, нехай по трохи, — Проект зазнає невдачі (Кристиан фон Бар, Ерик Клив, Паул Варул. Предисловие // Модельные правила европейского частного права. — М.: Статут, 2013. — С. 23, 25).

Оцінюючи в цілому Принципи, вміщені в DCFR, можна зробити висновок, що саме ними визначаються методологічні засади правової адаптації до умов внутрішнього ринку ЄС.

ВАСИЛЕНКО М. Д.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
доктор фізико-математичних, доктор юридичних наук, професор

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА РОЗВИТОК ТЕХНОПАРКІВ І ТЕХНОПОЛІСІВ В ЄС: КРИТИКО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД

Розвиток науково-дослідної сфери і зміцнення інноваційного потенціалу входять до числа основних політичних і економічних пріоритетів країн-членів ЄС. Проте ефективність національних політик інноваційного і технологічного розвитку окремих країн все ж таки до кінця не забезпечує зростання показників інноваційного розвитку на рівні Союзу в цілому. При цьому науково-технічна та інноваційна діяльність в ЄС поступається ефективності такої діяльності у деяких інших країнах через розбіжність національних політик щодо науково-технологічних досліджень та інновацій у різних державах-членах ЄС, а також через недостатність зусиль щодо розвитку і впровадження інновацій на кінцевих стадіях процесу. Тому спільна політика є вкрай важливою для європейської інтеграції. Метою науково-технічної та інноваційної політики ЄС є координування національних політик щодо дослідної і інноваційної діяльності, а також визначення та втілення у життя дослідницьких програм, які відповідають інтересам ЄС; наукоємних програм, які потребують великого ринку, враховують інтереси всіх держав-членів і вимагають таких технічних та людських ресурсів, яких держави-члени не можуть надати самостійно. На світовому рівні лише скоординована інноваційна діяльність держав-членів може дозволити ЄС відігравати провідну роль у широкопрофільних міжнародних програмах, зокрема присвячених нинішнім глобальним змінам. В ЄС довгий час панувала помилкова думка, що науково-технічна діяльність (НДР і НДДКР) еквівалентна інноваційній діяльності, що призвело в результаті до значного відставання країн-членів ЄС в цій галузі від США і Японії, хоча на науково-технічну діяльність в ЄС витрачалися і витрачаються дуже значні кошти.

Обговорюються принципи особливості в становленні законодавства ЄС щодо розвитку технологічних (наукових) парків. Так, стратегією «Європа-2020» було визначено основні пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку, серед яких розвиток інновацій, освіти і розбудова цифрового суспільства. Крім фінансової підтримки інновацій, в ЄС існує практика створення спеціальних пільгових територій. Існує декілька категорій територіальних інноваційних структур: регіон науки, технополіс (наукоград), бізнес-інкубатор, інноваційний центр тощо. З різною мірою локалізації, але технологічний (науковий) парк є однією із найбільш поширених інноваційних структур. Основна

ідея технопарків — це комерціалізація наукових досліджень університетських, академічних та інших дослідних центрів, наукова продукція яких з допомогою інноваційних процедур доводиться до промислових та комерційних структур і, як результат, новий продукт реалізується на ринку. На сьогодні в країнах-членах ЄС існує понад 260 технопарків, зокрема, у Великобританії — 46, у Франції — понад 50, у Швеції — 16 і Фінляндії — 17. Створення значної кількості технопарків в ЄС надало значного імпульсу інноваційній активності. Єдиної європейської моделі технополісів і технопарків не існує. Найтипівішими для більшості країн є технологічні парки інкубаторського типу, які часто називають інноваційними центрами, але й вони між собою дуже відрізняються за розмірами, складом фірм-клієнтів, мірою прив'язаності до дослідницьких центрів. У всіх випадках мета створення технопарку полягає у прискоренні реалізації наукових розробок, поживавленні економічної активності, створенні нових робочих місць. З погляду хронології появи технополісів і технопарків, західноєвропейські країни можна розподілити на 3 групи. Перша група країн (до 1980 р.) включає Великобританію, Францію, Бельгію; друга група, де такі структури з'являються пізніше — ФРН, Нідерланди, Швеція, Фінляндія; третя включає технопарки, що стали формуватися лише у кінці 80-х рр. — Швейцарія, Австрія, Норвегія, Іспанія, Португалія, Данія й Італія.

Країни-члени ЄС широко використовують методи прямого і непрямого державного регулювання інноваційної діяльності. Зокрема, у сфері прямого регулювання застосовуються надання субсидій, дотацій, податкових кредитів, безповоротних позик, виділення грантів, організація державних лабораторій, укладення державних контрактів і угод про співпрацю, перерозподіл науково-дослідних ресурсів для зближення науки і промисловості, формування інкубаторів, наукових і технологічних парків. До прямих методів державної підтримки інноваційної діяльності належать програми фінансового стимулювання, пряме інвестування акціонерного капіталу і державних кредитів. Їх, наприклад, широко використовують у Франції. З непрямих заходів використовуються адресні податкові пільги, надання податкових канікул, податкові знижки на реінвестування, зниження базової ставки податку з продажів, прискорення темпів амортизації будівель і устаткування, зменшення оподаткування при отриманні кредиту, зниження податків на дивіденди, зменшення оподаткування нерезидентів, пайову участь у фінансуванні великих проектів, безоплатна передача або надання на пільгових умовах державного майна або землі для організації інноваційних підприємств, стимулювання венчурного фінансування і надання державних гарантій.

Світовий досвід свідчить про високу ефективність технопарків як центрів інноваційного бізнесу. Їхня діяльність істотно вплинула на структуру і конкурентоспроможність національних високотехнологічних

галузей. Стратегія побудови ефективного інноваційного механізму в Україні повинна враховувати світовий досвід створення і результати діяльності технопарків як прогресивних інноваційних структур. Вони мають великі можливості для доведення до практичного використання наукових винаходів і введення готової продукції як на внутрішній, так і на зовнішній ринок.

Таким чином, ЄС визнав провідну роль науково-дослідної діяльності та технологічного розвитку в багатьох сферах, особливо в галузях ядерної та телекомунікаційних технологій, біохімії. Розвиток нових концепцій, серед яких інноваційні підходи до інтегрування нових технологій, допомагають виробити стратегічне бачення інноваційної діяльності в усіх промислових секторах відповідно до потреб часу. Водночас, інноваційна діяльність в країнах-членах ЄС є різноманітною і керується інститутами ЄС відповідно до їх законодавчих рішень. При цьому зберігається національне бачення питання з урахуванням посиленої співпраці і диференціації в країнах-членах.

АНЦУПОВА Т. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
доктор юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Судова правотворчість Європейського суду з прав людини, насамперед, пов'язана з тлумаченням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Але дуже часто, особливо при розгляді провідних справ, Суд посилається на інші джерела міжнародного права і договори Ради Європи. До речі, у червні 2011 р. науковий відділ Суду підготував доповідь «Використання договорів Ради Європи в прецедентному праві Європейського суду з прав людини», в якій зазначено, що 56 різних договорів Ради Європи згадувалися в рішеннях Європейського суду з прав людини. Серед них найбільша кількість посилань зроблена на Європейську соціальну хартію 1961р. та Європейську соціальну хартію (переглянуту) 1996р.

Розглядаючи судову правотворчість як невід'ємну частину процесу в Європейському суді з прав людини, спробуємо виділити її специфічні характеристики.

1. Правотворчість в Європейському суді з прав людини не врегульована ні правилами Регламенту Суду, ані іншими нормами права Ради

Європи. Вона здійснюється на основі загальних і спеціальних принципів права Ради Європи, насамперед принципів тлумачення Конвенції та принципу свободи суддівського розсуду (*the margin of appreciation*). Однак відсутність і об'єктивна неможливість чіткої регламентації судової правотворчості не означає, що відсутня її методологія.

2. Питання методології судової правотворчості, зокрема, досліджував С. В. Шевчук. Посилаючись на М. Куїна (М. Quinn), він зазначає, що «відмінність між *ratio decidendi* і *obiter dicta* має непересічне значення для розуміння методології судової правотворчості, а особливо для *stare decisis*». Автор також виділив три основні методи визначення *ratio decidendi*: на основі «матеріальних фактів», або методу Гудхарта; на основі виявлення наступного рішення, в якому суд, застосовуючи прецедент, прямо вкаже на *ratio decidendi*; та на основі методу Уембо (метод інверсії) (Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. — 2-е вид. — К. : Реферат, 2010. — С. 365). Методи визначення *ratio decidendi*, на нашу думку, можуть застосовуватись як у процесі судової правотворчості, так і в процесі правореалізації.

Інше питання — методологія створення *ratio decidendi* і *obiter dicta*. Питання настільки складне, що варто було б присвятити йому окреме дисертаційне дослідження. На нашу думку, часто конструкція статей Конвенції передбачає певну послідовність розгляду справи і відповідну послідовність аргументації рішення у справі. Наприклад, конструкція ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, при розгляді питання про її порушення спочатку передбачає аналіз, чи був при здійсненні втручання в право на повагу особистого життя (за умови висновку про наявність власне втручання) дотриманий національний закон, а якщо так, то чи мало втручання допустиму мету, за наявності якої вона аналізується на предмет дотримання балансу між інтересами особистості й суспільства, тобто розглядається питання про те, чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві для досягнення відповідної мети. Але це тільки один приклад з багатьох можливих підходів і методів, які можуть складати методологію створення мотивувальної частини рішень Європейського суду з прав людини.

2. Для правотворчості, яку здійснює Європейський суд з прав людини, неможливо визначити окрему стадію судового процесу. Правотворчість супроводжує розгляд справи аж до складання остаточного тексту рішення. При цьому судова правотворчість здійснюється поетапно. По-перше, необхідно виявити ступінь урегульованості та правової визначеності певних правових питань нормами Конвенції та прецедентного права Суду, тобто знайти правову основу для прийняття рішення. На цьому етапі судді можуть стояти перед вибором між декількома юридично можливими варіантами, жодний з яких не є в даному конкретному разі допустимим і правильним. По-друге, якщо ці питання не врегульовані, врегульовані частково або є певна колізія між нормами

або принципами, які могли б скласти правову основу рішення, необхідно визначити межі суддівського розсуду в залежності від наявності або відсутності загальноєвропейського консенсусу з предмета спору. Третім етапом, напевно, є найскладніша частина правотворчого процесу — пошук і надання правової аргументації, яка приведе до єдино правильного і справедливого вирішення спору. Підкреслимо, що надання суддями окремих думок до рішення Суду може свідчити про те, що їх аргументація не співпадає з аргументацією більшості суддів повністю або частково (але це не завжди означає, що не співпадають й висновки).

3. Складання окремої думки суддів безумовно є складовою частиною правотворчого процесу в Європейському суді з прав людини. Результати індивідуальної або колегіальної правотворчості суддів можна вважати *opinion juris* (або доктринальним тлумаченням Конвенції), але деякі представники вітчизняної міжнародно-правової науки мають й інші пропозиції. Наприклад, у монографічному дослідженні В. П. Кононенка, автор зауважує, що окремі думки, які співпадають і не співпадають з думкою більшості і не входять до *ratio decidendi* рішення можна розглядати як рівнозначні *obiter dicta* (Кононенко В. П. Судебный прецедент в международном и национальном праве : монография / В. П. Кононенко ; под. ред. Л. Д. Тимченко. — О. : Фенікс, 2013, С. 432–433). На нашу думку, в силу існування декількох підходів до відокремлення (визначення) *obiter dicta* і його співвідношення не тільки з мотивувальною, а й з результативною частиною рішення, а також враховуючи, що окремі думки — це думки меншості суддів напевно, вони не можуть вважатись *obiter dicta*. Додаткового дослідження, на нашу думку, потребує питання щодо статусу думок, які співпадають з рішенням Суду та які не співпадають з ним. Обґрунтовані окремі думки можуть бути достатньо переконливими і, з часом, завдяки їх цитуванню у мотивувальній частині наступних рішень Суду, який, таким чином, переглянувши свої підходи до вирішення аналогічного правового питання — можуть отримувати прецедентне значення *ratio decidendi*. Таким чином, окремі думки призначені не стільки сторонам спору, скільки суддям, які при розгляді аналогічних справ можуть урахувувати або навіть підтримувати позицію, надану в таких окремих думках.

4. Правотворчість не є обов'язковою складовою розгляду кожної справи в Європейському суді з прав людини. Зважаючи на кількість «справ-клонів», що надходять до Європейського суду з прав людини, переважна їх більшість вирішується згідно до спрощеного порядку розгляду.

5. Правотворчість Європейського суду з прав людини обов'язково має місце при розгляді провідних справ та справ про порушення, які Суд розглядає вперше (не маючи усталеного прецедентного права з правових питань, зазначених в заяві).

БЕХРУЗ Х.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
профессор кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения,
доктор юридических наук, профессор

СРАВНИТЕЛЬНОЕ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО: СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЙ РАКУРС

Словосочетание «сравнительное международное право», несмотря на его неоднозначное восприятие исследователями, представляет собой нечто иное, чем просто взаимодействие международного права и сравнительного правоведения. Взаимодействие сравнительного правоведения и международного права в контексте современных международных отношений сводятся к нескольким важнейшим и наиболее значимым направлениям.

— Право в настоящее время переживает фазу активного развития, поскольку новый век сопровождается активными трансформационными процессами во всех сферах. Происходят качественные изменения сущностных и содержательных характеристик многих правовых явлений, в том числе правовых систем.

Правовое бытие в современных условиях становится многоуровневым: национальное право, региональное право и международное право дополняются универсальным (транснациональным) правом. Функционирование данных институциональных и нормативных механизмов, носящих национальный и наднациональный характер, невозможно без соответствующей правовой регламентации. Универсальное (мировое) право, о котором мечтали организаторы I Международного Конгресса сравнительного права в 1900 г., в современных условиях фигурирует как конгломерат данных правовых массивов.

Это ставит перед юридической наукой новые задачи, связанные с поиском ответов на вопрос о дальнейшей судьбе многих правовых явлений. В частности, как создать условия для правовых решений, связанных с нынешним уровнем интеграционных тенденций с учетом особенностей традиционной догмы права; как использовать сложившиеся демократические институты государственной власти в условиях кризиса суверенитета государства и формирования наднациональных механизмов, и многие другие.

— Диалектика и динамика взаимопроникновения различных элементов данных правовых массивов — современное направление исследований, как сравнительного правоведения, так и международного права. В этих условиях сравнительное правоведение выступает современной сферой научных знаний, решающей задачи существования и развития права и государства в национальном, региональном, международном и наднациональном измерениях, когда динамика и темпы

развития социальной жизни, многообразие культур и индивидуальная их самобытность обуславливают формирование новых требований к функциональному назначению правовой системы.

Итак, сравнительное правоведение способствует формированию новой правовой теории путем создания категорий и понятий общего применения. Оно также дает ответ на вопрос о целесообразности или нецелесообразности правовой трансплантации в рамках правовой аккультурации.

— Задача современной юридической науки заключается в формировании нового правового мышления, которое станет основой для современной правовой практики, требующей от правоприменителей навыков юридической деятельности, учитывающей интегративный характер правовых массивов, а также умение работать в рамках различных правовых систем.

Современное профессиональное правовое мышление предполагает выход за рамки национального права и учет правовых принципов и правовых положений наднациональных правовых массивов. Представляется, что именно сравнительное правоведение способно во взаимодействии с международным правом и теорией права обеспечить формирование такого уровня профессионального мышления.

— Концептуальное осмысление понятия регионального права также еще находится на повестке дня. Региональное право как особая разновидность международного права все сильнее включает в сферу правового регулирования отношений между государствами отдельного региона с учетом их особенности. Сравнительно-правовые исследования в данной сфере способствуют адекватному осмыслению данных сложных теоретико-правовых проблем и укреплению региональных правовых пространств, базирующихся на региональном праве. Именно региональное право является мягкой и эффективной формой унификации и гармонизации законодательства с учетом особенностей различных регионов.

Резюмируя сказанное, следует отметить, что сравнительное международное право можно рассматривать как новое качество, новый уровень взаимодействия таких важнейших юридических наук, как международное право и сравнительное правоведение. Кризис в международных отношениях, который непосредственно отражается на международном праве, ставит перед ним сложную задачу по его преодолению. Наука международного права, как одна из зрелых юридических наук, стремится к разрешению данных непростых задач. Как представляется, эффективность и быстрота их решения напрямую зависит от ее взаимодействия с другими юридическими науками, в частности со сравнительным правоведением. Сегодня сравнительному правоведению принадлежит роль связующего звена между классическим национальным и международным правом, что в значительной мере способствует пересмотру

устоявшихся стереотипов, формированию нового взгляда на казавшиеся незыблемыми нормы и постулаты. Сравнительное правоведение может помочь науке современного международного права найти баланс между динамикой и статикой общественного развития, что необходимо для формирования принципов и норм, требующих общего признания и общей для всех субъектов международного права значимости.

ДАМИРЛИ М. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
профессор кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения,
доктор юридических наук, профессор

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

При проведении сравнительно-правового исследования, как и любого компаративистского исследования, компаративиста поджидают серьезные методологические проблемы. Впрочем, с ними можно сталкиваться на протяжении всего исследования: от начальной стадии до его завершения. Однако эти проблемы чаще всего связаны с выбором объекта исследования, его всесторонним анализом и интерпретацией полученных результатов.

Среди таких проблем необходимо особо выделить следующие:

- 1) проблема сравнимости/несравнимости;
- 2) проблема эквивалентности;
- 3) проблема универсальности;
- 4) проблема дополнительности объема и содержания (дилемма «ка-зусы vs. параметры»);
- 5) проблема оценочной интерпретации и обеспечения при этом ценностной нейтральности.

Каждый из вышеперечисленных методологических проблем заслуживает отдельного рассмотрения. К тому же, эти проблемы часто выглядят по-разному по отношению к различным предметам исследования. При этом в центре внимания также будут находиться соответствующие исследовательские стратегии и правила для решения или частичной нейтрализации обозначенных проблем.

1. Проблема сравнимости/несравнимости. Суть данной проблемы заключается в том, что сравнение не может быть применено к любым явлениям: привлечение к сравнительному анализу не поддающих сравнению объектов изначально делает такой анализ безрезультативным. Задача при этом состоит в отборе действительно сравниваемых единиц

анализа (объектов сравнения) — правовых систем или принадлежащих к ним правовых явлений.

Разрешение обозначенной проблемы возможно с помощью определенных принципов и условий, позволяющих производить оценку возможности сравнения. В частности, таковыми являются принципы: функциональной эквивалентности (согласно которому сравниваемыми являются объекты, выполняющие одни и те же функции и задачи), однопорядковости (согласно которому сравниваемыми являются объекты, относящиеся к одному уровню и виду), однотипности (согласно которому сравниваемыми являются объекты одного и того же типа). Условием возможности сравнения выступает наличие сходств или различий, либо и сходства и различия.

Особыми случаями проблем сравнимости, связанных с понятиями, выступают проблемы эквивалентности и универсальности, преодоление которых также является способом разрешения проблемы сравнимости.

2. Проблема эквивалентности. Как известно, в разных правовых системах одни и те же понятия могут иметь разные смыслы или, наоборот, разные предметы и явления могут выражаться одинаковыми понятиями. Проблема в данном случае заключается в достижении эквивалентности, т. е. равноценности и равнозначности понятий и процедур, используемых в сравнительно-правовых исследованиях. Такая же проблема возникает в связи с социокультурными контекстами сравниваемых правовых систем.

Различаются концептуальная эквивалентность — взаимосоответствия значения понятий в различных правовых системах; лингвистическая эквивалентность, затрагивающая лексический и грамматический смыслы понятий; эквивалентность юридической техники; эквивалентность социокультурного контекста и т. д.

Для преодоления данной проблемы рекомендуется выбирать необходимые и выверенные операциональные понятия и соблюдать правила функциональной эквивалентности, использовать процедуры обратного перевода понятий и их предварительного зондирования.

3. Проблема универсальности. Суть данной проблемы заключается в том, что используемые универсальные (общие) понятия не всегда отражают содержание правовых явлений и процессов при их применении к различным правовым системам. В исследовательской практике часто бывает так, что полученные при изучении группы правовых систем теоретические обобщения невозможно распространить на все правовые системы. Например, понятие «правовой обычай» почти во всех общетеоретических работах определяется через такой признак как «государственная санкционированность». Тогда как в правовых системах традиционного обычного права для правового обычая не характерен такой признак. Значит, существующие определения понятия

«правовой обычай», которые разработаны на основе изучения лишь западных правовых систем, не могут быть распространены на правовые системы традиционного обычного права, ибо не отражают реальное содержание явления под названием «правовой обычай» в этих системах.

Для решения данной проблемы в сравнительно-политологической литературе предложено соблюдение меры абстрагирования на разных уровнях концептуализации («лестница абстракции»): низший уровень соответствует описательной концептуализации при переходе в исследовании от одной страны к другой; средний уровень — общим концептуализациям и таксономиям, полученным при сравнении относительно однородных регионов; высший уровень — универсальным концептуализациям, полученным при глобальном сравнении стран с различными культурными контекстами (Sartori G. Concept Misformation in Comparative Politics // The American Political Science Review. — 1970. — Vol. 64. — № 4. — P. 1043–1045).

4. Проблема дополнительности объема и содержания. Суть проблемы заключается в том, что при увеличении объема (количества единиц анализа) получаемое знание в содержательном плане оказывается приблизительным и бедным, другими словами, невозможно одновременно расширить объем, т. е. увеличить количество единиц анализа и сосредоточиться на подробностях их анализа.

Эта методологическая проблема в компаративистской литературе получила название дилеммы *«казусы vs. параметры»*, которая имеет как минимум две версии: *«слишком много казусов — слишком мало переменных»* и *«слишком много переменных — слишком мало казусов»*. В первом случае увеличение (максимизация) объема ведет к сокращению (минимизации) содержания. Во втором случае, наоборот, увеличение (максимизации) содержания приводит к уменьшению (минимизации) объема. Иначе говоря, чем уже круг охватываемых явлений, тем богаче и содержательней результаты сравнения или наоборот. Тем самым возникает разрыв между объемом и содержанием исследования.

Как преодолеть указанный разрыв? Возможно ли одновременно сохранить достоинства масштабности сравнения и при этом ограничить содержательную редукцию? Как обеспечить баланс между объемом и содержанием?

Представляется, что эти задачи способны решить *институционально-ориентированный сравнительно-правовой подход и принцип разумного ограничения*. Институционально-ориентированный сравнительно-правовой подход позволяет добиться ограничения числа казусов до максимально релевантных, а числа переменных до минимально достаточных. Данный подход предполагает проведение сравнения на микроуровне — на уровне отдельных правовых явлений с охватом значительной группы правовых систем. Согласно принципу разумного ограничения,

или число казусов, или число переменных, либо и то и другое должны сужаться (сокращаться) до разумных пределов.

Для ограничения числа правовых систем следует, на мой взгляд, концентрироваться на тех из них, которые представляют интерес с точки зрения изучаемой проблемы, а переменных — на ключевых из них. При этом, хотя и ограничен исследователь языковой подготовкой, временем, эмпирическими данными, выбор зависит несколько от этих факторов, сколько от целей и задач исследования.

5. Проблема оценочной интерпретации и обеспечения при этом ценностной нейтральности. Как и всякое гуманитарное познание, сравнительно-правовое познание немыслимо без аксиологического момента, без критической оценки результатов познания. К тому же, существует множество смыслов одного и того же правового феномена. Даже само право является конструктом, имеющим различный смысл в различных социокультурных контекстах. Поэтому проблема оценочной интерпретации в сравнительно-правовом познании проявляет себя с особой остротой.

Суть данной проблемы состоит в том, что при проведении сравнительно-правового исследования компаративист непременно оценивает сравниваемые правовые явления, т. е. оценочная интерпретация является неизбежной и при этом невозможно полностью исключить ценностную склонность исследователя и достигнуть ценностной нейтральности.

Влияние ценностных ориентаций исследователя проявляет себя, начиная с выбора объекта и предмета исследования, исходных переменных и концептов до заключительного этапа сравнительного исследования. Но для завершающего этапа это влияние является центральным. В зависимости от выбранных исследователем ориентиров могут значительно искажаться полученные эмпирические данные, изменяться теоретические результаты, что может привести к неточности в выводах.

Для разрешения или хотя бы смягчения, частичной нейтрализации этой проблемы рекомендуется широкое применение диалогического подхода, методологических наработок герменевтики, понимающих процедур, строгое соблюдение требований принципов беспристрастности, непредвзятости и контекстуального подхода. Принципы беспристрастности и непредвзятости требуют от исследователя-компаративиста непредвзято придерживаться фактов, избегать одностороннего подхода, «брать в скобки» свое собственное мнение, преодолеть свою личную заинтересованность. Жесткими стандартами контекстуального подхода являются: невозможность понимания правовых явлений вне социокультурного контекста, неправомерность вырывания предмета исследования из окружающей среды, определение связи, соединяющие его с окружающей обстановкой. Этот подход предполагает также применение контекстуального сравнения.

АКИМЕНКО Ю. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
кандидат юридичних наук

ПРИНЦИПИ ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВА ЄС — ОРІЄНТИР ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Правопорядки сучасних західноєвропейських держав — результат багатовікового історичного процесу, що супроводжувався взаємопроникненням культур різних народів, які населяли Західну Європу. На сучасному етапі особливе місце в цьому процесі належить «Принципам Європейського контрактного права» (англ. the Principles of European Contract Law) — «загальному ядру Європейського контрактного права», які були створені за результатами майже 20-річної роботи академічних юристів. Однак головне призначення Європейських Принципів не правотворчість, а уніфікація та гармонізація, забезпечення максимальної гнучкості закріплених норм внутрішньодержавного і міждержавного контрактного права, і таким чином прискорення вдосконалення договірної системи права ЄС. Принципи є результатом роботи професорів і практикуючих юристів різних країн ЄС і являють собою синтез найкращих рішень конкретних правових завдань («best practices»), узятих з різних правових систем. При цьому даний документ не випробував на собі впливу політичних інтересів окремої країни, але був підготовлений відповідно потреб торговельного обороту як такого.

«Принципи європейського контрактного права» представляють собою приватну ініціативу, і внаслідок цього вони не є ні національним, ні наднаціональним, ні міжнародним правом. Однак це не означає, що положення Принципів не мають юридичної сили. Стаття 1 Принципів вказує, що вони призначені для застосування в якості загальних правил договірної системи права Європейського Союзу, і що вони застосовуються в разі, якщо сторони погодилися врегулювати договір «загальними принципами права», «*lex mercatoria*» або подібними нормами, або не обрали іншу систему або правила законодавства для врегулювання їхнього договору. Таким чином, Принципи мають статус «м'якого закону» («soft law»), що є загальним поняттям для всіх видів норм, дотримання яких не забезпечується примусово від імені держави, але вони розглядаються в якості цілей, які повинні бути досягнуті.

Ключовим елементом успішної інтеграції України до ЄС є досягнення певного рівня узгодженості законодавства нашої країни з правовими нормами Євросоюзу. Натомість сучасний стан договірної системи права України характеризується розбіжністю та суперечливістю, які існують у положеннях Цивільного та Господарського кодексів та інших актів

законодавства у регулюванні договірних відносин, що, в свою чергу, негативно відображаються на практиці його застосування. Економічні інтеграційні процеси потребують відповідної правової інтеграції, зокрема, поступового наближення правового забезпечення майнових відносин товарного характеру в Україні до умов внутрішнього ринку ЄС, до правових засад і принципів, що діють на цьому ринку, з метою досягнення гармонізації, а також уніфікації в деяких галузях.

Аналіз останніх тенденцій реформування торговельного та цивільного законодавства країн ЄС свідчить про те, що Принципи використовуються в якості «моделі» для вдосконалення внутрішнього законодавства європейських держав, що підтверджує тенденцію випереджаючого розвитку торгового права всередині приватного та його впливу на вдосконалення цивільного законодавства.

Принципи Європейського контрактного права містять положення, що суттєво відрізняються від національного законодавства, а тому на сучасному етапі у зв'язку із тим, що перспективною метою української зовнішньої політики є членство України у Європейських Союзах, виникає потреба у розширенні сфери правового регулювання і поглибленні основних концептуальних засад договірного права з урахуванням досвіду цього наддержавного об'єднання.

Стаття 2:101 (2) Принципів передбачає, що «договір не потребує висновку та підтвердженні у письмовій формі. Договір може бути доведений будь-якими засобами, в тому числі і показаннями свідків». Аналогічне правило застосовується до більшості договорів у Англії, Німеччині та Скандинавських країнах, а також було встановлено у ст. 11 Конвенції про міжнародну купівлю-продаж товарів 1980р. і в статті 1.2. Принципів міжнародних комерційних договорів УНІДРУА. У свою чергу стаття 208 ЦК України визначає правочини, які належить вчиняти у письмовій формі: 1) правочини між юридичними особами; 2) правочини між фізичною та юридичною особою; 3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян; 4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма. Так, з одного боку, в регулюванні майнових відносин розширяється свобода волевиявлення у визначенні своїх прав та обов'язків як ознака диспозитивного методу регулювання. Відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦК сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд, крім тих положень, обов'язковість яких для сторін прямо впливає із самого акта законодавства чи його змісту або із суті правовідносин між сторонами. При цьому, звичайно, сторони мають враховувати вимоги ЦК та інших актів законодавства, звичаїв ділового обороту, вимоги розумності, добросовісності та справедливості. В сучасних умовах та розробках європейських вчених, основним критерієм правомірності дій сторін договірного зобов'язання повинен стати

принцип добросовісності, який проявляється через конкретні загальні та спеціальні склади добросовісної поведінки, що в українських правових реаліях поки що не отримав належної уваги.

Стаття 2:210 Принципів встановлює: «якщо сторони в рамках здійснюваної ними професійної діяльності уклали договір і при цьому не оформили його в остаточному виді, і одна зі сторін негайно направляє іншій стороні письмовий документ, що є підтвердженням укладеного договору і містить додаткові або відмітні умови, то такі умови стають частиною договору, якщо тільки дані умови істотно не змінюють договору, або одержувач негайно не відмовляється від їхнього прийняття». Таким чином, положення даної норми визначає необхідність певних дій однієї зі сторін угоди: відправлення письмового документа, що буде містити всі умови, про які домовилися сторони. Натомість передбачається можливість включення в таке підтвердження волі сторін додаткових або відмітних умов.

Також важливим моментом даної норми є негайність письмового підтвердження. Під останньою розуміється відправлення такого письмового підтвердження з плином розумного часу після укладання договору, тобто в термін, достатній для складання такого письмового документа і відправлення його контрагентові (наприклад, час, щоб добратися до офісу, оформити підтвердження і відправити його поштою або факсом). На відміну від Принципів, українське законодавство подібної норми не містить, і в даній ситуації договір буде вважатися укладеним тільки за наявності обох обставин — досягнення сторонами згоди за всіма істотними умовами, і надання договору форми, що передбачена законодавством для даної категорії договорів (або вимагається однією зі сторін).

Відповідно до загального правила всі попередні домовленості сторін із моменту вступу в силу договору втрачають свою дію. Так, п. 2 ст. 2:105 Європейських Принципів встановлює презумпцію, відповідно до якої сторони не розглядають раніше зроблені заяви, гарантії, та інші угоди як частину укладеного договору, у випадку якщо інтеграційне застереження не було обговорено індивідуально. Причому дане правило не може бути будь-яким чином виключене або обмежено. Сутність даної норми полягає не в наданні нікчемності всім попереднім угодам сторін у процесі переговорів (як в українському законодавстві), а в тому, що вони не будуть частиною договору. Такі попередні угоди мають значення при тлумаченні договору, до того ж дане правило не може бути виключено або якимось чином обмежене, крім індивідуально обговореного положення договору (п. 3 ст. 2:105 Принципів). У даному випадку істотно впливає загальний принцип, відповідно до якого при тлумаченні договору варто віддавати перевагу загальному намірові сторін, навіть якщо він відрізняється від буквального значення слів.

На сьогодні Україна належить до тих держав, які через різні причини ще не залучені до числа реальних претендентів на членство у

ЄС. Однак ця обставина повинна ще більше спонукати до гармонізації українського законодавством. Це зумовлюється необхідністю довести членам європейської спільноти реальну готовність України прийняти європейські правові стандарти й розвивати та поширювати цінності Європейського Союзу.

ДЕЛІНСЬКИЙ О. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
кандидат юридичних наук, доцент

**ДОСВІД ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ ЯК ОРІЄНТИР
ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Україна проголосила боротьбу з корупцією одним з основних пріоритетів державної політики, засобом реалізації якої є впровадження законодавства ЄС у сфері боротьби з корупцією до норм національного законодавства з метою дотримання відповідних міжнародних норм у процесі реалізації інтеграційних прагнень.

На наш погляд, Україні не потрібно вигадувати все спочатку, якийсь «свій шлях», пропонується проаналізувати та узяти «на озброєння» найбільш ефективний досвід держав-членів Європейського Союзу. Країни від Словенії до Німеччини роблять одне і те ж для національного процвітання і комфорту громадян — впроваджують особисті та економічні свободи і прибирають всі перешкоди на шляху боротьби з корупцією.

Антикорупційна система Німеччини базується на 10 основних принципах:

1) охороняти державну скарбницю і конкуренцію за допомогою реєстра корупції; 2) створювати стимули для нової етики підприємництва; 3) забороняти посадовим особам, звільненим зі служби за надання протекції, протягом 5 років мати відношення до підприємництва; 4) ліквідувати прогалини в законах; 5) вести санкціонований контроль за телефонними розмовами; 6) врегулювати становище головного свідка допомогою пом'якшення покарання; 7) покращувати кримінальне переслідування шляхом створення центрів з боротьби з корупцією; 8) забезпечувати широку гласність своєї діяльності; 9) створити «телефон довіри»; 10) посилити контроль з метою попередження самозбагачення і зловживання суб'єктивним правом (Schaupesteiner W. Wachstumsbranche Korruption. 2003, p. 132).

Слід зазначити, що для протидії корупції в Німеччині було вжито заходів законодавчого та адміністративного характеру.

У 1997 р. вступив в силу Закон про боротьбу з корупцією з одночасним внесенням змін до Кримінального кодексу (КК) Німеччини. Як організаційно-правова міра міністерствам і федеральним органам управління був представлений пакет документів, який отримав назву «Директива федерального уряду про боротьбу з корупцією в федеральних органах управління». Одночасно з Директивою були розроблені Рекомендації щодо дотримання «Кодексу антикорупційного поведінки». До Рекомендацій додавалося «Керівництво до дії», призначене для керівників, оскільки ефективність заходів впливу та попередження корупції в першу чергу залежить, на думку німецьких законодавців, від керівних осіб державної служби (Шевченко В. Алгоритм выбора: свои и чужие или честные и остальные. 2000, с. 75).

У відповідності з цими документами до державних службовців застосовуються підвищені вимоги та обмеження, пов'язані з державною службою, але вони компенсуються в Німеччині відповідною заробітною платою та іншими виплатами, гарантіями, що забезпечують стабільність робочого місяця і просування по службі, а також гідний рівень життя. Все це сприяє ефективності антикорупційної стратегії ФРН (Руденко С. Досвід європейських антикорупційних органів. 2008, с. 120).

Що стосується України, на нашу думку, треба розпочати з тотальної зміни кадрів в уряді всієї виконавчої влади. Шляхом плавного математичного скорочення кількості державних службовців, більшість цих людей неконкурентоспроможні, а самі механізми прийняття рішень неефективні.

В Україні вже багато років існують дві непересічні паралельної реальності — політики і чиновники з одного боку і корпоративний сектор з іншого. Можна чітко прослідкувати, що саме корпоративний сектор випереджає перших на декілька кроків. Багато хто з представників цього сектору працюють в міжнародних компаніях так само, як їх колеги в Польщі та Франції. Вони націлені на досягнення результату. Ця корпоративна реальність повинна якомога швидше почати перетікати в уряд і органи влади на всіх рівнях. Ці люди не вміють і не хочуть брати хабарі. Їм усім потрібна гідна заробітна плата.

Ріст заробітної плати можна отримати шляхом скорочення апарату. Певні відомства повинні бути повністю скасовані. Окремі служби, наприклад такі, як ДАІ, повинні бути повністю розпущені і набрані знову, з новими людьми і завданнями і меншим штатом. Повинні бути ліквідовані державні компанії, які самі виробляють, формують ціну заказу та здійснюють контроль, наприклад державна компанія «Укравтодор».

Але головне те, щоб прийшли принципово нові люди. щоб у держслужби змінився дух, щоб там стало престижно працювати. Якщо держоргани хочуть бути конкурентними і привабливими на ринку праці,

вони повинні бути конкурентні в зарплатах і своїх компенсаційних пакетах. Питання з топ-менеджерами в уряді, можна вирішити, згідно досвіду деяких іноземних держав, зокрема і ЄС: їх ставки визначаються як дві третини від ставок середньої зарплати найбільш високооплачуваних топ-менеджерів у приватному секторі, яка досліджується маркетинговими компаніями щорічно. На нашу думку, повинна бути запущена програми масового навчання кадрів для держуправління за кордоном. Усі учасники програми навчання мають повернутися і мінімум 5 років відпрацювати в органах центральної або місцевої влади. Також одним із головних чинників у боротьбі з корупцією є незворотність покарання.

Отже, можна зробити висновок, що боротьба з корупцією, це так званий «наріжний камінь» на шляху євроінтеграції нашої країни до ЄС, та взагалі на шляху до розвитку та благополуччя. Реформація органів державної влади є можливим та необхідним заходом на шляху організації протидії корупції в Україні і для цього, нам потрібно правильно і послідовно застосувати досвід, який вже давно впроваджений у Європейському Союзі.

КРЫВЦОВА И. С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения,
кандидат юридических наук, доцент

ОСНОВАНИЯ И СИСТЕМА НАУЧНОЙ ТЕОРИИ: НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕЧАНИЯ

Вопрос о структуре научной теории поднимается также часто как и вопрос о её природе. Но, если на последний вопрос ответы неоднократно звучат в плоскости взаимной конструктивной критики с целью поиска оптимального определения теории, то мнения по поводу структуры научной теории довольно схожи и однотипны, особенно за последние годы. Отсутствие научно-исследовательского ажиотажа относительно системы компонентов научной теории создает ощущение раскрытия алгоритма ее структуры и определения правил построения теории. Однако, анализ специализированной литературы относительно этого вопроса, убеждает нас в обратном. Незаслуженно за рамки предметного поля выносятся поиск основания и системы научной теории. С целью не допустить гносеологической «слепоты» при системно-структурном исследовании научной теории, попытаемся сформулировать некоторые, на наш взгляд, принципиально важные теоретико-методологические замечания.

Содержание научной теории, во-первых, будет зависеть от её авторского понимания, так, по мнению П. Фейерабенда «природа в тот или иной период времени представляет собой наше собственное создание в том смысле, что все свойства, приписываемые ей, сначала были изобретены нами, а затем использованы для упорядочения окружающей среды» (Фейерабэнд П. Избранные труды по методологии науки: Переводы с англ. и нем. / П. Фейерабэнд; Общ. ред. и авт. вступ. ст. И. С. Нарский. — М.: Прогресс, 1986. — С. 31), при этом «теории — это наши собственные изобретения, наши собственные идеи... они не навязываются нам извне, а представляют собой созданные нами инструменты нашего мышления» (Поппер К. Р. Предположения и опровержения: Рост научного знания: Пер. с англ. / К. Р. Поппер. — М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. — С. 198).

Во-вторых, учитывая, что «теория, выдвигаемая учёным, зависит не только от фактов, имеющихся в его распоряжении, но и от традиции, представителем которой он является, от математического аппарата, которым он случайно владеет, от его вкусов, его эстетических взглядов, от мнений его друзей и других элементов, которые существуют не в фактах, а в мышлении теоретика и, следовательно, носят субъективный характер» (Фейерабэнд П. Избранные труды по методологии науки: Переводы с англ. и нем. / П. Фейерабэнд; Общ. ред. и авт. вступ. ст. И. С. Нарский. — М.: Прогресс, 1986. — С. 51), то и структура научной теории — это результат мыслительной деятельности автора-творца теории, следовательно, несёт субъективный отпечаток уникальности.

В-третьих, следует учитывать и объективные условия предопределения содержания научной теории, «теория должна быть в известном смысле «изобразительной», то есть, ... понятия теории должны быть укоренены непосредственно в опыте, они должны что-то «означать» в мире явлений... Пока понятия исходят непосредственно из опыта, как, например, понятия повседневной жизни, они остаются прочно связанными с явлениями и изменяются вместе с ними; они как бы прилегают к природе...» (Гейзенберг В. Шаги за горизонт: Пер. с нем. / В. Гейзенберг / Сост. А. В. Ахутин; Общ. ред. и вступ. ст. Н. Ф. Овчинникова. — М.: Прогресс, 1987. — С. 182). Не стоит забывать о том, что теория — это, своего рода, модель действительности, объясняющая при помощи научного инструментария широкий круг явлений, а значит связь между интеллектуальным представлением — теорией и некоторой областью действительности очевидна. В этом контексте уместны слова А. Эйнштейна: «всегда остаётся неизменным самое существенное требование к любой научной теории — теория должна соответствовать фактам... В конечном счёте только опыт вынесет решающий приговор» (Эйнштейн А. Физика и реальность: Собр. научн. трудов / А. Эйнштейн. — Т. 4. — М.: Наука, 1967. — С. 260).

В-четвертых, правильно подмечено Г. Рузавиным, что в основе правильного понимания природы теории лежит некий принцип отражения, по его мнению — это «диалектико-материалистический принцип..., согласно чему теория представляет собой концептуальную систему, которая отображает определённые закономерности функционирования и развития соответствующих реальных систем...» (Рузавин Г. И. Научная теория: логико-методологический анализ / Г. И. Рузавин. — М.: Мысль. — 1978. — С. 15). Очевидно, что и структура научной теории, будет зависеть от того же самого принципа отражения действительности, который является определяющим для правильного понимания природы теории. Тогда закономерно возникает вопрос о том, как будет выглядеть структура теории, если принцип отражения заменить, например, на синергетический принцип? На первый взгляд, не совсем корректная постановка вопроса, если принять во внимание подход И. Андреева относительно того, что основным и наиболее важным элементом теории является принцип, органически связывающий все другие ее элементы в единое целое, он составляет некую коренную основу теории, вокруг которой синтезируются все ее понятия, суждения, законы и т. д., в свою очередь, каждый из элементов теории со своей стороны раскрывает, характеризует этот центральный принцип, и в своей совокупности они теоретически всесторонне его обосновывают, образуя единую систему данной теории (Андреев И. Д. Теория как форма организации научного знания / И. Д. Андреев. — М.: Наука, 1979. — С. 9–10). Но следует различать, принцип, как идею, лежащую в основе теории, развиваемую остальными ее элементами, как синтезирующее начало, объединяющее систему знаний в определенной области в соответствующую теорию (о чем говорит И. Андреев), и принцип как мировоззренческий ориентир, играющий важную направляющую, методологическую роль в создании любой теории (в таком контексте принцип используется Г. Рузавиным). В последнем случае, речь идет о принципе, как основании, исходном положении явлений действительности и их познания, формируемом в рамках научной картины мира и под влиянием доминирующего стиля мышления. Поэтому звучащий ранее вопрос вполне имеет место быть.

Следовательно, теория — это не совокупность произвольно выбранных ученым элементов, это конструкт с четко обозначенным составом, каждый элемент которого определен природой теории, ее основанием.

СЕЛЕЗНЬОВ В. Є.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
кандидат юридичних наук

РОЛЬ СУДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ПРОЦЕСІ УНІФІКАЦІЇ НОРМ ПРАВА З ПРАВ ЛЮДИНИ

На судову систему ЄС протягом тривалого часу була покладена місія вданій сфері. Суд ЄС розробив каталог основних прав, які гарантуються, виходячи з основних принципів права і міжнародних договорів про права людини, в яких беруть участь держави — члени Європейського Союзу, головним чином мова йде про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. прийнятою в рамках Ради Європи.

Наприклад, один із структурних принципів права ЄС — принцип свободи пересування осіб — застосовується в якомого більш вигідній формі для індивідуальних прав. Специфікою рішень Суду є прагнення захистити, в першу чергу, дітей і подружжя іноземних працівників (закріплюючи цим самим, зокрема, право на об'єднання сім'ї), і потім всіх, хто переміщається на території ЄС «з будь-якою метою», в інтересах захисту самих незабезпечених частин суспільства шляхом прийняття положень про соціальний захист (Cohen-Jonathan G. *La protection des droits fondamentaux dans l'Union Européenne et la Convention européenne des droits de l'homme* // *Les mutations contemporaines du droit public: melanges en l'honneur de Benoot Jeanneau*. — Paris : Dalloz, 2002. P.4.).

У сфері особистих прав, так само як і в сфері соціальних прав, розвиток основних прав є заслугою, в першу чергу Суду ЄС. Але, починаючи з 1990 року, Суд дистанціюється та передає правове регулювання гарантій, які необхідно забезпечувати, державам-членам та інститутам ЄС. Суд же бачить свою роль у досягненні узгодженості, особливо якщо справа стосується нових прав, закріплених у національних правових системах не всіх, а лише деяких держав-членів.

Виникнення судової системи захисту прав людини в рамках ЄС пояснювалося появою необхідності усунути виниклу загрозу для застосування права Співтовариств, яка була викликана існуванням вже розвинутих систем захисту основних прав у деяких державах (Німеччина, Італія), і заповнити прогалини Установчих договорів, створених у перспективі економічної діяльності і які обмежуються визнанням лише деяких прав в економічному сенсі. Судді Суду ЄС не тільки систематизували принципи правового статусу особи, що містяться в договорах, але і закріпили основні принципи права в правопорядку ЄС в якості основних прав.

Дотримання і захист прав і основних свобод людини в ЄС спочатку впливало з компетенції держав-членів: захист особистості

забезпечується, з одного боку, конституційними положеннями, а з іншого, — за допомогою контролю внутрішнього правопорядку, здійснюваного спеціальними міжнародними органами, зокрема Європейським судом з прав людини, що був створений відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, в межах їх компетенції.

Тим не менш, прямий контроль Європейського суду з прав людини не поширюється на інститути Союзу, і вони мають свого роду імунітет. Під час діяльності вони першочергово керуються загальними цінностями, зокрема, що стосуються економічного добробуту та не підпорядковані якому-небудь зовнішньому контролю. Як наслідок, не можна виключати ймовірність того, що одного разу при розгляді справи національним судом виникне конфлікт між двома основними принципами права ЄС — його однаковим застосуванням у всіх державах-членах і верховенством над національним правом — з конституційним правопорядком держави-члена з питання забезпечення основних прав людини.

Потрібно відзначити, що вперше питання основних прав було порушено лише в рішенні Суду у справі *Stauder* від 12.12.1969 року, тобто після закінчення двох років з дня прийняття постанови Конституційним Судом Німеччини, що поставив під сумнів верховенство права ЄС над Конституцією ФРН.

Починаючи з рішень по справам *Solange* та *Internationale Handelsgesellschaft*, досить розвинена судова практика в період з 1969 по 1975 роки базувалася на принципах, які вже не піддавалися сумніву і послужили відправною точкою для неписаного каталогу прав людини в рамках ЄС.

Ця судова практика була схвалена й прийнята усіма інститутами Співтовариств, а також державами-членами, і була закріплена в преамбулі Європейського Єдиного Акту, у Маастрихтському, Амстердамському, Ніщцькому і Лісабонському договорах.

Сфера контролю Суду ЄС у галузі основних прав поступово розширювалася. Починаючи з рішення у справі *Wachauf* від 13.07.1989 р., вимоги щодо дотримання основних прав поширюються не тільки на інститути Європейського співтовариства, але і на держави-члени, коли вони діють в контексті права Спільноти, наприклад, коли вони виконують норми права Співтовариства.

Так, можна прийти до висновку, що дана система забезпечення прав людини в ЄС є цілком ефективною, хоча інколи піддається критиці у зв'язку з обмеженістю техніки захисту. Однак говорити про наявність в Європейському Союзі дефіциту в сфері основних прав і свобод в даний час було б перебільшенням, тим більше що вплив права ЄС на здійснення захисту прав людини в державах-членах очевидний.

Тим не менш, можна зробити висновок, що Суд ЄС зіграв ключову роль у становленні та захисті демократичних основ правового статусу особистості на рівні Європейського Союзу.

ФОРМАНЮК В. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения,
кандидат юридических наук

ПОНЯТИЕ И КРИТЕРИИ КЛАССИФИКАЦИИ КОМПЕТЕНЦИИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА ПО ЛИССАБОНСКОМУ ДОГОВОРУ

Компетенция — одна из фундаментальных категорий права Европейского Союза. Теоретическое осмысление ее структуры и содержания в настоящее время является одной из наиболее сложных и актуальных проблем.

Компетенцию Европейского Союза в теоретическом аспекте можно определить как совокупность предметов ведения, властных и иных полномочий по регулированию сфер общественной жизни, определенных и делегированных государствами-членами в учредительных документах, носящих по своей природе международно-правовой характер.

Так как в Европейском Союзе была устранена «храмовая» структура, Лиссабонский договор вводит новый, географический критерий классификации предметов и сфер деятельности Европейского Союза.

Первая группа — внутренняя компетенция. Это те отношения, которые складываются внутри Союза, и все они, от вопросов внутреннего рынка до административного сотрудничества, составляют часть III Договора о функционировании Европейского Союза (ДФЕС) — «Внутренняя политика и деятельность Союза». Вторая группа — внешнеполитическая компетенция. К ней относятся отношения Союза с третьими странами и международными организациями, которое нашло свое отражение в части V ДФЕС. Третья группа — ассоциация с заморскими странами и территориями, представляющая собой что-то среднее от двух перечисленных типов, так как не входит в состав части III и V ДФЕС, а рассматривается в части IV упомянутого Договора.

Кроме того, Европейский Союз, включил в свои учредительные акты категории компетенции. Это сделано для того, чтобы, с одной стороны, четче разграничить полномочия и ответственность между Европейским Союзом и его членами, а с другой, яснее обозначить объем собственной компетенции Европейского Союза.

Категории компетенции различаются между собой объемом полномочий, предоставленным ЕС, и соотношением этих полномочий с теми, которые сохраняются за государствами-членами.

Первая категория — исключительная компетенция Европейского Союза. В соответствии со ст. 3 ДФЕС, в этой сфере государства-члены полностью лишены права принимать решения, кроме того случая, когда они уполномочены на это самим ЕС.

Сфер исключительной компетенции пять: установление пошлин общего таможенного тарифа и другие вопросы «таможенного союза» в рамках ЕС; установление правил конкуренции, необходимых для функционирования единого внутреннего рынка ЕС (запрет согласованных действий предприятий, нарушающих конкуренцию, злоупотребление доминирующим положением на рынке, правила оказания государственной помощи предприятиям и др.); денежная политика в отношении государств-членов, входящих в «зону евро»; определение квот на рыболовство и другие вопросы сохранения морских биологических ресурсов в рамках общей политики по вопросам рыболовства как особого направления общей сельскохозяйственной политики ЕС; общая торговая политика, включая установление антидемпинговых пошлин и других защитных мер в отношении продукции из третьих стран. Кроме того, к исключительной компетенции относится заключение международных соглашений по вопросам, вытекающим из реализации внутривластной компетенции Союза.

Как мы можем видеть, исключительная компетенция затрагивает только вопросы, которые раньше относились к первой опоре Европейского Союза. Фактически закрепление ее является лишь символической мерой, так как и до этого по вопросам, отнесенным к исключительной компетенции ЕС, государства-члены, передав всю массу полномочий ЕС, не имели реальных рычагов противодействия ему.

Второй категорией компетенции выступает «поддерживающая, координирующая или дополняющая деятельность ЕС». К ней относятся сферы здравоохранения, повышения конкурентоспособности промышленности, туризм, образование, профессиональное обучение, молодежная политика и спорт, гражданская оборона, координация административного сотрудничества государств-членов при реализации права Европейского Союза.

В этих сферах Союз не имеет права осуществлять гармонизацию национального законодательства, а государства-члены сохраняют за собой всю полноту законодательных и исполнительных полномочий. В задачи ЕС здесь входит поддержка, в первую очередь финансовая, различных мероприятий государств-членов, а также координация и дополнение мероприятий государств-членов (в форме рекомендаций, программ, обсуждений и т. д.).

Третьей категорией компетенции выступает совместная компетенция ЕС и государств-членов. ЕС, в тех случаях, когда Договоры предоставляют ему компетенцию, которая не относится ни к исключительной, ни к поддерживающей сферам, располагает совместной компетенцией с государствами-членами. Перечень сфер, отнесенных к совместной компетенции, закреплен в параграфе 2 статьи 4 ДФЕС (к ним относятся внутренний рынок, социальная политика, пространство

свободы, безопасности и правосудия, окружающая среда, и т. д.), и этот перечень не является исчерпывающим.

Совместная компетенция является наиболее обширной и размытой категорией — фактически под нее подпадает любая компетенция, не относящаяся к исключительной или поддерживающей. И именно за счет этой компетенции Союз будет иметь возможность поступательно расширять круг своих полномочий, не внося изменений в учредительные договоры.

Для этого служат специальные «статьи-лазейки». К ним относится, например, статья 352 Договора о функционировании ЕС. Она позволяет ЕС, в рамках его политик, принимать любые законодательные акты и другие меры, если они признаны необходимыми для достижения целей ЕС и соответствуют принципам субсидиарности и пропорциональности, даже если специальные полномочия по принятию этих мер не предусмотрены учредительными договорами.

Итак, можно выделить несколько критериев для классификации видов компетенции Европейского Союза.

По соотношению компетенции Европейского Союза с компетенцией государств-членов: исключительная компетенция (полномочия могут осуществляться исключительно органами Союза); совместная компетенция (полномочия могут осуществляться и Европейским Союзом и государствами-членами, но в случае принятия Союзом нормативно-правового акта, государства-члены не могут издавать противоречащий ему акт); компетенция осуществлять поддерживающую координирующую и дополняющую деятельность (Европейский Союз оказывает содействие государствам-членам в проведении политики на национальном уровне, но не может осуществлять гармонизации законодательства); остаточная компетенция предоставляется государствам-членам (формируется по остаточному принципу, и детально не конкретизируется в учредительных договорах);

По направленности регулирования: внутренняя и внешняя компетенция Европейского Союза.

По особенностям реализации компетенции: компетенция, которая реализуется по типу международной организации (согласование воль государств-членов, необходимость единогласия для принятия решений, их равноправие и отсутствие «жестких» юридических механизмов принуждения); компетенция федеративного типа (наличие властных полномочий, возможность издавать нормативно-правовые акты, принятие решений большинством голосов, использование императивного и диспозитивного методов регулирования общественных отношений); компетенция переходного типа, сочетающая в себе черты первых двух типов компетенции.

Кроме того, к рассматриваемой категории компетенции могут относиться мероприятия, осуществляемые в рамках продвинутого сотрудничества, которое также является средством расширения компетенции ЕС.

ЧИСТЯКОВА Ю. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
кандидат юридичних наук

РОЗВИТОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ З ОГЛЯДУ НА ПОЛОЖЕННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Громадянське суспільство є одним з ключових елементів демократичної правової держави. На сучасному етапі розвитку незалежної України слід говорити про те, що інституалізація громадянського суспільства в цілому та окремих його елементів ще незавершені. Євроінтеграційні прагнення українського суспільства дають нові поштовхи для цієї інституалізації.

В рамках введення в дію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (далі — УА) 1 листопада 2014 року розпочалася імплементація тих її частин, що стосуються політичної, а також інституційної складових. Показово, що до положень, тимчасове застосування яких вже розпочалося, віднесена й глава 26 «Співробітництво з питань громадянського суспільства» (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_\(body\).pdf](http://www.kmu.gov.ua/kmu/docs/EA/00_Ukraine-EU_Association_Agreement_(body).pdf)). Це свідчить про те, яке велике значення надається підписантами співробітництву у даній сфері, його впливу на перебіг співробітництва в інших сферах та реалізації УА в цілому. Крім того, тим самим визнається певна ступінь готовності інститутів громадянського суспільства України до такої співпраці (Удосконалення нормативно-правового забезпечення організацій громадянського суспільства у контексті підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Аналітична записка [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1702/>). Можна стверджувати, що імплементація вказаних положень на пряму сприятиме політичному діалогу, що передбачається в тексті УА, і ціллю якого є, зокрема, зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та доброго врядування, прав людини та основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і поваги до різноманітності, а також внесок у консолідацію внутрішніх політичних реформ (ст. 4 УА).

У ст. 443 УА визначено цілі співробітництва з питань громадянського суспільства: а) посилення контактів та взаємного обміну досвідом між всіма секторами громадянського суспільства в державах-членах ЄС

та в Україні; b) залучення організацій громадянського суспільства до реалізації даної Угоди, зокрема моніторинг її виконання, а також щодо розвитку двосторонніх відносин Україна — ЄС; c) забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо України в державах-членах ЄС, зокрема її історію та культуру; d) забезпечення кращої обізнаності та розуміння щодо Європейського Союзу в Україні, зокрема його базові цінності, функціонування та політику. Для досягнення вищезазначених цілей сторони мають сприяти діалогу та співробітництву між учасниками громадянського суспільства з обох сторін, як невід'ємної частини відносин між Україною та ЄС, та визначається (ст. 444 УА).

Одним з ключових елементів в механізмі зміцнення громадянського суспільства в Україні може стати Платформа громадянського суспільства (далі — ПГС), створення якої передбачає ст. 469 УА. Вона складається з представників громадянського суспільства України, з однієї сторони, і членів Європейського економічного і соціального комітету (ЄЕСК), з іншої сторони, як форум для проведення ними засідань та обміну думками. Засідання Платформи громадянського суспільства проводяться з регулярністю, яку вона визначає самостійно. 4. Головування у Платформі громадянського суспільства здійснюється по черзі відповідно представниками громадянського суспільства від української сторони і представником Європейського економічного і соціального комітету.

Завданням ПГС є сприяння виконанню Угоди шляхом здійснення моніторингу, експертизи, консультацій і співпраці з двосторонніми міжурядовими (Рада асоціації, Комітет асоціації) та міжпарламентськими (Парламентський комітет асоціації) органами (ст. 470 УА).

Процес створення ПГС в Україні було формально розпочато у травні 2014 р. із формування Ініціативної групи, а у липні, після підписання Угоди про асоціацію — Оргкомітету Установчих зборів Української частини ПГС. В ході попередніх контактів Оргкомітету з Європейським економічним та соціальним комітетом було визначено, що чисельний склад ПГС складатиме 30 осіб у рівній кількості (15+15) з обох сторін. 7 листопада 2014 р. було проведено Установчі збори української частини ПГС. Було створено 15 робочих груп, напрямки роботи яких збігаються з ключовими змістовними напрямками Угоди про асоціацію. Будь-яка організація-учасник установчого процесу мала можливість брати участь у роботі від 1 до 5 робочих груп. У кожній групі було номіновано кандидатури на координатора групи. Було визначено, що саме координатори груп у кількості 15 осіб увійдуть до української частини ПГС (Українська частина Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС розпочинає роботу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=224150225). Кожного координатора було обрано на рік і власне персональний склад української частини ПГС вже відомий.

Таким чином, УА відкриває нові можливості для розвитку українського громадянського суспільства, визнаючи його роль в процесі втілення положень Угоди та підкреслюючи важливість його розвитку та взаємодії з європейськими громадськими інституціями.

ЯНЧУК Н. Д.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Проголошення світовою спільнотою нового шляху розвитку земної цивілізації — сталого розвитку, мотивованого гострими проблемами безпеки існування людства, спонукає до перегляду концептуальних засад національної політики в контексті орієнтації на нові політичні, економічні, соціальні та екологічні тенденції.

Україна як європейська держава приєдналася до міжнародного руху з екологізації життєдіяльності та проголосила ідеологію сталого розвитку як державну стратегію на ХХІ ст. Однак відсутність поступу у формуванні національної стратегії сталого розвитку призводять до подальшого виснаження ресурсного потенціалу держави. Десять років від глобальної конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро до Всесвітнього самміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі та тринадцять років потому засвідчили, що програма змін поки що не знайшла адекватного відображення в національних програмах розвитку і, тим паче, практичного втілення у життя.

Опрацювання ефективної правової політики у сфері забезпечення сталого розвитку найближчим часом — одне з найважливіших та нагальних завдань сучасної юридичної науки. Особливе значення цього завдання полягає в побудові світовим співтовариством нового суспільства — суспільства сталого розвитку. Тому досить важливо, щоби побудова суспільства сталого розвитку відбувалася в правовому руслі і за допомогою правових засобів.

На жаль, на даний момент правова політика у сфері забезпечення сталого розвитку України не справляється з покладеним на неї завданням: до цього часу не прийняті концептуальні законодавчі акти у сфері забезпечення сталого розвитку, нагальна потреба в яких назріла вже давно, а це означає, що певне коло відносин залишається до цього часу не урегульованим.

Для втілення перелічених вище засад державної політики необхідно розробити і впровадити такі закони та норми поведінки, які, з одного боку, давали би змогу зберегти нинішню природу від подальшого руйнування, а з іншого — забезпечили належні умови життя для нинішніх і майбутніх поколінь. На українську правову науку покладається відповідальне завдання — розробити теоретичну основу для правового фундаменту нової моделі розвитку суспільства та держави, визначаючи форми та риси сталого розвитку України.

Перехід всієї системи законодавства на модель сталого розвитку слід розпочати з конституційної реформи. Побудову міцної, ефективної, конкурентноздатної, демократичної правової держави, здатної вирішувати проблеми сталого розвитку, передбачає закріплення її конституційно-правового статусу, відповідного рівня завдань, які відповідають міжнародно-правовим орієнтирам, враховуючи досвід інших країн, а також можливості, особливості та інтереси України.

Необхідно переглянути фактично усталені в юриспруденції уявлення про те, що всі відносини, пов'язані з навколишнім середовищем, стосуються лише сфери екологічного права. Концепція сталого розвитку стосується усіх сфер суспільного життя людини: економічних, політичних, соціальних, культурних тощо. Звідси і забезпечення сталого розвитку перетворюється на завдання всієї юриспруденції, а не лише певної її частини. В концепції сталого розвитку мова йде про те, щоб держави забезпечили екологічне благополуччя за допомогою вдосконалення всієї правової системи. Саме тому в контексті концепції сталого розвитку мова йде про екологізацію всієї української системи законодавства, про переосмислення всієї системи заходів, спрямованих на забезпечення збереження біосфери. Таке завдання не під силу лише екологічному праву, а вимагає зусиль всієї системи права України.

Виходячи з вимог концепції сталого розвитку, необхідно «окремо вести мову про навколишнє середовище та розвиток, котрі справляють методологічний вплив на всю юриспруденцію, і окремо про спеціальну охорону навколишнього середовища як предмет екологічного права» (Вовканич С. Соціогуманістична компонента стратегії сталого розвитку України / С. Вовканич // *Універсам*. — 2003. — № 4. — С. 17.). Тим часом, вітчизняна юриспруденція, явно не реагує на ці зміни, а національної стратегії сталого розвитку в Україні до цих пір не розроблено. В умовах переосмислення всього суспільного життя на основі концепції сталого розвитку потребує перебудови і змістовна частина юриспруденції. Сьогодні забезпечення сталого розвитку повинно бути перерозподілено між усіма галузями української системи права.

Слід мати на увазі, що такий варіант потребує досить жорстких юридичних норм і досить сумнівно, що він буде реалізований на першому етапі переходу на шлях сталого розвитку. Однак факт участі людей в регулюванні відносин не лише між собою, але й по відношенню до

природи, повинен усвідомлюватись юридичною наукою перш за все в тому, що природні закони є первинними і їх необхідно враховувати. Це означає, що з юридичної (і не лише) науки та практики повинні зникнути факти некомпетентного втручання в природні закономірності, і на заміну споживацьких тенденцій повинна прийти установка наслідування основних цілей та принципів сталого розвитку. Нова модель розвитку цивілізації вимагає не лише усвідомлення залежності людини від природи, «існування особливих соціоприродних законів», але й необхідності розширення об'єктів правового регулювання, тим самим створення для екологічного права та права сталого розвитку специфіки, яка раніше не враховувалася та не усвідомлювалася. Правова політика в сфері забезпечення сталого розвитку України покликана координувати та впорядковувати діяльність людей. Без концепції та опрацювання стратегії сталого розвитку навряд чи держава зможе функціонувати як правова. Перш за все, необхідно усунути малоефективні норми. Гармонізацію законодавства необхідно провести як на рівні національних правових систем, так і в рамках світових стандартів. Слід зазначити, що для успішної реалізації концепції сталого розвитку, необхідно: мати достатню правову базу, яка має бути стабільною; сталою повинна бути й правозастосовча практика; нормативні лозунги необхідно підкріпити матеріальною базою — необхідно шукати шляхи забезпечення сталого розвитку не на папері та не лише в теорії, а й на практиці.

ЗАПОРОЖЧЕНКО А. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

СФЕРИ ТА НАПРЯМИ БІОЮРИСПРУДЕНЦІЇ

В даний час акумульовано величезний масив наукового знання у рамках біоюриспруденції, що потребує систематизації та є актуальзованим у даному напрямку. Критичний аналіз представлених в роботі варіантів вказує на те, що більшість вчених біоюриспруденцію розглядають як моничну наукову дисципліну або як науково-правове утворення, тоді як вона є комплексною за своїми рисами.

Біоюриспруденція — новий науковий напрям, який має комплексний, міждисциплінарний характер. Біоюриспруденція — це комплексне наукове утворення, а не комплекс наук. Автором пропонується наступна трехкомпонентна система біоюриспруденції: *біоеколого-правовий компонент*: біоюриспруденція має тісний зв'язок з біоправом. Проблеми біоюриспруденції тісно пов'язані з біоцентричним

уявленням про абсолютну цінність всякої форми життя, які знаходяться в тісному взаємозв'язку. До того ж, визнання життя людини як базової аксіологічної величини визначається також впливом навколишнього середовища на людину і взаємодією людини з живою природою. Цій блок концентрується на проблемі захисту прав тварин від наукових відкриттів в сфері біомедицини. *Етико-філософський компонент*: біоюриспруденція має тісний зв'язок з біоетикою. Розвиток нових біомедичних технологій створив велику кількість морально-етичних проблем, які не могли бути вирішені в рамках лікарської етики та деонтології. У зв'язку з цим, виходом із ситуації стало визнання біоетики як науки, яка займається вивченням морально-етичних, соціальних і правових проблем медичної діяльності в контексті прав людини. Біоюриспруденція запозичує у біоетики ідеальну модель поваги до людини, захист її прав і свобод від досягнень біології та медицини (як має бути) і співвідносить з констатацією тих обставин, які склалися (як є насправді). Даний компонент має тісно взаємодіє з філософією взагалі. *Медико-правовий компонент* представляється у вигляді такого науково-дослідницького напрямку як правова біомедицина. Цей термін автором у науковий обіг введено вперше. Даний блок є самим об'ємним за змістом і спрямованим виключно на правові аспекти, пов'язані з пеританатологічними, соматичними та танатологічними правами людини.

Правова біомедицина — більш спеціалізований науковий напрям у рамках біоюриспруденції, що складається з правової самотології, правової пеританатології, правової танатології. Специфічна риса цього напрямку полягає у поєднанні біомедичних та правових досягнень.

Біоюриспруденція пов'язана з життям не тільки людини, а й тваринного світу, але людина, а точніше її життя є, безперечно, центральним об'єктом наукових досліджень біоюриспруденції, яке розглядається в тісному зв'язку з навколишнім середовищем. Тому правова біомедицина виступає як науковий напрям у межах біоюриспруденції, що охоплює «чисту» проблематику відповідного профілю. А саме, — доктринальна розробка ефективних правових засобів забезпечення та захисту життя людини у зв'язку з інтенсивним розвитком біомедицини.

Об'єктом біоюриспруденції, як вже наголошувалося, виступає життя. Виходячи з онтології життя, воно складається з трьох етапів: визначення початку життя, безпосередньо саме життя та визначення закінчення життя. Входячи з цього, ми можемо стверджувати, що три етипа життя — це три системи, розташування елементів яких задається структурою іншої системи більш високого рівня. У нашому випадку — біоюриспруденцією. Біоюриспруденція з цієї позиції постає як реляційний субстрат правової танатології, правової танатології та правової соматології як системних утворень. Детермінованість правової танатології біоюриспруденцією та нетотожність цих понять є важливим принципом пізнання цінності правової танатології, оскільки

вона виявляє себе якраз в контексті актуалізації реляційного субстрату біоюриспруденції.

В основах ділення біоюриспруденції на окремі підсистеми лежать два критерія: об'єктивна заданість — різноманітність та масштабність явищ, що складають об'єкт пізнання та суб'єктивна заданість — різні ракурси розгляду. Згідно першого, об'єктом наукового пізнання може бути життя людини в цілому (правова біомедицина), а відповідно другому, можуть бути виділені пеританатологічний, соматичний та танатологічний ракурси розгляду життя людини. Але відштовхуючись від складної системи біоюриспруденції, слід зазначити, що характерною рисою біоюриспруденції є дуалізм об'єктів — це життя людини, (цей об'єкт предметно розгортається в такому науковому напрямку як правова біомедицина) та життя живої природи (цей об'єкт предметно розгортається в блоці біоюриспруденції «еколого-правова орієнтація»). Автор вважає, що на сьогодні не є науковонеобхідним та доцільним формувати в цій площині науковий напрямок наукових досліджень, що підтверджується наступними міркуваннями: 1. Захистом прав тварин та рослин займається така наука як біоправо, але саме законодавчою регуляцією; 2. Розглядаючи ці проблеми в загальнотеоретичному ракурсі слід тоді признати тільки одну доктрину — доктрину біоцентризму, яка закликає до рівності тварин та людей перед законом, що на сьогодні на нашу думку є безглуздом).

У рамках вказаного напрямку можуть з'являтися нові більш приватні напрями наукових досліджень, що пов'язанні з інтенсивним розвитком біомедицини, а також у рамках самої біоюриспруденції, — є перспектива розвитку нових наукових напрямів.

Слід зазначити, що вказані структурні елементи не порушують наукової цілісності всієї системи наукового пізнання біоюриспруденції. Вони об'єднуються завдяки загальній предметній спрямованості, спільної цілі пізнання життя людини як антропологічної величини творення права.

КОЗЛОВСКАЯ З.-О. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ЮРИДИЧЕСКАЯ ЭЛИТА: ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ

Успешное социально-экономическое развитие любой страны зависит от многих факторов, в том числе и от существования квалифицированной элиты. В связи с этим несомненную актуальность приобретает исследование вопросов, связанных с формированием и становлением

элиты вообще, а юридической элиты в частности. Актуальность исследования данной проблематики обусловлена также большой ролью юридической элиты, чрезвычайно важной в любом государстве, в особенности на этапах становления или трансформации той или иной системы.

Из великого множества понятий, употребляющихся для характеристики управляющих, наиболее распространенным и универсальным является понятие «элита». Оно происходит от латинского слова «elegize» (обратить), «eligere» (выбирать), а также французского «elite» (лучшее, отборное, избранное).

Элита — многомерное образование. В самом общем смысле оно представляет позиции в обществе, находящиеся на пике социальных образований, и занимает доминирующие позиции в политике, экономике, юриспруденции, управлении, армии, церкви, различных общественных и профессиональных организациях, в культуре и образовании (Мшвениерадзе В. В. Усмирение власти (политическая философия Б. Рассела) // Власть: очерки современной политической философии Запада. — М., 1989).

Термин «элита» был давно изобретён и обоснован создателями теорий элит, и с того момента успел войти в лексику множества наук, таких как: элитология, политология, социология, философия, экономика, правоведение и т. д.

Понятие юридической элиты недостаточно глубоко рассмотрено в отечественной научной литературе. В связи с этим, несмотря на огромное значение для эффективного развития общества и государства, до сих пор не дано четкого определения ее понятия, специфики и основных признаков. Вместе с тем зачастую формируется обобщающее понимание данного термина, объединяющего как всех более или менее эрудированных юристов. А ведь без понимания сути не приходит осознание значимости тех, благодаря которым возрастает легитимность власти и повышается уровень эффективности государства в целом. Необходимо уделить внимание определению места и статуса юридической элиты среди других элит, в частности политической и правящей и ее специфических признаков.

Главным условием продуктивной деятельности всего механизма государства является качественное законодательство, а также умение профессионально толковать соответствующие законы и внедрять их в жизнь. В этом важнейшую роль играет именно юридическая элита.

Юридическая элита — внутренне сплоченная социальная общность, выступающая субъектом подготовки и принятия важнейших решений в законодательной, исполнительной и судебной сферах, а также в сфере правовой защиты интересов общества, государства и его граждан от посягательств, обладающая необходимым для этого образованием, навыками и ресурсным потенциалом.

Критериями для определения юридической элиты являются: верность принципам верховенства права; высокий уровень профессионализма; —независимость и подчинение только закону; стремление к истине и торжеству справедливости; обладание развитым чувством ответственности за свои решения, действия и поступки; обращение к источникам юридической информации и постоянное совершенствование своих знаний; превосходство в информированности, организованности и способности к единым действиям; участие в формировании правовой политики государства; осуществление полномочий по правовой защите интересов общества, государства и его граждан от различных посягательств; гласность осуществления профессиональной деятельности или ее результатов; постоянное соблюдение юридической этики.

Юридическая этика — это вид профессиональной этики, представляющий собой совокупность правил поведения работников юридической профессии, обеспечивающих нравственный характер их трудовой деятельности и внеслужебного поведения, а также научная дисциплина, изучающая специфику реализации требований морали в этой области (Кокорев Л. Д. Понятие, задачи и соотношение профессиональной этики юриста и следственной этики // Этика предварительного следствия: труды В. С. Ш. МВД СССР. — Волгоград, 1976. — Вып. 15.).

Проблема формирования юридической элиты является важным вопросом для любого общества, в том числе и Украины, и опыт формирования и воспитания юридической элиты в других странах может служить хорошим примером для его решения.

ПОЖАР О. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

ІНСТИТУТ ОСОБИСТОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ В СИСТЕМІ ПРАВА

В науці немає однозначного розуміння норм права, що регламентують право на особисту недоторканість. Питання про виділення цих норм в окремий правовий інститут є спірним серед теоретиків, тому спробуємо його дослідити та визначити місце та значення права на особисту недоторканість в системі права.

Що стосується правового інституту, треба зазначити, що це відокремлена група юридичних норм, які регулюють якісно однорідні відносини. Система права є цілісним явищем, що не терпить внутрішніх протиріч, які тягнуть за собою руйнування механізму

правового регулювання, прагне до юридичної однорідності, внутрішнього взаємозв'язку і взаємозалежності складових її елементів. У системі права інститут є найважливішим елементом, який дозволяє додати їй системності і функціональну структурність (Опалева А. А. Інститут личной неприкосновенности. 2008, с.451).

У юридичній літературі інститут особистої недоторканності зазвичай співвідноситься лише з правом на особисту недоторканність (Гулиев В. Е., Рудинский Ф. М. Социалистическая демократия и личные права. 1984, с. 113). Але в такому випадку, якщо розуміти під правом на особисту недоторканність можливість користуватися благом цієї недоторканності, поза інститутом залишається юридичне забезпечення цієї можливості, що дозволяє їй реалізуватися в дійсності, що навряд чи правомірно. В іншому випадку слід було б визнати, що право на особисту недоторканність включає в себе і його забезпечення, що є також сумнівно.

Інститут особистої недоторканності повинен включати не тільки саме право, тобто можливість користування благом особистої недоторканності, а й забезпечення цієї можливості правовими засобами.

Взагалі комплексний характер інституту особистої недоторканності обумовлений тим, що в системі права поряд з основними підрозділами, які відокремлюються за ознаками галузевих методів і механізмів регулювання, є інститути комплексного характеру, що характеризуються тим, що до них входять норми не пов'язані єдиним методом і механізмом регулювання.

Право на особисту недоторканність поки що не можна виділити в самостійний інститут права, оскільки в нього недостатньо тих основних ознак, які дозволяють говорити про об'єднання в окремий інститут права. Норми, що регламентують право на особисту недоторканність в силу приналежності до різних галузей права юридично неоднорідні і нерівнозначні і вони не можуть бути зрозумілі і використані без основних норм. Існують норми, які хоча і мають відношення до особистої недоторканності, але не вписуються в загальну систему норм названого інституту.

Право особистої недоторканності можна розглядати як елемент (субінститут) більш загального інституту особистих прав і свобод громадян. Право на особисту недоторканність належить до групи суб'єктивних прав, які у вітчизняній літературі традиційно називалися особистими правами. Слід зазначити, що в юридичній літературі термін «особисті права» вживається в різних смислових значеннях. Зокрема, він вживається і як сукупність норм, які юридично опосередковують особисту свободу, і як соціальні можливості кожного громадянина користуватися конкретними благами особистої свободи. Ним користуються і для відмежування прав окремої особистості від прав тієї чи іншої соціальної спільності (колективу, органу, громадського об'єднання). Іноді до

них відносять всю систему прав і свобод. Особистими правами називають і ті права, які не можуть бути відчужені від їх носія (Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности граждан. 1972, с.485).

У широкому сенсі будь-яке суб'єктивне право може бути названо особистим, оскільки воно належить особистості. Але таке тлумачення не відповідає усталеному розумінню, сформованому як в науковому середовищі, так і у законодавця.

Великі правові інститути можуть підрозділятися на субінститути, що представляють собою сукупність юридичних норм, що регулюють відносини, що знаходяться в межах певного правового інституту.

Система українського права це не сукупність норм права, об'єднаних в галузі права, інститути і т. д., а правове явище, яке безперервно розвивається і збагачується новими нормами, інститутами і галузями права. Так само і субінститут особистої недоторканості розвивається і збагачується новими нормами, багато з яких спрямовані на подальше зміцнення і розвиток гарантій основних прав і свобод людини, забезпечення особистої недоторканності людини і громадянина в інтересах як кожної людської особистості так і держави в цілому. І звичайно це може призвести до формування більш узагальненої сукупності норм права, об'єднаних спільним предметом правового регулювання, які матимуть відносну відособленість у системі права, та яку можна буде в майбутньому виділити в якості окремого інституту права.

Необхідність закріплення права на особисту недоторканність у вигляді правового інституту пов'язана з тим, що змістовно воно у всій своїй повноті не виражено у якій-небудь одній правовій нормі.

Значення норм законодавства, що конкретизують конституційні положення про особисту недоторканність, полягає в тому, що вони, по-перше, сприяють більш повному розкриттю змісту права на особисту недоторканність і, по-друге, дають докладні вказівки про шляхи здійснення цього права. Вони виступають в якості юридичної засобу, що забезпечує ту чи іншу ступінь фактичної можливості його здійснення.

Очевидно, що інститут особистої недоторканності повинен буде включати в себе не довільну сукупність галузевих норм, а таку сукупність, в якій норми об'єднані своїм юридичним змістом і безпосереднім зв'язком з регульованими ними відносинами в сфері особистої недоторканності. Саме ця якість буде визначати приналежність тої чи іншої норми до інституту особистої недоторканності.

Аналіз сукупності норм, що складають субінститут особистої недоторканності, показує, що вони можуть бути розподілені за своєю функціональністю та місцем у структурі даного субінституту. Серед усіх норм, що регулюють відносини у сфері особистої недоторканності, можна виділити дві найбільш великі групи норм: норми, що закріплюють право на особисту недоторканність, і норми, що забезпечують його.

Таким чином, сукупність норм, що регулюють відносини у сфері особистої недоторканності, з повною підставою може бути об'єднана в комплексний правовий субінститут, який, в свою чергу, є елементом більшого правового утворення, яке є інститутом прав людини. Незважаючи на приналежність до різних галузей права, норми даного субінституту складають єдине ціле, складаючи як би подвійний рівень взаємозв'язків: галузевих та інституційних. Отже, субінститут особистої недоторканності являє собою об'єднану спільним предметом правового регулювання систему взаємопов'язаних правових норм, що належать різним галузям права і регулюють сукупність суспільних відносин у сфері особистої недоторканності. Враховуючи такий, що постійно розвивається, характер даного субінституту та усієї системи вітчизняного права, його збагачення новими нормами, складається тенденція більшого рівня відособленості у майбутньому цієї сукупності правових норм та перетворення її в окремий інститут права.

АБРАМОВСКАЯ К. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ПЕРСПЕКТИВЫ ВСТУПЛЕНИЯ УКРАИНЫ В ЕВРОЗОНУ

С момента провозглашения 24 августа 1991 года Акта о независимости, а также проведения 1 декабря 1991 года республиканского референдума, Украина получила статус независимого государства, обладающего полным суверенитетом, а также стала полноправным субъектом международных отношений. Как известно, одной из основных задач внешней политики Украины является вступление в Еврозону, так как это является наилучшим способом реализации национальных интересов построения экономического и демократического государства, усиления позиции в мировой системе международных отношений.

Проблемы вхождения Украины в Еврозону, а также вопросы сотрудничества ЕС и Украины рассматривались в юридической литературе такими учеными как: Алексеенко И. В., Самуйлов С. М., Алхименков М. А., Смирнов О. Ю., Головин М. Ю., Косикова Л. С., Камалетдинова Н. В., Митяй Е. Д. и многими другими.

Вопрос евроинтеграции Украины получил актуальность, начиная с 1994 года, когда президент Украины Леонид Кучма обозначил стратегической целью Украины — вхождение в Европейский Союз, и получение статуса полноправного государства — члена Сообщества. Для Украины европейская интеграция это модернизация экономики,

преодоление технологического упадка, получение иностранных инвестиций и новых технологий, создание новых рабочих мест, повышение конкурентно способности отечественного товаропроизводителя, выход на рынок ЕС, а также на мировой рынок. Первый весомый вклад в сближение Украины и Еврозоны ознаменовался подписанием Соглашения о партнерстве и сотрудничестве в 1994 году и был ратифицирован в 1998 году. В рамках данного соглашения Украина получала техническую и консультативную помощь ЕС, по программе Европейского союза по содействию ускорения процесса экономических реформ в СНГ (ТАСИС). (Л. С. Косикова Сближение Украины с ЕС, 2014, с.10.).

Вступление новых государств — членов в Еврозону, в частности Украины, подразумевает под собой их готовность к участию в третьем этапе ЭВС, а именно переход государства на единую европейскую валюту. Однако, как известно не все государства-члены ЕС, являются участниками Еврозоны, так как не соответствуют критериям вступления в зону единой валюты. Рассмотрим так называемые критерии конвергенции, установленные в соответствии с протоколом № 6 к Маастрихтскому договору: уровень инфляции не должен превышать более чем на 1,5 % средний уровень инфляции трех стран с самыми низкими уровнями роста цен, дефицит госбюджета не должен превышать 3 % от ВВП, величина госдолга должна быть не больше 60 % от ВВП, процентная ставка не должна отклоняться более чем на 2 процентных пункта от процентной ставки трех стран, имеющих самые низкие темпы инфляции. (PROTOCOL (No 13) ON THE CONVERGENCE CRITERIA [Электронный ресурс] // Official Journal of the European Union— Режим доступа к ресурсу: https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/en_protocol_13_from_c_11520080509en02010328-4.pdf.)

Рассмотрим показатели Украины в соответствии с критериями конвергенции. Первый критерий гласит, что уровень инфляции не должен превышать более чем на 1,5 % средний уровень инфляции трех стран с самыми низкими уровнями роста цен. Согласно статистике опубликованной на официальном сайте Министерства финансов Украины уровень инфляции на 2014 год составил 12.5 %. Для сравнения в Еврозоне уровень инфляции за 2014 год составил — 0,16 %. Очевидно, что уровень инфляции превышает норму.

Согласно со вторым критерием, дефицит госбюджета не должен превышать 3 % от ВВП. По статистическим данным официального сайта Министерства финансов Украины, ВВП Украины на 2014 год составил 1566728 грн., а дефицит 78,07млрд. грн. Путем расчета 3 % от ВВП Украины составляет 47 000 грн. Очевидно, что дефицит госбюджета Украины превышает 3 % от ВВП страны.

Третий пункт критериев конвергенции состоит в том, что величина госдолга государства должна составлять не больше 60 % от ВВП. Проанализировав данные ВВП Украины в предыдущем абзаце,

можно вычислить, что 60 % от ВВП Украины составляет 940 000 грн. По статистическим данным общий государственный долг Украины на 2014 год составил 1613557 грн. Из этого следует, что величина государственного долга Украины превышает 60 % от ВВП.

Рассматривая последний критерий вступления новых стран в Еврозону, мы имеем следующее требование: процентная ставка не должна отклоняться более чем на 2 процентных пункта от процентной ставки трех стран, имеющих самые низкие темпы инфляции. Согласно со статистическими данными процентная ставка Еврозоны на 2014 год составляет 0,05 %, а в Украине 14 %.

Таким образом, очевидно, что переход на евро, является постепенным и непростым путем интеграции. Такие критерии конвергенции являются сложными для соблюдения не только для Украины, но и для большинства государств-членов ЕС, которые до сих пор не могут вступить в Еврозону из-за заниженных экономических показателей, а также в связи с последствиями мирового финансового кризиса. К таким государствам относятся Болгария, Румыния, Хорватия, Венгрия, Польша, Румыния и Чехия. Следует отметить, что Швеция, Великобритания и Дания не вступают в Еврозону из собственных убеждений, а так же имеют приоритет как одни из первых государств — членов вошедших ЕС.

ВАСЬКО Є. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

ЩОДО ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОЇ ЦИВІЛЬНОЇ СЛУЖБИ ТА МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Важко не погодитись з думкою деяких вчених, що міжнародна цивільна служба є сформованим правовим інститутом, не дивлячись на те, конвенційно закріплених понять міжнародної цивільної служби та міжнародного цивільного службовця немає. Міжнародні цивільні службовці — основа міжнародної цивільної служби, це рушійна сила міжнародних міжурядових організацій. Здебільшого саме від їх роботи залежить чи досягне організація цілей заради яких була створена.

Значний внесок у дослідження понять «міжнародної цивільної служби» та «міжнародного цивільного службовця» зробили такі видатні зарубіжні вчені як Д. Р. Акназарова, А. Г. Дніпровський, П. І. Лукін, М. В. Мітрофанов, Г. І. Морозов, С. В. Черниченко, С. Басдеван, А. Пелле, Д. Рузі та інші.

З точки зору Міжнародного Суду ООН, міжнародні службовці входять у категорію «міжнародних агентів». У своєму консультативному висновку 1949 року у справі Бернадотта Суд вказав, що поняття «міжнародного агента» означає «будь-яку особу, яка отримує заробітну плату чи ні, має постійне доручення чи ні, виконує або допомагає виконувати будь-яку функцію організації або, загалом, будь-яка особа за допомогою якої (через яку) діє організація» (Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations. Advisory Opinion // International Court of Justice Reports. — The Hague, 1949. — P. 177).

Зазвичай документи, які регулюють статус персоналу міжнародних організацій, оперують поняттям «службовців», у деяких випадках, «агентів», як наприклад, Положення про персонал Ради Європи. У внутрішніх документах Ради Європи міститься поняття агента організації, хоча при цьому прямо не згадується інститут міжнародної цивільної служби. Однак, очевидно, що особливості статусу працівників організації як міжнародних цивільних службовців впливають з інших положень цих документів. Так, наприклад, у статті 36 пункті е. Статуту Ради Європи закріплено, що: «Кожен співробітник Секретаріату повинен шляхом урочистої заяви підтвердити свої зобов'язання щодо Ради Європи та рішучість добросовісно виконувати обов'язки по службі... і утримуватися від усякого дії, несумісної зі статусом міжнародного чиновника, відповідального виключно перед Радою Європи...» (Статут Ради Європи. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/fr/Treaties/Html/001.htm>).

Узарубіжній доктрині міжнародного права вдалим прикладом визначення поняття міжнародного цивільного службовця, може слугувати визначення, сформульоване Сюзанною Бастід, відомим вченим, яка була Президентом Адміністративного трибуналу ООН і членом Інституту міжнародного права. Вона вважала, що міжнародним цивільним службовцем є «будь-яка особа, уповноважена представниками кількох держав, або органом, що діє від імені цих держав на підставі міждержавного договору і під їх контролем, здійснювати відповідно до спеціальних норм права, на постійній і винятковій основі певні функції в інтересах зазначених держав» (Basdevant S. Les fonctionnaires internationaux. Paris, 1931. — P. 53).

У російській доктрині міжнародного права досліджені деякі аспекти понять міжнародної цивільної служби та міжнародного цивільного службовця. Так, С. В. Черниченко вважає, що «термін «міжнародний службовець» можна застосовувати лише до співробітників секретаріату міжнародної організації, які в своїй офіційній якості діють від імені організації, тобто дійсно виконують міжнародні функції». При цьому він зазначає, що «співробітники секретаріату, що відносяться до адміністративно-технічного й обслуговуючого персоналу, не є в строгому сенсі цього слова міжнародними службовцями» (Черниченко С. В. Личность

и международное право. — М., 1974. — С. 132). Очевидно, що, коли мова йде загалом про персонал, або про службовців конкретної організації, виправдано застосовувати до їх статусу поняття службовці, або персонал міжнародної організації, маючи на увазі всіх службовців секретаріату організації. Міжнародними цивільними службовцями за своїм статусом є ті працівники секретаріату, «які в своїй офіційній якості діють від імені організації, тобто дійсно виконують міжнародні функції» (Черниченко С. В. Личность и международное право. — М., 1974. — С. 132).

У вітчизняній доктрині міжнародного права питання міжнародної цивільної служби є малодослідженим. В зарубіжній юридичній літературі не існує єдиного визначення поняття міжнародної цивільної служби. Так, російський вчений А. Г. Дніпровський зазначає, що «міжнародна цивільна служба, яка має своєю метою забезпечення нормального функціонування універсальних міжнародних організацій на основі їх статутів, незалежно від будь-якої влади, сторонньої для організації, є система роботи, сукупність секретаріатів міжнародних організацій та їх персоналів, сформованих на основі принципу широкого географічного представництва посадових осіб, які користуються привілеями та імунітетами, необхідними для виконання їх посадових обов'язків» (Международные организации. Учебник. Под ред. Блищенко И. П. М., 1994. — С. 103). Дослідник акцентує свою увагу на завданнях та функціях секретаріатів міжнародних організацій, приділяючи увагу деяким особливостям статусу їх співробітників.

У свою чергу Г. І. Морозов визначає міжнародну цивільну службу «як сукупність відносин та діяльності осіб, що складають персонал міжнародних міжурядових організацій (ММУО), здійснюваних на основі статутів цих організацій і відповідно до прийнятих ними спеціальних нормативних актів в інтересах усіх держав-членів цієї організації» (Морозов Г. И. Международные организации: Некоторые вопросы теории / Г. И. Морозов. — 2-е изд., доп. — М.: Мысль, 1974. — С. 249).

Міжнародна цивільна служба — це сформований правовий інститут, найважливіша частина внутрішньорганізаційного механізму міжнародних міжурядових організацій. Міжнародні цивільні службовці є найважливішим активом міжнародних організацій. Але, на сьогодні, на жаль, поняття міжнародної цивільної служби та міжнародного цивільного службовця залишається малодослідженим вітчизняними дослідниками, науковцями та вченими.

ЖЕБРОВСКАЯ К. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДА В ПОЗНАНИИ ПРАВОВЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Сложность эмпирического и теоретического знания приводит к возрастанию удельного веса и роли методологии в современных исследованиях. Методология исследования правовых ценностей строится на началах плюрализма, что предусматривает использование большого числа концептуальных методологических подходов, методов познания, значимость которых определяется применительно к конкретному кругу задач, стоящих перед исследователем.

Методология исследования правовых ценностей должна строиться на началах плюрализма, что предусматривает использование как общенаучных, так и частнонаучных методов познания. В исследовании правовых ценностей ведущая роль принадлежит историческому методу. Разные исторические эпохи и цивилизации характеризуются собственной перспективой и способностью к восприятию правовых ценностей. Очевидным является факт, то что было ценно на определенных этапах развития теряет свое значение на современном этапе.

С помощью исторического метода становится возможным рассмотреть совокупность условий, в которых возникают, развиваются те или иные правовые ценности, как некую неизменную заданность жизни конкретной правовой системы, качественно отличающей ее от всякой другой правовой системы. Совершенно очевидно, что качественные границы многогранности правовой системы образуются в ее истоках, но «раз появившись именно в том или ином составе и содержании, они уже не способны меняться, пока вообще данный народ существует самоидентифицируется». Данное обстоятельство снимает вопрос об идентичности правовых ценностей для различных правовых систем. Тем не менее, бесспорным, является факт наличия общих правовых ценностей для различных правовых систем, таких как справедливость, безопасность, правопорядок и др., но в конечном итоге все они имеют определенный «окрас», связанный со спецификой правовой традиции правовых систем.

Суть исторического метода не сводится к простому описанию правовых ценностей, свойственных той или иной правовой системы. В процессе исследования правовых ценностей отбираются лишь те ценностные модели, которые имеют существенное значение для характеристики становления, развития и функционирования той или иной правовой системы. В частности, исследуя проблемы западной политико-правовой традиции, М. Сальников считает характерным

выделения таких ценностей, как народный суверенитет, механизм сдержек и противовесов, конституционализм, суверенитет личности, парламентаризм (Сальников М. В. Генезис и эволюция российской политико-правовой традиции (историко-теоретический и сравнительно-правовой анализ). Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. — СПб, 2005.). Именно они, по мнению ученого, с одной стороны, явились отражением времени, его устоев, с другой — именно характер исторического развития обусловил появление данных ценностных суждений, впоследствии ставших идеологией буржуазного общества свободных. Исторический метод позволяет анализировать ценностный строй не только отдельных правовых систем, но и различных цивилизаций, что в эпоху глобализационных процессов имеет немаловажное значение, как для теории, так и для практики взаимодействия различных цивилизаций.

В зависимости от смены культурных эпох меняется отношение к тем или иным ценностям, одни ценности сменяются другими. Как отмечает Г. В. Мальцев: «если правовая история представляет собой бесконечное чередование циклов, внутри которых определяются сходные фазы и многократно воспроизводимые процессы, то выходит, что право движется по собственному кругу с обязательным возвратом и некоторые исходные точки» (Мальцев Г. В. Теория обычая и обычное право // Обычное право в современной России: проблемы теории, истории и практики. — М.: НОРМА, 1999. — С. 96.).

Современные страны и народы отличаются друг от друга степенью, масштабами присущих им способностей делать свое развитие предметом собственной озабоченности, то есть умением изменяться так, чтобы держать свой потенциал на необходимом уровне, повышая его. Каждое общество воспроизводится через воспроизводство конструктивной напряженности, то есть культурно-содержательной направленности мышления и деятельности любого субъекта на утверждение ценностей общества, цивилизаций, на их воспроизводство и одновременно на отталкивание от некоторых противоположных ценностей, от их воспроизводства.

Особая роль исторического метода проявляется в возможности изучения процесса кристаллизации правовых ценностей в различных правовых системах. Утверждая, что философия истории имеет дело именно с ценностями, немецкий философ Г. Риккерт дает своего рода типологию ценностей в этой области знания. Во-первых, «это ценности, на которых зиждутся формы и нормы эмпирического исторического познания; во-вторых, это ценности, которые в качестве принципов исторически существенного материала конституируют саму историю; и, в-третьих, наконец, это ценности, которые постепенно реализуются в процессе истории» (Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. — СПб, 1911. — С. 94.).

Таким образом, использование исторического метода при исследовании правовых ценностей позволит дать не только содержательный анализ правовых ценностей, но и вывести определенные закономерности имеющие место в различных правовых системах современности.

КОВАЛЬСКАЯ В. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ИНОСТРАННЫЕ МИССИИ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ: ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

История создания миссий Европейского Союза начинается с момента принятия Советом министров иностранных дел и обороны ЕС Петербургской декларации, в которой были намечены задачи, получившие название Петербургских миссий, а именно гуманитарные и эвакуационные акции, операции по поддержанию мира, управление кризисами, а также операции по восстановлению мира. В целом создание и оформление феномена миссий ЕС проходило в рамках формирования ОВПБ, поэтому история создания миссий тесно связана со становлением ОВПБ и все важные исторические моменты развития общей внешней политики ЕС безопасности также важны и являются ключевыми в развитии и становлении миссий ЕС.

Общие принципы проведения операций и миссий под руководством ЕС, а также порядок задействования сил и средств стран-участниц, регламентируются Европейской стратегией безопасности (2003), Амстердамским договором (1997), Петербургской (1994) и Хельсинкской (1999) декларациями.

Правовое обеспечение деятельности миссий ЕС следует в первую очередь выделить Совместные действия, документ, который является основой полицейских и военных операций, осуществляемых ЕС, а также которыми назначаются специальные представители ЕС в тех регионах, где существуют латентные или не до конца урегулированные конфликты. С их помощью оказывается помощь государственным органам третьих стран, учреждаются программы сотрудничества, происходит оказание помощи деятельности международных организаций — и проведению акций многосторонней дипломатии, осуществляются необходимые реформы механизма ОВПБ. Общие стратегии, Общие позиции и Совместные действия скорее функционируют как разделенные инструменты, чем составляют некую иерархию взаимосвязанных документов,

посвященных одним и тем же проблемам в разной степени обобщения. По тематическому охвату содержание Общих позиций и Совместных действий позволяет ЕС претендовать на проведение полноценной многовекторной внешней политики.

Правовой основой деятельности миссий ЕС является приглашение стран, в которых проводятся операции и в дальнейшем подписываются документы, которые служат нормативно-правовой базой основания деятельности в этих странах миссий ЕС. Так, например, это Дейтонские соглашения для Боснии и Герцеговины, которые являются юридической базой миссии ЕС в данном регионе или же Меморандум о взаимопонимании между Правительствами принимающих стран.

К началу 2015 года в Украине были основаны три миссии, две из которых миссии ЕС (миссия по оказанию пограничной помощи Молдове и Украине и Консультативная миссия ЕС по реформированию сектора гражданской безопасности Украины) и одна миссия ОБСЕ (Специальная мониторинговая Миссия ЕС). Ввиду своей огромной значимости для Одесского региона и, как пример успешной миссии ЕС, необходимо особо отметить деятельность миссии ЕС по оказанию пограничной помощи Молдове и Украине, которая на протяжении 10 лет передает европейский опыт и европейскую практику сотрудникам таможенных и пограничных органов Молдовы и Украины.

Первая Миссия ЕС, которая была основана на Украине, это Миссия ЕС по оказанию пограничной помощи Молдове и Украине. История ее создания тесно связана с вопросом Приднестровского конфликта. В непосредственной близости от расширившегося ЕС сохраняется напряженность между центральным правительством Молдавии и сепаратистским руководством Приднестровья. С июня 2005 г. на границе между Молдавией и Украиной осуществляет свою работу пограничная миссия ЕС в составе двухсот специалистов, половина из которых — граждане Украины и Молдовы. В работе миссии также принимают участия Грузия, Казахстан и Таджикистан. На государственной границе (955 км сухопутной, 267 км речной), где действует миссия расположены 67 пограничных переходов, при этом 470 км границы, где расположены 25 переходов де-факто контролируются Приднестровьем. Штаб-квартира операции находится в Одессе, миссия связи — в Кишиневе, полевые миссии — в Бессарабке, Кишиневе, Отаче (Молдавия), Котовске, Кучургане, портах Одессы и Ильичёвска (Украина).

1 декабря 2014г. в Киеве была основана вторая миссия ЕС, это Консультативная Миссия Европейского Союза в Украине. 22 июля 2014 года Верховная Рада Украины приняла Закона № 0003 «О ратификации Соглашения между Украиной и Европейским Союзом относительно статуса Консультативной миссии Европейского Союза по реформированию сектора гражданской безопасности Украины (КМЕС

в Украине)». Это гражданская миссия в рамках Совместной оборонной политики и политики безопасности ЕС.

Специальная мониторинговая миссия ОБСЕ в Украине (СММ) начала свою работу 21 марта 2014 года в связи с обращением правительства Украины в ОБСЕ и решением всех стран-участниц ОБСЕ. Мандат миссии был продлен на шесть месяцев с 21 сентября 2014 года. СММ — это невооруженная гражданская миссия, которая работает 24 часа в сутки, 7 дней в неделю, во всех регионах Украины. Ее основные задачи — это беспристрастно и объективно наблюдать за ситуацией в Украине и отчитываться по ней, а также способствовать диалогу между всеми сторонами конфликта.

МАВЕД С. О.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
соискатель кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ИСЛАМСКИЕ И ЗАПАДНЫЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ СИСТЕМЫ: ВЗАИМОВЛИЯНИЕ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Разная степень взаимовлияния и взаимодействия национальных уголовно-правовых систем обусловлена тем, что одни национальные уголовно-правовые системы имеют больше общих признаков и черт, чем остальные, другие же, наоборот, отличаются доминирующим характером специфических черт и особенностей по отношению друг к другу, имеют между собой гораздо меньше общего, чем особенного.

Если сближение западных уголовно-правовых систем становится возможным благодаря общности исторического развития, культуры, социального и экономического развития и т. д., то в случае с исламской цивилизацией дело обстоит несколько иначе. Здесь в сфере истории, политики, экономики и культуры (кроме религиозного фактора) трудно найти что-либо, что можно было бы назвать элементом, объединяющим весьма разные народы.

Обеспечение диалога между государствами западной и мусульманской правовых традиций возможно только в случае надлежащего функционирования межцивилизационного взаимодействия. Образованию такого механизма не в последнюю очередь содействует открытый характер системы исламского права, что позволяет заимствовать те или иные элементы иных правовых систем с целью приспособления мусульманского общества к новым условиям развития.

В настоящее время уже сложно утверждать, что каждое государство имеет свое уникальное уголовное право, наиболее верным, на наш

взгляд является утверждение, что в одном и том же государстве действует несколько конкурирующих правовых систем. Большинство мусульманских стран модернизировали свое уголовное законодательство и теперь — это симбиоз традиционного классического исламского деликтного права и уголовно-правовых норм западного типа.

Рассматривая вопрос взаимодействия мусульманской правовой системы с иными правовыми системами в юридической литературе авторы, как правило, акцентируют свое внимание на влиянии западной правовой традиции на трансформацию исламского деликтного права. Невольно возникает вопрос: имело ли какое-либо влияние на развитие уголовного права европейских стран исламское деликтное право? Возможно. Поскольку начиная с XV века в Турции действовали уголовные законы османских халифов, основанные на исламском праве, при этом начиная с XV века и вплоть до конца XIX века такие страны как Албания, Болгария, Греция, а также ряд других балканских стран находились под властью турков. Более того, в современных Албании, Боснии, Македонии и на сегодняшний день значительная часть населения — это мусульмане. «С образованием Крымского ханства (1443 г.), которое находилось в вассальной зависимости от Османской империи, практически весь юг и юго-запад Крыма населили мусульмане. Со временем в Украину (преимущественно в Донбасс) переселились поволжские татары. Определенные мусульманские правовые обычаи могли быть позаимствованы и во время длительного воин с Турцией Запорожской Сечи, России и т. д.» (Сигалов К. Е. Историко-правовые основания становления арабо-мусульманской цивилизации / К. Е. Сигалов // История государства и права. — 2006. — № 11. — С. 18). В то же время в современной литературе отмечается, что в Коране имеется много идей и даже персоналий заимствованный из Библии (Ветхого и Нового Заветов) (Сливка С. Деонтологія природного права: арабо-мусульманський варіант / С. Сливка // Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини. — 2004. — Вип. 11. — С. 124), то есть каноническое христианство и мусульманское право во многих моментах пересекается.

Как справедливо отмечает А. Массе, в целом мусульманское право сформировалось в пределах Арабского халифата как конфессиональное право, при этом частично вобрало в себя некоторые положения (незначительное количество) римского и византийского права. Основной спецификой шариата является то, что его нормы, с одной стороны, регулируют общественные отношения, с другой — отношения мусульман с Аллахом. Это находит выражение в одной из центральных концепций мусульманской правовой доктрины, в соответствии с которой оценка всех действий верующих осуществляется исходя из пяти категорий — надлежащего, рекомендательного, дозвоительного, осуждающего и запретительного (Массе А. Ислам: Очерки истории / А. Массе / Пер. с фран. — М.: Проспект, 1982. — С. 91).

Исламское деликтное право, в отличие от уголовного права западных стран, не является самостоятельной отраслью науки. Оно является только одной из сторон религии ислама. Эта религия содержит, во-первых, теологию, которая устанавливает догмы и уточняет, во что мусульманин должен верить; во-вторых, шариат указывает верующим, что они должны делать и от чего следует воздержаться под угрозой наказания. Это и составляет то, что называется исламским деликтным правом. Это право указывает мусульманину, как он должен себя вести по отношению к религии, по отношению к себе подобным и по отношению к богу.

На сегодняшний день в западном мире проживает огромное количество населения, которые являются носителями исламского уголовно-правовой традиции. Классическое исламское деликтное право по-прежнему определяет многие аспекты жизнедеятельности мусульманина независимо от места проживания.

МЕЛЬНИК М. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Особливої уваги сьогодні потребує система юридичної освіти України, адже процес будівництва правової держави та формування громадянського суспільства вимагає належної підготовки кадрів в сфері юриспруденції. Юридична професія торкається всіх сфер діяльності людини в суспільстві, включаючи область трьох гілок влади, органів управління всіх рівнів, керівництво різними установами, організаціями, службу в правоохоронних органах, адвокатську, нотаріальну діяльність, роботу юрисконсульта, наукову та викладацьку діяльність, діяльність в приватних підприємствах та іншу.

Професія юриста покликана на захист та допомогу громадянам відстоювати свої права, сприяти демократичному розвитку сучасного українського суспільства, підняти рівень правової культури населення. Саме тому вдосконалення та розвиток цієї соціально значущої сфери освіти — нагальна необхідність.

Першочергово вирішення потребує проблема якості освіти. Ставши незалежною Україна шаленими темпами почала збільшувати кількість вищих навчальних закладів, в яких можна здобути юридичну освіту (за різними джерелами на сьогодні їх кількість коливається від 150 до 240),

що згодом послабило здійснення належного контролю за якістю освіти. Так, в Україні більшу увагу приділено юридичному закладу, а не його студентам. Якість отриманої юридичної освіти перевіряється вищим навчальним закладом, в якому і проходив сам процес навчання, шляхом здачі державного екзамену університету. Виходить, що контроль за якістю отриманої освіти відноситься до повноважень вищого навчального закладу, в якому випускник і отримував дані знання. Тоді як, наприклад, у Німеччині якість юридичної освіти «перевіряється» суворими державними іспитами, адміністрованими органами. У Німеччині випускник — це лише претендент у юристи, тоді як в Україні юрист (Бігун В. С. Юридична освіта в Україні та Німеччині, 2004, с. 79).

Система контролю за вищими навчальними закладами здійснюється Міністерством освіти та науки України шляхом ліцензування та акредитації юридичних навчальних закладів. Процес ліцензування та акредитації має бути спрямований на внутрішнє та зовнішнє забезпечення якості вищої освіти. Внутрішнє забезпечення якості вищої освіти передбачає впровадження локальних систем управління якістю вищими навчальними закладами, а зовнішнє забезпечення — дотримання встановлених національних і Європейських стандартів та рекомендацій щодо забезпечення якості вищої освіти (Проект Концепції реформування системи ліцензування та акредитації у вищій системі України).

Не менш серйозним являється питання підготовки юристів відомчими навчальними закладами. Юристів повинні готувати фахові навчальні заклади. Сьогодні більшість не фахових вищих навчальних закладів, які готують юристів не мають власних іноваційних довідково-пошукових систем, сучасного професійного обладнання, навчальних аудиторій, а головне відсутня необхідна кількість підручників для надання якісної вищої юридичної освіти. Адже, для підготовки висококваліфікованого фахівця необхідна наявність бібліотек зі спеціальною літературою, сучасні навчальні корпуси, центри наукових досліджень, а головне якість науково-педагогічних кадрів.

Невирішеною залишається і проблема вироблення державних стандартів вищої юридичної освіти, які на сьогодні в Україні відсутні. Єдині Державні стандарти вищої юридичної освіти дадуть змогу розробити критерії щодо спроможності вищих навчальних закладів здійснювати підготовку юридичних кадрів. Відповідно до вимог таких стандартів слід сформувати новий зміст вищої юридичної освіти шляхом проведення відповідних організаційних заходів, пов'язаних з реалізацією змісту освіти через кадрове та навчально-методичне забезпечення, матеріально-технічну базу, систему доступу та діагностику знань. Прийняття нових Державних стандартів вищої юридичної освіти могло б забезпечити умови та відповідальність за надання якісних освітніх послуг відповідно до вимог цих стандартів. Прийняття єдиних Державних стандартів вищої юридичної освіти дало би змогу вийти на конкурентний світовий освітній

простір України, а також сприяло б інтеграції вищої юридичної освіти. Йдеться передусім про необхідність узгодження української системи вищої юридичної освіти з європейськими та світовими стандартами.

Невизначеним на сьогодні є і перелік посад органів державної влади, на заміщення яких повинні претендувати випускники, що мають вищу юридичну освіту. Насамперед, відсутність даного переліку впливає на процес працевлаштування, так як не всі випускники юридичних вузів сьогодні працевлаштовуються за спеціальністю, хоча вони конкурентоспроможні й можуть самі створити власне робоче місце.

Отже, для суттєвого поліпшення юридичної освіти, в умовах адаптації законодавства України до міжнародних та європейських стандартів необхідно завершити розробку і впровадження Державних стандартів вищої юридичної освіти з одночасним впровадженням системи державного контролю за рівнем фахової підготовки юристів. Розробити і затвердити перелік посад, які можуть займати випускники вищих навчальних закладів з юридичною освітою відповідно до освітньо-кваліфікаційних рівнів. Розвивати міжнародні зв'язки в юридичній освіті, пов'язані з розробкою навчальних програм та інших компонентів освіти, спрямованих на інтеграцію юридичної освіти в світовий освітнянський простір. І нарешті, створити гнучку розгалужену систему післядипломної освіти шляхом перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів з нових напрямів юридичної науки і практики з оптимальними термінами, періодичністю навчання та забезпеченням оновлення його змісту.

ПЕРЕВЕРЗА И. М.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

УЧАСТИЕ АДВОКАТОВ ВО ВНЕСУДЕБНЫХ СПОСОБАХ УРЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРОВ

Анализируя процедуры защиты прав человека, существующие на сегодняшний день в практике, можно сделать вывод, что государство, защищая права граждан, отдает предпочтение судебной защите, которая рассматривается в научной литературе как наиболее универсальная, но, с практической точки зрения, она обладает рядом недостатков, компенсировать которые позволяют несудебные формы защиты. (Карасёв А. С. Несудебная защита прав человека: понятие, способы, механизм действия / Вестник Саратовской государственной академии права. — 2008. — № 3. — С. 40). Рост популярности альтернативного урегулирования споров вызван рядом факторов: высокой нагрузкой традиционных

судов, относительно низким уровнем затрат по сравнению с процедурой судебного разбирательства, оперативностью, конфиденциальным характером процедур, а также желанием участников конфликтов иметь больший контроль над выбором лиц, которые будут урегулировать их спор.

Участие адвокатов во внесудебных способах урегулирования споров — практика достаточно распространенная. Существует большое количество разновидностей альтернативных («внесудебных», «эффективных») способов урегулирования споров, которые успешно реализуются во многих странах, пользуются популярностью, и в которых принимают участие адвокаты.

Анализируя международную практику, следует отметить, что медиация является наиболее распространенным методом альтернативного урегулирования споров. Формальное определение медиации (или мирового соглашения) определено в ст. 1 Типового закона ЮНСИТРАЛ 2002 г. касаясь международных коммерческих арбитражных процедур, в соответствии с которой, медиация — это «процесс..., когда стороны привлекают третье лицо или лиц... с целью предоставления ими помощи в мирном урегулировании споров, которые возникают по поводу контрактных или иных правовых отношений, или связанные с ними. Мировой посредник не имеет права навязывать сторонам способы урегулирования спора». Медиация обеспечивает сторонам возможность восстановить или иногда начать переговоры, а также позволяет сторонам контролировать как процесс, так и результат спора. (Баскакова Ю. Правовий статус діяльності української адвокатури в аспекті прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року // Юридичний журнал. — № 10. — 2011. — С. 38–39).

Еще в 60-х годах прошлого века в США при возникновении семейных конфликтов впервые начали применять медиацию. Позже медиаторов стали приглашать крупные американские корпорации в случаях возникновения внутренних разногласий между собственниками бизнеса либо между конкурирующими фирмами.

В европейской практике нельзя говорить о конкуренции между адвокатурой и медиацией. Европейский адвокат может и преимущественно является аккредитованным медиатором, поэтому может выступать как в одной, так и в другой роли. Юристы, а особенно адвокаты, априори обладают навыками медиатора и в первую очередь стремятся разрешить конфликты медиативными способами. Высшим пилотажем в адвокатской практике всегда было и остается завершение конфликта с помощью мирового соглашения. Сегодня медиация применяется во многих странах Европы, в Австралии, Канаде, США и др.

Третейский суд — институт саморегулирования гражданского общества, осуществляющий правоприменительную деятельность по решению гражданских и хозяйственных споров на основе взаимного

волеизъявления сторон, кроме случаев, установленных законом. Принципиальная особенность третейского судопроизводства — добровольность. В третейском суде для разрешения конкретного спора стороны по своему усмотрению могут договориться о количественном и персональном составе третейского суда. Если сторона недовольна решением третейского суда, оно может быть обжаловано в суде.

В мировой практике всё большее количество споров решается в третейских судах. Анализ зарубежного опыта третейского разбирательства указывает на его активное применение в Германии, США, Великобритании, Китае, Австралии, Индии и многих других странах. Международно-правовые нормы не препятствуют адвокатам участвовать в третейском разбирательстве в качестве судьи. Анализ иностранного законодательства (США, России, стран Европейского Союза) показал, что в большинстве стран отсутствуют запреты на осуществление адвокатами полномочий третейских судей, а практика участия адвокатов в качестве третейских судей является широко распространенной при условии, что адвокат не связан с участвующими в третейском разбирательстве лицами клиентскими отношениями и не имеет иной заинтересованности в деле.

Среди альтернативных способов разрешения споров стоит выделить collaborative law, возможно, его внедрение разгрузило бы местные суды многих государств от существенного количества бракоразводных дел.

Collaborative law — очень популярная процедура разрешения семейных споров, в частности бракоразводных процессов, в таких странах как США, Австралия, Австрия, Канада, Франция, Чехия, Германия, Кения, Новая Зеландия и др. В случае, если пара решила развестись, с целью справедливого и мирного раздела имущества и разрешения споров по поводу детей, назначаются два адвоката, которые представляют интересы каждой из сторон. При данной процедуре разрешения спора, обращаясь в суд нет необходимости, — адвокаты, руководствуясь предпочтениями каждой из сторон, приходят к консенсусу, который всех устраивает. Данная процедура очень популярна, так как позволяет уладить сложный процесс развода справедливо и по желанию сторон. Иногда collaborative law используется для подписания брачных контрактов.

Также среди способов внесудебного регулирования споров можно выделить переговоры, экспертное заключение, предварительную независимую оценку, комиссии по рассмотрению споров и др.

Адвокаты, обладая высокими профессиональными навыками, принимают активное участие во внесудебных способах урегулирования споров по всему миру и делают это достаточно успешно. Не смотря на особенности адвокатской профессии, определенная правом возможность участия адвокатов в альтернативном урегулировании споров, позволяет повысить качество внесудебных разбирательств и уменьшить количество обращений в суд.

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ МОДЕЛЕЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сьогодні особливості тенденції розвитку та формування інформаційного суспільства полягають у різноманітності та багатогранності його компонентної природи, а також у концептуальному підході до вивчення його моделей. Багато наукових поглядів та вчень при дослідженні інформаційного суспільства, пов'язані з виокремленням його на декілька класифікацій, в основу яких покладені різні етапи, періоди та фази розвитку.

Термінологічне розмаїття засвідчує реальну мультипарадигмальність у визначенні моделей сьогодення. Виокремлюють наступні моделі інформаційного суспільства: західна та азійська (Капуш А. Концепція інформаційного суспільства: культурологічний аспект [Електронний ресурс] — Режим доступу до ресурсу: <http://inf.ua.edu.ua/dopovid/kapush.pdf> С. — 4), або західна та східна (конкретизуючи, виокремлюють американсько-англійську і модель континентальної Європи (Скалацький В. М. Концептуальні побудови та практичні моделі інформаційного суспільства// Гуманітарний часопис. — 2012. — № 4. — С. 65), японська чи американська (дослідники називають ці моделі по-різному, але розуміють під даними моделями саме розвиток комунікаційних технологій та інформаційної сфери у Америці та Японії).

Західна модель — це шлях, яким йдуть індустріально розвинені країни. Дана модель передбачає інтенсивний розвиток електронних комунікацій для встановлення соціальних, політичних, культурних зв'язків у суспільстві. Проблема розвитку універсальних послуг має важливе значення в США та Великій Британії, вона вирішується за допомогою стратегії поліпшення якості інформаційних послуг, соціальної орієнтації суспільства (Петраков С. І. Моделі державного регулювання інформаційної сфери: закордонний досвід/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/4/08.pdf>). Вплив США та Британії в галузі комунікаційних технологій та інформаційної сфери торкнувся багатьох глобальних процесів, міжнародної політики та світової економіки. Вважаємо за необхідне, зацентувати увагу на тому, що США, будуючи інформаційне суспільство, мали не меті не стільки створення власне інформаційного суспільства (де головна роль віддається знанням, інформації задля розвитку власного вдосконалення та розширення індивідуальних можливостей та потреб), скільки експортувати стереотипи масової культури, чужорідні для іншої культури, з метою встановлення своїх національних інтересів

та збереження лідерства на території інших, тільки розвиваючих, держав, таких як: Латинська Америка, Центральна і Східна Європа, країни Арабського світу та Азійсько-Тихоокеанського регіону.

В основі азійської моделі лежить альтернативний соціально-економічний розвиток регіону, конкуренція із Заходом, утвердження власних ціннісних організацій, зв'язок між культурними традиціями (освіта, виробнича дисципліна, відданість корпорації, довіра, сімейна гармонія) і соціальними трансформаціями. В рамках азійської моделі виділяють японську, китайську, сингапурську, індійську та малайзійську (Скалацький В. М. Концептуальні побудови та практичні моделі інформаційного суспільства// Гуманітарний часопис. — 2012. — № 4. — С. 67).

Японська модель інформаційного суспільства, у створенні якої основний внесок належить Й. Масуді, спрямована на вдосконалення системи корпоративного управління за принципом ієрархічної піраміди, в основі якої три принципи: *on* (вдячність), *giri* (відповідальність), *wa* (гармонія), які виражають угоду про взаємопорозуміння та взаємодопомогу вищого і нижнього рівнів управління (Masuda Y. The Information Society as Postindustrial Society / Y. Masuda. Wash. : World Future Soc., 1983. — Р. — 34). Пріоритетний напрямок японської моделі — розвиток інформаційних технологій і впровадження інформаційних послуг у всі сфери життєдіяльності країни. Й. Масуда також один із перших, хто досліджував не тільки переваги інформаційного суспільства, а і його потенційні небезпеки (Скалацький В. М. Концептуальні побудови та практичні моделі інформаційного суспільства// Гуманітарний часопис. — 2012. — № 4. — С. 66–67).

В основі розвитку китайської моделі лежить модель економічної співпраці держави і ринку. Як пише Петраков С. І., вагомі інвестиції китайського уряду у сферу науково-технічних розробок, залучення іноземного капіталу вже приносять свої плоди, обіцяючи в майбутньому перетворити цю раніше технічно відсталу країну в один зі світових центрів нових технологій (Петраков С. І. Моделі державного регулювання інформаційної сфери: закордонний досвід/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/4/08.pdf>).

Головним пріоритетом на шляху до інформаційного суспільства у індійській моделі є розвиток внутрішніх людських ресурсів. Особливості побудови інформаційного суспільства в Індії — це обережність та послідовність, а також опора на національні культурні традиції (Орлова Н. С. Специфіка розвитку української моделі корпоративного управління в інформаційному суспільстві // Розвиток системи державного управління в Україні. Теорія та практика державного управління. — Вип.3 (34)./ [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2011-3/doc/1/11.pdf> — С.2).

Європейська модель відрізняється впровадженням нових наукових досягнень та високих технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства, що втілено в багатьох програмах і проектах організації стратегічних наукових дослідженнях, таких як RTD (Розвиток технологічних досліджень), IMPACT (Інформаційні технології і ринкова політика), ESPRIT (Європейська стратегічна програма промислового розвитку і впровадження технологій); проектах «Он-лайн для урядів», «Глобальна інвентаризація», «Глобальний виклик Бангеманна», «Електронна комерція», «Дистанційна освіта, медицина, культура та інформаційні послуги (Макаренко Є. А. Європейська інформаційна політика / Є. А. Макаренко. — К. : НВЦ «Наша культура і наука», 2000. — С. — 54).

Аналізуючи шлях, яким йшла Європа до розбудови інформаційного суспільства, заключаємо наступне: її головними характерними рисами виступають збереження національної особливості та індивідуальності, «незважаючи на спільність принципів розвитку, кожна з країн ЄС зберігає свої особливості у формуванні державної політики, створенні національної інформаційної інфраструктури й у формах використання інформаційних технологій» (Петраков С. І. Моделі державного регулювання інформаційної сфери : закордонний досвід/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.kbuaara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/4/08.pdf>). Її основна мета обумовлена економічною й соціальною інтеграцією європейських країн, реорганізацією бізнесу, організацією праці, культурним розвитком та іншими позитивним перетвореннями, що істотно відрізняється від цінностей проамериканської моделі.

ФІЛІПОВА В. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОМІСІЇ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ЄС В СФЕРІ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ

Сектор малого та середнього бізнесу (МСБ) є ключовим фактором в європейській економіці. Мікро-, малі та середні підприємства представляють 99 % усього бізнесу в ЄС. В останні п'ять років на базі цих підприємств було створено коло 85 % від усіх нових робочих місць. Дві третини усіх зайнятих в приватному секторі ЄС складають зайняті у мікро-, малому та середньому підприємстві. Саме на МСБ Європейський

Союз покладає тягар досягнення стабільного економічного зростання, інновацій, зменшення безробіття та соціальної інтеграції країн-членів ЄС. Вагомий вклад управовому регулюванні та реалізації політики ЄС у секторі малого та середнього бізнесу вносить Європейська Комісія, яка наділена широким спектром спеціальних повноважень.

Все вищезазначене зумовлює актуальність досліджень у цій сфері, враховуючи євроінтеграційний шлях розвитку України та необхідність проводити корінні реформи у регулюванні діяльності СМП.

6 травня 2003 р. Європейська комісія прийняла Рекомендацію, якою були визначені нові критерії виділення мікро-, малого і середнього підприємств. У додатку до рекомендації зазначається, що до МСБ входять підприємства, штат яких налічує менш, ніж 250 осіб, річний обіг не перевищує 50 млн. євро та/чи сума річного балансу не перевищує 40 млн. євро. (361/2003/EC: Commission Recommendation of 6 May 2003 concerning the definition of micro, small and medium-sized enterprises // ec.europa.eu.)

Європейська Комісія наділена широким спектром повноважень як у правовому регулюванні діяльності СМП, так і в створенні сприятливої бізнес-середовища в ЄС.

Першим напрямком діяльності щодо встановлення режиму сприяння бізнесові на наднаціональному рівні. Провідним документом в цій сфері став Акт малого бізнесу для Європи (АМБ), який запровадив принцип «Думай спочатку про малих» («ThinkSmallFirst»). Цей принцип можна віднести до ключових у частині формування та реалізації нової економічної та правової політики для бізнесу на рівні як інститутів, так і держав-членів ЄС. У практичній площині це означає, що належне забезпечення інтересів малих і середніх підприємств стає основним пріоритетом нормотворчої діяльності в ЄС.

З прийняттям Акту усі пропозиції, які передбачають розробку нових актів законодавства ЄС або запровадження певних заходів у відповідній сфері політики ЄС, наприклад, зовнішньоекономічній, мають проходити так званий «СМБ-тест», (SME-test), який визначатиме оцінку ймовірного позитивного та негативного впливу на їх діяльність.

Другим напрямком діяльності Європейської Комісії є сприяння розвитку підприємництва шляхом запровадження різноманітних освітніх програм, програм фінансової та інформаційної підтримки для підприємців-початківців. Цей напрямок політики зумовлений тим, що все ще невелика кількість європейців (31 %) прагне до самозайнятості. Показовими в цій сфері є США та Китай де цей показник складає 51 %. (Офіційний сайт Європейської Комісії, режим доступу — http://ec.europa.eu/growth/smes/index_en.htm). Для реалізації цього напрямку необхідно подолати такі проблеми:

- ускладнений доступ до фінансів і ринків;
- обтяжливі адміністративні бар'єри;

- освіта, що не покладає гарну основу для підприємницької діяльності;
- страх санкцій чи матеріальних втрат у разі невдачі.

Третім напрямком діяльності Комісії є спрощення доступу підприємств до нових ринків та сприяння їх інтернаціоналізації. Багато підприємств прагнуть виходу на зарубіжні ринки. Не дивлячись на це, доля товарів та послуг мікро-, малих та середніх підприємств у загальному експорті складає 25 %, цей показник ще менший у показниках експорту за межі країн-членів ЄС. Тому ЄС сприяє спрощенню європейським підприємствам на зовнішні ринки, пошуку ділових партнерів за кордоном. Інтернаціоналізація та робота на зовнішні ринки сприяє зростанню конкурентоспроможності та сталому зростанню.

Не менш важливим напрямком діяльності ЄС є спрощення доступу до фінансування. Оскільки ускладнений доступ до фінансування (кредити, субсидії, пряма підтримка) є однією з найважливіших проблем малих підприємств, Європейська Комісія працює над покращенням умов фінансування для малого бізнесу в Європі. Для цього приймаються спеціальні акти та ведеться діалог з фінансовими установами, з метою збільшити розмір фінансування МСБ та стимулювання надання венчурного капіталу та кредитів на пільгових умовах.

Можна виокремити наступні ініціативи ЄС в сфері спрощення доступу до фінансування:

- В 2011 році було прийнято План дій щодо спрощення доступу до фінансування, в якому передбачено у короткостроковій перспективі стабілізувати фінансові ринки та зміцнити банківську систему, що необхідно для безперервного кредитування МСП. В середньостроковій перспективі Європейська Комісія здійснюватиме активну діяльність в сфері вдосконалення регуляторної середовища для МСБ, яка буде стимулювати єдиний ринок венчурного капіталу, вдосконалюватиме ринки капіталів та зменшить видатки та зобов'язання для підприємств.

- Строкова Програма ЄС 2014–2020 щодо конкурентоспроможності підприємств та підприємств малого та середнього бізнесу (Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises — COSME). Відповідно до статті 6 Програми COSME основною її метою є підвищення конкурентоспроможності та сталості підприємств ЄС, особливо МСП. В програмі передбачено зменшення та спрощування адміністративних бар'єрів при створенні нових підприємств та функціонуванні старих, отримання ними кредитів.

Необхідно відмітити, що завдяки політиці сприяння, європейські держави займають перші позиції в рейтингу Всесвітнього Банку «Doing Business», в якому оцінці підлягають економіки більш ніж 180 держав. Так, серед перших 20 країн з найбільш сприятливими бізнес-умовами знаходяться Данія, Великобританія, Фінляндія, Швеція, Німеччина, Естонія, Швейцарія, Австрія. (<http://www.doingbusiness.org/>).

ХАРИТОНОВ Р. Ф.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
аспирант кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ОТРАСЛЕВАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ КОМПАРАТИВИСТИКА КАК УЧЕБНАЯ ДИСЦИПЛИНА

В настоящее время отраслевая юридическая компаративистика занимает особое место в юридическом образовании. Если раньше в юридических вузах изучалось преимущественно национальное право, то теперь веление времени выдвигает новые требования к юридическому образованию.

Именно веление духа времени заставило юридические вузы включить в учебный план наряду с национальным правом право зарубежных стран, отраслевые сравнительно-правовые научные дисциплины. Изучение особенностей различных отраслей права в основных правовых системах современности в условиях глобализации экономики и права, роста международных экономических, политических, гуманитарных и юридических контактов становится необходимой частью юридического образования.

В современной мировой юридической науке стали общепризнанными новые научные и учебные отраслевые сравнительно-правовые дисциплины — сравнительное конституционное право, сравнительное уголовное право, сравнительное гражданское право, сравнительное трудовое право и право социального обеспечения, сравнительное экологическое право и т. д. Этот опыт — необходимый и плодотворный компонент изучения и совершенствования национального законодательства, его более глубокого понимания, повышения квалификации юристов, их интеллектуального стимулирования.

Российские ученые А. Малько и А. Саломатин анализируя роль сравнительного правоведения в юридическом образовании отмечают: «в результате изучения дисциплины студент должен:

- получить представление о правовых семьях, структуре национальных правовых систем и основных тенденций развития права в современном мире;
- ознакомиться со спецификой систем права, судебных систем, структурой юридической профессии ведущих зарубежных государств;
- уметь применять сравнительно-правовой метод в своей профессиональной деятельности» (Малько А. В., Саломатин А. Ю. О роли сравнительного правоведения в современной правовой жизни // Правоведение. — 2009. — № 2. — С. 131.).

Плюрализм программ и методик преподавания отраслевых сравнительно-правовых дисциплин — это уникальная черта отраслевой компаративистики. Широкая вариантность отраслевых

сравнительно-правовых дисциплин может быть свойственна вузам одного региона, где они могут преподаваться под различными названиями и в разные семестры.

В зарубежных университетах (прежде всего американских и английских) часто преобладает прагматический подход к сравнительно-правовым дисциплинам, акцентирующем внимание на отраслевом и проблемно-институциональном сравнении. Как правило, компаративистскую подготовку можно получить в рамках программы по международному и сравнительному праву, в которой явно преобладают международно-правовые курсы.

Что же касается отечественного опыта преподавания отраслевых сравнительно-правовых дисциплин, то следует привести опыт преподавания данных дисциплин Национальным университетом «Одесская юридическая академия». Так, в стенах Национального университета «Одесская юридическая академия» кафедрой права Европейского Союза и сравнительного правоведения обеспечивается преподавание таких отраслевых сравнительно-правовых дисциплин как сравнительное экологическое право, сравнительная административистика, сравнительная адвокатура, сравнительное уголовное право, сравнительное трудовое право и право социального обеспечения, сравнительное гражданское и коммерческое право и др. Более того, возможны различные подходы к преподаванию отраслевых сравнительно-правовых дисциплин: скажем, в зависимости от специализации факультетов и институтов Национального университета «Одесская юридическая академия» те или иные отраслевые сравнительно-правовые дисциплины могут быть обязательной дисциплиной или элективной. Точно также идет разграничение в заочной и очной формах обучения.

В целом отраслевые сравнительно-правовые курсы читаются на пятом курсе очной формы обучения в первом семестре как для специалистов, так и магистров после изучения курса «Сравнительное правоведение». Таким образом, процесс познания осуществляется от общего к частному путем комбинирования сравнения на макро- и микроуровнях. Однако, некоторые отраслевые сравнительно-правовые дисциплины (например, сравнительная административистика) преподаются на 4 курсе одновременно со сравнительным правоведением, что не совсем верно, поскольку студенты только начинают познавать теорию и методологию правовой компаративистики. Для некоторых отраслевых сравнительно-правовых дисциплин обязательна сдача экзамена, для других — зачет.

Несмотря на то, что Национальный Университет «Одесская юридическая академия» является одним из ведущих вузов страны и отраслевые сравнительно-правовые дисциплины достаточно широко представлены в учебном плане университета, тем не менее, следует учитывать общемировые тенденции к индивидуализации обучения и постепенному

отказу от больших групп. В целом расширение присутствия отраслевых сравнительно-правовых дисциплин в отечественной высшей юридической школе благотворно влияет на подготовку юристов и заставляет поднять планку требований к многочисленным юридическим вузам и факультетам, стимулировав обновление в образовании.

ЧЕБОТАРЬОВ С. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

ГУМАНІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Принцип гуманізму в праві першочергово реалізується через інститут прав людини. Як зазначає В. Губер «права людини є найпереконливішим прикладом закріпленого у визначенні людської гідності зв'язку між етикою і правом, без якого неможливо побудувати гуманне суспільство». У наш час людина, її права та свободи розглядається як найвища і недоторкана цінність, що знаходиться на вершині конституційного порядку. Так само Конституція України 1996 року як основний закон нашої держави приділяє значну увагу людській гідності, правам і свободам людини, питанням міжнародної співпраці щодо забезпечення прав людини, а також взаємозв'язку міжнародного та національного права.

Ідея гуманізму знаходиться серед загальних засад Конституції України. Вже у преамбулі Конституції зазначено, що Верховна Рада України від імені Українського народу — громадян України всіх національностей..., дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, піклуючись про зміцнення громадянської злагоди на землі України, прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу..., приймає цю Конституцію — Основний Закон України. Це дає нам коротку характеристику умов і мотивів прийняття конституції та цілей, які при цьому переслідуються.

Таким чином генеральними цілями, задля досягнення яких приймається Конституція визначаються: забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя; зміцнення громадянської злагоди на землі України; розвиток і зміцнення демократичної, соціальної, правової держави. Всі названі цілі визначають цінності, які посідають провідне місце в усій ієрархії суспільних цінностей, а тому слушно вважаються загальнолюдськими, загальноцивілізаційними. Будучи закріпленими у преамбулі Конституції України, вони становлять ціннісну основу як її

самої, так і всього суспільного ладу. У науково-практичному коментарі Конституції України під редакцією доктора юридичних наук В. Я. Тацій зазначається, що положення преамбули мають істотне значення в соціальному, політичному, ідеологічному та юридичному аспектах, вони в концентрованому вигляді виражають вихідні політико-правові ідеї, які пронизують весь зміст Конституції та сприяють більш глибокому з'ясуванню літери і духу Основного Закону України, що особливо важливо при його тлумаченні, а відтак, більш послідовному втіленню конституційних норм, а також приписів конкретизуючого їх законодавства в життя (Конституція України: науково-практичний коментар / Ред. Кол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевий та ін. — Х.: Право; К.: Ін Юре, 2003. — С.16).

Виходячи з того, що положення зазначені у Преамбулі Конституції відображають основні її цілі, і цінності на яких вона ґрунтується є по істині загальнолюдськими і гуманістичними, ми можемо стверджувати, що вся Конституція пронизана духом гуманізму.

Особливо це проявляється у статті 3 Конституції України, де зазначено, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави». Це перша зі статей Основного Закону, присвячених людині, саме з неї розпочинається виклад офіційно проголошеної Українською державою та закладеної у Конституцію філософії прав людини. Дана стаття, можна сказати, «задає тон» усім наступним конституційним приписам, котрі відображають реальне або бажане становище людини в українському суспільстві, регулюють її відносини з державою, спрямовують державну політику. Одним словом, це базисна стаття, яка характеризує самі підвалини того суспільного й державного ладу, що закріплюється Конституцією. Вона є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя в Україні (Конституційно-правові засади становлення української державності. Монографія / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін.; За ред. акад. НАН України В. Я. Тацій, акад. АПрН України Ю. М. Тодики., 2003. — С. 21).

Виходячи з аналізу даної статті, слід зазначити, що людина та її першочергові потреби, такі як життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищими цінностями, тобто жодне інше явище не може поціновуватись суспільством вище, аніж людина, не може, так би мовити, перевершити її цінність. Права і свободи людини їх забезпечення, охорона і захист визначають зміст і спрямованість діяльності держави. З цього виходить, що держава не є всевладною щодо людини, і у своїй діяльності вона має бути обмежена правами та свободами людини.

Держава гарантує та забезпечує права і свободи людини, створює умови необхідні для здійснення останніх і дбає про них. Визнання та створення умов для здійснення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Таким чином дотримання, утвердження і забезпечення прав людини є фундаментальною конституційною засадою в Україні. Як зазначають провідні вчені, однією з визначальних рис Конституції України є її гуманістична спрямованість. Виявляється це, зокрема, в тому, що, по-перше, найбільша частина статей Основного Закону присвячена саме правам і свободам людини і громадянина (що вже було розглянуто), по-друге, він закріплює ряд таких прав і свобод, яких не було ні в одному з попередніх українських конституційних актів, і нарешті, по-третє, конституційні положення з цих питань за змістом збігаються з положеннями, зафіксованими у фундаментальних міжнародно-правових актах з цієї проблеми — Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, пакти та міжнародні документи (Рабінович П. М. Права людини і громадянина: Навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. — К.: Атіка, 2004. — С. 92).

Усе це дає підстави вважати гуманізм невід'ємним конституційним принципом.

ЧЕРВОНЕНКО В. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
соискатель кафедры права Европейского Союза и сравнительного правоведения

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СРАВНИТЕЛЬНОГО ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЯ И МЕЖДУНАРОДНОГО ПУБЛИЧНОГО ПРАВА

На первый взгляд сравнительное государственное и международное публичное право кардинально отличаются друг от друга. Однако они находятся во взаимосвязи. Основным субъектом международного публичного права выступают государства, государственные образования. В то время, как сравнительное государственное ведение детально изучает особенности различных государственных систем. Если сравнительное государственное ведение сравнивает различные государственные системы, то международное публичное право изучает отношения между государствами. Обе юридические дисциплины основываются на реально существующей множественности национальных систем. Подобное сходство не исключает различие в способах познания государственно-правовой действительности. Между сравнительным государственным ведением и

международным публичным правом возможно широчайшее взаимодействие, которое является полезным как для одной юридической дисциплины, так и для другой.

Сравнительные исследования приносят международному публичному праву пользу, которая состоит, во-первых, в обогащении методологического инструментария, который используется для познания основных объектов исследования в области международного публичного права; во-вторых, обогащает само его содержание.

Что касается методов исследования, то «поскольку международное публичное право представляет собой правовой порядок, регламентирующий отношения между субъектами международного права, каждый из которых имеет свою национальную правовую систему, для него не может не представлять интереса изучение этих национальных правовых систем» (Саидов А. Х. Взаимодействие международного права и сравнительного правоведения: вопросы теории и практики / А. Х. Саидов // Юрист-международник. — 2006. — № 4. — С. 56–57).

Таким образом, формируется информация о том, какие государственные органы могут брать от имени государства международные обязательства, какова роль таких органов в процессе формирования принимаемых государством решений. Другими словами информация, получаемая из международного публичного права, позволяет собрать первичный материал для проведения дальнейших сравнительных исследований в области сравнительного государствоведения. Очень важно знать те органы в различных странах, которые принимают решения от имени государства, компетентны вести переговоры, представлять государство в международных отношениях, участвуют в деятельности разнообразных международных организаций. Регламентация всех этих вопросов относится к исключительной компетенции государства без какого-либо вмешательства международного публичного права. Однако игнорировать такие вопросы международное публичное право не может.

Влияние сравнительного государствоведения на международное публичное право состоит в том, чтобы предоставить в распоряжение последнего инструментарий, позволяющий изучить предпосылки и последствия международно-правовых актов. Относительно недавно государства перестали быть единственными субъектами международного права. Наряду с ними в таком же качестве выступают межправительственные организации. Сравнительное государствоведение может способствовать лучшему ознакомлению с ними.

В юридической литературе неоднократно высказывалась точка зрения о необходимости создания общей теории международных организаций. Справится с этой задачей поможет методология сравнительных исследований, разработанная в рамках сравнительного государствоведения.

Изучение и сравнение государственных систем является обязательным для юриста-международника. При этом обнаруживаются такие функции сравнительного государствоведения, как информационная и функция познания сущности государственных институций.

Речь идет не о том, чтобы привносить принципы внутригосударственного права в международное, а о том, чтобы найти в национальном внутригосударственном праве выражение того общего, что может соответствовать целям международного правопорядка. В данном смысле международное публичное право приближается к фундаментальным целям и задачам сравнительного государствоведения (Международное право и национальное законодательство. — М.: ЭКСМО, 2009. — С. 92–94).

Трудно переоценить значимость сравнительных исследований в области международного публичного права. Сравнительные исследования призваны выявить, во-первых, какие юридические проблемы возникают в соответствующих сферах жизни разных государств, во-вторых, возможные общие решения, которые могут быть перенесены в нормы международного публичного права.

Безусловно, еще один аспект взаимодействия сравнительного государствоведения и международного публичного права связан с понятийно-категориальным аппаратом. Одной из ключевых проблем современного сравнительного государствоведения является понятийно-категориальная «бедности». Сравнительное государствоведение заимствует множество понятий из международного публичного права, но в то же время предоставляет в распоряжение международного публичного права понятия и категории выработанные в рамках сравнительного государствоведения.

Таким образом, сравнительное государствоведение предоставляет международному публичному праву не только методологический инструментарий, но и способствует выработке норм материального и процессуального права с учетом лучших достижений, имеющих место в различных государственных системах.

ШЕВЧЕНКО-БИТЕНСЬКА О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Красномовними показниками цивілізованості будь-якого суспільства і держави є ступінь захищеності материнства і дитинства, старості та інвалідності. Дитина у цьому переліку соціальних груп уявляється найбільш вразливою як з боку фізичного, так і емоційно-психічного зовнішнього впливу. На жаль, у сучасному світі дитина продовжує бути об'єктом варварських зловживань з причин «негативного батьківства», військових дій або збройних конфліктів та багатьох інших факторів. Актуальність теми захисту дітей під час військових дій та збройних конфліктів можна констатувати і для України.

Під час військових дій та збройних конфліктів можна виділити декілька основних напрямів, по яких має здійснюватися особливий захист прав дитини, це: 1) встановлення мінімального віку для призову на строкову службу та добровільного найму; 2) забезпечення особливої охорони життя і здоров'я дітей та недопущення умисного збройного нападу на дитячі заклади; 3) захист дитини від незаконного переміщення чи утримання та деякі інші.

Питання захисту прав дітей під час військових дій та збройних конфліктів регулюють наступні міжнародні акти:

— Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., яка покладає на держави зобов'язання (див. ст. 11) вживати заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону. Відповідно до ст. 38 Конвенції держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли віку п'ятнадцяти років, не брали безпосередньої участі у воєнних діях; держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла віку п'ятнадцяти років в Збройні сили; держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення захисту та догляду за дітьми, які постраждали внаслідок збройного конфлікту;

— факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах встановлює мінімальний вік для призову на строкову службу й участі у військових діях (18 років) та для добровільного найму (16 років), а також передбачає заборону вербування або використання із військовою метою осіб, які не досягли віку 18 років;

— Римській статут Міжнародного кримінального суду містить положення щодо кваліфікації певних дій щодо дітей як військових злочинів: призов та зарахування до військової служби дітей у віці до 15

років (малолітніх); використанням їх у військових діях у межах як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів; умисні напади на лікарні та школи. Насильницька передача дітей до групи, яка буде піддана умисному знищенню, кваліфікується, як геноцид; ст. 26 Статуту виключає юрисдикцію щодо осіб, які не досягли 18-річного віку, залишаючи питання про переслідування так званих дітей-солдатів для держав-учасниць згідно зі своїм національним законодавством;

– Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, встановлює можливість створення санітарних та безпечних зон для захисту від дій війни поранених і хворих, інвалідів, людей похилого віку, дітей до 15-річного віку, вагітних жінок і матерів з дітьми (ст. 15); дозволяє вільний пропуск всіх посилок з необхідними продуктами харчування, речами і зміцнюючими засобами, призначеними для дітей до 15 років, вагітних жінок і породіль (ст. 23); встановлює комплекс заходів, що стосуються добробуту дитини (ст. 24, 38 (5));

– Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці визначає, що використання дітей як солдат є однією із найгірших форм дитячої праці та забороняє примусове або обов'язкове вербування дітей для участі у збройних конфліктах;

– 17 Резолюцій Ради безпеки ООН (приймалися з 1999 р.; остання — S/RES/2143 (2014) — видана 07.03.2014 р.) стосуються захисту та реабілітації дітей, яких зачіпає військовий конфлікт;

– прийняті у 2007 р. Паризькі зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування чи використання збройними силами або озброєними групами та Паризькі принципи та керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами чи озброєними угрупованнями;

– Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. Ця конвенція створює просту і ефективну процедуру для забезпечення повернення дітей, протиправно вивезених або утримуваних на території іноземної держави, до держави їх постійного місця проживання.

Під час проведення антитерористичної операції на сході України питання масового незаконного переміщення дітей неодноразово виникало у 2014 р.: вперше — 12 червня 2014 р. групу з 28 громадян України, зокрема, 25 дітей-сиріт і вихованців дитячих будинків сімейного типу зі Сніжного (Донецька обл.), які прямували на оздоровлення до Дніпропетровської області було незаконно переміщено надто Російської Федерації; вдруге — 26 липня 2014 р., 60 дітей-сиріт віком до 4 років та супроводжуваних осіб з Луганського будинку дитини незаконно вивезли до Російської Федерації; втретє — 8 серпня 2014 р. — представниками збройних терористичних формувань, що діють на сході України, було незаконно переміщено через пункт пропуску «Ізварино-Донецьк» до

Російської Федерації 7 українських дітей з Будинку малюка м. Луганськ (усі віком до 2-х років, хворі на дитячий церебральний параліч).

13 червня 2014 р. до Європейського суду з прав людини Українським урядом було подано заяву проти Російської Федерації стосовно незаконного переміщення трьох груп дітей-сиріт. Заява знаходиться на етапі комунікації з Російським урядом до 25 вересня 2015 р.

Розділ VIII

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МОРСЬКОЇ ТА МИТНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

КОРМИЧ Б. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідуючий кафедрою морського та митного права,
доктор юридичних наук, професор

ГАРМОНІЗАЦІЯ МИТНИХ ПРОЦЕДУР ЯК ПЕРЕДУМОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Питання створення європейського митного союзу вперше на офіційному рівні було піднято на робочій зустрічі Комітету Європейської Економічної Співпраці 15 серпня 1947 р. Ґрунтуючись на результатах переговорів щодо ГАТТ-47, було запропоновано створення одного чи декількох митних союзів в якості інструменту зниження тарифів між західноєвропейськими країнами. Такі пропозиції зустріли неоднозначну реакцію ряду європейських країн, які зокрема, вказували на існування значних технічних труднощів щодо створення митного союзу та встановлення спільного митного тарифу.

Тому вже 12 вересня 1947 р. Міністерство закордонних справ Франції оголосило, що «вивчення митного союзу буде здійснюватися Австрією, Бельгією, Великобританією, Данією, Ірландією, Францією, Грецією, Ісландією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Португалією, Туреччиною, Румунією, а також, можливо будуть запрошені інші 10 Східноєвропейських країн, включаючи СРСР» (Kalijarvi Th. V. Introduction and Chronology of The Marshall Plan From June 5 to November 5 1947. / Thorsten V. Kalijarvi. — US Library of Congress. Legislative Reference Service. — November 6, 1947. — p. 23). З цієї дати і починається історія роботи Групи Вивчення Європейського Митного Союзу (ECUSG), в рамках якої було розроблено основні сучасні стандарти митних процедур та митних формальностей.

Остаточна позиція з даного питання була оформлена у представлений 22 вересня 1947 р. Генеральній доповіді Комітету Європейського Економічного співробітництва (Traver's notes. Organization for European Economic Cooperation. Fonds code OEEC-274. Date 1947. — p. 39–40. — [електронний ресурс] — режим доступу: archives.eui.eu/files/

documents/14769.pdf). Зокрема, в даній Доповіді наголошувалося на важливості та корисності тарифних переговорів, що відбуваються в Женеві (п. 89) та одночасно підкреслювалося, що КЄЕС «розглядає питання митного союзу як засіб досягнення більш швидкого зниження та остаточної ліквідації тарифів між групами країн» (п. 90).

Крім того, у Доповіді вказувалося, що «ніякий митний союз не може повністю та ефективно працювати лише завдяки розчерку пера. Митний союз, особливо між декількома великими та індустріально розвиненими країнами включає складні технічні переговори та узгодження, які можуть бути досягнуті лише через ряд поступових етапів на протязі багатьох років» (п. 92). Саме з метою забезпечення цього поступового процесу і створювалася ECUSG. Зокрема, представлені в ній уряди очікували, що ECUSG на протязі трьох місяців з дня свого першого засідання видасть першу доповідь, що описує проблеми, пов'язані із створенням митного союзу та програму дискусій, які буде необхідно провести між країнами, що бажають створити такий союз.

Перша доповідь ECUSG, підготовлена за результатами трьох зустрічей та видана у березні 1948 р., складалася, відповідно до поділу на Економічний та Митний комітети, з двох частин — Частини I «Природа та мета митного союзу» та Частини II «Необхідні технічні заходи» (Study Group for the European Customs Union: First Report, 10–14 November 1947, 2–6 February 1948, 18–23 March 1948. Brussels: Study Group for the European Customs Union, 1948. — [електронний ресурс] — режим доступу: http://www.cvce.eu/en/obj/initial_report_by_the_study_group_for_customs_union_march_1948-en-00e49fa1-c8c6-4bb1-94a4-4614575f6e49.html).

В першій частині доповіді було викладено погляди щодо сутності митного союзу, основних аспектів його функціонування та порядку утворення, при чому такий аналіз було здійснено на основі положень відповідних статей Хартії МТО, що на той час розглядалася в рамках Гаванської Конференції ООН з торгівлі та зайнятості.

Друга частина була результатом роботи Митного комітету ECUSG, відповідно до поставлених на першому засіданні питань. Зокрема, до технічних митних питань було віднесено чотири типи: питання, пов'язані із формуванням спільного тарифу, визначення оподаткованої вартості, встановлення ставок мит, прогресивне скасування мит між країнами-членами (п. 33). При цьому, до проблем, пов'язаних із формуванням спільного митного тарифу, відносилися: встановлення класифікації товарів, вибір між одинарним тарифом або тарифом з двох стовпчиків, встановлення спільної бази оподаткування (п. 34).

У своїй діяльності ECUSG взаємодівав не лише з Організацією Європейського Економічного Співробітництва, але й із новоствореним Секретаріатом ГАТТ, при чому, як шляхом надання інформації про зроблені висновки та пропозиції, так і використовуючи напрацювання, зроблені в рамках переговорів щодо ГАТТ та МТО.

Так, розробка товарної номенклатури здійснювалася на основі Женевської міжнародної номенклатури, запропонованої Лігою Націй у 1931 р. та доповненої під час тарифних переговорів у Женеві у травні 1947 р. Відмінності розробленої ECUSG Брюссельської номенклатури полягали у більшій стандартизації (до секцій та товарних позицій Женевської номенклатури були додані під-позиції) та розвинутій системі правил інтерпретації, з огляду на необхідність застосування в якості спільної номенклатури митного союзу.

Розробка правил визначення митної вартості базувалася на принципах Хартії МТО (ст.ст. 35, 36, 38), але в процесі розвитку цих правил було вирішено низку технічних питань, як то: додавання додаткових витрат, правила конвертації вартості вираженої в різних валютах тощо.

Нарешті, ECUSG послідовно обстоювало запровадження виключно адвалорних ставок у митні тарифи, з мотивів оптимізації структури тарифів, їх незалежності від економічної ситуації та, найголовніше, спрощення реалізації завдання щодо зниження тарифних бар'єрів, визначеного в рамках ГАТТ.

Визначені в рамках ECUSG правила та стандарти не лише були використані при створенні ЄОУС та митного союзу ЄЕС, а й стали основою перших митних Конвенцій, підписаних у 1950 р. що стали основою діяльності Всесвітньої Митної Організації.

ДОДИН Е. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доктор юридических наук, профессор

СТРУКТУРА ТАМОЖЕННОГО ПРАВА

Современная юридическая наука находится в условиях, когда право и государство как основной объект ее познания, переживает ныне такие изменения, которые влекут за собой не только появление новых отраслей права и законодательства, но и отражается на структуре правовой науки.

Данный подход развивает утверждение одного из ведущих теоретиков права Украины А. В. Сурилова о том, что система законодательства относится к числу так называемых динамичных структур. Она обогащается при развитии, расширении и усложнении общественных отношений, которые являются предметом правового регулирования. Он указывал на то, что в конечном расчете не общественные отношения должны строиться по мере юридического закона, а наоборот, юридический закон должен строиться по мере объективно составных

общественных отношений (Сурилов А. В. Теория государства и права: учеб. пособие. — К.: Одесса: Вища. шк., 1989. — стр.228). Таким образом, не может быть законсервированным перечень отраслей законодательства и права, но и их элементов, в том числе и такого института как институт ответственности. Изменения, происшедшие в последние десятилетия в мире, коснувшиеся политических, экономических, социально-этических и иных сторон жизни отразилась, в том числе и на структуре правовых систем многих государств, особенно тех, которые обрели самостоятельность в результате распада СССР, что привело к возвращению им полномочий, принадлежавших им до вступления в союз, в частности полномочий по осуществлению таможенного дела. Эта сфера государственной деятельности в значительной мере определяет экономическую, идеологическую, политическую безопасность страны, поэтому распространение своей юрисдикции (для вновь образовавшихся стран) на данный вид деятельности стало их первоочередной задачей, в том числе и Украины, причем отметим, что Украина это сделала, находясь в составе СССР посредством принятия закона от 25 июня 1991г. «О таможенном деле в Украине», положившим начало ее законотворческой и практической деятельности в области регулирования и реализации отношений в сфере перемещения товаров и иных предметов через таможенную границу Украины. В конце декабря этого же года Украина, уже в статусе самостоятельного государства, принимает свой первый кодифицированный акт — Таможенный кодекс Украины.

Так зародилась на Украине новая отрасль законодательства — таможенное право (исключая периоды существования таможенного законодательства в период УНР и период существования Украины до 31 декабря 1922 года в качестве самостоятельной социалистической республики). Таможенное законодательство Украины представляет собой специфическую часть украинского законодательства, поскольку эта отрасль формируется под влиянием внутренних и внешних факторов. Обретение Украины самостоятельности повлекло за собой необходимость влияния на разные стороны жизни общества, одним из таких инструментов стала организация таможенного дела в Украине, таможенные Кодексы Украины 1991, 2002, 2012 годов определяют таможенное дело как многофункциональную деятельность государства. Этот вид деятельности украинского государства в первую очередь формируется под влиянием необходимости обеспечения практически всех государственных функций начиная от защиты идеологии до обеспечения экономического развития страны. С другой стороны Украина с обретением независимости стала самостоятельным субъектом международного права, обретя при этом не только полномочия, но и обязанности перед мировым сообществом, в том числе и в области таможенного права. Развитие мировой торговли потребовало гармонизации стандартов норм и правил таможенных операций, наиболее значимыми для

определения ориентиров интеграции Украины в мировое таможенное сотрудничество и выбора ориентиров ее таможенной политики явились 105/106 сессии Совета всемирной таможенной организации в июне 2005 г. Участие в ее работе приняла и делегация Украины. Значение этих сессий состоит в том, что 24 июня 2005 года были приняты Рамочные стандарты, разработанные Стратегической Группой ВТО высокого уровня по обеспечению безопасности и упрощению процедур международной торговой цепи снабжения. Они представляют пакет из нескольких взаимосвязанных документов, которые обобщают передовую практику и опыт стран и объединений с мощнейшими таможенными администрациями. Эти стандарты очерчивают пути дальнейшего развития таможенных администраций, определяя в качестве основных из них: усовершенствование международного таможенного сотрудничества, отработку сотрудничества с деловыми кругами, увеличение полномочий таможенных органов в правоохранительной сфере, применение методов избирательности и анализа рисков, повышение роли аналитической и разведывательной работы, компьютеризацию, использование более совершенные технические средства таможенного контроля.

Эти факторы оказали влияние не только на содержание таможенного права, но и на его структуру. В теории права определено, что отрасль законодательства состоит из материальных и процессуальных норм, однако таможенное законодательство включает в себя еще одну группу норм, которые во всех кодексах определяются как таможенные правила, которые как установлено законодательством определяют порядок перемещение товаров и транспортных средств через таможенную границу Украины. Однако в системе нормативно-правовых актов, которые регулируют таможенное дело, преобладают таможенные правила при перемещение товаров и транспортных средств через таможенную границу Украины, особенностью этих правил есть то, что их соблюдение обеспечивается применением правовых санкций. Еще одну группу норм таможенного законодательства являются нормы процессуального права. Как известно, К. Маркс отмечал, то что «материальное право имеет свои необходимые присущие ему процессуальные формы. Один и тот же дух должен одушевлять процесс и законы, ибо процесс есть форма жизни закона, проявление его внутренней жизни». Эта групп норм имеет ограниченную сферу деятельности в регулировании таможенного дела, она имеет применение только в сфере правоохранительной деятельности.

КУЗНЕЦОВ С. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри морського та митного права,
кандидат юридичних наук, доцент

**СУВЕРЕННІ ПРАВА УКРАЇНИ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ
ЇХ ВИКЛЮЧНОЇ (МОРСЬКОЇ) ЕКОНОМІЧНОЇ ЗОНИ
ТА КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ШЕЛЬФУ**

03 червня 1999 року Україна ратифікувала Конвенцію Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року (далі — UNCLOS 82), отже Верховна Рада України надала згоду на її обов'язковість. Відповідно до частини 1 статті 9 Конституції України UNCLOS 82 стала частиною національного законодавства України та набула статусу «міжнародний договір України». Цілком зрозуміло, що Конституція України має найвищу юридичну силу, тобто закони та інші нормативно-правові акти приймаються на її основі та повинні відповідати їй (ст. 8), при цьому укладення міжнародних договорів, які їй суперечать, можливо лише після внесення відповідних змін до неї (ч. 2, ст. 9).

Отже, UNCLOS 82 не може не відповідати Конституції України.

Стаття 13 Конституції України наголошує, що природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України є об'єктами права власності Українського народу (частина 1), який має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону (частина 2), а також володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41). Схожі положення містяться в інших законах та нормативно-правових актах України (зокрема в Законі України «Про виключну (морську) економічну зону України» та Господарському кодексі України).

Стаття 55 UNCLOS 82 наголошує, що виключна економічна зона підпадає під особливий правовий режим, відповідно до якого права прибережної держави у цій зоні регулюються відповідними положеннями Частини V UNCLOS 82. Зокрема, щодо розвідки, розробки та збереження природних ресурсів цієї зони (вод, дна, надр), а також управління ними, прибережна держава має суверенні права [«sovereign rights»] (ст. 56), теж стосується і природних ресурсів континентального шельфу (ст. 77) відповідно до Частини VI UNCLOS 82.

Наведене дозволяє дійти висновку про те, що існує принаймні розбіжність у використанні термінологічних словосполучень (термінів) у відповідних положеннях щодо визначення прав на природні ресурси морських просторів, які ми досліджуємо: «право власності» Українського народу (Конституція України) та «суверенні права» прибережної держави — України (UNCLOS 82).

Отже, метою дослідження є розв'язання визначеної невідповідності.

По-перше, на наш погляд, слід з'ясувати чи є «суверенні права» такими, що випливають з суверенітету прибережної держави — державного суверенітету (це зауваження робимо з огляду на існування поняття «народний суверенітет» — суверенітет народу України).

Державний суверенітет України відповідно до визначення, що наведене у Декларації про державний суверенітет України, — це система характеристик, які визначають компетенцію влади України в межах та поза межами території республіки. Конституція України наголошує, що суверенітет України поширюється на всю її територію (частина 1 ст. 2).

Відповідно до статті 2 UNCLOS 82 суверенітет прибережної держави розповсюджується на територіальне море (частина 1), тобто до лінії, по якій проходить зовнішня межа цієї частини морських просторів, що входить до складу державної території, — державного кордону України на морі. Додамо, що ніяка держава навіть не має права претендувати на підкорення будь якої частини відкритого моря своєму суверенітету (ст. 89 UNCLOS 82) — тобто за межі територіального моря. Континентальний шельф та виключна економічна зона знаходяться за межами територіального моря (стаття 55 та частина 1 статті 76 UNCLOS 82).

Отже «суверенні права» не можуть бути такими, що випливають з суверенітету прибережної держави — державного суверенітету України.

По-друге, слід з'ясувати чи є «суверенні права» такими, що відрізняються від «прав власності», або такими, що не є ними тотожними, тобто слід порівняти зміст понять, які охоплені визначеними термінологічними словосполученнями.

Щодо «права власності», яке ми наводили вище, додамо відповідне визначення, зокрема Цивільного кодексу України. Власник (суб'єкт права власності, зокрема Український народ (частина 1 статті 318), має право володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном на власний розсуд (частина 1 статті 319).

Слід навести зміст частини 2 статті 62 «Використання живих ресурсів» Частини V «Виключна економічна зона» UNCLOS 82 яка визначає, що прибережна держава визначає свої можливості щодо промислу живих ресурсів виключної економічної зони. У разі якщо прибережна держава не має можливості добути весь допустимий вилов [«the allowable catch»], така держава зобов'язана [«it shall»] надати іншим державам доступ [«give other States access»] до решти допустимого вилову. Зазначене зобов'язання прибережна держава реалізує з додержанням спеціальних процедур, які визначені положеннями UNCLOS 82, зокрема положеннями статей 69 і 70. Тобто право України — прибережної держави (Українського народу — суб'єкта права власності), зокрема право розпоряджатися живими ресурсами виключної (морської) економічної зони «на власний розсуд», є суттєво обмеженим положеннями UNCLOS 82.

UNCLOS 82 наголошує на суверенних правах прибережної держави щодо природних ресурсів континентального шельфу (живих, мінеральних та інших неживих). Такі права є виключними з огляду на те, що розвідка та/або розробка природних ресурсів не може здійснювати будь яка держава без безпосереднього дозволу на це прибережної держави.

Отже зміст понять, які охоплені термінологічними словосполученнями «суверенні права» та «права власності», принаймні щодо живих ресурсів виключної (морської) економічної зони, не є тотожним.

Наведене дає підстави для внесення в Конституцію України відповідних змін, які дозволять усунути розбіжність у використанні термінологічних словосполучень (термінів), що стосуються визначення прав на природні ресурси виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу України: «право власності» Українського народу (Конституція України) та «суверенні права» прибережної держави — України (UNCLOS 82).

СЕРАФІМОВ В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ ЗАКОНОДАВСТВА КНР ПРО ПОРТИ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ

У проєкті Програми Української морської партії Сергія Ківалова у якості її головної мети передбачено оптимізацію морського законодавства, зокрема пропонується внести зміни до діючого українського законодавства з метою підвищення конкурентоздатності портів Чорного та Азовського морів шляхом залучення додаткових обсягів вантажопотоку, а також шляхом розвитку перевезень, використовуючи всі види транспорту, у тому числі і внутрішні водні шляхи. Це викликано тим, що сучасна практика свідчить про недостатній рівень використання потенціалу морських портів України. Однією з причин такого стану є недостатнє визначення правового статусу портів.

Законодавство про морські порти ґрунтується на Конституції України та складається із законів України «Про морські порти України», «Про транспорт», «Про природні монополії», Кодексу торговельного мореплавства України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Бюджетного кодексу України, Податкового кодексу України, Земельного кодексу України, Водного кодексу України

та інших нормативно-правових актів України. Найважливішим з них є Закон України «Про морські порти України», що регулює відносини у сфері портової діяльності, зокрема встановлює основи державного регулювання діяльності в морських портах, порядок будівництва, відкриття, розширення та закриття морських портів в Україні, а також провадження на їх території господарської діяльності, в тому числі надання послуг, визначає правовий режим об'єктів портової інфраструктури.

Однак, незважаючи на цій величезний обсяг правових норм, що стосуються правового статусу морських торговельних портів, значна частина діяльності, здійснюваної на їх території та в акваторії, залишається поза межею їх регулювання. Тому прагнення Української морської партії України Сергія Ківалова довести правовий статус морських портів до сучасних вимог є дуже доцільним та актуальним. Для цього необхідно використати не тільки досвід роботи портів України у рамках сучасного правового регулювання, а також досвід зарубіжних країн, які останнім часом досягли значних успіхів в створенні та розвитку морегосподарського комплексу, у тому числі у роботі морських портів. Прикладом цього є законодавство КНР, завдяки якому у розвитку портів в Китаї були досягнуті значні результати, розширюються масштаби інфраструктури портів, підвищилася продуктивність, помітно зросли можливості і рівень обслуговування. За останні роки, разом зі швидким розвитком економіки, почали набирати швидкості розвиток та будівництво портів, різко зросла щільність портів. За період «одинадцятої п'ятирічки» безперервно підвищувалися вимоги до перевезень, зумовлені розвитком економіки Китаю, особливо зовнішньої торгівлі, що прямо сприяло зростанню інвестицій у будівництво портів та стало рушійною силою у розширенні будівництва портів. Ці завдання були вирішені в цій країні шляхом розвитку морського законодавства, а особливо норм, що регламентують статус морських портів. Це було зроблено шляхом прийняття на III Зборах Постійного Комітету Десятого Національного Народного Конгресу 28 червня 2003 р. Закону КНР «Про порти», що набув законної сили 1 січня 2004 р. На відміну від багатьох актів різної правової сили, що встановлюють у сукупності правовий статус морських портів, Закон КНР «Про порти» охоплює усі сторони діяльності портів. Оскільки у главі 1 «Загальні положення» у ст. 1 говориться що цей Закон вводиться в дію з метою поліпшення управління портами, підтримки безпеки портів і порядку проведення операцій, захисту законних прав та інтересів сторін та сприяння будівництву і розвитку портів. Про це свідчить зміст цього акту: Гл. 1 «Загальні положення», Гл. 2 «Планування та будівництво портів», Гл. 3 «Експлуатація портів», Гл. 4 «Безпека та нагляд за портами», Гл. 5 «Юридична відповідальність», Гл. 6 «Додаткові положення». Тобто це свідчить, що цей акт регулює різні види правовідносин — від

адміністративних до цивільних, що в цілому визначає статус торговельного морського порту в якості спеціального суб'єкта права. Враховуючи високу ефективність дії цього акту, про що свідчить показники росту значимості портів в економіці КНР, було б доцільним створити такого же роду консолідований акт, що охоплював би усі напрямки діяльності портів, незалежно від форми їх власності.

ПРОКОПЕНКО В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ОПИТУВАННЯ ОСІБ, ЯКІ ПРИТЯГУЮТЬСЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ, СВІДКІВ, ІНШИХ ОСІБ, ЯК ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯ

Опитуванню осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності за порушення митних правил, свідків, інших осіб присвячена ст. 509 Митного кодексу України (далі — МК України), яка є новелою. В МК України 2012 р. був розширений перелік процесуальних дій у справі про порушення митних правил шляхом включення до нього цієї дії. Слід відразу обмовитись, що опитування усіх перелічених осіб може бути здійснено практично на всіх стадіях такого провадження (за виключенням стадії виконання постанови).

Опитування — це метод збору первинної інформації, заснований на безпосередній (бесіда, інтерв'ю) чи опосередкованій (анкета) соціально-психологічній взаємодії дослідника і опитуваного. Джерелом інформації в цьому випадку служить словесне або письмове судження людини. Одна з труднощів, з якою стикається посадова особа органів доходів і зборів, що застосовує опитування, — це забезпечення достовірності та надійності отриманих даних. Необхідно мати на увазі, що інформація, яку отримує запитувач, носить суб'єктивний характер, оскільки залежить від ступеня широти опитуваного, його здатності адекватно оцінювати свої вчинки та особистісні якості, а також інших людей, подій, що відбуваються, тощо. Тому дані, отримані в результаті опитування, слід зіставляти з даними, отриманими з інших джерел (дослідження документації, зняття інформації з камер відеоспостереження, дослідження результатів митного огляду тощо).

Існує низка варіантів проведення опитування, яке може бути груповим та індивідуальним, письмовим або усним, у вигляді бесіди,

інтерв'ю, анкетування тощо. У провадженні у справах про порушення митних правил використовується метод бесіди, причому індивідуальний, письмовий.

Бесіда — це один з методів опитування, що представляє собою відносно вільний діалог між посадовою особою органів доходів і зборів і опитуваним на тему виявлення відомих йому обставин, що стосуються справи про порушення митних правил (метод отримання інформації на основі вербальної (словесної) комунікації). У бесіді можна виявити відносини опитуваної особи до власної поведінки, подіям, визначити особливості моральної і правової свідомості тощо.

Не викликає сумнівів, що опитування різних учасників такого провадження має свою специфіку, яка не може бути відображена в ст. 509 МК України.

Посадова особа органів доходів і зборів, яка здійснює провадження у справі про порушення митних правил, може викликати й опитати будь-яку особу, якій можуть бути відомі обставини, що підлягають установленню. Особи, які підлягають опитуванню у справі, викликаються повісткою, яка вручається їм під розписку, або телефонограмою, телеграмою чи за допомогою інших засобів зв'язку. У повістці зазначаються прізвище, ім'я, по батькові особи, яка викликається для опитування; посада, прізвище, ім'я, по батькові посадової особи органу доходів і зборів, у провадженні якої перебуває справа про порушення митних правил; місце та час явки.

Підставою для опитування особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, свідків, інших осіб є наявність у них інформації про обставини, що підлягають з'ясуванню у справі про порушення митних правил: про наявність події порушення митних правил; про особу, що вчинила протиправні дії (бездіяльність), за які МК України передбачена відповідальність; про винність особи у вчиненні порушення митних правил; про обставини, що пом'якшують адміністративну відповідальність, і обставини, що обтяжують адміністративну відповідальність; про характер і розмір шкоди, заподіяної порушенням митних правил; про обставини, що виключають провадження у справі про порушення митних правил; про інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи; про причини і умови вчинення порушення митних правил.

Перед опитуванням слід установити особу опитуваного, роз'яснити його права, передбачені ст. 63 Конституції України щодо права не свідчити проти себе самого, членів сім'ї та близьких родичів, а також їхні права та обов'язки, передбачені МК України (щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності — ч. ч. 4, 5 ст. 494, ст. 498 МК України, щодо свідка — ст. 504 МК України). Обов'язково необхідно встановити чи володіє ця особа українською мовою, чи потрібен їй перекладач, якою мовою будуть даватися пояснення. На початку

опитування необхідно з'ясувати відношення опитуваної особи до обставин вчинення порушення митних правил й інші потрібні відомості про неї.

Якщо проводиться опитування особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, посадовій особі органів доходів і зборів необхідно розуміти, що для правопорушника свідчення, відомості — захід захисту від негативних наслідків, які виникли (можуть виникнути) щодо нього, і тому необхідно ретельно перевірити отриману від нього інформацію.

Якщо проводиться опитування свідків, посадова особа органів доходів і зборів повинна з'ясувати, чи немає у нього упередження або пристрасті по суті справи. Рекомендується звертати увагу на подробиці. Питання, які посадова особа йому буде ставити, повинні бути несподіваними, щоб свідок не міг заздалегідь до них підготуватися. Потім необхідно порівняти його свідчення з показаннями інших свідків, особливо в дрібних подробицях. Свідків, яких викликано за одним і тим самим фактом, слід опитувати окремо й за відсутності інших свідків.

Під іншими особами, відносно яких також ст. 509 МК України передбачено опитування, можуть бути власники товарів, транспортних засобів, зазначених у п. 3 ст. 461 МК України (заінтересовані особи).

Опитування по суті справи, яка перебуває в провадженні, рекомендовано починати з пропозиції до особи повідомити все, що їй відомо про обставини, у зв'язку з якими вона була викликана для опитування, і тільки після цього посадова особа органу доходів і зборів може ставити їй питання.

Відібрання пояснень оформлюється протоколом, свідчення записуються від першої особи й, по можливості, дослівно, всі питання, поставлені особі, і відповіді на них обов'язково заносяться до протоколу.

Характеризована процесуальна дія складається з наступних частин:

- 1) підготовка до опитування (виклик особи, яка підлягає опитуванню у справі, визначення кола питань, необхідних для з'ясування обставин);
- 2) проведення опитування (запрошення у приміщення учасників процесуальної дії; роз'яснення прав присутнім; безпосереднє опитування особи);
- 3) фіксація результатів опитування (складання протоколу опитування).

КАРПЕНКО Г. Л.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук, доцент

МИТНІ ЕКСПЕРТИЗИ ЯК ДОДАТКОВА ФОРМА МИТНОГО КОНТРОЛЮ

На відміну від раніше діючого Митного Кодексу України нині чинний Кодекс у своїй структурі виокремив главу 50 «Митні експертизи» (Митний кодекс України від 13 березня 2012 р.// *Голос України* від 21.04.2012. — № 73—74).

У системі експертних закладів України лабораторії з питань експертизи та досліджень займають особливе місце, оскільки вони:

— здійснюють експертні дослідження у справах про контрабанду та порушення митних правил (застосування санкцій правових норм);

— у справах про надання дозволів на здійснення операцій, пов'язаних з переміщенням товарів та транспортних засобів через митний кордон України, вибору митного режиму та інших операцій, які здійснюються за участі фізичних та юридичних осіб (застосування диспозиції правових норм).

До кола завдань лабораторій з питань експертизи та досліджень належить надання висновків:

по-перше, відповідності стану переміщуваних товарів та транспортних засобів даним, які містяться в товаросупроводжуючих документах;

по-друге, надання висновків відносно можливості переміщення через митний кордон України тих чи інших предметів;

по-третє, надання висновків відносно відповідності товарів коду по УКТ ЗЕД для визначення митної вартості та стягнення податків і зборів.

Основними завданнями лабораторій з питань експертизи та досліджень є:

1. Проведення експертиз речовин і матеріалів з метою встановлення їхвиду та найменування для успішної боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, валютних, культурних, історичних цінностей;

2. Проведення матеріалознавчих, хімічних, технічних досліджень і експертиз з метою: запобігання переміщенню через державний кордон заборонених предметів і речовин, екологічно шкідливих для життя і діяльності людини та навколишнього середовища;

3. Проведення експертиз з метою підготовки висновків, необхідних для встановлення коду товару згідно з Українською класифікацією товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі — УКТ ЗЕД) та ін.

Для проведення експертних досліджень наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, валютних, культурних, історичних цінностей лабораторії з питань експертизи та досліджень мають сучасні

аналітичні прилади, які можуть виконувати спектр фізико-хімічних дослідів. У своїй роботі фахівці митних лабораторій використовують рентгенофлюоример, спектрофотомери, хроматомас-спектр та інші прилади.

Різновидності лабораторного контролю, що проводяться лабораторіями з питань експертизи та досліджень умовно можуть бути поділені на наступні групи: хімічні, класифікаційні, матеріалознавчі, товарознавчі, гемологічні, технічної експертизи документів, експертизи на віднесення до списків, які контролюються.

Експертний висновок лабораторії з питань експертизи та досліджень належить тільки до конкретного виду товару, конкретної партії товару певної поставки, від якої відбиралася проба на дослідження. На наступні поставки цього ж товару висновки не розповсюджуються.

Норми чинного МК України передбачають залучення спеціалістів та експертів для участі у здійсненні митного контролю.

1. У разі потреби для участі у здійсненні митного контролю можуть залучатися спеціалісти та експерти.

2. Залучення спеціалістів та експертів здійснюється керівником митного органу або його заступником за погодженням з керівником підприємства, установи, організації, де працює спеціаліст чи експерт.

3. Спеціалісти та експерти, які залучаються до участі у здійсненні митного контролю, мають право на відшкодування витрат, пов'язаних з їхньою участю у здійсненні митного контролю, за ними зберігається середня заробітна плата за місцем роботи на час такої участі.

4. Виплати, пов'язані із залученням митним органом спеціалістів та експертів, включаючи витрати на проїзд, добові за час перебування у відрядженні для участі у здійсненні митного контролю та винагороду за виконану спеціалістами та експертами роботу, здійснюються за рахунок коштів державного бюджету в порядку, що визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фінансів.

5. У разі необхідності за власним бажанням залучення спеціалістів та експертів може здійснювати декларант (власник товару та/або транспортного засобу). У такому разі відшкодування витрат, пов'язаних з участю спеціалістів та експертів у здійсненні митного контролю, здійснюється декларантом (власником товару та/або транспортного засобу) на підставі укладеної угоди (ст. 327 МК України) (Митний кодекс України від 13 березня 2012 р.// Голос України від 21.04.2012. — № 73—74).

Однак з моменту вступу в дію Митного кодексу України 2012 року відбулися значні зміни в системі органів, які здійснюють митну справу, що потягли за собою і зміну правового статусу лабораторій з питань експертизи та досліджень. З початку митна служба була підпорядкована Міністерству доходів і зборів України, потім вона увійшла до складу Державної фіскальної служби України, але це на правовому статусі

лабораторій з питань експертизи та досліджень не позначилось, незважаючи на те, що вони почали виконувати інші завдання та проводити експертну роботу по значно ширшому колу справ.

Тому необхідно розробити нове положення щодо статусу цих лабораторій, чітко визначити їх завдання та зміст діяльності, а особливо важливо, вважаю за необхідне, підвищити значення висновків цих лабораторій при розгляді справ, в яких однією із сторін виступає митний орган.

ФЕДOTOB O. II.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ЩОДО ЕКОНОМІЇ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ МИТНИЦЯМИ ДФС

Робота емісійного державного верстату, шалене марнотратство уряду «попередників», подальша невизначеність щодо деофшоризації української економіки, реструктуризація зовнішньої заборгованості України та покращення її кредитних ресурсів, що були надані Європейським банком реконструкції та розвитку як солідарна підтримка Європейського союзу, спричинили виникнення великої бюджетної «діри», яку все важче «залатувати» українському Урядові. Крім того, на жаль, в Україні зовнішні фінансові позики використовуються здебільшого для забезпечення поточних потреб, збільшуючи обсяги заборгованостей і створюючи підґрунтя для виникнення в майбутньому перешкод для економічного зростання, замість того, щоб сприяти орієнтованому на перспективу розвитку економіки. Результат один — стратегія «затягування пасків».

У зв'язку з чим та на виконання певного кола законодавчих норм (Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України: Закон України від 28.12.2014 р. № 76-VIII // Офіційний вісник України. — 2015. — № 3. — Ст.51; Про Державний бюджет України на 2015 рік: Закон України від 28.12.2014 р. № 80-VIII // Офіційний вісник України. — 2015. — № 3. — Ст.55), український Уряд активно реалізує ряд заходів щодо економного та раціонального використання державних коштів, передбачених для утримання органів державної влади та інших державних органів, утворених органами державної влади підприємств, установ та організацій, які використовують кошти державного бюджету (далі — Заходи (Про

економію державних коштів на недопущення втрат бюджету: постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2014 р. № 65 // Офіційний вісник України. — 2014. — № 2. — Ст.683)).

Так, зазначена постанова дає чітко зрозуміти державним профільним та галузевим міністерствам та службам, що не варто сподіватися на підготовку ними завищених показників проектів зведених кошторисів для складання бюджетних запитів та паспортів за своїми розгалуженими бюджетними програмами. У цьому контексті не є виключенням й митниці ДФС України.

Так, митниці ДФС України є органами державної влади, неприбутковими бюджетними установами, які повністю утримуються за рахунок Державного бюджету (Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Урядовий кур'єр. — 2010. — № 151, п. 12 ч. 1 ст. 2). Крім того, відповідно до ст. 557 МК України, фінансування, матеріально-технічне забезпечення та розвиток інфраструктури митниць ДФС здійснюються за рахунок державного бюджету (Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // Урядовий кур'єр. — 2012. — № 86. — С. 9–26, ч. 1 ст. 557).

Серед заходів щодо економного та раціонального використання державних коштів, передбачених для утримання митниць ДФС України та їх особового складу: припинення придбання форменого одягу; недопущення транспортного обслуговування посадових осіб митниці за викликом; недопущення подання пропозицій та прийняття власних рішень щодо збільшення чисельності працівників митниць ДФС України; припинення виплати грошової винагороди за сумлінну безперервну працю в органах державної влади, зразкове виконання трудових обов'язків; тимчасове припинення встановлення доплат за виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників: установлення та здійснення нарахування підвищень до посадових окладів (ставок), надбавок, доплат, допомог, винагород, премій, інших заохочувальних виплат працівникам виключно в межах фонду оплати праці, затвердженого в загальному та спеціальному фондах бюджету, або власних доходів, отриманих від провадження господарської діяльності; припинення заповнення вакантних посад митниць ДФС України; розроблення та затвердження щороку планів заходів з енергозбереження із забезпеченням зменшення витрат на оплату комунальних послуг та енергоносіїв (Про економію державних коштів на недопущення втрат бюджету: постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2014 р. № 65 // Офіційний вісник України. — 2014. — № 2. — Ст. 683, п. п. 2, 5, 9, 11, 12, 14, 15, 17 додатку).

З метою економії бюджетних коштів для стабільного функціонування ДФС України в умовах обмеженості кошторисних призначень та з урахуванням вимог постанови Кабінету Міністрів України від 01.03.2014 р. № 65, ДФС України та митницями на місцях було

затверджено заходи щодо суворого дотримання фінансово-бюджетної дисципліни та економного, раціонального і ефективного використання бюджетних коштів: встановлення лімітів пробігу службових автомобілів, обмеження часу використання електроенергії на прилеглих територіях, де розташовані будівлі ДФС, підвідомчих установ та організацій, не допущення збільшення чисельності працівників митниць, встановлення лімітів щодо кількості телефонних номерів з виходом на міжміські телефонні лінії та жорсткий контроль за їх дотриманням тощо (Про забезпечення економії бюджетних коштів: наказ ДФС України від 16.02.2015 р. № 89; Про забезпечення економії бюджетних коштів: наказ Одеської митниці ДФС від 20.02.2015 р. № 80).

Проте, кошторис митниць ДФС України, крім загального фонду, включає спеціальний фонд, використання фінансового ресурсу якого здійснюється в міру надходження коштів на спеціальні реєстраційні рахунки митниць ДФС України від юридичних або фізичних осіб у вигляді плати за зберігання товарів і транспортних засобів на складах митниці, плати за оренду майна та надходжень від реалізації в установленому порядку майна тощо. Затверджені кошти може бути спрямовано на реалізацію заходів, необхідних для виконання основних функцій, але не забезпечених коштами загального фонду бюджету.

Безперечно, для підтримання ефективного функціонування митниць ДФС України потрібне відповідне забезпечення їх необхідними основними засобами. А це, в першу чергу, залежить від фінансування їх з боку держави, яке, на жаль, не завжди відбувається в повному обсязі. Як наслідок, одночасно постають питання економії бюджетних коштів та потреби забезпечення митниць ДФС України основними засобами. На нашу думку, тільки запровадження консолідації як методики укрупнення митниць ДФС України сприятиме розробленню прозорих та зрозумілих механізмів організації та функціонування митниць ДФС України, що на сьогодні є вкрай необхідним. Вбачається, що саме консолідовані митниці ДФС України відіграють вагомую роль в економії бюджетних коштів.

АВЕРОЧКИНА Т. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры морского и таможенного права,
кандидат юридических наук, старший научный сотрудник

КОНЦЕПЦИЯ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ЮРИСДИКЦИИ ГОСУДАРСТВА В МОРСКИХ ПРОСТРАНСТВАХ

Юрисдикция представляет собой один из способов реализации публичной власти, она присуща любому социальному институту, управляемому с помощью правовых норм, и заключается в исключительной возможности компетентного государственного или иного органа, обладающего властью, влиять на подвластных ему лиц, легитимно и в установленных законом процессуальных формах. Концепция юрисдикции государства в морских пространствах, фрагментарно разрабатываемая в современных правовых исследованиях, заслуживает, на наш взгляд, более детального изучения с заострением внимания на ее административно-правовых составляющих. Это объясняется тем, что сфера общественных отношений, относящаяся к предмету регулирования административного права именно в морских пространствах достаточно обширна (по сравнению с уголовным и гражданским) и обычно значительно «осложнена» обязательными требованиями норм международных соглашений. Одним из наиболее ярких примеров этого следует считать нормы Конвенции о территориальном море и прилежащей зоне 1958 г. (ст. 1) и UNCLOS'82 (ст. 2) о том, что суверенитет государства над территориальным морем осуществляется в соответствии с нормами этих конвенций и других норм международного права.

Административная юрисдикция государства в морских пространствах, осуществляемая через систему центральных и территориальных органов исполнительной власти путем исполнения ими государственно-властных полномочий и осуществления управленческого воздействия на общественные отношения, возникающие по поводу деятельности (правомерной или неправомерной) в этих пространствах, не может сегодня не вызывать пристального исследовательского интереса. Необходимость и актуальность общетеоретических и прикладных исследований этой сферы несомненна, поскольку акцентирование внимания ученых и правоприменителей на морскую составляющую национальной политики прибрежных государств гарантирует их дальнейшее развитие и совершенствование национального законодательства.

Следует заметить, что ни Женевские конвенции 1958 г., ни UNCLOS'82 не содержат норм, напрямую указывающих именно на «административную» юрисдикцию государств в отношении деятельности в морских пространствах, в отличие от норм, специально посвященных гражданской (ст. 20 Конвенции о территориальном море

и прилежащей зоне 1958 г., ст. 28 UNCLOS'82) или уголовной (ст. 19 Конвенции о территориальном море и прилежащей зоне 1958 г., ст. 27 UNCLOS'82) юрисдикции. При этом, анализ их текста свидетельствует о наличии в этих документах соответствующих норм (регламентирующих административную юрисдикцию государств в морских пространствах). Например, ст. 17 Конвенции о территориальном море и прилежащей зоне устанавливает, что «иностранные суда, осуществляя право мирного прохода, должны соблюдать законы и правила, издаваемые прибрежным государством». Эту норму следует признать воплощением международно признанной возможности и необходимости осуществления административной юрисдикции в территориальном море, поскольку «законы и правила» издаются прибрежным государством и их ежедневное исполнение обеспечивается реализацией полномочий органами прибрежного государства. К числу таких правил можно отнести и ст.ст. 15, 16, 18, 23, 24 указанной Конвенции. Нормы об административной юрисдикции государств содержит и Конвенция об открытом море 1958 года (ст.ст. 5, 6 и др.), при этом и она не использует определение «административная».

В UNCLOS'82 о наличии норм, касающихся административной юрисдикции, свидетельствуют ст.ст. 20–26, регламентирующие право мирного прохода иностранных судов через территориальное море, ст.ст. 91, 94 о национальности морских судов и обязанностях государства флага судна. Таким образом, хотя административная юрисдикция государств специально и не выделена в отдельный вид в рассмотренных международных актах, нормы, напрямую ее оговаривающие, в них все же имеют место. Этим вопросам посвящены и акты внутреннего законодательства многих государств, в частности, регулирующих процедуры регистрации судов, преследования по горячим следам и т. д.

Концепция административной юрисдикции государств в морских пространствах оправдала свое право на существование, ее международно-правовой базис был заложен в середине прошлого века, а дальнейшее развитие национальных законодательств, опыт присоединения к многочисленным международным соглашениям в сфере торгового мореплавания и выполнения их норм подтверждают практическое существование и осуществление государствами (в лице их органов) административной юрисдикции (наряду с уголовной и гражданской) как в прибрежных морских пространствах (таможенный, пограничный, санитарный, ветеринарный контроль), так и в открытом море (закон флага судна). При этом, если в открытом море правовой режим деятельности полностью определен нормами международного права, то в прибрежных морских пространствах (внутренние морские воды, территориальное море), или в пространствах открытого моря, на которые в соответствии с нормами международного права, может быть распространена юрисдикция прибрежного государства (прилежащая

зона, исключительная экономическая зона) он определен, в большей степени, нормами национального административного права, которые, безусловно, испытали определенное влияние норм международных соглашений, однако не утратили в связи с этим своего внутригосударственного характера.

Предлагаемую концепцию следует признать междисциплинарной, органично сочетающей в себе общие принципы международного и национального публичного (административного) права, при преобладающей роли последнего, как основного регулятора отношений, складывающихся в сфере использования морских пространств. Таким образом, административная юрисдикция государства в морских пространствах — это осуществление государством властных полномочий и управленческого влияния в лице органов исполнительной власти на общественные отношения, возникающие в морских пространствах.

ІВАНОВ Д. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук,

ТРАНСПОРТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

У юридичній літературі досі вважається, що транспортні правовідносини мають всі ознаки цивільно-правових відносин, які врегульовані нормами цивільного права на підставах договору перевезень і не враховують інші засоби транспортно-правового регулювання. Звичайно, транспортне право як комплексна галузь права регулює і значне коло інших суспільних відносин (цивільних, трудових, земельних), що ґрунтуються на рівності сторін суб'єктів цих відносин.

Транспортне право, як окрема спеціальна галузь права, де транспортні правовідносини мають свої особливі ознаки, серед яких можна виділити такі:

1. Транспортні правовідносини складаються у сфері, де перевезення виступає у формі процесу виробництва на транспорті, закінченим продуктом якого є доставка вантажу до споживача або надання послуг. Вироблена в галузях промисловості та сільського господарства продукція має бути доставлена до споживача — це основне завдання транспорту.

2. Транспортні правовідносини виникають у разі обов'язкової участі відповідного транспортного органу або посадової особи цього органу (підприємства, організації, установи). Для цих відносин характерна наявність державно-владного організуючого впливу або

виконавчо-розпорядчої діяльності (наявність відповідних нормативних актів, планів перевезень, графіків руху транспортних засобів, дозволів на використання шляхів сполучення, ліцензування тощо).

3. Транспортні правовідносини можуть виникати за ініціативою будь-якої із сторін. Проте згода чи бажання другої сторони майже завжди є обов'язковою (крім випадків, передбачених законодавством — військові перевезення, перевезення зв'язку із запровадженням у країні особливого стану, ліквідація наслідків стихійного лиха та ін). Наявність згоди другої сторони відокремлює транспортні правовідносини від адміністративних.

4. Транспортні правовідносини виникають з приводу експлуатації транспортних засобів і шляхів сполучення, які виконують роль засобів виробництва, а відповідно і роль засобів праці робітників транспорту. Предметом транспортних правовідносин завжди є діяльність з наданням послуг. Головною особливістю договорів про надання послуг, на відміну від договорів про виконання робіт, є те, що надання послуг невіддільне від діяльності особи, яка надає послуги (Булгакова І. В., Клепікова О. В. Транспортне право України: Академічний курс: Підр. для студ. юр. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий дім «Ін. Юре», 2005. — 536 с.).

Транспортні правовідносини є багатогранними за своїм змістом і формами, умовами функціонування й розвитку та іншими ознаками. Їх можна класифікувати за інститутами і нормами транспортного права, за суб'єктами й об'єктами транспортних правовідносин, за повноваженнями, за простором і часом, за організаційними та правовими формами тощо. Транспортні правовідносини можна поділити також за змістом на матеріальні й процесуальні, за формою — на короткотермінові і довготермінові; за простором — на місцеві, регіональні та загальнодержавні; за правовою природою — на правомірні та протиправні. Головну і найбільш важливу частину транспортних правовідносин складає діяльність відповідних органів та організації транспортного процесу, використання засобів перевезень і шляхів сполучень та діяльності з надання транспортних послуг і забезпечення потреб населення і виробництва у перевезеннях. У цьому зв'язку найбільш значний інтерес становить класифікація транспортних правовідносин за характером юридичних зв'язків між сторонами цих відношень, які поділяються на вертикальні та горизонтальні.

Вертикальні транспортні правовідносини — це відносини субординаційного характеру. Вони виражають юридичну залежність однієї сторони від другої. Це взаємовідносини, які існують між органами виконавчої влади як, наприклад, відносини між Міністерством інфраструктури України й Державною адміністрацією залізничного транспорту (Укрзалізниця) (Егизаров В. А. Транспортное право: Учеб. пособие. — М. — Юрид. лит., 1999. — 416 с.).

Таким чином, транспортні правовідносини — це врегульовані нормами транспортного права дії, спрямовані на забезпечення потреб населення й виробництва в перевезеннях і наданні транспортних послуг.

СЕРГІЙЧИК В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук

**ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ
ЗАБРУДНЕННЮ МОРЬСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА, ПЕРЕДБАЧЕНИХ
НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Забруднення морського середовища в Україні, як і в більшості країн світу, на теперішній час розглядається як одна із найважливіших економічних і соціальних проблем. На думку вчених, підвищена увага до питань екології пояснюється тим, що безвідповідальне та егоїстичне ставлення до моря призвело країни до межі екологічної катастрофи.

Більша частина небезпечних вантажів, таких як нафтопродукти, мінеральні добрива і хімікати, відправляються із морських портів, у тому числі і з українських морських портів. Слід констатувати, що охорона морського середовища повинна здійснюватися комплексним шляхом, створюючи при цьому нові технологічні процеси, методи та засоби попередження забруднень, а також створення нормативно правової бази щодо обмеження викиду забруднюючих речовин у море як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Слід зазначити, що до системних джерел забруднення відносяться: морські перевезення нафти; вантажні операції з нафтою; скид зливних вод і бункеровка усіх суден; катастрофи; берегові міські і промислові стоки; добування нафти в морі; вуглець із атмосфери, природне просочування із морських родовищ. Окремо підкреслимо, що берегові об'єкти морського транспорту наносять суттєвий збиток морським ресурсам при проведенні днопоглиблювальних робіт, при добуванні морського піску, при ремонтному черпанні та дампінгу. Забруднення донних особів в морських акваторіях портів може привести, при проведенні робіт з поглиблення дна, до повторного забруднення. Крім нафтопродуктів в донних осадах концентрується значна кількість важких металів, пестицидів та інших забруднюючих речовин, що погрожує повторному забрудненню прибережної зони моря.

Для подолання негативного досвіду в сфері використання ресурсів та простору морської берегової зони України необхідна розробка державної «берегової» політики та політики берегових інвестицій з

точки зору забезпечення техногенної і екологічної безпеки морського природокористування.

Очевидно, що покладати всі надії тільки на правові засоби і методи не можна. Разом з тим без серйозного правового забезпечення здійснення ефективних заходів щодо запобігання забрудненню морського середовища є неможливим. Саме цим викликані інтенсивні зміни і доповнення природоохоронного законодавства, яке являє собою сукупність норм різних галузей права.

Визнаючи провідну роль екологічного законодавства у галузі захисту морського середовища, одночасно не можна не відзначити: несвоєчасний облік назрілих змін до природоохоронної діяльності призвів до того, що практичне використання нормативних приписів на теперішній час в деяких випадках виявляється дещо складним через наявність низки статей декларативного змісту або, навпаки, через відсутність регламентації сформованих на практиці правовідносин.

Слід зазначити, що на практиці природоохоронне законодавство діє ще недостатньо ефективно. Усі недоліки в розробці та застосуванні еколого-правових норм стосовно охорони морського середовища криються в споживчому розумінні моря як невичерпного джерела багатств.

Керуючись основними напрямками державної політики відносно екологічної безпеки, вважаємо, що необхідно на державному рівні розробити основні напрями розвитку політики екологічної безпеки на морі. Основна увага повинна бути приділена: 1) оцінці розвитку і розміщенню потенційно екологічно небезпечних об'єктів; 2) аналізу і контролю стану морського середовища; 3) забезпеченню безпеки населення і морських природних об'єктів у надзвичайних ситуаціях техногенного характеру; 4) забезпеченню техногенної та екологічної безпеки у морському природокористуванні в умовах нормальних режимів експлуатації об'єктів.

На теперішній час законодавство України вже має достатню нормативну базу, яка покликана забезпечити правове регулювання відносин, що виникають у сфері охорони морського середовища, не завжди цей нормотворчий досвід дає очікувані результати, крім того, окремі положення екологічного законодавства не знаходять застосування в судовій практиці, або судова практика застосовує національне законодавство із порушенням міжнародного.

Наявність досить великої кількості нормативних актів, що регулюють охорону морського середовища взагалі, та заходи щодо запобігання забрудненню морського середовища зокрема, не змогло докорінно змінити ситуацію, хоча слід визнати, що екологічні проблеми не залишаються поза увагою законодавчих органів. У результаті спостерігається ситуація, яку можна назвати незатребуваністю судового механізму, тобто багато положень екологічного законодавства не проходять тієї практичної «обкатки», яку в якісному відношенні може забезпечити тільки правозастосовна практика судів.

Вдосконалення чинного законодавства у сфері охорони морського середовища являє собою найважливіше завдання сучасної нормотворчої діяльності, юридичної науки і практики. Ефективність охорони морського середовища багато в чому залежить від досконалості закону. Зараз спостерігається тенденція розширення кола природних об'єктів, що беруться під охорону, диференціації відповідальності і покарання. Як загальні найважливіші напрямки в оновленні чинного природоохоронного законодавства стосовно охорони морського середовища від забруднення слід виділити посилення його превентивної ролі, подальшу гуманізацію з урахуванням нових небезпечних форм екологічних правопорушень і методів їх здійснення, зростання їх суспільної небезпеки, якісної зміни екологічної злочинності, появи її міжнародних форм.

БАТАНОВА Л. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ СЛУЖБИ ФІНАНСОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ

Реформування системи органів державного фінансового контролю в Україні триває вже багато років. Вона обумовлена низкою чинників, серед яких: велика кількість контролюючих органів, дублювання контрольних повноважень, які перекликаються один з одним. Це обумовлює потребу визначення нових принципів, засад та механізмів упорядкування системи та структури органів державного фінансового контролю в Україні, що сприятиме функціонування системи державного фінансового контролю як єдиної ланки у відповідності до європейських вимог.

З 2014 року новим національним урядом та Президентом України ініційовано серйозну фінансову реформу. Зокрема Концепцією реформування податкової системи України з метою охорони економічної безпеки держави, шляхом запобігання та протидії «економічним правопорушенням» запропоновано створити Державну службу фінансових розслідувань, яка заплановано створити на базі Державної фінансової інспекції України, підрозділів податкової міліції, інших підрозділів відповідних правоохоронних органів, які протидіють економічним правопорушенням (законопроект «Про засади запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями», яким визначено правовий статус вищевказаного центрального органу виконавчої влади).

Відповідні служби існують у Італії (Guardia di Finanza), Австрії (Finanzpolizei), Румунії (Garda Financiară) та Грузії.

Накопичений в Східній та Центральній Європі досвід забезпечення економічної безпеки держави показує, що в державі повинен бути створений єдиний центральний орган виконавчої влади, відповідальний за профілактику та розслідування всіх видів економічних правопорушень, а головне, здійснення фінансового контролю. Розподіл функцій з профілактики та розслідування економічних правопорушень між декількома органами державної влади є неефективним у боротьбі з такими правопорушеннями.

За останній рік Кабінетом Міністрів України підготовлено декілька законопроектів щодо створення Служби фінансових розслідувань, такі як «Про основи протидії та боротьбу з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю», «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю», «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями». З цього часу дискусії з цього питання не втихають.

Побудова Служби фінансових розслідувань планується здійснити на базі таких органів і підрозділів: *Державної фінансової інспекції України*; Департаменту боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, підрозділів *податкової міліції* (у складі *Державної* фіскальної служби України); Головного управління контррозвідального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки (у складі *СБУ*); Департаменту Державної служби боротьби з економічною злочинністю Головного управління по боротьбі з організованою злочинністю (у складі *МВС*).

Із врахування важкого економічного стану в Україні, а також необхідністю ефективного та оперативного реагування на всі економічні правопорушення, необхідним уявляється створити центральний орган виконавчої влади щодо формування і реалізації державної політики у сфері запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями та здійснення державного фінансового контролю.

Проте створення Служби фінансових розслідувань — це додаткова витрата бюджетних коштів, що може бути виправдано лише тоді, якщо її створять абсолютно на інших принципах, ніж наявні сьогодні структури. Ці принципи повинні забезпечити відкритість, ефективність, яка визначатиметься за реальними показниками, і наявність громадського контролю.

Але для функціонування такого органу необхідно прийняти певний Закон України «Про основи запобігання та боротьби з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю» та внесення відповідних змін до Митного кодексу України та Податкового кодексу України, що дасть можливість здійснення фінансового контролю і окремих функцій податкового, митного контролю, які визначаються

завданнями, покладеними на центральний орган виконавчої влади у сфері охорони економічної безпеки держави.

Але на думку фахівців, створення нового центрального органу влади в сфері охорони економічної безпеки держави йде у розріз з сьогоднішніми постулатами Уряду щодо «оптимізації» органів центральної виконавчої влади, що насправді є механічним скороченням певних державних інституцій (10 вересня 2014 р. Урядом було ліквідовано — 8 та реорганізовано (шляхом злиття та перетворення) — 11 державних контролюючих відомств (служб, агенств, інспекцій) [Федотов О. П. Нова концепція податкової реформи України / О. П. Федотов // Митна справа. — 2014. — № 5. — С. 9–10].

Службу фінансових розслідувань планується наділити такими основними повноваженнями:

- окремі функції податкового та митного контролю;
- фінансовий контроль;
- складання протоколів та розгляд справ про адміністративні правопорушення.

Таким чином, створення служби фінансових розслідувань передбачено законопроектом «Про засади запобігання та боротьбу з економічними правопорушеннями і здійснення фінансового контролю». Крім цього закону, створення служби вимагатиме внесення змін до низки законодавчих актів, зокрема до Бюджетного, Податкового та Митного кодексів.

ПАШКОВСКАЯ Л. И.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
ассистент кафедры морского и таможенного права,
кандидат юридических наук

ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ ТРЕБОВАНИЙ МЕЖДУНАРОДНЫМ ФОНДОМ ДЛЯ КОМПЕНСАЦИИ УЩЕРБА ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ НЕФТЬЮ

27 ноября 1992 года международной конференцией, созванной ИМО, были приняты Протокол об изменении Международной конвенции о гражданской ответственности за ущерб от загрязнения нефтью 1969 года и Протокол об изменении Международной конвенции о создании международного компенсационный фонд ущерба от загрязнения нефтью 1971 года (Конвенция о Фонде). Этими протоколами был обновлен международно-правовой режим компенсации ущерба от загрязнения нефтью, в частности образован новый (в дополнение

к Фонду 1971 г.) Фонд для возмещения ущерба от загрязнения нефтью и расходов на меры по предотвращению или уменьшению такого ущерба в государствах-участниках. Так как Конвенция о Фонде не содержит процедуры рассмотрения требований о компенсации ущерба, такая процедура была разработана самим Фондом и утверждена его Ассамблеей в 1992 году в форме Руководства по требованиям, последние поправки к которому были приняты в октябре 2012 г. (Claims Manual : October 2013 Edition. Adopted by the 1992 Fund Assembly International Oil Pollution Compensation Fund 1992).

В связи с этим научный интерес представляет собственно сама процедура, носящая согласительный характер. Ознакомление с руководящими документами Фонда 1992 г. позволяет сделать вывод о трех этапах указанной процедуры.

Первый этап связан с подачей требования о компенсации ущерба и решения вопроса о приемлемости такого требования. Требование подается либо в Секретариат Фонда в Лондоне, либо в офис по приему требований, который Фонд может открывать в месте, где произошел инцидент разлива нефти, для удобства подачи требований пострадавшими лицами.

В течение одного месяца с момента получения полностью оформленного требования и его регистрации Секретариат Фонда извещает заявителя о получении требования и направляет заявителю разъяснение процедуры оценки требования. В течение шести месяцев после регистрации требования (в зависимости от размера и сложности инцидента, Секретариат может установить и более длительный период) Секретариат Фонда уведомляет заявителя в письменной форме об одном из решений о приемлемости требования: 1) требование допустимо и в настоящее время оценивается; 2) требование допустимо в принципе, но необходимо предоставить подтверждающие документы, чтобы его оценить; 3) требование допустимо, но требуется больше времени, чтобы его оценить; 4) требование не допустимо и, поэтому, отклонено.

Второй этап — оценка требований, осуществляется в двух формах: ускоренной процедуре (т.н. процедура «Fast Track») и процедура независимой оценки.

Процедура «Fast Track» применяется Исполнительным комитетом Фонда 1992 г. на основании экономических расчетов и предварительной оценки большого количества мелких требований во избежание излишних задержек в урегулировании мелких требований. Что представляет собой «мелкое» требование решается Исполкомом применительно к каждому конкретному инциденту. Оценка ущерба с применением ускоренной процедуры осуществляется на основе краткого расследования экспертами Фонда 1992 г. обстоятельств причинения ущерба и размера убытков, подтвержденных доказательствами. Однако заявители вправе отказаться от применения ускоренной процедуры и дожидаться

независимой оценки. Заявители, не согласные с решением на основе оценки ущерба с применением ускоренной процедуры, могут требовать пересмотра их требования путем предоставления новой информации, доказывающей их убытки. По результатам пересмотра требования Исполнительный комитет выносит новое решение, которое может привести как к увеличению, так и к уменьшению ранее предложенной компенсации.

Процедура независимой оценки предполагает назначение Фондом 1992 г. при сотрудничестве со страховщиком судовладельца (P&I клубами) в случае инцидента экспертов, имеющих опыт в различных секторах деятельности, связанной с нефтяным загрязнением, для мониторинга операций по очистке, которые дают независимую оценку ущерба и убытков и на ее основании Фонд рассматривает поданные требования. Фонд также привлекает в качестве консультантов сотрудников Международной федерации по ограничению ответственности владельцев танкеров в случае загрязнения (International Tanker Owners Pollution Federation Ltd — ITOPF), которые во время проведения операций по очистке консультируют по наиболее подходящим мерам при проведении очистных работ в соответствии с критериями приемлемости Фонда. Выполнение или невыполнение рекомендаций Федерации влияет на дальнейшую оценку требований.

Полномочия отклонять или утверждать и оплачивать требования имеет директор Фонда 1992 г. Тем не менее, если требование порождает определенные трудности при его урегулировании, директор должен передать дело Исполнительному комитету для принятия решения. В случае несогласия с оценкой требований, заявитель имеет право подать иск в компетентный суд в государстве, в котором причинен ущерб. Однако эффективность пересмотра несогласованных оценок требований в суде для заявителей не велика, что свидетельствует об эффективности данного международного механизма.

Третий этап — выплата согласованных сумм компенсации. После предоставления заявителями требуемой информации, оценки требования и ее утверждения, согласованные суммы компенсации выплачиваются незамедлительно. Фонд 1992 г. и P&I клубы могут делать предварительные платежи до принятия окончательного решения, если заявители испытывают чрезмерные финансовые трудности (предварительные платежи выплачиваются на особых условиях и в определенных пределах, особенно если общая сумма требований превышает общую сумму компенсации, доступную в соответствии с Конвенцией о гражданской ответственности 1992 и Конвенцией о Фонде 1992 г.).

Таким образом, международный компенсационный режим, основанный на Конвенции о Фонде, имеет согласительную природу и определен внутренним правом Фонда 1992 г.

ПАНФІЛОВА О. Є.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри морського та митного права,
кандидат юридичних наук

**РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ БАЛІЙСЬКОГО ПАКЕТУ
ДОМОВЛЕНОСТЕЙ В БАГАТОСТОРОННІЙ
ТОРГОВЕЛЬНІЙ СИСТЕМІ СОТ**

Необхідність прийняття Балійського пакету домовленостей була обумовлена низкою проблем, які ставили під сумнів існування і діяльність СОТ як ефективної міжнародної організації. Так, вжиття заходів щодо врегулювання лібералізації, нові правила ведення торговельної політики, основні угоди про преференційну торгівлю все частіше мали тенденцію укладатися між невеликими групами країн, включаючи переговори щодо створення Транс-Тихоокеанського партнерства і Трансатлантичного торгово-інвестиційного партнерства між США та ЄС. Цьому слідує велика кількість двосторонніх торговельних угод між країнами, які проводять цілеспрямовану лібералізацію торгівлі та інтеграцію стратегій в Європу, Латинську Америку і Східну Азію. Більше того, вони доповнюються численними двосторонніми переговорами (наприклад, між Китаєм і Кореєю, Кореєю і Японією, Канадою та ЄС). Таким чином, відсутність рішучих кроків з боку СОТ щодо подальшої лібералізації торгівлі спровокувало переміщення активної діяльності за рішенням даних питань в інші формати переговорів.

Тільки з часом стане зрозуміло, в якому масштабі спроби створення «мега-регіональних» та інших преференційних торговельних та інвестиційних угод поза рамками СОТ матимуть реальний успіх. Хоча поглиблення великих торгових партнерів в регіональні угоди у своєму роді змінило світовий координаційний центр торгово-економічного співробітництва. Слід визнати, що не всі дії, які охоплюються преференційними торговими зонами, можуть бути з таким же успіхом відтворені у рамках СОТ, і навпаки, деякі з найбільш важливих питань, які знаходяться на порядку денному СОТ, не можуть бути розглянуті тільки в рамках регіонального співробітництва. Так, політика підтримки сільського господарства є яскравим тому прикладом. І хоча створення преференційних торгових зон є доповненням, а не заміною СОТ, не можна залишити без уваги виникнення численних запитання щодо ролі країн з економікою, яка ще тільки формується, і які не можуть бути частиною мега-регіональних угод.

Незважаючи на наявність впливових економічних чинників, які тримають ринки відкритими (наприклад, підвищення ролі глобального ланцюга створення вартості і міжнародних виробничих мереж), правила походження преференційних торгових зон, регулятивної

конвергенції і взаємне визнання серед учасників мега-регіонального співробітництва можуть створити стимул для компаній розташовуватися в блоці, або, отримувати фінансування від фірм, розташованих в них. Крім того, хоча багато урядів підтримували заходи щодо односторонньої торговельної лібералізації, деякі економіки, що активно розвиваються проводять політику по збільшенню частки локально створеної доданої вартості таким чином, що це може спотворити торгівлю і пригнічувати здатність компаній в даних країнах отримати вигоду від участі в глобальних ланцюгах створення вартості (Bernard Hoekman. Supply chains, mega-regionals and Multilateralism. A road map for the WTO. — CERP Press. — London. — 2014 — P. 9).

Після серії невдалих спроб досягти угоди з широкого кола питань в рамках давно існуючого Доха Раунду торговельних переговорів, у грудні 2013 року на дев'ятій Міністерській конференції (далі — МК) СОТ, що проходила на Балі, було прийнято низку угод, домовленостей та рішень, які отримали назву «Пакет Балі». Пакет, який ліг в основу інтенсивних переговорів МК містить в собі компроміси по трьом основним компонентам: спрощення торгівлі, сільське господарство і заходи з підтримки найменш розвинених країн. Більшість текстів, узгоджених в Женеві до МК не зазнали істотних змін, включаючи усі документи щодо підтримки найменш розвинених країн. Однак, каменем спотикання, де і були зроблені найбільш істотні зміни залишалися сільськогосподарське субсидування і продовольство. Головний аргумент полягав у тому, що нинішні угоди СОТ не забезпечують країнам, що розвиваються достатніх можливостей з проведення політики для вирішення проблем продовольчої безпеки, в той час як розвинені країни можуть продовжувати використовувати зручні ним заходи, з небагатьма обмеженням, що призводить до спотворення міжнародних торговельних відносин (No.16 The Bali Package — implications for trade and food security // FAO Trade policy briefs on issues related to the WTO negotiations on agriculture. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.fao.org/trade/en/>).

Угода, досягнута в грудні 2013 року в рамках Міністерської конференції СОТ на Балі має важливе значення для багатосторонньої торговельної системи. Вона не тільки показує, що прогрес може здійснитися в прийнятті нових норм і правил, але й що, учасники СОТ можуть розробляти угоди, які враховують і визнають існуючі відмінності між ними (Bernard Hoekman. Supply chains, mega-regionals and Multilateralism. A road map for the WTO. — CERP Press. — London. — 2014 — P. 9). Як стверджують деякі з учених, можна сказати, що дев'ята конференція СОТ повернула Організації функцію розвитку правової основи світової торгівлі шляхом багатосторонніх торгових переговорів, результати яких прийняті консенсусом (Дюмулен І. І. Декларация Бали. Итоги Девятой конференции ВТО, Бали (3–7 декабря 2013 года). Интересы

России // Российский внешнеэкономический вестник. — № 2—2014. — С. 4). Крім того, досягнуті угоди мають на меті допомогти країнам по всьому світу поліпшити роботу і управління національних систем прикордонного контролю та знизити торгові витрати для трейдерів, хоча ступінь і швидкість з якою дані зміни зможуть застосовуватися на практиці буде залежати від того як довго триватиме перехідний період реалізації прийнятих норм.

РУДЕНКО І. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри морського та митного права

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ МИТНИХ ПІЛЬГ ТА ТАРИФНИХ ПРЕФЕРЕНЦІЙ

Використання митних пільг та тарифних преференцій на сучасному етапі є важливою складовою митної політики більшості країн світу. Митні пільги визначають як стимулюючий захід митної політики держави щодо надання додаткових прав або звільнення їх від виконання обов'язків перед державою в процесі митних відносин в односторонньому порядку або на умовах взаємності, суть якого — спрощення процедур митного контролю й оформлення, митного обкладення (за винятком імпортного або експортного мита) при переміщенні товарів і предметів через митний кордон держави. В умовах поступової лібералізації міжнародної торгівлі та усунення торгівельних бар'єрів між країнами зростає увага до цього інструменту митної політики.

Особливо актуальним є це питання для України — активне використання митних преференцій (тарифних та нетарифних) щодо ввізного мита дозволить забезпечити вітчизняний ринок дефіцитними товарами за прийнятними для споживачів цінами, близькими до цін виробника. Також цей інструмент митно-тарифної політики є досить гнучким у застосуванні, що теж посилює його привабливість для України.

Митні преференції (митні пільги та тарифні преференції) є одним із потужних інструментів митної політики країни, які використовуються для регулювання окремих галузей зовнішньоекономічної діяльності держави.

Виділяють декілька визначень поняття митної пільги, найбільш поширеним та вичерпним є характеристика митної пільги як переваги, що надаються фізичним чи юридичним особам при ввезенні/вивезенні або транзиті товарів, цінностей та особистих речей.

Тарифні пільги (преференції) у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі визначаються як пільги, що надаються державою в процесі реалізації її зовнішньо — економічної діяльності на умовах взаємності в односторонньому чи взаємному порядку щодо товарів, що переміщуються через її митний кордон та стосуються митного оподаткування.

Варто розрізняти поняття «митна пільга» і «тарифна пільга». Під митною пільгою розуміється будь-яка пільга, що стосується правил, установлених митним законодавством (пільги по митному оформленню, митному контролю й т.д.), у тому числі й пільга по сплаті митних платежів, до яких крім мита віднесені ПДВ, акцизи й інші обов'язкові платежі, що стягують у зв'язку з переміщенням товару через митний кордон (Гребельник О. П. Основи митної справи : Навчальний посібник / Гребельник О. П. — Київ: Центр навчальної літератури, 2003. — с. 130).

Під преференціями (від лат. *praeferre* — надавати перевагу) розуміються особливі (кращі) пільги, надавані однією державою іншому на засадах взаємності або в односторонньому порядку без поширення на треті країни. Такі пільги встановлюються відносно всіх товарів або їхніх окремих видів.

Основною формою торговельних преференцій є тарифні пільги. Поряд з ними можуть використатися й інші форми — пільгове кредитування й страхування зовнішньоторговельних операцій, спеціальний валютний режим і пільговий валютний курс, привілейовані умови видачі ліцензій на ввіз товарів, тощо (Прядко О. В. Митні пільги і тарифні преференції. — Підручник. Київ., 2008. — с. 320).

Виділяють декілька форм тарифних преференцій, з яких в Україні законодавчо закріплені такі як звільнення від оподаткування ввізним митом, зниження ставок ввізного мита, встановлення тарифних квот та для ввезення товарів, що походять з держав, з якими укладено відповідні міжнародні договори.

У процесі дослідження розглянуті сутність та механізм використання митних пільг та тарифних преференцій зарубіжних країн, таких як: Великобританія, Європейський союз та США.

Великобританія. Митні пільги у вигляді несплати ввізного мита мають дипломатичні місії (посольства) та консульства, їх члени, сім'ї членів, міжнародні організації при ввезенні товарів постійного користування, військові сили НАТО. Існують кількісні обмеження на ввіз для автомобілів, сигарет і спиртних напоїв.

ЄС. Відповідно до Митного кодексу Митного союзу ЄС повернення ввізного мита відбувається за товари, які реімпортуються на митну територію ЄС у тому ж обсязі, що були експортовані у країну, з якої був здійснений експорт протягом 3-х років з дати експортування. Звільняється від сплати ввізного мита продукція морського промислу, та товари, виготовлені з неї, імпортовані не з території країн Союзу (Modernised

Customs Code of 23 April 2008 // Official Journal of the European Union // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:145:0001:0064>).

США. У митному законодавстві США передбачені такі пільги як звільнення від мита таких товарів як морські продукти, обладнання для порятунку (судна, літаки), медалі, значки, кубки та інші дрібні предмети даровані в якості трофеїв або призів, предмети одягу, особисті прикраси, туалетні приналежності, інструменти, імпорт для офіційного користування іноземних посольств, представництв та інших установ іноземних держав, тварини (крім скакових коней), і установки для наукової, експериментальної, поширення, ботанічні, розведення, зоологічні та національної оборони, економічні, технічні, професійно-технічних, наукових, філософських, історичних і культурних книги та / або публікацій, тощо. Окрім цього не встановлюється ввізне мито на товари, що ввозяться на території Вільних зон, які визначені відповідно до законодавства.

Аналіз митних преференцій, які застосовуються у різних країнах дозволив зробити висновок про схожість як форм використання так і груп товарів до яких застосовуються переважно тарифні преференції, та групи фізичних і юридичних осіб, яким надаються митні пільги. Окремі особливості використання того чи іншого інструменту зумовлені особливостями економічного розвитку тієї чи іншої країни. Тобто практика використання митних преференцій в Україні не значно відрізняється від світової, проте доопрацювання потребують окремі механізми застосування того чи іншого інструменту.

БЛЕНЕЦЬ Д. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри морського та митного права

МИТНІ ПРОЦЕДУРИ НА АВІАЦІЙНОМУ ТРАНСПОРТІ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬСЯ У ЗОНІ МИТНОГО КОНТРОЛЮ

Термін «Процедура» (від лат. *procedere* — просуватися) — офіційно встановлений порядок дій під час обговорення чи ведення будь-якої справи (Азриліяна А. Н. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. — 5-е изд., доп. и перераб. — М., 2002).

Уперше на державному рівні категорія «митні процедури» була визначена наприкінці 1998 р. в Наказі Державної митної служби України № 828 від 30 грудня 1998 р. (Про затвердження Типової технології митного контролю та митного оформлення товарів та інших предметів:

Наказ Держмитслужби України від 30.12.1998 р., № 828 // Офіц. вісн. України. — 1999. — № 4. — Ст. 78.), де вони розумілися як контроль за дотриманням порядку переміщення товарів, їх огляд, оформлення документів, накладення митного забезпечення, перевірка правильності заповнення вантажної митної декларації, нарахування сум, що підлягають сплаті, підготовка статистичних даних та інші дії, що виконуються митними органами України відповідно до її законодавства в царині митної справи.

Пункт 21 ст. 4 Митного кодексу України 2012 року, визначає митні процедури, як зумовлені метою переміщення товарів через митний кордон України сукупність митних формальностей та порядок їх виконання (Митний кодекс України від 13 березня 2012 р.// Голос України від 21.04.2012. — № 73—74).

Київська конвенція визначає митні формальності як сукупність операцій, які повинна належним чином виконувати відповідальна особа та підпорядковуватися митному законодавству. Спільним у Київському тлумаченні митних процедур і митних формальностей є те, що це операції, які забезпечують здійснення митного контролю. Доцільно зробити висновок, що згідно з Київською конвенцією, митні процедури та формальності — це чітко визначені законодавством операції митного контролю.

Враховуючи законодавство України та думки вчених, доцільно дійти висновку, що митні процедури складаються з 3-х елементів : процедура митного контролю; процедура митного оформлення; процедура справляння передбачених законом податків і зборів

Питання митного контролю на повітряному транспорті розглядали в навчальних посібниках П. В. Пашко, Р. Б. Шишка.

Визначення повітряного простору проходить з урахуванням норм міжнародного права (Ібероамериканська Конвенція про повітряні сполучення (Мадрид, 1926 р.), Панамериканська Конвенція про комерційну авіацію (Гавана, 1928р.), Чиказька конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 р.), а визнання державного кордону на суші, водах, надрах здійснюється відповідно до національного законодавства.

Переміщення товарів через митний кордон України повітряним шляхом здійснюється через міжнародні аеропорти, в яких розташовані фіскальні органи. Переміщення товарів через митний кордон України через інші аеропорти та поза місцем розташування фіскальних органів допускається у виняткових випадках за дозволом Кабінету Міністрів України або у разі вимушеної посадки повітряного судна.

Митний контроль за міжнародними авіап перевезеннями здійснюється фіскальним органом міжнародного аеропорту у взаємодії з контрольними та іншими службами, що беруть участь в оформленні міжнародних повітряних суден та їх екіпажів, вантажів, пасажирів та багажу.

Спільні технологічні схеми оформлення міжнародних авіап перевезень та розподіл обов'язків під час їх здійснення затверджуються

керівниками авіапідприємств, фіскального органу та органу охорони державного кордону України. У спільних технологічних схемах визначаються місце, строк та послідовність оформлення кожною службою міжнародних авіаперевезень.

В. В. Прокопенко у своїй дисертації «Митні операції на повітряному транспорті» зробив висновок про існування особливого виду митного провадження на об'єктах повітряного транспорту. При цьому звертається увага на те, що в цьому провадженні слід виділити провадження: на «приліт» повітряного судна; на «відліт» повітряного судна; при здійсненні вимушеної посадки, транзитного рейсу; митний контроль та митне оформлення ручної поклажі, супроводжуваного багажу, пасажирів, членів екіпажу повітряного судна та їхніх особистих речей, несупроводжуваного багажу, вантажу, запасів, призначених для споживання; міжнародні перевезення товарів авіацією Збройних сил України; переміщення через митний кордон України міжнародних поштових та експрес відправлень, дипломатичної пошти і консульської валізи (Прокопенко В. В. Митні операції на повітряному транспорті : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. В. Прокопенко; НУ «ОЮА». — Одеса, 2005. — 21 с.).

ГЕРМАН О. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри морського та митного права,
прокурор Котовської міжрайонної прокуратури

СВІДОЦТВО ПРО ДОПУЩЕННЯ ДОРОЖНЬОГО ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ ДО ПЕРЕВЕЗЕННЯ ТОВАРІВ ПІД МИТНИМИ ПЕЧАТКАМИ ТА ПЛОМБАМИ: ПРАВОВА ПРИРОДА ТРАНСПОРТНОГО ДОКУМЕНТУ

Свідоцтво про допущення дорожнього транспортного засобу до перевезення товарів під митними печатками та пломбами (далі — Свідоцтво) — це транспортний (перевізний) документ, що підтверджує допущення (в індивідуальному порядку або за типом конструкції) механічного дорожнього транспортного засобу, причепа, напівпричепа, призначеного для його буксирування таким транспортним засобом, власник якого здійснює автомобільні перевезення на умовах Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП 1975 року (далі — Конвенція МДП 1975 р.).

Відповідно до ст. 2 дод. 3 до Конвенції МДП 1975 р., на транспортний засіб, що здійснює міжнародні перевезення вантажів під митними

печатками та пломбами на умовах Конвенції МДП 1975 р., видається Свідоцтво, яке засвідчує відповідність вантажного відділення автомобільного транспортного засобу міжнародним технічним вимогам. Зразок такого Свідоцтва наведено у додатку 4 Конвенції МДП 1975 р., видається таке Свідоцтво тільки на транспортні засоби, вантажні відділення яких відповідають міжнародним технічним вимогам, визначеним у додатку 2 до Конвенції МДП 1975 р. (Про участь України у Конвенції МДП, 1975 року: Закон України від 15.07.1994 р. № 117/94-ВР // Офіційний вісник України. — 2007. — № 3. — Ст.138).

Для отримання Свідоцтва власник транспортного засобу подає до митниці Державної фіскальної служби України, що буде його видавати (далі — митниця видачі) такі документи: заяву довільної форми на ім'я начальника митниці видачі; заповнене Свідоцтво та його копію, завірену печаткою підприємства, за наявності; копію свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу в центрі з надання адміністративних послуг, пов'язаних з використанням автотransпортних засобів або тимчасового реєстраційного талона; комплект фотографій транспортного засобу (вид спереду, ззаду, з кожного боку, збільшеним планом кожне місце накладення митних печаток та пломб), який завіряється підписом та печаткою власника транспортного засобу за наявності (Про затвердження Порядку видачі свідоцтва про допущення дорожнього транспортного засобу до перевезення товарів під митними печатками та пломбами: наказ Міністерства фінансів України від 09.10.2012 р. № 1064 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 88. — Ст.3581. — п. 3.1 розділ III (далі — Порядок № 1064)).

Свідоцтво видається безоплатно, протягом одного робочого дня (але не пізніше трьох робочих днів) після надання усіх вищенаведених документів та подання транспортного засобу до огляду. Строк дії Свідоцтва — два роки з дня його оформлення (п., п. 1.4, 1.14 розділ I Порядку № 1064).

Підставами для відмови у наданні Свідоцтва є: невідповідність транспортного засобу технічним вимогам; не ідентичність зовнішнього вигляду пред'явленого транспортного засобу наданим фотографіям; неповний пакет документів, що подається для отримання Свідоцтва.

Тобто, чинне законодавство України передбачає видачу Свідоцтва тільки у тому разі, якщо перевезення здійснюватимуться на умовах Конвенції МДП 1975 р. (п. 1.9 розділ I Порядку № 1064). Отже, власник транспортного засобу повинен використовувати тільки транспортні засоби, які відповідають вимогам додатку 2 до Конвенції МДП 1975 р. та мати допуск до процедури МДП. В інших випадках, як от під час здійснення перевезень на умовах Конвенції про договір міжнародного дорожнього перевезення вантажів 1956 р. (CMR), за умови надання власником транспортного засобу митницям Державної фіскальної служби України забезпечення сплати митних платежів, визначених розділом X

Митного кодексу України, при відсутності допуску до процедури МДП, при відсутності ліцензій Міністерства інфраструктури України на надання послуг з міжнародних або внутрішніх перевезень тощо — видача Свідоцтв не передбачена законодавством України.

В останній час національна галузь міжнародних автомобільних перевезень поступово зазнає продуктивних законодавчих змін, що суттєво можуть вплинути на подальший розвиток та покращення перевізницького бізнесу в Україні. Так, одними із найважливіших для вітчизняних автоперевізників є проекти Законів України: про запровадження нульової ставки мита на ввезення на митну територію України тих транспортних засобів, котрі вже побували у вжитку, однак при цьому, мають високі екологічні стандарти (мова переважно йде про нульову ставку мита на ввезення в Україну сідельних тягачів високих екологічних стандартів (євро-4, євро-5, євро-6), котрі вже побували в експлуатації), що допоможе подолати подальше відставання України від країн ближнього зарубіжжя у питаннях використання сучасної вантажної техніки); про внутрішній річковий транспорт (надасть змоги розвантажити автомобільні дороги державного значення (міжнародні, національні, регіональні, територіальні) та переміщувати вантажні відправлення внутрішніми водними шляхами України, при цьому не закриваючи навігацію на весь календарний рік); щодо запровадження порядку придбання міжнародними перевізниками страхових полісів обов'язкової цивільної відповідальності з 50 % — ю знижкою (така знижка зменшить витрати на придбання страхових продуктів, адже відомо, що вітчизняні водії-далекобійники страхують свою відповідальність двічі: в середині держави та за її кордоном).

При цьому, було би доречно вирішити й назріле питання щодо уповноваження саморегулюючих структур — організацій (професійних асоціацій), котрі об'єднують велику кількість підприємств, задіяних у тій чи іншій господарюючій галузі, на виконання певних функцій центральних органів державної виконавчої влади (Федотов О. П. Нова концепція податкової реформи України // Митна справа. — 2014. — № 5. — С. 7—12). Наприклад, уповноважити професійні асоціації (Асоціацію міжнародних автомобільних перевізників України), надавати своїм асоційованим членам ліцензії чи відповідні дозволи (у тому числі й Свідоцтво) на провадження галузевих видів господарської діяльності. При цьому контрольні (наглядові) функції за впровадженням діяльності підприємств — міжнародних автоперевізників відповідно до законодавства України буде залишатися за Міністерством інфраструктури України та за митницями Державної фіскальної служби України.

СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

В умовах інформатизації суспільства традиційні способи інформаційної взаємодії між державою та суспільством стають неефективними. Для створення нових, більш зручних методів доступу до інформації все частіше починають застосовуватись інформаційно-телекомунікаційні технології.

Електронне урядування є одним з інструментів розвитку інформаційного суспільства, впровадження якого сприятиме створенню умов для відкритого і прозорого державного управління. Дана тенденція є характерною для багатьох розвинутих країн світу. Її головною метою є забезпечення за допомогою Інтернету прямого інтерактивного контакту між громадянами та урядовими установами (Кормич Б. А. Інформаційне право: підручник / Б. А. Кормич // Х.: Бурун і К., 2011. — С. 275). Електронне урядування (далі — е-урядування) — форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованого на задоволення потреб громадян. Головною складовою е-урядування є електронний уряд — єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання. Становлення концепції е-урядування фактично можна розподілити на прийняття двох груп нормативно-правових актів. Перша — безпосередньо пов'язана з впровадженням основ е-урядування. До неї можна віднести: Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09.01.2007 року, Концепцію розвитку електронного урядування від 13.12.2010 року та Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні від 15.05.2013 року. Втім, перші вагомі кроки щодо впровадження системи електронного урядування були зроблені у 2012 році з прийняттям Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів.

До другої групи джерел, що сприяли формуванню концепції е-урядування слід віднести нормативно — правові акти, що стосуються електронного документообігу. Першим кроком даного етапу стало прийняття в 2003 році Закону України «Про електронні документи та

електронний документообіг». Наступним важливим моментом було оприлюднення Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади» від 28.10.2004, № 1453). Окремо варто відзначити прийняття Закону України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 року. Норми якого визначають правовий статус електронного цифрового підпису та регулюють відносини, що виникають з приводу його використання.

Крім того, у 2011–2013 роках було прийнято відомчі акти щодо порядку здійснення міжвідомчого електронного документообігу, затвердження форматів електронних документів та порядку їх подання.

На основі практики застосування технологій е-урядування у зарубіжних країнах, можна виділити п'ять основних етапів його впровадження.

Першим етапом даного процесу є створення веб-сторінок різних міністерств, комітетів, які містять інформацію про них і напрямки їх діяльності. Веб-сторінки органів влади, як правило, не підтримуються централізовано і не об'єднуються в єдиний портал. На цьому етапі органи влади використовують мережу Інтернет для розміщення відповідної інформації. Дані портали, хоч і передбачають односторонній зв'язок, проте є досить зручними для користування пересічними громадянами. На території України даний етап можна вважати фактично реалізованим.

На другому етапі з'являються перші елементи інтерактивності (наприклад, можливість ставити запитання і отримувати відповіді через електронну пошту); змога отримання зразків деяких довідок і бланків, оновлення новин про діяльність органів влади. Фактично на цьому етапі веб-сторінки органів державної влади стають інструментами для двостороннього спілкування, що дозволяє особам повідомляти нову інформацію про себе, наприклад, про зміну адреси (замість того, щоб дзвонити або надсилати відповідні повідомлення).

Третій етап передбачає реальну інтерактивність — можливість здійснювати деякі операції в онлайн-режимі. Наприклад, сплату штрафів, замовлення паспортів, продовження дії деяких ліцензій і патентів. Така форма е-урядування, полягає не стільки в інформуванні, скільки в обслуговуванні та передбачає створення спеціальних веб-сторінок для підтримки цих послуг, і не тільки для центральних, але й для місцевих органів.

Четвертий етап — створення об'єднаних порталів міністерств, комітетів, служб тощо, через які можна здійснювати будь-які види транзакцій, для чого раніше необхідно було звертатися безпосередньо у даний орган влади. Через регіональні портали стає можливою реєстрація підприємств, оформлення фінансових документів, верифікація документів і т. д. З'являються регіональні портали, які поєднують у собі як весь

спектр державних послуг, так і послуги недержавного сектору — підключаються системи електронної комерції, інтернет-банкінгу тощо.

Заключний, п'ятий етап передбачає створення електронної системи публічної адміністрації на основі єдиних стандартів, а також урядового порталу як єдиної точки доступу до всіх послуг — і для громадян, і для бізнесу. Даний етап передбачає наявність порталу, що інтегрує весь комплекс адміністративних послуг і забезпечує доступ до них, виходячи з потреб і функціональних аспектів, а не з існуючої структури департаментів чи інших відомств.

Впровадження е-урядування на практиці в повному масштабі надасть змогу підвищити ефективність взаємодії органів державної влади як між собою, так із суспільством в цілому.

ЛАЗАРЧУК К. Р.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
головний спеціаліст юридичного відділу
Одеського обласного територіального відділення
Антимонопольного комітету України

КАТЕГОРІЯ «ПРОДУКТИ МОРСЬКОГО ТА РІЧКОВОГО ПРОМИСЛУ» У ПОНЯТІЙНОМУ АПАРАТІ МИТНОГО ПРАВА

Один із напрямлень митного регулювання є переміщення через митний кордон продуктів морського та річкового промислу. Порядку переміщення цих продуктів присвячений розділ VI Митного кодексу України та значна кількість інших нормативно-правових актів, у тому числі від відомчих органів.

На сьогоднішній день риба та інші об'єкти промислу — ссавці, безхребетні і водорості — займають значну частину раціону в харчуванні населення нашої країни. Поряд з білками в них містяться легкозасвоювані жири, вітаміни, макро — та мікроелементи, та служать сировиною для галузей економіки.

Продукт зокрема визначається, як речовий або інтелектуальний результат людської праці, або речовина, яка служить матеріалом для виготовлення або вироблення чого-небудь, а також товар, який задовільняє бажання чи потреби ринку (Поняття продукт (економіка) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Продукт_\(економіка\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Продукт_(економіка))).

Сучасна українська філологічна наука розглядає промисел, як добування засобів існування, заняття яким-небудь ремеслом з метою

добування засобів існування або заняття чим-небудь недозволеним, ганебним (крадіжкою, шахрайством і т. ін.) (Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2004. — С.978.).

Під промислом слід розуміти спеціальний вид діяльності, який направлений на вилов, добування і т. д. водних біоресурсів для задоволення різноманітних потреб людини.

Нажаль, в Митному кодексі України (далі — МК України) (Митний кодекс України від 13.03.2012 року // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 44–45, № 46–47, № 48. — Ст. 552.) відсутні поняття промисел, морський та річковий промисел та продукти морського та річкового промислу. Але в деяких законодавчих актах містяться близькі за значенням поняття.

В Законі України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» промислове рибальство (промисел) — вид спеціального використання водних біоресурсів (вилучення, приймання, переробка, зберігання, транспортування тощо, у тому числі постачання палива, води, тари, продовольства для функціонування суден флоту рибної промисловості та їх екіпажів) у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах), у тому числі у водах, що знаходяться за межами юрисдикції України. В даному Законі також зазначено, що об'єктами промислу є водні біоресурси певного виду та біологічного стану, щодо яких здійснюється промисел, вилов, добування, збирання (Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 08.07.2011 року // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 17. — Ст. 155.).

В Законі України «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» зазначено поняття — водні біоресурси — це сукупність водних організмів (гідробіонтів), життя яких неможливе без перебування (знаходження) у воді. До водних біоресурсів належать прісноводні, морські, анадромні та катадромні риби на всіх стадіях розвитку, круглороті, водні безхребетні, у тому числі молюски, ракоподібні, черви, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, водорості та інші водні рослини (Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 06.02.2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 15. — Ст. 107.). Таке ж визначення міститься у Законі України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів».

На мою думку під продуктами морського та річкового промислу слід розуміти результат особливого виду діяльності, який направлений на вилов, добування, збирання, переробку водних біоресурсів для задоволення різноманітних потреб. Продуктами морського та річкового промислу виступають водні живі ресурси, тобто організми, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування

(знаходження) у воді. Це, зокрема: риби різних видів на всіх стадіях свого розвитку — статевозрілі екземпляри, мальки, ікра (прісноводні, солонуватоводні, морські, анадромні, катадромні, напівпрохідні); морські ссавці (дельфіни, кити, тюлені, моржі, нерпи); ракоподібні і голкошкірі водні безхребетні тварини (раки, краби, креветки, трепанги, морські їжаки, морські зірки, змісхвостки, голотурії), молюски (головоногі, черевоногі, двостулкові — мідії, кальмари, устриці тощо); промислові водні рослини і водорості, які використовуються для виготовлення продуктів харчування, добрив, медичних препаратів і які підлягають спеціальному правовому захисту (наприклад, ламінарія або морська капуста); а також водні ресурси у всіх стадіях обробки (консервування, охолодження та ін.).

Особливістю продуктів морського та річкового промислу, які характерні саме для митного права, є те що вони переміщуються через митний кордон України в порядку імпорту, експорту, транзиту чи поміщені в будь-який інший митний режим передбачений законодавством.

Заняття тим чи іншим промислом, повинно бути доцільним та якісним, на прикладі морського та річкового промислу, потрібно зазначити, що череззвичайно активний вилов риби чи інших продуктів лову може призвести до екологічної катастрофи. Питання стосовно того чи іншого виду промислу досить гостро постало в Україні, оскільки держава перебуває на етапі нарощування та становлення економічної могутності, претендуючи посісти гідне місце у світовому економічному просторі. Крім того це супроводжується ратифікацією міжнародних норм із багатьох правових сторін життя.

Отже, у понятійному апараті митного права під продуктами морського та річкового промислу слід розуміти — це результат особливо-го виду діяльності, який направлений на вилов, добування, збирання, переробку водних біоресурсів для задоволення різноманітних потреб з метою перетину державного кордону України, або в порядку імпорту, експорту або транзиту. Продуктами морського та річкового промислу є необроблені або оброблені (підсолені, заморожені, обварені, консервовані, перероблені в іншу продукцію або піддані іншим формам обробки) риба, водорості, безхребетні, ракоподібні та ін. На даний час тематика продукти морського та річкового промислу є мало дослідженою науковцями.

СПОДЕНЮК А. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри морського та митного права

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПЛАТНИКІВ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ

Процеси, які відбуваються в Україні за умов трансформації економічної системи, вимагають розробки такого механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, який би враховував особливості перехідного етапу. Національна промисловість України з її застарілими виробничими факторами ще не в змозі конкурувати з дешевими і більш якісними товарами, які виробляються за кордоном за допомогою більш сучасних технологій, з вищим рівнем організації виробництва тощо.

Тому для країни з перехідною економікою надзвичайно актуальним є розвиток системи митного оподаткування, яка б передбачала наявність розгалуженої системи митних платежів. Та налагоджена система сплати митних платежів можлива лише за наявності платників під якими розуміють особи, зобов'язані відповідно до митного законодавства, Податкового кодексу України і інших законів України у встановлені ними строки сплачувати необхідні митні збори і податки.

Правовий статус осіб, відповідальних за сплату митних платежів односторонньої регламентації не має. Але його визначення на сьогоднішній день являє собою важливу проблему, вирішення якої необхідно як для самої особи, так і для митних органів.

Митний кодекс визначає наступних осіб, на яких покладається обов'язок із сплати митних платежів:

- 1) декларант — особа, на яку покладається обов'язок із сплати митних платежів;
- 2) особа, уповноважена на сплату митних платежів декларантом, якщо декларування товарів здійснюється уповноваженою особою;
- 3) платник податків, якщо особою, на яку покладається обов'язок із сплати донарахованих митних платежів — податкового зобов'язання, визначеного за результатами документальної перевірки;
- 4) особа, яка незаконно ввезла (вивезла) товари, а також особи, які брали участь у незаконному ввезенні (вивезенні) товарів, за межі митної території України, якщо вони знали або повинні були знати про незаконність такого ввезення (вивезення);
- 5) особа, яка придбала у власність або у володіння незаконно ввезені товари, якщо в момент придбання вона знала або повинна була знати про незаконність ввезення, що належним чином доведено в порядку, встановленому законодавством України;
- 6) особа, яка незаконно вилучила товари, що тимчасово зберігаються під митним контролем;

7) особа, яка брала участь у незаконному вилученні товарів, що тимчасово зберігаються під митним контролем, зберігала та придбала такі товари;

8) особа, яка відповідає за забезпечення схоронності товарів, що тимчасово зберігаються під митним контролем;

9) особа, відповідальна за дотримання митного режиму — у разі недотримання положень Митного Кодексу України щодо користування та розпорядження товарами або виконання інших вимог і умов, установлених Митним Кодексом України для застосування митних режимів, що передбачають умовне повне або часткове звільнення від сплати митних платежів;

10) особа, яка не виконала зобов'язань щодо використання чи споживання товарів, що випливають з умов цільового використання, за яких надається податкова пільга при випуску товарів для вільного обігу;

11) у разі заявлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення до митного режиму транзиту — особа, яка надала зобов'язання щодо доставки цих товарів, транспортних засобів до митного органу призначення;

12) гарант — у разі невиконання особою, відповідальною за сплату митних платежів, обов'язку із сплати митних платежів, якщо сплата митних платежів забезпечена гарантом (Митний кодекс України).

Платниками митних платежів є фізичні та юридичні особи, що здійснюють митне оформлення. Митне оформлення та пропуск товарів через митний кордон може здійснюватись лише після сплати належних платежів або за умов надання митним органом у встановленому порядку відстрочення їх сплати.

Формування правового статусу платника митних платежів варто почати з частини обов'язків. Отже, можна виділити наступні обов'язки особи, відповідальної за сплату митних платежів:

1. Сплачувати митні платежі.

2. Заявляти митну вартість, володіючи інформацією, яка повинна бути одночасно: достовірною, кількісно обумовленою і документально підтвердженою.

3. Представляти на вимогу митних органів пояснення, що підтверджують правильність обчислення і своєчасність сплати митних платежів.

4. Виконувати вимоги про усунення виявлених порушень законодавства.

Права платника митних платежів:

1. Право представляти свої інтереси особисто або через свого представника.

2. Право вибору форми і валюти платежу.

3. Право на інформування, *консультування*, роз'яснення.

4. Право на отримання пільг по сплаті митних зборів.

5. Право на зміну терміну сплати митних платежів у формі відстрочки — розстрочення.

6. Право на своєчасний залік або повернення сум надміру сплачених або надмірно стягнених митних платежів.

7. Право на забезпечення сплати.

Таким чином, на основі аналізу законодавства України у частині, що регулює відносини по встановленню, запровадженню і стягуванню митних платежів, де чітко сформульовані права та обов'язки платників створює повну системну картину правового статусу платника митних платежів, роблячи акцент на його основні елементи і, разом з тим, в повній мірі розкриваючи права та обов'язки.

РУССКИХ Т. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри морського та митного права

СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ МИТНОГО ПРАВА

Джерела митного права становлять єдину, цілісну систему, елементи (складові частини) якої перебувають у відносній субординації й ієрархічній підпорядкованості відповідно до логіки правового регулювання митної справи. Джерелами митного права є різноманітні зовнішні форми вираження норм митного права, які встановлюють загальні правила поведінки суб'єктів у митній сфері. В зв'язку з тим, що в більшості митні відносини є владовідносинами, то основне регулятивне навантаження приходить на нормативні акти. Це пояснюється тим, що при здійсненні митної справи митні органи та їх посадові особи повинні керуватися виключно нормами права (Ченцов В. В. Митне право України: навч. підручн., К., 2007. — 283 с. — С. 18).

В науковій літературі зустрічається категорія «джерела митної справи» як вихідні від держави або визнані нею офіційно-документальні форми вираження та закріплення норм митної справи, надання їм юридичного, загальнообов'язкового значення (Дубініна А. А., Сорокіна С. В., Зельніченко О. І. Митна справа: Підручник. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 320 с. — С. 20).

Виходячи з загальнотеоретичного підходу до визначення категорії «джерело права» та з урахуванням особливостей митного права України, можна дати наступне визначення поняття «джерела митного права» — це офіційно визначені форми зовнішнього вираження змісту митного права, які встановлюють основи регулювання державною митною справою.

Національна митна справа — продукт митної політики держави, реалізовує моделі механізмів економічного розвитку держави. Але залишаються відкритими питання імплементації міжнародних стандартів. Враховуючи соціально-економічні перетворення останніх років необхідно переглянути існуючу систему джерел митного права.

У кожній правовій системі світу, а також у міждержавних правових системах джерела права мають характерні особливості, зумовлені соціальними факторами, відмінності щодо кількості та питомої ваги конкретних джерел. У відповідному типі правових систем, національній чи міждержавній правовій системі функціонує і специфічна система джерел права, яка формується у конкретно-історичних умовах і залежить від рівня розвитку конкретного суспільства.

Термін «система джерел права» дедалі частіше використовується у вітчизняній юридичній літературі, хоча попри це в українській юридичній науці та практиці стійке використання має поняття «система законодавства» у широкому розумінні (як сукупність нормативно-правових актів). Останнє свідчить про те, що єдина вітчизняна концепція «системи джерел права» не сформована і дотепер, а це породжує низку проблем у вітчизняній юридичній науці та в юридичній практиці (Хомюк Н. Система джерел права: деякі теоретичні аспекти // Вісник Львівського університету. Сер.: Юридична. — 2013. — Вип. 58. — С. 29).

Система джерел права — результат руху і взаємодії правосвідомості, юридичної практики і системи юридичних інституцій. Жодне джерело права не повинно носити довільний характер та ігнорувати чинну правову систему країни. Джерела права зосереджують у собі не лише норми права, але і об'єктивно зумовлений процес їх утворення і реалізації, і виступають як засоби формалізованого закріплення не лише самого позитивного права, а й окремих моментів стадій становлення і реалізації права. Система юридичних джерел права історично складається в будь-якому централізованому суспільстві як відповідь на необхідність упорядкування, уніфікації процесу правового регулювання. Внаслідок своєї сутності і виконуваних функцій ця узгодженість складає єдине системне утворення, коли джерела права можуть досконально виконати свої функції. Таке утворення несе в собі оптимальні важелі стабільності і формалізованості, чіткості і ясності, ієрархічності та ефективності.

Теоретики права виділяють ієрархічну структуру системи джерел права, федеративну структуру системи джерел права (структура системи джерел права автономних утворень), горизонтальну (галузеву структуру) тощо (Древ'янка А. С. Система джерел права як особливе правове явище // Актуальні проблеми держави і права. — 2008. — Вип. 42. — С. 220).

Важливим при встановленні сутності поняття «система джерел права» видається розмежування з такими поняттями як «система права» та «система законодавства».

Система джерел права, як вже було зазначено, є найширшим поняттям і комплексом взаємопов'язаних та взаємоузгоджених нормативно-правових приписів, що об'єктивовані у відповідних зовнішніх формах права.

До складу системи джерел права входять система нормативно-правових актів, яка є комплексом нормативно-правових приписів, що містяться у нормативно-правових актах (законах та підзаконних актах), а до складу останньої входять дві підсистеми: законодавства та підзаконних нормативно-правових актів. При цьому під системою законодавства потрібно розуміти комплекс приписів, що містяться у законах.

Ці підсистеми взаємопов'язані та взаємодіють у межах системи джерел права, забезпечуючи її цілісність, тобто нормативно-правову організацію, необхідну для правового регулювання суспільних відносин.

Виходячи з вищезазначеного, можна охарактеризувати систему джерел митного права як сукупність усіх форм юридичного закріплення й організаційного забезпечення інформації про загальнообов'язкові правила поведінки (юридичні норми) в сукупності їх взаємозв'язків, через які об'єктивізуються приписи, що регулюють державну митну справу.

Систему джерел митного права Україну становлять: 1) Конституція України та закони України; 2) міжнародні договори, які належним чином ратифіковані ВРУ; 3) підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють питання здійснення митної справи; 4) звичаєве право (наприклад, торгові звичаї); 5) судово-арбітражна практика; 6) норми м'якого права (акти міжнародних організацій, модельні закони, політичні домовленості).

Для встановлення сутності джерел митного права України, необхідно чітко уявляти їх систему відповідно до сучасних теоретичних розробок та загальновизнаних міжнародних стандартів.

ІВАНОВА Д. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри морського та митного права

ОБМЕЖЕННЯ ВИБОРУ ПРАВА: ЗАСТЕРЕЖЕННЯ ПРО ПУБЛІЧНИЙ ПОРЯДОК ТА ІМПЕРАТИВНІ НОРМИ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД)

Автономія волі в міжнародному приватному праві (далі МПП) є одним з його найважливіших принципів, метою якого є визначення застосовних матеріально-правових норм, а саме автономії волі сторін у виборі застосовного до їх стосунків права. Відповідно до цього принципу

суд зобов'язаний застосувати право, вибране самими учасниками правовідношення (Ерпылева Н. Ю. Международное частное право. 2015, с.86). Закон України «Про міжнародне приватне право» у п. 5 ч. 1 ст. 1 закріпив даний принцип. Положення Закону України не є чимось новим для МПП в загальносвітовій перспективі, оскільки, теорія вільного ринку розглядає вибір сторонами права як найкращий спосіб врегулювання економічних транскордонних операцій, що відповідає самій природі приватноправових відносин (принцип свободи договору), а також вибір права відповідає ідеям міждержавної співпраці. Але однієї з проблем, зв'язаних із застосуванням колізійного права, безпосередньо торкається обмежень вибору права.

Основними спеціальними обмеженнями вибору права є застереження про публічний порядок та імперативні норми. Проблема функціонування застереження про публічний порядок тісно пов'язана з проблемою реалізації імперативних норм (Ерпылева Н. Ю. Международное частное право. 2015, с.116). У будь-якій національній правовій системі і на міжнародному рівні є загальноприйнятим існування кола імперативних норм, які повинні застосовуватися завжди, навіть якщо колізійна прив'язка посиляє до іноземного правопорядку або на це є явно виражена воля сторін правовідносин.

Європейські джерела МПП містять застереження про неможливість застосування іноземного права, обраного сторонами внаслідок несумісності із публічним правопорядком держави суду, такі як: Регламент № 593/2008 від 17.06.2008 р. про право, що застосовується до договірних зобов'язань (I Римський Регламент); Регламент № 864/2007 від 11.07.2007 р. про право, що застосовується до позадоговірних зобов'язань (II Римський Регламент). Такий вибір зумовлений тим, що названі акти регулюють основні сфери приватноправових відносин, отже, належать до числа найбільш значимих джерел міжнародного приватного права ЄС.

В цілому, формулювання відповідних застережень як у Законі України «Про Міжнародне приватне право», це стаття 12, так і у перерахованих вище європейських джерелах міжнародного приватного права є схожими, зокрема в усіх випадках вказується на неможливість застосування лише тих норм, наслідки застосування яких явно несумісні з публічним порядком суду. Проте, на відміну від Закону України, європейські джерела не вказують, яке право має застосовуватись внаслідок дії застереження, а тому зрозуміло, що у випадку відмови від застосування іноземного права суд в будь-якому разі буде змушений застосовувати закон країни суду, оскільки підстав застосувати інше право він не матиме. На мій погляд, формулювання наслідків відмови від застосування іноземного права, запропоноване вітчизняним законодавцем, є більш вдалим, оскільки ч. 1 ст. 12 вітчизняного Закону передбачає можливість застосування у разі дії застереження про публічний порядок не лише

норм права України, а й права держави, яке має більш тісний зв'язок із правовідносинами. Отже, тлумачення поняття «публічний порядок» здійснюється судом на власний розсуд.

Застереження щодо імперативних норм сформульоване європейським законодавцем у спосіб досить близький до вітчизняного Закону, згідно ст. 14, однак існує істотна відмінність: ч. 1 ст. 9 I Римського Регламенту дає визначення поняттю імперативних норм як норм, які в силу їх вирішальної важливості для захисту публічних інтересів, таких як політична, соціальна або економічна організація суспільства, мають застосовуватись незалежно від права, яке регулює договірні відносини, зокрема обраного учасниками таких відносин. Подібна норма мала б бути відображена і у вітчизняному Законі, це зумовлено найперше тим, що за відсутності якихось законодавчо визначених орієнтирів суди в процесі тлумачення цього поняття мають, по суті, нічим не обмежену можливість відмови від застосування іноземного права, посилаючись на імперативний характер норм вітчизняного права.

Завершуючи, хотілося б також відзначити, що відповідно до п. 32 II Римського Регламенту застосування застережень про публічний порядок та імперативні норми можливе лише як виняток і з огляду на обставини конкретної справи. Така позиція законодавця цілком відповідає сучасному сприйняттю цього застереження у доктрині та практиці МПП, що розглядають такі застереження не як правило, а як виняток, що підлягає обмежувальному тлумаченню (Кисіль В. І. Питання публічного порядку і законодавче регулювання в міжнародному приватному праві. 2001).

Таким чином, у співвідношенні досвіду вітчизняного та ЄС у застосуванні даних обмежень вибору права, слід зробити висновок, що в силу дії принципу автономії волі можливість здійснення вибору права закріплена як у європейських джерелах міжнародного права, так і у вітчизняному Законі. Водночас захист публічних інтересів вимагає створення цілої низки обмежень його здійснення, характер яких залежить від рівня впливу держави на ті чи інші приватноправові відносини. Внаслідок цього щодо окремих видів правовідносин перелік таких обмежень є ширшим, а щодо інших — навпаки. Більше того, подальший розвиток цього інституту залежатиме від того, яким буде вплив держави на суспільні відносини загалом: якщо він посилюватиметься, то кількість обмежень збільшуватиметься, а можливості учасників щодо здійснення вибору права — пропорційно зменшуватимуться, що є одним із кроків сприяння сталого правового розвитку України.

ЩОДО ПЕРСПЕКТИВ ОНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Реформування інституційних, процедурних та організаційних засад державного управління, яке відбувається в Україні, і яке протягом останніх п'яти років перетворилося в постійно відновлюваний циклічний процес (що не завжди має конструктивний ефект), природно супроводжується оновленням теоретичних поглядів щодо форм і методів владно-впорядковуючого впливу на суспільство, кола компетентних суб'єктів, покликаних його втілювати. Все це знайшло відображення та узагальнення у конструюванні поняття «публічне адміністрування», яке володіє рядом кількісних та якісних особливостей, порівняно із найбільш близьким поняттям «державне управління», набуваючи широкого застосування серед науковців. Показово, що проблемам публічного адміністрування в різних сферах суспільного життя (соціальна сфера, заохочення, податкове адміністрування, культура тощо) вже присвячені окремі монографічні дослідження. У митному праві України відповідна проблематика ще не ставала предметом пізнавального пошуку, хоча звернення до неї може сприяти творчому перенесенню в галузь досягнень вітчизняної адміністративістики. Тим більше, що на підставі Митного кодексу України від 13 березня 2012 року впроваджено ряд нових інститутів, які є проявом сутності саме публічного адміністрування: консультування з питань державної митної справи, уповноважені економічні оператори, компроміс під час притягнення до відповідальності за порушення митних правил та ін.

З огляду на темпоральну відмінність у формуванні дефініцій, традиційність їх застосування під час характеристики окремих видів правової діяльності, має місце значна диференційованість розуміння публічного адміністрування як на загальнотеоретичному рівні, так і на рівні окремих галузей юриспруденції. Як видається, в проекції на сферу державної митної справи слід віддавати перевагу широкому (неінструментальному) трактуванню публічного адміністрування, яке близьке по сутності до державного управління, але ширше від останнього за колом суб'єктів публічно-владного впливу та відмінне за методами соціально-впорядковуючої діяльності, оскільки базується на концепції «сервісної держави». З огляду на значний обсяг відповідного напрямку наукового пошуку та його зростаючу теоретичну значимість, у даній доповіді видається можливим підняти лише одне прикладне питання: щодо перспектив нормативного закріплення дефініції «публічне адміністрування в галузі державної митної справи». Виникнення даного припущення

обумовлене існуванням наукових пропозицій стосовно позитивноправової фіксації поняття «публічне адміністрування» в інших спеціальних сферах урядування [Якимець Ю. В. Публічне адміністрування сферою культури : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Якимець Юлія Валеріївна. — К., 2012. — С. 51].

Загалом, доцільність перенесення категоріального апарату науки до нормативних текстів має вирішуватися виходячи із двох критеріїв: усталеності понять та практичної користі від їх офіційного закріплення. Стосовно першого, вказувалося про значну диференційованість поглядів щодо змісту публічного адміністрування: ототожнюється з управлінням; визначається ширше (за колом методів) або вужче управління (виключно як його техніко-прикладна складова); стосується і внутрішньої, і зовнішньої впорядковуючої діяльності або лише зовнішньої тощо. Нормативне закріплення такого *незавершеного у своєму становленні* поняття спроможне породити розрізнені прикладні тлумачення, додатково ускладнюючи практичне правозастосування. Це сучасний стан, але у віддаленій перспективі не є виключеним усестороннє опрацювання розглядуваної теоретичної конструкції та її доведення до доктринальної однозначності. Проте, як на нас, абсолютна одностайність розуміння публічного адміністрування недосяжна, що бачимо на прикладі його ретроспективного попередника — державного управління. Зміст подібних термінів перебуває у стані постійної рухливості не через брак емпіричних даних, а навпаки — надмірність наукового інтересу, що обумовлює уточнення, додаткові обґрунтування, розширення, перегляд, які часто обумовлені суб'єктивними причинами. Крім того, динаміка детермінована і об'єктивними явищами: виникненням нових сфер суспільних відносин та напрацювання особливих способів адміністрування ними. Таким чином, першочергового значення набуває питання *доцільності* нормативного закріплення дефініції публічного адміністрування у сфері державної митної справи.

Слід наголосити, що трактування змісту державного управління в окремих галузях суспільного життя не знаходило фіксації в законодавчих текстах. Розширення змісту управління, трансформація його методів та цільової направленості обумовлює перехід до публічного адміністрування, але останнє, як категорія того ж порядку, саме по собі не породжує потреби позитивноправового закріплення відповідної дефініції. Причину цього вбачаємо у відсутності прикладної необхідності; теоретичні узагальнення, наукові ідеали та фікції часто залишаються абстрактною надбудовою нормативного тексту, не затребуваною практикою або, що значно гірше, можуть вносити дезорієнтацію як у буденну, так і в професійну правосвідомість.

Ілюстративними видаються визначення, закріплені у ст. 6 Митного кодексу України: «Митні інтереси України — це національні інтереси України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом

здійснення державної митної справи. Митна безпека — це стан захищеності митних інтересів України». Порушення вимог логіки та пояснення одного невідомого через інше невідоме обумовлює залежність змісту митної безпеки від митних інтересів, а останніх — від розуміння національних інтересів. Звернення ж до Закону України «Про основи національної безпеки України» дозволяє зрозуміти загальний зміст національної безпеки та національних інтересів, констатуючи, що «митна» їх складова являється лише одним із секторів, наряду із воєнною, економічною, соціальною, екологічною, науково-технічною та ін. безпекою. Аналогічним чином, кожна із названих безпек могла б бути визначена відповідним спеціальним законодавством, але навіщо? Не дивлячись на безсумнівно важливе доктринальне значення проблем митної безпеки та митних інтересів, їх означення в кодексі видається зайвим. Підтвердженням є зокрема і нечасте використання відповідних термінів — переважно в декларативних чи цільових приписах (ст.ст. 5, 6, 544, 550, 576 Митного кодексу).

Підсумовуючи відмітимо, що не вбачається проблеми у відсутності прямої нормативної фіксації неоднозначних доктринальних понять, тому не підтримуються висловлювані у літературі пропозиції щодо законодавчого визначення дефініції «публічне адміністрування» в якійсь конкретній сфері, в т.ч. і у сфері державної митної справи.

Розділ IX

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ НА ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСАДАХ

ПОДЦЕРКОВНИЙ О. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри господарського права і процесу, доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент НАПрН України

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ УСУНЕННЯ ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕШКОД ТОРГОВЕЛЬНОМУ МОРЕПЛАВСТВУ (НА ПРИКЛАДІ ВИКОРИСТАННЯ СУДНАМИ БАЛАСТНИХ ВОД)

Стимулювання зовнішньоекономічної активності суб'єктів господарювання України сьогодні не можна здійснити без усунення формальних перешкод до вільного товарообігу та інфраструктурних вад, які заважають залучатися вітчизняним економічним суб'єктам до глобальних економічних відносин. Вітчизняним законодавством, на жаль сьогодні містить досить багато обмежень, які не лише не відповідають публічним інтересам, але й прямо суперечать їм, адже зменшують зацікавленість інвесторів у капіталовкладеннях в українську економіку та знижують товарообіг національних господарюючих систем. Вітчизняні вимоги до суб'єктів господарювання подекуди є більшими, ніж у провідних економіках світу. Подекуди ці вимоги неможливо виконати, що відвертає від України економічних суб'єктів, зокрема транспортні потоки.

На одну із таких проблем вказав автор проекту Закону України «Про внесення змін до законодавчих актів України» (щодо ізольованого баласту) (реєстр. № 1504 від 17.12.2014). Йшлося про необхідність вдосконалення порядку використання ізольованого баласту судновласниками у морських портах України із метою приведення законодавства України у відповідність до вимог Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 року (МАРПОЛ 73/78) для удосконалення процедур контролю суден з метою забезпечення безпеки мореплавства, ліквідації необґрунтованих контрольних процедур, пов'язаних із міжнародним торговельним мореплаванням в українських водах. Адже чинні Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря

України від забруднення та засмічення, затвердженими постановою Уряду від 29.02.96 № 269 (далі — Правила) необґрунтовано відносять до скидання забруднюючих речовин злив ізольованого водяного баласту з суден в акваторіях морських портів. Це не тільки не має належного екологічного обґрунтування, але й не відповідає міжнародним договорам України в галузі торговельного мореплавства та європейській практиці.

Відповідно до вимог Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден 1973 року (МАРПОЛ 73/78), до якої Україна приєдналася постановою Кабінету Міністрів України від 21 вересня 1993 р. N 771, використання суднами ізольованого водяного баласту є максимально ефективним засобом запобігання забрудненню морського середовища, оскільки повністю виключає (в силу повної автономності відповідних систем судна) привнесення до нього будь-яких забруднюючих речовин (нафти або рідких хімічних речовин, суднового палива та мастил, забруднених вод машинних та помпових відділень, стічних вод, інших суднових відходів). Судновласники несуть величезні додаткові витрати при оснащенні вантажних суден танками для зберігання ізольованого водяного баласту та відповідними системами для його перекачування, що надає можливість його безперешкодного та безпечного скидання у більшості морських портів світу (крім українських). Показники забрудненості ізольованого водяного баласту, як правило, є значно меншими, ніж фонові показники забруднюючих речовин в акваторіях портів.

На часі стоїть спрощення процедур відбору та аналізу проб баластних вод суден під час контролю з боку контролюючих органів у пунктах пропуску через державний кордон України в морських торговельних портах. Потрібно прискорити обслуговування суден у морських портах та зменшити необґрунтовані витрати судновласників на штрафні санкції за дії, за які вони не відповідають у силу міжнародно-правових вимог та морської практики.

У тому числі слід на підставі зарубіжного досвіду та Конвенції Міжнародною конвенцією по запобіганню забрудненню з суден 1973 року повернути процеси використання баластних вод суднами у межі вимог, що звичайно ставляться, та покращать привабливість українських морських торговельних портів. Наприклад, такі країни як Канада, США, Австралія, Ізраїль регламентують чіткі вимоги щодо зміни баласту у територіальних водах, яка попереджала б заміну баластних вод у територіальних водах, як одну з умов отримання дозволу на скид баластних вод в портових зонах. При наявності документів, підтверджуючих зміну баласту, контролюючий інспектор не має права вимагати аналіз баласту, обмежуючись лише документальною перевіркою.

Натомість законопроект 1504 були відкликано, мабуть, з огляду на його законодавчі вади. Крім тих, що були окреслені Головним науково-експертним управлінням Верховної Ради України, слід вказати також на наступне.

Не дивлячись на запровадження певної ясності у питання скидання баластних вод суден, законом можна буде повністю вирішити питання підзаконного врегулювання питань контролю за скиданням баластних вод лише після запровадження чітких обмежуючих регуляторів для підвідомчої нормотворчості та підзаконного правозастосування.

Зокрема, запропоновані зміни не зможуть повною мірою виправити ситуацію із невідповідністю Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря України від забруднення та засмічення, затвердженими постановою Уряду від 29.02.96 № 269 іншим положенням чинного законодавства стосовно гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у внутрішніх морських водах та територіальному морі України, їх застосування для вод, які скидаються з суден.

Автор законопроекту вірно зазначав на непропорційність відповідних вимог нормативів, що наведені в додатку до Правил, та передбачені для промислових ділянок рибогосподарських об'єктів. Разом із тим, положення запропонованого законопроекту не можуть вплинути на ці вимоги, крім випадків, коли відповідні вимоги будуть визначені у законі, принаймні у контексті визначення граничних допустимих нормативів у взаємозв'язку із якісними показниками внутрішніх морських вод і територіального моря України.

Отже, з метою більш правильно виправлення ситуації у цій сфері, необхідно ст. 67 Водного кодексу України доповнити новою частиною такого змісту: *«Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у сфері охорони навколишнього природного середовища не може вводити та застосовувати вимоги щодо ізолюваного баласту, які перевищують якісні показники внутрішніх морських вод у морському торговельному порту України, де відбувається відповідний аналіз»*.

Лише за такого формулювання Закону, можуть бути поставлені перешкоди на шляху підзаконного уведення таких вимог до ізолюваного баласту, який неможливо виконати в умовах судноплавства у внутрішніх морських водах України.

КІБІК О. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри національної економіки,
доктор економічних наук, професор

РОЗВИТОК ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розробка та реалізація стратегії підтримки національного експорту і відповідно посилення його позицій на світовому ринку є особливо актуальним питанням для сучасної України. Наша держава має переваги, які є передумовами формування та реалізації її експортного потенціалу. Такими перевагами є достатня чисельність кваліфікованої робочої сили, вигідне географічне положення, природні ресурси, індустріальний потенціал, достатньо високий рівень розвитку деяких галузей, наявність розвинутої транспортної системи, вагомі досягнення в сфері фундаментальних наукових досліджень тощо. Більшість з наведених переваг не використані в повній мірі в межах реалізації експортної стратегії України.

Експортний потенціал будь-якої країни є сукупністю різних елементів, які є пов'язаними, взаємодоповнюючими, взаємообумовлюючими. Серед них є елемент, який самостійно здійснює експорту діяльність та одночасно є передумовою реалізації експортних можливостей інших економічних суб'єктів. Таким елементом є транспорт загального користування. Існують техніко-технологічні, фінансово-економічні та інші проблеми, що обмежують експортні можливості транспортної системи України.

В процесі формування ринкової економіки фінансування транспортного сектору економіки відбувалося на рівні, який не перевищував 20–25 % від мінімально потрібного обсягу. Така ситуація негативно вплинула на розвиток транспортної інфраструктури та модернізацію рухомого складу для впровадження нових технологій та підвищення якості транспортного обслуговування зовнішньоекономічних потоків на рівні світових стандартів. Внаслідок реалізації такої техніко-технологічної політики останнім часом стан функціонування та перспективи розвитку транспортної системи суттєво погіршилися, що створює загрозу економічній безпеці держави. України погіршує конкурентні позиції на міжнародних ринках, зокрема в секторах надання транспортних послуг. Основними причинами такого стану транспорту України є старіння основних фондів, недостатні темпи інтеграції транспортно-дорожнього комплексу в європейську та світову транспортні системи, повільне вдосконалення транспортних технологій та недостатня їх пов'язаність із виробничими, торговельними, складськими та митними

технологіями, низька ефективність фінансово-економічних механізмів, що стимулюють інвестиції у розвиток транспорту, проблеми реалізації державних і галузевих програм у галузі окремих видів транспорту.

В цей час актуальною є сукупність взаємопов'язаних проблем забезпечення комплексного розвитку різних видів транспорту України, для вирішення яких мають бути системно вирішені такі проблеми: забезпечення техніко-економічного розвитку транспорту, інвестиційне забезпечення комплексного розвитку транспорту на інноваційній основі, зокрема процесу оновлення рухомого складу і технічних засобів, пере-профілювання діючих потужностей, кадрове, наукове та інформаційне забезпечення комплексного та ефективного розвитку транспорту тощо. Задля підвищення експортного потенціалу транспортної системи необхідно узгоджувати основні позиції відтворювальної, цінової, інноваційно-інвестиційної політик підприємств різних видів транспорту, що забезпечують мультимодальні перевезення зовнішньоекономічних вантажів.

Названі проблеми є особливо актуальними для морського транспорту України як базового системоутворюючого чинника розвитку економічної системи держави. У транспортній системі України важливу роль грає сектор портової діяльності. Саме підприємства портової діяльності переважно є зовнішньоекономічними «воротами» держави.

Рівень конкуренції залежить від ступеня свободи доступу на ринок (виходу з нього). Ступінь свободи доступу на ринки портових робіт і послуг значною мірою залежить від наявності дієвих нормативно-правових актів. На перший погляд, сучасні ринкові бар'єри в сфері портової діяльності є мінімальними внаслідок реалізації сучасної державної політики регулювання портової діяльності в багатьох країнах. Однак в сучасних умовах портова діяльність є витратною з точки зору капітальних та поточних витрат. Пропозиція портових послуг зростає повільними темпами, особливо в межах короткострокового періоду, що обумовлюється низькими темпами та значними витратами створення нових виробничих потужностей у сфері портової діяльності. Розвиток сучасних терміналів вимагає значних територій і значних інвестиційних ресурсів, що є вкрай обмеженими чинниками в умовах портової діяльності України. Таким чином, численні чинники зумовили підвищення рівня інтенсивності конкуренції у сфері портової діяльності на національному та міжнародному рівнях.

В таких умовах підприємства портової діяльності повинні приділяти значну увагу розробці та реалізації стратегії розвитку конкурентних переваг. В сфері обслуговування експортних вантажопотоків підприємства мають враховувати чинник мінливості структури та обсягів експортних вантажопотоків. Відповідно такі підприємства повинні бути мати певні резерви для змін ступеня використання та переорієнтації потужностей. Зазначене вимагає наявності певних фінансових

ресурсів. Для накопичення відповідних фінансових ресурсів необхідні заходи підтримки з боку держави. В умовах обмежених можливостей держави в сфері фінансової підтримки розвитку експортних потужностей підприємств вважається за доцільне удосконалення правових засад створення економічних територій зі спеціальними умовами функціонування на території морських портів, що дозволять підвищувати їх інвестиційну привабливість для залучення коштів з метою розвитку конкурентних переваг в сфері експортної діяльності, що є передумовою розвитку експортного потенціалу транспортної системи та економіки України в цілому.

Взаємовигідне об'єднання виробничих, наукових, інвестиційних та інших конкурентних переваг експортоорієнтованих підприємств, зокрема транспортних, дозволить підвищити експортний потенціал сучасної України.

ХАЙМІНОВА Ю. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент

ФОРМУВАННЯ ЛОГІСТИЧНИХ ЦЕНТРІВ В МОРСЬКИХ ПОРТАХ ЗАДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Експортні можливості України на даний час залежать від ступеня розвитку логістичного потенціалу. Проте основі розвитку логістичного потенціалу, якою є транспортна інфраструктура, не приділяється достатньої уваги. Це в повній мірі стосується розвитку логістичних операцій в морських торговельних портах України.

Не дивлячись на наявність деяких елементів правового поля регулювання логістичної діяльності, спостерігається слабка державна підтримка та відсутність відрегульованої законодавчої бази, яка б забезпечувала розвиток логістичних операцій в Україні. За думкою фахівців діюча нормативно-правова база, що регулює надання логістичних послуг, не відповідає сучасним ринковим вимогам та не створює комплексу умов для ефективної діяльності логістичних провайдерів (Гой І. В. Особливості та перспективи формування логістичного середовища в Україні / І. В. Гой, І. В. Бабій // Вісник Хмельницького національного університету. — 2010. — № 3. — Т. 3. — С. — 113). На даний час в Україні частково сформовані передумови до розвитку провайдерів, здатних надавати комплексні логістичні послуги та здійснювати інтегроване

управління логістичними ланцюгами підприємства-клієнта (включаючи оптимізацію бізнес-процесів протягом усього ланцюга поставок) (Ібрагімхалілова Т. В. Потенціал розвитку ринку транспортно-логістичних послуг в Україні / Т. В. Ібрагімхалілова [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1352>.). Зазначені проблеми є актуальними в процесі розвитку портової діяльності України, особливо це стосується правового забезпечення активізації логістичної діяльності портових підприємств.

Сьогодні активно змінюється роль провідних світових портів, які з пунктів перевалки вантажів перетворюються на стратегічні центри організації зовнішньої торгівлі, центральну ланку транспортно-логістичної системи. На даний час головною формою організації світової портової діяльності є портово-логістичний кластер, який доповнює і певною мірою замінює попередній «портово-промисловий комплекс».

Національні морські торговельні порти мають розвиватися відповідно до смачних світових тенденцій. Тому для реалізації кластерної політики необхідно створити основи науково-методичної, інформаційно-консультативної, освітньої підтримки розвитку кластерів на регіональному і галузевому рівнях, поліпшити координацію державних і регіональних органів управління, об'єднати підприємців з питань реалізації кластерної політики, удосконалити механізми фінансової підтримки проектів розвитку кластерів на державному і регіональному рівнях (Чупайленко О. А. Розвиток транспортно-логістичних кластерів в Україні / О. А. Чупайленко // Вісник Національного транспортного університету. — К.: НТУ, 2013. — Вип. 28. — С. 123- 129.).

Враховуючи іноземний досвід та національні особливості, можна виділити три основні типи логістичних центрів, які можна створити на базі українських портів:

- портовий кластер;
- інтермодальний хаб;
- керуючий транспортно-логістичний центр.

Державна підтримка формування логістичної мережі в морегосподарському комплексі повинна спрямована на посилення взаємодії підприємств морегосподарського комплексу, центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

З метою створення морських кластерів Одеській обласній державній адміністрації необхідно внести зміни до Стратегії економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року щодо створення кластерів у різних секторах економіки; ухвалити Концепцію кластерної політики в Одеській області та цільової програми «Формування та розвиток кластерних утворень в Одеській області на 2014–2020 роки», в яких слід передбачити створення морського кластеру. Міністерству інфраструктури України спільно з Одеською обласною державною адміністрацією

необхідно удосконалити митно-тарифну політику щодо оптимізації транспортування та обробки вантажів у портах з метою прискорення їх обробки (Баришнікова В., Щодо перспектив створення морських кластерів в Одеській області: Аналітична записка / В. Баришнікова, А. Філіпенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/987/>).

Таким чином, потенціал розвитку логістичних послуг зосереджений різних сферах, однак визначальною ланкою є транспортна. Формування логістичних центрів в морських портах створить передумови для оптимізації транспортних витрат, мінімізації термінів транспортування, залучення нових вантажопотоків, сприятиме подальшому економічному зростанню підприємств морегосподарського комплексу, експорторієнтованих та імпортозалежних виробництв. Все зазначене буде сприяти підвищенню експортного потенціалу України.

КОТЛУБАЙ В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки, кандидат економічних наук, доцент

РОЗВИТОК ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Серед головних причин і чинників, що спонукають Україну до інтеграції у міжнародну економіку, а також до органічного включення її господарства в сучасні цивілізаційні процеси, можна назвати, насамперед, високу частку експорту у валовому національному продукті. Досить характерним є те, що третина національного виробництва України опосередкована дією зовнішніх економічних зв'язків. Це підкреслює важливість даної сфери в системі життєзабезпечення держави.

Відкритість економіки України і відповідно висока чутливість динаміки ВВП до коливань обсягів зовнішньої торгівлі ставлять торговельну політику на одне з перших місць загальної економічної політики держави. У свою чергу, важливою складовою торговельної політики є політика сприяння експорту.

Для України умовами успішного розвитку зовнішньоекономічного комплексу у наш час є:

- зміцнення і нарощування експортного потенціалу;
- розширення самостійності суб'єктів господарювання у провадженні зовнішньоекономічної діяльності;
- підвищення конкурентоспроможності виробничо-господарського комплексу країни взагалі та суб'єктів її господарювання зокрема.

Як відомо, складовою частиною економічного потенціалу є експортний потенціал країни, до складу якого відносять виробничий, науково-технічний, трудовий, інвестиційний, інформаційний та інші.

Експортний потенціал країни формується за рахунок потенціалу підприємств, які є самостійними учасниками зовнішньоекономічної діяльності. Можна сказати, що між фінансово-економічним успіхом та реалізацією експортного потенціалу існує пряма залежність (Формирование и оценка экспортного потенциала крупных промышленных предприятий [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://dengifinance.ru/chast-third/formirovanye-ocenka-eksportnogo-potenciala-predpriyatiy.html>).

На формування експортного потенціалу підприємств впливають макро- і мікроекономічні фактори. Сила їх впливу залежить від того, наскільки вигідні економічні, політичні, інвестиційні та інноваційні умови створить держава і наскільки адекватною є економічна політика підприємства. У зв'язку з цим виникає необхідність, з одного боку, у проведенні державної політики, спрямованої на забезпечення оптимальних умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності експортних підприємств, а з іншого боку, активній роботі підприємств в області досягнення високого рівня конкурентоспроможності експортоорієнтованої продукції (Формирование и реализация экспортного потенциала промышленных предприятий [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/formirovanie-i-realizatsiya-eksportnogo-potentsiala-promyshlennykh-predpriyatii-na-primere-k#ixzz3RFVe4hnI>).

Україна має досить суттєві природні та виробничі ресурси і володіє високим експортним потенціалом з постачання на зовнішній ринок продукції своїх підприємств, але для завоювання відповідних секторів на світовому ринку вітчизняним підприємствам необхідно підвищувати рівень конкурентоспроможності своєї продукції. Однак, це може бути здійснено тільки за умови активної участі держави. Досягнення ефективності функціонування вітчизняних експортних підприємств можливо лише при використанні повного набору інструментів стимулювання експорту їх продукції.

У закордонній практиці існують різні приклади державної підтримки виробництва експортного продукту, а саме: інструменти зовнішньоекономічної політики (тарифна і нетарифна політика регулювання зовнішньої торгівлі), порядок надання пільгового оподаткування, підтримка кредитування експорту, державне страхування експортних операцій та інші засоби державного регулювання тощо (Экспортный потенциал отрасли по разработке и сбыту информационно-коммуникационных технологий // Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://www.rfej.ru/rvv/id/D00273E15/\\$file/28-40.pdf](http://www.rfej.ru/rvv/id/D00273E15/$file/28-40.pdf)).

На жаль, в Україні реалізуються більш декларативні заходи ніж дієві. Україна за час свого існування використовувала в основному тільки

екстенсивний шлях розвитку, тим самим становлячись у перелік країн, що є сировинним придатком розвинутих країн. Відсутність інноваційного розвитку призводить до відсутності власних коштів і у приватних підприємств для розвитку.

Тому у подальшому Україні необхідно акцентувати увагу на пріоритетних напрямках свого розвитку. У першу чергу необхідно зосередитися на підтримці високотехнологічних галузей України, зокрема на авіабудуванні, суднобудуванні, оборонно-промисловому комплексі, космічній галузі, фармацевтичній галузі, розвитку інфраструктури вітчизняного агропромислового комплексу. Слід також приділити увагу розробці нових механізмів представництва зовнішньоекономічних інтересів України за кордоном з метою найбільш повного представлення української продукції на міжнародних ринках і створення сучасного економічного іміджу країни. Тільки в цьому випадку можна буде забезпечити ефективну і раціональну економізацію зовнішньої політики.

ДРАПАЙЛО Ю. З.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри господарського права і процесу, кандидат юридичних наук

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕЄСТРАЦІЇ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНОЗЕМНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Євроінтеграційні процеси зумовлюють внесення змін до законодавства України, норми якого регулюють зовнішньоекономічну діяльність, з метою приведення його до європейських стандартів та пожевлення експортно-імпортних операцій між національними та іноземними суб'єктами господарювання.

Окремої уваги зазнає господарське законодавство, що регулює відносини з реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні. Відповідні положення щодо здійснення вказаних реєстраційних дій містяться у ст. 5 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року № 959-ХІІ (зі змінами та доповненнями) (далі — ЗУ про ЗЕД), постанові Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1993 р. № 631 «Про представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні», а також Інструкції про порядок реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні, затвердженої наказом Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України від 18.01.96 № 30 (зі змінами та доповненнями (далі — Інструкція).

Аналіз вказаних нормативно-правових актів дозволяє дійти до висновку про наявність певних проблем правового характеру, пов'язаних із реєстрацією представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні:

1. *Необґрунтований розмір плати за реєстрацію представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні.*

Відповідно до ч. 12 ст. 5 ЗУ про ЗЕД за реєстрацію представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності з них стягується плата у розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України і **який не повинен перевищувати фактичних витрат держави, пов'язаних з цією реєстрацією.**

Згідно п. 1 постанови КМУ від 12 серпня 1993 р. № 631 за реєстрацію представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності встановлений розмір плати у сумі 2500 доларів США. Аналогічний розмір плати міститься у п. 4 Інструкції.

Однак, навряд чи такий розмір можна вважати обґрунтованим та таким, що не перевищує фактичні витрати держави, адже жодне обґрунтування та розрахунок встановлення вказаного розміру плати за реєстрацію відсутні. Невже витрати на дії з реєстрації представництва іноземного господарювання (що полягають у внесенні інформації до відповідного реєстру та видачі свідоцтва) складають 2500 доларів США (що, з урахуванням теперішнього курсу долару США до гривні перевищує 50000 грн.)?

На невідповідність вказаної суми фактичним витратам на реєстрацію вказує й її незмінність вже більше 20 років (фактичні витрати за цей час об'єктивно змінювались з урахуванням коливання курсу національної валюти України — гривні, у якій сплачуються заробітна плата працівникам Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, що здійснюють відповідні реєстраційні дії, а також за яку здійснюється придбання витратних матеріалів, що забезпечують ведення відповідного реєстру).

Дисонанс та певну дискримінацію іноземних суб'єктів господарської діяльності викликає невідповідність між відсутністю плати за реєстраційні дії щодо включення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб підприємців відомостей про відокремлені підрозділи юридичної особи, зареєстрованої за законодавством України (згідно положень ч.ч. 3—4 ст. 28 ЗУ «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців»), з одного боку, та встановлення відповідної плати (2500 доларів США) для реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності, з іншого боку.

Вбачається, що Кабінет Міністрів України повинен внести зміни до відповідної постанови КМУ від 12 серпня 1993 р. № 631, якими, відповідно до вимог ч. 12 ст. 5 ЗУ про ЗЕД, встановити такий розмір реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарювання, який не буде перевищувати фактичних витрат держави, пов'язаних із такою

реєстрацією. Видається, що відповідний розмір повинен вираховуватись за певною формулою (яка, наприклад, може враховувати рівень мінімальної заробітної плати України та курс гривні до долару США). Заінтересовані іноземні суб'єкти господарської діяльності не позбавлені вже зараз звернутись до адміністративного суду про скасування пункту 1 постанови КМУ від 12 серпня 1993 р. № 631, як такого, що є незаконним та не відповідає ч. 12 ст. 5 ЗУ про ЗЕД.

2. Конфіденційність Реєстру представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності як перешкода прозорості здійснення господарської діяльності на території України.

Відповідно до п. 5 наказу Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України № 30 від 18.01.96 Реєстр представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні є документом, який містить конфіденціальну інформацію.

Однак, обмеження доступу до інформації, що міститься у вказаному реєстрі не відповідає положенням ч.2 ст. 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI. Інформація, що міститься у вказаному реєстрі, не має даних про фінансово-господарську діяльність іноземного підприємства, тож її

розкриття не може суттєво зашкодити його інтересам, репутації чи інтересам держави або суспільства.

З метою забезпечення прозорості діяльності представництв іноземних суб'єктів господарювання в Україні доцільно внести зміни до наказу Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України № 30 від 18.01.96 та забезпечити вільний доступ до Реєстру представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні шляхом можливості надіслання запитів та отримання з цього реєстру даних в електронній формі, що на теперішній час можна здійснювати відносно Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

ПОСТОЛЕНКО Ю. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри національної економіки

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах, коли зовнішньоторговельне сальдо України є від'ємним, постає важливе завдання — сприяти розвитку експортного потенціалу українських підприємств, що призведе до соціально-економічного зростання країни. Передумовою такого розвитку є наявність

та ефективного проведення експортної політики на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Аналіз стану експорту в Україні за останні роки відображає тенденцію скорочення обсягів експорту українських товарів. Стимулювання та підтримка експортної діяльності з боку держави може дати новий поштовх розвитку зовнішньої торгівлі України. Пріоритетними напрямками державної політики економічно розвинутих держав є фінансова підтримка підприємств, які здійснюють експортну діяльність, страхування експорту, застосування різних функціональних інструментів стимулювання експорту, а саме налагодження контактів та проведення переговорів через мережу закордонних дипломатичних установ України тощо (Мельник Т. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз / Т. Мельник // Міжнародна економічна політика. — 2008. — № 8—9. — С. 221—224.). Не все перелічені заходи є можливими до застосування в умовах кризового стану української економічної системи. Однак навіть в умовах обмеженості фінансових ресурсів держава має сприяти розвитку експортної діяльності суб'єктів господарювання, створюючи передусім ефективну інфраструктуру експортної сфери, використовуючи амортизаційні, податкові та інші механізми. Завданням держави є удосконалення правової бази та створення реальних передумов кредитно-страхової підтримки експортної діяльності українських підприємств.

Особливістю більшості українських підприємств є лише поточне та фрагментарне вивчення ринків та організації їх короткострокової адаптації до змін. На жаль, переважна частина українських підприємств не розробляє стратегічні напрями експортного збуту продуктів та не володіє інформацією про потенційні зовнішні ринки. В багатьох випадках на підприємствах здійснюється планування експортної діяльності без врахування довгострокових цілей економічного розвитку (Кириченко О. А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності: навч. посіб. для вищих навч. закл. / О. Кириченко [та ін]. — 2 вид., доп. — К.: Видавничий дім «Фінансист», 2004. — 634 с.).

Здійснення експортної діяльності на мікрорівні повинно базуватися на дієвій стратегії та враховувати базові принципи діяльності підприємства на зовнішньому ринку. Починаючи та розвиваючи експортну діяльність, підприємство повинно мати чіткі уявлення про цілі експортної діяльності, вимоги зовнішнього ринку, що постійно змінюються, поведінку та переваги конкурентів, власні наявні та перспективи можливості. Важливим чинником успіху експортної діяльності на різних рівнях є наявність кадрів, які мають досвід прийняття рішень в умовах швидких змін, що відбуваються на зовнішньому ринку.

Розвиток експортного потенціалу підприємства повинен передбачати утримання існуючих клієнтів та пошук нових сегментів ринків збуту. За умови знаходження таких ринків, слід створювати передумови

для збільшення обсягів виробництва продуктів, які відповідають вимогам іноземних споживачів та одночасно мають високу додану вартість. До таких продуктів відноситься високотехнологічна продукція, частку якої в загальному обсязі експорту бажано збільшувати. Перешкодою на шляху вирішення цієї проблеми є низький техніко-технологічний рівень матеріально-технічної бази більшості українських підприємств та, як наслідок, невідповідність продукту світовим стандартам. Особливо середні та малі підприємства зазначену проблему вирішити не в змозі внаслідок труднощів формування внутрішніх і залучення зовнішніх джерел фінансування у зв'язку з нестабільною економічною ситуацією.

В умовах високої інтенсивності конкурентної боротьби на міжнародних ринках суб'єктам макрорівня слід приділяти особливу увагу питанням ціноутворення. Відповідно до світових тенденцій під час проектування експортного продукту слід враховувати необхідність надання гарантій та сервісного обслуговування. Існує багато інших питань, які підприємство має формулювати та відповідно знаходити на них відповіді задля забезпечення конкурентоспроможності свого експортного потенціалу та відповідної продукції.

Таким чином, реалізуючи експортну політику, українським підприємствам необхідно приділити увагу питанням формування експортної стратегії та використання інструментів активізації експортної діяльності. Переважну частину визначених проблем мають комплексно вирішувати безпосередньо суб'єкти мікрорівня. Однак за умови низької ефективності державної політики стимулювання експортної діяльності підприємств як ключового елементу зовнішньоекономічної політики такі зусилля можуть бути витратними та одночасно безуспішними.

ОБОДОВСЬКИЙ Ю. В.

Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова,
здобувач кафедри економіки підприємства та корпоративного управління

ДО ПИТАННЯ ПРО ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВИБІР ТИПУ СТРУКТУРИ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Перехід країни до ринкової економіки призвів до утворення великої кількості суб'єктів господарювання. Так, станом на 01 січня 2015 року в Україні налічувалося 1278621 суб'єктів зі статусом юридичної особи (Статистичний бюлетень за 2014 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — К., 2015—84 с. — С. 81. — Режим доступу : ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/2015/bl/01/sb122014.zip). При цьому вони не рівномірно розподілялися територією країни. Наприклад, в

Одеській області було зареєстровано 78526 підприємств та організацій, в той час як у Чернівецькій — 17132. Окрім територіального розподілу, підприємства різняться й за іншими ознаками, такими як організаційно-правові форми господарювання (приватне підприємство, товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство та ін.), конкурентне середовище і т. д. Наявність відмінностей свідчить про те, що кожне підприємство є певною мірою унікальним, адже зазначені особливості безпосередньо впливають на його діяльність і визначають його поведінку.

Підприємства, що діють в різних регіонах, змушені по-різному будувати свою діяльність у зв'язку з наявністю певних індивідуальних характеристик території. Розташування поруч з великим транспортним вузлом дозволяє швидше та з меншими зусиллями доставляти продукцію до кінцевого споживача, в тому числі й закордонного, отримувати сировину, яка буде найкраще відповідати вимогам (це й вартість, якість, адекватність сучасним технологіям та ін.). Окрім вищезазначених, є й інші особливості, що вирізняють території, на яких здійснюють діяльність підприємства, — культурні, політичні, правові та ін. Все це призводить до необхідності пристосування управління підприємством, в тому числі й організаційної структури, до конкретних вимог. Таке пристосування має відбуватися на основі врахування теоретичних напрацювань та практичного досвіду. Завдання керівництва полягає саме в адаптації структури управління до конкретних умов діяльності підприємства.

Потрібно завжди враховувати конкретні умови роботи. Звичайно, деякі правила і методи організації залишаються завжди одні й ті ж. Так, наприклад, завжди потрібно ясно собі уявляти мету роботи, завжди необхідний контроль, неминуче правильний розподіл праці. Однак історичні умови, місцеві особливості, своєрідна обстановка істотно відбиваються на всьому характері організаційної роботи... Застосування всяких організаційних правил і прийомів повинно знаходитися в тісному зв'язку з обстановкою, в якій відбувається робота (Керженцев П. М. Принципы организации. (Избранные произведения) / П. М. Керженцев. — М. : Экономика, 1968. — 464 с. — С. 43).

Перш за все, формуючи структуру управління на підприємстві, керівництво повинно вирішити, якою воно хоче її бачити, адже від цього залежить рівень централізації, кількість рівнів управління, організаційна культура та інші характеристики організації. В теорії управління прийнято виділяти декілька груп структур управління — ієрархічні та органічні.

Ієрархічним структурам властива чітка ієрархія влади, формалізація правил і процедур, централізація прийняття рішень, жорстко закріплені повноваження та відповідальність, в той час як органічні структури характеризуються розмитістю ієрархії управління, гнучкістю структури влади, існуванням неформальних правил і процедур,

невеликою кількістю рівнів управління, децентралізацією прийняття рішень (Назарова Г. В. Організаційні структури управління корпораціями : монографія / Г. В. Назарова. — 2-ге вид., доповн. і переробл. — Х. : ІНЖЕК, 2004. — 420 с. — С. 162).

Проте необхідно зазначити, що не лише середовище, в якому перебуває підприємство, впливає на вибір типу структури управління, але й обраний тип структури управління визначає подальшу діяльність підприємства, оскільки по-різному поведуться підприємства з централізованим та з децентралізованим прийняттям рішень, з чіткою ієрархією та з наявністю неформальних відносин... При цьому вибір між ними певною мірою обумовлений стилем управління, який притаманний керівництву підприємства.

Однак не мається на увазі, що сформувавши одного разу структуру управління, підприємство повинно в подальшому використовувати саме її: змінюються умови господарювання, змінюється підприємство, що й призводить до необхідності адаптування управління до нових вимог. Проте перш ніж проводити будь-яку перебудову необхідно оцінити ефективність існуючої структури управління, визначити її сильні та слабкі місця й врахувати їх при трансформації управління.

Ефективність побудови (проектування) організаційної структури не можна оцінити яким-небудь одним показником. З одного боку, потрібно враховувати, наскільки структура забезпечує досягнення організацією результатів відповідно поставленим перед нею виробничо-господарським цілям; з другого — наскільки її внутрішня побудова і процеси функціонування адекватні об'єктивним вимогам до їх змісту і властивостей (Загороднюк О. В. Механізм удосконалення організаційної структури та структури управління підприємством [Електронний ресурс] / О. В. Загороднюк // Сучасні питання економіки і права. — 2013. — № 2. — С. 10–15. — С. 13. — Режим доступу : nbuv.gov.ua/j-pdf/Sper_2013_2_4.pdf).

Узагальнюючи, можна сказати, що структура управління — один з найважливіших елементів, що безпосередньо впливає на результати роботи підприємства й визначає його поведінку. В той же час як підприємство залежить від існуючої структури управління, так і сама структура управління залежить від особливостей діяльності підприємства, його розмірів, положення на ринку, географічного розташування та багатьох інших. І хоча ефективність існуючої структури управління має оцінюватись виходячи з багатьох показників (фінансових результатів діяльності, рівня досягнення стратегічних цілей та ін.), керівництво, а саме на ньому лежить відповідальність за адаптування структури управління до вимог оточення, повинно враховувати відповідність організаційної структури цілям та меті діяльності підприємства.

РОЗВИТОК ПОРТОВИХ ПІДПРИЄМСТВ У СИСТЕМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

З переходом України до ринкового механізму господарювання розпочалось формування експортоорієнтованої моделі розвитку економіки, у якій стратегічна роль експорту полягає в тому, що він має бути інструментом активізації наявних та потенційних конкурентних переваг з метою подолання відставання від розвинених країн за основними соціально-економічними параметрами та інтеграції нашої держави у світове господарство.

Сьогодні в Україні спостерігається значне зменшення обсягів експорту. Так, у 2014 р. порівняно з 2013 р. експорт скоротився на 7,7 % (Зовнішня торгівля товарами за 2014 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>). Тому стратегічним завданням держави повинна стати активізація процесів забезпечення сприятливих економічних та організаційно-правових умов для відновлення та розвитку експортних потенціалів України.

Формування і реалізація експортного потенціалу є складним і багатоаспектним процесом, в якому морський транспорт, зокрема портове господарство, багато в чому визначає ефективність реалізації зовнішньоторговельних господарських зв'язків та запровадження сучасних форм економічної взаємодії із зарубіжними країнами.

Ефективне функціонування портових підприємств створює необхідні передумови для розвитку експортного потенціалу і спроможні здійснити прорив у забезпеченні країни валютою та стати передумовою для подальшого розвитку інших галузей економіки (Буркинський Б. В. Современные тенденции глобализации и регионализации рынка транспортных услуг / Б. В. Буркинський, М. И. Котлубай // Экономические инновации. Вып. 10: Тенденции глобализации и регионализации социально-экономического развития (экономические трансформации, экономика и экология). Сб. науч. работ. — Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2001. — С. 15–22.)

Ефективність функціонування портових підприємств, рівень їх технологічного та технічного оснащення, відповідність системи управління та розвитку інфраструктури сучасним міжнародним вимогам визначає конкурентоспроможність вітчизняного транспортного комплексу на світовому ринку.

Становлення ринкових відносин в Україні, поява господарських структур різних форм власності та джерел фінансування, кардинальні

зміни амортизаційної, інвестиційної та податкової політики держави підвищують актуальність державного регулювання формування стратегії функціонування та розвитку портових підприємств. Досвід свідчить, що в більшості економічно розвинутих країн розвиток транспортної системи відноситься до пріоритетних завдань державної політики. Відповідно має місце інтеграція інтересів держави і підприємств портової діяльності різних форм власності.

До основних проблем розвитку портової галузі у сучасних умовах слід віднести: зниження рівня прибутковості у зв'язку із значним зносом основного капіталу (більш як 70 %), повільне оновлення основних капіталу портових підприємств, невідповідність їх технічного рівня вимогам щодо надання послуг із здійснення операцій з вантажами, відсутність дієвого механізму залучення приватних інвестицій для розвитку портових підприємств та захисту прав інвесторів (Про затвердження Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-%D1%80>).

Таким чином, перед портовими підприємствами постає задача нарощування своїх потужностей та відтворення капіталу для того, щоб залишатися конкурентоспроможними на світовому ринку портових послуг. Саме з цієї причини державна підтримка портової галузі є необхідним елементом сталого функціонування портових підприємств.

Провідними напрямками державної політики у портової галузі має бути створення умов для економічного розвитку портових підприємств за допомогою економічних методів регулювання, до яких належать податкова і бюджетна політика, грошово-кредитне регулювання, амортизаційна політика, соціальна політика. Регулюванні розвитку портових підприємств повинно відбуватися шляхом створення умов для залучення інвестиційних ресурсів для компенсації зносу капіталу, застосування системи податкових пільг, запровадження ефективного механізму взаємодії між портовими підприємствами та податковими органами. У нинішніх умовах система оподаткування стримує залучення коштів іноземних інвесторів у розвиток портових підприємств.

Також державна підтримка з метою отримання коштів задля фінансування інвестиційних проєктів портових підприємств може надаватися у формі державних гарантій для забезпечення повного або часткового виконання зобов'язань по позикам, відшкодування процентних ставок за кредитами, отриманими суб'єктами господарювання в комерційних банках; кредитів і грантів міжнародних фінансових організацій, залучених державою або під державні гарантії (Державна підтримка розвитку морегосподарського комплексу України (організаційні та правові аспекти): монографія / за ред. О. М. Кібік, О. П. Подцерковного. — Одеса: Херсон, 2014. — 512 с.)

Реалізація ефективної державної політики розвитку портових підприємств дасть змогу підвищити конкурентоспроможність портової галузі України, запровадити дієвий механізм залучення приватних інвестицій у сферу портової діяльності. Збільшення обсягів інвестування активізує процес відтворення та оновлення основного капіталу, на цій основі підвищить ефективність виробничо-фінансової діяльності портових підприємств та дозволить проводити інноваційну діяльність шляхом застосування новітніх технологій, вжиття заходів щодо ресурсозбереження та зменшення негативного впливу на довкілля.

Усе це дасть змогу підвищити імідж України як морської держави і зрештою створить умови для активізації процесів забезпечення сприятливих економічних та організаційно-правових умов розвитку експортного потенціалу країни.

КОЗОЛУП М. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
фахівець 3-ї категорії науково-дослідної частини

ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ТЕРМІНУ «ПОСЛУГА» У ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

У господарському обороті України з кожним роком відбувається інтенсивне збільшення істотної частки наданих послуг суб'єктами господарювання України у майновому обороті, витісняючи торгівлю товарами. Так, лише за січень-грудень 2014 року, обсяг послуг, реалізованих підприємствами сфери послуг, склав 316,00 млрд. грн., що становить приблизно 24,6 % загального обсягу реалізованої промислової продукції за передбачений період (Обсяг реалізованої промислової продукції за видами діяльності за 2014 рік [Електронний доступ] / Офіційний сайт Державної служби статистики України // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>).

Вказана тенденція свідчить про прогресивний розвиток вітчизняної економіки, оскільки розмаїття на ринку суб'єктів, які все частіше надають перевагу послугам, сприяє становленню конкурентоздатного середовища, в подальшому має позитивний вплив як на якість надання таких послуг, так і на їх кінцеву вартість. Вказані зміни ведуть до запровадження та укорінення постіндустріального суспільства, прикметною рисою якого є велика частка високоякісних та інноваційних послуг в валовому внутрішньому продукті. Тому, об'єктивно зумовленою вбачається потреба в здійсненні аналізу поняття «послуга» як юридичної категорії.

Визначення сутності терміну «послуга» знаходиться в просторі наукових досліджень багатьох представників юридичної науки, зокрема серед відомих вітчизняних та російських цивілістів можна виділити С. С. Алексєєва, М. І. Брагинського, В. А. Васильєву, В. В. Вітрянського, О. В. Дзера, О. С. Йоффе, О. А. Красавчікова, Д. І. Степанова, Є. О. Суханова та ін. Нажаль, комплексному правовому дослідженню вказаного поняття не було приділено належної уваги серед вчених-господарників. Однак, необхідно звернути увагу, що враховуючи положення статті 139 Господарського кодексу України, до складу майнових цінностей відносяться, а отже є об'єктом господарських правовідносин, також послуги як окрема юридична категорія.

Аналізуючи значний масив різноманітних підходів щодо визначення поняття «послуга», можливо здійснити їх класифікацію на дві великі групи. Так, представники першої групи (В. А. Васильєва, О. В. Дзера, О. С. Йоффе, Д. І. Степанов, Є. О. Суханов) виходять із того, що сутність послуги трактується через діяльність. Зокрема, О. С. Йоффе зазначав, що послуга — це діяльність, результат якої не отримує матеріального або упредметненого втілення; він відображається в юридичних наслідках — придбанні прав та обов'язків суб'єктом, для якого він створюється (тобто тут об'єктом відповідних правовідносин є сама дія) (Йоффе О. С. Обязательственное право. — М.: «Юрид. лит.». — 1975. — 872 с. — С. 487–489).

До схожого визначення розглядуваної категорії прийшла у своїх дослідженнях і В. А. Васильєва, яка розуміла під послугою вид суспільного блага, за допомогою якого задовольняються потреби шляхом вчинення суб'єктом дій (здійснення діяльності), у корисних властивостях яких і полягає інтерес особи. До характерних ознак послуги В. А. Васильєва зараховує наступні: перетворювальна, корисна роль діяльності, що має майнову цінність; досягнення результату неможливо гарантувати; невіддільність процесу надання послуги від послугонадавача, а корисного ефекту — від послугоотримувача; безповоротність; неповторність; ексклюзивність; протяжність у часі (Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : монографія / Валентина Антонівна Васильєва. — Івано-Франківськ : ВДВ ЦІП Прикарпатського Національного ун-ту імені Василя Стефаника. — 356 с. — С. 16–22.).

О. В. Дзера, в цілому підтримуючи позицію відомої вченої-цивіліста, зазначає, що послуги носять все ж нематеріальний характер (Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. — 3-тє вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 886 с. — С. 612–613).

У представників другої групи (С. С. Алексєєв, О. А. Красавчіков) послуга асоціюється з результатом. Послуга при такому визначенні набуває значення результату корисної дії або діяльності. Так, послідовним

прихильником визначення послуги через результат діяльності виступав О. А. Красавчиков, який вважав, що діяльність може і не мати матеріального (упредметненого) результату, але вона не безрезультатна.

Отже, головна проблема полягає у тому, що цивілісти не можуть прийти до однозначного тлумачення поняття «послуга» — це діяльність, або результат такої діяльності. Так, якщо розглядати послугу як вид діяльності не враховуючи результат такої діяльності як складову послуги, то виходить, що з економічної точки зору будь-яку корисну діяльність однієї особи для іншої особи, незалежно від характеру результату цієї діяльності, можна називати послугою. До такого висновку можна прийти і якщо виявляти специфіку послуги тільки через її економічний результат, який у тому або іншому ступені може бути відокремлений від самої діяльності і на який може претендувати замовник.

Однак, у випадку, якщо послугу розглядати як економічну категорію, а саме у призмі єдності процесу праці та його результату, вбачається, що під послугою слід розуміти певний вид суспільних відносин, економічна сутність яких полягає в наданні послуг (здійсненні дій (діяльності), що спрямовані на створення або зміну стану блага) та як об'єкт цих відносин — певне благо, що досягається в результаті здійснення таких дій (діяльності) і має властивості товару (Шульга Р. Р. Категорія «Торгівля послугами»: сутність та проблеми застосування у господарському законодавстві України / Р. Р. Шульга // Форум права. — 2010. — № 4. — С. 976—981 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2010-4/10sppgz.pdf>).

Звідси, оскільки послуга володіє всіма властивостями товару, вона може бути предметом економічного обороту. Таким чином, коли відносини з приводу надання послуг ведуть до встановлення юридичних прав та обов'язків і, у зв'язку з цим, попадають у поле зору господарськоправового регулювання, можемо говорити про відносини, предметом яких є послуга як особливий, специфічний різновид товару, що підтверджує ідею законодавця розмістити послуги в категорії товарів, як передбачено частиною шостою статті 139 Господарського кодексу України.

Розділ Х

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

ШТУЦА В. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах перед інститутами, що формують і реалізують економічну політику, постали нові проблеми, що не мають однозначного рішення. У їх числі: необхідність забезпечення прискореного переходу до нової економіки, заснованої на знаннях, інноваціях та інформаційних технологіях; проблема ефективного і не інфляційного використання грошових коштів в умовах зростання дефіциту держбюджету і зменшення стабілізаційного фонду; досягнення фінансової стабілізації; реалізація пріоритетних соціально-економічних програм розвитку України.

В Україні гостро стоять завдання досягнення економічного зростання, адже нині спостерігається значне технічне та технологічне відставання України від держав зі сталою ринковою економікою (Крейдич І. М. Систематизація джерел забезпечення формування інвестиційної політики / І. М. Крейдич // Інвестиції: практика та досвід. — 2008. — № 18. — С. 10–13.). Об'єктивна необхідність реалізації активної державної інвестиційної політики пояснюється потребою подолання ринкового саморегулювання та виконання економічних функцій держави.

Головну роль при здійсненні державної економічної політики відіграють органи виконавчої влади на всіх рівнях. Останнім часом посилилася роль неурядових організацій, які безпосередньо зацікавлені в реалізації певної політики і часто беруть у ній безпосередню участь. Неурядові організації можуть виступати в якості джерел знань, особливо при вирішенні складних питань, висунення нових ідей і формуванні зворотного зв'язку; мобілізації грошових ресурсів; підтримки політичної стратегії та окремих програм.

Катастрофічне падіння обсягів виробництва, зниження ділової активності суб'єктів господарювання, масштабне безробіття, «параліч»

платіжно-розрахункової системи та криза банківської ліквідності, скорочення імпорту та експорту, зменшення доходів бюджету і валютних надходжень при значному накопиченні внутрішньої і зовнішньої заборгованості, істотне зниження реальних доходів і рівня життя населення показали нераціональність структури та рівня розвитку окремих елементів і підсистем економіки та чітко відобразили недоліки в господарському механізмі країни. Навіть у цій ситуації Україна має потенційні можливості вийти з кризи сильнішою, більш конкурентоспроможною за умови рішучого і системного переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку і вдосконалення регулятивної функції держави з урахуванням глобальних інтеграційних факторів.

Першоосновою механізму економічної політики є законодавча база, яка визначає взаємини держави та регіонів і відповідні організаційні структури управління соціально-економічними процесами. На сучасному етапі економічного розвитку держава через законодавчу базу проводить політику, спрямовану на підвищення економічної самостійності територій. Разом з тим вона координує діяльність місцевої влади на основі визначення співвідношень державного і місцевих бюджетів, розвитку інфраструктурних об'єктів місцевого та загальнодержавного призначення, формування централізованих і регіональних фондів різного цільового призначення.

Для реалізації економічної політики України особливо актуальна децентралізація влади, передача повноважень органам місцевого самоврядування. Потрібно розуміти, що сама по собі децентралізація не є ознакою ослаблення центральної влади. Децентралізація — це, скоріше, ефективний інструмент поліпшення якості управління державою і фінансовими потоками. Запобігти плану по внутрішньому розколу України влада може, лише проявивши ініціативу і висунувши власний альтернативний проект реформування країни. У сформованій ситуації президенту та уряду варто зробити перший крок і анонсувати широку програму децентралізації, як альтернативу дуже небезпечним для країни проектам федералізації.

Крім впливу по вертикалі влади, державна економічна політика реалізується економічними регуляторами. Основними з них є акти законодавчої влади. На відміну від адміністративних приписів вони діють в автоматичному режимі, тобто господарюючі суб'єкти пристосовуються до них на свій розсуд, відповідно вибудовуючи підприємницьку політику. Діючи не в руслі державної політики, вони несуть певні втрати. Наприклад, держава встановила правила конкуренції на ринку, проводячи антимонопольну політику. Підприємство має право брати участь або не брати участь у конкурентній боротьбі, використовуючи для цього будь-які способи, крім незаконних. Але, при порушенні правил, воно має сплачувати штрафи за порушення антимонопольного законодавства.

Сучасна фінансово-економічна криза особливо гостро поставила проблему ролі держави в ринковій економіці. Відомо, що матеріально — технічною основою виходу з усіх видів криз і проходження циклів є науково-технічне вдосконалення виробництва, переведення його на новий рівень прогресу. Саме в цьому полягають вирішальні чинники виходу на передові позиції соціально-економічного розвитку.

В Україні за роки незалежності держава здійснювала активну фінансову політику і перерозподіл коштів з метою соціального забезпечення, замість того щоб проводити активну політику, спрямовану на зміну структури економіки шляхом пріоритетного розвитку передових високотехнологічних виробництв на основі досягнень науки, техніки і технології, переведення економіки на інноваційний шлях розвитку.

Як показує світовий досвід, тільки держава може розробляти і організовувати реалізацію довгострокової стратегії економічного та соціального розвитку. Саме держава найбільш повно виражає загальнонаціональні інтереси, визначає формат реалізації приватних інтересів, несе відповідальність за вектор економічного і соціального розвитку. Вона має бути дієвим засобом перебудови продуктивних сил, науково-технічного вдосконалення виробництва і серйозних змін у фінансово-економічній сфері.

Обсяги і масштаби проблем, які стоять перед Україною, вимагають від держави і суспільства розробки та затвердження єдиної комплексної довгострокової програми реформ, яка б не обмежувалася рамками циклів передвиборних кампаній, а забезпечувала наступність при змінах складу уряду і вела до ефективного зростання економіки країни.

ПРИМАЧЕНКО І. Ф.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки, кандидат економічних наук, доцент

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Динамічні зовнішньоекономічні зв'язки України в сучасних умовах стають одним з основних чинників розвитку господарства країни, могутнім засобом прискорення науково-технічного розвитку та інтенсифікації економіки. В умовах відкритості економіки України торговельна політика стає одним з наріжних каменів економічної політики держави, а важливою складовою останньої є політика сприяння експорту.

В Україні відсутня офіційно затверджена стратегія сприяння експорту. Спроба в 2010 році законодавчо прийняти «Національну стратегію

розвитку експорту України» не мала успіху. (Проект «Національна стратегія розвитку експорту України». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrexport.gov.ua/ukr/zed/strategy/ukr/4589.html>). Фактичне здійснення експортних операцій в державі регулюється низкою нормативно-правових актів України, покликаними врегулювати питання експорту України. Однак на даний час немає єдиного нормативно-правового акту, який би узагальнював та встановлював чіткі правила експорту. Аналіз цієї проблеми показує, що спроби врегулювання питань експорту в Україні, зазвичай, вирішуються шляхом ратифікації угод, а ті поодинокі спроби держави в особі Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України не дають впевненості в розвитку експортного потенціалу України та привабливості експорту загалом. (Шевчук П. В. Правові засади підтримки національного експорту [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bnc.in.ua/nvtstitsiyne-pravo/pravovi-zasadi-pidtrimki-natsional...>).

Експорт товарів та послуг відіграє важливу роль в економічному розвитку України. За даними Державної служби статистики, у 2011 році частка експорту склала майже 54 % ВВП та 23 % загального випуску. В контексті європейських інтеграційних процесів маємо наступне: частка експорту України в ЄС до українського ВВП зросла з 9 % (2013 рік) до 13 % (2014 рік) (Експорт України до ЄС досяг 13 % від ВВП: інтерв'ю [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://euukrainescoop.net/2015/03/02/eutrade)).

Нині основним напрямом зовнішньоекономічної діяльності України є розвиток і поглиблення торгово-економічного співробітництва з країнами Європейського Союзу, окремими країнами СНД, розвиненими країнами світу, особливо з тими, що мають чисельну українську діаспору. Сьогодні ні розміри експорту, ні його структура не можуть задовольнити Україну.

Динаміка експорту в останні два десятиліття наступна: якщо обсяги експорту в 1995 р. становили 11566,5 млн. дол. США, то в 2013 р. вони досягли 63320,7 млн. дол. США (ріст у 5,47 раза).

За даними статистики, Україна мала в 1995 р. у торгівлі з країнами далекого зарубіжжя позитивне сальдо розміром майже 1346,4 млн. дол. США. Основна частина експорту України припадала на Європу (49,4 %), друге місце посідала Азія (38 %), на третьому місці Америка (8,3 %), далі йшли Африка (4 %) і Австралія та Океанія (0,3 %). Позитивне сальдо Україна мала з цими країнами також з 1996 по 2006 рік та у 2009 р. В інші роки воно було негативне (від'ємне).

Питома вага континентів у 2013 році змінилася: на Європу припало 41,37 %; Азію — 40,76 %; Африку — 12,35 %; Америку — 5,24 %. ([Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>).

Варто відзначити і обсяги зовнішньої торгівлі України з країнами Європейського Союзу в 2013 році: експорт становив 16758614,8 тис.

дол.; імпорт — 27046505,3 тис. дол., від’ємне сальдо — 10287890,5 тис. дол.

У його структурі найбільшу частку мають сировина, матеріали і товари народного споживання — 87,6 %; машини і устаткування — 10,3 %, інші товари (у тому числі послуги) — 2,1 %, що вказує на дуже неефективну структуру експорту.

Сформувалася яскраво виражена сировинна спрямованість експорту.

Частка матеріалів — і енергоємних галузей в українському експорті сягнула близько 60 %, причому 40 % від усього експорту припадає на продукцію лише однієї галузі — чорної металургії.

Усі ці дані вказують на те, що зовнішньоекономічна діяльність України потребує докорінної перебудови — йдеться про зміну сировинного спрямування експорту, підвищення в ньому частки продукції обробних галузей, удосконалення структури імпорту. Нагальним є переорієнтування експорту з первинної сировини на нову техніку й технологію, товари високого рівня переробки, різні послуги.

Україна отримує з різних країн світу промислове устаткування, медичне обладнання, різні прилади, хімічні товари, джут, цитрусові, каву, продукцію хімічної промисловості та легкої промисловості. Проте необхідно створювати економічні бар’єри (високе мито тощо) для таких товарів, як жувальна гумка, напої, тютюнові вироби, інші товари широкого вжитку. Це зменшить дефіцит платіжного балансу і підніме попит на аналогічну вітчизняну продукцію, стабілізуючи виробництво.

Держава повинна забезпечити експортерам продукції з високим рівнем обробки юридично-правовий (законодавчі акти, положення, митні бар’єри), міжнародно-політичний (сприятливі умови для українських експортерів на міждержавних переговорах; у міжнародних організаціях) та рекламно-пропагандистський захист. Необхідно також сприяти оптимальному кредитуванню і підтримці експортерів конкурентних на світовому ринку товарів. Важливо також захищати нашу економіку від низькоякісних товарів, які надходять з інших країн, для чого впроваджуються свідоцтва та сертифікати, створюються різні нетарифні бар’єри.

Реальним важливим кроком для підтримки експорту в Україні є запровадження податкових пільг по сплаті податку на прибуток підприємств, податку на додану вартість, сплаті інших податків і зборів.

Підсумовуючи усе вищевикладене приходимо до узагальненого висновку, а саме: попри всі складнощі сьогодення стратегічною метою державної підтримки експорту є посилення позицій України на світових ринках високотехнологічної продукції, диверсифікація поставок та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках шляхом ефективного використання економічних, правових та політичних важелів впливу.

ПРОБЛЕМЫ ДЕТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА МОРСКОМ ТРАНСПОРТЕ УКРАИНЫ

Теневая экономика существует практически в каждой стране мира. В некоторых странах размер теневого сектора не имеет существенного влияния на национальную экономику. В других государствах она развивается как самодостаточная параллельная система экономической деятельности. К сожалению, Украина относится ко второй группе, которая характеризуется размером теневого сектора в 20–50 % ВВП (Методика розрахунку інтегрального рівня тіньової економіки: аналітична записка / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http:// www.me.kmu.gov.ua](http://www.me.kmu.gov.ua)). Теневая экономика в Украине является одним из основных препятствий на пути обеспечения конкурентоспособности ее социально-экономической системы.

Основными инструментами организации теневых финансовых потоков являются уклонение от уплаты налогов, отток капитала из Украины, «отмывание денег», неправомерное использование бюджетных поступлений и т. д. Причинами развития теневой экономики являются нестабильность и неэффективность налогового законодательства, что обуславливает высокое налоговое давление и неравномерность налоговой нагрузки на субъекты хозяйствования, существование значительного количества налоговых льгот, низкий уровень налоговой дисциплины. Негативно влияют и излишняя регламентация экономической деятельности, в частности, существование различных ограничений предпринимательской деятельности, низкий уровень заработной платы в государственном секторе экономики, коррупция в государственных органах и органах местного самоуправления, правовая незащищенность субъектов хозяйствования от злоупотребления со стороны должностных лиц государственных органов и органов местного самоуправления, недостаточно прозрачная процедура приватизации государственного имущества и т. п. Особенностью теневого рынка в Украине является выбор комбинированных форм оплаты труда, которые предусматривают выплату заработной платы «в конвертах». В соответствии с информацией профсоюзов, размер теневой заработной платы в Украине достигает 200 млрд. грн. в год, в то время как, по расчетам налоговых органов, этот показатель составляет — 170 млрд. грн. в год.

Расширение сферы теневой экономической деятельности приводит к таким негативным последствиям: уменьшение налоговых поступлений в государственный и местные бюджеты, сокращение объемов

инвестиций в экономику государства и отток капитала за границу, нерациональное размещение трудовых ресурсов, дискриминация субъектов предпринимательской деятельности, недобросовестная конкуренция или неправомерное ее ограничение, нерегламентированные занятость и доходы населения, криминализация общества.

Ученые предлагают разные пути детенизации экономики Украины, в том числе: легализацию уже существующего теневого сектора; недопущение тенизации легальных предприятий; стимулирование предпринимательской деятельности; применения жестких административных и карательных мер; преодоление коррупции (Schneider F., Klingmair R. *Shadow Economies Around the World: What Do We Know?* IZA Discussion Papers / F. Schneider, R. Klingmair, 2004. — 1043 p.: 1–65).

Процессы тенизации экономической деятельности происходят и на морском транспорте. Так при формировании экономически целесообразных условий регистрации судов под украинским флагом, прежде всего, следует уточнить классификацию реестров по степени тесноты связи «судно-государство» в экономической, административной и правовой сферах. Среди существующих в мире реестров есть такие, в которых процессы тенизации экономики очень четко выражены — это реестры стран «удобного флага» и зависимые (оффшорные) реестры. Следующую группу создают вторые реестры, которые подразделяются на зависимые (оффшорные) и международные (альтернативные). Отличительной чертой зависимых реестров является их создания на территориях, которые хоть и входят в состав страны, однако имеют определенную правовую и экономическую самостоятельность, условия регистрации, соответственно, могут быть гораздо либеральнее, чем в основном реестре страны. Международные реестры являются альтернативой основных реестров страны и допускают регистрацию определенного тоннажа как национальной собственности, так и собственности других государств. Как и зависимые, они являются попыткой противодействия оттоку судов из-под флагов традиционных морских стран. Международные реестры позволяют судовладельцам, оставаясь под национальным флагом, получать привилегии и льготы по налогообложению и использованию рабочей силы, при одновременном сохранении высоких требований к техническому состоянию флотов. Одним из важнейших элементов регистрации судов является механизм налогообложения судоходной деятельности. В мире на сегодняшний день уже сложился прецедент, по которому налогообложение судоходной деятельности должно основываться на оплате единого постоянного сбора в зависимости от назначения и размерности судна. Это обусловлено чрезвычайно высоким уровнем интернационализации судоходной деятельности, когда судно несет расходы в различных регионах мира по ценам и условиям, которые существенно отличаются от тех, которые действуют в стране регистрации. В этих условиях доказать

компетентним налоговым органам правомерность задекларированного дохода практически невозможно. Именно поэтому для налогообложения этого бизнеса и применяется механизм фиксированного налога или сбора (Редіна Є. В. Необхідність ефективного забезпечення регуляторного механізму розвитку торговельного мореплавства / Є. В. Редіна // Современные порты — проблемы и пути решения: матер. Пятой Международной научно-практической конференции (Черногория. 02—09 июня 2013). — ОНМУ, 2013. — С. 138—141.). Исходя из этого можно сделать вывод, что создание Международного реестра судов Украины является одним из направлений решения проблемы функционирования теневой экономики страны.

БАБЕНКО В. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри національної економіки

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ПРОВІДНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Формування національної інноваційної системи сьогодні заявлено як один з пріоритетних напрямків розвитку держави. Інноваційна переорієнтація — це основа основ євроінтеграційного вибору України, і претендувати на гідне місце в Європі й світі Україна може тільки за умови становлення інноваційного шляху розвитку, основи якого повинні бути реалізовані вже сьогодні в процесі структурної перебудови економіки.

Головним ресурсом інноваційної системи є людський капітал. Господарське зростання набуває нової якості, коли найефективнішою формою нагромадження стає розвиток людьми власних здібностей, а найвигіднішими інвестиціями — інвестиції в людину, її знання й таланти. Відповідно до підрахунків експертів, в 90-і роки більшість 70 % росту валового національного продукту постіндустріальних держав обумовлювалося підвищенням освітнього рівня працівників, поширенням нових інформаційних технологій. За даними ЮНЕСКО, у двадцятьох країнах, де працює 95 % всіх учених світу, прибуток на душу населення росте щорічно на 200 дол.; у всіх інших країнах, де працює тільки 5 % учених світу, щорічне зростання прибутків становить усього 10 дол. Експертні розрахунки показали, що тільки вдосконалення вищої освіти забезпечило чверть усього приросту американського валового продукту в XX ст. Зрозуміло, що вже наприкінці XX ст. США на розвиток всіх форм освіти витрачали у два з половиною рази більше, ніж на військові потреби, — 635 млрд. дол. на рік (Економіко-правові теоретичні та

практичні аспекти переходу економіки України на інноваційну модель розвитку: монографія. — К.: Лазуріт-Полграф, 2010. — С. 36).

На думку автора, пріоритетними завданнями інноваційної політики держави для формування національної інноваційної системи є такі:

1. Забезпечення динаміки розвитку інноваційної політики передбачає новий підхід до неї самої, коли така політика стає самостійним національним інноваційним проектом. Проміжним результатом має стати створення загальної теоретичної моделі національної інноваційної політики, що включає структурно-динамічні компоненти, прогнозну характеристику, політичний, економічний, науково-технічний соціокультурний ресурс, інноваційні технології і т. д.

2. Зміни бюджетної психології: капіталовкладення в гуманітарну сферу перестають бути ресурсозатратним і нерентабельним соціальним навантаженням на бюджет, що здійснюється за залишковим принципом, а навпаки, стають пріоритетною інвестиційно-прибутковою стратегією.

3. Скорочення кількості пріоритетних напрямків інноваційного розвитку, збереження і підтримка тих, в яких Україна має суттєві наукові здобутки й конкурентні переваги, а також найнеобхідніших для функціонування економіки.

4. В умовах обмежених бюджетних ресурсів сконцентрувати увагу на ефективності результатів. Для цього посилити контроль за цільовим використанням коштів, науковою новизною та значущістю (теоретичною або прикладною) наукових проектів та дисертаційних робіт. Витрачати кошти на інноваційну продукцію, яка відповідає певним стратегічним пріоритетам інноваційного розвитку країни. Скасувати бюрократичні витрати на управління освітою і наукою, витративши їх на вдосконалення інфраструктури та заробітну плату.

5. Запровадження контролю за якістю вищої освіти шляхом розроблення стандартів, інноваційних освітніх технологій, незалежного оцінювання знань випускників, практичною спрямованістю та віддачі (відповідно до специфіки вищого навчального закладу) кваліфікаційних робіт студентів з орієнтацією на майбутню професію та потреби ринку праці.

6. Забезпечення економічної доступності освіти, інакше навчатися зможуть не розумні, а заможні, що не може не вплинути на якість кадрів.

7. Удосконалення Переліків напрямів та спеціальностей підготовки фахівців з вищою освітою, виходячи з потреб ринку праці та стратегічних орієнтирів економічного розвитку держави.

8. Організація післядипломної освіти та освіти продовж життя для забезпечення фахового удосконалення і оновлення професійних знань, а також оволодіння новими професіями.

9. Забезпечення розвитку безперервної освіти (від середньої школи до університету) за моделлю мультиуніверситету та застосування

інноваційних освітніх технологій, заснованих на ідеї активації самостійної навчальної діяльності учнів та студентів.

10. Підвищення якості середньої освіти, яка є фундаментом професійної підготовки та загальної культури людського потенціалу. Так, комісія з продуктивності праці Массачусетського технологічного інституту вважає, що «найбільш важливою галуззю довгострокового капіталовкладення є національна система середньої освіти. Без суттєвого підвищення якості викладання в початковій та середній школах жодні засоби регулювання на макроекономічному рівні або технологічні новинки не зможуть забезпечити зростання продуктивності праці та підвищення життєвого рівня населення» (Кукурудза І. І. Україна у світових процесах трудової міграції: Монографія / І. І. Кукурудза, Т. У. Ромашенко. — Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012.. — С. 193).

11. Використання позабюджетних коштів (благодійних фондів, приватних інвесторів) для підтримки обдарованої молоді з бідних родин або сиріт.

12. Запровадження соціальних, психологічних, інформаційних чинників для формування інтересу до певних видів інтелектуальної праці, які зараз вважаються неprestижними.

13. Посилення протидії тенізації економіки та корупції.

14. Розвиток наукової інфраструктури.

15. Формування належного захисту інтелектуальної власності.

Комплексна реалізація наведених заходів сприятиме ефективній реалізації людського капіталу як провідної сили інноваційних перетворень.

Розділ XI

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

ЧАНИШЕВА Г. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
декан соціально-правового факультету, доктор юридичних наук, професор

ПРИНЦИП ДОВІРИ І СУМЛІННОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ СТОРІН ЯК ОДИН ІЗ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

В актах ООН, МОП, Ради Європи та Європейського Союзу проголошені такі основні принципи соціального діалогу, як принцип свободи об'єднання та захисту прав профспілок, інших представників працівників; принцип двостороннього і трьохстороннього співробітництва (біпартизм і трипартизм), багаторівневого співробітництва; принцип рівноправності представників суб'єктів соціального діалогу; принцип повноважності представників суб'єктів соціального діалогу; принцип забезпечення права на колективні переговори; принцип добровільного прийняття зобов'язань; принцип обов'язковості та належного виконання колективних договорів, які укладаються в результаті колективних переговорів; принцип примирного характеру вирішення розбіжностей, які виникають у відносинах соціального діалогу, та забезпечення права працівників і роботодавців на колективні засоби захисту.

У національному законодавстві основні принципи соціального діалогу вперше були закріплені у ст. 3 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» від 23 грудня 2010 року. В Законі відсутнє визначення поняття основних принципів соціального діалогу, які слід розглядати як основоположні ідеї, вихідні положення, на яких базується соціальний діалог. Це передбачені законом основні засади, яким у своїй практичній діяльності мають слідувати сторони соціального діалогу, а саме профспілкова сторона, сторона роботодавців та сторона органів виконавчої влади.

Законодавче закріплення основних принципів соціального діалогу має велике значення, оскільки їх дотримання на практиці дозволяє реалізувати цілі соціального діалогу — досягнення спільних домовленостей, прийняття узгоджених рішень та їх належне виконання. Принципи

соціального діалогу як основоположні засади мають надзвичайно важливе значення для ефективного функціонування всього механізму соціального діалогу у сфері праці.

До основних принципів соціального діалогу в першу чергу належать ті положення, які мають системоутворюючий характер для інституту соціального діалогу в цілому. Такі принципи реалізуються на всіх рівнях соціального діалогу, передбачених ст. 4 Закону: національному, галузевому, територіальному та локальному (підприємство, установа, організація), та є властивими для усіх його форм, закріплених у ст. 8 Закону.

Враховуючи положення актів МОП, Ради Європи, перелік основних принципів соціального діалогу, передбачений ст. 3 Закону України «Про соціальний діалог в Україні», потребує удосконалення.

Комітет експертів із застосування конвенцій і рекомендацій МОП звернув особливу увагу на те, що свобода колективних переговорів, визнання права представників працівників брати участь у переговорах тісно пов'язані з обов'язком вести переговори, який у законодавстві деяких зарубіжних країн набув форми обов'язку сторін вести переговори сумлінно (Свобода объединения и коллективные переговоры. Доклад Комитета экспертов по применению конвенций и рекомендаций Международной конференции труда. 81-я сессия МОТ. — Женева, 1995. — С. 114).

Під час роботи з підготовки Конвенції № 154 про сприяння колективним переговорам Комітет із питань колективних переговорів відзначив, що колективні переговори можуть функціонувати ефективно тільки в тому випадку, коли обидві сторони проводять їх сумлінно, і підкреслив той факт, що не можна зобов'язати за законом бути сумлінним, можна тільки добитися сумлінності в результаті вільних і наполегливих зусиль обох сторін.

Серед принципів, що стосуються свободи об'єднання, Комітет зі свободи об'єднання дуже велику увагу приділяє необхідності дотримання сторонами колективних переговорів принципу сумлінності (ILO. Freedom of Association Digest of decisions and principles of the Freedom of Association Committee of the Governing Body of the ILO. Fifth (revised) edition. Geneva, 2006. Para 934–943. P. 186–187). При цьому під принципом сумлінного ведення колективних переговорів Комітет розуміє визнання представницьких організацій, які намагаються досягнути угоди, ведуть ширі та конструктивні переговори, уникають невинуватених зволікань у переговорах та взаємно визнають прийняті зобов'язання, повною мірою враховують результати переговорів. Отже, цей принцип означає, що роботодавцям і профспілкам слід уникати будь-якого невинуватеного зволікання у веденні переговорів і вживати усіх можливих заходів для досягнення домовленості.

У законодавстві багатьох країнах закріплюється не тільки загальний принцип сумлінності, а й деякі орієнтовні параметри його дотримання.

Так, наприклад, у ст. 32 новозеландського закону «Про трудові відносини» 2000 р., яка визначає критерії сумлінного ведення колективних переговорів, містяться наступні обов'язки сторін переговорів: а) докласти максимальних зусиль для укладення угоди, якомога швидко після початку переговорів; б) ...час від часу зустрічатися один з одним для здійснення переговорів; с) розглядати і відповідати на пропозиції один одного; д)...визнавати роль і авторитет будь-якої особи, обраною кожною із сторін бути їхнім представником або адвокатом; не повинні зривати або робити що-небудь, що може зірвати процес переговорів або авторитет іншої сторони; е) повинні забезпечувати на вимогу один одного інформацією, яка необхідна для підтримання...вимог або відповідей на вимоги...».

Таким чином, принцип довіри і сумлінності у взаємодії сторін соціального діалогу та їх представників є одним з основних принципів, який має бути закріпленим у ст. 3 Закону України «Про соціальний діалог в Україні».

СИРОТА І. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, професор

ПРОЦЕДУРНИЙ ПОРЯДОК І УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ

Процедурний порядок здійснення конституційного права на пенсійне забезпечення один з найважливіших механізмів реалізації права на пенсію. Він застосовується на всіх стадіях — звернення за призначенням пенсії, призначення і виплата пенсії.

Для реалізації суб'єктивного права на пенсію особа має звернутись в територіальний орган Пенсійного фонду України. Питаннями призначення і виплати пенсії займаються районні управління Пенсійного фонду України за місцем роботи чи проживання громадян. Звернення за призначенням пенсії це вираження громадянином конкретному компетентному органу Пенсійного фонду України наміру отримувати встановлену пенсію. Воно носить односторонній, виключно правомочний характер і не потребує будь-якого погодження. Порядок звернення за призначенням пенсії встановлений Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року (зі змінами і доповненнями станом на 1 квітня 2015 року).

Звернення за призначенням пенсії може здійснюватись в будь-який час після виникнення права на пенсію. При цьому пенсії за віком та інвалідності призначаються незалежно від того, чи припинена робота на час звернення за пенсією, чи продовжується. Пенсія за вислугу років призначається при звільненні з роботи, яка дає право на цю пенсію.

Працівники, які на час звернення за пенсією продовжують трудову діяльність, подають заяву про призначення пенсії роботодавцю. Інші громадяни подають заяву безпосередньо в районні управління Пенсійного фонду за місцем проживання. Звернення працівника за пенсією, за загальним правилом, зобов'язує роботодавця підготувати необхідні для призначення пенсії документи та подати їх в районне управління Пенсійного фонду України у визначені в законі терміни. Конкретне вираження прагнення до призначення пенсії здійснюється у формі письмової заяви, в якій зазначається прізвище, ім'я, по-батькові заявника, його адреса та вид пенсії, яку він просить.

Текст заяви, складеної відповідно до форми, нагадує майбутньому пенсіонеру його права і обов'язки: можливість отримувати одну пенсію за своїм бажанням, обов'язок повідомляти управління Пенсійного фонду про всі обставини, які тягнуть за собою зміни в розмірі пенсії або призупинення її виплати і т. д.

Перелік документів, які додаються до заяви встановлений Правлінням Пенсійного фонду України. Він різний і не залежить від виду пенсії, на яку претендує майбутній пенсіонер. Основним документом, який підтверджує наявність трудового стажу і його тривалість при призначенні пенсії за віком є трудова книжка. Хоча стаж можна підтвердити і іншими документами, а також технічними засобами, які знаходяться в управлінні Пенсійного фонду.

На стадії призначення пенсії — це основна, на наш погляд, стадія реалізації права на пенсію, надається реальна можливість оцінити надані документи і визначити розмір пенсії.

Всі пенсії, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також пенсії особам, які постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи, пенсії за вислугу років окремим категоріям працівників, військовослужбовцям офіцерського складу і іншим кадровим військовим, співробітникам міліції, органам безпеки призначаються районними управліннями Пенсійного фонду України.

Районне управління Пенсійного фонду є одним з суб'єктів процедурних відносин. Воно володіє певними правами і обов'язками, здійснення яких породжує юридичні наслідки.

Приймаючи рішення про призначення пенсії, управління Пенсійного фонду здійснює правозастосовну діяльність. Його акти застосування норм права можуть виступати у двох видах: як акти управлінського характеру і як акти правоохоронного характеру, управління

Пенсійного фонду, приймаючи рішення про призначення пенсії, здійснює акт індивідуального значення право управлінського характеру, шляхом якого реалізується суб'єктивне право на пенсію.

Управління Пенсійного фонду має право:

- приймати рішення про призначення пенсії і її перерахунок;
- здійснювати перехід з однієї пенсії на іншу;
- приймати рішення про припинення виплати пенсії при незаконному її призначенні;
- приймати рішення про утримання з пенсії сум, надлишково виплачених пенсіонеру внаслідок зловживання з його сторони;
- вирішувати інші питання, які стосуються його компетенції.

Звернення громадян за виплатою пенсії, за загальним правилом тягне за собою обов'язок органу Пенсійного фонду розглянути питання про призначення пенсії чи відмовити в цьому, і в той же час не порушуючи встановленої законодавством процедури і строків призначення пенсії.

Строки призначення пенсії встановлені Законом повинні дотримуватись. Так, пенсія за віком призначається з дня, який настає за днем настання пенсійного віку, якщо звернення за пенсією надійшло не пізніше трьох місяців з дня досягнення особою пенсійного віку.

Документи про призначення (перерахунок) пенсії розглядає районний орган Пенсійного фонду і не пізніше десяти днів з дня його надходження приймає рішення про призначення (перерахунок) або про відмову в призначенні (перерахунку) пенсій.

Повідомлення у відмову в призначенні пенсії, причинах такого рішення та порядок його оскарження повинно направлятися власнику підприємства або громадянину, що звернувся за пенсією, не пізніше 5 днів після винесення відповідного рішення.

Рішення органу Пенсійного фонду про відмову в призначенні пенсії може бути оскаржено в адміністративному або судовому порядку.

Останньою, третьою стадією реалізації права на пенсію є виплата пенсії. Це стадія безпосередньої реалізації права на пенсію. Виплата пенсії на сьогодні найважча задача. Уже декілька років Пенсійний фонд справляється з нею та забезпечує фінансування пенсійних виплат. Але проблема дефіциту коштів залишається характерною рисою Пенсійного фонду. Хоча застосовуються різні, досить ефективні засоби щодо наповнення фонду коштами, ліквідації заборгованості підприємств щодо страхових внесків.

Порядок виплати пенсії встановлений ст.ст. 45–49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Пенсії повинні виплачуватися за відповідний місяць загальною сумою через поштові відділення або банківські установи на підставі відомостей в установлені строки але не пізніше 25-го числа кожного місяця за який виплачується пенсія. Сьогодні діють два способи виплати пенсії за місцем проживання пенсіонерів: через поштові відділення зв'язку і банки.

За бажанням пенсіонера і за його письмовою заявою пенсія може виплачуватися через відділення банків, тобто перераховуватися на його особистий рахунок.

Певні складнощі виплати пенсії в'явилися у зв'язку з бойовими діями в зоні АТО але і тут вирішується питання. З 1,2 млн. пенсіонерів Луганської та Донецької області більше 657 тис. переселенців регулярно отримують пенсії. У бюджеті Пенсійного фонду передбачені кошти на виплату всіх недоотриманих пенсій (Пенсійний кур'єр. — 2015. — № 2).

Характеризуючи процедурний порядок реалізації права на пенсійне забезпечення щодо кожного його стадії, варто зазначити, що він тісно пов'язаний з фактом призначення пенсії громадянам, які підпадають під об'єктивні умови, передбачені законодавством. Громадяни наділені пенсійною правосуб'єктністю і правом вимоги призначення певного виду пенсії, обов'язково (а не факультативно) повинні, перші ніж вступити у пенсійні правовідносини, бути учасником відповідних процедурних правовідносин. Процедурні правовідносини передують пенсійним і всі вони виникають громадянином, який звернувся за призначенням пенсії і територіальним органом Пенсійного фонду України.

ЛАГУТІНА І. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент

СТРУКТУРА ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ

Механізм забезпечення прав людини в сучасних умовах є складним правовим комплексом, що включає як внутрішньодержавні, так і міжнародні засоби. Це, з одного боку, національні нормативно-правові акти та орієнтовані на їх виконання органи держави, а з іншого — міжнародні договори і створювані на їх основі органи, покликані забезпечити реалізацію норм, визнаних країнами обов'язковими.

Основоположне значення має забезпечення прав людини в судовому порядку. Коли відсутні засоби правового захисту будь-якого права, виникають питання щодо того, чи справді воно взагалі є правом. Забезпечення прав людини в судовому порядку сприяє поглибленню розуміння цих прав, надання засобів правового захисту у випадках явних порушень і прийняття таких рішень, які можуть призводити до систематичних інституціональних перетворень, які попереджатимуть

порушення прав у майбутньому (Часто задаваемые вопросы относительно экономических, социальных и культурных прав: изложение фактов /Управление Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека. — Женева. — 2009. — С. 4).

Ефективність судового захисту трудових прав оцінюється на основі вивчення судової практики. Стосовно розгляду судом індивідуальних трудових спорів відзначається відмінність можливостей сторін, у тому числі, в частині використання кваліфікованої юридичної допомоги, подання доказів тощо.

При розгляді індивідуальних трудових спорів суд керується загальним принципом цивільного судочинства — принципом рівності сторін. У трудових спорах (оскільки працівник є найбільш слабкою стороною трудових правовідносин) рівність сторін фактично відсутня. Таким чином, якщо відсутня рівність формальна, то не має й рівності процесуальної. Необхідно зазначити, що працівник (у силу свого становища слабкої сторони трудових відносин) практично ніяких доказів надати не може. Перш за все, це стосується письмових доказів.

Отже, суд при вирішенні трудових спорів повинен бути активним. Активність суду здійснюється в різних напрямках. Вона має прояв наперед у творчій, пізнавально-оцінній діяльності судді з розгляду справи, пов'язаної з установленням фактичних обставин справи, їх правової кваліфікації і визначення юридичних наслідків. Мета такої діяльності — встановлення об'єктивної істини, винесення правомірного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Важлива роль у забезпеченні особистих немайнових трудових прав належить державному нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю. Механізм нагляду і контролю за дотриманням трудового законодавства, поряд з механізмом розгляду трудових спорів, може бути представлений як додатковий регулятор, покликаний збільшити потужність системи реалізації законодавства про працю.

Інспекції праці у будь-якій країні сприяють дотриманню національного законодавства про працю та добросовісній трудовій практиці з метою забезпечення основних прав працівників, збалансованого соціально-економічного розвитку та здорових і ефективних трудових відносин як основи конструктивного соціального діалогу і, отже, сприятливого інвестиційного клімату. Інспекції праці покликані допомагати роботодавцю та працівникам у виробленні добросовісної трудової практики, досягненні соціальної справедливості та гідних умов праці для всіх.

Державна служба України з питань праці повинна виконувати важливу роль у запобіганні й викориненні практики дискримінації на робочому місці. Зокрема, необхідно забезпечувати таке: інспектори праці мають ознайомлювати з освітніми програмами й навчальними курсами для працівників з усіх аспектів їхніх обов'язків, особливо з тих, що стосуються ліквідації дискримінації та сприяння рівним можливостям

щодо зайнятості; слід заохочувати звернення працівників до державних органів з нагляду та контролю за інформацією та роз'ясненнями щодо трудового законодавства, якщо виникають проблеми стосовно практики дискримінації у сфері праці.

Серед механізмів захисту особистих немайнових трудових прав особливе місце займає інститут омбудсмена — Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Зокрема, повноваження щодо контролю за додержанням законодавства про захист персональних даних покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

У Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина 2014 р. зазначено, що сучасними ознаками ринку праці є загрозливі темпи перепрофілювання на нестандартні форми зайнятості (аутсорсінг, аутстафінг, лізинг персоналу, надомна праця, дистанційна зайнятість), так звану позикову працю, що також пов'язано з порушенням трудових прав людини, зокрема щодо незабезпечення працівникам навіть мінімальних державних гарантій.

За пропозицією Уповноваженого з прав людини Законом України «Про зайнятість населення» було передбачено певні державні механізми контролю за застосуванням такої форми зайнятості, що було конкретизовано у Постанові Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 р. № 359 «Про Порядок видачі дозволу на наймання працівників для подальшого виконання ними роботи в Україні в іншого роботодавця». На жаль, до теперішнього часу постанова не набрала чинності, у зв'язку з чим реалізація норм Закону на практиці є неможливою, а поширення позикової праці відбувається без належного державного контролю та реагування (Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. — К., 2014. — С. 126).

З метою приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів та враховуючи досвід функціонування системи захисту персональних даних в Україні 3 липня 2013 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних» № 383-VII (набув чинності 1 січня 2014 р.), яким функції уповноваженого органу з питань захисту персональних даних покладено на Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи захисту персональних даних: Закон України від 03.07.2013 № 383-VII //Офіційний вісник України. — 2013. — № 57. — Ст. 2046).

Таким чином, інституційні механізми забезпечення особистих немайнових трудових прав включають як уповноважених з прав людини, так і ефективно діючі інспекції (служби) праці, спеціалізовані трудові

суди, що забезпечують адекватний захист від переслідувань за допомогою використання ефективних способів та засобів захисту при справедливому розподілі тягаря доведення вини, процедури розгляду скарг, що позбавлена багатьох формальностей.

КРАСНОВ Є. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ПОСАДОВІ ОСОБИ» ДЛЯ ЦІЛЕЙ ЗАСТОСУВАННЯ ПУНКТУ
П'ЯТОГО ЧАСТИНИ ПЕРШОЇ СТАТТІ 41 КОДЕКСУ ЗАКОНІВ
ПРО ПРАЦЮ УКРАЇНИ ЯК ПІДСТАВИ ПРИПИНЕННЯ
ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ**

13 травня 2014 року прийнято Закон України «Про внесення змін в деякі законодавчі акти України щодо захисту прав інвесторів» (далі — Закон), який набрав чинності 01 червня 2014 року. Зазначеним законом частину першу статті 41 Кодексу законів про працю України доповнено пунктом п'ятим, яким встановлено додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця шляхом припинення повноважень посадової особи, забезпечивши можливість розірвання трудового договору без наведення у розпорядчих документах власника або уповноваженого ним органу та трудовій книжці працівника причин, які викликали необхідність припинення повноважень посадової особи.

Незважаючи на спробу, шляхом прийняття даного закону, знайти одноманітне вирішення проблеми звільнення керівника підприємства за рішенням власника, залишається чимало проблем при застосуванні даної норми як підстави припинення трудового договору, зокрема це стосується розуміння терміну «посадова особа».

В діючому законодавстві України з питань праці визначення даного поняття взагалі відсутнє. Крім того, Державна інспекція України з питань праці у роз'ясненні від 24.07.2014 року зазначила, що перелік посадових осіб, з якими може бути припинений трудовий договір на підставі пункту п'ятого частини першої статті 41 Кодексу законів про працю України та обмеження щодо застосування звільнення працівника на підставі пункту п'ятого частини першої статті 41 Кодексу законів про працю України в залежності від виду трудового договору (строковий чи безстроковий), законодавством не передбачено. Однак, на нашу думку, такий підхід є не зовсім виправданим.

Провівши системний аналіз норм закону, яким було внесено відповідні зміни, та співставивши його з метою законодавця, яка переслідувалась при прийнятті, можна дійти до висновку, що термін «посадові особи» вжито в значенні керівників суб'єктів господарювання — господарських товариств (частина друга статті 89 Господарського кодексу України, статті 2 Закону України «Про акціонерні товариства», частина друга статті 23 Закону України «Про господарські товариства»).

Відповідно до частини другої статті 89 Цивільного кодексу України, посадовими особами господарського товариства є голова та члени виконавчого органу, голова ревізійної комісії (ревізор), а у разі створення ради товариства (спостережної ради) — голова і члени цієї ради.

Однак закріплення поняття «посадові особи» в даному контексті у Кодексі законів про працю України відсутнє, а тому є спірним, особливо, якщо враховувати наявне за змістом поняття «посадові особи», яке міститься в Законі України «Про державну службу».

Таким чином, враховуючи відсутність визначення поняття «посадові особи» для цілей застосування пункту п'ятого частини першої статті 41 Кодексу законів про працю України, виникають проблеми розширеного тлумачення даного терміну, у тому числі, шляхом його прирівнювання до поняття «посадові особи», що, в свою чергу, створює можливість для поширення зазначених норм на широке коло працівників.

Варто погодитись з думкою В. О. Забудського, який вказує, що застосування поняття «посадові особи» в такому широкому розумінні не було метою в законодавця при прийнятті Закону, і колізія зрештою має бути вирішена на користь вузького трактування (в значенні частини другої статті 89 Господарського кодексу України). Таке рішення може бути реалізовано або шляхом внесення відповідних уточнень до Кодексу законів про працю України, або через судову практику. Однак, в останньому випадку доведеться спочатку подолати тривалий період невизначеності і суперечливого правозастосування (Забудський В. Припинення повноважень посадових осіб та посилення їх відповідальності за шкоду, завдану підприємств / Володимир Забудський // Кадровик України. — 2014. — № 7. — С. 42—47).

Невизначеність поняття «посадові особи» викликає також проблему в яких випадках підставою для припинення трудового договору з посадовою особою має вважатися пункт п'ятий частини першої статті 41 Кодексу законів про працю України та виплачуватися вихідна допомога в розмірі не менше 6-місячного середнього заробітку, а коли застосовуються інші підстави припинення трудового договору та передбачають виплату вихідної допомоги в іншому розмірі.

Тому, на нашу думку, дану додаткову підставу припинення трудового договору доцільно застосовувати саме до керівників господарських товариств, оскільки керівник, крім того, що являється найманим

працівником, одночасно виступає виконавчим органом господарського товариства, та є єдиною категорією працівників, які призначаються та, відповідно оформлюють трудові відносини з товариством, на підставі рішення засновників. З рештою ж працівників трудовий договір укладає саме керівник та видає наказ про їх прийняття на роботу, тому звільнені вони можуть бути на підставі рішення органу, який прийняв їх на роботу в порядку та з урахуванням гарантій, які передбачені законодавством про працю.

Отже, на нашу думку, коло суб'єктів трудових правовідносин, до яких може застосовувати додаткова підстава звільнення, яка передбачена пунктом п'ятим частини першої статті 41 КЗпП України, слід обмежити виключно керівниками.

ТАРАСЕНКО В. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ НА СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ ТА СОЦІАЛЬНІ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

В Україні соціальна політика держави зорієнтована на дотримання конституційних прав громадян, зокрема шляхом надання соціальних послуг та соціальних допомог особам, які потрапили в складні життєві обставини.

Останніми роками спостерігається зростання кількості осіб, які потребують соціального захисту. В першу чергу це пов'язано з затяжною фінансово-економічною кризою, яка існує в нашій державі, а також з різким погіршенням рівня життя населення України.

Відповідно зростає й потреба у збільшенні різних видів державних допомог, а також кількості соціальних послуг та їх видів.

Однак динаміка попиту на всі види соціальної допомоги та соціальні послуги по регіонах нашої держави різняться. Наприклад, у Волинській, Луганській, Донецькій, Рівненській, Сумській областях попит на соціальну допомогу та соціальні послуги скорочується, незважаючи на ріст безробіття, незначне зростання рівня зайнятості населення та їх доходів. Натомість на Житомирщині, Дніпропетровщині, Тернопільщині, Херсонщині збільшується число тих, хто потребує соціальну допомогу та послуги, а число тих, хто цю допомогу та послуги отримує, зменшилося (Семенюк М. Право на соціальний захист. Як воно реалізується // Соціальний захист. — 2012. — № 5. — С. 17).

Разом з тим, спостерігається неефективність системи надання соціальних допомог, потребує вдосконалення якості та доступність соціальних послуг.

Можна виділити наступні причини неналежного забезпечення права на соціальний захист в Україні різних категорій населення, зокрема забезпечення соціальними допомогам та соціальними послугами:

- обмеження прав громадян на соціальний захист, що проявляється в існуванні бар'єрів для населення в отриманні соціальних допомог або соціальних послуг (необлаштованість соціальних установ пристроями для інвалідів; незабезпеченість безперешкодного доступу вразливих категорій населення до приміщень та соціальних установ тощо; відсутність в деяких районах соціальних служб, існування яких передбачено законом; наявність черг в соціальних установах та закладах при подачі документів для отримання соціальних допомог та послуг тощо);

- недостатнє матеріальне-технічне та фінансове забезпечення соціальних служб та установ, які забезпечують право осіб на соціальний захист, що зумовлює складнощі в наданні послуг та належне фінансування, як правило, тільки захищених статей бюджету;

- неналежна якість обслуговування населення, що проявляється у зневажливому ставленні працівників соціальних служб до людей і їх потреб;

- дефіцит кваліфікованих спеціалістів в сфері соціального обслуговування та суттєве навантаження на працівників соціальних служб у зв'язку із збільшенням кількості соціально вразливих категорій населення та збільшенням обсягу робіт;

- незважаючи на заявлене законодавцем спрощення процедури отримання деяких видів соціальних допомог, все ж таки залишився бюрократичний підхід до ефективного забезпечення громадян певними допомогам та послугами, що ускладнює цей процес;

- закріплення в законодавстві переліку платних соціальних послуг, що значно обмежує забезпечення нужденних осіб в отриманні певних видів соціальних послуг;

- система надання соціальних послуг та соціальних допомог є неефективною, вона залишається віддаленою від реальних потреб конкретної особи, яка потребує соціального захисту, оскільки немає методики проведення оцінки потреби в соціальних послугах та соціальних допомог як на рівні територіальної одиниці, так і на рівні певного закладу.

Таким чином, можна стверджувати, що сьогодні якість та обсяг соціальних послуг, а також забезпечення соціальними допомогамі орієнтовані переважно на фінансові можливості бюджету, а не на потреби населення.

Найбільшу складність у наш час становить виділення критеріїв ефективності соціальних послуг. У наукових дослідженнях немає єдиного підходу до визначення показників ефективності соціальних послуг

(Кривобок Ю. Оцінювання ефективності соціальних послуг в Україні // Вісник Пенсійного фонду України. — 2012. — № 2. — С. 26–27). Найбільш загальним критерієм ефективності діяльності соціальних установ з надання соціальних послуг є надання допомоги особі та виведення її зі складної життєвої ситуації.

Для оптимізації реалізації прав особи на соціальний захист та забезпечення ефективності та доступності соціальних послуг та соціальних допомог необхідно:

- розвивати громадський контроль за наданням соціальних допомог та соціальних послуг;
- вдосконалити систему контролю та оцінки ефективності надання державних допомог та соціальних послуг;
- підвищити якість соціальних послуг для задоволення потреб конкретної людини;
- максимально автоматизувати усі процеси надання громадянам різних видів соціальної допомоги та соціальних послуг;
- перейти до використання принципу адресності при призначенні соціальних допомог та соціальних послуг, своєчасно виявляти нужденних осіб та збільшити адресну їх підтримку;
- розвинути інфраструктуру соціального захисту з тим, щоб забезпечити його доступність зокрема і для жителів сільської місцевості;
- оперативно інформувати населення про зміни, внесені до законодавства в сфері соціального захисту населення.

ШУМИЛО М. М.

Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України,
старший науковий співробітник відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права, кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

ОКРЕМІ НЕГАТИВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРИ РОЗГЛЯДІ ПЕНСІЙНИХ СПОРІВ У ЧАСТИНІ ПОВОРОТУ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ

Говорячи про окремі негативні тенденції у адміністративних провадженнях щодо розгляду спорів з пенсійного забезпечення, у першу чергу, слід звернути увагу на застосування управліннями Пенсійного фонду України такого процесуального механізму, як поворот виконання судового рішення у пенсійних справах.

Відповідно до ст. 265 КАС України питання про поворот виконання судового рішення вирішує суд апеляційної чи касаційної інстанції,

якщо, скасувавши судові рішення (визнавши його нечинним або таким, що втратило законну силу), він закриває провадження у справі, залишає позовну заяву без розгляду або відмовляє у задоволенні адміністративного позову чи задовольняє позовні вимоги у меншому розмірі.

У випадках, наведених вище, суд, ухвалюючи нове судові рішення, повинен зобов'язати позивача повернути відповідачеві безпідставно стягнене з нього за скасуванням судовим рішенням або визначити інший спосіб і порядок здійснення повороту виконання.

Якщо питання про поворот виконання судового рішення не було вирішене судом апеляційної чи касаційної інстанції, заява відповідача про поворот виконання розглядається адміністративним судом, у якому знаходиться справа. Заяву про поворот виконання може бути подано протягом одного року з дня виникнення підстав для повороту виконання.

Сьогодні на практиці виникають непоодинокі випадки, коли управління ПФУ намагається з використанням цього процесуального механізму повернути грошові кошти, виплачені пенсіонерам у відповідності до рішень судів першої інстанції (наприклад рішення про перерахунок пенсії працюючим пенсіонерам), після скасування цих рішень судом апеляційної інстанції.

Особливість цього механізму полягає у встановленні *status quo*, тобто поновлення правового становища сторін процесу, до такого, яке існувало до виконання рішення суду. Якщо справа стосується проведення виплат на користь позивача, то у випадку скасування апеляційним судом рішення суду першої інстанції про таку виплату (у відповідності до якого відбувалося проведення цих виплат) позивач зобов'язаний повернути виплачені на його користь кошти. Цей інститут процесуального права має на меті забезпечити інтереси добросовісного боржника, який виконав судові рішення, яке, як згодом виявилось, було помилковим. Проте ст. 266 КАС України також містить вичерпний перелік обставин, при яких поворот є недопустимим, зокрема це стосується категорії справи та добросовісності позивача.

Відповідно до ст. 266 КАС України поворот виконання постанови про відшкодування шкоди, завданої суб'єктом владних повноважень каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, постанови про присудження виплати пенсій чи інших періодичних платежів з Державного бюджету України або позабюджетних державних фондів, а також постанови про присудження виплати заробітної плати чи іншого грошового утримання у відносинах публічної служби допускається, якщо скасована постанова була обґрунтована на повідомлених позивачем завідомо неправдивих відомостях або поданих ним підроблених документах.

Проте ця норма фактично ігнорується управліннями ПФУ і останні або надсилають листи пенсіонеру з вимогою погасити «безпідставно

сплачені кошти», або подають до суду заяву про поворот виконання рішення суду.

Для ілюстрації таких справ щодо повороту виконання судового рішення у пенсійній справі можна навести ухвалу Вінницького апеляційного адміністративного суду від 6 травня 2014 року Справа № 2а-1690/11/2412 (Ухвала Вінницького апеляційного адміністративного суду від 6.05.2014 р. Справа № 2а-1690/11/2412— [Електронний ресурс]. — Режим доступу: vaas.gov.ua/files/file/Docs/court_decisions/03_2014/05.../1690.doc). У судовому засіданні суд встановив, що ОСОБА 1 звернувся до Сторожинецького районного суду Чернівецької області з адміністративним позовом до управління Пенсійного фонду України в Сторожинецькому районі Чернівецької області про перерахунок пенсії.

Постановою Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 10 червня 2011 року позов задоволено.

Не погоджуючись з таким рішенням суду, відповідач, посиляючись на невірне застосування судом першої інстанції норм матеріального права, просив скасувати постанову Сторожинецького районного суду Чернівецької області та прийняти нову, якою відмовити в задоволенні позовних вимог позивачу.

Постановою Вінницького апеляційного адміністративного суду від 05 червня 2013 року рішення Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 10 червня 2011 року скасовано та ухвалено нову постанову.

Управління Пенсійного фонду України в Сторожинецькому районі Чернівецької області, звернулося до суду першої інстанції із заявою про поворот виконання постанови суду від 10.06.2011 року.

Ухвалою Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 20 березня 2014 року відмовлено у задоволенні заяви управління Пенсійного фонду України в Сторожинецькому районі Чернівецької області про поворот виконання постанови Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 10.06.2011 року у справі за позовом ОСОБИ 1 до управління Пенсійного фонду України в Сторожинецькому районі Чернівецької області про перерахунок пенсії.

Управління Пенсійного фонду України в Сторожинецькому районі Чернівецької області не погоджуючись з вказаним рішенням, подало апеляційну скаргу, в якій просить скасувати ухвалу Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 20 березня 2014 року та ухвалити нове рішення, яким задовільнити заяву управління Пенсійного фонду України в Сторожинецькому районі Чернівецької області.

Відмовляючи у задоволенні заяви про поворот виконання судового рішення, суд першої інстанції виходив з того, що відповідачем не зазначено обставин, передбачених ст. 266 КАС України, відповідно до яких суд може задовольнити заяву.

В адміністративному судочинстві поворот виконання постанови допускається, якщо скасована постанова була винесена на підставі повідомлених позивачем завідомо неправдивих відомостей або поданих ним підроблених документах.

З огляду на викладене, суд першої інстанції обґрунтовано прийняв рішення про відмову в задоволенні заяви про поворот виконання судового рішення, судова ухвала відповідає нормам матеріального і процесуального права, доводи апеляційної скарги не спростовують висновків останньої, а тому колегія суддів не вбачає підстави для її скасування і вважає, що апеляційну скаргу слід залишити без задоволення.

Варто зазначити, що судова практика у цьому питанні залишається на боці пенсіонера, про що свідчать інші рішення про відмову у повороті виконання судового рішення управління ПФУ. Йдеться про ухвали: Вінницького апеляційного адміністративного суду від 11 червня 2013 року, справа № 2а-78/08/2218 (Ухвала Вінницького апеляційного адміністративного суду від 11.06.2013 р. Справа № 2а-78/08/2218 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: vaas.gov.ua), від 25 червня 2013 року, справа № 683/571/13-а (Ухвала Вінницького апеляційного адміністративного суду від 25.06.2013 р. Справа № 683/571/13-а — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: vaas.gov.ua), Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська 26 березня 2012 року, справа № 412/3717/20112 (Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 26.03.2012 р. Справа № 412/3717/20112 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>) та від 17 січня 2014 року, справа № 2а/4143/2011 (Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 17.01. 2014 р. Справа № 2а/4143/2011 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>), Шевченківського районного суду Харківської області 24 лютого 2014 року, справа № 637/184/14-а (Ухвала Шевченківського районного суду Харківської області 24.02.2014 р. Справа № 637/184/14-а — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>), Срібнянського районного суду Чернігівської області 29 грудня 2011 року, справа № 6-а-12/2011 (Ухвала Срібнянського районного суду Чернігівської області 29.12.2011 р. Справа № 6-а-12/2011 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>) та ін.

АНДРОНОВА В. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ЗМІСТ КАТЕГОРІЇ «ЮРИДИЧНИЙ ФАКТ ТРУДОВОГО ПРАВА»

В юридичній літературі зміст категорії «юридичний факт трудового права» визначається по-різному. Л. В. Солодовник відзначає, що юридичний факт у трудовому праві необхідно розглядати як складне матеріально-ідеальне явище. Матеріальну основу цього факту та його нормативну модель не можна ні протиставляти, ні ототожнювати. Їх єдність відображає природу юридичного факту та характеризує його сутність. Нормативна модель представляє собою нормативне відображення (закріплення) об'єктивно існуючого явища, результат правового пізнання дійсності, продукт розумової діяльності. Адекватність відображення у ній життєвих обставин залежить від завдань, що досягаються при цьому законодавцем, рівня розвитку юридичної техніки та інших чинників. При цьому нормативна модель за змістом не завжди співпадає з фрагментом реальної дійсності, що відтворюється (Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві України /Л. В. Солодовник: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.05 /Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Х., 2004. — С. 4).

З вищезазначеною думкою не можна не погодитися, але все ж таки необхідно зауважити, що виділення матеріальної та ідеальної сторін у визначенні юридичного факту є умовним і для практичної діяльності не має важливої цінності.

Можна виділити принаймні дві різні позиції, які, на перший погляд, видаються абсолютно тотожними, але все ж таки суттєво відрізняються між собою.

Отже, одні автори, наприклад, М. Н. Марченко та С. А. Комаров, визначають юридичні факти як передбачені гіпотезою правової норми конкретні обставини, з настанням яких виникають, змінюються або припиняються правові відносини (Марченко М. Н. Теория государства и права: Учебник /М. Н. Марченко. — М.: Юрид. лит., 1996. — С. 374; Комаров С. А. Общая теория государства и права: Курс лекций /С. А. Комаров. — 2-е изд., испр., доп. — М., 1995 — С. 212). Їх, в свою чергу, підтримує і Ю. Г. Ткаченко, який стверджує, що під юридичними фактами необхідно розуміти ті факти, з якими норма права пов'язує настання вказаних в ній юридичних наслідків. В іншій своїй роботі Ю. Г. Ткаченко пише, що юридичні факти є такими обставинами, з якими закон пов'язує настання певних юридичних наслідків (Ткаченко Ю. Г. Социалистические правоотношения /Ю. Г. Ткаченко //Лекции по курсу теории государства и права. Вып. 19. — М., 1961. — С.100).

Представниками іншої позиції є такі науковці, як О. А. Красавчиков, Г. Н. Манов, В. В. Копейчиков та деякими іншими авторами, які вважають, що юридичні факти — це такі конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин (Красавчиков О. А. Советское гражданское право: Учебник /О. А. Красавчиков. — М. — Высш. шк., 1985. — С. 84; Манов Г. Н. Теория права и государства: Учебник /Г. Н. Манов. — М.: БЕК, 1996. — С. 137; Копейчиков В. В. Загальна теорія держави і права /В. В. Копейчиков. — К.: Юрінком., 1997. — С. 193).

Найголовнішою відмінністю наведених вище думок є те, що перша група вчених акцент зробила на гіпотезі правової норми, яка містить вказівку на конкретні обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну, відновлення чи припинення правовідносин. Іншими словами, саме те, що зазначено в гіпотезі правової норми і маємо вважати юридичними фактами. Друга група вчених наголошує на тому, що юридичні факти — це, перш за все, життєві обставини, з настанням яких правовідносини можуть виникнути, змінитися чи взагалі припинити своє існування.

Насправді обидві вказані вище точки зору не суперечать одна одній. Юридичні факти — це дійсно обставини дійсності, які спричиняють виникнення, зміну чи припинення правовідносин, між тим такого правового значення вони набувають саме через їх закріплення у гіпотезі правової норми.

Як зазначає П. Г. Виноградов, юридичні факти — невід'ємна частина правовідносин. Для виникнення, зміни або припинення правовідносин потрібно не лише зацікавленість в цьому суб'єкта права, але і наявність певних життєвих обставин. Ті з них, які позначені в нормативно-правових актах, які об'єктивно пов'язані з правовими стосунками, і є юридичними фактами. Саме з ними законодавець пов'язує правовідносини, в які вступили суб'єкти права, а так само і юридичні обов'язки відповідних суб'єктів (Виноградов П. Г. Очерки по теории права /П. Г. Виноградов — М., 1915. — С. 3).

Можна погодитись з точкою зору М. Г. Александрова, який зазначав, що життєві факти самі по собі не володіють якоюсь іманентною властивістю бути чи не бути юридичними фактами. Вони стають юридичними фактами тільки тоді, коли їм таке значення надається нормами права. В залежності від того як факти розцінюються перетвореною на закон волею керівного класу, факти одного і того ж виду можуть бути, а можуть і не бути юридичними фактами (Александров Н. Г. Законность и правоотношения в советском обществе /Н. Г. Александров. — М.: Госюриздат, 1955. — С. 163).

Виходячи з цього, слід дійти висновку про те, юридичні факти мають складну природу та виступають як явища матеріально-правового характеру. Таке розуміння юридичних фактів дозволяє проникнути в глиб цього явища і досліджувати їх місце в механізмі правового регулювання.

Підтвердження цього висновку можна знайти у працях В. І. Синайського, який вказує, що юридичний факт представляє собою чисто юридичне поняття. Жодна обставина сама по собі не може викликати юридичних наслідків, якщо за цією обставиною право не визнає властивості викликати такі наслідки. Тільки завдяки цьому, на його думку, всі явища зовнішнього світу поділяють на юридично байдуші та юридично значимі факти (Синайский В. И. Русское гражданское право. Выпуск 1. Общая часть. Вещное право. Авторское право /В. И. Синайский. — Киев: Типо-литография «Прогресс», 1917. — С. 26).

Враховуючи вищезазначене, юридичні факти в трудовому праві можна визначити як конкретні життєві обставини, за наявності яких норми трудового права передбачають виникнення, зміну чи припинення трудових правовідносин. Вже в цьому визначенні можна побачити своєрідність юридичних фактів, яка виражається, по-перше, в тому, що юридичні факти є конкретними життєвими обставинами, елементами об'єктивної соціальної дійсності; по-друге, що вони є обставинами, визнаними нормами права, які прямо або побічно закріплені в законодавстві. А в правове життя вони втілюються шляхом їх виконання, дотримання, застосування, використання конкретним суб'єктом правовідносин. Перехід правових можливостей, що містяться в нормах трудового права до правової дійсності, тобто, суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що складають зміст правовідносин у трудовому праві, відбувається через юридичні факти (Щербина В. І. Трудове право України: Підручник /За ред. В. С. Венедіктова. — К.: Істина, 2008. — С. 92).

ВОЛОШИНА С. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ

Сьогодні в нашій державі здійснюються глибокі суспільно — політичні та соціально — економічні реформи. Незважаючи на досягнення науково — технічного прогресу, нові технології та форми організації праці приносять нові проблеми. Нещасні випадки на виробництві були й залишаються величезною людською трагедією, є причиною серйозних економічних втрат.

Охорона праці — система правових, соціально — економічних, організаційно — технічних, санітарно — гігієнічних і лікувально — профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження здоров'я і працездатності людини в процесі трудової діяльності. Об'єктом охорони праці є здоров'я і працездатність людини, а предметом — засоби і заходи, спрямовані на їхнє збереження.

Законодавство України про працю — це система взаємозв'язаних нормативно — правових актів, що регулюють відносини у галузі охорони праці. Воно складається з Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП України), законів України «Про охорону праці», «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», «Про охорону здоров'я», «Про пожежну безпеку», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які вчинили втрату працездатності» та інших.

Відповідно до ст. 265 КЗпП України посадові особи, винні в порушенні законодавства про працю, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством. Треба звернути увагу, що юридичну відповідальність несуть у кожному конкретному випадку саме ті особи, які безпосередньо винні в порушенні трудового законодавства.

Юридична відповідальність — це нормативна, гарантована та забезпечена державним переконанням або примусом міра реагування держави на дотримання та виконання норм права, у правомірній поведінці суб'єктів права, що схвалюється або заохочується державою, а у випадку порушення норм права — обов'язок правопорушника перетерпіти осуд, обмеження прав особистого, матеріального та організаційного характеру. За допомогою юридичної відповідальності встановлюються дієві механізми охорони і захисту суспільних відносин від неправомірних посягань шляхом покарання діянь, які порушують умови нормального розвитку суспільства, суперечать інтересам держави, суспільства в цілому і окремих індивідів.

Відповідальність за трудовим правом — окремих вид юридичної відповідальності, що полягає у передбаченому нормами трудового права обов'язку працівника відповідати за вчинене трудове правопорушення і понести відповідні санкції.

Згідно із Законом України «Про охорону праці» за порушення законодавчих та інших нормативних актів про охорону праці (розділ VIII) встановлені різні види відповідальності: дисциплінарна, адміністративна, матеріальна, кримінальна. Передбачена відповідальність як підприємств, так і самих працівників. Згідно зі ст. 44 Закону при порушенні законів та інших нормативно — правових актів про охорону праці, створення перешкод у діяльності посадових осіб органів державного нагляду за охороною праці, а також представників профспілок, їх організацій та об'єднань винні притягаються до *дисциплінарної, адміністративної, матеріальної та кримінальної відповідальності*.

Приводом для притягнення до *дисциплінарної* відповідальності робітників є порушення законодавчих і інших нормативно — правових актів про охорону праці та їх дії, спрямовані на створення перешкод для виконання посадовими особами, органами державного нагляду за охороною праці їх повноважень. Ст.147 КЗпП України встановлені такі дисциплінарні стягнення як догана та звільнення з роботи.

Матеріальна відповідальність у вигляді грошової компенсації накладається:

- на працівників і посадових осіб за шкоду, заподіяну підприємству;
- на роботодавців за порушення вимог щодо охорони праці.

Загальними підставами накладення матеріальної відповідальності на працівника є наявність прямої шкоди, вина працівника (у формі умислу або недбалості), протиправні дії (бездіяльність) працівника, а також наявність причинного зв'язку між винними і протиправними діями (бездіяльністю) працівника та завданою шкодою. На працівника може бути покладена матеріальна відповідальність за наявності всіх перелічених умов, відсутність хоча б однієї з них виключає матеріальну відповідальність працівника.

Законом України від 28.12.2014 р. № 77-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» (набрав чинності 01.01.2015 р.) посилено відповідальність роботодавців за порушення законодавства про працю. Зокрема, відповідно до статті 265 КЗпП України, яку викладено в новій редакції, юридичні та фізичні особи-підприємці, які використовують найману працю, несуть відповідальність у вигляді штрафу в разі:

- фактичного допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), оформлення працівника на неповний робочий час у разі фактичного виконання роботи повний робочий час, установлений на підприємстві, та виплати заробітної плати (винагороди) без нарахування та сплати ЄСВ — у тридцятикратному розмірі мінімальної заробітної плати (на сьогодні — 36540 грн.), встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, щодо якого скоєно порушення;

- порушення встановлених строків виплати заробітної плати працівникам, інших виплат, передбачених законодавством про працю, більш як за один місяць, виплата їх не в повному обсязі — у трикратному розмірі мінімальної заробітної плати (на даний час — 3654 грн.);

- недотримання мінімальних державних гарантій в оплаті праці — у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати (на сьогодні — 12180 грн);

- порушення інших вимог трудового законодавства — у розмірі мінімальної заробітної плати (1218 грн.).

Зазначені штрафи накладаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. На даний час такі функції виконує Державна інспекція України з питань праці. Внесено зміни також до ст.41 КУпАП, яка встановлює відповідальність за порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці.

Так, згідно з новою редакцією цієї статті порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплата їх не в повному обсязі, терміну надання працівникам, у тому числі колишнім, на їхню вимогу документів стосовно їх трудової діяльності, необхідних для призначення пенсії (про стаж, заробітну плату тощо), або надання зазначених документів, що містять недостовірні дані, порушення терміну проведення атестації робочих місць за умовами праці та порядку її проведення, а також інші порушення вимог законодавства про працю — тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб підприємств, установ і організацій та фізосіб-підприємців від 30 до 100 неоподаткованих мінімумів доходу громадян (від 510 до 1700 грн.).

Фактичний допуск працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), допуск до роботи іноземця або особи без громадянства, без дозволу на застосування праці іноземця — тягнуть за собою накладення штрафу від 500 до 1000 неоподаткованих мінімумів доходу громадян (від 8500 до 17000 грн.).

Крім цього, в новій редакції викладено статтю 24 КЗпП України, згідно з якою працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та без повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного соціального внеску про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Кримінальна відповідальність настає за порушення вимог охорони праці, яке створювало небезпеку для життя або здоров'я громадян, призвело чи могло призвести до нещасних випадків, аварій або інших тяжких наслідків. Ознаки злочину є як у діях, так і у бездіяльності, тобто у невиконанні того, що слід було робити на виконання відповідних правил, інструкцій тощо.

Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони праці покладається на працівників і посадових осіб підприємств, а також на роботодавців. Відповідальність передбачена ст.271–275 Кримінального кодексу України, що об'єднані в розділ Х «Злочини проти безпеки виробництва». Поняттям «порушення правил охорони праці» охоплюється недотримання загальнодержавних, галузевих та локальних — для даного підприємства правил, інструкцій, положень та інших підзаконних

актів, розроблених і прийнятих відповідно до Закону України «Про охорону праці» і КЗпП України.

Кримінальна відповідальність настає за порушення вимог охорони праці, яке створювало небезпеку для життя або здоров'я громадян, яке призвело чи могло призвести до нещасних випадків, аварій або інших тяжких наслідків. Ознаки злочину є як у діях, так і у бездіяльності, тобто у невиконанні того, що слід було робити на виконання відповідних правил, інструкцій тощо. Відповідальність за порушення вимог законодавства передбачена штрафом від п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі від двох до десяти років — ступінь покарання залежить від конкретних обставин і встановлюється Кримінальним кодексом України.

Безумовно, можна зробити висновок, що роботодавець і найманий працівник повинні усвідомлювати необхідність безумовного дотримання вимог законодавства про охорону праці та вживати необхідних заходів щодо забезпечення виконання в повному обсязі покладених на них обов'язків, інакше залежно від виду та тяжкості правопорушення вони будуть притягнуті до відповідальності.

ПРИМІЧ Д. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ ТРУДОВИХ СПОРІВ ЗА УЧАСТЮ КЕРІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА

В основному для керівників підприємств, установ, організацій питання звільнення постає несподівано, а подальше припинення трудових правовідносин не завжди носить законний та передбачуваний характер. На практиці однією з причин через яку процедура звільнення такого працівника відрізняється від процедури звільнення працівника середньої ланки є наявність певних прав та повноважень.

Керівник підприємства є посадовою особою та органом управління юридичної особи, що дає йому право окрім управлінських функцій, право на укладання угод, в тому числі й на продаж майна, тому при рейдерських захопленнях підприємства, або корпоративних спорів заінтересована особа намагається усунути старого та назначити нового керівника, що породжує порушення трудових прав керівника.

Юридичний статус керівника підприємства у правовідносинах власником зобов'язує останнього застосовувати як норми корпоративного

права, так і норми трудового права. Відносно особи, що займає посаду керівника юридичної особи, з початку виконання своїх трудових обов'язків, має бути проведено державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу та видано наказ (розпорядження) про початок виконання обов'язків.

Таким чином, керівник підприємства може бути учасником як корпоративних відносин, так і трудових відносин.

Статус учасника корпоративних відносин як органу управління особа набуває на підставі прийняття рішення загальних зборів про обрання керівника, що оформляється відповідним протоколом (рішенням).

При цьому, набуття особою статусу директора, як посадової особи, автоматично не створює для підприємства обов'язку по виплаті такої особі якої-небудь винагороди чи відшкодування. Такі виплати можуть здійснюватися лише на умовах, передбачених цивільно-правовим або трудовим договором (контрактом), укладеним з керівником.

Особливості статусу керівника підприємства як учасника трудових відносин визначаються нормами Кодексу законів про працю України.

Різний підхід законодавцем закладено у нормативно-правових актах і щодо застосування до керівника підприємства заходів оперативного впливу у разі неналежного виконання ним своїх обов'язків. Зокрема, такий вплив на голову виконавчого органу може здійснюватися у формі його усунення від виконання обов'язків (ч. 3 ст. 99 ЦКУ), відсторонення від виконання повноважень (абз. 1 ч. 2 ст. 61 Закону України «Про акціонерні товариства») чи відсторонення як працівника (ст. 46 КЗпП).

При цьому, усунення голови виконавчого органу товариства від виконання обов'язків або відсторонення його від виконання повноважень за своєю правовою природою, предметом регулювання правовідносин і правовими наслідками відрізняється від відсторонення працівника від роботи на підставі норм законодавства про працю. Саме тому можливість уповноваженого органу товариства усунути голову виконавчого органу від виконання ним обов'язків міститься не в приписах КЗпП, а у ст. 99 ЦКУ, тобто не є предметом регулювання нормами трудового права.

Процедура втрати особою статусу керівника підприємства, також залежить від того чи є така особа суб'єктом тільки корпоративних, чи й трудових відносин.

У залежності від того чи є спір, що виник між господарським товариством та виконавчим органом, трудовим чи корпоративним, його розгляд може здійснюватися відповідно судом загальної юрисдикції або господарським судом.

Відповідно до абзацу 3 п.4 Постанови Пленуму Верховного суду України від 24 жовтня 2008 року N 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» спори, пов'язані з оскарженням членами виконавчих органів товариства, а також членами наглядової ради товариства, які уклали з товариствами трудові договори, рішень відповідних

органів товариства про звільнення (усунення, відсторонення, відкликання) їх з посади, розглядаються в порядку цивільного судочинства як трудові спори. Абзацом 4 п.4 зазначеної Постанови передбачено, що способом захисту порушених або оспорюваних прав у таких категоріях спорів є позов про поновлення на посаді, зобов'язання усунути перешкоди у виконанні посадових обов'язків, тощо відповідної посадової особи господарського товариства.

Теоретично, керівник підприємства може звернутись до суду загальної юрисдикції з позовом не про скасування рішення загальних зборів, а про поновлення на роботі, або про зобов'язання усунути перешкоди у виконанні посадових обов'язків, хоча такий спосіб не передбачений нормами КЗпП.

Рішення загальних зборів учасників (акціонерів) та інших органів господарського товариства є актами, оскільки ці рішення зумовлюють настання правових наслідків, спрямованих на регулювання господарських відносин, і мають обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин.

Як було зазначено вище, призначення та звільнення керівника підприємства відноситься до виключної компетенції загальних зборів товариства, а тому звільнення або призначення виконавчого органу (керівника), в тому числі і поновлення на роботі не може здійснюватися за рішенням суду.

Рішення суду про поновлення на роботі керівника підприємства можливо виконати лише шляхом скликання загальних зборів, в зв'язку з чим виникають певні проблеми при виконанні таких рішень.

Тобто, доцільніше було б приймати рішення про зобов'язання власника підприємства розглянути питання про поновлення на роботі керівника, з внесенням відповідних змін до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України.

РИМАР Б. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

УКЛАДЕННЯ ТРУДОВИХ ДОГОВОРІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Трудовий договір не є застиглою правовою конструкцією. Під впливом різноманітних економічних та соціальних факторів він змінюється: стає більш гнучким, диспозитивним і ринковим. Набувають поширення нетипові трудові відносини, що не відповідають повною мірою класичній тріаді ознак трудового відношення, сформульованих ще

Л. С. Талем: особистісного, організаційного та майнового. Зміна особистісного і, деякою мірою, організаційного критерію виявляється у відносинах із використання так званої позикової праці. Модифікація організаційного критерію відображається у появі нових режимів роботи (наприклад поділ робочого місця, робота за викликом), зміні місця виконання роботи (надомна праця і як її різновид електронна надомна праця, дистанційна робота та ін.).

Сучасні умови змінили не тільки традиційний трудовий договір, а й вплинули на правове регулювання укладення трудового договору, посилення договірних засад та вільного розсуду сторін у встановленні трудових відносин.

Прикладні аспекти порядку укладення трудового договору сформульовані в працях багатьох вчених в галузі трудового права. Так, В. І. Миронов ставить в основу саме документаційну і процесуальну складову порядку укладення трудового договору. На його думку, саме процедура працевлаштування повинна передувати укладенню трудового договору. В його змісті, Миронов виділяє як основний момент — надання відповідного пакету документів. Другим компонентом він називає оформлення трудових відносин, що включає в себе укладення між працівником і роботодавцем трудового договору в письмовій формі. Останнім компонентом він називає оформлення прийому на роботу і включає до нього видання наказу чи розпорядження про прийняття працівника на роботу роботодавцем або уповноваженим ним органом.

Дещо з іншої позиції до розгляду порядку укладення трудового договору на практиці підходить Н. Б. Болотіна. При розгляді цього питання, вона зупиняється насамперед на питаннях гарантій особам, які працевлаштовуються. Далі в ракурсі характеристики практичної реалізації порядку укладення трудового договору вчений виділяє етапи оформлення трудового договору:

- 1) подача працівником заяви про прийом на роботу з представленням всіх необхідних документів;
- 2) візи певних посадових осіб і резолюція власника або посадової особи, що має право прийому на роботу;
- 3) видання власником або уповноваженим ним органом наказу про зарахування працівника на роботу на основі досягнутої угоди;
- 4) пред'явлення наказу працівнику під розписку;
- 5) внесення в трудову книжку запису про прийом на роботу, що містить всі необхідні елементи оформлення трудової книжки працівником, що поступають на роботу уперше, видача робітникам, а також службовцям, праця яких оплачується відрядно, розрахункових книжок;
- 6) ознайомлення власником або уповноваженим ним органом працівника з записом у трудовій книжці.

Таким чином, за всієї багатоманітності та несхожості підходів до характеристики складових реалізації порядку укладення трудових

договорів, можна виокремити два основних: пред'явлення працівником, що працевлаштовується комплекту необхідних документів та факт укладення трудового договору на підставі та відповідно до вимог законодавства.

Разом з тим, як вже говорилось, сучасні динамічні умови розвитку ринку праці визначають і той факт, що повинні виникати нові та вдосконалюватися традиційні види трудових договорів, змінюватись порядки їх укладення та форма.

Остаточний вибір форми трудового договору залежить від багатьох обставин — обсягу роботи, її тривалості, наявності або відсутності у працівника специфічних навичок, можливостей. Зокрема, йдеться про виконання роботи на відстані, коли працівник і роботодавець знаходяться в різних містах, а іноді і в різних країнах — дистанційна зайнятість. На шлях дистанційної праці стають не тільки представники суто гуманітарних і творчих професій — журналісти, перекладачі, музиканти, дизайнери, стилісти, фотографи, — але й представники інших спеціальностей: програмісти та фахівці з SEO та 3D-графіки, системні адміністратори.

В діючому КЗпП України відсутні норми про дистанційну роботу, а за основу такого регулювання використовуються чинні нормативно-правові акти про надомну працю, з внесеними до них змінами та доповненнями.

Доволі детально врегульована праця співробітників підприємств, установ та організацій, працюючих дистанційно у Трудовому Кодексі Російської Федерації. Так, з 19.04.2013 р. у ТК РФ введено в дію нову главу 49.1, яка має назву «Особливості регулювання праці дистанційних працівників».

Враховавши специфіку дистанційної роботи, російський законодавець детально визначив порядок укладення таких «дистанційних трудових договорів» чи «електронних договорів» за допомогою мережі Інтернет та «електронного підпису». У країнах ЄС, Канаді, США та інших державах електронні підписи вже давно були затверджені на законодавчій основі як еквівалент власноручного підпису, що дає право на укладення окремих видів договорів.

Такий підхід доцільно впровадити і в Україні, в тому числі і у сфері трудових відносин, під час дистанційного укладення трудових договорів.

В цілому, посилення гнучкості трудового договору, поширення нестандартних форм зайнятості вимагає й відповідного гнучкого регулювання трудових відносин, вдосконалення порядку укладення трудового договору, що знайде зовнішній прояв у диференціації правового регулювання праці так званих нетипових працівників, легітимізації нових, у тому числі нетипових різновидів трудових договорів, яким на жаль приділяється недостатня увага і контроль з боку держави.

Але диференціація не повинна потягнути дискримінацію та зниження рівня гарантій трудових прав порівняно з рівнем державних і міжнародних стандартів. Для працівників у сучасних умовах економічного та технологічного розвитку суспільства необхідно зберегти рівень основних гарантій у сфері праці, встановлений чинним трудовим законодавством для працівників, які працюють за звичайним трудовим договором. Оскільки повністю поширити на них усі норми трудового законодавства неможливо, законодавцеві необхідно визначити, в якій сфері трудових відносин і в якому обсязі допустимо відступлення від встановлених стандартів з тим, щоб не допустити порушень трудових прав та дискримінації працівників.

СОРОЧИШИН М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук

ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ПОЛОЖЕНЬ КОЛЕКТИВНИХ УГОД

Особливістю колективних угод і колективних договорів як актів соціального діалогу у сфері праці є їх нормативно-правовий характер. Загальна теорія права визначає дані акти нормативно-правовими договорами, які є одним із видів джерел права. Норми колективних угод за їх юридичною природою правознавці характеризують як норми-угоди. Вони виявляються у взаємній волі сторін угоди і волі держави (законодавця), що наділила сторони соціального діалогу у сфері праці повноваженнями з правотворчості.

Статтею 2 Закону України «Про колективні договори і угоди» передбачено укладення декількох видів колективних угод в залежності від сфери їх укладання, а саме: генеральна угода, галузеві (міжгалузеві) угоди; територіальні угоди. На практиці також зустрічається угоду, які можуть укладатись при обмеженні сфери дії угоди як територією, на якій вона буде діяти, так і галуззю.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про колективні договори і угоди», положення генеральної, галузевої (міжгалузевої), територіальної угод діють безпосередньо і є обов'язковими для всіх суб'єктів, що перебувають у сфері дії сторін, які підписали угоду. Також, згідно зі ст. 5 Закону умови колективних договорів і угод, укладених відповідно до чинного законодавства, є обов'язковими для підприємств, на які вони поширюються, та сторін, які їх уклали. Умови колективних договорів

або угод, що погіршують порівняно з чинним законодавством становище працівників, є недійсними, і забороняється включати їх до договорів і угод. Проте чинним законодавством не передбачено порядку визнання положень колективних угод недійсними.

Необхідність визнання положень колективних угод недійсними може виникнути у ситуації, коли попри погіршення колективною угодою становища працівника порівняно із чинним законодавством або, наприклад, генеральною угодою, положення колективної угоди будуть продовжувати застосовуватися на підприємствах, установах, організаціях. Така ситуація може виникнути, наприклад, при укладенні нової колективної угоди вищого рівня, що встановлює більш сприятливе положення для працівників, а також при внесенні змін до чинного трудового законодавства.

Аналіз правозастосовної практики дозволяє зробити висновок, що протягом останніх декількох років було декілька звернень до судів з вимогами про визнання недійсними положень колективних угод. Позовні вимоги щодо визнання недійсними положень колективних угод зазвичай поєднувались з вимогами, які витікали з недійсності даних актів соціального діалогу у сфері праці, зокрема, вимогами про зобов'язання перекласти колективну угоду, що, на нашу думку, в свою чергу, є порушенням права на колективні переговори.

Існування спорів щодо визнання недійсними положень колективних угод, на нашу думку, потребує розроблення науково обґрунтованих пропозицій з вдосконалення вітчизняного законодавства за напрямом створення належного правового регулювання даних відносин.

Вбачається, що для формування системи правого регулювання відносин щодо визнання недійсними положень колективних угод, у чинному законодавстві необхідно визначити наступне: коло суб'єктів, які мають право звернутись до суду з вимогами про визнання недійсними положень колективної угоди; підсудність даних спорів; склад осіб, які беруть участь у даних справах; підстави визнання недійсними як окремих положень колективних угоди так і в цілому колективної угоди; момент недійсності та наслідки визнання недійсними положень колективної угоди.

На нашу думку, сторонами спору щодо визнання колективної угоди недійсною можуть бути лише сторони даної угоди, а також суб'єкти соціального діалогу, яким надано право на ведення колективних переговорів на певному рівні соціального діалогу у сфері праці. Даний висновок ґрунтується на тому, що колективні угоди за своєю правовою природою є нормативно-правовими договорами, а відтак визнання їх недійсними у судовому порядку вплине на правове становище всіх суб'єктів, які перебувають у сфері дії угоди.

Звернення з окремого працівника чи первинної профспілки до суду у випадку, коли колективна угода погіршує становище працівників, на

нашу думку, можливе лише з вимогами про непоширення дії угоди на даних суб'єктів. Можливість такого звернення до суду набуває також актуальності і у зв'язку з тим, що проектом Трудового кодексу, який знаходився на розгляді у Верховній Раді України, передбачалась можливість поширення дії колективної угоди на суб'єктів, які не перебувають у сфері дії сторін, які підписали угоду.

Найбільш актуальним, на нашу думку, питанням у даній сфері є підстави визнання недійсними положень колективних угод. Вбачається, що підстави визнання недійсними колективних угод можна розділити на дві групи: процедурні та змістовні.

Процедурні підстави визнання недійсними положень колективних угод — це порушення порядку (процедури) ведення колективних переговорів і укладання колективної угоди. До даних підстав, відповідно до положень законів України «Про колективні договори і угоди», «Про соціальний діалог в Україні», можливо віднести наступні: укладання колективної угоди неповноважними або нерепрезентативними суб'єктами, які представляли сторони соціального діалогу у сфері праці; порушення порядку створення спільного представницького органу; ведення переговорів та укладення колективних угод від імені працівників організаціями або органами, які створені чи фінансуються роботодавцями, політичними партіями; втручання з боку органів представницької і виконавчої влади та господарського управління, політичних партій, роботодавців в діяльність представників працівників при укладенні колективної угоди.

Змістовні підстави недійсності колективних угод витікають із принципу непогіршення становища працівників порівняно із рівнем, визначеними чинним трудовим законодавством. Дані підстави, як було вказано, визначені ст. 5 Закону України «Про колективні договори і угоди». Разом з тим, на нашу думку, змістовні підстави за аналогією з цивільним законодавством, фактично є підставами визнання колективної угоди нікчемної.

**ДЕЯКІ ПИТАННЯ ДІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ
ГАЛУЗІ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ У ЧАСІ НА ПРИКЛАДІ
ЗАСТОСУВАННЯ ПОРЯДКІВ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЩАСНИХ
ВИПАДКІВ НА ВИРОБНИЦТВІ**

На даний час (квітень 2015 року) актуальним є питання яким нормативно-правовим актом треба керуватися при здійсненні повторного (додаткового) розслідування нещасного випадку на виробництві, що стався до 31 грудня 2011 року.

Попередньо зазначимо, що до 31 грудня 2011 року розслідування нещасних випадків на виробництві здійснювалося згідно Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року N 1112 /надалі — Порядок № 1112/, а з 01 січня 2012 року Порядком проведення розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року N 1232 /надалі — Порядок № 1232/.

Труднощі при відшуванні правового виходу з приведеної ситуації виникають не тільки у пересічних правозастосувачів. Так у листі-роз'ясненні Держгірпромнагляду України від 31 січня 2012 року N 716/0/3—1-6/12 зазначено, що розслідування нещасних випадків, що сталися до 1 січня 2012 року, проводяться відповідно до вимог Порядку N 1112.

Не погоджуючись із даною позицією Держгірпромнагляду України наведемо власну відповідь на вищезазначене проблемне питання.

Зазначимо, що відповідь на дане питання у тому числі знаходиться й у теоретичній площині — так званої «проблеми темпоральної дії правових норм у часі» — часового показника, що визначає дію нормативно-правового акту стосовно юридичних фактів та правових відносин, які виникли до або після набуття ним чинності [Бахрах Д. Н. Действие норм права во времени: теория, законодательство, судебная практика / Д. Н. Бахрах. — М., 2004. — С-121].

Загальна теорія права виділяє три види темпоральної дії новоприйнятого нормативно-правового акту у часі, якими є: зворотна дія (ретроактивність, ретроспективність новоприйнятого нормативно-правового акту), негайна дія (безпосередність новоприйнятого нормативно-правового акту) та перспективна дія (дія новоприйнятого нормативно-правового акту на відносини, що виникнуть у майбутньому). Нормативно-правовий акт, що припиняє чинність, у свою чергу має

наступні напрями дії в часі: дострокове припинення, негайне припинення, ультраактивність [Алексеев С. С. Общая теория права: В 2 т. / С. С. Алексеев. — М., 1982. — С. 241–246].

Названі види темпоральної дії нормативно-правових актів у часі визнаються вітчизняною правозастосовною практикою (див. наприклад Рішення Конституційного Суду України № 1-рп/99 від 9 лютого 1999 року у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів).

Загальним правилом є те, що нормативно-правовий акт починає діяти з моменту набуття чинності, тобто у переважній більшості випадків має місце негайна (пряма, безпосередня) дія нормативно-правового акта у часі. Винятки з якого становлять зворотна і перспективна дія новоприйнятого нормативно-правового акту із одночасною ультраактивною дією попереднього нормативно-правового акту.

Перспективна дія нормативно-правового акту означає поширення юридичної сили нормативно-правового акта лише на суспільні відносини, які виникнуть через якийсь період після набуття ним чинності. В період між набуттям новоприйнятим нормативно-правовим актом чинності та моментом поширення його юридичної сили на суспільні відносини продовжує діяти попередній нормативно-правовий акт. Зазначене переживання нормативно-правового акту можливе тільки у триваючих правовідносинах. Також ультраактивність «старих» нормативно-правових актів і перспективність «нових» стає можливою лише за наявності спеціальної законодавчої вказівки.

У Порядках № 1112 від 25 серпня 2004 року та Порядку № 1232 від 30 листопада 2011 року відповідні законодавчі вказівки відсутні. Тобто за видом темпоральної дії у часі Порядок № 1232 від 30 листопада 2011 року, як новоприйнятий нормативно-правовий акту є актом негайної дії, а Порядок № 1112 від 25 серпня 2004 року є актом негайного припинення.

При цьому вищезазначені Порядки мають як матеріальні (перелік обставин, що визнаються нещасними випадками на виробництві) так й переважно процедурні норми (порядок розслідування та встановлення обставин, що визнаються нещасними випадками на виробництві).

Для процедурних триваючих норм також є характерним принцип негайної дії правової норми. Негайна дія нормативно-правового акту щодо процедурних триваючих відносин виявляється у тому, що норми акту змінюють права та обов'язки їх учасників із дати набрання його нормами чинності, а також на факти і відносини, що виникли після набрання нею чинності. Але усі ті юридичні наслідки, які відповідно до фактів, що відбулися в минулому, вже настали, зберігають свою силу «... Усе, що було здійснено за старим законом до цього моменту, не змінюється. Закон впливає тільки на ті права і обов'язки, які виникнуть після того, як він набуде чинності» [Тилле А. А. Время, пространство, закон.

Действие советского закона во времени и пространстве / А. А. Тилле — М., 1965. — С. 95].

Окремо зазначимо, що ми вважаємо, що процедурні відносини, що мають місце при повторному (додатковому) розслідуванні нещасного випадку є новими процедурними відносинами, що обумовлено тим, що вони: виникають на підставі іншого юридичного складу, що має як нову унікальну складову припис Держгірпромнагляду України (як правило) або як це відбувалося у нашому випадку судового рішення; мають новий суб'єктний склад — повторне (додаткове) розслідування здійснює інша комісія з розслідування нещасного випадку, що окремо створюється роботодавцем при здійсненні розслідування; мають новий зміст — при здійсненні своїх повноважень комісія, що здійснює повторне (додаткове) розслідування нещасного випадку не пов'язана із висновками попередньої комісії та має право провести усі заходи повторно; за своїм об'єктом ці відносини спрямовані на встановлення причин та обставин нещасного випадку, як основного юридичного факту із яким пов'язане виникнення у потерпілої особи права на відповідний соціальний захист, але з додаванням елементу реалізації права потерпілого на справедливе розслідування нещасного випадку.

Порядок № 1112 з 31 грудня 2011 року втратив чинність та відповідно не може застосовуватися до триваючих та інших процедурних відносин з розслідування нещасного випадку, а також до відносин, що виникли після 01 січня 2012 року. Повторне (додаткове) розслідування нещасного випадку, первісне розслідування якого проводилось відповідно до Порядку № 1112 станом на квітень 2015 року слід проводити згідно положень Порядку № 1232.

На відміну від негайної дії, зворотна дія нормативно-правових актів означає ревізійний характер нових норм. Норма зворотної дії змінює відносини, які виникли й завершилися до набуття нею чинності. Відповідно до ч. 1 ст. 58 Конституції України закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Дана норма роз'яснена Рішенням Конституційного Суду України № 1-рп/99 від 9 лютого 1999 року у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів де зазначено, що дія нормативно-правового акта починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони надали або мали місце.

Порядок № 1232, як новоприйнятий нормативно-правовий акт не є актом зворотної дії та не розповсюджується на факти, що існували до набрання Порядком № 1232 чинності та відносини, що існували і припинилися до набрання Порядком № 1232 чинності.

Нещасний випадок стався у період чинності Порядку № 1112, а значить правова кваліфікація відповідної події (пов'язана подія із

виробництвом та відповідно є нещасним випадком на виробництві або не пов'язана із виробництвом та є нещасним випадком невиробничого характеру) повинна надаватись на підставі положень Порядку № 1112.

ХАРИТОНОВА Л. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРИЗНАЧЕННЯ «СПЕЦІАЛЬНИХ» ПЕНСІЙ

Прийнятий в березні поточного року Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» передбачає внесення змін, по так званим, «спеціальним» пенсіям. Кабінет Міністрів повинен підготувати до травня 2015р. на розгляд Верховної Ради проект закону про призначення усіх пенсій на загальних підставах. Якщо такий проект не буде надано, передбачається відміна призначення усіх пенсій, які призначаються по спеціальним законам (крім військовослужбовців). При цьому не зазначено причин, з яких буде відбуватись таке «реформування». Якщо ми змінюємо наслідки пенсійної системи радянських часів, то для неї характерним було скоріше дотримання класового підходу до призначення пенсій, оскільки існували одночасно закони про призначення державних пенсій робітникам та службовцям і колгоспні пенсії, які в разі відрізнялись за розмірами виплат. Однакові умови призначення пенсій були введені у зв'язку з прийняттям Закону «Про пенсійне забезпечення громадян СРСР».

Вже в перші роки незалежності України було прийнято декілька законодавчих актів, які встановлювали значно вигідніші умови пенсійного забезпечення для представників окремих професій і посад: державних службовців, народних депутатів, суддів, прокурорів та інших. Особливість в призначенні спеціальних пенсій була в більш пільговій формулі обчислення та перерахунку таких пенсій. Однак, зміни, які відбулися під час подальшого «реформування» пенсійної системи, привели до зменшення відсотку обчислення спеціальних пенсій (з 90 % до 80 %) та змін в їх розрахунку з 01.10.2011р. відповідно до Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», яке передбачало обмеження заробітку для призначення зазначених пенсій та рівень їх максимальних розмірів тощо. Надалі, законами України «Про запобігання фінансової катастрофи і створення передумов для економічного зростання в Україні» та «Про внесення

змін та визнання такими що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» зменшено розміри таких пенсій до 60 %. Якщо врахувати низький рівень заробітної плати державних службовців, особливо на місцевому рівні, то призначення пенсій на загальних умовах буде не найгіршим варіантом для пенсіонерів, які до цього часу отримували спеціальні пенсії.

Ще однією причиною, яка начебто може бути поводом для відміни спеціальних пенсій, це вислови деяких осіб, що спеціальні пенсії в Україні — вже застаріла практика окремих програм соціального захисту державних службовців та інших категорій. В той же час, слід зазначити, що така практика розповсюджена як у всьому світі так і в державах Європейського Союзу, зокрема, Данії, Іспанії, Німеччині та інші, хоча, перелік осіб та умови соціального захисту відрізняються, але факт існування подібних програм не заперечується.

Серед пересичених громадян та окремих політиків існує думка, що фінансування спеціальних пенсій потребує великих коштів, тому їх відміна зробить Пенсійний фонд бездефіцитним. Однак, як свідчать розрахунки та звітність Пенсійного фонду за 2013 рік, на виплату таких пенсій було направлено 9,2 млрд. грн., у тому числі за рахунок Фонду 4,86 млрд. грн., за рахунок коштів державного бюджету — 4,36 млрд. грн., при цьому частка коштів державного бюджету залежить від закону, за яким призначена спеціальна пенсія. Наприклад, на фінансування пенсій державних службовців та особам, які до них прирівняні, йде від 30 % до 48 % коштів державного бюджету, тобто, більшість фінансується у зв'язку з участю в солідарній системі пенсійного страхування. Інша ситуація у народних депутатів, прокурорів, оскільки їх пенсії на 90 % фінансуються за рахунок державного бюджету. (Ткаченко Л. Спецпенсії в Україні: інформація к размышлению // Зеркало недели. — 2015. — № 11.)

Таким чином, вирішувати проблему подальшого існування спеціальних пенсій потрібно з врахуванням усіх наявних факторів, тобто, оскільки соціальний захист в більшій частині складається з пенсійного забезпечення, меншої — з пільг, реформування потрібно розпочинати з ліквідації професійних пільг та підвищенням заробітної плати. Стосовно пенсійного забезпечення можна погодитись з думкою Л. Ткаченко, яка пропонує необхідні заходи по максимальній уніфікації пенсійного законодавства для спеціальних пенсіонерів:

- однакові вимоги до страхового стажу, пенсійного віку, порядку обчислення пенсій;
- єдині вимоги щодо визначення заробітної плати, індексації пенсії, її перерахунку;
- стягнення із заробітної плати єдиного внеску встановити на рівні звичайного (для державних службовців з 2000 року плата страхових внесків була вищою, тобто 5 %, звичайна — 2 %).

Оскільки законодавство щодо реформування спеціальних пенсій потребує перегляду значної кількості нормативних актів, які необхідно не тільки змінювати, але й скасовувати, зазначена робота потребує більш тривалого часу ніж його відведено Законом України № 213 від 02.03.2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення».

Тому є сенс залишити дію чинного законодавства на поточний рік для можливості обговорення наданого проекту (якщо його буде надано) усіма зацікавленими сторонами.

ОБРУЧКОВ Р. І.

Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

ВИРІШЕННЯ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ СПОРІВ ЗА НОВОЮ МОДЕЛЛЮ: ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Питання визначення поняття та порядку вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) вже досить довгий час цікавить автора як з науково-теоретичної, так і з практичної точки зору. Вони були предметом розгляду наукових праць багатьох вітчизняних та закордонних вчених-правників. Варто зазначити, що сучасна правова система з даних питань перебуває у стані реформування. І одним з примітних процесів у сфері реформування порядку вирішення трудових спорів в Україні є розроблення спільною шведсько-українською групою Нової моделі вирішення трудових спорів в Україні (*далі — Нова модель*) (Нова модель вирішення трудових спорів в Україні // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. — 2013. — № 11–12. — С. 9–32). Враховуючи проведений великий обсяг роботи спільною групою неможливо не звернути уваги на багато позитивних моментів, що відображені у Новій моделі, які враховують і особливості вітчизняного правового регулювання вирішення трудових спорів, і більш ніж сторічний досвід регламентації порядку вирішення трудових спорів у Королівстві Швеція. Але, незважаючи на це, автор вважає за потрібне зробити наголос на деяких проблемних, з точки зору автора, моментах, які можливо негативно вплинуть у майбутньому на порядок вирішення колективних трудових спорів в Україні, якщо Нова модель буде прийнята за основу у вітчизняній системі права.

По-перше, при роз'ясненні класифікації трудових спорів за предметом спору у Новій моделі вказується, що «Трудові спори про

інтереси стосуються невирішених розбіжностей щодо встановлення прав і обов'язків під час укладення нових колективних договорів і угод чи внесення змін до чинних. Тобто, трудовий спір про інтереси породжується не існуючими правами, а інтересом однієї сторони створити таке право шляхом включення його до колективного договору, угоди і незгодою іншої сторони». У зв'язку з чим постає питання: чому вказується на *встановлення «прав та обов'язків»*, та не використовується існуюче у науковій літературі визначення *«встановлення нових або змїну існуючих норм права»* (як договірнього, так і недоговірнього характеру), а також *«умов праці на підприємстві, в установі, організації»*. Таким чином, Новою моделлю оминається така існуюча на сьогодні причина виникнення трудових спорів, як зміна існуючих умов праці та виробничого побуту, що передбачається не завжди як *встановлення нових прав та обов'язків*. Також, в абз. 1 та 2 п. 2.1.2. Нової моделі використовується термін «ведення переговорів» у двох випадках (тобто значеннях), що вимагає необхідності більш детального розтлумачення випадків коли «переговори» є передумовою виникнення трудового спору, а коли «переговори» розуміються як стадія вирішення спору.

По-друге, у системі принципів Нової моделі вказується принцип «безоплатності примирних процедур для сторін трудового спору». Дане положення не зовсім відповідає діючим правилам роботи примирних процедур, оскільки діюче законодавство передбачає розподіл витрат, пов'язаних із роботою та функціонуванням даних примирних процедур за угодою між сторонами колективного трудового спору. Хоча і на практиці така робота примирних процедур за досвідом роботи відділення НСПП в Миколаївській області за згодою посередників та арбітрів здійснюється на безоплатній основі. Крім того, у Новій моделі в подальшому неодноразово наголошується на необхідності оплати послуг посередників та арбітрів. Вбачається, що оплата буде здійснюватися за рахунок Державного бюджету, що зумовить введення виконання функцій посередників та арбітрів на постійній основі з наближенням їх до статусу державних службовців. Так, абз. 9 п. 2.1.2. Нової моделі передбачає закріплення матеріально-технічного забезпечення функціонування трудового арбітражу у новому Законі. У даному випадку слід врахувати принцип «безоплатності для сторін». Але, фінансування діяльності як трудового арбітражу, так і посередників державою викличе додаткове навантаження на Державний бюджет, що може бути сприйнято законодавцем дуже негативно (як і створення окремої системи судових інстанцій у галузі трудової юстиції).

По-третє, у Новій моделі передбачається введення нової концепції участі НСПП у процесі вирішення трудових спорів про інтереси, що виходять з колективних договорів (угод), що значно розширює повноваження НСПП. Виходячи з роз'яснень авторів Нової моделі можна припустити що у новому Законі буде встановлений зв'язок моменту

виникнення колективного трудового спору про інтереси, що ґрунтується на колективних договорах (угодах), з моментом реєстрації трудового спору у реєстрі НСПП. Однак, у подальших роз'ясненнях автори вказують, що НСПП після надходження звернень сторін трудового спору буде вносити трудовий спір (тобто вже існуючий трудовий спір) про інтереси до Реєстру трудових спорів. Таким чином вбачається, що спір буде виникати незалежно від реєстрації його в Реєстрі.

По-четверте, за визначенням Нової моделі трудовий посередник та трудовий арбітр є фізичними особами, які у встановленому порядку призначаються НСПП. У зв'язку з чим сторони трудового спору будуть позбавлені можливості обирати тих осіб, яким вони довіряють вирішення свого спору. Ознака довіри є дуже важливою складовою вдалого вирішення колективного трудового спору. Якщо позбавити сторони можливості обирати осіб, уповноважених вирішувати їх спор, то це, на погляд автора, буде суттєвою перешкодою успішного вирішення багатьох колективних трудових спорів. Як неодноразово зазначав автор у своїх попередніх публікаціях, можливість обрання осіб, що будуть уповноважені розглядати колективний трудовий спір, максимально наближає процес вирішення спору до третейської процедури вирішення спорів, тобто до роботи третейських судів згідно Закону України «Про третейські суди». А можливість обрання складу третейського суду є важливою складовою роботи даного органу. Це дозволяє максимально підвищити рівень довіри сторін спору до органу, уповноваженого на вирішення існуючого спору. Це суттєво відрізняє роботу даного органу від роботи загальної судової системи, головним недоліком якої, з позицій сторін спору, є відсутність довіри до неї у сучасних соціальних, політичних та інших умовах розвитку українського суспільства. На думку автора, було б непоганим залишити сторонам право обирати персональний склад трудових арбітражів, хоча б і зі списків, що будуть заздалегідь складеними НСПП.

По-п'яте, Нова модель передбачає можливість оскарження рішень трудового арбітражу, що є, на думку автора, позитивним моментом, на що автор неодноразово наголошував у попередніх своїх публікаціях. Але, суд у Новій моделі позбавлений можливості переглядати сутність рішення, а повинен розглядати лише дотримання процедури ухвалення рішення арбітражем.

БОРИЧЕНКО К. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

СОЦІАЛЬНІ ПІЛЬГИ ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІМЕЙ З ДІТЬМИ

Соціальні пільги є одним з видів соціального захисту населення, масове запровадження якого почалося за радянських часів, та спрямоване на вирішення двох принципово різних завдань: по-перше, надання привілеїв окремим категоріям громадян, які влада прагне виділити із загальної сукупності (як правило, це професійні пільги та пільги за особливі заслуги перед Батьківщиною), по-друге, здійснення додаткової підтримки соціально вразливих верств населення (пільги за соціальною ознакою). Саме до другої групи і відносяться соціальні пільги сім'ям з дітьми.

Законодавство України не містить нормативного визначення цього поняття, але воно доволі часто вживається у нормативно-правових актах та літературі. Так, на думку А. А. Казанчана, забезпечення пільгами — це вид соціального захисту, що передбачає покращення матеріального становища непрацездатних громадян або у зв'язку зі збільшенням їх доходів (заробітку, пенсій, стипендій), або у зв'язку зі зменшенням їх витрат (на медичну допомогу та лікування, санаторно-курортне лікування тощо) та з інших причин (Казанчан А. А. Види соціального забезпечення громадян в Україні: проблемні питання /А. А. Казанчан // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. — 2010. — № 3. — С. 13). Однак з такою позицією важко погодитись, оскільки перша половина запропонованого визначення може характеризувати не тільки соціальні пільги як вид соціального захисту, але й інші соціальні надбавки, такі як доплати до пенсій, допомоги, стипендії тощо. Викликає також заперечення виділення А. А. Казанчаном, поряд із соціальними пільгами, соціальних переваг як самостійного виду соціального захисту, оскільки пріоритетне надання непрацездатним громадянам певних матеріальних благ (речей, послуг, тощо) є однією з форм соціальних пільг.

Для визначення поняття соціальних пільг важливим є питання їх суттєвих ознак, що відрізняють їх від інших видів соціального захисту сімей з дітьми.

По-перше, соціальні пільги мають додатковий характер та надаються одночасно з іншими видами соціального захисту.

По-друге, для системи соціальних пільг в цілому та сімей з дітьми зокрема характерна відсутність спеціально уповноваженого органу у цій сфері. Вони надаються суб'єктами, які, поряд зі своїми основними

обов'язками, реалізують державну політику у сфері соціального захисту (комунальними та торговими юридичним особами, органами соціального захисту, державними податковими інспекціями тощо).

У зв'язку з цим специфічною є також процедура реалізації права сімей з дітьми на отримання соціальних пільг — вона не потребує окремого рішення компетентного органу про призначення конкретного виду соціальної пільги, родина або окремий її член самостійно реалізує своє право у повсякденному житті (Синчук С. М. Правові ознаки соціальних пільг у сфері соціального забезпечення / С. М. Синчук // Держава і право. Юридичні і політичні науки: Зб. наук. пр. — 2012. — Вип. 56. — С. 305).

По-третє, специфічними є також форми надання соціальних пільг сім'ям з дітьми, якими є грошова, натуральна форма, а також форма переваг.

Так, у грошовій формі надаються соціальні пільги у випадку, коли родина або окремий її член зобов'язані здійснити певний платіж або оплатити вартість товарів чи послуг, але у зв'язку з конкретними життєвими обставинами, що склались у її житті, звільняється (повністю чи частково) від цього обов'язку (зменшення оплати за житлово-комунальні послуги), у цьому випадку витрати підприємств, установ, організацій, що здійснюють надання пільг, відшкодовуються за рахунок державного чи комунального бюджету (Концепція забезпечення адресного надання пільг окремим категоріям громадян: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.socinform.vn.ua/koncept.html>). Соціальні пільги у формі переваг надаються шляхом пріоритетного забезпечення сімей з дітьми порівняно з іншими категоріями громадян певними товарами чи послугами (першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація).

Однією з форм надання соціальних пільг є натуральна допомога, що здійснюється шляхом безоплатного забезпечення зазначеної категорії населення предметами першої необхідності — одягом, продуктами харчування, ліками, засобами догляду за дитиною, а також технічними і допоміжними засобами реабілітації тощо.

Деякі вчені виділяють натуральну допомогу як окремий вид соціального захисту населення (Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — С. 71), але більшість схиляється до протилежної точки зору. Так, С. М. Синчук вважає, що надання матеріальної підтримки, змістом якої є забезпечення осіб, які опинились у складних життєвих обставинах, матеріальними благами: речами, одягом, засобами пересування і т. п., є однією з форм соціального обслуговування (Синчук С. М. Право соціального забезпечення України: навч. посіб. / С. М. Синчук, В. Я. Бурак; за ред. С. М. Синчук. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — С. 269).

У цілому підтримуючи точку зору С. М. Синчук, все ж таки слід визнати, що натуральна допомога є формою здійснення соціальних пільг, змістом якої є безоплатне (тобто пільгове) забезпечення цієї категорії населення матеріальними благами задля пом'якшення або ліквідації несприятливих наслідків соціальних ризиків. Для соціального обслуговування, навпаки, характерним є надання нематеріальних послуг, здійснення на користь суб'єкта певної роботи.

Четвертою ознакою соціальних пільг як виду соціального захисту сімей з дітьми, як зазначає М. В. Філіпова, є їх організаційний характер, що полягає у зменшенні обсягів матеріальних витрат родини, що виникли у зв'язку з народженням та утриманням дитини, шляхом полегшення доступу до соціальних благ, а також спрощення процедури реалізації конституційного права на соціальний захист (Право соціального забезпечення: учебник / Доброхотова Е. Н., Иванкина Т. В., Лавриков М. Ю. [и др.]; под ред. М. В. Филипповой. — М.: Юристъ, 2006. — С. 363).

На підставі вищеперерахованих ознак, С. М. Синчук визначає соціальну пільгу як передбачене законодавством повне або часткове звільнення певних категорій громадян від виконання обов'язку або надання додаткових прав при настанні соціального ризику (Синчук С. М. Соціальна пільга як вид соціального забезпечення / С. М. Синчук // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали IX регіональної науково-практичної конференції. — Л., 2003. — С. 357). Аналогічне визначення соціальних пільг як виду соціального захисту надає П. Д. Пилипенко (Право соціального забезпечення: Навч. посіб. для студ. юрид. спец, вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, С. М. Синчук та ін. / За ред. П. Д. Пилипенка. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. — С. 435).

Беручи за основу запропоноване визначення, соціальну пільгу як вид соціального захисту сімей з дітьми можна визначити як урегульоване законодавством повне або часткове звільнення сімей з дітьми від виконання певних обов'язків або надання додаткових прав, що зумовлено їх особливим статусом, пов'язаним з народженням, утриманням дитини та іншими соціальними ризиками, що порушують нормальну життєдіяльність даного суб'єкта права соціального забезпечення.

Законодавством передбачено надання сім'ям з дітьми таких соціальних пільг, як житлово-комунальні (першочергове або позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов), медико-реабілітаційні (безоплатне або пільгове санаторно-курортне лікування), транспортні (право на безкоштовний проїзд усіма видами пасажирського (комунального) та приміського транспорту), освітні (право на позаконкурсне або першочергове зарахування до вищих навчальних закладів при одержанні позитивних оцінок) та ін.

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ДОПОМОГИ
НА ПОВЕРНЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
ДО ПОКИНУТОГО МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ**

На сьогоднішній день Україна знаходиться в скрутному становищі. Посилення кризи в економіці, послаблення національної валюти, окупація частини територій зумовила появу низки правових явищ, які потребують негайного вирішення. Одним з першочергових завдань, що постали перед державою, стало покращення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб, та їх безпечне повернення до покинутого місця проживання.

Заданими ООН кількість переміщених осіб в Україні складає близько 1 мільйона (Ukraine: Winter of 2015 seeing increased displacement, deteriorating humanitarian situation. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org.ua/en/information-centre/news/1950>). Внутрішньо переміщені особи на сьогоднішній день є однією із найбільш вразливих категорій населення, тому потребують соціального захисту.

Першим кроком на шляху захисту прав громадян з числа переміщених осіб стало прийняття 15 квітня 2014 року Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Закон України визначив правовий статус тимчасово окупованої території, яка проголошується невід'ємною частиною України. Наступним кроком стало прийняття 20 жовтня 2014 року Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Даний закон визначив, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Незважаючи на високий рівень соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб на вільних від окупації територіях України, основним завданням держави залишається безпечне повернення переміщених осіб на колишнє місце проживання. Відповідно до статті 2 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» Україна вживає всіх можливих заходів передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення

осіб, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, повернення таких осіб до їх покинутого місця проживання в Україні та їх реінтеграції.

Варто зазначити, що основним видом соціального забезпечення у випадку повернення внутрішньо переміщених осіб на колишнє місце проживання визначено в статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», де встановлено право на безкоштовний проїзд для повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення. Необхідно звернути увагу, що в деяких регіонах України на сьогоднішній день йдуть бойові дії, внаслідок чого може виникнути ситуація при якій після повернення на попереднє місце проживання внутрішньо переміщені особи виявлять, що їх домівки та майно зруйновані. Зважаючи на те, що більшість таких осіб покидали місце проживання швидко, дуже часто беручи з собою лише документи та необхідні речі, а знайти роботу в інших регіонах достатньо складно, можна зробити висновок, що самостійно відновити втрачені домівки та майно вони будуть не в змозі. Саме тому може виникнути потреба допомоги з боку держави.

Для розробки ефективних положень законодавства, які б могли швидко дати позитивні результати в умовах обмежених ресурсів, необхідно звернутися до напрацювань міжнародних організацій, зокрема, Керівних принципів з питання переміщення осіб всередині країни, схвалених ООН у 1998 році. В яких відповідно до принципу 29 компетентні органи влади несуть обов'язок та відповідальність за надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, що повернулись, у поверненні по мірі можливості їх майна і власності, які вони залишили або які в них були вилучені після їх переміщення. Якщо повернення такого майна або власності неможливе, в такому разі компетентні органи влади забезпечують або полегшують таким особам отримання відповідної компенсації або справедливого відшкодування в іншій формі (Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org/>).

А оскільки Україна взяла на себе зобов'язання допомогти внутрішньо переміщеним особам в безпечному поверненні на попереднє місце проживання та їх реінтеграції, за необхідне вбачається доповнити частину першу статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», в якій визначені права внутрішньо переміщених осіб, окремим пунктом наступного змісту: «отримання допомоги, після повернення таких осіб до їх покинутого місця проживання, в поверненні майна, яке вони залишили, якщо воно було знищено чи пошкоджено внаслідок бойових дій та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру. Якщо таке повернення неможливе,

особа має право на повну чи часткову компенсацію вартості втраченого майна, в порядку визначеному Кабінетом Міністрів України». В частину 1 статті 15 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» до видаткових зобов'язань України додати компенсацію вартості знищеного чи пошкодженого майна внутрішньо переміщених осіб. В перехідних положеннях Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» покласти на Кабінет Міністрів України обов'язок виробити «Порядок компенсації вартості пошкодженого чи втраченого майна внутрішньо переміщених осіб після повернення таких осіб до їх покинутого місця проживання в Україні». Такі заходи сприятимуть швидкій реінтеграції внутрішньо переміщених осіб.

МАРТИНЮК В. Д.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ЗАКОНОДАВСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПРАЦІВНИКІВ

На сьогодні Європейський Союз функціонує не лише задля реалізації політичного співробітництва, він використовує свої ресурси для втілення в життя економічних, соціальних та культурних цілей. Україна проголосила курс на входження до Європейського Союзу, при цьому прийнявши на себе зобов'язання привести економіку та правову систему країни у відповідність до європейських стандартів, що охоплюють різні сфери життя населення. Серед них можна виділити сферу трудових відносин, які існують не лише безпосередньо в процесі праці, а й стосуються сфери професійного навчання працівників. Вивчення актів Європейського Союзу у сфері професійного навчання працівників надасть змогу виявити позитивні надбання європейських країн у зазначеній сфері та сформулювати подальші шляхи розвитку українського законодавства, що забезпечить належне функціонування системи професійного навчання молоді та дорослих.

Для забезпечення високого рівня зайнятості населення держави-члени Європейського Союзу повинні вживати належних заходів щодо адаптації професійних навичок своїх працівників до змін у загальній економічній ситуації та змін у технології виробництва. При цьому цілі Європейського Союзу повинні враховувати як спільні інтереси щодо розвитку єдиного ринку, так і національні особливості держав-членів, їх зацікавленість у розвитку власного трудового потенціалу.

Відповідно до ст. 150 Договору про заснування Європейської Спільноти спільнота реалізує політику професійного навчання, що підтримує та доповнює дії держав-членів, цілком шануючи обов'язки держав-членів щодо змісту та організації професійного навчання. Зокрема, спільнота спрямовує свої дії на те, щоб: полегшити адаптацію до промислових змін, зокрема через професійне навчання та перекваліфікацію; поліпшувати початкове та подальше професійне навчання, щоб полегшити професійну інтеграцію та реінтеграцію на ринку праці; полегшувати доступ до професійного навчання та заохочувати фахівців та учнів, зокрема молодих, до мобільності; заохочувати співпрацю у справах навчання між освітніми інституціями чи навчальними закладами та підприємствами; розвивати обмін інформацією та досвідом з питань, спільних у навчальних системах держав-членів.

Необхідно зазначити, що перші кроки щодо уніфікації правового забезпечення професійного навчання працівників були зроблені ще у 1963 році, коли Рада Європейського Економічного Співтовариства прийняла Рішення (63/266/ЕЕС), яким встановлювалися загальні принципи проведення єдиної політики в галузі професійної освіти. Серед них можна виділити принцип, відповідно до якого кожна людина на різних етапах її життєвого циклу повинна бути в змозі отримати адекватну базову підготовку для свого подальшого вдосконалення і необхідну професійну перепідготовку. Також зазначалося, що особа повинна підвищувати рівень професійної підготовки на базі основної загальної освіти до ступеня, достатнього, щоб стимулювати гармонійний розвиток особистості та виконання вимог, що впливають із технічного прогресу, нових методів виробництва та соціально-економічного розвитку.

Даний акт фактично окреслював цілі, що повинні бути реалізовані за рахунок системи професійного навчання працівників, при цьому не вказуючи конкретні кроки, які необхідно було зробити для їх реалізації. На реалізацію зазначених цілей було спрямовано прийняття низки нормативно-правових актів, які містили правила щодо забезпечення в країнах-членах ефективної зайнятості. Серед зазначених актів можна виділити Резолюцію Ради Європейського Союзу від 16 січня 2008 року по навчанню дорослих (2007/2114 (ІНІ)), Рекомендацію Європейського парламенту та Ради від 18 грудня 2006 року про ключові компетенції щодо навчання протягом життя (2006/962/ЕС), Рішення Європейського парламенту та Ради від 15 листопада 2006 року про створення програми дій для навчання впродовж життя (1720/2006/ЕС), а також Резолюцію Європейського парламенту від 8 червня 2011 року про європейське співробітництво у сфері професійної освіти і навчання для підтримки стратегії «Європа 2020» (2010/2234 (ІНІ)).

Останній документ є найбільш деталізованим. Він був прийнятий з урахуванням необхідності вирішення багатьох проблем у сфері зайнятості, серед яких можна виділити певні негативні моменти під час

мобільності робочої сили, ризик майбутнього безробіття та низьких заробітків. Перехід від навчання до роботи і зміна робочого місця виступають структурним викликом для працівників на всій території ЄС, так як безпека під час переходу є важливим елементом мотивації працівників до навчання як на робочому місці, так і поза його межами.

До структури зазначеного акту входять норми, що спонукають держави-члени використовувати позитивний досвід з подвійною системою професійної освіти і навчання в країнах, які можуть служити як приклад, де система привела до інтеграції в довгостроковій перспективі, до більш високих рівнів зайнятості молодих працівників і більш високого рівня компетентності, який в свою чергу збільшує можливості працевлаштування на більш пізньому етапі. Подвійна система професійної освіти і навчання виявляється в тому, що безперервна підготовка робітничих кадрів у країнах ЄС здійснюється з відривом та без відриву від виробництва за допомогою практичної підготовки на підприємстві і теоретичного курсу у професійно-технічній школі чи спеціалізованому центрі.

Навчання працівників через учнівство має пріоритет над іншими видами навчання, таких, як, наприклад, стажування. Положення зазначеного вище акту спрямовані на спонукання держав-членів не планувати будь-які університетські курси професійного характеру, що не супроводжуються договором учнівства, якого в українському трудовому праві не передбачено.

Узагальнюючи положення актів ЄС у сфері професійного навчання, варто відзначити вимоги щодо забезпечення інформованості працівників, посилення ролі роботодавців у процесі професійного розвитку його персоналу, впровадження інструментів медіаосвіти, посилення індивідуального підходу до кожного працівника, визнання часткових кваліфікацій та чутливості до різних стилів навчання з урахуванням можливості застосування гнучких графіків роботи.

РИМАР І. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Фактична діяльність працівника та роботодавця є матеріальним змістом індивідуального трудового правовідношення. Матеріальний зміст даного правовідношення нерозривно пов'язаний та підпорядкований вольовому або юридичному змісту, тобто суб'єктивним правам

та обов'язкам учасників індивідуального трудового правовідношення. Фактичні дії, які складають необхідний компонент індивідуальних трудових правовідносин, набувають за допомогою норм права якісну визначеність та цілеспрямованість. Саме у цьому полягає основна особливість механізму регулюючого впливу норм трудового права на фактичну поведінку суб'єктів індивідуальних трудових правовідносин. Відтак, вольовий або юридичний зміст індивідуальних трудових правовідносин складають суб'єктивні трудові права та обов'язки працівника і роботодавця. Так, Пилипенко П. Д. доводить, що в основі обов'язку працівника виконувати певну трудову функцію, що складає головний зміст індивідуально-трудового правовідношення, полягають виробничі відносини по суспільному розподілу праці, які й знаходять відображення в закріпленні трудящих за різними сферами її застосування. В основі обов'язку роботодавця оплачувати працю згідно з кількістю та якістю є виробничі розподільчі відносини, які виступають зворотною стороною виробництва і є формою відтворення робочої сили. Зв'язок означених основних обов'язків (прав) працівника і роботодавця, або інакше, виконання трудової функції з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку і оплата праці з забезпеченням належних її умов, є головним трудовим зв'язком, що визначає зміст індивідуального трудового правовідношення. Погоджуючись з автором у тому, що змістом індивідуального трудового правовідношення є права та обов'язки сторін трудового договору, відзначимо, що цей зв'язок полягає не лише у виконанні певної трудової функції, підпорядкуванні правилам внутрішнього трудового розпорядку, оплаті праці та забезпеченні належних умов для трудової діяльності працівника, але й інших трудових правах та обов'язках. Зміст індивідуальних трудових правовідносин є складним за характером, бо передбачає існування цілої системи прав та обов'язків працівника і роботодавця, без яких стає неможливим розвиток цих відносин.

Належне виконання обов'язків та повна і своєчасна реалізація прав працівником та роботодавцем дозволяє також розглядати зміст індивідуальних трудових правовідносин з точки зору правомірної поведінки сторін трудового договору. Тим паче, що у науці трудового права «глибоке дослідження отримав юридичний бік змісту трудового правовідношення (суб'єктивні права і обов'язки) та незрівнянно менше — матеріальний бік даного змісту означеного правовідношення як фактична поведінка, яку уповноважений може, а правозобов'язаний — мусить здійснити». Правова поведінка працівників менше досліджувалась вченими, хоча, як справедливо підкреслює Ю. С. Диносова «наукове дослідження різних видів та форм правової поведінки потрібне для того, щоб підвищити ефективність дії трудового права, зміцнити його роль в житті суспільства, сприяти подальшому зміцненню законності і правопорядку». Отже, правова поведінка працівників за змістом характеризується:

реалізацією суб'єктивних прав; виконанням суб'єктивних обов'язків; невиконанням цих обов'язків або вчиненням заборонених дій; утриманням від вчинення заборонених дій; вчиненням інших дій, не заборонених нормами трудового права.

Зміст індивідуального трудового правовідношення відображається у правових статусах працівника та роботодавця, адже правовий статус містить статутні права і обов'язки суб'єктів трудового права та їх гарантії.

Поняття правовий статус працівника і роботодавця має широкий і вузький вимір. У широкому вимірі це: правові норми, що встановлюють даний статус; правосуб'єктність; основні права і обов'язки; законні інтереси; юридична відповідальність; правові принципи регулювання цього різновиду суспільних відносин; правовідносини в цій сфері. У вузькому вимірі — це сукупність прав і обов'язків, якими володіють суб'єкти відповідних правовідносин. Ці права і обов'язки складають основний зміст, ядро правового статусу працівника і роботодавця.

Таким чином, «ядром» правового статусу працівника і роботодавця є їх трудові права та обов'язки. Суб'єктивними правами і обов'язками володіє кожний працівник як учасник трудових правовідносин. Правовий статус працівника визначають такі права, як право на працю, на відпочинок, на здорові і безпечні умови праці тощо. Компонентом врегулювання поведінки працівників в рамках трудових правовідносин є також їх трудові обов'язки. До таких обов'язків необхідно віднести сукупність належних дій працівників, що пов'язані з їх участю, особистою працею у виконанні завдань того підприємства, з яким вони перебувають у трудових правовідносинах. Обсяг і характер трудових обов'язків залежить від багатьох чинників і конкретизуються стосовно до роду роботи (спеціальність, кваліфікація, посада) і особи працівника. Отже, трудові права та обов'язки працівників і роботодавців є основою їх правового статусу і тим засобом, за допомогою якого відбувається зв'язок між ними в індивідуальних трудових правовідносинах.

СОЦІАЛЬНИЙ РИЗИК ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Теоретично-правовий аналіз юридичних фактів є невід'ємною складовою науки права соціального забезпечення, де юридичні факти традиційно розглядають як обставини (життєві факти), наявність яких необхідна для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Дана правова категорія має системоутворююче значення та застосовується у всій системі права. Не виключенням є право соціального забезпечення. Однак в рамках кожної галузі права юридичним фактам притаманні певні особливості, що відрізняють їх від змісту даної правової категорії у сфері інших галузей правової системи. Однією з таких особливостей юридичних фактів у праві соціального забезпечення є те, що для виникнення, зміни та припинення правовідносин у сфері соціального захисту необхідний юридичний фактичний склад як сукупність юридичних фактів, що породжує правові наслідки

У юридичній літературі досі точиться дискусія щодо назви сукупності юридичних фактів, що породжує правові наслідки: одні вчені називають її фактичним, а інші — юридичним складом. Так, О. А. Красавчиков уперше увів термін «юридичний склад» у теорію юридичної науки і вважає, що термін «фактичний склад» недосконалий і такий, що не розкриває сутності самого поняття (Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / Красавчиков О. А. — М.: Госюриздат, 1958. — С. 66). Позицію вченого підтримала також Л. В. Солодовник, яка зазначила, що використання поняття «юридичний склад» акцентує увагу саме на функціональному призначенні даної правової категорії, у той час як поняття «фактичний склад» відображає лише особливості його будови (склад фактів) (Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві : дис.... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Л. В. Солодовник. — Х., 2004. — С. 117). Беручи до уваги те, що дана правова категорія є юридичною, більш правильним видається застосування поняття «юридичний фактичний склад», що дозволить акцентувати увагу на його правових властивостях щодо наслідків та якісно відмежувати визначену сукупність фактів від інших фактичних комплексів, які мають опосередковане значення для встановлення правового результату.

Під юридичним фактичним складом розуміється сукупність юридичних фактів, необхідних для виникнення, зміни та припинення правовідносин, при цьому мається на увазі комплекс різнорідних, самостійних життєвих обставин, кожна з яких може мати значення особливого

юридичного факту (Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. — М.: Ученые труды ВЮОН НКЮ СССР, 1940. — С. 69). Основним елементом юридичного фактичного складу у праві соціального забезпечення є соціальний ризик.

Виникнення, зміна та припинення правовідносин у праві соціального забезпечення пов'язані з реалізацією особою права на соціальний захист, передбаченого ст. 46 Конституції України. Відповідно до положень Основного Закону кожному гарантується право на соціальний захист, що включає в себе забезпечення у разі повної, часткової, тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, старості та в інших випадках, передбачених законом (ст. 46), які прийнято називати соціальними ризиками. Перелік таких обставин, який міститься у Конституції України, не є вичерпним та доповнюється положеннями інших нормативно-правових актів, які періодично оновлюються, що свідчить про рівень соціального захисту населення в державі.

Таким чином, соціальний ризик є підставою виникнення у особи права на соціальний захист, реалізація якого можлива лише у правовідносинах. Як зазначає Н. Б. Болотіна, саме соціальний ризик надає соціально-захисним правовідносинам комплексного характеру, оскільки кожен з таких ризиків (інвалідність, непрацездатність, малозабезпеченість, нещасний випадок на виробництві, народження дитини тощо) з моменту їх настання трансформується у відповідний юридичний факт, який є підставою для виникнення (а нерідко й для зміни чи припинення) правовідносин у сфері соціального забезпечення (Болотіна Н. Б. Право соціального захисту України: Навч. посіб. — 2-ге вид. перероб. і доп. — К.: Знання, 2008. — С. 159).

Соціальні ризики визнаються як на національному рівні, так і на міжнародному, підставою виникнення права особи на соціальний захист. Однак на сьогодні нормативне визначення даного поняття відсутнє та є предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, на думку Н. Б. Болотіної, соціальний ризик — це така подія в житті людини, за якої виникає небезпека втрати матеріальних засобів для задоволення її першочергових (базових) потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена людського суспільства. Варто погодитися з точкою зору О. Є. Мачульської, яка визначає соціальний ризик як вірогідність погіршення матеріального становища в результаті втрати заробітку чи іншого трудового доходу, зниження рівня життя нижче прожиткового мінімуму, а також у зв'язку з необхідністю додаткових витрат на утримання дітей та інших членів сім'ї, що потребують сторонньої допомоги, та створюють необхідність соціального захисту з боку держави (Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения. Перспективы развития. — М.: Городец, 2000. — С. 12). Так, на думку вченої, соціальний ризик пов'язаний не лише з можливістю

втрати заробітку або іншого доходу, але й з необхідністю здійснення додаткових затрат у зв'язку з виникнення соціально-значимої обставини у родині.

Таким чином, соціальний ризик — це основний елемент юридичного фактичного складу як підстави виникнення (а не рідко, зміни і припинення) правовідносин у сфері соціального забезпечення, без настання якого у особи немає права на отримання визначених законодавством заходів соціального захисту, а, отже, відсутні передумови для виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин. Соціальний ризик — це закріплена у нормативно-правових актах складна соціально-значима обставина, при настанні якої особа втрачає засоби для існування, змушена здійснювати додаткові затрати на їх подолання або втрачає свій соціальний статус та у зв'язку з цим потребує допомоги з боку державних, недержавних органів, інших суб'єктів.

НАНЬЄВА М. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ПОНЯТТЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

У сучасний період трудовий договір залишається основною організаційно-правовою формою залучення громадян до праці, виступає найоптимальнішим способом узгодження інтересів працівника і роботодавця і займає особливе місце у трудовому законодавстві України та законодавстві пострадянських країн. Актуальним є питання про юридичну природу трудового договору і відмежування його від суміжних цивільно-правових договорів. Враховуючи підготовку до прийняття у другому читанні проекту Трудового кодексу України, необхідним є теоретичне обґрунтування поняття трудового договору, яке має бути закріплене в основному кодифікованому законодавчому акті.

Законодавче визначення поняття трудового договору міститься у чинному Кодексі законів про працю України (далі — КЗпП) і трудових кодексах пострадянських країн. Відповідно до ст. 21 КЗпП трудовий договір є угодою між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітку

плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

У низці колишніх радянських республік уже прийнято нові трудові кодекси або інші кодифіковані закони замість радянських КЗпП (Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан, Молдова, Киргизстан, Вірменія), а в інших продовжують діяти істотно змінені КЗпП (наприклад, Україна). (Томашевский К. Л. Правовое регулирование трудового договора в государствах — участниках Содружества Независимых Государств / К. Л. Томашевский // Трудовое право. — 2003. — № 4. — С. 112)

В усіх трудових кодексах пострадянських країн та КЗпП України визначається поняття трудового договору як угоди між працівником і роботодавцем (наймачем) з перерахуванням їхніх основних трудових кореспондуючих обов'язків. При цьому в одних країнах дана дефініція наведена в ст. 1 кодифікованого закону, присвяченого основним поняттям і термінам, що використовуються (Білорусь, Казахстан), в інших — у розділах (главах), присвячених трудовому договору (Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан). Перший підхід видається більш обґрунтованим, тому що поняття «трудоий договір» є наскрізним поняттям у трудовому праві й використовується в різних правових інститутах.

Разом з тим є деякі особливості порівняно з визначенням, яке міститься в ст. 21 КЗпП України. Так, у ст. 59 ТК РФ наголошується на тому, що працівник зобов'язується особисто виконувати визначену угодою трудову функцію. У ст. 1 ТК Республіки Білорусь зазначається, що працівник зобов'язується виконувати роботу за певною однією або декількома професіями, спеціальностями, посадами відповідної кваліфікації згідно зі штатним розкладом. На нашу думку, такі уточнення в законодавчому визначенні поняття трудового договору є позитивними і мають бути враховані й в українському законодавстві. Адже в ст. 21 КЗпП не зовсім конкретно сформульовано зобов'язання працівника особисто виконувати роботу, визначену угодою. Також точніше було б зазначити яку саме роботу працівник зобов'язується виконувати.

Але, законодавче визначення трудового договору, як і будь-яке визначення того чи іншого поняття, не можна вважати повним, таким, що адекватно виражає його зміст і значення. Поняття трудового договору є більш широким і глибоким, ніж його визначення законодавцем.

Так, наприклад, Г. І. Чанишева і Б. А. Римар вважають, що трудовий договір як багатозначне поняття слід розглядати: 1) як угоду про працю в якості найманого працівника; 2) як основну форму реалізації конституційного права людини і громадянина на вільну працю, яка гарантує реалізацію інших індивідуальних і колективних трудових прав працівника; 3) як юридичний факт, що є підставою виникнення, існування у часі та розвитку індивідуальних та колективних трудових

правовідносин; 4) як центральний інститут галузі та науки трудового права; 5) як правову форму реалізації принципу свободи праці, що характеризує договірний порядок виникнення, зміни та припинення трудових правовідносин; 6) як юридичну форму підбору кадрів роботодавцем. У проекті Трудового кодексу України (ст.11) передбачено ще одне значення трудового договору — як одного із способів регулювання трудових відносин. Закріплення у законопроекті ролі трудового договору як індивідуального регулятора трудових відносин свідчить про посилення договірних основ трудового права. (Чанишева Г. І., Б. А. Римар Види трудового договору за законодавством України / Г. І. Чанишева, Б. А. Римар. — О.: Фенікс, 2011. — С.150—151)

Поняття трудового договору є більш широким і багатоаспектним, ніж його визначення законодавцем. Для розкриття поняття трудового договору необхідно враховувати не тільки його визначення як угоди між працівником і роботодавцем, а й його функції, значення, тобто соціально-економічну і правову роль. При цьому у законодавчому визначенні трудового договору за КЗпП України і трудовими кодексами, прийнятими на пострадянському просторі, відображені основні ознаки трудового договору, сформульовані в науці трудового права.

МЕДВІДЬ А. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення

БЕЗДОМНІ ОСОБИ ТА БЕЗПРИТУЛЬНІ ДІТИ ЯК ЗАСТРАХОВАНІ ОСОБИ ЗА ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВИМ ДЕРЖАВНИМ СОЦІАЛЬНИМ СТРАХУВАННЯМ

Основною організаційно-правовою формою соціального захисту населення є загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Питання виокремлення такої форми соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей нерідко викликає сумніви.

Зі змісту ст. 46 Конституції України випливає, що право громадян на соціальний захист гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок внесків різних суб'єктів. До того ж, право працівника на матеріальне забезпечення за рахунок соціального страхування є правом, яке закріплюється у ст. 2 Кодексу законів про працю України.

Точних даних з приводу кількості бездомних осіб, які є суб'єктами правовідносин із соціального страхування, на жаль, немає, проте відповідно до Звіту про діяльність закладів для бездомних громадян в

Одеській області за 2014 р., із 2294 осіб, яким було видано посвідчення про взяття на облік центром обліку бездомних громадян, 1641 особа є особою працездатного віку, тобто потенційно може працювати, а, отже, бути застрахованою у фондах соціального страхування, з них 220 — похилого віку — тобто осіб, які можуть мати право на пенсію за віком, осіб, які можуть мати право на пенсію по інвалідності — 112. Також, відповідно до даних Звіту, із 395 осіб, які були направлені до будинку (відділення) нічного перебування, 143 особи було з дітьми.

Згідно з даними, зазначеними у Звіті комунальної установи «Обласний центр обліку бездомних громадян» за період з 01.01.2014 по 01.01.2015 рр., до центру зайнятості було направлено 20 чоловіків та 7 жінок з числа зареєстрованих, а, отже, їм в подальшому могли бути надані послуги з працевлаштування. Крім цього, у даних осіб може бути право на отримання соціальних виплат на випадок безробіття. Також, відповідно до даного Звіту, до центру обліку для отримання соціального обслуговування звернулись 339 дітей — тобто осіб, які потенційно можуть мати право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

Отже, бездомна особа може бути забезпечена, на ряду з іншими формами соціального захисту, заходами підтримки і у рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування.

На нашу думку, соціальне страхування бездомних осіб — це система відносин між застрахованою особою, страхувальником та страховиком, які виражаються у наданні їм грошових виплат та соціальних послуг у разі настання таких страхових випадків як старість, інвалідність, втрата годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, тимчасова втрата працездатності, нещасний випадок на виробництві та професійне захворювання, за рахунок страхових внесків, які сплачуються власне застрахованою особою або іншими, передбаченими законом, суб'єктами, до фондів соціального страхування.

Перелік осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню законодавчо визначений, так, ст. 253 КЗпП України закріплює, що особи, які працюють за трудовим договором (контрактом) на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Крім цього, відповідно до ст. 7 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 р., загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню підлягають особи, які забезпечують себе роботою самостійно, громадяни — суб'єкти підприємницької діяльності.

Отже, соціально-страхова правосуб'єктність виникає у особи одночасно із трудовою.

Зі змісту ст. 188 КЗпП України випливає, що приймати на роботу можна осіб, яким виповнилося 16, за згодою батьків або осіб, що їх

замінюють, — з 15, а також, у вільний від навчання час — з 14 років. Згідно з положеннями ст. 35 Цивільного кодексу України, повна цивільна дієздатність може бути надана особі, яка досягла 16 років та працює за трудовим договором або бажає займатись підприємницькою діяльністю. Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України, дитиною є особа, яка не досягла повноліття. На основі положень зазначених у Цивільному кодексі, слід дійти висновку, що неповнолітня особа може і не бути дитиною, у разі настання повної цивільної дієздатності раніше за низкою випадків. Отже, на нашу думку, говорити про загальнообов'язкове державне соціальне страхування безпритульних дітей видається некоректним, оскільки, оновуючись на тому, що дані особи, з моменту укладання трудового договору або реєстрації підприємницької діяльності, хоча й не досягнувши 18-річного віку, дітьми не вважаються, особи молодшого віку — взагалі не можуть бути суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Що стосується неповнолітніх, на рівні з дорослими особами, право на забезпечення за рахунок фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування мають лише ті, які уклали трудовий договір.

Проте, діти можуть отримувати виплати у межах загальнообов'язкового державного соціального страхування, не будучи власне застрахованими особами, наприклад, у разі призначення їм пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Крім цього, відповідно до ст. 12 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р., особи, які не належать до кола осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, із досягненням 16 річного віку, мають право брати участь у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні добровільно на основі договору.

Таким чином, застрахованою особою є будь-яка особа, яка підлягає загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню (на випадок безробіття; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; пенсійному та медичному страхуванню) та має достатній страховий стаж.

На основі вищезазначеного, слід дійти висновків, що бездомна особа може бути застрахованою. Повноцінне забезпечення даних осіб заходами соціального захисту в рамках загальнообов'язкового державного соціального страхування відіграватиме вагомий роль у покращенні їх соціального становища та реінтеграції.

ФОРМИ ПРИНИЖЕННЯ ГІДНОСТІ ПРАЦІВНИКА ПІД ЧАС ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Оскільки право на повагу та захист гідності та честі працівника є основою немайнової складової трудових правовідносин, то його забезпечувальний характер полягає у визнанні та здійсненні цих цінностей особи, що проявляється в отриманні належної оцінки й самооцінки її якостей як особистості та як працівника, а також у позитивному ставленні з боку роботодавця. Саме в суб'єктивному праві на повагу та захист гідності та честі працівника й знаходить своє втілення правовий статус гідності та честі як найвищих соціальних цінностей.

Порушення права працівника на повагу своєї гідності відбувається у різних формах. При цьому передбачити усі форми утискання почуття гідності працівника, зловживання правом є неможливим, оскільки почуття гідності властиве кожній особі та має індивідуальні ознаки. Аналіз емпіричної бази дозволяє виділити найбільш розповсюджені форми приниження гідності працівника під час виконання трудових обов'язків, які можна розділити на вербальні та невербальні.

До вербальних форм можна віднести такі способи, як образа, наклеп, поширення відомостей, які ганьблять честь, гідність або ділову репутацію особи, що безпосередньо впливають на статус працівника у колективі, незаконні погрози стосовно працівників, образливі вирази на їх адресу, грубості, інші форми такого поведіння, що принижує людську гідність; використання у виступах перед працівниками, відомостей, що базуються на неправдивих або неперевірених даних, чутках, упередженому ставленні до працівника, а також інших даних, що ганьблять його честь і гідність.

До невербальних форм приниження гідності працівника можна віднести такі способи, як дії, жести, знаки або міміка, які сприймаються адресатом і в цілому соціумом в рамках сформованих ціннісних образів і морально-культурних стереотипів як однозначно образливі, спрямовані адресантом на образу адресата; видача наказів, характеристик, в яких використовується інформація, яка базуються на неправдивих або неперевірених даних, чутках, упередженому ставленні до працівника, а також інших даних, що ганьблять його честь і гідність; дії (бездіяльність) роботодавця, що принижують гідність працівника, пов'язані з порушенням його конституційного права на винагороду за працю без затримки та іншої дискримінації.

Видається можливим визначити ще декілька способів приниження гідності працівника, які також можуть розглядатися підставою для

захисту порушеного права на повагу до своєї гідності. Так, передбачення таких способів, які пов'язані із заподіянням фізичної шкоди здоров'ю і життю: а) побої, нанесення інших тілесних ушкоджень; б) катування і тортури; в) пов'язане з насильством або примусом, або явно образлива сексуальне посягання, можуть виступати гарантією запобігання та протидії морального переслідування на робочому місці.

В цивільному законодавстві не визначено форми приниження або утиску гідності. Проте, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 р. зазначено, що позови про захист гідності, честі чи ділової репутації вправі пред'явити фізична особа у разі поширення про неї недостовірної інформації, яка порушує її особисті немайнові права, а також інші заінтересовані особи (зокрема, члени її сім'ї, родичі), якщо така інформація прямо чи опосередковано порушує їхні особисті немайнові права. Отже, формою порушення цивільного права на повагу гідності та честі є лише поширення недостовірної інформації. Пунктом 15 зазначеної постанови передбачено, що при розгляді справ зазначеної категорії суди повинні мати на увазі, що юридичним складом правопорушення, наявність якого може бути підставою для задоволення позову, є сукупність таких обставин: а) поширення інформації, тобто доведення її до відома хоча б одній особі у будь-який спосіб; б) поширена інформація стосується певної фізичної чи юридичної особи, тобто позивача; в) поширення недостовірної інформації, тобто такої, яка не відповідає дійсності; г) поширення інформації, що порушує особисті немайнові права, тобто або завдає шкоди відповідним особистим немайновим благам, або перешкоджає особі повно і своєчасно здійснювати своє особисте немайнове право.

Під поширенням інформації слід розуміти: опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі.

Поширенням інформації також є вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів, гасел, інших творів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать гідність, честь фізичної особи або ділової репутації фізичної та юридичної особи.

Вважаємо, що таке розуміння форм та способів порушення права особи на повагу гідності може бути застосовано і до трудових правовідносин, проте недостатня увага приділена діям, за допомогою яких також може порушуватись право працівника на повагу його гідності.

Проте судам необхідно враховувати, що повідомлення оспоруваної інформації лише особі, якій вона стосується, не може визнаватися її поширенням, якщо особа, яка повідомила таку інформацію, вжила достатніх заходів конфіденційності для того, щоб ця інформація не стала доступною третім особам.

ПАСЕЧНИК О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення

**ПОНЯТТЯ КОЛЕКТИВНОГО ТРУДОВОГО СПОРУ
ТА КОНФЛІКТУ**

Законодавче визначення поняття колективних трудових спорів та конфліктів дозволяє зрозуміти, до яких конкретно спірних питань можливим є застосування специфічних способів вирішення цих спорів, включаючи страйк. Відповідно, легальне визначення колективного трудового спору і конфлікту є одним з ключових моментів для розуміння цього інституту трудового права в будь-якій національній правовій системі.

У Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» застосовуються терміни «спір» і «конфлікт», хоча у змісті Закону дані поняття не визначаються і не вирізняються, не передбачається різний порядок їхнього вирішення.

Для визначення поняття колективного трудового спору та конфлікту важливе значення має з'ясування їх предметів. У сучасній літературі по-різному формулюється предмет колективного трудового спору. А. Ф. Нуртдінова, наприклад, зазначає, що колективний трудовий спір виникає між колективними учасниками (хоча б однією його стороною є колектив і спрямований на захист тих прав працівників, які пов'язані з їхньою участю в правовому регулюванні трудових відносин і реалізацією норм, встановлених в порядку колективно-договірного регулювання (Нуртдінова А. Ф., Окуньков Л. А. Коментарий к Федеральному закону «О порядке разрешения коллективных трудовых споров» // Коментарий к законодательству о социальном партнерстве. — М., 1996. — С.53). У даному визначенні вчений відмовляється від необхідності пов'язувати працівника колом вимог, які можуть бути висунуті у колективному трудовому спорі, що обмежується більшістю авторів зв'язком з умовами праці. Переважна більшість авторів, визначаючи колективний трудовий спір, вказують на те, що він виникає з приводу прав і законних інтересів працівників. При цьому виділяють спори про зміну існуючих умов праці та про виконання встановлених умов. Зазвичай

також вказується, що до предмету колективного трудового спору про застосування існуючих умов праці належать тільки спори, пов'язані з виконанням колективних договорів і соціально-партнерських угод.

За законодавством Білорусі та Російської Федерації не визнається колективним трудовим спором порушення законодавства про працю, зокрема інформаційних положень колективного договору (угоди), які відновлюють норми чинного трудового законодавства. Так, розбіжності щодо затримання виплати заробітної плати, якщо її регулярність і конкретні терміни виплати передбачені колективним договором, за законодавством Білорусі та Російської Федерації, на відміну від українського законодавства, не визнаються колективним трудовим спором. У такому разі роботодавець порушує не колективний договір, а норми Трудового кодексу РФ, які передбачають обов'язок сплачувати працівнику заробітну плату (ст.56) і дотримуватися строків виплати (ст.136). Колективний договір у даній ситуації лише уточнює законодавство, визначаючи розмір і конкретну дату оплати праці. Самі ж зобов'язання роботодавця впливають із відповідних норм ТК і факту укладення трудового договору з працівником. Такий спір має розглядатися у порядку, передбаченому для вирішення індивідуальних трудових спорів.

У трьох законодавчих актах визнається можливість виникнення колективного трудового спору на стадії колективних переговорів. Такий спір має «переддоговірний» характер і за загальноприйнятною міжнародною класифікацією вважається спором інтересів, тобто спором, який виник із конфлікту інтересів, коли юридичних прав у жодної із сторін ще не виникло. Іноді подібні спори називають економічними, підкреслюючи їх не правовий характер.

До спорів інтересів у Законі України та російському і білоруському кодексах віднесено також розбіжності, що виникають на рівні підприємства, установи, організації щодо встановлення або зміни умов праці (при цьому у російському кодексі у частині першій ст.398 міститься ще уточнення «включаючи заробітну плату», а у статті 377 білоруського кодексу і ст.2 Закону України йдеться про «існуючі соціально-економічні умови праці та виробничого побуту»).

Крім цього, у частині першій ст. 398 ТК РФ до спорів інтересів віднесено ще спори про відмову роботодавця врахувати думку виборного представницького органу працівників у ході прийняття локальних нормативних актів про працю. Маються на увазі, наприклад, спори про зміну локального положення про оплату праці або затвердження правил внутрішнього трудового розпорядку. Такі розбіжності не віднесено до предмету колективного трудового спору українським і білоруським законодавцями.

Колективний трудовий спір видається можливим визначити як не врегульовані розбіжності, що виникли між сторонами соціального діалогу щодо:

1) встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту;

2) укладення чи внесення зміни до колективного договору, угоди;

3) відмови роботодавця, організації роботодавців, їх об'єднання, органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування врахувати пропозицію представників працівників при прийнятті актів, які містять норми щодо трудових відносин.

У свою чергу, колективний трудовий конфлікт — це розбіжності між сторонами соціального діалогу з питань виконання:

1) норм трудового законодавства;

2) колективного договору, угоди або окремих їх положень.

ПОГРЕБНЯК О. Ю.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення

РЕКОМЕНДАЦІЇ МОП ЯК ДЖЕРЕЛА ТРУДОВОГО ПРАВА

Згідно зі Статутом МОП одним із головних напрямків діяльності цієї організації є нормотворчість, тобто створення міжнародних трудових стандартів.

Для реалізації цілей МОП, зазначених у її Статуті, визначені правові форми актів міжнародного регулювання праці. Найбільш поширеними формами актів МОП є конвенції та рекомендації — основні джерела міжнародно-правового регулювання праці. Частиною першою ст. 19 Статуту МОП передбачено, що якщо Конференція висловлюється за прийняття пропозицій з будь-якого пункту порядку денного, вона вирішує, чи слід надати цим пропозиціям форму: а) міжнародної конвенції або б) рекомендації, якщо питання, що обговорюється, або будь-який його аспект не дозволяє прийняти по ньому у цей момент рішення у формі конвенції.

Незважаючи на однакові процедури прийняття, конвенції та рекомендації МОП мають різні правовий статус і юридичну силу.

Рекомендації, як і конвенції, приймаються Міжнародною конференцією праці більшістю (не менше 2/3) голосів присутніх делегатів. Їх прийняттю передують обговорення на двох послідовних сесіях МКП. МБП готує попередні доповіді, в яких узагальнюються законодавство і практика різних країн. Кожна конвенція і рекомендація обговорюються спеціальним комітетом, сформованим Конференцією, і має бути схвалена більшістю у 2/3 присутніх делегатів.

Конвенції — це багатосторонні міжнародні договори. Конвенція набуває статусу багатосторонньої міжнародної угоди після ратифікації її як мінімум двома державами-членами МОП.

Рекомендація не є міжнародним договором і не підлягає ратифікації. Вона являє собою звернене до держав побажання, пропозицію (пораду) внести відповідні норми до національного законодавства. Рекомендація містить матеріал для орієнтації в світовому досвіді, необхідний для удосконалення національного законодавства. Інакше кажучи, рекомендація — це джерело інформації і можлива модель для удосконалення національного законодавства. Рекомендація деталізує, уточнює, а іноді й доповнює положення конвенцій, робить їх зміст більш повним і гнучким, розширює можливості вибору для держав при вирішенні питання про запозичення тих чи інших міжнародних норм. Водночас рекомендації відрізняються від актів багатьох інших організацій. С. О. Іванов, підкреслюючи значення рекомендацій, відзначає, що в МОП не можна провести грані між рішеннями і конвенціями чи рекомендаціями, оскільки конвенції та рекомендації — це своєрідні рішення, які є специфічними для МОП. І цю специфіку слід враховувати (Іванов С. А. Проблемы международного регулирования труда. — М.: Наука, 1964. — С. 107).

Рекомендація (як і конвенція) повинна бути представлена урядом держави-члена МОП на розгляд компетентних органів влади для набрання чинності рекомендації сили шляхом прийняття закону або іншим шляхом, при цьому МОП має бути поінформована про результати такого розгляду. В подальшому держави повинні надавати в МОП таку саму інформацію відносно реалізації рекомендацій та нератифікованих конвенцій.

У МОП обговорюється питання про підвищення ролі рекомендацій як одного з найважливіших джерел міжнародно-правового регулювання праці.

У національній юридичній практиці побутує думка, що юридично обов'язковими є лише ті конвенції МОП, які ратифіковані Україною, щодо інших конвенцій і рекомендацій держава не несе ніяких юридичних обов'язків. Утім, це питання не таке однозначне, а норми Статуту МОП і Декларації основоположних принципів і прав у сфері праці (1998 р.) свідчать про дещо інший підхід.

У Декларації 1998 р. підкреслюється, що всі країни-члени мають зобов'язання, що випливають вже з самого факту їхнього членства в Організації, дотримуватися, сприяти застосуванню та добросовісно втілювати у життя відповідно до Статуту принципи, що стосуються основоположних прав незалежно від того, чи були ратифіковані відповідні конвенції, а саме: а) свободу об'єднання та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; б) скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці; с) реальну заборону дитячої праці; d) та недопущення дискримінації у сфері праці та занять.

Станом на 10 квітня 2015 року МОП прийняла 189 конвенцій і 203 рекомендації та 6 протоколів. Україна ратифікувала 69 конвенцій, у тому числі 8 із 8 фундаментальних конвенцій, 4 із 4 Governance конвенцій (Priority), 57 із 177 технічних конвенцій. Із 69 конвенцій, ратифікованих Україною, 61 залишається у силі, а 8 конвенцій були денонсовані.

Прийнято вважати, що конвенції та рекомендації МОП утворюють Міжнародний кодекс праці, який містить XIII розділів: розділ I «Основні права людини»; розділ II «Зайнятість»; розділ III «Соціальна політика»; розділ IV «Регулювання питань праці»; розділ V «Колективні трудові відносини»; розділ VI «Умови праці»; розділ VII «Соціальне забезпечення»; розділ VIII «Праця жінок»; розділ IX «Праця дітей і підлітків»; розділ X «Літні працівники»; розділ XI «Працівники-мігранти»; розділ XII «Працівники корінного населення»; розділ XIII «Окремі категорії працівників».

Серед останніх рекомендацій, які ухвалила МОП, є: Рекомендація № 200 про ВІЛ та СНІД 2010 року, Рекомендація № 201 про надомних працівників 2011 року, Рекомендація № 202 про мінімальні рівні соціального захисту 2012 року, Рекомендація № 203 про примусову працю (додаткові заходи) 2014 року.

ФАЛЬЧУК В. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення

КОЛЕКТИВНІ ТРУДОВІ ПРАВА ЗА ПРОЕКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У цей час основна частина стандартів колективних трудових прав міститься в Європейській соціальній хартії (переглянутій) (ЄСХп), яку називають «кодексом основних соціальних і трудових прав працівників». Прийнята 18 жовтня 1961 року державами-членами Ради Європи, вона була переглянута 3 травня 1996 року, і містить вже перелік з 31 права та принципів і більш високий рівень основних гарантій. Перегляд Хартії є результатом різних ініціатив, які переслідували мету посилити захист прав людини в рамках Ради Європи. Вона забезпечила держави новим і достатньо повним документом, новаторським у ряді відносин і таким, який створює нову основу для стимулювання і посилення соціальної політики.

ЄСХп — це міжнародна угода, яка об'єднала всі права, що були закріплені в Хартії 1961 р., Додаткових протоколах 1988 та 1995 рр., а також поправки, що стосуються цих прав, та нові права, що були схвалені

Комітетом з Європейської соціальної хартії. ЄСХп, відкрита для підписання 3 травня 1996 р. у Страсбурзі, за своїм змістом є більш досконалим міжнародним соціально-правовим документом, має широкий перелік соціальних прав (31 гарантоване право включає 12 нових прав) і більш демократичний механізм приєднання порівняно з Європейською соціальною хартією від 18 жовтня 1961 року.

Європейська соціальна хартія є надзвичайно важливим європейським договором, необхідність ратифікації якого була зумовлена як членством України у Раді Європи, так і її бажанням у недалекому майбутньому набути членство у Європейському Союзі. Європейська соціальна хартія (переглянута) була підписана від імені України 7 травня 1999 р. і ратифікована Законом України від 14 вересня 2006 року «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)». При ратифікації Україною взято зобов'язання щодо виконання положень, передбачених статтями Хартії, у кількості, необхідній для її ратифікації. Законом України від 14 вересня 2006 року ратифіковано 27 статей (у тому числі 6 із 9 обов'язкових) та 74 пункти ЄСХп.

Частина I ЄСХп містить 31 право, серед яких — індивідуальні та колективні трудові права. До колективних трудових прав ЄСХп відносить такі: право всіх працівників і роботодавців на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст.5); право всіх працівників та роботодавців на укладання колективних договорів (ст.6); право працівників брати участь у визначенні та поліпшенні умов праці та виробничого середовища на підприємстві (ст. 22); право представників від працівників на захист від дій, що завдають їм шкоди, та на створення належних умов для виконання ними своїх обов'язків (ст.28); права працівників на інформацію та консультації під час колективного звільнення (ст.29).

Порівняльно-правовий аналіз положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) і проекту Трудового кодексу України дає підстави для висновку, що законопроект в цілому відповідає вимогам обов'язкових и низки безпосередньо пов'язаних з ними додаткових статей Хартії, які забезпечуються засобами трудового законодавства, а в окремих питаннях, зокрема щодо захисту прав неповнолітніх, містить навіть більш високі стандарти. Водночас, для забезпечення повної відповідності необхідно провести адаптаційну діяльність шляхом внесення змін і доповнень до Конституції України, Кодексу законів про працю України та інших нормативно-правових актів.

Як вже відзначалось, Україні необхідно привести національне трудове законодавство у відповідність з положеннями ратифікованих статей Європейської соціальної хартії (переглянутої). Водночас положення проекту Трудового кодексу України щодо закріплення колективних трудових прав не повністю відповідають Європейській соціальній хартії (переглянутій). Каталог основних трудових прав, передбачених

у 27 статтях Хартії, ратифікованих Законом України від 14 вересня 2006 року, слід врахувати у ст.21 «Основні права працівника» проекту Трудового кодексу України.

У ст.5 Хартії проголошено право на створення організацій. Це право рівною мірою визнається як за працівниками, так і за роботодавцями. Пунктом 16 ст.21 проекту Трудового кодексу передбачено право на об'єднання у професійні спілки. Слід звернути увагу на те, що у проекті Трудового кодексу, як і в чинному Кодексі законів про працю України, відсутня універсальна норма про право працівників і роботодавців на створення організацій. Статтею 5 Хартії закріплено право працівників і роботодавців створювати місцеві, національні або міжнародні організації, яке також не передбачено чинним законодавством і проектом Трудового кодексу.

У ст.6 Хартії передбачається право на укладення колективних договорів. Україна взяла на себе зобов'язання за усіма пунктами статті 6. Зазначене право не передбачено ст. 21 проекту Трудового кодексу. У п.17 закріплюється тільки право на участь у веденні переговорів. У п.2 ст.6 Хартії йдеться про створення механізму переговорів на добровільній основі між роботодавцями або організаціями роботодавців і організаціями працівників. Принцип добровільності не повністю витримано в національному законодавстві, оскільки закон зобов'язує іншу сторону вступити в переговори, які розпочато за ініціативою однієї із сторін. Новелою для національного законодавства є право працівників і роботодавців на колективні дії у випадках розходження інтересів, включаючи право на страйку, передбачене пунктом 4 ст.6 Хартії.

У ст.21 Хартії передбачено право на інформацію і консультації. Статтю 21 проекту Трудового кодексу необхідно доповнити зазначеним правом.

Також статтю 21 проекту Трудового кодексу необхідно доповнити правами, передбаченими статтями 28 і 29 Хартії: правом представників працівників на захист на підприємстві та умови, які слід для них створювати, і правом на інформацію і консультації під час колективного звільнення.

ЦАРЮК М. З.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення

ВИДИ РОБОЧОГО ЧАСУ ЗА ПРОЕКТОМ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У проекті Трудового кодексу України норми про робочий час містяться у Главі 1 «Робочий час» Книги третьої «Умови праці». У законопроекті не тільки збережено в цілому зазначену вище спрямованість законодавства про робочий час, а й більш повно порівняно з главою 4 «Робочий час» чинного КЗпП України врегульовано відносини із робочого часу.

У проекті ТК більш чітко, порівняно з чинним КЗпП, закріплюються види робочого часу: нормальний робочий час (ст.121); скорочений робочий час (ст.122); неповний робочий час (ст.123).

На відміну від норми, які містяться у частині першій ст.50 КЗпП, у частині першій ст.121 проекту ТК встановлено, що нормальна тривалість робочого часу становить 40 годин на тиждень. Частиною другою ст.121 передбачається, що колективним договором, нормативним актом роботодавця може бути встановлена менша тижнева норма робочого часу.

Видається, що формулювання відповідної норми у частині першій ст.50 КЗпП, є більш прийнятним, враховуючи те, що закріплюється можливість зменшення тижневої норми робочого часу. Частину першу ст.121 проекту ТК пропонується викласти у такому формулюванні: «Нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень».

Зауваження слід висловити щодо формулювання норми, що міститься у частині другій ст.121 проекту ТК, в якій йдеться про можливість встановлення колективним договором, нормативним актом роботодавця меншої тижневої норми робочого часу. Розробники законопроекту не врахували ту обставину, що зменшення тижневої норми робочого часу можливо тільки на підприємствах і в організаціях, що працюють на умовах госпрозрахунку і які за рахунок власних коштів можуть виплачувати повну тарифну ставку (денну), повний посадовий оклад (що не виключає одержання ними дотацій з бюджетів чи інших зовнішніх джерел). Новелою проекту ТК є встановлення максимально допустимої тривалості щоденної роботи (ст.129).

У ст.122 передбачені категорії працівників, яким роботодавець зобов'язаний встановити скорочений робочий час. Коло таких осіб не змінено порівняно із особами, названими у ст.51 КЗпП. Не змінено і тривалість робочого часу для працівників віком від 16 до 18 років, для осіб віком від 15 до 16 років, для працівників, зайнятих на

роботах зі шкідливими умовами праці. Конкретизовано тривалість тижневої норми робочого часу для учнів, які після досягнення ними чотирнадцяти років працюють у вільний від навчання час (ч.4 ст. 122), а також на відміну від ст.51 КЗпП врегульовано питання оплати їхньої праці.

У частині третій ст.122 названі окремі категорії працівників, для яких законами може встановлюватися скорочена тривалість робочого часу (учителя, лікарі та інші). Однак потрібно врахувати, що у чинних законодавчих актах про освіту застосовуються інші терміни — «педагогічні та науково-педагогічні працівники», так само замість лікарів доцільно було назвати медичних працівників.

Можливість встановлення скороченої тривалості робочого часу для жінок, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда, впливає із змісту ст.348 проекту ТК. Що стосується тривалості робочого часу для інвалідів I і II груп, то вона встановлена актом колишнього СРСР. Необхідно доповнити проект ТК нормою про встановлення для інвалідів I і II груп скороченої тривалості робочого часу — не більше 35 годин на тиждень із збереженням повної оплати праці.

Статтею 124 проекту ТК встановлюється скорочення тривалості робочого часу напередодні державних і релігійних свят для всіх працівників, а не тільки працівників, які мають нормальну тривалість робочого часу, як це передбачено ст.51 КЗпП.

Скорочення тривалості робочого часу в нічний час передбачено ст.125 проекту ТК. При цьому встановлено інший механізм скорочення порівняно із ст.54 КЗпП. Відповідно до частини другої ст.125 у разі восьмигодинної тривалості робочого часу в нічний час встановлена тривалість робочого часу скорочується на одну годину. Якщо тривалість роботи є меншою, ніж вісім годин, тривалість робочого часу у нічний час скорочується пропорційно.

Норма про неповний робочий час міститься у ст. 123 проекту ТК. Порядок встановлення неповного робочого часу не змінено порівняно зі ст.56 КЗпП. Уточнено у частині другій зазначеної статті, що неповний робочий час може встановлюватися для працівників на роботах з нормальним і скороченим робочим часом. Такої норми у ст.56 КЗпП немає. У частині третій ст.123 проекту ТК розширено коло осіб, яким роботодавець зобов'язаний установити неповний робочий час за письмовою заявою. Йдеться про жінку, яка має дитину віком до п'ятнадцяти років (ст.56 КЗпП передбачено жінку, яка має дитину віком до чотирнадцяти років), працівника, який здійснює догляд за хворим членом сім'ї відповідно до медичного висновку (за ст.56 КЗпП неповний робочий час у такому разі встановлюється на прохання жінки), членом сім'ї-інвалідом I групи, а також інваліда відповідно до медичного висновку.

На нашу думку, доцільно було б у ст.123 закріпити поняття неповного робочого часу: «Неповний робочий час передбачає неповний робочий день або неповний робочий тиждень чи неповний робочий тиждень з неповним робочим днем.

Неповний робочий час може встановлюватися на визначений строк або без зазначення строку. При цьому умова про роботу з неповним робочим часом зазначається у змісті трудового договору».

Розділ XII

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ АГРАРНОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

КАРАКАШ І. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, професор

РОДОВІ ПОСЕЛЕННЯ ЯК НАПРЯМ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Про занепад сільських територій, відтік сільського населення та скорочення робочої сили на селі говориться давно і багато. Проте мало що робиться для відродження українського села, яке у сучасних умовах набуло критичного стану. На 1 січня 2014 року чисельність постійного населення України складало 45 245,9 тис. осіб, з яких міське населення дорівнювало 31 081,0 тис. (68,69 %), а сільське — 14 164,9 тис. осіб (31,31 %). Проте вже на 1 липня 2014 року міське населення країни складало 29 460,4 тис. осіб (68,79 %), а сільське — 13 365,4 тис. (31,21 %). Сучасне співвідношення міського і сільського населення за відсотковими показниками не викликає серйозної стурбованості. Однак звертає на себе увагу це співвідношення в абсолютних цифрових показниках, що є не на користь чисельності сільського населення.

За останні десятиліття найбільшу стурбованість викликає тенденція скорочення чисельності сільського населення, що позначається як обезлюдіння сільської місцевості. Так, за 1990—2010 рр. сільське населення скоротилась на 2,5 млн. осіб, в т.ч. за 2000—2010 рр. — на 1,6 млн. осіб. Кількість дітей шкільного віку в сільській місцевості за цей період зменшилась на третину і становила 1,3 млн. осіб. Ще більш гострою є проблема стану працездатного населення, середній вік якого у селі перевищує 50 років.

Найгострішими проблемами на селі залишаються відсутність економічного інтересу жити і мотивації праці, стан безробіття і трудова міграція, підвищення бідності та руйнація соціальної інфраструктури. Села поступово припиняють своє існування, що відповідним чином впливає на сільську поселенську мережу. За даними управління зв'язків з місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування апарату Верховної Ради України, за роки незалежності, тобто з 1991 року з

карти України зникло 641 сільський населений пункт, в т. ч. 601 село та 40 селище. За демографічними прогнозами, збереження такої ситуації до 2020 року призведе до зростання сільських районів з гострою демографічною ситуацією у більшості їх загальної кількості.

Безумовно, можна було б продовжувати наведення фактичних даних щодо сучасного негативного стану села. Проте найбільш цікавими мають стати пропозиції стосовно виходу із ситуації, що склалася у сучасному українському селі, в т. ч. правовими засобами. У зв'язку з цим негайному оновленню чи нової редакції з метою приведення його змісту до сучасних вимог потребує Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17 жовтня 1990 року, прийнятий ще за радянських часів. Поза будь-яких сумнівів має бути розроблена нова комплексна програма державної аграрної політики, замість «Основних засад державної аграрної політики на період до 2015 року», затверджених Законом України від 18 жовтня 2005 року, що містить усього п'ять статей, але значна частина положень яких так залишилися не виконаними.

Запропонована програма та відповідні законодавчі акти мають бути заповнені конкретними заходами, що забезпечуватимуть відповідні напрями розвитку сільської місцевості. Одним з таких напрямів, на наш погляд, мають стати родові поселення на вільних землях сільської місцевості. *Родові поселення — це добровільно організовані громадянами на землях, вільних від населення та інших земельних ділянках у сільській місцевості, визначених для зазначених цілей органами виконавчої влади або місцевого самоврядування та наданих у довічне спадкове володіння і користування громадянам України, з метою забезпечення життєдіяльності його мешканців на засадах загально визнаних цінностей суспільного життя, вимог чинного законодавства та Статуту поселення.*

Родові поселення можуть утворюватись у формі родових маєтків чи родових садиб. При цьому родовий маєток являє собою неподільну земельну ділянку розміром до одного гектара, безоплатно відведену громадянину України за його заявою у довічне спадкове володіння і користування, з розташованими на неї рухомим і нерухомим майном та багаторічними насадженнями. Дещо інші ознаки має родова садиба, яка може утворюватись у формі сімейно-трудового об'єднання громадян на не подільній земельній ділянці розміром до одного гектара, безоплатно відведену громадянину України за його заявою у довічне спадкове володіння і користування, з метою забезпечення продовольчої продукцією для власного споживання та задоволення інших життєвих потреб.

Із наведеного вбачається, що суттєвою ознакою організації родових поселень у зазначених формах є відведення вільних земельних площ у сільській місцевості. При цьому пропонується надавати земельні ділянку на засадах довічного спадкового володіння і користування. Звісно, що

у чинному земельному законодавстві вказаний правовий інститут відсутній. Проте він був закріплений у ст. 6 попереднього Земельного кодексу України від 18 грудня 1990 року і передбачав надання громадянам земельних ділянок «у довічне успадковуване володіння». Слід зауважити, що довічне спадкове володіння і користування землею не є винаходом законодавства останніх часів радянського періоду. Цей правовий інститут був відомий ще римському праву, за яким земельні ділянки надавались на окраїнах імперії, зокрема, військовим похилого віку чи постраждалим у війнах з метою утворення на них довічних поселень.

Відродження довічного спадкового володіння і користування земельними ділянками у вітчизняному земельному законодавстві, на нашу думку, є найбільш придатним правовим інститутом для утворення родових поселень. По-перше, він є довічним, тобто без заздалегідь встановленого строку володіння і користування землею. По-друге, він є спадковим, тобто земельна ділянка підлягає передачі спадкоємцям. По-третє, довічне спадкове володіння і користування земельними ділянками виключає їхнє відчуження на інших засадах, крім передачі у спадок, зокрема шляхом купівлі-продажу, міни, застави тощо. Саме на зазначених засадах відбувається надання земельних ділянок громадянам Російської Федерації згідно з федеральним законом № 171-ФЗ «Про родові садиби» від 23 червня 2014 року, який набув чинності з 1 березня 2015 року. Для розв'язання проблеми відродження сільських територій України у даний час розроблено концепцію державної цільової програми «Родова садиба» та проект Закону України «Про родові поселення і родові маєтки в Україні».

СИДОР В. Д.

Чернівецький юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін,
доктор юридичних наук, доцент

ІМПЕРАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Перед сучасною наукою земельного права гостро постають завдання щодо виявлення критеріїв, що дозволяють визначити ступінь імперативного регулювання земельних відносин. Незважаючи на те, відповідно до ч. 1 ст. 3 Земельного кодексу України, земельні відносини регулюються Конституцією України, Земельним кодексом, а також прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами, у сфері земельних правовідносин в силу особливого порядку їх регулювання та

значення для національної економіки ступінь адміністративно-правового регулювання залишається досить значним. Це також обумовлено положенням ч. 1 ст. 14 Конституції України, відповідно до якої земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Це особливо стосується відносин з державного управління земельними ресурсами; правового регулювання реалізації прав землею, державної реєстрації прав на земельні ділянки, ведення державного земельного кадастру та моніторингу, державного контролю за використанням та охороною земель, відчуження земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, застосуванням адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі охорони власності на землю тощо.

Нерідко нормативно-правові акти адміністративного законодавства стають підставою виникнення, зміни або припинення земельних відносин. Наприклад, адміністративно-правові акти, що стосуються встановлення або зміни меж районів, сіл, селищ, міст, районів у містах, є передумовою для віднесення відповідних земель до категорії земель житлової та громадської забудови і зміни у зв'язку з цим їхнього правового режиму. До органів, які приймають рішення про встановлення та зміну меж адміністративно-територіальних утворень, Земельний кодекс України в ст. 174 відніс Верховною Радою України — щодо встановлення і зміни меж районів і міст; Верховну Раду Автономної Республіки Крим, обласні, Київську чи Севастопольську міські ради — щодо встановлення і зміни меж сіл і селищ; міські ради — щодо встановлення і зміни меж районів у містах. Прийняття рішення про надання земельної ділянки органом місцевого самоврядування є підставою для виникнення права власності та права користування земельною ділянкою.

Імперативне регулювання земельних відносин може здійснюватись в прямій та непрякій формах. Пряме імперативне регулювання земельних відносин включає такі елементи як: видання нормативно-правових актів, що регулюють виникнення і припинення прав на землю; закріплення повноважень представницьких та виконавчих органів державної влади та місцевого самоврядування в галузі земельних відносин; управління земельними ресурсами; формування та реалізація державної політики в галузі використання та охорони земель; ведення державного земельного кадастру; державна реєстрація прав на землю; контроль за цільовим і раціональним використанням земель; застосування санкцій до правопорушників у галузі використання та охорони земель.

Непряме імперативне регулювання земельних відносин не пов'язано з прямим владно-організуючим впливом органів державної влади та місцевого самоврядування на суб'єктів земельних відносин. Механізм непрямого адміністративно-правового регулювання земельних відносин утворюють такі елементи як: формування структури органів управління земельними ресурсами та земельного контролю; забезпечення

підготовки та підвищення кваліфікації працівників органів управління земельними ресурсами, державного земельного кадастру і контролю за використанням та охороною земель; створення єдиної електронної бази державного земельного кадастру; визначення фінансування діяльності органів управління земельними ресурсами; взаємодія органів державної влади та місцевого самоврядування в системі земельного контролю.

Державно-владні повноваження як ознака органу державної влади в якості суб'єкту земельних правовідносин є необхідним атрибутом усіх органів держави, що знаходить своє відображення в їхньому конституційному найменуванні — «органи державної влади». Своє юридичне вираження державно-владні повноваження органу знаходять у його компетенції як сукупності його предметів відання, прав та обов'язків. При цьому предмети відання органу вказують на ті сфери суспільного життя, на які спрямована його регулятивна діяльність. Інакше кажучи, предмети відання органу — це визначене законодавством коло його діяльності, питання, які згідно з законом може і повинен вирішувати орган державної влади. Адміністративно-правове регулювання земельних відносин здійснюється та таких стадіях: прийняття і дії норми адміністративного права, що передбачає державне регулювання земельних відносин; виникнення адміністративних правовідносин у сфері державного регулювання та охорони земель; реалізація суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасниками земельних відносин; застосування норм адміністративного права, що визначають правове регулювання земельних відносин.

Таким чином, імперативне регулювання земельних відносин розглядається як цілеспрямована діяльність органів державної влади, спрямована на створення умов для набуття, реалізації та припинення прав на землю, управління земельним фондом, контролю за дотриманням земельного законодавства і раціональним використанням земель, а також охорони і захисту прав землевласників і землекористувачів, в тому числі орендарів.

МАКАРЕНКО О. Ю.

Криворізький економічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
завідувач кафедри права, доктор юридичних наук, доцент

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ВИДОБУТКУ СЛАНЦЕВОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ

Починаючи з другої половини ХХ ст. виникає значний інтерес світового співтовариства до проблем довкілля (це була реакція на наслідки, які негативно відобразилися внаслідок світових воєн, техногенних катастроф, науково-технічної революції, тощо). Серед них особливе місце займають природоохоронні відносини, в тому числі відносини щодо забезпечення екологічної безпеки.

Зростає антропогенне навантаження на довкілля у процесі виробництва, постійне погіршення середовища існування людини до критичного рівня зумовлює необхідність поглиблення екологічного підходу до економіки та права, адже шляхом екологізації вітчизняного законодавства здійснюється поступова екологізація господарської діяльності. Держава на підставі системи норм та принципів, що регулюють відносини у сфері довкілля, встановлює та забезпечує обґрунтоване співвідношення економічних та екологічних інтересів суспільства.

А. П. Гетьман, М. В. Шульга, Т. Діденко, Андрейцев В. І. та інші науковці присвятили багато праць питанню екологізації законодавства (Андрейцев В. І. *Право екологічної безпеки*, 2002, с. 215.; А. П. Гетьман та М. В. Шульга. *Екологічне право України* 2009, 328 с.; Діденко Т. І. *Становлення та розвиток екологічного законодавства України*. 2011. — 19 с.).

Праву екологічної безпеки як об'єктивній категорії притаманні відповідно свій об'єкт та предмет правового регулювання. Об'єкт цієї галузі становить екологічна безпека, а предмет — відповідні правовідносини щодо забезпечення екологічної безпеки. Тому в науково-методологічному, прикладному і пізнавальному аспектах надзвичайно важливого значення набуває питання визначення основних найбільш істотних змістовних ознак екологічної безпеки та її юридичного визначення.

Питання ж сланцевого газу, взагалі маловідоме широкому загалу, що призводить до спотворення наявної у науковців інформації та виробленню неправильних висновків.

Враховуючи жорсткі умови до об'єму тез доповідей, вважаємо за доцільне вказати, що тема забезпечення екологічної безпеки при здійсненні видобутку сланцевого газу, складається з двох частин. Першою складовою відповідно є визначення та розвиток інституту екологічної безпеки, започаткованого Київською правовою школою

під керівництвом професора Андрейцева В. І., та безпосередньо техніко-правовими аспектами видобутку сланцевого газу за технологією (фрекінгу).

Враховуючи багатогранність та складність вказаної теми, її за політизованість, вважаємо за необхідне при представленні доповіді, використати для аналізу наступні ключові (проблемні) складові теми:

1. Екологічні ризики, пов'язані з розробленням нетрадиційного газу, не достатньо вивчені і важливо провести глибокі геологічні, гідрологічні, мінералогічні та хімічні дослідження перед тим, як приймати рішення із застосування технології гідравлічного розриву (фрекінгу).

2. Попередній аналіз проекту угод «Про розподіл вуглеводнів» вказує на те, що інвестори ймовірно планують забезпечити мінімальне дотримання стандартів екологічної безпеки, що в умовах української корумпованої системи екологічного контролю означає відсутність будь-якого контролю.

3. Українське законодавство містить низку прогалин щодо регулювання процесу видобутку нетрадиційного газу. На даний час немає механізмів утилізації відпрацьованих вод, рекультивациі земельних ділянок, де проводиться буріння, компенсації місцевим мешканцям за екологічну шкоду, збереження біорізноманіття та ін.

4. Питання ціноутворення газу (сланцевого газу) видобутого в Україні вкрай заполітизоване. Гарантії того, що видобутий в Україні газ буде продаватись населенню зі знижкою, відсутні, відтак гарантії забезпечення енергетичної незалежності також не надані.

5. Угода з компаніями що планують розробляти родовища сланцевого газу, передбачають звільнення компанії від оподаткування, а також від плати за спецводокористування, що є неприпустимим в умовах, коли підземні води стають останнім і найпотужнішим стратегічним ресурсом України.

6. Згідно сучасного енергетичного бачення (наприклад, огляд WWF, МСОП, МЕА тощо) про досягнення 100 % відновлюваної енергетики до 2050 р. нема потреби у нетрадиційному викопному паливі. Глобальний вуглецевий бюджет і прагнення не перевищити середнього рівня глобальної температури на 2.0°C виключають експлуатацію нетрадиційного палива. Замість того, Звіт щодо енергетики закликає до активного заощадження споживчої енергії, а зменшений попит на енергію потрібно задовольняти з відновлюваних джерел. Згідно Декларації тисячоліття ООН та Цілей розвитку тисячоліття, до яких Україна 9 приєдналася, енергоощадність та використання відновлюваних джерел енергії є єдиним шляхом розвитку енергетики для забезпечення збалансованого розвитку держави загалом. Ціла низка конференцій, семінарів, конгресів, які об'єднали науковців, експертів, фахівців різних галузей, засудили вітчизняні проекти з видобутку газу методом фрекінгу через їх недосконалість та невирішеність цілої низки питань екологічної безпеки:

охорони вод, забезпечення радіаційної, сейсмічної хімічної безпеки, техногенної безпеки тощо.

Нажаль, враховуючи складну політико-правову ситуацію що склалась в Україні, більшість громадян, представників влади не бажає, чи не хоче при прийнятті рішень зі стратегічних питань екологічної безпеки, енергетичної незалежності, отримувати всю повноту інформації. Доцільно припустити, що окремі фінансові групи навмисно маніпулюють зазначеними питаннями через особисті фінансові амбіції. Проте важливість питання забезпечення екологічної безпеки при здійсненні видобутку сланцевого газу (та взагалі вуглеводнів) є очевидною а саме питання, невідкладного вирішення.

ЛОКТЕВА-МАКЛАШОВА Н. В.

Черкаський факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри спеціально-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВІ АСПЕКТИ СПЛАТИ РЕНТНОЇ ПЛАТИ ЗА СПЕЦІАЛЬНЕ ВОДОКОРИСТУВАННЯ

Спеціальне водокористування — це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів. Однією з характерних рис спеціального водокористування є його оплатний характер. Законом України від 28 грудня 2014 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи», який набрав чинності з 1 січня 2015 року, збір за спеціальне використання води трансформовано в одну із складових рентної плати — рентну плату за спеціальне використання води (Відомості Верховної Ради. — 2015. — № 7–8, № 9. — Ст.55).

Платниками рентної плати за спеціальне використання води є водокористувачі — суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи (крім бюджетних установ), постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи — підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні водокористувачі) та/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), та

використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Рентна плата за спеціальне використання води не справляється за воду, що використовується для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення, у тому числі для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та платників єдиного податку.

Згідно зі статтею 49 Водного кодексу України, спеціальне водокористування здійснюється на підставі дозволу (Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 24. — Ст. 189). Абзацом другим підпункту 255.11.2 Податкового кодексу України визначено, що за обсяги води, переданої водокористувачем-постачальником іншим водокористувачам без укладення з останніми договору на поставку води, рентна плата обчислюється та сплачується таким водокористувачем-постачальником (Відомості Верховної Ради України — 2011. — № 13–14. — № 15–16. — № 17. — Ст.112). Тож суб'єкт господарювання, який при здійсненні господарської діяльності використовує воду для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб, має дозвіл на спеціальне водокористування (договір на поставку води з водокористувачем-постачальником води) та надає в оренду власне приміщення (нежитлове або житлове) іншому суб'єкту господарювання, не є платником рентної плати за спеціальне використання води, якщо орендар також використовує воду для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб. При цьому суб'єкт господарювання — орендар приміщення, який використовує воду для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб, не є платником рентної плати за спеціальне використання води.

Якщо орендодавцем, що має дозвіл на спеціальне водокористування (договір на поставку води з водокористувачем — постачальником води) вода використовується для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб, а орендарем — одночасно для задоволення питних, санітарно-гігієнічних та виробничих потреб, то у випадку якщо орендарем самостійно не укладено договір на поставку води з водокористувачем-постачальником, платником рентної плати за спеціальне використання води є орендодавець за фактичний обсяг використаної води, у тому числі використаної орендарем. Якщо орендодавцем, що має дозвіл на спеціальне водокористування (договір на поставку води з водокористувачем — постачальником води) вода використовується для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб, а орендарем — одночасно для задоволення питних, санітарно-гігієнічних і виробничих потреб та при цьому орендарем отримано дозвіл на спеціальне водокористування (самостійно укладено договір на поставку води з водокористувачем-постачальником води), то орендодавець не є платником рентної плати за спеціальне використання води, а орендар

самостійно сплачує рентну плату за спеціальне використання води за фактичний обсяг використаної ним води.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання. Обсяг фактично використаної води обчислюється водокористувачами самостійно на підставі даних первинного обліку згідно з показаннями вимірювальних приладів. За відсутності вимірювальних приладів обсяг фактично використаної води визначається водокористувачем за технологічними даними (тривалість роботи агрегатів, обсяг виробленої продукції чи наданих послуг, витрати електроенергії, пропускна спроможність водопровідних труб за одиницю часу тощо). У разі відсутності вимірювальних приладів, якщо можливість їх встановлення існує, рентна плата сплачується у двократному розмірі. У разі перевищення водокористувачами встановленого річного ліміту використання води рентна плата обчислюється і сплачується у п'ятикратному розмірі виходячи з фактичних обсягів використаної води понад встановлений ліміт використання води, ставок рентної плати та коефіцієнтів.

Вцілому стягнення рентної плати за спеціальне водокористування покликане на забезпечення стимулювання комплексного, раціонального, використання водних ресурсів, а також на фінансування робіт з охорони водних об'єктів.

ГАВРИШ Н. С.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ГРУНТОВИХ РЕСУРСІВ

Грунт — один з найважливіших природних ресурсів і головне природне багатство, оскільки володіє унікальною властивістю — родючістю. Це визначило для суспільства впродовж багатьох років вивчати ґрунти як ресурс виробництва первинної сільськогосподарської продукції (Добровольский Г. В. Роль и значение почв в становлении и эволюции жизни на Земле / Г. В. Добровольский, И. Ю. Чернов // Роль почвы в формировании сохранении биологического разнообразия. — М. : Товарищество научных изданий КМК, 2011. — С. 5).

Зростає занепокоєння людства станом ґрунтів. Очевидно, саме тому Організація Об'єднаних Націй проголосила 2015 рік Міжнародним

роком ґрунтів. Генеральний директор ФАО Жозе Граціану де Сілва зазначає, що «людство не звертає належної уваги на ґрунти, цього «мовчазного союзника» у боротьбі з недоїданням. Оскільки виробництво продовольчої продукції залежить від ґрунтів, то можна зрозуміти, наскільки важливо, щоб ґрунти були здоровими і продуктивними». Називаючи ґрунти «майже забутим ресурсом», ФАО закликає до збільшення інвестицій у стале ґрунтокористування (Food and Agricultural Organization of the United Nations. — Режим доступу : <http://www.fao.org/about/who-we-are/director-gen/biography/en/>).

У свідомості пересічної людини ґрунтові ресурси ототожнюються із земельними ресурсами, що обмежує уявлення про ґрунтові ресурси лише сільськогосподарським значенням і земельними відносинами. Поняття «земельні» і «ґрунтові» ресурси часто вживають як синоніми, а облік ґрунтових ресурсів проводять у термінах площинної оцінки ґрунтових відмін. Проблема полягає в тому, що в чинному законодавстві поняття «ґрунт» і «ґрунтові ресурси» прямо не закріплені, а об'єктом земельних відносин фактично є земельна ділянка, і не пояснено, хоча і задекларовано, як об'єктом земельних відносин виступає земля в якості природного об'єкта і природного ресурсу. Це спричиняє применшення значення ґрунтових ресурсів в економіці країни і повсякденному житті, що своєю чергою призводить до деградації земель та невинного зменшення ґрунтових ресурсів.

Виходячи з поняття ґрунту як природно-історичного тіла, необхідно розглянути й інші властивості ґрунтів, які можна розглядати як ресурсні. Ґрунтові ресурси поруч з іншими багатоцільовими природними ресурсами володіють тою чи іншою мірою практично всіма названими якостями і відповідно до цих якостей можуть бути поділені на дві основні групи: речовинні (синонімами може бути: субстантивні, матеріальні) і функціональні.

До речовинних ґрунтових ресурсів зачисляють: 1) усі ті компоненти, які складають ґрунт і мають самостійну ресурсну цінність або ресурсний потенціал. Найбільш яскравим прикладом таких ґрунтових ресурсів є ґрунтовий гумус, або «гумосфера планети», яку називають «комоною органічних речовин і енергії»; 2) ті речовинні ресурси ґрунту, які не є винятково результатом ґрунтоутворення (жива фаза ґрунту, мінерали у ґрунтах, хімічні сполуки, ґрунтова волога тощо). Однак цей тип ресурсів може бути складовою і інших багатоцільових ресурсів (водних, атмосферних тощо); 3) у тих випадках, коли з погляду споживацьких якостей не можна виокремити речовинні чи функціональні складові ґрунтових утворень, в якості третьої підгрупи речовинних ґрунтових ресурсів розглядають саме ґрунти і ділянки з ґрунтовим покривом як унікальні і цілісні біокосні системи, наприклад, використання ґрунтів як об'єктів охорони в заповідниках.

До функціональних ресурсів ґрунтів належать найбільш відомі й експлуатовані ресурси родючості ґрунтів. Оцінюючи прояв ґрунтами

функціональних споживчих якостей, на відміну від випадку речовинних ресурсів, ґрунти завжди слід розглядати як цілісні системи.

Перелік ресурсних характеристик ґрунтів, пов'язаних з виконанням ними біогеоценотичних (екосистемних) і глобальних функцій (екосистемних послуг), містить такі ресурси прямого і непрямого вжитку. До ґрунтових ресурсів прямого вжитку належать такі: ресурси родючості і біопродуктивності, місце поселення людей та тваринних і рослинних організмів, розміщення виробничих та інших об'єктів, сорбції і перетворення забруднювачів і токсинів. До ґрунтових ресурсів непрямого вжитку належать такі: ресурси підтримання біологічного різноманіття, захисту і регулювання складу літосфери, гідросфери, атмосфери, енергетичного балансу планети тощо.

Виходячи з поданого групування, можна констатувати, що термін «ґрунтові ресурси» дещо вужче за розмірами поняття, ніж «земельні ресурси», яке включає не лише ґрунти, а й підґрунтя, ґрунтові води, рельєф, рослинність та інші компоненти, розташовані в межах певних земельних ділянок. Однак поняття «ґрунтові ресурси» за змістом є значно ширшим, оскільки включає в себе розуміння виконання ґрунтом інших функцій, окрім родючості, наявність у ґрунті інших властивостей, які мають значення в економічному та культурному житті.

Отже, до ґрунтових ресурсів належать такі ґрунтові системи, а також компоненти, властивості і функції природних і антропогенно перетворених ґрунтів, а також штучні ґрунти, які використовуються чи можуть бути використані для проведення господарської, культурної, духовної та іншої діяльності людини, сприяють сталому розвитку людської цивілізації за умови підвищення якості життя та збереження людини як біологічного виду і мають відповідну споживчу цінність (Добровольский Г. В. Концепция почвенных ресурсов: современное состояние, предпосылки к переосмыслению и постановка задач / Г. В. Добровольский, Г. С. Куст // Роль почвы в биосфере. — М. : 2003. — С. 8).

У проекті Закону «Про ґрунти та їх родючість» необхідно визначити відмінність земельних відносин, які виникають навколо використання ґрунтових ресурсів, від земельних відносин, які виникають навколо земельних ділянок як об'єкту нерухомості, законодавчо визначити поняття ґрунтів і ґрунтових ресурсів, встановити основні напрямки державної ґрунтової політики.

ГОДОВАНЮК А. Й.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Нещодавно, у березні, Верховною Радою було розглянуто та прийнято у першому читанні (04.03.2015) законопроект 151-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств». Мільйони особистих селянських господарств, котрі вирощують сільськогосподарську продукцію та мають право на реалізацію її надлишків, знову опинилися у центрі уваги законодавця.

Вже сама назва законопроекту привертає увагу як вчених-юристів, так і простих фермерів. Автори законопроекту пропонують внести зміни до Закону України «Про фермерське господарство» та вводять нові поняття: «індивідуальне» та «сімейне» фермерське господарство, що дотепер не фігурували. Ці два різновиди припускають можливість ведення господарства як на власних земельних ділянках, так і на орендованих, а головне — можуть створюватися без оформлення юридичної особи.

Необхідність існування нової форми господарювання в пояснювальній записці до проекту Закону України викладено наступним чином: «В ринкових умовах в середовищі господарств населення відбулися трансформаційні зрушення, наслідком яких є їх розшарування за характером сільськогосподарської діяльності. Частка господарств, які виробляють продукцію як для власного споживання, так і для продажу, зменшилась, а частки тих, що займаються сільськогосподарською діяльністю лише з метою продовольчого самозабезпечення, і тих, що виробляють переважно товарну продукцію, зросли. Приблизно 20 % особистих селянських господарств України, які мають у користуванні земельні ділянки, відповідають світовим критеріям належності до виробників товарної сільськогосподарської продукції і фактично є сімейними фермерськими господарствами».

Тобто, до підприємців пропонується віднести 20 % всіх селян-одноосібників, які, як зазначає Мінагрополітики, виробляють левову частку продукції споживчого ринку, а саме: овочів — близько 85 %, молока — до 80 %, м'яса ВРХ — понад 75 %, м'яса свиней — близько 60 %. За даними Держстату, станом на 1 березня 2015 року в Україні зареєстровано понад 1 млн. 80 тис. господарюючих суб'єктів, з яких фермерські господарства складають лише 43,26 тис. Тому, по суті, законопроект пропонує збільшити кількість фермерських господарств за рахунок легалізації та виведення в правове поле діяльності особистих селянських

господарств, які, фактично трансформувалися в сімейні фермерські господарства, як повноправні учасники аграрного ринку, будуть вести свою господарську діяльність у відповідності до норм чинного законодавства щодо виробників сільськогосподарської продукції.

В проекті Закону вказано, що індивідуальне фермерське господарство засновується однією фізичною особою, яка виступає одноосібним її власником. Дане індивідуальне фермерське господарство може набувати статусу юридичної особи, або його засновник може здійснювати діяльність у статусі фізичної особи- підприємця у межах чинного законодавства. На противагу цьому, сімейне фермерське господарство засновується членами однієї сім'ї, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сімейне фермерське господарство може набувати або не набувати статусу юридичної особи. При цьому, сімейне фермерське господарство без створення юридичної особи створюється на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства. Договір про створення сімейного фермерського господарства є різновидом договору про спільну діяльність відповідно до положень Цивільного кодексу України та цього закону.

Найбільш цікавою є норма проекту, згідно якої сімейне фермерське господарство без створення юридичної особи вважається створеним з дня державної реєстрації фізичної особи-підприємця, який є головою сімейного фермерського господарства. Тобто неважливо, яку організаційно-правову форму виберуть селяни («сімейне» чи «індивідуальне»), а фізичною особою-підприємцем стати все одно доведеться. До даного процесу, як зазначають автори законопроекту, селян буде спонукати можливість компенсації ПДВ, яку наразі мають виключно великі фермерські господарства. Оскільки лише у секторі молочного виробництва це дасть селянам близько 2 млрд. грн. додаткового прибутку. На противагу такій перспективі автори проекту зазначають, що внаслідок невідпрацьованості податкового механізму при оподаткуванні лише поставок молока ОСГ держава втрачає, за розрахунками, до 3 млрд. грн. податкових надходжень, які б вона мала внаслідок потрапляння такої продукції в офіційні канали реалізації (за рахунок сплати податків на етапах переробки та офіційної торгівлі).

На жаль, автори законопроекту жодним чином не пов'язують розмір земельної ділянки з необхідністю зареєструватись фізичною особою-підприємцем. Одна справа, коли мова йде про особисте селянське господарство, що має 4 га і більше, інша річ, коли це буде стосуватись господарств, земельна ділянка яких складає менше 1-го га. Адже на сьогодні дійсно існує проблема з детінізацією аграрного ринку, оскільки деякі господарства обробляють до п'ятдесяти гектарів землі без реєстрації підприємницької діяльності. Саме на цьому законодавцям слід було б зосередити свою увагу. Бо якщо простих членів особистого селянського

господарства, у яких земельний наділ менше 2 гектарів та в обійсті лише одна корова, змусять ставати підприємцями, то це призведе тільки до подальшого зубожіння села.

Не обминути зловживань і при можливості працювати індивідуальним та сімейним фермерським господарствам на орендованих землях. Позаяк можемо мати зворотній процес, коли великі агрофірми будуть передавати свої землі ось таким фізичним особам-підприємцям в оренду, а відтак уникатимуть оподаткування діяльності юридичної особи у повній мірі, сплачуючи лише єдиний податок осіб-підприємців. Та й взагалі, якщо даний законопроект буде прийнято, то автоматично відпаде необхідність у Законі України «Про особисте селянське господарство», оскільки усі селяни стануть підприємцями, а це — вже зовсім інше коло правовідносин.

ПЛАТОНОВА Є. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗЕМЛЕУСТРОЮ

Земельний кодекс України (ст. 181) та Закон України «Про землеустрій» визначають землеустрій як сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил (Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 року // Офіційний вісник України. — 2003. — № 25. — Ст. 1178). Він виконує важливі функції організації раціонального використання земельних ресурсів, їх охорони та захисту ґрунтів незалежно від цільового призначення земель, водночас є однією з функцій державного управління у сфері землекористування і поширюється на землі всіх форм власності.

В обов'язковому порядку землеустрій проводиться на землях усіх категорій та форм власності у разі: розробки документації із землеустрою щодо організації раціонального використання та охорони земель; встановлення та зміни меж об'єктів землеустрою, у тому числі визначення та встановлення в натурі (на місцевості) державного кордону України; надання, вилучення (викупу), відчуження земельних ділянок; встановлення в натурі (на місцевості) меж земель, обмежених у використанні і обмежених (обтяжених) правами інших осіб (земельні сервітути);

організації нових і впорядкуванні існуючих об'єктів землеустрою; виявлення порушених земель і земель, що зазнають впливу негативних процесів, та проведення заходів щодо їх відновлення чи консервації, рекультиватії порушених земель, землювання малопродуктивних угідь, захисту земель від ерозії, підтоплення, заболочення, забруднення промисловими відходами, радіоактивними і хімічними речовинами та інших видів деградації, консервації деградованих і малопродуктивних земель.

За часів незалежності України більшість робіт із землеустрою проводилася на місцевому рівні, причому прогнозно-планувальна документація, документація по здійсненню системи заходів для збереження, відновлення та підвищення родючості ґрунтів фактично не розроблялася, натомість основним завданням землеустрою стала підготовка даних для оформлення правовстановлюючих документів на землю.

В сучасний період українського державобудування та вітчизняної законотворчості динамічний розвиток законодавства в сфері землеустрою висуває проблеми застосування та виконання існуючих правових норм, дотримання вимог чинного законодавства щодо розроблення, складу, змісту, порядку погодження та затвердження документації із землеустрою з метою формування систематизованого правового підходу до проведення робіт із землеустрою.

До проблем, які потребують негайного законодавчого регулювання, слід віднести необхідність визначення оптимально обґрунтованого переліку видів документації із землеустрою, а також встановити склад, зміст, правила та порядок оформлення, погодження та затвердження документації із землеустрою.

Згідно статті 25 Закону України «Про землеустрій», документація із землеустрою розробляється у вигляді програм, схем, проектів, спеціальних тематичних карт, атласів, технічної документації. Норми цієї статті регламентують не лише перелік видів документації із землеустрою, але і передбачають можливість встановлення законами України та іншими нормативно-правовими актами інших видів документації із землеустрою. В результаті цього, окремими нормативно-правовими актами встановлено 23 різних види документацій із землеустрою. Частина таких видів документації із землеустрою у різних законах мають різні назви. Так, в Законі України «Про землеустрій» існує такий вид документації, як «проекти землеустрою щодо створення нових та впорядкування існуючих землеволодінь і землекористувань», а у Земельному кодексі України — «проекти створення нових землеволодінь і землекористувань». І такі невідповідності в законодавстві, на жаль, є непоодинокими. Крім того, частина видів документації із землеустрою є надуманою нормотворцем і не несе змістовного навантаження.

В чинному законодавстві склад, зміст і правила оформлення документації із землеустрою встановлено лише по таких її видах: проектах

землеустрою щодо встановлення (зміни) меж адміністративно-територіальних утворень; проектах землеустрою щодо відведення земельних ділянок; проектах землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь; технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж частини земельної ділянки, на яку поширюється право суборенди, сервітуту; технічної документації із землеустрою щодо поділу та об'єднання земельних ділянок; технічної документації із землеустрою щодо проведення інвентаризації земель; технічної документації із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості).

Необхідним є встановлення чіткого порядку погодження та затвердження документації із землеустрою, оскільки норми ст. 186 та ст. 186¹ Земельного кодексу України не дають відповіді, якими органами та у який спосіб здійснюється погодження та затвердження документації із землеустрою, а норми інших нормативно-правових актів носять суперечливий характер. Позитивним кроком щодо спрощення процедури погодження проекту землеустрою було внесення змін до ст. 186¹ Земельного кодексу України. Зокрема, у висновку про відмову погодження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки відповідними органами, має бути надано вичерпний перелік недоліків проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та розумний строк для їх усунення. І лише у разі, якщо не усунено недоліки, на яких було наголошено у попередньому висновку, може бути відмовлено у погодженні проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки. Саме тому для вирішення проблем законодавчого регулювання земельних відносин в сфері землеустрою необхідна систематизація земельного законодавства з метою посилення його стабільності, усунення правових колізій, створення науково обґрунтованої системи нормативно-правових актів.

СТЕПЬКА О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Україна є однією з небагатьох країн з багатими ресурсами родючих сільськогосподарських земель. Сільськогосподарські угіддя займають 71 % території країни. Близько 22 млн. га використовуються сільськогосподарськими підприємствами, з яких близько 95 % орендовані у

дрібних власників. Більшість таких дрібних землевласників отримали земельні ділянки розміром 4–5 га під час приватизації. Проте права українських землевласників обмежені: вони не можуть купувати або продавати свої земельні ділянки. Починаючи з 2001 року в Україні діє заборона на продаж земель сільськогосподарського призначення.

За відсутності ринку землі сільськогосподарського призначення, на якому відбуваються операції з купівлі-продажу землі, на сьогоднішній день в Україні розвивається ринок оренди землі. Така форма землекористування має важливе значення для досягнення справжнього соціально-економічного ефекту у процесі реформування земельних відносин в Україні.

Необхідно зазначити, що в Україні орендні відносини щодо земель сільськогосподарського призначення розвинуті на достатньо високому рівні. Більше 70 % громадян, які набули право на земельну частку (пай), здають земельні ділянки в оренду. Агроформування ринкового типу також інтенсивно орендують землі сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності. Проте, аналіз розвитку орендних відносин надає підстави для виділення і певних негативних тенденцій в зазначеній сфері. Так, укладання договорів оренди сільськогосподарських земель відбувається на короткострокові терміни, у зв'язку із відсутністю визначеного мінімального терміну договору оренди земель сільськогосподарського призначення на законодавчому рівні та сподіваннями на відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, що в результаті відображається на ефективності використання таких земель.

Проблемним питанням також залишається невиконання орендарем своїх зобов'язань перед орендодавцем по виплаті орендної плати і відсутність дієвого механізму впливу орендодавця на орендаря (механізму розірвання договорів оренди у випадку не виплати орендарем орендної плати у встановлені договором строки). Це пояснюється складністю та мінливістю регулюючого національного законодавства, в складнощах якого подекуди нелегко розібратися навіть юристам.

Існують значні проблеми пов'язані також з оформленням договору оренди: як нормативні (закладені безпосередньо у нормативно-правових актах), так і фактичні (пов'язані з невиконанням законодавства). Для чіткішого розуміння нових процедур слід з'ясувати суть реформи реєстрації прав на нерухоме майно. Зокрема, змінено порядок державної реєстрації права оренди земельної ділянки, право власності на яку зареєстровано до 01 січня 2014 року (тобто у власника земельної ділянки є Державний акт на право власності) та не зареєстровано у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Сьогодні в Україні паралельно діють два реєстри: Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, в межах якого реєстраційні служби Міністерства юстиції України реєструють право власності, оренди, інші права та обтяження на нерухоме

майно; Державний земельний кадастр, у межах якого здійснюється державна реєстрація земельних ділянок із відображенням відповідних відомостей про них.

Оформлення оренди землі сільськогосподарського призначення є складною комплексною процедурою, що суперечливо врегульована та потребує істотних грошових та часових витрат. Крім того, 05 березня 2015 року в законодавство знову внесені зміни щодо реєстрації земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Так, державна реєстрація речових прав, похідних від права власності, на земельні ділянки сільськогосподарського призначення може здійснюватися нотаріусом незалежно від нотаріального посвідчення договору, на підставі якого виникає таке право.

Державна реєстрація похідного речового права на земельну ділянку сільськогосподарського призначення, право власності на яку виникло та оформлено в установленому порядку до 1 січня 2013 року, здійснюється одночасно з державною реєстрацією права власності на таку земельну ділянку (крім випадків, коли право власності на таку земельну ділянку вже зареєстровано в Державному реєстрі прав) на підставі заяви про державну реєстрацію прав та їх обтяжень, поданої власником чи набувачем відповідного похідного права, або уповноваженою ними особою. Державна реєстрація права власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення, у разі подання заяви про державну реєстрацію прав та їх обтяжень набувачем похідного речового права на таку земельну ділянку, може здійснюватися без подання заявником документа, на підставі якого виникло право власності, за умови наявності інформації про зареєстровану земельну ділянку у Державному земельному кадастрі та до моменту автоматизованого перенесення до Державного реєстру прав записів про речові права та обтяження на земельні ділянки з Державного реєстру земель (Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення повноважень нотаріусів та особливостей реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення: Закон України від 5 березня 2015 року // Офіційний вісник України. — 2015. — № 24. — Ст. 654).

Суттєвою проблемою на шляху до фіксації права оренди землі є строки провадження реєстраційних процедур. Виходячи з положень діючого законодавства строк реєстрації прав, в тому числі права оренди земельної ділянки, не повинен перевищувати 14 робочих днів. На практиці ця процедура подекуди займає місяць і навіть більше. Єдиним шляхом вирішення проблем розвитку відносин щодо оренди земель сільськогосподарського призначення є врегулювання зазначених питань на законодавчому рівні. Це можуть бути наступні законодавчі положення: законодавче закріплення правових механізмів подальшого розвитку відносин сільськогосподарського землекористування; удосконалення інституту оренди сільськогосподарських земель, що сприятиме

підвищенню інвестиційної привабливості земель; забезпечення сталого землекористування, раціонального та ефективного використання земель державної власності; запровадження мінімального строку оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

ХАРИТОНОВА Т. Є.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
докторант кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент

ДЕЯКІ ЗМІНИ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ

Питання щодо державної реєстрації прав на земельні ділянки залишаються на сьогодні актуальними, про що свідчить велика кількість змін у законодавстві. Наразі, якщо спочатку зміни торкалися в основному термінології державної реєстрації прав, згодом — процедури її проведення, то у 2015 році зміни, які було внесено у велику кількість нормативних актів, іноді повністю змінюють встановлений нормами порядок та процедуру. Зокрема, слід зупинитися, на двох основних Законах, що суттєво вплинули на окреслене питання. Це, Закон України від 12 лютого 2015 року № 191-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» (далі — Закон № 191-VIII) та Закон України від 05 березня 2015 року № 247-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення повноважень нотаріусів та особливостей реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення» (далі — Закон № 247-VIII). Положення цих двох законів внесли зміни до 12 статей Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01 липня 2004 № 1952-IV. Так, зміни, внесені Законом № 191-VIII, стосуються визначення статусу державного реєстратора прав та їх повноважень, а також плати за проведення державної реєстрації прав.

Зміни, внесені Законом № 247-VIII, також спрямовані на розширення повноважень деяких державних реєстраторів прав та врегулювання процедури державної реєстрації. Зокрема, зазначеним вище Законом нотаріусу, як державному реєстратору прав, надано можливість проводити державну реєстрацію: — речових прав, похідних від права власності, на земельні ділянки сільськогосподарського призначення незалежно від нотаріального посвідчення договору, на підставі якого виникає таке право; — права власності на земельну ділянку сільськогосподарського

призначення, яке виникло та оформлено в установленому порядку до 01 січня 2013 року, одночасно з державною реєстрацією похідного від нього речового права на таку земельну ділянку. Причому, доповнена стаття 4–2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» визначає особливості державної реєстрації похідних речових прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, право власності на які виникло та оформлено в установленому порядку до 01 січня 2013 року. Але, слід звернути увагу на те, що положення статті 4–2 не стосуються порядку державної реєстрації права власності держави чи територіальної громади на земельні ділянки, які сформовані із земель державної чи комунальної власності. Відповідно до статті 4–1 вищезазначеного Закону рішення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування про передачу земельних ділянок у власність або користування (постійне користування, оренда, емфітевзис, суперфіцій, сервітут) приймається без здійснення державної реєстрації права держави чи територіальної громади на такі земельні ділянки, крім випадків, коли право власності на земельні ділянки державної або комунальної власності вже зареєстровано в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Державна реєстрація права держави чи територіальної громади на земельні ділянки, які сформовані із земель державної чи комунальної власності, здійснюється після затвердження документації із землеустрою, за якою здійснено таке формування, одночасно із державною реєстрацією похідного речового права на такі земельні ділянки (постійне користування, оренда, емфітевзис, суперфіцій, сервітут), крім випадків, коли рішенням відповідного органу про затвердження документації із землеустрою передбачено здійснення державної реєстрації переходу права власності на земельні ділянки. При поновленні або внесенні змін до договорів суперфіцію, емфітевзису, сервітуту, оренди земельних ділянок державної чи комунальної власності, право держави чи територіальної громади на які не зареєстровано, державна реєстрація права власності здійснюється одночасно з державною реєстрацією похідного права.

Крім того, важливим є доповнення Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» розділом V «Перехідні положення», відповідно до якого до 1 липня 2016 року записи Державного реєстру земель про речові права на земельні ділянки та їх обтяження, про суб'єктів таких прав та документи, що посвідчують такі права, мають бути перенесені до Державного реєстру прав. З моменту перенесення відповідної інформації ці записи вважаються відомостями Державного реєстру прав, а права та обтяження на відповідні земельні ділянки — зареєстрованими (крім випадків, коли права на такі земельні ділянки зареєстровані після 1 січня 2013 року).

Не можна залишити поза увагою зміни, які були внесені Законом № 247-VIII до Закону України «Про Державний земельний кадастр» від

07 липня 2011 року № 3613-VI, де, відповідно до абз. 9 ч. 1 ст. 38 при здійсненні нотаріальних дій та/або під час здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно видача витягів з Державного земельного кадастру про земельну ділянку може здійснюватися також нотаріусами. Ці ж зміни знайшли відображення у ч. 4–6 ст. 46–1 Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року № 3425-XII, відповідно до яких нотаріус має доступ та користується Державним земельним кадастром, де під час вчинення нотаріальних дій щодо земельної ділянки (крім посвідчення заповіту) та/або під час здійснення державної реєстрації речових прав на земельну ділянку здійснює пошук відомостей про зареєстровану земельну ділянку та за його результатами формує витяг із Державного земельного кадастру про земельну ділянку, який підписує та посвідчує печаткою нотаріуса.

Таким чином, слід зробити висновок, що процедура державної реєстрації речових прав на земельні ділянки не була весь цей досконалою, про що свідчать численні зміни у законодавстві. Із наведеного вище, також можна побачити, що зазначена процедура в багатьох напрямках є пробною, та буде неодноразово змінюватися.

КАЛИШУК Л. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ У МІЖНАРОДНИХ СУДОВИХ ІНСТАНЦІЯХ

Традиційно в еколого-правовій доктрині становлення екологічних прав громадян пов'язується з визнанням права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що є центральним у системі зазначених прав. Офіційне визнання екологічних прав громадян у системі прав людини і громадянина та їх законодавче закріплення, в тому числі, на конституційному рівні, зокрема, у ст. 50 Основного Закону держави, стало визначальним досягненням в екологічному праві. Відповідно до п. «а» ч. 1 ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище гарантовано кожному громадянину. Зазначене право передбачає закріплені нормативно-правовими актами можливості громадян проживати та користуватися таким довкіллям, у якому відсутня будь-яка небезпека шкідливого впливу для їх життя і здоров'я в

результаті господарської діяльності людини та інших небезпечних факторів. Однак, лише законодавчого закріплення та визнання екологічних прав громадян ще недостатньо. Необхідно напрацювати ефективний механізм їх захисту, в тому числі, і на рівні міжнародних судових інстанцій.

Згідно з ч. 3 ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України. Ч. 4 ст. 55 Конституції України гарантує кожному право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Очікуваним результатом стало проголошення Україною курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, визначальною подією на шляху якого стала ратифікація Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., підписаної від імені України 09.11.1995 року. Відповідно до ст. 19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод було створено Європейський суд з прав людини. Юрисдикція Суду, згідно зі ст. 32 названого міжнародного документу, поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та Протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до ст. ст. 33, 34 і 47 даного міжнародного документу.

Аналіз умов прийнятності скарги, визначених у положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, надає змогу дійти висновку щодо можливості звернення особи за захистом до Європейського суду з прав людини лише щодо тих прав, що безпосередньо закріплені у нормах Конвенції та Протоколах до неї. Екологічні права громадян зазначеним міжнародним документом та Протоколами до нього не передбачені. З цього приводу у правовій доктрині відзначається, що якими б очевидними не були порушення прав, — якщо їх захист не передбачений Конвенцією, Європейський суд з прав людини не має повноважень розглядати справу. Відповідно, для захисту таких прав пропонується використовувати інші міжнародні інструменти (Манукян В. И. Европейский Суд по правам человека: право, прецеденты, комментарии: науч.-практ. пособ. / В. И. Манукян. — К.: Истина, 2007. — С. 298).

Однак, сформована прецедентна практика Європейського Суду з прав людини у частині захисту екологічних прав громадян засвідчує про зворотне. А саме, у питаннях захисту екологічних прав людини Страсбурзький суд використовує метод захисту «रिकошетом» (франц.: *protection par ricochet*), що надає Суду можливість визнавати і захищати ті права, що безпосередньо не закріплені в Конвенції, але тісно пов'язані

з її положеннями чи побічно витікають з них (Никишин В. В. Судебный прецедент как источник экологического права Европейского союза и России: сравнительно-правовой анализ: монография / отв. ред. О. Л. Дубовик. — М.: Юрлитинформ, 2012. — С. 107–108). Зокрема, у практиці Європейського суду з прав людини, здебільшого, порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля пов'язується з порушенням права на повагу до приватного і сімейного життя, регламентованого ч. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У справі «Дубецька та інші проти України» за скаргою про надмірне промислове забруднення, спричинене діяльністю державних промислових підприємств, Суд, визнавши порушення ст. 8 Конвенції, дійшов висновку, що небезпідставна скарга за статтею 8 може мати місце у тому разі, коли екологічна безпека досягає такого серйозного рівня, що призводить до суттєвого перешкоджання здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне чи сімейне життя. Аналогічний підхід щодо вирішення справ про захист екологічних прав в аспекті тлумачення положень ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод збережено у справі «Гримковська проти України», у якій заявницею стверджувалось про заподіяння значної шкоди для її житла, приватного та сімейного життя внаслідок функціонування магістральної дороги. За результатами розгляду скарги Суд дійшов висновку, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції так як сукупний вплив шуму, вібрації, забруднених повітря та ґрунту, спричинений магістральною дорогою, значною мірою не дав заявниці можливості користуватися правами, гарантованими зазначеною нормою.

Отже, проведений аналіз засвідчив про тісний зв'язок права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, гарантованого національним екологічним законодавством, з правом на повагу до приватного і сімейного життя, офіційно визнаного у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у тому значенні, що забруднення довкілля може вплинути на благополуччя окремих громадян і не дозволить їм користуватися власним житлом настільки, що несприятливо вплине на їх приватне і сімейне життя, без серйозної небезпеки для їх здоров'я. Що, у свою чергу, підтверджує визнання Європейським судом з прав людини права на безпечне для життя і здоров'я довкілля як похідного права, що здебільшого виводиться з положень саме ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

ЧУМАЧЕНКО І. Є.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ЕКОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ВОД

Екологізація контролю в сфері використання та охорони вод має два аспекти: контроль за дотриманням водокористувачами екологічних вимог стосовно водних ресурсів і контроль за дотриманням водокористувачами екологічних вимог по відношенню до інших природних ресурсів. Основні вимоги до організації використання і охорони водних ресурсів містяться у водному законодавстві. Проте, раціональне використання і охорона вод обумовлені взаємозв'язком природних запасів вод з іншими складовими частинами природи. Через цю взаємообумовленість стан водних об'єктів значною мірою залежить від раціонального, науково обгрунтованого використання землі, її надр, лісів і так далі. Охороняються не лише самі води (їх кількість і якість безпосередньо), але і умови, що створюють їх, чим забезпечується достатня кількість вод, їх рівномірний вступ впродовж року, їх режим і температура. Тому води не можуть бути об'єктом тільки водного законодавства.

Охорона і використання вод регулюється законодавством суміжних галузей права: земельним, надровим, лісовим і так далі. Так, відповідно до п.6 Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 733 від 16 травня 2007 року до рекреаційно-оздоровчих лісів відносяться лісові ділянки, що виконують рекреаційну, санітарно-гігієнічну та оздоровчу функцію, використовуються для туризму, зайняття спортом, санаторно-курортного лікування та відпочинку населення і розташовані: у межах міст, селищ та інших населених пунктів; у межах округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів; у межах поясів зон санітарної охорони водних об'єктів; у лісах зелених зон навколо населених пунктів; поза межами лісів зелених зон. А відповідно до п. 7 до категорії захисних лісів відносяться лісові ділянки, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних та антропогенних факторів, зокрема: лісові ділянки (смуги лісів) уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, які виділяються з категорії експлуатаційних лісів за нормативами, встановленими цим Порядком.

Сприятливий стан вод значною мірою залежить від умов користування землями водного фонду. Землі водного фонду є самостійною категорією земель України. Їх правовий режим встановлено Земельним

Кодексом України (глава 12), Водним Кодексом України (глави 1 та 18). Незважаючи на поділ земель водного фонду на водопокриті і ті, що прилеглі до водойм, ці землі мають певну єдність, оскільки їх основним призначенням є раціональне використання і належна охорона вод. З цього випливає і специфічний правовий режим зазначеної категорії земель, що знаходиться в безпосередній залежності від правового режиму вод і визначається переважно нормами Водного Кодексу України.

З метою охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних і оздоровчих потреб встановлюються зони санітарної охорони, які поділяються на пояси особливого режиму. Межі зон санітарної охорони водних об'єктів встановлюються органами місцевого самоврядування на їх територіях за погодженням з державними органами земельних ресурсів, санітарно-епідеміологічного нагляду, охорони навколишнього природного середовища та водного господарства. Режим зон санітарної охорони водних об'єктів встановлений постановою Кабінету Міністрів України № 2024 від 18 грудня 1998 року.

Охорона водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, здійснюється в порядку, встановленому для санітарної охорони курортів. Метою санітарної охорони курортів є збереження природних властивостей наявних лікувальних ресурсів, запобігання забрудненню, пошкодженню та передчасному виснаженню цих ресурсів. З цією метою в межах курорту встановлюється округ санітарної (гірничо-санітарної) охорони. Відповідно до ст. 28 Закону України «Про курорти» округом санітарної охорони є територія земної поверхні, зовнішній контур якої збігається з межею курорту. В межах цієї території забороняються будь-які роботи, що призводять до забруднення ґрунту, повітря, води, завдають шкоди лісу, іншим зеленим насадженням, сприяють розвитку ерозійних процесів і негативно впливають на природні лікувальні ресурси, санітарний та екологічний стан природних територій курортів.

Деякі окремі ділянки водного простору та ділянки суші, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, вилучаються з господарського використання повністю або частково і оголошуються відповідно до екологічного законодавства територією чи об'єктом природно-заповідного фонду України. Для забезпечення необхідного режиму охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників, запобігання негативному впливу господарської діяльності на прилеглих до них територій устанавлюються охоронні зони.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що контроль за дотриманням екологічних вимог водокористувачами стосовно водних ресурсів, полягає не лише в забезпеченні дотримання екологічних вимог безпосередньо самими водокористувачами, але і користувачами

іншими видами природних ресурсів, якщо вони впливають або можуть вплинути на стан використання і охорону вод.

Що стосується контролю за виконанням водокористувачами екологічних вимог по відношенню до інших природних ресурсів, слід зазначити, що відповідно до положень Закону України «Про охорону земель» при веденні водного господарства здійснюється охорона земель водного фонду шляхом обмеження антропогенного впливу на них і додержання особливого режиму їх використання. При розміщенні, проектуванні, будівництві, реконструкції та експлуатації водогосподарських об'єктів передбачаються заходи, спрямовані на запобігання підтопленню, заболоченню, засоленню та забрудненню продуктивних земель, погіршенню якості ґрунтів. Забороняється також скидання стічних вод та вод, що забираються із забруднених джерел, якщо внаслідок цього може відбутися деградація і забруднення ґрунтів небезпечними речовинами.

ЮРЕСКУЛ В. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук

ОКРЕСЛЕННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ОХОРОНОЮ ДОВКІЛЛЯ

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року визначає, що державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України. Державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим — орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища та інші державні органи, до компетенції яких віднесено здійснення зазначених функцій.

Розділ IV названого Закону визначає повноваження органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища, а саме: компетенцію центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища; центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Згідно постанови Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32 «Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України» (Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: постанова Кабінет Міністрів України від 21 січня 2015 р. № 32 // Офіційний вісник України. — 2015. — № 10. — Ст. 266.), центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у цій сфері — Міністерство екології та природних ресурсів України. Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, згідно Указу Президента України від 13 квітня 2011 р. № 454/20 «Про Положення про Державну екологічну інспекцію України» (Про Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України: указ Президента України від 8 квітня 2011 р. № 439/2011 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 29. — Ст. 1247.), є Державна екологічна інспекція України. Іншими словами, у Розділ IV Закону «Повноваження органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища» визначається компетенція лише таких центральних органів виконавчої влади як Міністерство екології та природних ресурсів України й Державна екологічна інспекція України. Зазначення у Законі компетенції одного й того ж самого органу у двох окремих статтях створює враження про існування двох окремих органів, що не викликає розуміння і, на наш погляд, потребує виправлення шляхом об'єднання у межах однієї статті.

Державне управління охороною навколишнього природного середовища здійснюють, згідно Закону, також інші державні органи, до компетенції яких законами України віднесено здійснення таких функцій в цій галузі, як спостереження, дослідження, екологічна експертиза, контроль, прогнозування, програмування, інформування та інша виконавчо-розпорядча діяльність. На сьогодні Схема центральних органів виконавчої влади затверджена постановою Кабінету Міністрів України

від 10 вересня 2014 р. № 442 (Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 // Офіційний вісник України. — 2014. — № 74. — Ст. 2105.). Станом на квітень 2015 року її складають 17 міністерств та 48 інших центральних органів виконавчої влади: служб, агентств, інспекцій, фондів та комітетів. Отже з питання визначення системи органів державного управління охороною навколишнього природного середовища Закон відсилає до невизначеного кола законів України, що є непростим завданням. Слід зазначити, що і в інших спеціальних законах України містяться подібні відсылки норми, що врешті змушує звертатися до положень про той чи інший центральний орган виконавчої влади, тобто до підзаконних нормативно-правових актів, що навряд чи є виправданим.

На підставі аналізу низки законів України щодо повноважень центральних органів виконавчої влади, вбачається за доцільне у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» в окремій статті закріпити більш чіткий перелік центральних органів виконавчої влади, що здійснюють державне управління охороною навколишнього природного середовища. На наш погляд, до цього переліку слід включити, зокрема, Міністерство екології та природних ресурсів України, Державну екологічну інспекцію України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державну інспекцію ядерного регулювання України. Вбачається також за доцільне в окремих нормах Закону визначити детально, які саме повноваження у сфері охорони навколишнього природного середовища покладено на кожен із названих органів. Запропоноване сприяло б формуванню більш чіткого уявлення про систему центральних органів виконавчої влади, що здійснюють управління охороною навколишнього природного середовища, та кращому розумінню розмежування повноважень між ними.

ВІДНОСИНИ З ВИРОБНИЦТВА КУЛЬТИВОВАНОГО М'ЯСА ЯК СКЛАДОВА ПРЕДМЕТУ АГРАРНОГО ПРАВА

Ознакою динамічного розвитку галузі права є розширення її предмету за рахунок нових сфер правового регулювання. Предмет аграрного права не є остаточно сформованим, кристалізованим колом суспільних відносин. Це обґрунтовано, по-перше, плюралізмом теоретичних позицій щодо його визначення, і по-друге, невпинним розширенням кола об'єктів правового регулювання, які потребують специфічного нормативного забезпечення. Так, наприклад, поява і активне розповсюдження генетично модифікованих продуктів вимагає адекватного правового механізму охорони безпечності сільськогосподарської продукції від потенційних ризиків. З іншого боку, надмірне використання хімічних, біологічних та інших засобів у сільському господарстві спричинило поділ сільськогосподарської продукції на традиційну та органічну, а це, у свою чергу, послужило підґрунтям для розробки відповідного законодавства щодо екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

Вчені, які опанували технологію створення м'яса у лабораторних умовах, поставили перед вченими-юристами нову задачу, яка полягає у формуванні ефективного правового режиму для виробництва та обігу цього штучного м'яса. Відповідно до положень чинного законодавства культивоване м'ясо — тобто створена у лабораторії зі стовбурових клітин м'язова тканина — не є аналогом традиційному м'ясу, яке розуміється як усі їстівні частини тіла тварини (Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів»). У свою чергу, спроба визначити культивоване м'ясо через поняття продукту тваринного походження наштотується на відсутність такого терміну у чинній редакції вказаного Закону. Натомість у Законі України «Про ветеринарну медицину» наведено поняття *продуктів тваринного походження для споживання людиною*, під якими розуміються м'ясо, м'ясні продукти, желатин, яйця, яйцепродукти, молоко, молочні продукти, риба, рибні та морепродукти, мед та інші продукти тваринного походження, призначені для споживання людиною. Юридична техніка формулювання даного визначення суттєво страждає у зв'язку з тим, що: а) допущена логічна помилка, що має назву «коло у визначенні»; б) дефініція побудована шляхом простого відкритого переліку можливих об'єктів, що не вказує на жодні ідентифікуючі ознаки поняття, яке визначається.

Більш вдале визначення харчового продукту тваринного походження запропоновано у новій редакції Закону України «Про безпечність та

якість харчових продуктів», що набере чинності з вересня 2015 року під назвою «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». У тексті цього Закону харчовий продукт тваринного походження — це молоко, м'ясо, риба, молюски і ракоподібні, у тому числі свіжі, охолоджені або заморожені, яйця, мед, їх похідні та інші продукти, виготовлені з частин тварин, окремих їх органів та/або тканин, призначені для споживання людиною. Відповідно до цього визначення культивоване м'ясо як продукт, що вироблений з окремих клітин тварини, може бути віднесений до продукції тваринного походження, а значить і до сільськогосподарської продукції.

Розповсюдження правового режиму сільськогосподарської продукції на культивоване м'ясо формує низку теоретичних і практичних висновків. Охоплення культивованого м'яса поняттям сільськогосподарської продукції має своїм фундаментальним наслідком віднесення його до об'єктів аграрного права.

Предмет сучасного аграрного права складають специфічні аграрні відносини, котрі складаються з комплексу взаємопов'язаних та взаємозумовлених суспільних відносин і виникають при виробництві сільськогосподарської продукції, її переробці та реалізації, а також при здійсненні пов'язаної з ними діяльності (Правове регулювання екологічних, аграрних та земельних відносин в Україні: сучасний стан і напрями вдосконалення: монографія / [А. П. Гетьман, М. В. Шульга, А. М. Статівка та ін.] ; за заг. ред. А. П. Гетьмана і В. Ю. Уркевича. — Х.: Право, 2012. — С. 114). Специфіка правового режиму виробництва культивованого м'яса на відміну від традиційного тваринництва демонструється в поєднанні двох факторів: а) негативного (він полягає у відсутності багатьох характерних ознак тваринництва, таких як сезонність, необхідність забезпечення умов існування тварин, потреба в ідентифікації, реєстрації тварин, проведенні протиепізоотичних та інших санітарних заходів тощо); б) позитивного (він полягає у наявності мікробіологічних умов діяльності, потреби у специфічному кваліфікованому персоналі тощо). Наявність перелічених та інших відмінностей вказує на необхідність їх законодавчого врахування при створенні та вдосконаленні нормативної бази. Своєрідність культивованого м'яса, умов його виробництва та об'єктивних ознак, не повинна використовуватися в якості аргументу проти включення даних суспільних відносин до предмету аграрного права. Галузь аграрного права — це не законсервоване традиційне сільське господарство, це динамічна, жива правова матерія, яка є однією з найбільш рухливих у вітчизняній правовій системі з огляду на свій комплексний характер. Завдання юридичної науки — не стримувати цю динаміку штучними доктринальними обмеженнями, а досліджувати і направляти її вектор. Поява технології виробництва культивованого м'яса формує об'єктивне підґрунтя для подальшої еволюції аграрного права.

До того ж одним зі спеціальних принципів аграрного права вчені називають забезпечення продовольчої безпеки держави. Продовольча безпека визначається як стан гарантованості фізичної та економічної доступності продовольства для всього населення у кількості, необхідній для активного і здорового життя. Виробництво культивованого м'яса як нового різновиду сільськогосподарської харчової продукції потенційно здатне впливати на вирішення проблем з продовольчою безпекою у державі, тому воно, безумовно, є складовою комплексу аграрних відносин. На підставі вищезазначеного, можна зробити висновок щодо наявності об'єктивних умов формування нового інституту аграрного права, метою якого є регулювання специфічних відносин щодо виробництва та обігу культивованого м'яса.

ПІДДУБНА Д. С.

Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри цивільно-правових дисциплін,
кандидат юридичних наук

СИСТЕМИ ЗЕМЛЕРОБСТВА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА

Тривале обговорення щодо запровадження та правового регулювання в Україні органічного виробництва, прояв розуміння з приводу забезпечення прав і свобод людини та громадянина, світова вимога/бажання — споживання продукції відповідної якості, безпечності тощо зумовлює актуальність дослідження зазначеного напряму наукового пошуку, що складає базу у процесі органічного виробництва. Разом з тим, законодавче закріплення усіх притаманних органічному виробництву етапів та процедур зумовлює необхідність у вдосконаленні чинного Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», розробки додаткових підзаконних актів, які мають бути направлені на доповнення та забезпечення реалізації механізму втілення норм права у повсякденному житті.

Розробці відповідної нормативно-правової бази мають слугувати і відповідні наукові доробки з належної сфери. Враховуючи, що питаннями землеробства під час органічного виробництва займалися в переважній більшості вчені у галузі сільського господарства, економіки, біології тощо; розглядалися питання адміністративного плану під час його здійснення та ін., вбачається за доцільне та своєчасне — здійснити певний науковий розгляд землеробства щодо органічного виробництва,

яке складе відповідне досягнення у сфері аграрного, земельного та екологічного права.

Певні бачення із окресленого, зазнали свого виствітлення у працях вітчизняних та міжнародних науковців: Бегей С. В., Берлач Н. А., Гармашов В. В., Гудзь В. П., Добиш Г, Камінський В., Кобець М. І., Писаренко В. В., Сільвандер Б. Та ін..

У відповідності до Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» органічне виробництво передбачається як виробнича діяльність фізичних або юридичних осіб (у тому числі з вирощування та переробки), де під час такого виробництва виключається застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів (ГМО), консервантів тощо, та на всіх етапах виробництва (вирощування, переробки) застосовуються методи, принципи та правила, визначені цим Законом для отримання натуральної (екологічно чистої) продукції, а також збереження та відновлення природних ресурсів. Незважаючи на деякі спірні положення зазначеного, в цілому можливо стверджувати, що органічне виробництво передбачає наявність такого етапу як вирощування. Для здійснення останнього, необхідністю стає наявність земельних ресурсів — безпосередньо — земельна ділянка з притаманними для такого виробництва ґрунтами. Саме на збереження закладених ще природою у момент їх створення складових і направлене землеробство, яке визначається паралельним традиційному. В залежності від країн здійснення виділяють різні його системи.

Органічна система або органічне землеробство — застосовують переважно у Сполучених Штатах Америки. Особливості: продукти харчування потрібно вирощувати, зберігати і переробляти без застосування синтетичних добрив, пестицидів, регуляторів росту. У випадку вирощування багаторічних культур — хімічні засоби не застосовуються протягом 12 місяців до появи бутонів; одно-, дворічних культур — протягом 12 місяців до їх сівби (садіння). Дозволяється застосування мікроорганізмів, мікробіологічних продуктів і матеріалів, які складаються з речовин рослинного, тваринного або мінерального походження.

Біологічна система (біологічне землеробство) характерна у більшій мірі Франції. Добриво є джерелом живлення рослин. Важливим є питання сівозміни з ощадливим режимом насичення одними культурами і застосування сидератів. Використовуються запобіжні, механічні, вогневі заходи.

Орґано-біологічна система (орґано-біологічне землеробство) — поширена у Швеції і Швейцарії. Передбачає створення «живого і здорового ґрунту» за рахунок підтримки, активізації його мікрофлори з відрегульованим кругообігом і циклічністю поживних речовин. Таким чином, повинно здійснюватись удобрення не рослини, а ґрунту, який забезпечує вирощування «здорових рослин».

Біодинамічна система (біодинамічне землеробство) — розвинуте у Європі, переважно у Німеччині, Швеції, Данії. Передбачає, що дане землеробство повинне здійснюватися з урахуванням як природних, так і космічних факторів (землеробство поєднане з цілісним ритмом Землі).

Екологічна система (екологічне землеробство) — налічує незначну кількість прихильників. Досконалу характеристику надати досить складно, проте передбачається жорстке обмеження застосування пестицидів, при цьому у гнучкому порядку врегульовується питання щодо використання мінеральних добрив.

Таким чином, як перед наукою аграрного, земельного та екологічного права у кожній категорії відповідних суспільних відносин, так і перед практичною стороною здійснення органічного виробництва, зокрема необхідного для нього — здійснення діяльності щодо землеробства виникає вимога визначення, яка саме система притаманна для України з урахуванням ряду особливостей: наявність особливих земельних ресурсів (чорноземів), географічне розташування, кліматичний пояс, мета такої діяльності, експортний потенціал виробництва тощо.

ВОСКОВІЙ О. Л.

Черкаський факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ УНІВЕРСИТЕТУ

У рамках інтеграції України у світовий економічний та освітній простір виникає необхідність підвищення якості екологічної освіти та виховання, зокрема у ВНЗ, що сприятиме формуванню відповідного рівня екологічного світогляду студентів як передумови розв'язання майбутніх соціально-економічних та, насамперед, екологічних проблем. З огляду сказаного, постає потреба формування екологічного світогляду майбутніх юристів, так як суспільство вимагає кваліфікованих вирішень складних еколого-правових ситуацій, а рівень екологічної правосвідомості юристів є недостатнім для прийняття рішень у відповідності до принципів збалансованого розвитку.

Недостатня екологічність світогляду є однією з причин того, що екологічна ситуація в нашій державі досягає критичних меж та вимагає негайних радикальних рішень, оскільки деструктивні екологічні процеси можуть набути незворотного характеру.

Про необхідність формування екологічного світогляду особистості йдеться у ряді як міжнародних, так і державних документів (матеріалах Стокгольмської конференції ООН з охорони навколишнього середовища (1972 р.), Міжурядової конференції з просвітництва в галузі навколишнього середовища (Тбілісі, 1977 р.), Другої міжнародної конференції з охорони навколишнього середовища (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Концепції екологічної освіти України (2001 р.) та інших).

Відповідно до Концепції екологічної освіти України формування екологічного світогляду визначається як одне із її основних завдань. Метою вищої екологічної освіти є формування у студентів високої екологічної культури, глибоких екологічних знань та екологічного світогляду, а також усвідомлення відповідальності перед суспільством і довкіллям (Про концепцію екологічної освіти в Україні : Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6—19 від 20.12.2001 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d33.htm>).

Згідно із Стратегією ЄЕК ООН у сфері освіти в інтересах сталого розвитку одним із основних стратегічних напрямків розвитку освіти є підвищення рівня світогляду молоді на всіх рівнях освіти, у тому числі і на рівні вищої освіти, задля подальшої професійної діяльності на благо збалансованого майбутнього (Проект Стратегії ООН в області образования в интересах устойчивого развития. Первое региональное совещание по образованию в интересах устойчивого развития. Женева, 19—20 февраля 2004 года. Пункт 6 предварительной повестки дня // Экономический и социальный совет // ООН. [Електронний ресурс] — Режим доступа: <http://www.unesco.org/env/documents/2004/ser/ac.13/ser.ac.13.2004.5.r.pdf>).

У низці основних державних освітніх документів (Законі України «Про освіту», Законі України «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта: Україна XXI століття», Концепції національного виховання) формування всебічно розвиненої особистості (невід’ємним складником якої є екологічний світогляд) визначається одним із провідних завдань освіти та виховання. Про необхідність формування екологічного світогляду у студентів суспільних наук наголошується і в екологічній програмі ЮНЕСКО «Людина та біосфера» (МAB — Man and Biosphere).

За кордоном проблема формування екологічного світогляду вже тривалий час привертає увагу дослідників: Едварда Голдсмита, Чарльза Кребза, Сьюзан Грінвуд, Ф. Капри, П. Стефарда, Томашоу Мітчел, Яна Томпсона та інших.

На теренах української держави окремі аспекти формування екологічного світогляду у студентської молоді частково розкрито у наукових студіях Н. А. Негруци, Н. В. Немченко, О. В. Пашченко, С. В. Совгіри.

Однак проблема формування екологічного світогляду майбутніх юристів досі не була предметом вивчення дослідників, а тому є актуальною і вимагає пильної уваги науковців.

Вважаємо, що формування екологічного світогляду студентів юридичного профілю — одне із провідних завдань екологічної освіти та виховання. Майбутні юристи у ході власного професійного становлення мають зробити вибір щодо своєї ролі на шляху до суспільства сталого розвитку, адже у подальшій професійній діяльності їм доведеться приймати важливі екологічні рішення, які багато в чому залежатимуть від екологічності їхнього світогляду.

На основі структури поняття «світогляд», яка включає знання, погляди, переконання, ідеали особистості (Большой энциклопедический словарь. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: «Большая Российская энциклопедия»; СПб.: «Норинт», 2002. — 1456 с. — С. 737; Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.. Л. Ильичев и др.. — М.: Сов. энцикл., 1983. — 839 с. — С. 375), ми трактуємо екологічний світогляд як систему об'єднаних ідеалами узагальнених поглядів на місце і роль людини у довкіллі, що визначає ставлення особистості до природи, тип її екологічної позиції, і виявляється у екологічності життєвих виборів, поведінці та діяльності у навколишньому середовищі.

Зважаючи на це під поняттям «екологічний світогляд студентів юридичних спеціальностей» розуміємо систему об'єднаних ідеалами екологічних знань, поглядів, переконань стосовно навколишнього середовища, які обумовлюють екологічно доцільну поведінку студентів у довкіллі, їхню подальшу екологічно відповідальну професійну діяльність, яка базується на життєвих виборах екологічно виважених рішень у царині екологічного права.

Отже, на основі аналізу проведених нами теоретично-методологічних досліджень можна зробити висновок, що вища юридична освіта має спрямовуватись не лише на засвоєння необхідних правових знань, але і на розвиток нових професійних орієнтирів, екологічний світогляд має стати невід'ємним компонентом професійної підготовки юристів, що передбачає виховання фахівців з відповідними поглядами на навколишнє середовище, на власне місце та роль у цьому середовищі. Тому важливим завданням кожного вишу, зокрема і вищих навчальних закладів юридичного профілю, є забезпечення педагогічних умов для формування екологічного світогляду майбутніх фахівців.

ЧЕРНЫШ Т. В.

Криворожский факультет
Национального университета «Одесская юридическая академия»,
преподаватель кафедры гражданско-правовых дисциплин

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЗАГРЯЗНЕНИЯ МИРОВОГО ОКЕАНА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В современных условиях экологического кризиса, как в Украине, так и в других странах, проблема загрязнения Мирового океана вызывает оживленные дискуссии. Последние десятилетия характеризуются стремительным научно-техническим прогрессом, развитием промышленности и сельского хозяйства. Увеличивается интенсивность судоходства, добыча нефти и газа из недр Мирового океана, что привело к необратимым последствиям: к нарушению экологического равновесия в Мировом океане и негативному воздействию на морские экосистемы. Кроме того, сбросы отходов промышленности, захоронение высокоактивных отходов атомного производства и токсичных отходов химической промышленности вносят свой негативный вклад в загрязнение морской среды.

Существование Мирового океана как безопасного, не загрязненного нефтью и бытовыми отходами, составляет право человека на экологическую безопасность, несмотря на то, что Всеобщая декларация прав человека прямо его не предусматривает. Но в ч. 2 ст. 29 говорится: «при осуществлении своих прав и свобод каждый человек должен подвергаться таким ограничениям, какие установлены законом исключительно с целью обеспечения должного признания и уважения прав и свобод других и удовлетворения справедливых требований морали, общественного порядка и общего благосостояния в демократическом обществе» (Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г./Международное право в документах. Сост. Н. Т. Блатова. М.: Юрид. лит., 1982. С. 302–308.). Именно принцип уважения прав человека и закреплён в Декларации о принципах международного права 1970 года, ведь морское право состоит из принципов, которые делятся на две группы: общего международного права и морского права (Декларация о принципах международного права/ Действующее международное право. Т. 1. — М. Московский независимый институт международного права, 1996, с. 65–73). Последние, в частности, включают свободу открытого моря (свобода рыболовства, научных исследований), но в то же время сохранение и рациональное использование морских живых ресурсов, охрану морской среды. Поэтому, актуальность рассмотрения принципов охраны морской среды, как элемента экологической безопасности, не вызывает сомнений.

Европейская Комиссия составила так называемый «чёрный список», куда вошли 66 опасных для эксплуатации судов, и намерена запретить

их допуск в территориальные воды Европы. 4 декабря 2002 г. было создано Европейское агентство безопасности на море. Разрабатывается проект закона, который позволит применять строгие санкции в отношении всех виновных в загрязнении морей, будь-то владелец судна, зафрахтовавшая его фирма или экипаж. Были пересмотрены международные условия транспортировки нефти, особенно мазута — наиболее загрязняющего нефтепродукта. С октября 2003 г. Европейская Комиссия осуществила следующие срочные меры:

1. запретила перевозку самых тяжелых сортов нефти на однокорпусных танкерах, чтобы самый экологически опасный товар доставлялся на самых безопасных типах судов;
2. перенесла срок запрета однокорпусных танкеров с 2015 на 2010 год.
3. ужесточила технический контроль за состоянием однокорпусных танкеров, построенных свыше 15 лет назад.

ЕС полагает, что аналогичные меры должны быть приняты на международном уровне, поскольку безопасность на море — проблема, касающаяся всех стран, имеющих береговую линию, включая и Украину. С этой целью в апреле 2003 г. ЕС выдвинул перед Международной морской организацией срочное предложение внести поправки в Конвенцию по предотвращению загрязнения моря (Marpol). Эта мера устраним вероятность катастроф однокорпусных танкеров у берегов Европы, при этом ее воздействие на стоимость морских перевозок нефти будет незначительным (В. И. Лозо. Основные аспекты развития законодательства ЕС об охране морей Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. — Вип. 81. — 206 с.).

На уровне рассмотрения вопроса загрязнения через нефтяные аварии, необходимо надлежащее внимание уделить и загрязнению сбросами твердых бытовых отходов. По словам ученых, полоса пластикового мусора в Тихом океане быстро разрастается и держится на одном месте под влиянием подводных течений. Согласно данным Программы окружающей среды ООН, пластиковый мусор является причиной гибели более 1 миллиона морских птиц в год и более 100 тысяч морских млекопитающих. По словам Эриксона, медленно циркулирующая масса воды с мусором составляет опасность и для здоровья людей (В Тихом Океане плавает мусорный остров из пластика в два раза больше территории США/Электронный ресурс. Режим доступа <http://www.newsru.com/world/05feb2008/musor.html>).

Эта проблема носит глобальный или региональный характер. Поэтому эффективность мер по защите и сохранению экосистемы морей и океанов может быть обеспечена международно-правовыми методами. Важным направлением охраны морской среды является совершенствование экономических, технических и административных механизмов природоохранной деятельности: разработка системы

платежей за загрязнение окружающей среды сбросами вредных веществ, лицензирование определенных видов деятельности в области охраны окружающей среды, контроль уполномоченных органов за соблюдением правил экологической безопасности на море.

Таким образом, охрана морской среды — это не только одна из функций международного морского права, но и реализация права человека на экологическую безопасность. Поэтому, важнейшим элементом соблюдения принципов охраны морской среды является следование всем установленным правилам использования морей, так как основной причиной возникновения данной проблемы является человеческий фактор.

АРСЕНЮК А. О.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права

СПЕЦИФІКА ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ

Доказ в цивільному, господарському та в адміністративному процесі як один із центральних правових інститутів, має тісні міжгалузеві зв'язки з усіма матеріальними галузями права, в тому числі із земельним правом. Правильне вирішення земельних спорів можливе лише тоді, коли точно визначено предмет доказування. У даний час ані в Земельному кодексі України, ані в жодному з процесуальних кодексів немає норм щодо особливостей предмета доказування у земельному спорі, належності та допустимості доказів, розподіл тягара доказування вказаної категорії спорів, тощо, а тому застосовуються загальні принципи судочинства. Відсутність єдиної судової практики, прогалини в чинному законодавстві, наявність великої кількості колізійних норм, а також недостатнє дослідження специфіки доказів та доказування під час вирішення земельних спорів в науковій літературі, сприяло тому, що вони за своєю суттю є однією із найбільш складних категорій спорів, що вирішуються судами.

В науці земельного права специфіка доказування земельних спорів під час судового розгляду справи досліджувалася такими вченими-правознавцями як А. Т. Комзюк, Л. В. Лейба, Я. О. Лисенко, А. М. Мірошніченко, В. І. Тertiшніков, М. В. Шульга та інші. Проте, на сьогоднішній день вказана тема залишається маловивченою. Мають місце лише окремі дослідження, огляди та виступи вчених-юристів в засобах масової інформації, загальні коментарі з питань розгляду

земельних спорів, які найчастіше суперечать один одному. Земельно-правове регулювання суспільних відносин, маючи певну специфіку, впливає на формування предмета доказування у справі, належність та допустимість доказів, розподіл тягаря доказування, регулювання презумпції і преюдиції щодо земельних спорів.

Чітке визначення судом змісту предмета доказування має прикладне значення, оскільки, по-перше, вказує на факти, які необхідно з'ясувати чи встановити у судовому засіданні, по-друге, обумовлює межі судового доказування, по-третє, визначає конкретні засоби доказування, необхідні для здійснення доказування у справі, по-четверте, персоніфікує суб'єкта, зобов'язаного довести ті обставини, на яких ґрунтуються його вимоги чи заперечення, по-п'яте, визначає засіб захисту відповідача проти первісного позову (Комзюк А. Т. Адміністративний процес України: навч. посіб. / Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. — К.: Прецедент, 2007. — с. 285).

Особливості доказування по земельних спорах випливають з аналізу гіпотез конкретних норм земельного права, які одержують процесуальне значення в ході розгляду і вирішення справи.

Слід зазначити, що спеціальні вимоги про необхідність використання певних засобів доказування або встановлення заборон на використання таких доказів лежать за межами процесу. Аналіз норм земельного законодавства показує, що практично повністю відсутні правові норми, які конкретно закріплюють ті чи інші спеціальні правила визначення допустимості доказів по земельних спорах.

Відсутність в земельному законодавстві України спеціальних норм, що регламентують особливості доказування по земельних спорах, слід визнати прогалиною в земельному та процесуальному праві, яку можна подолати шляхом внесення змін до відповідних нормативно-правових актів, а також за допомогою судової практики.

Слід також зазначити, що в чинному законодавстві встановлюється рівний підхід до оцінки всіх видів доказів. Так, відповідно до ст. 57 ЦПК України доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються на підставі пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів, висновків експертів (Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40—41, 42. — Ст. 492).

Проте, аналіз судової практики дозволяє зробити висновок про те, що письмовим доказам при вирішенні земельних спорів надається переважне значення перед іншими засобами доказування, особливо перед показаннями свідків. Зазначене обумовлено цілим рядом причин, серед

яких можна назвати труднощі оцінки істинності показань свідків (проблема лжесвідчення), а також те, що більшість обставин, які входять до предмету доказування по земельних спорах, можуть бути встановлені шляхом використання строго встановлених у чинному законодавстві та зареєстрованих в установленому порядку документів, у так званих автентичних актах.

На думку І. Г. Медведева, автентичні акти мають підвищену доказову силу і відомості, що містяться в них, не можуть спростовуватися іншими доказами, зокрема, показаннями свідків (Медведев И. Г. Письменные доказательства в гражданском процессе России и Франции: Автореф. дис. канд. юрид. наук. Екатеринбург. — 2003. — с. 16–17).

Враховуючи особливе значення і складність земельних спорів, є доцільним закріплення у процесуальному законодавстві правил автентичності доказів по даній категорії справ з прямим обмеженням можливості використання показань свідків при встановленні, наприклад, фактів приналежності земельних ділянок тим або іншим особам, під час вирішення спорів про межі земельних ділянок, тощо. Поглиблене дослідження практики і вирішення земельних спорів, розробка наукових рекомендацій з проблем доказування при вирішенні земельних спорів (в тому числі внесення відповідних змін і доповнень до земельного законодавства) є першочерговим завданням не тільки Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів України, але й науки земельного права.

ЗАВЕРЮХА М. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТУ ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

Лісові ресурси — це деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, від використання яких залежить задоволення потреб промисловості в сировині, а населення — в продуктах харчування і лікарській сировині, отримання підприємствами сільського господарства якісних кормів для тварин та інше. Тому раціональне використання даних ресурсів є одним із пріоритетних завдань державної політики. Важливе місце в даному питанні займає експортно-імпортна політика держави. Вона повинна формуватися на обмеженні сировинного експорту та низькоякісного імпорту.

Експорт лісу, особливо необробленої деревини, як відомо, суперечлива акція. З економічної точки зору вона вкрай неефективна — це,

по суті, вивіз робочих місць. Вилучення рентного доходу з експорту деревини надто ускладнено. Вивізне мито від такої операції не може компенсувати вигоди, які можна одержати від переробки деревини на місці, де також формуються значні рентні доходи. Крім того, Україна на експорті деревини, через паритет купівельних цін (місцевих і світових), зазнає значних збитків (Коваль Я. В. Як нам реорганізувати лісоресурсну сферу України // Трибуна: Всеукраїнський громадсько-політичний і теоретичний журнал т-ва «Знання» України і Спілки журналістів України. — 2007. — № 5–6. — С. 22.).

У європейських країнах облік «круглого лісу» (в лісівництві України — «ліквід») поставлено належним для ринкової економіки чином. В Україні питання обліку промислової продукції лісового сектору висвітлюється в межах аграрної системи економічного аналізу, і держава не подає відповідної інформації міжнародним інституціям. Те саме стосується й інших економічно важливих показників виробництва лісового сектору — дров, пиловника, плит, деревної маси, паперу і картону, макулатури (Фурдичко О. Лісовий сектор економіки України: проблеми і перспективи розвитку // Економіка України: Політико-економічний журнал. — 2012. — № 3. — С. 72.).

Без вітчизняної сировини майже призупинила свою роботу велика кількість деревообробних та меблевих комбінатів, яких в Україні нараховується понад 6,5 тисячі. В основному це підприємства Державного агентства України з управління державними корпоративними правами та майном, Державного агентства лісових ресурсів України, частка продукції яких в загальному обсязі становить майже 70 %. Отже, зникають робочі місця, знижуються надходження до бюджету, іноземні товаровиробники завойовують вітчизняні ринки меблів.

Одночасно світовий експорт деревини та виробів з неї (будівельні матеріали, меблі, папір тощо) сьогодні становить близько \$100 млрд. на рік, у тому числі круглого лісу-сирцю — майже \$10 млрд., або 120–130 млн. мі на рік. Тобто середня вартість 1 мі деревини коштує всього \$80–90, тоді як середньосвітова ціна обробленої деревини значно вище — близько \$950 за умовний кубометр. Проте собівартість кубометра лісу як частини екосистеми становить приблизно \$1,5–1,6 тисячі. Адже ліс, окрім деревини, — це частина екосистеми: місце проживання звірів та птахів, джерело лікарської і технічної сировини, ягід, грибів, горіхів. Не варто забувати і про витрати на ведення лісового господарства тощо. Ефективність використання лісових багатств полягає в максимальному досягненні останньої цифри під час формування цін при реалізації деревини та виробів з неї, а не в безсистемному суцільному вирубуванні та експорті необробленого кругляка за заниженою ціною (Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та

експортом лісоматеріалів» (щодо мораторію на експорт лісо- та пиломатеріалів у необробленому вигляді) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52828).

Про актуальність даного питання свідчить і широка громадська зацікавленість. Зокрема, у засобах масової інформації постійно з'являються повідомлення від представників деревообробної галузі тих чи інших регіонів України, спеціалістів у галузі лісового господарства, звичайних громадян, яких турбує сьогоdnішній стан речей з цього питання. Усі вони наголошують на необхідності заборони вивозити необроблену деревину за межі України (Прикарпатські деревообробники вимагають повної заборони експорту лісу-кругляку / Новини Івано-Франківськ «Стик»: [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: <http://styknews.info/novyny/ekonomika/2013/02/07/prykarpatiski-derevoobrobnyku-vymagaiut-povnoi-zaborony-eksportu-lisu-kru>).

10 грудня 2014 року був зареєстрований законопроект про внесення змін до Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» (щодо мораторію на експорт лісо- та пиломатеріалів у необробленому вигляді). За прийняття відповідного законопроекту № 1362 за основу проголосували 277 народних депутатів (Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» (щодо мораторію на експорт лісо- та пиломатеріалів у необробленому вигляді) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52828).

Документом пропонується встановити мораторій на вивезення за кордон деревини та пиломатеріалів у необробленому вигляді (лісу круглого у вигляді колод, стовпів, з транспортною вологістю більш як 22 %; пиломатеріалів товщиною понад 70 мм з транспортною вологістю більш як 22 %) строком на 10 років. Крім того, законопроектом пропонується віднести до переліку цінних та рідкісних порід дерев дуб.

Україні, для збільшення конкурентоспроможності на зовнішньому ринку, потрібно розширювати спектр асортименту, це стосується як виробництва целюлозно-паперових товарів, так і виробництва меблів, слід вивозити не тільки сировинний матеріал, круглу деревину, але й продукцію кінцевої переробки. Це дозволить розширити конкурентний потенціал української економіки, створить нові робочі місця, прискорить темпи економічного розвитку, сприятиме створенню асоціацій лісопромислових підприємств, підвищить якість життя українських громадян.

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ НАДАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНО- ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

За останні роки питання запровадження інституту державно-приватного партнерства стало одним із головних пріоритетів урядових стратегічних програм розвитку, індикатором успішної взаємодії бізнесу та структур державної влади, альтернативним способом відновлення та модернізації національної економіки. Державно-приватне партнерство є одним із сучасних механізмів залучення інвестиційних коштів у розвиток галузей, які традиційно відносяться до державного чи комунального сектору: житлово-комунальне господарство, транспорт, медицина. Цей механізм набирає все більшої популярності. Особливістю державно-приватного партнерства є співпраця між державним і приватним партнерами. У більшості випадків таке партнерство передбачає залучення коштів приватного інвестора з частковою передачею йому права на управління об'єктами інвестицій на обумовлений термін. З урахуванням наведеного, актуальність теми дослідження не викликає сумнівів.

Державно-приватне партнерство представляє собою співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами — підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому Законом України «Про державно-приватне партнерство» та іншими законодавчими актами. Здійснення державно-приватного партнерства передбачає виконання однієї або кількох таких функцій, як: проектування, фінансування, будівництво, відновлення (реконструкція, модернізація), експлуатація, обслуговування певного об'єкта, а також інших функцій, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства.

Слід зазначити, що визначення приватного партнера для укладення договору (договорів) у рамках державно-приватного партнерства здійснюється виключно на конкурсних засадах. Вказане правило є одним з основних принципів здійснення державно-приватного партнерства. Порядок проведення конкурсу з визначення приватного партнера щодо об'єктів державної, комунальної власності або які належать Автономній Республіці Крим, встановлюється Кабінетом Міністрів України (ст. 14 Закону України «Про державно-приватне партнерство»).

Надання права особі (приватному партнеру) на здійснення проектування, фінансування, будівництва, експлуатації, обслуговування тощо певного об'єкта з усією очевидністю потребує надання права на використання певної земельної ділянки саме цій особі. Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України «Про державно-приватне партнерство», порядок та умови отримання приватним партнером права на користування земельними ділянками зазначаються ще в умовах конкурсу з визначення приватного партнера для укладення договору в рамках державно-приватного партнерства. Таким чином, з урахуванням всього вищезазначеного, можна зробити висновок, що при наданні земельних ділянок державної та комунальної власності для потреб приватного партнера в рамках державно-приватного партнерства земельні торги не проводяться, оскільки зрозумілим є той факт, що земля має бути надана саме приватному партнеру для здійснення ним тієї діяльності, для якої він і ставав цим партнером.

Порядок такого позааукціонного надання земель встановлюється ст. 8 Закону України «Про державно-приватне партнерство». Так, згідно з ч. 1 ст. 8 вказаного Закону, у разі, якщо для здійснення державно-приватного партнерства необхідне користування земельною ділянкою, державний партнер забезпечує приватному партнеру можливість використання такої ділянки на строк, встановлений договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства. При прийнятті уповноваженим органом рішення про здійснення державно-приватного партнерства проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок, інша документація із землеустрою, яка відповідно до законодавства вимагається для надання земельної ділянки в користування, а також документація щодо земельних ділянок, необхідних приватному партнеру для здійснення такого партнерства, розробляються на замовлення державного партнера. Крім того, останній погоджує документацію із землеустрою з відповідними органами державної влади чи органами місцевого самоврядування у передбаченому законодавством порядку, а у випадках, передбачених законом, — отримує позитивний висновок державної землепорядної експертизи.

Фінансування робіт з розроблення (виготовлення) землепорядної документації та її експертизи здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів чи за рахунок коштів особи, яка подала пропозицію про здійснення державно-приватного партнерства. Проте, оплата робіт з виготовлення землепорядної документації та її експертизи такою особою не створює для неї переваг у конкурсі з визначення приватного партнера порівняно з іншими учасниками конкурсу. Документально підтверджені витрати, здійснені державним партнером та/або особою, яка подала пропозицію про здійснення державно-приватного партнерства, на розроблення документації із землеустрою та її експертизу, відшкодовуються приватним партнером відповідно до умов договору,

укладеного в рамках державно-приватного партнерства. Після припинення дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, приватний партнер зобов'язаний звільнити земельну ділянку, надану йому для здійснення державно-приватного партнерства (ч. 3 ст. 8 Закону України «Про державно-приватне партнерство»).

МКРТИЧАН А. А.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права

СЕРТИФІКАЦІЯ ПИТНОЇ ВОДИ В УКРАЇНІ

Екологічна сертифікація — це підтвердження відповідності продукції, робіт, послуг, систем екологічного менеджменту екологічним вимогам технічних регламентів чи стандартів з видачею відповідного сертифіката встановленого зразка. Здійснення екологічної сертифікації регулюється Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»; Законом України «Про підтвердження відповідності», Законом України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності», Законом України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності», Декретом Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію та сертифікацію».

Сертифікація питної води — це процедура засвідчення того факту, що вода відповідає встановленим вимогам державних стандартів та готова для вжитку людиною. Держава використовує сертифікацію в якості інструмента регулювання безпеки та якості води, це є необхідним для забезпечення недопущення потрапляння на ринок низькоякісної продукції. Сертифікат відповідності — це документ, який підтверджує, що продукція, системи якості, системи управління якістю, системи управління довіллям, персонал відповідає встановленим вимогам конкретного стандарту чи іншого нормативного документа, визначеного законодавством.

Сертифікат на питну воду визначає, що вода пройшла всі необхідні експертизи на відповідність критеріям якості, а отже, є безпечною та має достатній рівень якості, передбачений для неї та регламентований в різноманітних нормативних актах. За відсутності документального підтвердження безпеки питної води, її виготовлення та виробництво, а також продаж та перевезення вважатимуться незаконними діями.

Згідно з чинним законодавством України, питна вода підлягає обов'язковій сертифікації. Так, у відповідності зі ст. 16 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» (Про питну воду та

питне водопостачання: Закон України від 10.01.2002 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, N 16, ст.112.), забезпечення споживачів питної води централізованим питним водопостачанням, а також за допомогою пунктів розливу питної води (в тому числі пересувних) або фасованою питною водою здійснюють підприємства питного водопостачання. В свою чергу, підприємства питного водопостачання здійснюють свою діяльність на підставі сертифіката відповідності та висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи на фасовану питну воду.

Сертифікація питної води здійснюється уповноваженими на те органами з сертифікації — підприємствами, установами і організаціями з метою: запобігання реалізації продукції, небезпечної для життя, здоров'я та майна громадян і навколишнього природного середовища; сприяння споживачеві в компетентному виборі продукції; створення умов для участі суб'єктів підприємницької діяльності в міжнародному економічному, науково-технічному співробітництві та міжнародній торгівлі.

У зв'язку з тим, що сертифікація питної води в Україні є обов'язковою, то її повинні проводити в державній системі сертифікації. Обов'язкова сертифікація в усіх випадках повинна включати перевірку та випробування продукції для визначення її характеристик і подальший державний технічний нагляд за сертифікованою продукцією. Під час проведення сертифікації та у разі позитивного рішення органу з сертифікації заявникові видається сертифікат та право маркувати продукцію спеціальним знаком відповідності.

Сертифікат відповідності на питну воду видається на відповідність вимогам ДСТУ 878—93 «Води мінеральні фасовані. Технічні умови» (ДСТУ 878—93 «Води мінеральні фасовані. Технічні умови». Електронний ресурс. — Інтернет-сайт Законодавча база Днаоп — Режим доступу: http://www.dnaop.com/html/33922/doc-ДСТУ-878_2006) та ГОСТ 13273—88 «Воды минеральные питьевые лечебные и лечебно-столовые. Технические условия» (ГОСТ 13273—88 «Воды минеральные питьевые лечебные и лечебно-столовые. Технические условия». Електронний ресурс. — Інтернет-сайт «Бібліотека ГОСТов». — Режим доступу: <http://vsegost.com/Catalog/11/11690.shtml>).

Сторонами в процесі сертифікації питної води виступають замовник (підприємство питного водопостачання) та виконавець (орган з сертифікації). Вартість робіт, пов'язаних з обов'язковою сертифікацією питної води, визначається в договорі між замовником і виконавцем. Орган з сертифікації продукції при проведенні обов'язкової сертифікації несе відповідальність за: необґрунтовану чи неправомірну видачу сертифіката відповідності; порушення правил сертифікації. Акредитована випробувальна лабораторія (центр) несе відповідальність за недостовірність результатів випробувань.

Якщо вищевказані дії не завдали шкоди споживачеві, громадянам, їхньому майну та навколишньому природному середовищу, орган, винний у порушенні правил сертифікації, сплачує до державного бюджету України подвійну вартість виконаних робіт на підставі рішення центрального органу виконавчої влади з питань технічного регулювання. При повторному аналогічному порушенні правил сертифікації орган з сертифікації продукції та випробувальна лабораторія (центр) позбавляється акредитації в державній системі сертифікації.

Якщо через порушення правил сертифікації, підприємством питного водопостачання завдані збитки споживачам (включаючи очікуваний і неoderжаний прибуток), їхньому майну, та шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу неправомірними діями виконавця сертифікації, то дані збитки та шкода підлягають відшкодуванню за рахунок органу, що проводив обов'язкову сертифікацію, в порядку, встановленому чинним законодавством, і цей орган позбавляється акредитації в державній системі сертифікації.

НАКОНЕЧНИЙ А. Б.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри аграрного, земельного та екологічного права

ОСНОВНІ ВИМОГИ ЩОДО ЗАКОННОСТІ РІШЕНЬ ПРО ВИКУП ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК

Прийняття рішення уповноваженим органом про викуп земельних ділянок та інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені для суспільних потреб, є однією із початкових стадій процесу примусового відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності. Зважаючи на всю складність та відповідальність зазначеного процесу, головним у якому є забезпечення балансу між приватною власністю та необхідністю в громадських (державних) об'єктах, однією із найголовніших гарантій є дотримання органами державної влади та місцевого самоврядування всіх вимог щодо законності їхніх дій та рішень.

З позиції юридичної сили та презумпції законності актів їхня дія пов'язана із цілим комплексом вимог, що висуваються до них. Зокрема, В. І. Новоселов, поділяє вимоги законності актів управління на дві самостійні групи: вимоги що пред'являються власне до правового акту (до форми та змісту) та вимоги, що пред'являються до процедури їх видання (Новоселов В. І. Законность актов органов управления / В. И. Новоселов // Юридическая литература 1968. — С. 32). Таким чином, вимоги законності актів органів місцевого самоврядування та

органів державної влади обумовлені їх формою, змістом та процедурою видання. Перш за все, для набрання чинності відповідного акту він повинен бути належної форми та містити повний недвозначний зміст. Проте, в чинному законодавстві відсутня вказівка щодо форми та змісту відповідного рішення про викуп земельної ділянки.

Загальні положення щодо форми рішень знаходимо в відповідних спеціальних законах (виходячи із переліку органів, що вповноважені приймати рішення про викуп земельних ділянок). Так, відповідно до ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» місцева рада в межах своїх повноважень приймає нормативні та інші акти у формі рішень. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження. Ст. 49 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» визначено, що Кабінет Міністрів України видає обов'язкові для виконання акти — постанови і розпорядження. Акти Кабінету Міністрів України з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань видаються у формі розпоряджень Кабінету Міністрів України. Прикладом такого розпорядження може бути Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 березня 2011 р. № 195-р «Про викуп земельних ділянок з мотиву суспільної необхідності», відповідно до якого зобов'язано Львівську облдержадміністрацію викупити до 1 квітня 2011 р. з мотиву суспільної необхідності земельні ділянки згідно з додатком, які відводяться для будівництва під'їзних доріг, дорожньої розв'язки та об'єктів інженерної інфраструктури, необхідних для будівництва стадіону на вул. Стрийській-Кільцевій дорозі у м. Львові, відповідно до проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок (Про викуп земельних ділянок з мотиву суспільної необхідності; Розпорядження КМУ від 17.03.11 № 195-р // Урядовий кур'єр від 19.03.2011, — № 50).

В той же час зміст рішення органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади про викуп (примусове відчуження) земельних ділянок важливий з точки зору правозастосовчої техніки. Закон України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» не зазначає окремі елементи такого рішення. Тим не менш, таку інформацію за аналогією можна визначити виходячи із змісту письмового повідомлення, що надсилається власнику (власникам) земельної ділянки (ч. 4 ст. 10. Закону) (Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 листопада 2009 року // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 1. — Ст.2.). Окрім загальних вимог до таких рішень, воно повинне містити такі дані: мету та підставу викупу, місце

розташування об'єкта, під розміщення якого здійснюється викуп земельної ділянки; об'єкти викупу, їх місцезнаходження, площу, кадастровий номер (за наявності), категорію земель; власників відповідних земельних ділянок; умов викупу (викупна ціна, строк викупу, джерело фінансування витрат, пов'язаних з викупом), а також відомостей про земельну ділянку, інші об'єкти нерухомого майна, що можуть бути надані замість викуплених; визначення відповідальних осіб (структурні підрозділи) за: інформування власників земельних ділянок; публікацію рішення (з визначенням ЗМІ в якому здійснюватиметься таке оприлюднення); проведення переговорів з власниками земельних ділянок; здійсненням контролю за виконанням рішення.

Прикладом вдалого рішення може слугувати Рішення Чернігівської міської ради від 25 квітня 2014 року «Про викуп земельних ділянок для суспільних потреб», прийняте у зв'язку з необхідністю вжиття невідкладних та дієвих заходів щодо своєчасного та належного поховання померлих, суспільною потребою з розширення території міського кладовища «Яцево» (Рішення Чернігівської міської ради від 25.04.2014 року). Дане рішення містить всі необхідні дані, що робить їх повними та виключає можливість будь-якого двозначного трактування. В той же час, значні зауваження до Розпорядження голови Олевської районної державної адміністрації Житомирської області від 07.10.2013 № 203 «Про викуп або примусове відчуження земельних ділянок, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності з метою подальшого надання цих земельних ділянок у постійне користування державному підприємству «Національна енергетична компанія «Укренерго» із зміною їх цільового призначення для розміщення, будівництва, експлуатації та обслуговування повітряної лінії електропередачі напругою 750 кВ Рівненська АЕС –Київська». Зазначене Розпорядження не містить жодної інформації підстави викупу земельних ділянок, даних власників, кадастрові номери земельних ділянок, викупну ціну, дії щодо опублікування розпорядження та іншу інформацію (Розпорядження голови Олевської районної державної адміністрації Житомирської області від 07.10.2013 № 203). Як свідчать дані аналізу, дедалі частіше в Україні відповідні органи приймають рішення про викуп земельних ділянок з порушенням основних вимог законодавства.

Розділ XIII

ПРОБЛЕМЫ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ

МИЗЕЦКАЯ В. Я.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
заведующая кафедрой иностранных языков,
доктор филологических наук, профессор

СТИЛИСТИКА КАК ОСНОВА РИТОРИКИ

В последнее время обращает на себя внимание устоявшееся среди юристов мнение, что риторика это самостоятельная дисциплина, которая должна рассматриваться в лучшем случае как дисциплина правоведческого блока, а в худшем, — как некое приложение к юриспруденции. Об этом, в частности, свидетельствуют тот факт, что лекции по риторике, как правило, проводятся преподавателями профильных юридических кафедр. Они же в основном являются и авторами соответствующих учебных пособий.

Между тем риторика это универсальная дисциплина, которая обслуживает самые различные сферы деятельности. Прежде всего она базируется на стилистике, т. е. дисциплине лингвистического ряда, без глубокого знания которой невозможно провести ни одно серьезное исследование в области риторики или написать учебник высокого профессионального уровня.

Роль стилистики в курсах лекций, в учебниках по риторике настолько недооценивается, что стилистический раздел в них сводится, главным образом, к перечислению отдельных стилистических приемов (СП), номенклатура которых в каждом конкретном случае носит весьма субъективный и произвольный характер, а определения упомянутых стилистических приемов являются поверхностными и не вскрывают механизма их действия.

Далеки от совершенства и отдельные классификации СП, которые предлагаются в некоторых учебниках по риторике.

Так, исключительно как синтаксический прием рассматривается повтор в учебном пособии В. В. Молдована (Молдован В. В. Риторика: загальна та судова. 1999, с. 47). На самом деле, повтор это универсальный СП, который может осуществляться на всех языковых уровнях. Существует звуковой повтор (например, аллитерация), лексический

повтор, лексико-синтаксический повтор. Синтаксический повтор в чистом виде, т. е. структурный параллелизм без лексического наполнения, встречается крайне редко. Обычно синтаксический повтор базируется на полном или частном лексическом повторе. В первом случае происходит абсолютное дублирование всех элементов, а во втором случае могут повторяться отдельные структурные компоненты с соответствующим лексическим наполнением. Речь прежде всего идет об анафорических структурах, когда повторяются первые элементы нескольких синтаксических отрезков (предложений и сверхфразовых единств), а также об эпифорических структурах с повтором финальных элементов. В рамках сложных предложений нередко наблюдается анадиплосис, суть которого заключается в повторе стыковых элементов двух или нескольких структур предикации.

Наконец с точки зрения риторики важен и такой вид лексико-синтаксического повтора, как хиазм, для которого характерно зеркальное или так называемое перекрестное расположение структурных элементов с соответствующим повтором отдельных лексем. Хотя чистый синтаксический хиазм теоретически и возможен, но на практике почти не встречается.

Градация, которая порой трактуется как исключительно синтаксический феномен, также не является сугубо синтаксическим приемом, — она осуществляется с помощью соответствующих лексических единиц, которые выстраиваются по принципу нарастания количества или степени выраженности того или иного качества.

К фразеологическим единицам (ФЕ) в учебниках по риторике прежде всего относят пословицы и поговорки, хотя они являются предикативными структурами, образуя самостоятельные минитексты, и по неизвестным причинам не рассматривают первичные ФЕ, которые предполагают отсутствие структурно — синтаксической самостоятельности соответствующих вербальных единиц (фразеологические сочетания, фразеологические единства, идиомы и т. д.). Юмор вообще не может называться СП, поскольку это особый способ художественного представления действительности, который реализуется с помощью целого арсенала различных стилистических приемов.

Не являются однопорядковыми величинами ирония и сатира. Сатира, так же как и юмор, представляет собой один из комических способов художественного изображения действительности, хотя и в более едкой и саркастической форме. Как и юмор, она так же опирается на целый комплекс различных СП. Ирония действительно является СП, но определения иронии в учебниках по риторике чаще всего отличаются неточностью. Ирония имеет свой лексико-синтаксический механизм действия, базирующийся на противопоставлении имплицитного и эксплицитного значений соответствующих вербальных единиц

и не сводится только к «заперечению під видом ствердження чогось» (Молдован. Указ. соч., с. 49).

Перечень подобных неточностей можно было бы продолжить. Некоторые авторы учебников по риторике вообще не берут на себя смелость представлять свое видение стилистической основы риторических построений, предпочитая ссылаться на классиков. Так, в учебнике Д. Н. Александрова даны выдержки из «Краткого руководства к красноречию» М. В. Ломоносова, но полностью отсутствует современная классификация СП и других стилистических средств, использующихся в публичных выступлениях (Александров Д. Н. Риторика. 1999). Вместе с тем в учебниках по риторике, как правило, преувеличивается значение паравербальных средств (мимика, жесты и т. д.), хотя они являются вспомогательными средствами выразительности при осуществлении необходимого воздействия на адресата, — перлокутивный эффект обеспечивает прежде всего вербальная составляющая (основа иллокуции).

Таким образом, на наш взгляд, высокий уровень преподавания риторики не может быть достигнут без всестороннего и глубокого знания всех аспектов стилистики как лингвистической науки, на которой базируется риторика, во всяком случае, — вся её вербальная сфера. Игнорирование основных положений стилистики при изучении риторики или её беглый обзор приводят к невозможности провести глубокий и всесторонний анализ сильных и слабых сторон выступлений известных юристов, которые в большом количестве приводятся и цитируются в учебниках по красноречию, однако комментарий к которым в основном сводится к общим оценочным суждениям.

BALABUKHA K. V.

National University «Odessa Academy of Law»,
associate professor of Foreign Languages Department, PhD.

INTERNATIONAL NEGOTIATIONS: LINGUISTIC AND CULTURAL APPROACHES

In today's age of globalization, the greatly increased international communication, commerce and financial transactions has expended the demand for legal services, which span national borders. Consequently such kinds of professional activity as business meetings, diplomatic negotiations, arms controlled negotiations, conflict negotiations, market bargaining are bound to take place in the course of legal practice. The growing need for practitioners who can function internationally and represent the interests of their home-state within

global framework raises the question of how future lawyers can be educated and trained to keep up with requirements of modern labour market.

Therefore the aim of the article is to give a short survey of linguistic and cultural features of negotiating activity as the basis for teaching this mode of business communication to law students.

Negotiations are a complex process of verbal and non-verbal interactions. Its analysis entails attention to language as well as nonlinguistic aspects of communication. From a non-linguistic perspective negotiations are conceived as problem-solving activity, which is triggered off by the existence of a problem or any issue requiring a solution (Lampi, M. Linguistic components of strategies in business negotiations. 1986, 185p.) The correlated body of research has gone into the study of negotiation tactics, whose adequate use is considered as the linguistic tool that will eventually guarantee strategic success while conducting negotiations. «Each utterance represents some tactic that is defined to get advantage in negotiations» (Donohue W. A. Development of model of rules use in negotiation interaction. Communication Monographs. — Vol.8. p.106–120).

Another perspective of researching negotiation activity is cross-cultural studies. Context of the negotiations at the international level is faced with the differences between various cultures: a long-term attitude towards communication, the power placement, the uncertainties avoiding, emotional differences between the negotiating parties and others. These and other differences in cross-cultural dimensions can influence the process of negotiations between the representatives of different cultures.

Conflicts between international partners often arise because of the differences in perception, preferences, behavioral styles and objectives of the transaction. Differences in culture, legal pluralism, monetary factors, ideological diversity and greater uncertainty distinguished international business negotiations from one cultural negotiations (Luo, Y., Shenkar, O. An empirical inquiry of negotiation effects in cross-cultural joint ventures // Journal of International Management. — Vol. 8. 2002, p.141–162). H. Christopher stated that cultural values create negotiating rate differentials, so it is useful to find and to understand the relationship between the other country's culture and negotiation strategies. (Christopher, H., Maria, P., Syed, R. Cross-Cultural Communication and Negotiation 2005, p. 20.) Negotiator behavior is perceived depending on the other negotiator's focus on the other side of behavior, ability to learn, to understand and to conduct the evaluation. Therefore, if an error occurs concerning only one of the circuit elements, failure or misunderstanding can be expected.

As the source of preventing cross-cultural clashes in the course of international business communication the researches mention cultural paradigm proposed by G. Hostede, which identified five cultural dimensions as the ground for distinguishing cultures. They are: 1. power distance; 2. uncertainty avoidance; 3. individualism — collectivism; 4. masculinity-femininity; 5.

long-term — short-term orientation (Hofstede, G., Bond, M. Hofstede's culture dimensions: An independent validation using Rokeach's value survey// *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 15. 1984).

The prevalence of these dimensions reflects the culture in which individuals act as carriers and multipliers of national treasures.

This type of approach to negotiation activity is to a certain extent the response to the requirement of a comprehensive achievement of «negotiation competence» which, «will allow individuals to understand how various types of negotiation proceed» (Dhez, M. E. Negotiation competence: a conceptualization of the rules of negotiation interaction // *Contemporary issues in language and discourse processes*. 1986, p.223–227.)

Within the linguistic studies of negotiations as a discursual phenomenon this activity is regarded as combination of three conversational phases (interactive moves, conversational changes and topical progression), which in a sequence represent the structural matrix of the activity at issue.

V. G. Nieto thinks that the interaction involved in a business negotiations can certainly be described as an ordered sequence of thematic episodes linguistically realized by topic oriented discourse transactions. In other words, transactions are essentially topic units governed by two mechanisms: prospection and encapsulation. By means of the former, each discourse transaction sets out expectations about the next one; and according to the latter, to understand the meaning of each transaction one needs to retrieve the preceding one. These transactions seem to perform a well defined discourse function within the overall negotiating procedure providing cohesion, coherence and relevance to its discourse organisation, as well as facilitating the information flow and closure (Nieto V. G. A Discourse analysis approach to the episodic structure of sales negotiations. Observation on business English students' mental patterns of discourse transactions. [http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/4185/2/Structural %20Organization %20of %20Business %20Negotiations.pdf](http://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/4185/2/Structural%20Organization%20of%20Business%20Negotiations.pdf)).

It is essential to note that different approaches mentioned above each centers around one specific element of communication. So while studies into negotiating activity as strategic behaviour focus on message, cross-cultural studies enhance the speaker's performance. Linguistic studies in its turn analyse the nature of negotiation discourse. The common feature of these researching trends is that their achievements and conclusions lay the grounds for improving of pedagogical goals, course content and teaching methods of international business negotiation training which consequently develops the skills necessary for modern qualified legal professionals able to operate internationally.

ROBU N. V., SAMOKHVALOVA A. V.

The National University «Odessa Academy of Law»,
assistant and senior teacher of the Department of Foreign Languages

**FORMATION OF LEGAL TERMINOLOGY
IN THE EUROPEAN UNION**

In the developing of the legal terminology of the European Union there have been lots of difficulties. First of all the number of official languages is considerable. It should also be noted that each institution (the Council, the Commission, the Parliament, the Court of Justice) enjoys autonomous responsibility for the language of its texts and for their translation. New terms are often born during the course of practical translation. The Commission occupies a central stage as to creating the Union's legal language. Many Community legislative texts are ultimately drawn up on the basis of projects and proposals coming from the Commission. Often these texts have to be formulated and translated under conditions in which the vocabulary has yet to be established. This is why the Commission maintains a Terminology Unit, which takes part in planning the vocabulary, helps translators and gathers terms in the Commission's terminological databank.

On the other hand it has to be said that it is not possible to take into account all the linguistic zones in the early stages of drawing up the Union's legislative, judicial and administrative texts. These texts are normally drawn up in French or English, sometimes in another language. It may even occur that the working language changes during the process of text preparation. Further, the original choice of terms may be unimpressive because drafters of a text often have to use a language other than their mother tongue. Different versions can be compared only later. Translations into cognate languages can then be placed side by side. In practice only the most important problems form detailed discussions.

The lawyer-linguists from each linguistic zone are entirely responsible for ensuring that the original text and their own language version correspond. In organisational frameworks it is vital to find terms that are pertinent, transparent, and distinctive, to express the Union's new legal concepts in all official languages. On one hand terminological unity between the various languages has to be ensured. And again the created terms have to be adapted to the peculiarities of each language. This is the front line between the goal of harmonising Community terminology and the language traditions of the various Member States, along with their particular needs. It is already evident in the case of French, the main language of terminological work in the Union. (Berteloot, *Foreign Terms*. Paris. 2002, p.95).

To express original concepts of Community law the attempt has been made to create entirely new legal terms. Good examples are the *acquis communautaire* and the *principle of subsidiarity*. In creating new Community terms the

aim is to avoid expressions closely associated with the content of the legal order of any Member State. This goal of neutrality sometimes results in creation of some complicated terms or use of circumlocution. However in legal contexts a complicated or banal term is better than a misleading term. It should also be noted that Union civil servants often read texts in languages other than their mother tongue. It is therefore important to use terms that are easy for a foreigner to understand.

In some cases one might wonder whether the fear of terminological confusion is genuine enough to justify a complicated term. To illustrate the term *«personne*

chargée du contrôle légal des documents comptables» (person responsible for carrying out the statutory audits of accounting documents). It was chosen because legal French has two «national» terms to express the concept hidden behind it: *«commissaire aux comptes*» ('accounts commissioner' in France) and *«réviseur d'entreprises*» ('company auditor' in Belgium). To avoid an over-close association with one or another of these countries, the end result was the complicated term quoted above. (Woodland, *The Language of Law*. Berlin. 1991, p.103). Nevertheless, it is hardly possible that the difference in detailed regulations on verifying accounts in France and Belgium could cause mistakes and misunderstandings. Independently of the chosen term it is clear that verifying accounts in the frame of the European Union is carried out in line with the Union's own regulations.

Further in the European Union generic terms are often used in a specialised sense. The Union institutions are notably designated by words which semantic field is very broad indeed (e.g., 'Union', 'Community', 'Council', 'Commission', 'Court of Justice'). In official texts these words are supplemented by epithets (e.g., 'Commission of the European Communities', 'Council of the European Union'). Normally however they are used alone. This can cause confusion if the context is unclear. An example that illustrates this fact perfectly is the basic term 'community' which — depending on the context — designates different entities. This is explained by the structure of the European Union. As already mentioned the first pillar of the Union consists of «the European Communities» (in plural) which currently number two communities; previously there were three ones. The most important of these communities was — and still is — the 'European Community (in singular), originally called the 'European Economic Community. The two other communities were the 'European Atomic Energy Community' and the 'European Coal and Steel Community'. Now the last of these (Coal and Steel) no longer exists.

The construction of the Union's first pillar is therefore complicated, as is reflected at the terminological level. In works on European law, the word 'community' may refer to (a) the European Community (the former European Economic Community); (b) one of the two (formerly, three) communities (the European Community, the European Atomic Energy Community or — before

2002 — the European Coal and Steel Community); (c) to the whole formed by the two (three) communities. (Berteloot, Foreign Terms. Paris. 2002, p.138).

The majority of terms in use in European law correspond to the common tradition of the legal languages of Europe. This involves terms expressing general legal concepts (e.g., 'burden of proof', 'author's rights'). These concepts are already expressed by established terms in the Community legal languages. In some cases a particular concept is known in the legal order of a single country or in those of certain Union countries, notably in French law. Finally many concepts are new: they were created within the frame of the Union itself, often at first in the French language. In these latter cases, the concepts have to be expressed in various Member State languages.

When transferring new concepts into Union languages different methods are used to produce terms after a foreign model (quotations, words of foreign origin, borrowed meaning). Sometimes the equivalent of the original term is formed in the same way in all or almost all languages, but normally the various versions of terms are not formulated by identical means. Often the new national term is a modification of the original term (word of foreign origin) sometimes a direct quotation from the latter, but there are also borrowed meanings. Further, neologisms are formed expressing the particular concept freely. The attitude of language specialists towards what is of national origin and what of foreign origin is complex everywhere. Words of foreign origin constitute a more delicate matter — even in cases involving the Graeco-Latin heritage common to all Europe. Often the delegates of some languages at least choose a solution other than using a word of foreign origin — for example, the term «*directive*» (in French). In most Community languages the equivalent is easily recognisable: *directive* (English), *direktiv* (Danish, Swedish), *directiva* (Spanish, Portuguese), *direttiva* (Italian) and *direktiivi* (Finnish).

Of course Finnish is not an Indo-European language, while Greek is the oldest language of culture in Europe. Thus Greek and Finnish do not have the same need to adopt words originating from Latin or other European languages.

The majority of brand new Community concepts were created originally in French. Sometimes, the French term expressing a concept is difficult to translate into other languages. In these cases, the original term is quoted as such. The bestknown example is the term «*acquis communautaire*». This example illustrates the different translation strategies. The term «*acquis communautaire*» refers to the institutions and legal rules of the European Communities but — significantly — underlines their core features, including the intellectual capital of these institutions and rules. Italian uses a partial quotation: '*acquis*'/ *acquis comunitario*. A fairly freely formed neologism is the most common solution: *Community patrimony* (English), *patrimonio comunitario* (Italian), *acervo comunitario* (Spanish), *gemeinschaftlicher Besitzstand* and «*EG-Besitzstand*» (German), etc.

This variation shows how difficult it is to bring out shades of meaning of the original French term in the other Member State languages. Danish even

has four translations of the term. Some translations do not transmit the idea of accumulation of intellectual capital included in the original term. This is why it is recommended to translate the term «*acquis communautaire*» functionally, according to the circumstances and needs of communication. In texts intended for experts, it is always possible to have recourse to direct quotation of the term.

ПОЛЯКОВА Г. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри іноземних мов, кандидат педагогічних наук

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА

Проблема приведення змісту, форм і методів іншомовної підготовки майбутніх юристів у відповідність з новими вимогами, а також способів оцінювання її прикінцевих результатів, висвітлених в документах Ради Європи з мовної та освітньої політики, значно актуалізувалася останнім часом.

Так, іншомовна, лінгвокомунікативна компетенція майбутнього юриста як перекладача у сфері юридичних послуг охоплює всі аспекти володіння іноземною мовою у складі знань про: систему, норму й узус мови, її словниковий й граматичний склад, правила використання одиниць мови для побудови мовних висловлень, переважне використання певних мовних одиниць у різних сферах спілкування; про територіальні, соціальні та професійні відмінності у їх вживанні, вплив на вибір і характер використання мовних одиниць певних ситуацій спілкування й взаємин учасників, їх рольових функцій. Ці знання й відповідні психофізіологічні здібності й механізми необхідні для розуміння майбутнім юристом тексту оригіналу й створення його відповідного перекладу. Специфіка професійної діяльності сучасного юриста як провідного фахівця і перекладача у сфері юридичних послуг висуває до його іншомовної компетенції додаткові вимоги, які, насамперед, зумовлені тим, що він повинен мати лінгвокомунікативні компетенції з рідної та іноземної мов. Вирішальну роль у іншомовній техніці юриста як перекладача відіграють наступні спеціальні перекладацькі вміння (Жуков Ю. М. Методы диагностики и развитие коммуникативной компетентности. 1987, с. 64):

- виконувати паралельні дії на двох мовах, перемикаючись з однієї мови на іншу;
- розуміти текст по-перекладацьки, тобто, глибоко й точно;

- переходити у висловленнях на кожній з мов від поверхневої структури до глибинної й назад;
- відходити від оригіналу, але при цьому залишатися якнайближче до висхідного змісту;
- обирати й правильно використовувати технічні прийоми перекладу й долати труднощі, пов'язані з лексичними, фразеологічними, граматичними й стилістичними особливостями іноземної мови;
- аналізувати текст оригіналу, виявляти стандартні й нестандартні перекладацькі проблеми й вибирати способи їх конструктивного рішення, що відповідають кожному конкретному акту перекладу.

Покомпонентна характеристика змісту професійної компетентності юриста як перекладача у сфері юридичних послуг свідчить про те, що вона відбиває високий рівень розвитку його іншомовної свідомості як свідомості вторинної мовної особистості, що нараховує три види психоглос, серед яких:

- граматичні психоглоси, пов'язані зі знанням майбутнім юристом як перекладачем рідної й іноземної мов;
- когнітивні психоглоси, тобто образи, що збігаються з відповідними категоріями й поняттями, що застосовуються у сфері юридичних послуг при перекладі;
- мотиваційні психоглоси, які відбивають національний характер і ментальність рідної та іноземної мов.

Визначаючи переклад як специфічний вид інтелектуально-комунікативної діяльності сучасного юриста як фахівця сфери юридичних послуг, очевидно, що він як перекладач, ухвалюючи оптимальне рішення в умовах дефіциту вихідної інформації й часу, повинен справлятися із численними бар'єрами. В нього повинна бути вироблена впродовж навчання іноземної мови конструктивна реакція на невдачі, уміння аналізувати свої й чужі помилки в перекладі юридичних текстів. Зумовлено це тим, що в процесі своєї професійної діяльності юрист як перекладач у сфері юридичних послуг, як ніхто інший, постійно перебуває в умовах екстремальної ситуації. Він змушений постійно контролювати свої емоції, стримувати свої почуття, перемагати хвилювання. В таких умовах професійної діяльності юрист як перекладач повинен володіти не тільки собою, тобто керувати собою «зсередини», але й контролювати «зовнішню ситуацію», підтримуючи контакти із клієнтами юридичної клініки, що приймають участь в іншомовній комунікативній комунікації.

Враховуючи, що юрист як перекладач вступає в професійну й психологічну взаємодію із зарубіжними колегами та клієнтами, виробляючи єдину стратегію сприйняття й розуміння іншої людини (Комиссаров В. Н. Теоретические основы методики обучения переводу. 2001, с. 90), що в остаточному підсумку впливає на результат їх сумісної діяльності, у структурі його професійної перекладацької компетентності наявна соціально-психологічна компетенція як важлива складова.

Під перекладацькою компетентністю майбутнього юриста як фахівця-перекладача у сфері юридичних послуг ми розуміємо його готовність (наявність у юриста як суб'єкта перекладацької діяльності образу структури певної дії й постійної спрямованості його свідомості на виконання останньої) і здатність (наявність у юриста можливості робити певні перекладацькі дії) використовувати іноземну мову (засвоєні теоретичні знання) й накопичений практичний досвід перекладацької діяльності для конструктивного вирішення професійних завдань.

Кожна складова перекладацької компетентності майбутнього юриста як фахівця-перекладача у сфері юридичних послуг включає: іншомовну компетенцію (всі аспекти володіння іноземною мовою); текстотвірну компетенцію (уміння створювати тексти різного типу відповідно до прийнятих у юридичному співтоваристві правил і стереотипів комунікативної поведінки); комунікативну компетенцію (здатність інтерферувати зміст і виявляти вміння зіставляти можливості представників двох мовних колективів, робити висновок про необхідність зміни контексту висловлення в перекладі); технічну компетенцію (специфічні знання, уміння й навички, необхідні для виконання перекладацької діяльності).

ПАХОМОВА О. А.

Криворізький факультет
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін,
кандидат філологічних наук

ГІПЕРТЕКСТОВІ МОЖЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ТЕКСТУ

Гіпертекст як феномен сучасної цивілізації, породжений новітніми інформаційними технологіями, давно знаходиться в центрі уваги не тільки лінгвістів, а й представників інших галузей знань. Правознавці теж долучилися до аналізу цієї проблеми, висувачи гіпотези про те, що кожний закон є гіпертекстом, сприймаючи право, законодавство як гіпертекст (Балинська О. М., Белявський Д. С.). Порівнюючи характеристики гіпертексту і права, вони доводять, що останнє є «системою, ієрархією текстів, одночасно становлячи єдність і множинність текстів» (Балинська О. М. Тактика і стратегія права як тексту / контексту / інтертексту / гіпертексту // Науковий вісник ДДУВС. — 2013. — № 2. — С.12). Підтвердженням справедливості їхньої точки зору може слугувати існування інтернет-порталів «Ліга: закон», «Верховна Рада України», «Мега-НАУ» та ін.

Підтримуючи такий погляд на право, вважаємо, що потенційність його як гіпертексту закладена ще в тексті кожного окремого закону, що й спробуємо довести.

Об'єктом нашого дослідження став законодавчий текст як основний реквізит нормативно-правового акта, який словесно закріплює зміст цього офіційного документа. Межі законодавчого тексту визначені статтями 9, 10, 11 Проекту Закону України «Про нормативно-правові акти» від 17.10.2012.

Предметом вивчення — риси цього тексту, що роблять можливим перетворення його на гіпертекст, а також мовні, текстові і позатекстові засоби в ньому, які можуть оформляти інтратекстові та інтертекстові зв'язки для створення системи текстових одиниць, представлених нелінійною послідовністю.

Якщо погодитися з тим, що гіпертекст — це «особлива організація текстового матеріалу таким чином, що він перетворюється на систему текстових одиниць, представлених не лінійною послідовністю, а множинністю зв'язків та переходів» (Шершньова О. В. Специфіка інтерпретації поняття «гіпертекст» та його основних характеристик в сучасному науковому просторі // Науковий блог: публікації, наукові статті, дискусії українською. — 17 вересня 2009. — Режим доступу: <http://naub.org.ua/?p=555>), то гіпертекстовими можна назвати такі характеристики тексту, які дають можливість читачеві залучати до конкретного контексту елементи інших текстів і навіть дискурсів, що мають різну природу, і вільно прокладати серед них шлях нелінійним чином.

У результаті дослідження тексту «Конституції України», «Кримінального кодексу України» та інших нормативно-правових актів ми виділили ті основні гіпертекстові риси, що притаманні законодавчому тексту.

1. Гранулярність (інакше — сегментація) тексту — це поділ його на дрібні марковані частини, які існують автономно. Текст нормативно-правового акта залежно від його виду поділяється на розділи, підрозділи, глави, статті, частини статей, пункти, підпункти, параграфи, абзаци, що нумеруються (крім абзаців), більші з цих частин мають коротку, чітко сформульовану назву, що відображає їхній зміст. В електронній версії законів на порталі «Ліга: закон» найдрібнішими «зернятками» інформації є слова або словосполучення, які виступають в якості термінів і відсилають до тексту, що роз'яснює їх. Усі ці сегменти пов'язані один з одним, проте не зливаються у суцільне єдине і дозволяють, по-перше, оптимально швидко знайти необхідну інформацію, по-друге, розпочати читання документа з будь-якої потрібної частини.

2. Певною мірою законодавчому тексту властива дисперсність структури (часто дисперсність ототожнюють з гранулярністю), що передбачає розпорошеність його елементів, «екстракцію» їх, винесення за межі традиційного тексту. Це інформація про офіційне тлумачення

певної статті, абзацу тощо Конституційним Судом України, про внесені до них зміни відповідним законом України тощо. У ролі гіперпосилань найчастіше виступають тут вставні конструкції.

3. Законодавчий текст можна визнати лише частково нелінійним, в основному це традиційний текст, частини якого розміщені в суворій лінійній послідовності. Але в ньому закладені можливості стрибкоподібного нелінійного переходу з одного місця в тексті до іншого через систему посилань двох видів: внутрішні, котрі зв'язують окремі частини в межах тексту одного документа і оформлені дієприкметниковими зворотами, та зовнішні, що зв'язують фрагменти в межах окремих текстів різних документів і оформляються у вигляді або дієприкметникових зворотів, або вставних конструкцій.

4. Ця часткова нелінійність тексту нормативно-правових актів зумовлює певну міру його інтерактивності: в окремих випадках читач сам обирає послідовність роботи з документами, шлях прочитання їх.

5. І, підсумовуючи, для законодавчого тексту характерна гіпертекстуальність — здатність завдяки посиланням, вказівкам, зв'язкам між окремими документами інтегрувати різні види компонентів (закони, постанови тощо) у єдиний інформаційний масив — семантичну мережу текстів.

Гіпертекстова потенційність законодавчого тексту розширює його інформаційні можливості, дозволяє читачеві документа краще зрозуміти мету і суть нормативно-правового акта, взяти участь у тлумаченні його змісту, допомагає орієнтуватися у великому масиві інформації, пов'язаної з певним законом чи іншим актом.

Створення нормативно-правових актів повністю у форматі гіпертексту надасть законодавцям унікальну можливість підвищити якість інформації, її повноту і достовірність; дозволить спростити і зробити більш ефективним пошук потрібної інформації

Сподіваємося на появу офіційних гіпертекстових версій законів.

ЛЮБИМОВА О. В.

Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін, кандидат філологічних наук

ЗАПОЗИЧЕННЯ У ПРАВНИЧІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ТА СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Функціонування правничої термінології має ряд проблемних питань через недосконалість самої системи, що стало підґрунтям для наукових досліджень мовознавців та юристів: О. Сербенська, Г. Онуфрієнко, Н. Руколянська, С. Головатий, Ю. Зайцев, І. Усенко, Н. Артикуца, Ю. Прадід, О. Юрчук, Б. Стецюк, І. Гумовська, С. Кравченко, М. Зарицький, В. Демченко, М. Леоненко, І. Кочан, А. Токарська, Г. Їжакевич, О. Копиленко, В. Радецька, В. Сімонок, В. Головченко, З. Тростюк та ін.

Значний прошарок української правничої термінології займають запозичення. Це історично зумовлене явище пояснюється специфікою номінацій тих явищ і понять, які виникли в процесі розвитку юридичної науки.

Запозичення з латинської та грецької мов відбувалися переважно шляхом неповного калькування та транслітерації. Визначена система юридичних понять римського права стала основою для формування понятійного апарату юриспруденції багатьох країн світу через свою лаконічність та семантичну відповідність. У правничій термінологічній системі української мови функціонують такі латинізми, як *аброгація* (від лат. *abrogatio*), *юриспруденція* (від лат. *jurisprudentia*), *сервітут* (від лат. *servitus, servitutis*), *нотаріус* (від лат. *notarius*) та ін.; а також такі грецизми, як *автономія* (від гр. *autonomia*), *грамота* (від гр. *grammata*) та ін. Ці терміни характеризуються відсутністю полісемічних зв'язків, що дає можливість позначати складні правові поняття одним словом, спрощуючи семантичне навантаження на контекст. Навіть конструктивно складні терміни, які одночасно містять запозичення з грецької та латинської мов, мають відносну однозначність (наприклад, *геноцид* від гр. *genos* — рід, плем'я та лат. *cidare* — знищую).

З інших мов запозичення в українську правничу терміносистему увійшли переважно через транслітерацію (наприклад, фр. *avance* — аванс, нім. *strafe* — штраф, англ. *estoppel* — естопель).

Проблемним залишається питання щодо імпліцитних термінів, зміст яких виявляється на основі додаткового осмислення значення слів і виразів, що входять до висловлювання, з урахуванням усього контексту і ситуації вживання цього висловлювання. Додаткову інформацію у таких термінах несе в собі прихована сема, яка сприймається реципієнтом відповідно до актуальної у відповідній культурі когнітивної схеми

інтерпретації. (Стернин И. А. Проблема скрытых смыслов в лингвистической экспертизе. 2011, с.2). Залежно від того, що первинно позначає термін, встановлюється змістова еквівалентність вираженого значення.

Імпліцитні терміни не є тотожними за своїм значенням. Деякі з них збігаються за істотними ознаками, але розрізняються за другорядними (наприклад, англ. *passing off* — нечесна конкуренція (умовна відповідність щодо перекладу, український аналог).

Розвиток понятійного апарату юриспруденції тісно пов'язаний безпосередньо з розвитком самої юридичної системи. Залежно від цього терміносистеми різних країн можуть мати понятійні прогалини, за наявності яких семантично унікальні поняття не мають еквівалентів через відсутність самого поняття у мові—реципієнті. Така прогалина має місце тоді, коли спеціальне коло понять вихідної мови та мови перекладу структурована по—різному. Наприклад, термін англійської мови *securitization* не має відповідного еквівалента в українській мові, тому його зміст може передаватися лише описовим перекладом: 1) одна з форм залучення фінансування шляхом випуску цінних паперів, забезпечених активами, які генерують стабільні грошові потоки; 2) передача права вимоги (продаж) активів кредитної організації спеціальній юридичній особі для подальшого випуску цінних паперів. Запозичення цього терміна може відбуватися шляхом транслітерації або створенням терміна на основі вже наявних інших слів української мови, близьких за значенням: переведення боргу в цінні папери, фондування.

Баланс між іншомовними та власне українськими термінами не може бути стабільним через безперервне зростання інформаційного потоку, глобальних соціальних змін та постійну перебудову понятійного апарату, де з'являються нові поняття та явища, які потребують номінації. В українській мові часто спостерігається паралельне функціонування запозичених та українських термінів. Але згідно з ДСТУ 3966—2009 Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять (ДСТУ 3966—2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни і визначення понять. — К. : Держстандарт України, 2009) мовознавці наполягають на застосуванні саме українського еквівалента (наприклад, *інцидент* — *випадок*). Доцільність функціонування запозичених термінів можлива за умови відсутності в українській мові потенційного еквівалента з подібною семантичною структурою. Крім того, запозичення забезпечують економію мовних засобів через те, що вони можуть служити не для номінації нових для нашої дійсності реалій, а для раціонального вираження тих чи інших уже відомих понять.

Отже, запозичення юридичних термінів з інших мов може відбуватися лише за умови відповідності понятійного апарату між цими мовами. Крім того, юридичні терміни іншомовного походження не є

незамінними. Тенденція до пошуку еквівалентів в українській юридичній терміносистемі сприятиме розвитку правничої лексики, що в свою чергу забезпечить відсутність перевантаження тексту нормативних актів іншомовними запозиченнями. Конкуренція між юридичними термінами дає можливість відображення в структурі терміна його певного місця у визначеній терміносистемі, зв'язку зазначеного поняття з іншими, його віднесеності до певної логічної категорії понять.

МАСЛОВА С. Б.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
преподаватель кафедры иностранных языков, кандидат филологических наук

ФИЛОСОФСКО-КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ ПРАВОВОГО ДИСКУРСА НА ПРИМЕРЕ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Любой вид деятельности человека нуждается в собственной, его представляющей, раскрывающей и реализующей системе терминов, которая должна постоянно пополняться и совершенствоваться. Однако, как трактовка понятия «термин», так и формирование его дефиниции по-прежнему остаются актуальными задачами терминоведения. Суммируя выводы лингвистов, можно было бы принять следующую трактовку понятия «термин»: «термин- это основная единица науки, специальных отраслей знаний и сфер деятельности человека, призванная номинировать объекты, процессы и одновременно служить средством познания окружающего мира». (Ивина Л. В. Лингвокогнитивные основы анализа отраслевых терминосистем. 2003, с.14).

Но и эта формулировка не до конца раскрывает суть данного понятия. Человеческая деятельность в любой её сфере не ограничивается лишь познанием. Человек способен влиять и преобразовывать как субъективную реальность, так и объективную окружающую действительность, другими словами, свой мир.

Наш мир программен, и человек в нем программист. Человеческая деятельность программна и может быть представлена как формула со следующим алгоритмом: начало (цель, мечта, вера); базис (приобретённые и накопленные знания); реальность (практическая деятельность и определенный результат — достижение цели, осуществление мечты). Приоритетами объективной реальности всегда были, есть и будут: движение плюс действие, действие плюс движение. Так мы преобразуем наш мир. В конце программы происходит её осмысление и одновременно планирование следующей программы. Логично утверждать, что все программы цикличны и конечны.

Человек мыслит, и мысль его первична. Все алгоритмы формулы (начало, базис, реальность и окончание программы) прорабатываются на внутреннем экране (в уме) и складываются в определённые образы или мыслеобразы. Способность мыслить образами и передавать эти мыслеобразы языковыми символами сопровождения, к примеру, терминами правового дискурса, приводит нас к понятию правовых мыслеобразов юриспруденции, создающих обширную систему знаний — когнитивную модель ситуации — в различных сферах правовой деятельности человека. Когнитивная модель ситуации как единство знаний сцены и фоновых фреймов составляет базис формулы, в котором знание сцены представлено письменным дискурсом. Это письменное воспроизводство слов или кодирование инфопосылок с помощью символов сопровождения. Эти символы используются для придания мыслеобразу элементов качества мыслеформы.

Мыслеобраз — это не просто мысли — это разумные мысли, соответствующие объективной действительности; мыслеобраз представляется как первичный план осознанной реализации и как умозрительно выстроенный образ реальных действий. Правовые мыслеобразы — это базис программной формулы, его библиотека данных (научные знания, информационный архив памяти) и основной инструмент компонента базиса формулы.

Рассмотрим компонент реальности формулы. Постигая теорию, мы проверяем её практикой. Теория без практики мертва. Мыслеобраз предшествует мыслеформе, а получению результата предшествует образование мыслеформы как первичной или смысловой программы поступательных реальных действий. Мысли свою энергию воплощают в реальность, если основаны на программном базисе сотворения реальности.

Существует закон причинно-следственных связей: любому событию должна предшествовать причина, без причины событие произойти не может. Именно мыслеформы отражают этот закон. Понятие «мыслеформа» включает подразделения причинно-следственных связей: первичность и вторичность. Первичная мыслеформа — причина, результат функционирования разума, выраженный приказом к реальному действию на основе состояния веры на стадии уверенности (убеждён и действую). Вторичная мыслеформа — следствие, объёмное, отчётливое, конкретное видение на внутреннем экране результата решения (события). Мыслеформы — это апробированные в реальной действительности мыслеобразы. Человек меняет, преобразует реальность благодаря мыслеформам. Так появились суды, судебные инстанции, следственные органы и изоляторы по борьбе с преступностью, тюрьмы, в конце концов.

Достижение результата, цели (мечты) является актом воплощения мыслеформ в реальном пространстве. А отсюда следует, что

юридические термины для практикующих юристов являются мыслеформами, способными не только проявляться в реальности, но и менять (преобразовывать) эту реальность. С помощью юридических терминов какие-либо волеизъявления принимают форму конституций, текущих законов, постановлений правительства, инструкций министерства и т. д. Юридические термины есть коды — мыслеформы, за которыми стоят понятия (мыслеобразы), необходимые юристам для решения различных задач. Так, к примеру, если в результате решения суда юридический термин — «вынесение приговора» — «*adjudgement; adjudication; adjudicature; delivery (imposition, pronouncement) of a sentence; sentencing*» (Борисенко И. И., Саенко В. В. Современный русско-английский юридический словарь. 2006, с. 76) означает, что событие состоялось не в пользу обвиняемого (серийного убийцы), то изменения претерпели и субъективная реальность подсудимого (пожизненное тюремное заключение), и объективная действительность (спасение общества от преступника, снижение уровня преступности и т. д.).

Мысль, как уже известно, — вещь материальная. А мы уточним: материальна мыслеформа — основной инструмент реальности формулы. И уникальной способностью создавать, творить мыслеформы на основе мыслеобразов (инструментов базиса формулы), а следовательно получать результаты, достигать цели и осуществлять свои мечты способен в нашем мире только человек. Вот такая высокая ответственность за свой мир возлагается на юриста, неустанно работающего с правовыми мыслеформами — юридическими терминами.

ДРОБЧАК А. Л.

Криворізький факультет

Національного університету «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін

PROBLEMS OF COMMON EUROPEAN FRAMEWORK OF REFERENCE

All-European foreign language skills competence: studying, teaching, an estimation in the accessible form describe and determine, than it is necessary to seize studying language for its use with a view of dialogue, and also it is necessary for it to acquire what knowledge and what abilities to develop for successful intercultural communications speaking another language. Participants of the project have tried to create uniform terminology, standard system of units and the standard language for that description that constitutes a subject of studying of any language, and also for the description of levels of ownership

of it irrespective of the fact which language, in what country and in what educational context is studied: at institute, school, on rates or privately.

As a result the system of levels of mastery of a language and system of the description of these levels with use of standard categories have been developed. These two systems create a uniform basis which can be pledged in the description standard language of any system of certification, and, hence, and any program of training, since statement of the purposes and tasks of training and finishing the purposes reached as a result of training.

Thus, all characteristics of the modern encyclopedia in the field of training and studying though are not that. This normative document (contrary to the statements of its authors underlining its recommendatory character) can form enough reliable basis for the decision of tasks of Bolonsky process in the field of language formation. The purpose of Bolonsky process is, as it is known, creation of uniform all-European space in the field of higher education for harmonisation of national educational systems, increase of mobility of students, teachers and the European citizens on a labor market, provision of quality of formation, creation of conditions for training during all life and strengthening, thus, competitiveness of the European higher education.

«STA» are already taken as a principle numerous new sample programs, curricula, methodical complexes and textbooks in many European countries. This fact confirms progressive character of «STA», their innovative contribution to provision of quality of all spectrum of training to languages and their studying, and also many positive lines and achievements of the given document.

Independence of a concrete educational context: scales can be applied in various educational institutions, in work with different groups of pupils at training to different languages that promotes creation of the all-European educational space, at least in the field of training FL.

The benevolent form of a presentation from the point of view of the pupil «I can/know...»: the formulations contained in characteristics of scales, urged to support at pupils motivation to the further studying FL and to stimulate specialists to enhancement of the theory and training practice. Instead of traditional formulations of that the trained should know and be able, or fixing blanks and deficits (that the trained does not know by what and how many errors it does), formulations of are offered that he already knows and he is able also to that can learn.

Certainly, the problem of allocation of levels for all competencies, a part of the target communicative competence, and their description with a designation of criteria and estimation scales is very difficult. Its decision assumes not only multilateral and deep discussion, but also check in practice. Similar approbation and its analysis for the present has not been conducted. Poll of the Swiss teachers (the Appendix In «STA» see) cannot replace practical check in many countries, in various groups trained and for various languages. And still it is possible to state that the concept of descriptors is for measurement and estimation of the communicative competence revolutionary.

The developed and described levels of ownership have found logic continuation languages in the European language portfolio which on a plan of its founders should perform two basic functions: social (to show achievements and capabilities of its owner) and pedagogical (to do process of studying FL clear and transparent for its owner to help to develop a self-estimation and autonomy).

Scales of descriptors are added by specifications (open lists of speech, language and paralinguistic means, is minimum sufficient for the decision of communicative tasks, a kit of possible strategy for studying, mastering and use FL) and the parameters formulated on the basis of selected descriptors and criteria of an estimation of the generated communicative competence. All specified kit is simultaneously detailed representation of the purposes of training and studying FL.

Thus, introduction in practice of teaching of the all-European scale of levels of ownership FL gives the chance at standardization is more whole to provide, first, variability of training (its differentiation and an individualization), and secondly to unify an estimation of communicatively-speech abilities of pupils. Thereupon it is necessary to notice that levels and their estimation by means of scales of illustrative descriptors should be considered as recommended, instead of as standard categories. It means that they should be adapted for concrete educational conditions, the purposes of training and trained, rather the reverse.

БОГАТИРЬОВА М. О.

Криворізький факультет

Національного університету «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін

ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Викладати іноземну мову, як мову права студентам-юристам надзвичайно важко. Основна проблема полягає в тому, що студентам пропонується за короткий термін освоїти основи фактично двох правових систем, так як існують важливі відмінності між українським кодифікованим і англо-американським прецедентним правом, а без базових знань розуміння спеціальної літератури неможливе.

Головною метою професійного навчання є формування особистості фахівця, який ефективно здійснює трудову діяльність. Іншими словами, воно повинно забезпечити не тільки оволодіння сукупністю знань і умінь, включаючи комунікативну компетенцію у вивчаючій іноземній

мові, а й формування професійно значущих якостей особистості, що підсилює і робить більш актуальним соціальний аспект будь-якого професійно-орієнтованого навчання.

Умовами професійно-орієнтованого навчання студентів юридичних факультетів іноземної мови є читання автентичних текстів, необхідність ознайомлення їх із загальною і юридичною лексикою, формування навичок самостійної роботи зі створення індивідуального словника та оволодіння вміннями усного професійного спілкування, що протікає як сценарії найпоширеніших ситуацій повсякденного спілкування, необхідних і для професійної комунікації. Для того щоб підготувати майбутнього студента юридичного факультету до обговорення проблематики, складової змісту його професійної підготовки, необхідно обрати різні тексти з права, які б давали студенту можливість орієнтуватися в літературі за фахом. Для визначення змісту навчання та відбору матеріалу використовуються наступні принципи: автентичність; прагматичність; професійна адекватність; облік очікувань самих студентів.

Одним з ефективних способів освоєння юридичної лексики студентами юридичних факультетів є понятійно-жанровий підхід, спрямований на ознайомлення із загальними і принциповими особливостями функціонування юридичної термінології в різних типах правових текстів в залежності від жанру і функціонально-стилістичного забарвлення тексту. Для роботи в рамках цього методу викладачеві «необхідно чітко собі уявляти, які ознаки юридичної термінології проявляються і переважають в різних жанрах, що належать документальному, законодавчому та судовому підреєстрам, відповідним вузьким сферам існування джерел права; і на які з них в першу чергу необхідно звертати увагу студентів юридичних факультетів, які, опановуючи мовуспеціальності, повинні оволодіти сукупністю всіх мовних засобів, які застосовуються в спеціальній обмеженій області комунікації, щоб гарантувати розуміння між людьми, що працюють в даній області»

У процесі професійного ділового спілкування відбувається побудова висловлювання за інтенціонально-комунікативною схемою: визначення прагматичної мети, комунікативного наміру і витікаючої з них референції мовця, тобто віднесення мовних виразів до предметів дійсності. До того ж однією з характеристик висловлювання є його співвідношення з конкретною ситуацією і соціальним статусом, тих хто говорить.

У діловому спілкуванні визначається певна мета, спрямована на досягнення необхідного результату. Мова йде про штампи, кліше, стандартні формули і вирази, які використовуються мовцями в діловому спілкуванні. Кліше порівнюють зі штампом, тобто стилістичним забарвленням мовлення, яке відклалося в колективній свідомості носіїв даної мови і розглядають як стійкий, «готовий до вживання» знак для вираження певного мовного змісту, що має експресивне та образне навантаження. Штмп являє структурну і змістовно-смыслову одиницю

(мови): слово і словосполучення, пропозиція і висловлювання. Кліше має інформативно- необхідний характер. Мовні формули-кліше і конструкції виконують певну функцію, котра спрямована на ввічливе спілкування і регуляцію взаємодії партнерів, обрані відповідно до обстановки, тональності і ситуації спілкування. Таким чином, в структурі мовних актів, залежно від наміру мовців, створюється клішоване висловлювання. Таким чином, використання кліше у виразах в діловому спілкуванні забезпечує спрямованість мовної поведінки на ефективність впливу, економію мислення, швидкість реагування і активне включення в контакти.

У професійному діловому спілкуванні партнерам з комунікації необхідно володіти ініціативою, завдяки якій ефект стає більш дієвим. Тому одним із важливих завдань є управління ініціативою в діловому спілкуванні. Найбільш ефективним способом її прояву служить оперативність, під якою розуміється здатність рішуче взяти в свої руки і вести найбільш складний етап ділового спілкування, наприклад: вступ в контакт, показуючи тим самим партнеру впевненість в успішності розпочатої справи.

При цьому слід приділити особливу увагу змістовній стороні висловлювання і предмету розмови, спонукати до початку, продовження або припинення теми. Інтенсивність переходу від організаційних процедур, таких як: вітання, потиск руки і т. д. до професійно — орієнтованого спілкування та оперативність у досягненні типологічної єдності з партнером по комунікації передбачає, перш за все, постановку завдань і питань, що в початковий момент сприяють мобілізації учасників спілкування.

У діловому спілкуванні іноземною мовою взаємодія учасників і система їх відносин має стандартизований національно-стереотипний характер. Вступаючи в діловий контакт, партнери є не тільки представниками якоїсь соціальної категорії, а й носіями мови і культури певної країни, регіону. У кожній лінгвокультурній спільності є свої правила, ритуали і норми поведінки. Так, характеру цих висловлювань притаманне широке використання засобів переконання, фактів як способів аргументації, мінімізація емоційного впливу в момент прийняття рішення, використання коштів, експресивно-емоційної оцінки.

МИТЬКИНА Е. Н.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
старший преподаватель кафедры иностранных языков

ВТОРИЧНЫЕ МАКРОУРБАНОНИМЫ НА КВАЗИЭТАЛОННОЙ ОСНОВЕ

В настоящих тезисах представляется интересным рассмотреть вторичные макроурбанистические наименования, имеющие квазиэталонную основу. Под макроурбанизмом здесь понимается любая номинация города. Макроурбанистическим квазиэталоном мы называем макроурбанизм (название города), в котором качество или особенность, по которой проводится аналогия с называемым городом, проявляется в наиболее ярко выраженной форме. Квазиэталонами служат официальные названия городов, в которых ассоциативные признаки присутствуют в наиболее выпуклой форме, что и позволяет использовать их в качестве элементов неофициальных названий других городов.

Основными прототипическими эталонами в Европейской традиции были и остаются библейские города Вавилон и Небесный Иерусалим. Первый определяется в Библии как город — распутная девка:

*Fallen! Fallen is Babylon
Great!*

*She has become a home for demons
And a haunt for every evil spirit,*

a haunt for every unclean <...> (Bible: 1984, p.1260).

Таким образом, Вавилон является символом всего отрицательного, порочного, что присуще городу как таковому.

Наоборот, Иерусалим называется в Библии городом — непорочной девой, городом-невестой:

I saw also the holy City, New Jerusalem,

Coming down out of heaven from God,

Prepared as a bride adorned for her husband (Bible:1984, p.1543).

Так, Небесный Иерусалим в Европейской традиции превратился в символ положительного начала города, поскольку он озарён Божьим светом и благословением:

<...> The city has no need of the sun nor of the moon

to shine up on it, for the Glory of God lighted it up (Bible:1984, p.1544).

Постоянное сравнение тех или иных городов с этими двумя прототипическими макроурбанизмами привело к закреплению за ними устойчивой положительной или отрицательной коннотации, в результате чего они стали выполнять по отношению к другим городам функцию квазиэталонов. Таким образом, Париж постоянно ассоциировался с Вавилоном, что со временем позволило этому ойкониму (Paris) превратиться в квазиэталон города, для которого характерен весёлый

образ жизни, свобода нравов. Именно эти ассоциаты Парижа актуализируются в таких неофициальных наименованиях разных городов, как Маленький Париж (о Риге, Бухаресте и некоторых других городах мира).

Маленьким Парижем нередко называют и Одессу. Одесса также часто называется Южной Пальмирой, а Петербург — Северной Пальмирой. Напоминаем, что Пальмира, выполняющая здесь роль квазиэталона, — это некогда богатый город, существовавший на территории современной Сирии в I–III вв.н.э. Поэтому, Одесса рассматривается как благополучный город на Юге материка, а Петербург как процветающий город на Севере.

В данной случае, речь идёт об актуализации такой ингерентной семы наименования Пальмира, как «процветание», которая «оживла» при использовании данного ойконима в функции квазиэталона. Одесса нередко называется и с помощью другого неофициального наименования, также построенного на квазиэталонной основе, — «Русский Марсель». Марсель здесь олицетворяет бурную торговую жизнь крупного порта.

Ассоциаты одних городов переносятся на другие города и обогащают первичные официальные наименования афферентными, коннотативными признаками, значениями. Иными словами, вторичные наименования участвуют в создании аддитивного образно-символического значения, дополняя первичную номинатему-ойконом, которая изначально является нейтральной или же обладает низким коннотативным потенциалом.

Таким образом, вторичные номинатемы квазиэталонного характера обеспечивают информативную глубину официальных номинатем, особенно в конструкциях, где они выполняют функцию предикатива при субъекте, — первичном, официальном наименовании, — ойкониме: Петербург — Северная Пальмира. За многими современными городами закрепились определённые ассоциативные признаки, что позволяет использовать их во вторичной макроурбанистической номинации в качестве квазиэталонов.

Так, к числу наиболее распространённых квазиэталонов в данной сфере относятся **Париж** — Мельбурн — Paris of Southern Hemisphere (англ.) — Париж Южного полушария; Бейрут — Paris of Near East (англ.) — Париж Ближнего Востока; Шанхай — Eastern Paris (англ.) — Восточный Париж; Дюссельдорф — Little Paris (англ.) — Маленький Париж; **Венеция** — Баку — icinci Venesiya (азерб.); Second Venice (англ.) — Вторая Венеция; Бангкок — Eastern Venice (англ.) — Восточная Венеция; Брюгге — Northern Venice (англ.); Санкт-Петербург — Северная Венеция; **Рим** — Москва — Третий Рим; Саламанка в Испании — Roma Requena (исп.) — Маленький Рим, **Флоренция** — Дрезден получил в немецком языке вторичное наименование Elbflorenz (нем.) — Флоренция

на Эльбе и **Афины** — Берлин — Spree-Athen (нем.) — Афины на Шпрее. С Афинами нередко сравнивается и столица Колумбии Богота: La Athenas Suramericana (исп.) — Афины Южной Америки. Эти ойконимы в своём оригинальном буквенно-графическом образе или в переводе на другие языки встречаются как элементы вторичных макроурбанонимов применительно к различным городам мира.

Вторичные макроурбанонимы на квазиэталонной основе могут быть аксиологически положительными или отрицательными. Наряду с другими лингвостилистическими средствами они помогают создать более полный образ того или иного города.

МАТІЄНКО А. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

З позицій соціолінгвістики можна виділити політичний, адміністративний, юридичний, військовий, педагогічний, релігійний, містичний, медичний, діловий, рекламний, спортивний, науковий, сценічний та масово-інформаційний види інституційного дискурсу. Даний список залишається відкритим для змін, так як розвиток тієї чи іншої сфери суспільних відносин може призвести до появи нового типу дискурсу. Інституційний дискурс — особлива трафаретна форма спілкування між людьми, які можуть не знати один одного, але їм доводиться спілкуватися відповідно до норм даного суспільства. Ядро інституційного дискурсу становить спілкування представника інституту (агента) і клієнта — вчителя і учня, адвоката і обвинуваченого, офіцера і солдата. Агенти відіграють активну роль у подібних статусно-рольових ситуаціях спілкування. Агенти постійні, вони несуть на собі статус, а клієнти варіативні, так як кожен інститут, для свого нормального функціонування, потребує приходу нових людей. Це може відбуватися як шляхом розширення соціальних кордонів інституту, так і при зміні поколінь.

Юридична комунікація традиційно являє собою статусно-релігійний інституціональний дискурс (Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. 2002, с.280). Юридичний дискурс, який віділяють в системі інституціонального спілкування, за своєю природою, пронизує весь спектр суспільних відносин. Він перетинається, наприклад, з політичним дискурсом у сфері державного законодавства, з науковим і педагогічним — в галузі юриспруденції, з діловим — в рамках регулювання економічних відносин.

Юристом називають «людину з юридичною освітою, правоведа» (Большой юридический словарь / Под ред. А. Л. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. 1997, с. 783). Як відмічає А. Е. Жалінський, специфічним для будь-якої професійної юридичної діяльності являється реалізація юристом наявних у нього професійних знань в процесі рішення правових завдань. Ця специфіка і визначає зміст роботи юриста, усю його професійну кар'єру. (Жалинский, А. Э. Профессиональная деятельность юриста. Введение в специальность. 1997, с. 48).

Розглядаючи взаємини агентів і клієнтів в рамках даного суспільного інституту в більш вузькому контексті, можна визначити такі типові комунікативні ролі: законодавець, юридичні та фізичні особи, слідчий, підслідний, свідок, обвинувач, захисник, присяжні засідателі, суддя. Судовий дискурс поліактантен, і корпус учасників судового процесу характеризується наявністю ролей, які передбачають рівний / контрактний / збалансований обмін інформацією, а також нерівні / асиметричні відносини, що є відносинами підлеглості або додатковості, при цьому суддя стоїть над усіма учасниками процесу в якості лідера, арбітра.

Метою юридичного (правового) спілкування є регулювання функціонування соціальної системи, впорядкування суспільних відносин, закріплення певних свобод та відповідальності, виключення з суспільного життя свавілля і безконтрольності, забезпечення відповідності соціальної системи панівним цінностям та ідеалами.

Хронотопом юридичного дискурсу є обстановка, типова для юридичної діалогу, наприклад: зал засідань парламенту під час обговорення законопроектів (законодавча діяльність); зал суду, кабінет слідчого, юридична консультація при розгляді обставин конкретної юридичної справи; в'язниця — місце відбування покарання (правозастосовна діяльність). Письмовий дискурс представлений у вигляді широкого спектра текстів різних жанрів.

Особливість аргументації в юридичному дискурсі — неоднорідність адресата, а саме, роль третьої сторони. При аргументації під час судового засідання адресат завжди «роздвоюється»: якщо аргументує позивач, то адресатом стають відповідач і суддя; якщо зачитує рішення суду суддя, то у нього фактично два адресата — позивач і відповідач. На стадії конфронтації третьою стороною стає суддя. Оцінка аргументів також завжди двонаправлена. На заключній стадії, коли суддя оголошує рішення, адресат (аудиторія) не є гомогенним.

Цінності юридичного дискурсу виражені в його ключових концептах (закон, право, справедливість). Зазначені концепти є культурними константами (Степанов, Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. 1997, с. 340), постійно присутніми, відносно стійкими ментальними утвореннями.

Стратегії юридичного дискурсу визначаються його приватними цілями, зумовленими сферами діяльності:

— Діяльність безпосередньо у правовій сфері: 1) удосконалювати законодавство і юридичну практику, що охоплює усі цінності, які створені людьми в галузі права; 2) здійснювати контроль за виконанням юридичних норм; 3) розвивати правову культуру суспільства, що забезпечує соціалізацію особистості і правомірну діяльність індивіда;

— Діяльність неправового характеру, але пов'язану зі сферою дії права: розробляти, наприклад, в художній формі будь-які твори, що відображають правові ідеї, погляди, оцінки, почуття і т. д. Ця діяльність безпосередньо не входить в правовий дискурс, але своїм ідейним змістом «вклинюється» в нього. Так, радіо, телебачення, література, живопис, кіно, журналістика самі по собі до правової культури не належать, але постійно поповнюють її «фонди».

Таким чином, можна виділити наступні стратегії в даному дискурсі: роз'яснювальну, регулюючу, регламентуючу, контролюючу, прескриптивну, організуючу.

Стратегії юридичного дискурсу реалізуються в письмових і усних жанрах. До письмових жанрів відносяться: законодавчі акти (закон, указ, інструкція, статут, кодекс, ДСТУ), процесуальні акти (протокол, постанова, обвинувальний висновок, вирок). Усні жанри включають: судову промову, допит, дебати сторін. З мовностилістичної точки зору, письмові та усні жанри юридичного дискурсу оформляються у відповідності з нормами офіційно-ділового стилю, для них характерна також взаємодія з науковим, публіцистичним стилями, мовою художньої літератури, розмовною мовою.

ШМОТІНА О. В.

Миколаївський інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри гуманітарних дисциплін

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ

У лінгвістики та юриспруденції завжди було і є багато спільних сфер, і тенденції до зближення цих наук досить об'єктивні. Невипадкові в цьому плані, наприклад, стихійні термінологічні перехресчування, які все частіше можна спостерігати останнім часом: до «колишніх» лінгвістичних термінів типу *норма*, *закон*, *встановлення*, які здавна існували в мовознавстві, додаються нові — *прецедент*, *суб'єкт (діяльності)*, *акт(мовленнєвий)*, *учасники (мовленнєвої ситуації)*, *дискримінація (лінгвістична)*, *захист екології мови* та інші.

Можна з впевненістю сказати, що стихійний етап зближення двох наук вичерпано, зближення не обмежується спорадичною схожістю термінології, але має фундаментальний характер. Потреба в теоретичній і практичній взаємодії означених галузей знань наразі є очевидною і вбачається основою для виокремлення та подальшого розвитку такої проміжної дисципліни, як правнича (юридична, правова) лінгвістика. Поява юридичної лінгвістики як нової галузі міждисциплінарних і прикладних досліджень є закономірним етапом розвитку лінгвістики, юриспруденції і суспільства загалом, що витікає з логіки їх еволюції.

Дотепер тривають жваві наукові дискусії щодо назви цієї науки: правова чи правнича, а можливо юридична лінгвістика (юрислінгвістика). Засновником системного вивчення юридичного аспекта мови вважають М. Д. Голева. Нову галузь лінгвістичних знань він позначив терміном «юрислінгвістика» (юридична лінгвістика) аналогічно, з одного боку, з термінами: С. В. Дорда, 2011 «психолінгвістика», «етнолінгвістика», «соціолінгвістика» і подібними, а з іншого боку, — з термінами: «юриспруденція», «юрисдикція», «юрисконсульт». Визначення терміна «юридична лінгвістика», як і інших подібних термінів, стосується не самої дисципліни, а її об'єкта.

Українські науковці пропонують термін «правнича лінгвістика» — лінгвістика, що стосується діяльності правника (правників): «Не заглиблюючись у дискусію щодо співвідношення понять «право» та «юриспруденція», вважаємо прийнятним послуговуватися щодо лінгвістики терміном «правнича», утвореним від одвічної української (слов'янської), а тому загальнозрозумілої лексеми «право» (правий, правда, правити, правило, правник), на відміну від значно молодших запозичень — «юрист», юриспруденція», «юридичний», — і як таким, що містить прикладний аспект та допоможе уникнути переобтяження терміна іншомовними складниками» (Проценко Г. П. Правнича лінгвістика. 2010, с.12). На думку Ю. Ф. Прадіда, предметом юридичної (правничої) лінгвістики є вивчення ролі та функцій мови і мовлення в юрисдикційному процесі як у синхронному, так і в діахронному планах (Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики. 2002, с. 9).

Правнича лінгвістика вивчає функціонування мови як у процесі правотворчості, так і в процесі правозастосування, а саме у таких сферах: законодавства; судочинства і нотаріату; юридичної документації; правничої науки і освіти; правової інформації та правової публіцистики.

Правнича лінгвістика розглядає мову як найважливіший засіб правової комунікації, правового пізнання та передачі правової інформації у суспільстві (Артикуца Н. В. Мова права і юридична термінологія. 2004, с. 200).

Правнича лінгвістика, на думку українських учених-філологів і юристів, поділяється на академічну (теоретичну) та прикладну правничу лінгвістику (правову, юридичну лінгвістику).

Правову лінгвістику умовно поділяють за напрямками. «Юриспруденція для лінгвістики» займається питаннями, що можуть дати юристи лінгвістам. Гостро стоять питання юридичного захисту мови від деструктивної дії ззовні, захист літературної норми від наступу ненормативної та іншомовної лексики; захист прав людини на лінгвістичну свободу і комфортність користування мовою (зокрема юридичною) — право на її природне розуміння, захист від її неправомірної специфікації, питання лінгвоекології тощо. «Лінгвістика для юриспруденції» — прикладний напрям, що поставляє теоретичний матеріал для юриспруденції (наприклад, «знайомство» юристів з лінгвістичним законом «люди говорять мовою більшості» для розв'язання питання про державну й офіційну мову).

Лінгвоюристика при розгляді мовно-правових феноменів за відправну точку бере право, сукупність сформованих юридичних законів і традицій, юридичну мову як умовну систему по відношенню до природної мови і спрямовану на автономізацію по відношенню до неї. Головна мета лінгвоюристики — розгляд мови, соціальної мовної взаємодії людей крізь призму закону, опираючись на закони та сформовану правову практику; мета юрислінгвістики — розгляд тих змін природної мови (її норм та закономірностей), які виникають при її наближенні до юридичної сфери і тих її перетворень, які виникають при її «проходженні через юридичну призму».

Головним предметом дослідження американських і англійських юристів і лінгвістів є мова і стиль юридичних документів з погляду неспеціалістів в області права. Центральними темами є лінгвістична експертиза в судовому процесі, проблеми комунікації на етапі дізнання в поліції, де часто використовуються протилежні комунікативні стратегії, проблеми розуміння мови суддів та інструкції судді, які надаються присяжним.

Особливу увагу англійська і американська юрислінгвістика приділяє ролі перекладача, оскільки перекладач є сполучною ланкою не тільки двох мов і культур, але і двох соціальних сфер.

Проблему адекватності та еквівалентності юридичного перекладу порушують перекладачі і юристи. Вибір прийняттого варіанта перекладу визначається наявністю або відсутністю еквівалента в мові перекладу. Якщо такий існує, процедура зводиться до його звичайної підстановки, проте за його відсутності — до ретельного підбору одного з варіантних відповідників

з урахуванням цілого ряду лінгвістичних і екстралінгвістичних факторів. Це такі фактори, як референційне та денотативне значення потенційних відповідників; їх стилістична належність; контекстуальне оточення; мовні норми; сполучуваність слів тощо (Вагапов А. С. Выбор адекватного лексико-фразеологического соответствия при переводе английских правоведческих текстов. Режим доступа : http://zhurnal.lib.ru/w/wagapow_a_s/my-art.shtml).

Як уже зазначалося, правнича лінгвістика — новий перспективний напрям міждисциплінарних досліджень, який має значне коло малодосліджених і недосліджених актуальних проблем. Системну розробку «спільних» проблем мови і права значною мірою стимулює саме суспільство, в якому активізувалися ті явища, які раніше не вимагали до себе такої пильної уваги з боку права. Такими є справи про захист честі, гідності, ділової репутації проти наклепу й образи; конфлікти, пов'язані зі сферою авторських прав, рекламою, передвиборчими технологіями. Соціальна значущість юридичного функціонування мови зумовлює необхідність розроблення теоретичних основ і практичних моделей юридикації мовних явищ.

СМИРНОВА Н. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов

TEACHING MODELS WHICH HAVE INFLUENCED ENGLISH TEACHING PRACTICE

There has been some traditional language learning techniques that have been used for many years. In more recent times, there have been five models which have had a strong influence on classroom practice — and which teachers and trainers still refer to. They are Grammar-translation, Audio-lingualism, PPP, Task-Based Learning and Communicative Language Teaching.

Grammar-translation: this was probably the most commonly used way of learning languages for hundreds of years — and it is still practiced in many situations.

Practitioners think that, by analyzing the grammar and by finding equivalents between the students' language and the language to be studied, the students will learn how the foreign language is constructed.

It is certainly true that most language learners translate foreign units in their heads at various stages anyway, and we can learn a lot about a foreign language by comparing parts of it with parts of our own. But a concentration on grammar-translation stops the students from getting the kind of natural language input that will help them acquire language, and it often fails to give them opportunities to activate their language knowledge. The danger with grammar-translation, in other words, is that it teaches people about the language and doesn't really help them to learn the language itself.

Audio-lingualism: this is the name given to a language-teaching methodology based heavily on behaviourist theories of learning. These theories suggested that much learning is the result of habit formation through conditioning.

As a result of this, audio-lingual classes concentrated on long repetition-drill stages, in which the teacher hoped that the students would acquire good language habits. By rewarding correct production during these repetition phases, students could be conditioned into learning the language. Audio-lingualism (and behaviourism) went out of fashion because commentators from all sides argued that language learning was far more subtle than just the formation of habits. For example, students are soon able to say things they have never heard or practiced before because all humans have the power to be creative in language based on the underlying knowledge they have acquired — including rules of construction, and a knowledge of when a certain kind or form of language is appropriate. Methodologists were also concerned that in audio-lingualism students were not exposed to real or realistic language (Howart, A. A. *History of English Language Teaching*. Oxford University Press. 1984, p. 123).

PPP: this stands for *Presentation, Practice* and *Production*. In PPP classes or sequences, the teacher presents the context and situation for the language (e.g. describing a robot), and both explains and demonstrates the meaning and form of the new language ('can' and 'can't'). The students then practice making sentences with 'can' and 'can't' before going on to the production stage in which they talk more freely about themselves ('I can play the viola but I can't play the drums') or other people in the real world (e.g. 'My girlfriend can speak Spanish' etc.). (Byrne, D. *Teaching Oral Skills* new edition. Longman. 1986, p. 65).

Task-Based Learning: here the emphasis is on the task rather than the language. For example, students might be encouraged to ask for information about train and bus timetables and to get the correct answers (that is the task). We give them the timetables and they then try and complete the task (after, perhaps, hearing someone else do it or asking for examples of the kind of language they might want to use). When the students have completed the task (which will involve finding facts, planning content and writing the brochure etc.), we can then read their efforts and do some language/writing study to help them to do better next time.

It will be noticed immediately that task-based learning sequences fit very neatly into our boomerang lesson description, where language *Activation* is the first goal and *Study* comes later if and when appropriate. (Willis, J. A. *Framework for Task-Based Learning*. Longman. 1996, p. 37).

Communicative Language Teaching: this was a radical departure from the PPP-type lessons which had tended to dominate language teaching. Communicative Language Teaching has two main strands: the first is that language is not just bits of grammar, it also involves language *function* such as *inviting*, *agreeing* and *disagreeing*, *suggesting* etc., which students should learn how to use. They also need to be aware of the need for appropriacy when talking and writing to people in terms of the kind of language they use (formal, informal, tentative, technical etc.).

The second strand of Communicative Language Teaching developed from the idea that if students get enough exposure to language and opportunities for its use — and if they are motivated — then language learning will take care of itself. In other words, the focus of much communicative language teaching became what is called *Activation*, and *Study* tended to be downplayed to some extent.

Communicative Language Teaching has had a thoroughly beneficial effect since it reminded teachers that people learn languages not so that they 'know' them, but so that they can communicate. Giving students different kinds of language, pointing them to aspects of style and appropriacy, and above all giving them opportunities to try out real language within the classroom humanized what had sometimes been too regimented.

Debate still continues, of course. Recent theory and practice have included: the introduction of *Discovery* activities (where students are asked to 'discover' facts about language for themselves rather than have the teacher or the book tell them); the *Lexical Approach* in which it is argued that words and phrases are far better building blocks for language than grammatical structure.

Whichever way of describing language teachers prefer, the three elements described here — Engage, Study and Activate — are the basic building blocks for successful language teaching and learning. By using them in different and varied sequences, teachers will be doing their best to promote their students' success.

МЕЛІЩЕНКО М. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСУ ІНШОМОВНОГО ПОСЕРЕДНИЦТВА МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Специфіка професійної іншомовної медіації в правовій сфері й особливості формування відповідної компетентності визначаються особливостями мови юридичного дискурсу в цілому. Тому вважаємо за доцільне враховувати його основні лінгвістичні характеристики.

Окрім соціально-освітніх передумов формування професійно орієнтованої МК, існують власне наукові передумови, які визначаються тим, що лінгвістикою накопичений значний досвід теоретичного дослідження особливостей юридичного дискурсу і проблем перекладу юридичних текстів.

До теперішнього часу виконана значна кількість публікацій в цій галузі, в тому числі вартими уваги видаються наукові доробки таких авторів:

А. А. Атабекова, М. О. Власенко, Гумовська І. М., Дерді Е. Т., Л. В. Пономарьова, О. А. Прохорова, Е. С. Шугрина, В. Ю. Туранин, Т. Ю. Пантелеева, К. А. Шипковта ін.

Фахівці підкреслюють, що особливостями мови законодавства є: документальність, офіційний характер, простота і ясність, максимальна точність, зв'язність і послідовність викладу, економічність, динамізм, безособовий, не індивідуальний характер, формалізація експресивна нейтральність. Не з усіма характеристиками можна погодитися, проте лінгвістам необхідно знати думку юристів.

Предметом спеціального аналізу є специфіка таких універсальних семантичних констант мови як полісемія, синонімія, конверсія, антонімія, які знаходять свій прояв у взаємовідносинах мовних одиниць, що формують концептосферу спеціальних знань у сфері юридичного дискурсу.

Чіткого віднесення юридичних текстів до певного типу текстів в лінгвістичній літературі не існує їх відносять і до апелятивних, і до регулятивних (тексти, що регулюють соціальні стосунки) і до директивних. Обґрунтувати це можна тим, що метою юридичних текстів, як правило, є пропонування адресатові певних правил і норм поведінки, а також спонукання його до виконання законів і наказів. У нашому дослідженні ми приймаємо точку зору тих учених, які відносять юридичні тексти до директивних, проте, залежно від характеру документу, він може приймати риси як апелятивного, так і регулятивного тексту.

Є. М. Сморгунова визначила, що у мовознавчому контексті законодавчий текст є певного роду повідомленням, яке об'єктивувалося у вигляді офіційного письмового документу, і складається з певної єдності, об'єднаної різними типами лексичного, граматичного і логічного зв'язку, має прагматичну установку і модальний характер. (Сморгунова Є. М. Опытсоциолингвистическогоанализа. 1999, с. 5).

Юридичні документи багаті спеціальною термінологією, тому в лінгвістичній літературі їм приділяється значна увага. Питанням потенційної багатозначності юридичних термінів, особливостям нейтралізації полісемії, синонімії, омонімії юридичних термінів, присвячена значна кількість наукових розвідок.

До прикладу, архаїзми функціонують в правовому дискурсі у відносно «первозданному» виді: *aforesaid, hereafter, whereby*. При перекладі їх не слід замінювати синонімами, що функціонують у сучасному побутовому мовленні. З іншого боку, деякі слова починають об'єктивно застарівати і зникати з ужитку (правового у тому числі). Іноді мають місце і складніші процеси: досить часто у юридичну і повсякденну термінологію повертаються терміни, які тривалий час вважалися застарілими, тому в таких випадках необхідно з'ясувати точне сучасне значення використовуваного раніше «застарілого» слова.

Досить часто в юридичних текстах можна зустріти етнографізми (слова, що означають предмети, явища, відомі лише в певній місцевості

і не мають синоніму в загальноповсякденній мові), наприклад: county — а) графство (адміністративно-територіальна одиниця в Англії), б) округ (адміністративно-територіальна одиниця в США); AttorneyGeneral (Gr.Br.) 1) атторней-генерал, генеральний прокурор (міністерський пост) 2) головний прокурор трьох округів: герцогства Ланкастерського (DuchyofLancaster), герцогства Корнуол (DuchyofCornwall) пфальцграфстваДаремського (CountyPalatineofDurham). Зрозуміло, що юридична мова повинна орієнтуватися на загальноприйняті стандарти мови перекладу, проте це не завжди можливо з політичних причин. У таких випадках доцільним вважаємо складання перекладацького коментаря.

Характеризуючи лексичні особливості юридичних текстів, І. М. Гумовська відмічає значну кількість скорочених назв, складноскорочених слів, різних організацій і установ. Автор відмічає наявність слів і виразів, які не вживаються за рамками офіційного юридичного дискурсу.(Гумовська.І. М.,Проблеми термінотворення юридичної термінології.2002, с. 7).

І. В. Драбкина у своїй дисертації зазначає, що лексичні особливості контрактних текстів як окремого типу текстів майже не привертати увагу дослідників, оскільки самі контракти, в основному, розглядалися разом з іншими жанрами комерційної кореспонденції для виокремлення загальних закономірностей офіційно-ділового стилю на лексичному і граматичному рівнях» (Драбкина І. В., Прагмалінгвистическиеаспекты письменного деловогообщения и на материалееанглыязычныхтекстов, контрактов и деловой коресподенции.2001, с. 79).

Автор аналізує лексичні одиниці контрактних текстів відносно основних джерел їх формування, доходячи висновку, що джерелом багатьох запозичень є латинська і французька мови. З точки зору стилістики, усю лексику, використовувану в контрактах, автор відносить або до книжного або до нейтрального слоїв (у співвідношенні два до одного), що пояснює надзвичайно високу насиченість текстів контрактів термінологічною лексикою. І. В. Драбкина також відзначає наявність численних кліше в текстах контрактних документів і поділяє їх на лексико-синтаксичні і стійкі словосполучення, пояснюючи їх застосування тенденцією до лаконічності, характерної для контрактних текстів і вимогою однозначності і точності.

Н. П. Глинська досить детально описує використання юридичної термінології в різних жанрах правових текстів, зазначаючи таку особливість англійської юридичної термінології як абстрагованість деяких юридичних понять і категорій, абстрактність, що зумовлює неоднозначність юридичних текстів попри використання вузькоспеціальних термінів.

У своїй книзі «InvestingEnglishStyle», Д. Кристал і Д. Дэйви підкреслюють необхідність вивчення англійської мови права, ґрунтуючись в першу чергу на дослідженні її письмової форми з метою уникнення незрозуміння. Д. Кристал детально описує усі особливості мови для спеціальних цілей і мови права, зокрема:

- вживання загальнолітературних слів в спеціалізованому значенні;
- вживання архаїзмів, що не вживаються в сучасній мові;
- вживання латинських запозичень;
- вживання слів французького походження;
- використання спеціальних термінів з точним і зрозумілим значенням;
- використання менш точних термінів і ідіом у щоденному спілкуванні юристів;
- вживання формальних або церемоніальних слів і конструкції в документах і в мові судочинства;
- свідоме вживання незрозумілих слів і фраз з метою надання гнучкості інтерпретації;
- вживання слів і фраз для передачі точного значення.

Вищеперелічені характеристики доповнює Д. Гарзоне, яка зазначає, що формально юридична мовлення у письмовій формі зазвичай є ритуально-архаїчним, стилістично витриманим і чітко структурованим в жанровому відношенні мовленнєвим зразком.

Пітер Тіерсма, погоджуючись з архаїчністю й іншими вищеназваними характеристиками, стверджує, що насправді, юридичний англійський дискурс є не просто мовленням, насиченим термінологією, воно є архаїчним і консервативним, із багатьма запозиченнями з латинської та французької мов, інколи надмірно багатослівне, пишномовне і скучне, у край точне, але може звести з розуму своєю невизначеністю.

Точність і однозначність юридичного перекладу має соціально гуманітарне значення, оскільки цей вид перекладацької діяльності пов'язаний і з дотриманням прав людини. На підтвердження сказаного згадаємо статтю «Translation, Interpreting and Legal Rights Within the European Union», в якій С. де Маас наводить приклад, коли жінка була заарештована разом зі своїм партнером за звинувачення в перевезенні наркотиків. Чоловік був засуджений до 5 років ув'язнення, а жінка ще до суду провела 10 місяців у в'язниці, хоч проти неї не було жодних доказів. Усе це сталося тому, що вона назвала себе його partner (партнером), а некомпетентний перекладач переклав, що вона була його партнером по бізнесу (businesspartner), однак насправді, жінка була його цивільною дружиною (commonlawwife), або коханкою (lover). До справи про наркотики вона не мала ніякого відношення і не знала, чим займається її цивільний чоловік. Жінка була звільнена, як тільки прояснилися ці обставини, і була доведена неточність в перекладі. Цей приклад наочно демонструє потенційні наслідки, які є характерними для професійної діяльності перекладача в правовій сфері.

Коротка характеристика особливостей юридичного дискурсу дає змогу зрозуміти особливості педагогічної системи, спрямованої на формування МК.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ РОЛИ ЭКФРАСИСНЫХ ЭПИЗОДОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Экфрасис представляет собой текст, создаваемый на стыке двух разных различных художественных систем, характерным признаком которого является выполнение дескриптивной функции. Результатом такого выполнения является передача эмоционально-стилистической составляющей художественного образа.

Это явление отвечает за качественную передачу визуального компонента по маршруту «визуальный объект — перцепт — текстовый объект — читатель».

Семантические роли субъекта и объекта в экфрасисном эпизоде и в реальной перцептивной ситуации не совпадают. Агентивный потенциал объекта значительно возрастает за счет процессов персонификации и метаморфозы изображения в художественном произведении. Поэтому механизмы субъектно-объектных отношений в художественном тексте, в том числе в экфрасисных эпизодах, требуют пристального внимания и анализа.

Так, проводимый на материале художественного текста (далее — ХТ) XIX — XX вв. и направленный на выявление специфики корреляции «субъект-объект» анализ, позволил подробно рассмотреть вопросы специфики взаимодействия субъекта и объекта перцепции и семантических ролей последних в экфрасисных эпизодах, которые определяются здесь как фреймовые ситуации, предполагающие перцепцию артефакта, а точнее рассмотрения и восприятия живописного полотна. Субъектом (S) при этом является наблюдатель (зритель), а объектом (O) произведение художественного творчества, в нашем случае — картина (живописное полотно или его репродукция).

В реальной действительности взаимодействие субъекта и объекта перцепции проявляется в двунаправленности процессов апперцептивного комплекса:

- 1) на порождение чувственного образа «объект — субъект» и
- 2) на организацию перцептивной активности «субъект — объект» (Тишунина Н. В. Взаимодействие искусств в литературном произведении как проблема сравнительного литературоведения. 2003, с.19–26).

Процесс восприятия выражает единство перцепции (чувственного образа) и апперцепции, т. е. системы внутренних условий, обеспечивающих возможности его существования. Таким образом, субъект (S) — наблюдатель и объект (O) — живописное полотно в процессе перцепции одновременно выступают как носители активного или псевдоактивного

начала, а также как носители пассивного начала. Субъект воздействует на предмет и сам поддается воздействию последнего. Воздействие субъекта пассивно, — оно не приводит к качественным изменениям объекта при наблюдении. Поэтому его агентивная роль лимитирована. Активность субъекта заключается в том, что он проявляет инициативу и организует условия для восприятия, хотя наблюдение может осуществляться и спонтанно, и не целенаправленно. В этом случае субъект выполняет роль косвенного каузативного Агенса.

Активность объекта достаточно опосредована: он стимулирует сенсорные центры и приводит к возникновению зрительных образов, которые затем трансформируются в ментальные, т. е. также выполняет агентивные функции косвенного каузативного характера.

Вместе с тем как поддающийся воздействию в момент непосредственного наблюдения субъект выступает в роли Эксперientа, а объект в роли Перцепта:

S Агенса каузативного типа Эксперient	O Агенса каузативного типа Перцепт
--	---

В период подготовки к восприятию субъект может оказывать непосредственное физическое воздействие на объект (поворачивать картину, прочищать поверхность и т. д.). В этом случае субъект выступает как Агенса каузативного типа, а объект как Пациенс. Например:

He (Conchis) moved the Rodin to one side and he lifted the frame down. He lifted it for me to see (Fowles J. The Magus. 1965, p. 65).

В романе А. Мердок «Замок на песке» Мор видит портрет Демонта, который оказывает на него, как ему кажется, прямое физическое воздействие:

When Mor looked at the picture, everything else went out of his mind <...>. Now its presence assailed him with a shock that was almost physical (Murdoch I. The Sandcastle. 1975, p. 118).

Мнимое нападение передается здесь с помощью каузативного глагола to assail. Это ощущение физического воздействия призвано подчеркнуть энергетику портрета, его магическую жизненную силу.

Таким образом, корреляция субъекта и объекта в экфрасисной ситуации может значительно отличаться от их корреляции в реальном мире.

Отмеченные нами трансформации обусловлены спецификой художественного мира с его образностью, различными абберациями, касающимися взаимодействия людей и предметов, их топологических характеристик и прочего.

ЗАНЬКО О. В.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри іноземних мов

СІЛЬВАНОВСЬКА І. П.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри іноземних мов

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ — МАЙБУТНЄ ДІЛОВОДСТВА

Проблеми запровадження в Україні електронного документа та електронного документообігу стають все більш актуальними. Вони набувають значної політичної та економічної ваги у зв'язку з розширенням використання інформаційно-комунікаційних технологій у суспільних відносинах, розбудові систем електронних платежів, електронної торгівлі тощо.

Постійне збільшення кількості інформації, необхідної для прийняття адекватних управлінських рішень, призводить до того, що традиційні методи роботи з документами стають все більше нерентабельними.

Якщо раніше всі документи обов'язково велися в паперовому вигляді, то тепер як альтернатива існує електронний варіант документів. Такий документообіг дозволяє у будь-який момент тримати документи під контролем.

Так, за статистичними даними 15 % паперових документів губляться, а для їх пошуку працівники витрачають близько 30 % свого часу. У зв'язку з цим стала нагальною потреба автоматизації існуючих систем документообігу та переходу на електронний документообіг — високотехнологічний і прогресивний підхід до суттєвого підвищення ефективності роботи з документами.

Електронний документообіг — високотехнологічний і прогресивний підхід до суттєвого підвищення ефективності роботи органів державної влади і місцевого самоврядування. Відсутність необхідності вручну розмножувати документи, відслідковувати переміщення паперових документів всередині організації, контролювати порядок передачі конфіденційної інформації істотним образом знижує трудовитрати. Наскрізний автоматичний контроль виконання на всіх етапах роботи з документами кардинально підвищує якість роботи виконавців, робить терміни підготовки документів більш прогнозованими і керованими.

Користувачами систем електронних документів можуть бути великі державні та недержавні організації, чия діяльність супроводжується значним обсягом створюваних, оброблюваних і збережених документів.

Спільне використання систем електронного діловодства і сховищ інформації дозволяє систематизувати і поєднувати

інформацію, що полегшує її аналіз і складання звітів. Усе це можливо тільки в системі управління, побудованій на основі цілком електронного документообігу (Смирнова Г. Н. Електронні системи управління документообігом. 2013, с. 11).

Системи електронного діловодства і документообігу можуть сприяти створенню нової організаційної культури в органах влади, зробивши роботу державних службовців більш легкою, цікавою і значимою.

Служба діловодства відповідно до покладених на неї завдань забезпечує дотримання єдиних вимог щодо підготовки документів та організації роботи з ними в умовах електронного документообігу.

За даними DELPHI CONSULTING GROUP, тільки в США щодня з'являється більше 1 млрд. сторінок документів, а в архівах вже зберігається близько 1,3 трлн. різних документів. Обсяг корпоративної текстової інформації подвоюється кожні три роки. Ці цифри говорять про те, що для будь-якої організації питання оптимізації документообігу мають ключове значення (Саттон М. Корпоративний документообіг. Принципи, технології, методологія впровадження. 2012, с. 27.)

За оцінками Siemens Business Services, до 80 % свого робочого часу керівник витрачає на роботу з інформацією, до 30 % робочого часу співробітників йде на створення, пошук, узгодження і відправлення документів, кожен внутрішній документ копіюється в середньому до 20 разів і до 6 % корпоративних документів безповоротно втрачається. Очевидно, що ефективність роботи організації в цілому значною мірою залежить від якості управління бізнес-процесами і документообігом (Офіційний сайт розробника СЕД iTs-Office — www.its.dn.ua).

Системи електронного документообігу (СЕД) давно стали вирішенням цієї проблеми для великих комерційних організацій та органів державної влади, проте середній та малий бізнес довгий час перебував «без нагляду» відповідних виробників.

Останнім часом ситуація почала змінюватися на краще. Якщо раніше в автоматизації документообігу у нас були помічені лише великі підприємства і державні структури, то сьогодні в цей процес все більше втягуються середні компанії і навіть невеликі фірми.

Розвиток суспільних відносин зумовив розроблення, вдосконалення та оновлення нормативно-правової бази України, створення спеціальних юридичних норм та правил регулювання сфери інформаційних правовідносин.

Верховною Радою України були прийняті закони України, які набули чинності: «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», «Про обов'язковий примірник документів», «Про Національну програму інформатизації», «Про телекомунікації», «Про Національну систему конфіденційного зв'язку», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» тощо.

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначив основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів.

Поліпшення діловодства і документообігу є надзвичайно важливим завданням і для проваохороних органів України. Сьогодні в органах прокуратури всіх рівнів пересилається більше 290 тис. службових і процесуальних документів щорічно. Це означає у середньому 650 документів на 1 працівника, а за деякими службами — до 1000 документів на особу. Потреба в папері становить 30 т на рік — його нестача часто призводить до затримок у листуванні. У середньому на одного співробітника припадає 3 міжміських дзвінки на день. Понад 5 тис. карних і цивільних справ пересилається щорічно для перевірки і дачі вказівок вищими органами прокуратури. Крім того, звичайною є практика виклику місцевих оперативних працівників у відрядження для доповідей і звітів.

Усе сказане зумовлює потребу в системі автоматизації документообігу, електронній пошті, сучасних засобах телеконференцій, можливо, з передачею «відео-голос-дані» для скорочення і прискорення документообігу, а отже, продуктивнішого використання робочого часу.

Реалізація ідеї електронного урядування викликає величезний інтерес у всьому світі. США, Великобританія, Швеція, Данія, Норвегія, Латвія, Естонія та багато інших країн уже застосовують або починають застосовувати методи електронного урядування. Зокрема, уряд США надає громадянам різноманітні послуги через мережу Інтернет: видачу ліцензій, сплату штрафів тощо. В Англії реєстрація фірм потребує заповнення через мережу тільки однієї форми.

Можна зробити висновок, що у цьому напрямку здійснюються певні заходи. Можливо, не настільки інтенсивно, як в інших державах, але можна стверджувати, що через деякий час Україна, за умови системної правової та практичної розбудови системи електронного документування, також буде характеризуватися неабиякими здобутками у цій сфері.

Уже сьогодні можна стверджувати: лише глобальне застосування технології електронного безпаперового документообігу, яка об'єднує в єдиній мережі органи влади, у змозі забезпечити швидкий цілісний обмін документами, що ведеться за єдиними оптимальними правилами й регламентами, об'єднує всі типи документів, скеровується єдиною загальнодержавною довідниковою базою, актуальність якої постійно підтримується на належному рівні, та забезпечує реальні можливості для зміни філософії організації роботи органів влади внаслідок відходу від практики контролю формального виконання документів і запровадження аналізу ступеня досягнення результату та якості кінцевого продукту.

Розділ XIV

КОНТРАСТИВНА ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА ТА ТИПОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

ПЕТЛЮЧЕНКО Н. В.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
заведующая кафедрой германских и романских языков,
доктор филологических наук, профессор

КИНЕТИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ХАРИЗМАТИЧЕСКОГО ПУБЛИЧНОГО ЛИЦА

Акцентирующие жесты, сопровождающие звучащую речь (англ. *co-speech gestures*, нем. *redebegleitende Gesten*), являются маркерами функционально или содержательно значимых компонентов устного выступления публичного лица и могут служить своеобразным инструментом для анализа структуры текста выступления и его перзуазивных особенностей. Полученные экспериментальные данные свидетельствуют о том, что, например, речь и рука в процессе реализации динамического акцента, силового (по типу ударный — безударный) маркирования жестом отдельных участков речи действуют легко, *согласованно* и направлены на достижение одной цели, единого результата. Такие речесопроводительные жесты играют важную роль в личном общении как для говорящего, так и для слушателя. Слушатели не только обрабатывают слова, произнесенные харизматиком, но и постоянно соотносят жесты с речью и другой визуальной информацией (например, губами, ртом, глазами) для понимания смысла того, что он хотел сказать, какой из его харизматических меседжей является наиболее важным (Cuzzolino M. *La comunicazione invisibile. Gli aspetti non verbali della comunicazione* / Mauro Cuzzolino. — Edizioni Carlo Amore, 2003. — p.196).

При трактовке кинетических особенностей публичного лица, которые формируют его *кинетический имидж*, необходимо учитывать то, что согласованный вариант реализации акцентирующего жеста руки с речью является естественным и в процессе реализации динамического акцента обеспечивается функциональной системой оратора, которая определена филогенетически. Ее коммуникативная функция в плане акцентуации заключается в том, чтобы сигнализировать об акцентном поведении адресанта (харизматика), и, соответственно,

должна восприниматься адресатом (его приверженцами/противниками). Рассогласованный вариант реализации тона и жеста в момент акцентуации проминентных участков речи, в принципе, является противоестественным, филогенетически не детерминированным, поскольку говорящий в случае рассогласованности должен выполнять речевые действия, противоположные или неопределенные по смыслу, например, осуществлять жестовую акцентуацию в безударной позиции слога (Kendon A. *Gesture: Visible Action as Utterance* / Adam Kendon. — Cambridge: University Press, 2004. — p. 410). Случаи такой жестовой рассогласованности могут возникать в моменты эмоционального дисбаланса, а также свидетельствовать о наличии какого-либо заболевания.

Исследование проявлений харизматического воодушевления в речи публичного лица не ограничивается описанием только вербальных способов оформления его месседжей и их просодических характеристик (Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации / Г. Е. Крейдлин. — М.: Языки славян. культуры, 2005. — с. 224). Модель любого харизматического месседжа, например, призыва органично включает в себя также кинетический (жестовый) компонент в функциональном единстве с тональным, образуя при этом единый тонально-жестовый комплекс в дискурсе харизматика. Особенности харизматической жестикуляции несомненно определяются, с одной стороны, степенью эмоционального состояния политика в момент харизматической экстастики, с другой стороны, сохраняют в себе национально-культурную жестовую специфику харизматиков различных лингвокультур (например, немцев, украинцев и др.), что необходимо учитывать при выделении харизматических жестов в отдельную подгруппу. Подчеркнем, что жестовое оформление речевого высказывания детерминировано функционально, и взаимодействие жеста и речи носит двойственный характер. Обеспечивая, с одной стороны, саморегуляцию функциональной системы коммуникативного акта, акцентирующие жесты, сопровождающие говорение, одновременно выполняют коммуникативную функцию, они коммуникативно значимы. При этом в зависимости от планируемого результата коммуникативного акта, и, следовательно, в зависимости от конкретной актуальной конфигурации функциональной системы может доминировать та или иная функция.

Для обозначения жестового компонента в транскрипте устного выступления харизматического публичного лица используются следующие обозначения: [Квадратные скобки] символизируют начало и завершение движения жестовой фазы в момент апелляции. Эти скобки вводятся в строку вербального высказывания. Выделенные **полужирным шрифтом** части высказывания обозначают кульминацию жестовой фазы в момент апелляции. Конфигурация жеста и тип движения описываются под транскриптом и нумеруются соответственно номерам строк или отсегментированным аудиофайлам с соответствующей маркировкой,

где этот жест отмечается, например, в выступлении Г. Шредера на съезде СПД в Карлсруэ : «[1] Wir wollen, dass die SPD regieren soll...[2] Diese Partei ist die [Partei der **praktischen Vernunft**]...[3] weil das so ist, sorgt sie dafür...[4] dass die notwendigen Veränderungen in unserer Gesellschaft gemacht werden...[5] [**ohne**] dass der soziale Zusammenhalt dieser Gesellschaft verloren geht...[6] Und gesellschaftlicher [**Fortschritt**]so viel ist gewiss ... [7] ist **ohne** soziale Gerechtigkeit nicht denkbar, sondern [zum **Scheitern**] verurteilt, liebe Freundinnen und Freunde» (Müller C. Redebegleitende Gesten. Kulturgeschichte — Theorie — Sprachvergleich. — Berlin: Berlin-Verlag, 1998. — S. 314). / 2 кулак, 5 кулак, 6 кулак, 7 кулак.

Для выявления дифференциальных признаков кинетического имиджа харизматического публичного лица должны учитываться: 1) типы жестов, которые сопровождают в целом речь каждого харизматика с учетом *направления движения* руки (к публике, к себе, вверх, вниз), *характера движения* руки (импульсивный, плавный), *конфигурации кисти руки* (кулак, раскрытая ладонь, раскрытая ладонь с выставленным указательным пальцем, «о»-образный жест), 2) типы жестов, которые сопровождают месседжи в речи каждого отдельного харизматика, 3) общие типы жестов для всех харизматиков, 4) индивидуальные типы жестов для каждого отдельного харизматика. 5) согласованность/несогласованность жеста и тона в момент отправления харизматического месседжа, 6) синхронность/асинхронность пиков жеста и пиков тона в вербальной структуре месседжа (Беликов А. П. Функциональное взаимодействие речи и жеста: автореф. дис.... канд. филол. наук : 10.02.19 / Авенир Павлович Беликов; Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова. — Одесса, 1991. — с. 23).

Таким образом, кинетический портрет харизматического публичного лица может формироваться различными акцентуирующими жестами, которые сопровождают наиболее важные места в его публичном послании. Разработанная методика помогает определить набор индивидуальных *речесопровождающих жестов* у любого публичного лица, в том числе и харизматического, которые участвуют в формировании кинетического имиджа его публичного выступления и усиливают его пурзуазивный характер (Петлюченко Н. В. Харизматика: мовна особистість і дискурс: монографія / Н. В. Петлюченко. — Одеса: Астропринт, 2009. — с. 464).

INNOVATIVE METHODS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

It is fair to say that throughout history foreign language learning has always been an important practical concern. Whereas today English is the world's most widely studied foreign language, five hundred years ago it was Latin, for it was the dominant language of education, commerce, religion and government in the Western world. In the sixteenth century, however, French, Italian and English gained in importance as a result of political changes in Europe, and Latin gradually became displaced as a language of spoken and written communication.

As «modern» languages began to enter the curriculum of European schools in the eighteenth century, they were taught using the same basic procedures that were used for teaching Latin. Textbooks consisted of statements of abstract grammar rules, lists of vocabulary and sentences for translation. Speaking the foreign language was not the goal, and oral practice was limited to students reading aloud the sentences they had translated. These sentences were constructed to illustrate the grammatical system of the language and consequently bore no relation to the language of real communication. Oral work was reduced to an absolute minimum, while a handful of written exercises, constructed at random, came as a sort of appendix to the rules. This approach to foreign languages teaching became known as the *Grammar-Translation Method* (Richards, C. Jack. *Approaches and Methods in Language Teaching: A description and analysis* / Jack C. Richards, Theodore S. Rodgers. — Cambridge, 2001. — 278 p.).

The principal characteristics of the Grammar-Translation Method were these: 1) the goal of foreign language study is to learn a language in order to read its literature or in order to benefit from the mental discipline and intellectual development that result from foreign-language study; it is a way of studying a language that approaches the language first through detailed analysis of its grammar rules, followed by application of this knowledge to the task of translating sentences and texts into and out of the target language (Stern, H. *Fundamental Concepts of Language Teaching* / H. Stern. — Oxford: Oxford University Press, 1983. — 455 p.); 2) reading and writing are the major focus; little or no systematic attention is paid to speaking or listening; 3) the sentence is the basic unit of teaching and language practice; much of the lesson is devoted to translate sentences into and out of the target language.

So, this method had an emphasis on ability to analyze and not an ability to use language in real life situations. Thus, Grammar-Translation Method produced students that knew the grammatical rules but lacked communicative competence. That contributed to a rejection of the Grammar-Translation

Method, though in some modified form it continues to be widely used in some parts of the world today.

Toward the end of the nineteenth century increased opportunities for international communication created a demand for oral proficiency in foreign languages. The reformers shared many beliefs about the principles on which a new approach to teaching foreign languages should be based, such as: a) learners should hear the language first, before seeing it in the written form; b) words should be presented in sentences and sentences should be practiced in meaningful contexts and not be taught as isolated, disconnected elements; c) the rules of grammar should be taught only after the students have practiced the grammar-points in context — that is, grammar should be taught inductively; d) translation should be avoided, although the mother tongue could be used in order to explain new words or to check comprehension (Richards, C. Jack. *Approaches and Methods in Language Teaching: A description and analysis* / Jack C. Richards, Theodore S. Rodgers. — Cambridge, 2001. — 278 p.).

This led to what have been termed *natural methods* and ultimately led to the development of what came to be known as, the *Direct Methods*. The main principle of this method is that a foreign language could be taught without translation or the use of the learner's native tongue if meaning was conveyed directly through demonstration and action. A language could best be taught by using it actively in the classroom instead of using analytical procedures that focus on the explanation of grammar rules.

In practice it stood for the following procedures: 1) oral communication skills were built up in a carefully graded progression organized around question-and-answer exchanges between teachers and students in small, intensive classes; 2) grammar was taught inductively; 3) concrete vocabulary was taught through demonstration, objects and pictures; abstract vocabulary was taught by association of ideas; 4) only everyday vocabulary and sentences were taught; 5) both speech and listening comprehension were taught; 6) correct pronunciation and grammar were emphasized; 7) classroom instruction was conducted exclusively in the target language (Richards, C. Jack. *Approaches and Methods in Language Teaching: A description and analysis* / Jack C. Richards, Theodore S. Rodgers. — Cambridge, 2001. — 278 p.).

However, by the 1920s, use of the Direct Method in Europe had consequently declined. It was perceived to have several drawbacks. First, it required teachers who were native speakers or who have nativelike fluency in the foreign language, and not all teachers were proficient enough in the foreign language to adhere to the principles of the method. Secondly, the strict adherence to Direct Method principles was often counterproductive, since teachers were required to go to great lengths to avoid using the native tongue, when sometimes a simple brief explanation in the student's native tongue would have been a more efficient route to comprehension.

The method that came as a result of the attempt to improve on the Direct Method by coming up with more structural materials in teaching the students

moving from the simple to the complex was the *Audio-Lingual Method*. According to this method students are expected to repeat after the teacher. It is influenced by the belief that since language is a habit, it could be developed by practice. However, Ellis R. comments, that «audiolingualism was very much an American method. In its purist form it was never very popular in Europe», and then continues, that, nevertheless, «many of the audiolingual assumptions regarding the way language is learnt can be found in prescriptions of British and European methodologists writing at this time» (Ellis, R. *Instructed second language acquisition* / R. Ellis. — Oxford: Basil Blackwell, 1990. — 230 p.; p. 21)..

Probably the most recent method in language teaching, the *Communicative Language Teaching Method* came as a result of dissatisfaction with pattern practice most popular with the Audio-Lingual Method. This method takes ideas from a wide range of methodological approaches and it is therefore adaptable to a range of different learner needs and styles. It emphasizes functions rather than forms of language with lessons and organized concepts such as «asking for things», «how to converse with others», «how to deliver a speech in a meeting», «how to address elders», etc. That is focusing on the skills needed to express and understand different kinds of functions such as request, describing, expressing likes and dislikes, etc. It is essentially learner centered focusing on the learner and his communicative needs, helping him to achieve the main language competences: communicative competence, grammatical competence and sociolinguistic competence (Markey, T. *Contemporary Linguistic Theory and Foreign Language Teaching* / T. Markey, P. Roberge // *Monatshefte*. — Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1979. — Vol. 71, No. 4. — p. 417–431).

Another contemporary technology in teaching foreign languages is the *Project method*. It combines the elements of problem-based learning and collaborative learning that allows achieving the highest level of mastery of any subject, and foreign language in particular. Project method forms students' communication skills, the ability concisely and audibly formulate thoughts, be tolerant to the opinion of partners in communication and develops the ability to extract information from a variety of sources. It does not contradict the traditional ways of learning. It helps to activate students since most of them have an interest for new knowledge.

The main purpose of the use of this innovative approach is the ability to effectively master students' foreign communicative competence (Селевко Г. К. *Современные образовательные технологии: Учеб. пособ.* / Г. К. Селевко. — М.: Народное образование, 1998. — 256 с.): 1) verbal competence creates an opportunity of manifestation of communicative skills in all forms: listening, speaking, writing, reading; 2) socio-cultural competence forms the ideas about the social and cultural specificity of the target language; 3) linguistic competence is students' acquisition of lexical units relating to the topic as a necessary basis for registration of speaking abilities;

4) educational and cognitive competence improves the educational activity on mastering of foreign languages.

This approach forms also informational competence which manifests the ability to work independently with reference books, find necessary information in various sources and see links with other branches of knowledge. Moreover, project-based learning contributes to enhancing students' personal confidence, developing a «team spirit» and communication skills; providing a mechanism for critical thinking, the ability to find ways to solve problems and developing students' research skills (Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособ. для студентов пед. вузов / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров. — М.: «Академия», 2002. — 272 с.).

Thus, we can conclude that the implementation of innovative methods in foreign language teaching is an essential background in solving educational problems. It is clear, of course, that no single method could guarantee successful results in foreign language teaching. Nevertheless, the focus of any language teaching method should be to ensure that the learner grasp both the linguistic competence and the communicative competence. Language should be taught so that: students can communicate and be communicated with; they may convey meanings and understand meaning; they may enter into mutual relations with native speakers or writers of the language.

ЧЕРНЯКОВА В. А.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
преподаватель кафедры германских и романских языков

ОСОБЕННОСТИ ЖЕНСКОЙ ИСПАНОЯЗЫЧНОЙ И УКРАИНОЯЗЫЧНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕЧИ (ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ)

Основной особенностью современного политического дискурса служит то обстоятельство, что его равноправными участниками являются как мужчины, так и женщины. При этом существует факт наличия в данной области различий гендерного характера, что дает основание выделить *женский политический дискурс*. Исследуя языковые особенности женской испанской политической речи, мы выявили, что испаноязычным женщинам-политикам также свойственна большая концентрация эмоционально-оценочной лексики (*carino — дорогой, mis queridos — мои любимые, estoy encanta — я очарована, con toda mi alma — со всей душой, con el corazon — всем сердцем, сердечно*). Реплики женщин-политиков Испании и Латинской Америки также богаты

эпитетами (*enorme responsabilidad* — великая ответственность, *el profundo amor* — глубочайшая любовь, *enorme emocion* — огромная эмоция) и сравнениями (Valladeros E. *Análisis del discurso de género en los programas televisivos*, p.10). Так, например, Хосефина Васкез Мота, в предвыборной речи в Кордобе сравнивает своих избирателей с маленькими детьми, а себя с их матерью (*Nicas y nicos, mejor una madre para defender a sus hijos*).

Исследуя испаноязычную женскую политическую речь, необходимо отметить, что ей присуще частое использование риторических фигур с целью выделения особо важной информации, доступного донесения сказанного широкому кругу слушателей, привлечение внимания, установление контакта с аудиторией, появление симпатии, фиксирование сказанного в сознании аудитории. Так, для испаноязычного политического дискурса является характерным использование анафоры, например: *Hace 12 años el PAN me abrió sus puertas, hace 12 años Isabel Miranda ratifica el espíritu ciudadano*. Также речь испаноязычных женщин-политиков богата на риторические вопросы, которыми женщины приглашают адресатов присоединиться к ним в их негодование на существующие проблемы, обратить внимание на определенные идеи, например: *¿Quiénes de aquí oncasadas? — Кто из вас замужние? ¿Por qué hay tantos peronistas en Argentina? — Почему в Аргентине столько Перонистов?* Интересно, что существуют случаи, когда женщина-политик задает и риторический вопрос толпе и сама же на него отвечает. Например, Хосефина Васкез Мота спрашивает у публики о значении дождя и сама решает, что это знамение большого количества голосов и соответственно победы: *¿Saben que significa estalluvia? Es abundancia de votos*. (Земская Е. А. Особенности мужской и женской речи, М., 1993, с. 10)

Анализ речи украинских женщин-политиков показал, что они, также как испанские женщины-политики, прямо говорят о своих чувствах, дают волю эмоциям. Исследуя языковые особенности речи украинских женщин-политиков, мы выявили, что она также насыщена тропами и риторическими фигурами. (Петлюченко Н. В. Харизматика: мовна особистість дискурсу: монографія, Одеса, 2009, с. 309). А именно, в своих публичных выступлениях, Анна Герман использует эпитеты, например: *болюче питання, неприваблива роль, прозорий судовий процес*, а также метафоры например: *воюють із пам'ятниками, поливають брудом, йшлог либоко з серця*. В свою очередь, публичные выступления Ирины Фарион насыщены риторическими вопросами, например: *Як довго триватиме? Як допомогти вам?*

В свою очередь, среди стилистических особенностей женской украинской политической речи выявлено употребление однородных членов предложения, например: *які живуть у нашому колонізованому, окупованому, спроституюваному і звироднілому інформаційному упросторі*. Украинские женщины-политики используют также иностранную

лексику: *думав по-російськи і робив spell так, як воно звучало російською, думала про те, що ми, радники і спічрайтери, на бекграунді фото випобачити.* (Демьянков В. 3. Политический дискурс как предмет политической филологии., 2002, С. 32–43). Таким образом, преследуется прагматическая цель показать свою образованность, знание иностранных языков. Преследуя цель показать свою эрудицию, для украинских женщин-политиков также является характерным цитирование великих писателей, ораторов и других исторических авторитетов. Так, Ирина Фарион, в своих пламенных речах, цитировала Т. Шевченко, И. Франко, Сократа.

Все вышеизложенное позволяет сделать **вывод**, что существует ряд общих языковых особенностей в женской политической речи представительниц Латинской Америки, Испании и Украины. Испаноязычному и украинскому женскому политическому дискурсу свойственно употребление эпитетов, слов, выражающих сомнение, а также сложных синтаксических конструкций, которые отражают повышенную эмоциональность, характерную для представительниц обеих лингвокультур. В свою очередь, украинские женщины-политики в своих выступлениях используют большое количество вопросительных предложений, которые создают иллюзию беседы со своими избирателями, которая носит призывный характер. Проведенный анализ имеет практическую ценность и **перспективу** для дискурсивного портретирования испаноязычной женской политической речи в ее контрастивном сопоставлении с украинским женским политическим дискурсом.

ЧОБАН О. С.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
преподаватель кафедры германских и романских языков

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДИСКУРСИВНОГО ПОРТРЕТИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

Речевой портрет играет важную роль в исследовании как отдельной личности, так и определенного коллектива, поскольку представляет собой одну из важнейших составляющих облика говорящих в формировании целостного образа. **Актуальность** данной темы обусловлена антропоцентрическим характером современной лингвистики, целостное рассмотрение которой возможно только в рамках изучения речевого портрета и языковой личности. **Целью** исследования является рассмотрение и анализ основных подходов в изучении понятия «речевой портрет».

Изучение понятия «речевой портрет» исторически начинается с фонетического портрета, важные приемы описания которого разрабатываются в середине 60-х годов XX века М. В. Пановым. Анализируя произношение отдельных личностей, М. В. Панов создает ряд фонетических портретов политических деятелей (Петра I), писателей (А. П. Сумарокова), ученых (М. В. Ломоносова) XVIII–XX вв, в которых отражает особенности речи определенной общественной среды (представителем которой является). Выбор «портретируемого» М. В. Панов обосновывает социальными и социокультурными соображениями: принадлежностью к тому или иному поколению, социальному слою, следованию в речи определенной культурной традиции (театральной, поэтической, бытовой и т. п.) [Панов М. В. История русского литературного произношения VIII–XIX вв. 2002, с. 38].

Идея фонетического и, шире, речевого портрета подхвачена другими исследователями (Е. А. Земская, Т. И. Ерофеева, М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова, Л. П. Крысин, Т. М. Николаева, К. Ф. Седов, В. Д. и др.). Так, в 1990 году выходят статьи со словом *портрет* уже в названии: Е. А. Земская в упомянутой статье рассматривает речевой портрет ребёнка [Земская Е. А. Речевой портрет ребенка (К вопросу о системности некодифицированных сфер устной речи). 1990, с. 241], а Т. И. Ерофеева — говорящего [Ерофеева Т. И. «Речевой портрет» говорящего. 1990, с. 90–91].

По мнению С. В. Леорды, «*речевой портрет* — это воплощенная в речи *языковая личность*» [Леорда С. В. Речевой портрет современного студента. 2006, с. 6], а проблема речевого портрета является частным направлением исследования языковой личности.

Т. П. Тарасенко определяет понятие *речевого портрета* как «*совокупность языковых и речевых характеристик коммуникативной личности или определённого социума в отдельно взятый период существования*» [Тарасенко Т. П. Языковая личность старшеклассника в аспекте ее речевых реализаций (на материале данных ассоциативного эксперимента и социолекта школьников Краснодара). 2007, с. 8]. Исследователь выделяет ряд характеристик личности, отражающихся в речевом портрете: возрастные, гендерные, психологические, социальные, этнокультурные и лингвистические.

Г. Г. Матвеева понимает под речевым портретом «набор *речевых предпочтений* говорящего в конкретных обстоятельствах для актуализации определенных намерений и стратегий воздействия на слушающего» и отмечает, что с помощью речевого портрета фиксируется речевое поведение, которое «автоматизируется в случае типичной повторяющейся ситуации общения» [Матвеева Г. Г. Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица («портрета») говорящего. 1993, с. 87]. Также Г. Г. Матвеевой отмечается, что, как и языковая личность, речевой портрет бывает *индивидуальным* и *коллективным*. В центре

внимания индивидуального речевого портрета находится индивидуальный стиль, отражающий особенности конкретной языковой личности. Такой портрет составляется чаще всего при исследовании личности неординарной, элитарной, которой свойственно творческое отношение к языку. Коллективный речевой портрет, в свою очередь, позволяет обобщить явления, присущие определенному кругу людей, объединенных в национальном, возрастном, социальном, профессиональном планах, например, речевой портрет юриста, речевой портрет политика, речевой портрет студентов и т. д.

М. В. Китайгородская и Н. Н. Розанова называют речевой портрет *«функциональной моделью языковой личности»* [Китайгородская, М. В., Розанова, Н. Н. Русский речевой портрет. 1995, с. 10] и выделяют параметры, по которым производится анализ этой модели. Одним из этих параметров является лексикон языковой личности — уровень, который отражает владение лексико-грамматическим фондом языка. На этом уровне анализируется запас слов и словосочетаний, которым пользуется конкретная языковая личность. Следующей ступенью исследователи называют тезаурус, репрезентирующий языковую картину мира. При описании речевого портрета делается акцент на использовании разговорных формул, речевых оборотов, особой лексики, которые делают личность узнаваемой. Третий уровень — прагматикон, включающий в себя систему мотивов, целей, коммуникативных ролей, которых придерживается личность в процессе коммуникации. Все три уровня данной модели соответствуют уровням языковой личности в модели Ю. Н. Караулова: вербально-семантическому, когнитивному и прагматическому.

Таким образом, делаем **вывод** о том, что речевой портрет — это речевые предпочтения личности, совокупность особенностей, которые делают ее узнаваемой, а значит моделируемой, что представляет практическую ценность для моделирования и анализа речевых портретов современных юристов Украины и Франции в контрастивном аспекте.

**ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ КОНЦЕПТУ *PERFECCIUN*/
ДОСКОНАЛІСТЬ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ІСПАНЦІВ
ТА УКРАЇНЦІВ**

У сучасному мовознавстві *концепт* є одним із центральних понять, яке визначається багатогранністю підходів до його дослідження. Так, В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін визначають концепт як «ментальне утворення, що сформувалося на базі понятійно-ціннісної ознаки і містить образну і поведінкову складові» (Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — М., 2004. — 390 с). Вони виділяють наступні ознаки концепту: *понятійно-змістовні ознаки*, які виявляються на основі аналізу дефініцій номінацій концепту, представлених у тлумачних словниках. Вони утворюють змістовний мінімум, необхідний і достатній для ідентифікації лінгвокультурологічного концепту. *Асоціативно-образні ознаки*, які виявляються при вивченні лексичної сполучуваності номінантів концепту, при зіставленні прямих і переносних значень, в результаті аналізу метафор і фразеологізмів. *Оціночні та поведінкові ознаки*, які поряд з асоціаціями та образами складають периферію структури концепту (Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Серия литературы и языка. Т. 52. — № 1. — С. 3—9).

Також у В. І Карасика знаходимо таке визначення поняття концепт, яке освітлює його компоненти: *культурний концепт* — багатовимірне смислове утворення, в якому виділяються *ціннісна, образна і понятійна* сторони. *Ціннісна сторона концепту* детермінує важливість концепту для людини і суспільства, згідно В. І. Карасика. Також він називає культурний концепт найважливішою категорією лінгвокультурології, відзначаючи його неоднорідне утворення. Вчений пропонує протиставлення концептів за способом їх жанрової фіксації. Культурні концепти допомагають виявити відмінності між культурами (Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — М., 2004. — 390 с).

В свою чергу А. М. Мухачева відзначають, що аксіологічна лінгвістика досліджуючи вербальну експлікацію цінностей і антицінностей у різних культурах, на даному етапі свого розвитку знаходиться на стадії становлення і тісно пов'язана з лінгвокультурологією, об'єктом уваги якої є співвідношення взаємодії мови і культури (Мухачева А. М. Ценностный компонент концепта «Пространство» [Текст] / А. М. Мухачева // Молодой ученый. — 2009. — № 3. — С. 127—130). Цінності як центральна категорія культури лягли в основу нової галузі. У лінгвокультурологічному розумінні концепту його центральним елементом є *цінність*. Ціннісна сторона концепту акумулює

ціннісні домінанти, властиві даній культурі. Сукупність концептів, що розглядаються в аспекті цінностей, утворює ціннісну картину світу (Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты. — М., 1996. — 288 с).

У нашому дослідженні ми розуміємо концепт як символічний образ поняття, що відображає ментальне уявлення носіїв мови про об'єкт, явище, що визначається системою цінностей культури і має мовне вираження (Аскольдов С. А. Концепт и слово /Русская словесность. Антология /С. А. Аскольдов — М., 1997. — 268 с). Розглядаючи ціннісний компонент концепту ДОСКОНАЛІСТЬ ми, звісно, не можемо оминати ціннісну картину світу як нову дослідницьку категорію, яка допомагає вивченню та пізнанню цінностей певної культури, що є *актуальним* у галузі порівняльно-історичного та типологічного мовознавства. Для всіх мов категорія оцінки є універсальною, будь-яка нейтральність послугує стимулом для позитивної або негативної емоційної реакції. Мова транслює не тільки об'єктивну дійсність, а й взаємодію дійсності і людини, яка проявляється у різних аспектах, одним із яких є оціночний.

В іспанській мові лексема *perfección* — калька латинського іменника *perfectio, perfectionis f* (ж.р.) (завершення, здійснення, виконання; досконалість, вища досконалість, ідеал), який у свою чергу є запозиченням від давньогрецького «τέλειος», що визначається як «*доведений до кінця; закінчений; доцільний; не потребує нічого для завершеності; досконалий; те, що чудово доповнює цілісність та доброчесність людини; зрілий, змужнілий, дорослий; без вад, добірний; остаточний, рішучий; (про Богів) всемогутній; крайній, вищий*». В свою чергу українська досконалість є запозиченою з польської мови: *doskonały* «прекрасний, ідеальний», є префіксальним утворенням від праслов'янського дієслова *konati* «закінчити, виконати», що відповідає українському *конати*; первісне значення «*завершений, виконаний, викінчений*». Так в обох мовах простежується префіксальний спосіб утворення іменника від дієслова, яке в первинному своєму значенні розумілося як *виконаний, закінчений, завершений*.

Також цікаво розглянути синонімічні ряди концепту ДОСКОНАЛІСТЬ в обох мовах. В іспанській мові лексема *perfección*, має наступні відтінки: *finura* (вишуканість); *delicadeza* (делікатність, тендітність, м'якість); *bondad* (доброта, добродушність); *refinamiento* (витонченість); *esmero* (ретельність, старанність); *adorno* (прикраса, наряд); *excelencia* (зверхність, перевага); *lleno* (достаток); *progreso* (прогрес, успіх); *ideal, modelo* (ідеал); *elegancia* (елегантність); *belleza* (краса); *elevación* (підйом, екзальтація); *magnitud* (важливість, велич); *altura* (вершина) (Online Diccionario Etimológico de María Moliner [El recurso electrónico]. — Modo del acceso: [http://www.diclib.com/s/cat13/signum/PERFECCI %C3 %93N](http://www.diclib.com/s/cat13/signum/PERFECCI%C3%93N)). В українській лінгвокультурі досконалість супроводжується лексемами *майстерність* (висока якість виконаної

роботи, твору тощо), завершеність, довершеність, ідеал, взірець, приклад (кращий з кращих), шляхетність. Простежимо зразки дискурсивної реалізації концепту ДОСКОНАЛІСТЬ в іспанській мові: «11 Reglas para ser una *perfecta* esposa» (11 правил для досконалої жінки); «¿Cúmo es la mujer *perfecta* (según los hombres)?» (яка вона, досконала жінка (на думку чоловіків)?). В українській мові відповідно знаходимо приклади вербалізації концепту у рекламі: «*Парфумерія й косметика. Шляхи до досконалості*»; «*досягніть досконалості з NIKON D7200 — новою цифровою дзеркальною фотокамерою формату DX, яка допоможе задовольнити всі ваші амбіції*»

Підсумовуючи вважаємо необхідним зазначити, що світ у мові постає заломленим крізь призму національної мовної свідомості. Ціннісний світ національної культури має свій історично сформований характер, певний образ притаманний цій культурі., який віддзеркалюється у особливому менталітеті, властивому лише визначеній нації. Так, для іспанців, які у своїй більшості є католиками, ознака досконалий притаманна тільки Богу, тому люди, а тим більше предмети не можуть нею володіти, досконалість — лише ЗАСІБ, який має змогу покращити, чи підняти на новий рівень. Натомість у свідомості українців ДОСКОНАЛІСТЬ — ЦІЛЬ, те, чим можна не лише володіти, але й стати.

Розділ XV

СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРАВОВІЙ СФЕРІ

ЛОГІНОВА Н. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат педагогічних наук, доцент

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ

Характерною ознакою сучасного суспільства є збільшення ролі інформації та інформаційних систем у всіх сферах життєдіяльності людини. Наростання гостроти протиборства держав в інформаційній сфері, прагнення деяких суб'єктів до противоправного використання інформаційних ресурсів, наявність численних загроз інформації визначають необхідність до захисту інформації.

Становлення України як правової держави, інтеграція її в європейський простір, викликало необхідність законодавчого регулювання інформаційних відносин та створення нової системи правового захисту інформації.

Поняття «інформація» законодавчо закріплено в ст. 1 Закону України «Про інформацію»: «інформація — це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» (Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р № 2657-ХІІ (в редакції від 02.03.2014 р.) // Відомості Верховної Ради. — 1992. — № 48. — Ст. 650).

З точки зору захисту інформації це визначення є вдалим, оскільки поняття «інформації» як «відомості» дозволяє організувати правовий захист інформації на основі обмежень відомостей, які містять різні види таємниць, передбачених законами. Ототожнення понять «інформації» і «дані» надає можливість організувати захист інформації за допомогою технічних і криптографічних засобів, адже у вигляді даних інформація зберігається, обробляється та передається в інформаційних системах. Можливості збереження інформації «на матеріальних носіях або відображення в електронному вигляді» акцентує увагу на носіях інформації, несанкціонований доступ до яких треба виключити за допомогою

систем захисту інформації (Ємельянов С. Л. Основы информационной безопасности: навч. посіб. / С. Л. Ємельянов. — Одеса: «Фенікс», 2014. — С. 39).

У рішенні проблем захисту інформації важливими її властивостями інформації є:

- конфіденційність — суб'єктивно визначена властивість інформації, яка вказує на необхідність введення обмежень на коло суб'єктів, які мають доступ до неї. Інформація зберігає конфіденційність, якщо дотримуються встановлені правила її отримання або ознайомлення з нею;

- цілісність — властивість інформації, яка полягає в її існуванні в незмінному вигляді в певний проміжок часу. Інформація зберігає цілісність, якщо підтримуються встановлені правила її модифікації або видалення;

- доступність — властивість інформації бути наданою своєчасно і безперешкодно всім суб'єктам, які мають для цього певні повноваження. Інформація зберігає доступність, якщо протягом певного проміжку часу легітимним (санкціонованим) користувачам немає відмови (блокування) в її отриманні (Використання інформаційних технологій в судах: навч. посіб. / [Ємельянов С. Л., Логінова Н. І., Тодошак О. В., Якутко В. Ф.] — Одеса: Фенікс, 2014. — С. 29–30).

Зазначені властивості визначають стан безпеки інформації та повинні враховуватися при правовому захисті інформації.

Захист інформації — сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї (ст. 1 Закону України «Про інформацію»).

Правовий захист інформації — захист інформації, що базується на використанні статей Конституції і законів держави, положень цивільного і кримінального кодексів та інших нормативно-правових документів в галузі інформатики, інформаційних відносин та захисту інформації. Він регламентує права і обов'язки суб'єктів інформаційних відносин, правовий статус органів, технічних засобів і способів захисту інформації та є базою для створення морально-етичних норм в галузі захисту інформації (Домарев В. В. Безопасность информационных технологий. Методология создания систем защиты / В. В. Домарев. — К.: ООО «ТИД «ДС», 2002. — С. 650).

Основою забезпечення правового захисту інформації в нашій країні є Конституція України, Закони України «Про інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про державну таємницю», «Про науково-технічну інформацію», інші нормативно-правові акти, а також міжнародні договори, що стосуються сфери інформаційних відносин. Повний перелік документів можна знайти на сайті Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (<http://www.dstszi.gov.ua>).

До правових аспектів захисту інформації належать: правові питання захисту інформації і встановлення юридичної відповідальності за забезпечення її цілісності; юридичні питання захисту інформації від несанкціонованого доступу, які виключають можливість її неправомірного використання; встановлення юридично закріплених норм і методів захисту авторських прав і пріоритетів розробників програмного продукту; розробка заходів з надання юридичної сили електронним документам і формування юридичних норм, які визначають відповідальність за якість таких документів та ін. (Кузьменко Б. В., Чайковська О. А. Захист інформації. Навчальний посібник. Ч. 1. (Організаційно-правові засоби забезпечення інформаційної безпеки). — К., 2009. — С. 21).

Правовий захист інформації охоплює досить велику кількість відносно окремих напрямів, а саме, правове забезпечення: державної та інших видів таємниць; захисту інформації в системах зв'язку та національній системі конференційного зв'язку; захисту інформації в автоматизованих комп'ютерних та інформаційно-телекомунікаційних системах; діяльності органів державної влади, що відповідають за функціонування системи захисту інформації в Україні; ліцензування господарської діяльності у сфері захисту інформації; стандартизації, сертифікації, атестації та експертизи у сфері захисту інформації; функціонування систем технічного, криптографічного та голографічного захисту інформації; захисту інформаційних ресурсів держави та безпеки мережі Інтернет (Ємельянов С. Л. Основи інформаційної безпеки: навч. посіб. / С. Л. Ємельянов. — Одеса: «Фенікс», 2014. — С. 46).

Кожен з цих напрямів вимагає відповідного окремого законодавчого врегулювання. Необхідно документально забезпечити правовий захист інформації, створити систему захисту, що буде ґрунтуватися на різних документах, які забезпечать регулювання процесів щодо правового захисту інформації.

ЯКУТКО В. Ф.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры информационных технологий,
кандидат технических наук, доцент

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ПО ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ПОЛИГРАФА В УКРАИНЕ

Системный кризис Украины в военной, экономической и социальной сферах государства сопровождается высоким уровнем коррупционных и криминальных преступлений. В то же время Украина переходит в новую эпоху истории и украинский народ получает уникальный шанс построить новую Украину. В связи с этим Президент Украины издал Указ «О Стратегии устойчивого развития «Украина — 2020»» (О Стратегии устойчивого развития «Украина — 2020»: Указ Президента Украины от 12 января 2015 № 5/2015 г. //). Правительственный курьер 15.01.2015 г. № 6). В Указе определены цели и направления оборонных, социально-экономических, организационных, политико-правовых условий для становления и развития Украины.

Данный документ определяет четыре основных вектора движения через воплощение в жизнь 62 реформ и программ развития государства. Отмечено что для реализации этих реформ и программ необходимо «внедрение кластерного принципа ротации кадров, просмотр квалификационных требований и обеспечение четкого соблюдения этих требований и полная переаттестация кадров, одновременно решающими должны быть не только профессиональные, но и личностные качества человека».

Подбор кадров — определение психологических и профессиональных качеств людей с целью определения их соответствия конкретной работе. В настоящее время при отборе кандидатов очень часто применяют тестирование на полиграфе, которое используется, как правило, для отбора на особо значимые должности, связанные с безопасностью, финансовой и другой важной информацией.

Полиграф — многоканальное психофизиологическое устройство, предназначенное для регистрации и записи в реальном времени показателей эмоционального напряжения, которое возникает в ответ на информацию в виде слов, словосочетаний, рисунков, фотокарточек (Морозова Т. Р. Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів внутрішніх справ України: навч.-метод. посіб. / Т. Р. Морозова, І. О. Моцонелідзе, Д. З. Моцонелідзе; за ред. Красюка І. П. — К.: Атіка, 2006. — 120 с.).

В настоящее время в Украине нет законодательной базы, которая бы регулировала применение полиграфа. Несмотря на это можно отметить широкое применение полиграфного тестирования в государственных структурах, особенно в силовых ведомствах.

Министр обороны Украины отдал приказ провести с 14 апреля 2015 года переаттестацию и проверку на полиграфе начальников складов и баз хранения. Решение по дальнейшей судьбе данных должностных лиц будут принимать по итогам работы соответствующих комиссий и результатам прохождения теста на полиграфе. Ранее уже увольнялись военнослужащие Министерства обороны по результатам не прохождения тестов на полиграфе.

Лидер фракции «Блок Петра Порошенко» Юрий Луценко намерен зарегистрировать в Верховной Раде законопроект «О национальной полиции» в котором предполагается: «дисциплинарное расследование с использованием полиграфа — как действие на заявления о нарушениях со стороны сотрудников полиции». Можно привести достаточное число примеров реального использования полиграфа и в Службе безопасности Украины.

В Украине отсутствует законодательная базы, регулирующая применение полиграфа и использования информации полученной в ходе полиграфной проверки, но использование полиграфа не противоречит действующему законодательству Украины и не нарушает его.

Впервые попытка урегулировать отношения в сфере полиграфных проверок была сделана 03 ноября 2005 г.. Народный депутат Украины Владимир Спивачук внёс проект Закона «О внесении изменений к статье 289 Гражданского кодекса Украины (об использовании средств инструментальной диагностики эмоционального напряжения при допросе физического лица)» (Про внесення доповнень до статті 289 Цивільного кодексу України (щодо використання засобів інструментальної діагностики емоційної напруги при допиті фізичної особи): Проект закону України № 8403 від 03 листопада 2005 р. // Народний депутат України Співачук В. Л.).

Народный депутат Геннадий Москаль 12.03.2013 г. предложил проект Закона Украины: «О дополнении Уголовного процессуального кодекса Украины положениями относительно использования полиграфа (детектора лжи)» (Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні): Проект закону України № 2521 від 12.03.2013 // Народний депутат України Москаль Г. Г.).

Геннадий Москаль предлагает внести изменения в Уголовно-процессуальный кодекс с тем, чтобы полиграф можно было использовать во время допросов. Такую проверку подозреваемые должны проходить добровольно, а не в обязательном порядке. При их согласии на полиграфное тестирование, обязательно должна проводиться видео фиксация. Чтобы запись нельзя было сфальсифицировать, в кадре должен быть не только тестируемый, но и те, кто проводит тестирование и само устройство. На видео должны быть видны показатели физиологических реакций на экране полиграфа. Эти данные затем можно

использовать в суде в качестве доказательств. Они будут считаться не менее важными, чем отпечатки пальцев или ДНК.

Вместе с тем, если подозреваемый откажется проходить проверку с помощью детектора лжи — это не будет считаться основанием для признания лица виновным. Но эти законопроекты не были приняты.

В настоящее время во многих странах мира полиграф успешно используется в борьбе с различными правонарушениями. В основном результаты полиграфных проверок носят вспомогательный характер и только в некоторых странах используются в суде в качестве доказательства. Эти недостатки закономерны. Внедрение нового всегда сопряжено с большими трудностями. Отсутствие специальных законодательных актов, допускающих использование полиграфа — это основной сдерживающий фактор успешного использования полиграфа на Украине.

КОЗИН А. Б.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
доцент кафедры информационных технологий,
кандидат физико-математических наук, доцент

СТЕГАНОГРАФИЧЕСКИЙ АЛГОРИТМ ЦИФРОВЫХ ДАННЫХ

Современное развитие глобальных компьютерных сетей и средств мультимедиа привело к разработке новых методов, которые предназначены для обеспечения безопасности передачи данных по каналам телекоммуникаций. Эффективный контроль негативных явлений в киберпространстве, таких как, например, компьютерное пиратство, требует совершенствования существующих мер по борьбе с киберпреступлениями и разработки и внедрению новых.

Одними из решений задач обеспечения безопасности передачи цифровых данных являются методы криптографии и стеганографии. Их отличия заключаются в том, что с помощью криптографии скрывается содержание сообщения, а стеганография позволяет скрыть сам факт существования конфиденциальной информации, погруженной в носитель информации (контейнер), при этом не привлекающий внимания. Поэтому *актуальность* разработки новых современных стеганографических методов и алгоритмов не вызывает сомнений (Грибунин В. Г. Цифровая стеганография / В. Г. Грибунин, И. Н. Оков, И. В. Туринцев. — М.: СОЛОН-Пресс, 2002. — 272с.).

Предлагается стеганографический алгоритм, который обеспечивает сокрытие дополнительной информации в частотных коэффициентах.

Для перехода в частотную область используется дискретное преобразование Фурье. Предлагается использование блока разбиения нестандартного размера.

В качестве контейнера в стеганографии должен выступать объект, который допускает искажения собственной информации, не нарушающие своей функциональности. В цифровой стеганографии в качестве контейнера могут выступать данные, имеющие цифровой формат, такие как, например, фото, звуковые или видео — последовательности.

На сегодняшний день в стеганографии очень часто используется в качестве контейнера цифровое изображение (ЦИ). Одна из причин этого заключается в возможности изменений матрицы изображения в процессе стеганопреобразований (СП), которые не приводят к нарушениям надежности восприятия стеганосообщения.

Существующие стеганографические методы сокрытия данных в пространственной области изображения часто являются неустойчивыми к известным видам искажений (Глумов Н. И. Алгоритм встраивания полухрупких цифровых водяных знаков для задач аутентификации изображений и скрытой передачи информации / Н. И. Глумов, В. А. Митекин. — Компьютерная оптика, 2011. — № 2, т.35. — С.262—267.).

Однако, более устойчивыми к разнообразным искажениям, в том числе и сжатию, считаются методы, использующие для сокрытия данных не пространственную область контейнера, а частотную.

Один из наиболее часто используемых преобразований для сокрытия данных в частотной области является дискретное преобразование Фурье (ДПФ). В (Ghoshal N., Mandal, J. K. A Novel Technique for Image Authentication in Frequency Domain using Discrete Fourier Transformation Technique (IAFDDFTT), Malaysian Journal of Computer Science, ISSN 0127—9094, Vol. 21, No. 1, pp. 24—32, 2008.) было предложено решение двуединой задачи, организация скрытого канала связи с проверкой аутентичности контейнера. Погружение ДИ происходит в частотную область, а именно в частотные коэффициенты дискретного преобразования Фурье (ДПФ).

Предлагается модификация стеганографического алгоритма погружения бинарной последовательности в частотную область.

В качестве контейнера в работе рассматривается цифровое изображение (ЦИ). Формальным представлением ЦИ является матрица значений яркости пикселей. Пусть $B — M \times N$ — матрица — одна из цветовых составляющих цветного ЦИ — контейнера произвольного формата, для хранения которого использована схема RGB. Все последующие преобразования ЦИ формально будут представляться как преобразования B .

Разобьем матрицу B на непересекающиеся блоки, размером 2×2 . Для каждого блока строим ДПФ.

Дополнительная информация представляет из себя случайным образом сформированную бинарную последовательность $p_1, p_2, \dots, p_i, p_j \in \{0, 1\}$.

Для передачи дополнительной информации в цветном изображении предлагается погружать 1 бит ДИ в блок 2×2 в целую часть каждого частотного коэффициента ДПФ. В связи с особенностью формирования коэффициентов ДПФ для блоков 2×2 1 бит будет помещаться не в наименьший значащий бит, а, как было предложено в (Козина М. А. Стеганографический метод организации скрытого канала связи, осуществляющий проверку целостности передаваемой информации / М. А. Козина. — Сучасна спеціальна техніка, 2014. — № 4. — С.91–98.) во вторую позицию справа двоичного представления каждого коэффициента ДПФ.

В связи с этим в данном алгоритме предусмотрена минимизация дробных вычислений при помощи коэффициентов ДПФ.

Благодаря предлагаемому способу получаем минимизацию округлений и целых возмущений значений яркости.

На сегодняшний день вопрос защиты авторского права в сети Интернет с помощью новых технических средств требует тщательного научного исследования, более широкого применения и внедрения.

Совершенствуя существующие методы стеганографии, создаются новые, все более эффективные программные способы защиты интеллектуальной собственности цифровых данных.

Разработанный алгоритм с переходом из пространственной области в частотную и обратно, может рассматриваться, как устойчивый стеганографический алгоритм защиты цифровых данных. Внедренная информация может подтвердить авторство цифрового изображения или права собственности на защищаемое изображение.

ТРОФИМЕНКО О. Г.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат технічних наук, доцент

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ СЕРВІСІВ ОБСЛУГОВУВАННЯ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ

Переваги електронного документообігу над традиційним паперовим є безперечними, оскільки від дає можливість централізовано відслідковувати рух документів і коштів організацій у реальному масштабі часу. Впровадження нових механізмів електронного звітування є

безальтернативним і найперспективнішим шляхом у розвитку процесів подання та оприлюднення фінансової звітності, який неодмінно сприятиме підвищенню рівня доступності, призведе до скорочення витрат та унеможливить корупційну складову.

За останні декілька років наша країна має значні успіхи на ниві створення та популяризації централізованої системи подання електронних звітів. Саме це було відзначено у багатьох міжнародних економічних рейтингах, які є своєрідними барометрами інвестиційної привабливості країн. Так, у всесвітньому рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business 2015 Україна посіла 96-те місце серед 189-ти країн світу, піднявшись на 16 позицій порівняно з минулим роком. Ця динаміка нашої країни за минулий рік зумовлена в основному поліпшенням критерію «оподаткування» (Paying Taxes) на 49 пунктів (Ease of Doing Business in Ukraine. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/-data/exploreeconomies/ukraine>. — Назва з екрану). До речі, за твердженнями спеціалістів, підняття лише на один пункт у рейтингу Doing Business приносить економіці країни 630 млрд. доларів США.

Та не можна самозаспокоюватись, адже для стимулювання інвестиційного клімату, спрямованого на зростання економіки, Україні треба не лише «триматися на плаву» усередині турнірних таблиць світових економічних рейтингів, а проводити велику роботу щодо покращення і спрощення податкових умов, реалізації заходів щодо детінізації економічної діяльності платників податків, вдосконалення електронних сервісів обслуговування і супроводу платників податків, приведення чинного законодавства до вимог сьогодення та гармонізації його із європейським законодавством.

Швидкий і масовий перехід українських платників податків до електронного звітування не в останню чергу завдячує вільному і безкоштовному доступу до спеціалізованого програмного забезпечення для формування податкової звітності та безкоштовному отриманню сертифікатів відкритих ключів електронного цифрового підпису для ідентифікації платника (Трофименко О. Г. Аналіз світового досвіду впровадження систем електронної податкової звітності / О. Г. Трофименко // Порівняльно-аналітичне право. — Ужгород, 2014. — № 8. — С. 159–162). І, якби Україна зробила ці сервіси платними, як це роблять більшість країн, її успіхи були б набагато скромнішими.

На сьогодні на законодавчому рівні українським платникам податків вести облік в електронному вигляді сприяє низка нормативно-правових актів: Податковий кодекс України, Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», Закон України «Про електронний цифровий підпис», Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та ін. А для узгодження вітчизняного законодавства до загальноєвропейських вимог був прийнятий

Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» та Закон України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу».

Зважаючи на інтеграцію України у світову економіку, виникає необхідність вивчення зарубіжної практики з організації безпаперових технологій обміну конфіденційною інформацією між підприємцями і державними органами по телекомунікаційних мережах для подальшого реформування вітчизняної системи адміністрування податків. Саме тому пріоритетними напрямками розвитку Державної фіскальної служби (ДФС) України було визначено впровадження нових та вдосконалення наявних електронних сервісів обслуговування платників податків. У Плані роботи ДФС України на 2015 рік (План роботи Державної фіскальної служби України на 2015 рік. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sta-sumy.gov.ua/diyalnist/plani-ta-zviti-roboti/166710.html>. — Назва з екрану) передбачено не лише супроводження існуючого програмного та апаратного забезпечення із формування та подання до органів ДФС податкової звітності в електронному вигляді, а і впровадження та удосконалення електронних методів проведення камеральних перевірок, модернізацію програмного забезпечення з метою створення єдиного інформаційного простору для всіх учасників процесу митного контролю і митного оформлення товарів на зразок того, як це організовано у Грузії. Департамент розвитку митної справи зобов'язали у цьому році створити Концепцію розробки Єдиної автоматизованої системи митного оформлення та контролю. Крім того, заплановано заходи з трансформації існуючих національних транзитних даних (існуючі ІТ-системи) до структури європейської митної інформаційної системи NCTS (New Customs Transit System) у контексті приєднання до Конвенції про спільну транзитну процедуру та імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом — з іншого.

Всі ці заходи у діяльності фіскальної служби країни спрямованні, врешті решт, на отримання державою стабільних доходів, захищених від небажаних економічних коливань, та забезпечення справедливого і пропорційного розподілу податкового навантаження. Немаловажними перевагами автоматизації сфер діяльності ДФС є оперативність отримання і обробки електронних звітних даних, полегшення функцій контролю та аналізу, економія робочого часу і державних коштів.

Щоправда, нерозуміння викликає та особливість переходу до електронної безпаперової звітності в нашій країні, що зараз кожен з електронних документів чомусь на місцях вимагають дублювати декількома паперовими екземплярами. Мабуть це ганебне непорозуміння зумовлено заскорузлою специфікою нашого світогляду, і лишається сподіватися, що це явище тимчасове і скоро зникне. Адже саме вдосконалення

та поширення систем електронного документообігу дозволить нашій державі наблизитися до світових економічних стандартів.

Нажаль, зараз в умовах політичної та економічної нестабільності використання сучасних технологій в органах ДФС стримується недостатнім фінансуванням, а невинний розвиток науково-технічного прогресу вимагає постійного вдосконалення автоматизованих систем електронного документообігу з метою аналізу економічних індикаторів для недопущення створення платниками податків схем мінімізації, тобто вживання для цього превентивних заходів.

ZADEREYKO A. V.

National University «Odessa Law Academy»,
Ph.D professor of department of Information Technologies

MODERN TECHNOLOGY AND THE INTERNATIONAL COPYRIGHT PROTECTION SYSTEM

The unresolved problems of modern jurisprudence, the question of a fair balance between the right to freedom of information and protection of intellectual property rights is one of the most pressing issues in international policy. It talks about keeping a steady balance between freedom of privacy and freedom of information.

Modern technology, allowing anyone with a computer to create information and share from anywhere in the world has radically changed the nature of relations, making material the product of its creator, publisher, and distributor. This is extended and enhanced by the opportunities these technologies create to implement information and freedom of every person and the democratic potential of the whole society, and at the same time accompanied by a worsening of legal problems due to the delay in development of regulatory and legal doctrine.

Along with this are the unresolved problems of modern jurisprudence, the question of a fair balance between the right to freedom of information and protection of intellectual property rights is one of the most pressing issues in international policy. This is why it is such a big issue in the scientific community.

An effective system of intellectual property protection helps to create a civilized market environment in which entrepreneurs, and consumers would be protected from unfair competition associated with the unauthorized use of intellectual property. Balancing the competing interests of rights holders and the rest of society is recognized as a fundamental aspect in the field of intellectual property. For example, The World Copyright Convention in 1952 (with

the Soviet Union joining in 1973) declares that the copyright regimes ensure respect for human rights and it promotes science, literature, and art.

Provisions that allow the free use of works for educational and informational purposes only, are contained in the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works of 1971.

In Ukraine, the legislative framework of copyright consists wholly in the Constitution. The Constitution guarantees a freedom of literary, artistic, scientific, and technical work (Article 54) along with the right to own, use, and dispose of the property and the results of their intellectual and creative activity (Article 41). In the Laws of Ukraine «On Copyright and Related Works,» the propagation discusses copies of audiovisual works, phonograms, data bases, «The Civil Code of Ukraine».

On a clearer note, the goal of establishing a fair balance between the rights of performers and producers of phonograms and the larger public interest is formulated into the two more modern treaties of the WIPO (World Intellectual Property Organization): «Copyright» and «On the Performances and Phonograms Treaty» (International protection of copyright and related rights/ International Bureau of WIPO. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.wipo.int/copyright/en/-activities/pdf/international_protection.pdf. — The name of the screen). This was adopted by the Diplomatic Conference in Geneva in 1996.

Specified contracts are called «Internet treaties» because the purpose of adoption, which is embodied in the basic provisions of the treaty, is the adaptation of existing international agreements, particularly the Rome of 1961 and the Berne Convention in 1971. Similar provisions for the protection of intellectual property include the Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights of the World Trade Organization (TRIPS), adopted at the 1994 Summit of Uruguay. Despite such a frank admission as a social value of the free transfer of information and technology, TRIPS agreement is essentially a tool used to promote and safeguard the interests of the media industry in emerging markets.

The specified circumstances are an essential basis for the criticism of the World Intellectual Property Organization, which has been part of the UN since 1974, and, according to the defenders of the public domain, does not have the moral and political right to give priority to the intellectual property rights. In this case, there is a need to more clearly assess the social and economic consequences of today's policy tightening intellectual property regime, both at the national and international level (International Protection of Copyright and Related Rights — UNESCO Copyright Activities/ Beatrice KALDUN, UNESCO Programme Specialist for Culture, UNESCO Office Beijing. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.accu.or.jp/appreb/-10copyr/pdf_ws0610/c2_02.pdf. — The name of the screen).

Drastic measures have been taken by the media industry to prevent the free flow of intellectual property in the Internet, in particular, music in the MP3

format, often bordering on violation of human rights, which meets resistance of human rights organizations.

A modern chronology of events regarding copyright laws is as follows. In May 2000, signed by the Ukrainian-American joint program of action to combat the illegal production of optical storage media. In September 2001, Ukraine acceded to both the, «Internet treaties,» World Intellectual Property Organization (Acts of 20.09.2001g. № 2732-III, № 2733-III). And in 2002, were applied trade sanctions, including restrictions on exports that were due to insufficiencies, according to the U. S. Trade Representative, to protect the rights of software producers in Ukraine. In this case, to cooperate actively in the development and adoption by the Verkhovna Rada, changes to the legislation on the protection of intellectual property, as well as in the fight against piracy were made. In the short time they had prepared and approved amendments to the legislation on the protection of intellectual property in order to bring it into full compliance with the requirements of the Agreement TRIPS (Act of 22.05.2003g. № 850-IV).

On January 24th 2013, Ukraine met in Yalta to discuss Intellectual Property Rights. The school of judges gave Ukrainian skills they need to discern the differences between creation and copying.

This meeting was set up to formally introduce Ukrainian judges to copyright information and to produce recommendations for future cases. The results of this meeting at this point in time have yet to be released, however, the skills they built will hopefully be able to be used as standards and will set Ukraine on a path to a more just copyright protection system.

ЧАНІШЕВ Р. І.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат юридичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про захист персональних даних» персональні дані — відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Законом встановлено загальні та особливі вимоги до обробки персональних даних, встановлено порядок використання, зберігання, накопичення та зберігання персональних даних, їхнього поширення і знищення, порядок доступу до персональних даних, а також врегульовані інші важливі питання захисту персональних даних, у тому числі відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних.

Водночас Законом України «Про захист персональних даних» докладно не регулюється відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних, а передбачена лише відсильна норма. Відповідно до ст. 28 Закону порушення законодавства про захист персональних даних тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Отже, для аналізу норм про відповідальність за порушення законодавства у цій сфері слід звернутися до норм Цивільного кодексу України (далі — ЦК України), Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кодексу законів про працю України.

Цивільно-правова відповідальність за посягання на недоторканість особистого життя безпосередньо пов'язана з категорією моральної шкоди. Якщо фізичній особі внаслідок порушення її особистого немайнового права завдано майнової та (або моральної) шкоди, ця шкода підлягає відшкодуванню (ст. 280 ЦК України). Підстави відповідальності за завдану моральну шкоду встановлені ст. 1167 ЦК України, а ст. 1168 ЦК України врегульовано відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи.

За порушення роботодавцем норм про захист персональних даних працівника не можна застосовувати матеріальну відповідальність, оскільки чинним КЗпП матеріальна відповідальність роботодавця за таке порушення не передбачена. Водночас працівники підприємства (установи, організації), які не забезпечили зберігання персональних даних працівника, можуть бути притягнуті роботодавцем до обмеженої матеріальної відповідальності на підставі ст. 132 КЗпП. Притягнення винного працівника до повної матеріальної відповідальності у даному випадку не можливе, оскільки ст. 134 КЗпП встановлений вичерпний перелік випадків повної матеріальної відповідальності працівників.

Потребують також удосконалення норми про дисциплінарну відповідальність за порушення порядку захисту персональних даних працівника. До винного працівника у даному випадку можливе застосування тільки одного з передбачених частиною першою ст. 147 КЗпП дисциплінарного стягнення — догани. Права та обов'язки працівника відносно доступу до персональних даних інших працівників повинні бути визначені його трудовою функцією, іншими умовами трудового договору, а також змістом локальних нормативно-правових актів, які визначають перелік його посадових обов'язків.

Оскільки у чинному КЗпП відсутня така підстава розірвання трудового договору, як розголошення охоронюваної законом таємниці (в тому числі персональних даних іншого працівника), то звільнення за порушення порядку захисту персональних даних працівника не допускається. Видається доцільним доповнити перелік підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, встановлений КЗпП, відповідною підставою.

Чинним законодавством України про порушення норм про захист персональних даних передбачена адміністративна і кримінальна відповідальність (ст. 188–39 Кодексу України про адміністративні порушення, ст. 182 Кримінального кодексу України). Так, відповідно до частини ст. 182 КК України незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про особу або незаконна зміна такої інформації, крім випадків, передбачених іншими статтями цього Кодексу, караються штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років. Згідно з частиною другою ст. 182 ті самі дії, вчинені повторно, або якщо вони заподіяли істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особи, караються арештом на строк від трьох до шести місяців або обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк. При цьому істотною шкодою у цій статті, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Таким чином, за порушення законодавства про захист персональних даних застосовуються цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна і адміністративна відповідальність у порядку, передбаченому законодавством. Водночас за порушення порядку захисту персональних даних працівника слід застосовувати не цивільно-правову, а матеріальну відповідальність, для чого слід внести відповідні зміни до чинного КЗпП (ст. 134 КЗпП, якою передбачені випадки повної матеріальної відповідальності працівника, пропонується доповнити відповідною підставою). Також слід доповнити перелік підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця такою самостійною підставою, як розірвання трудового договору з працівником за розголошення охоронюваної законом таємниці (державної, комерційної, службової та іншої), що стала відомою працівникові у зв'язку з виконанням ним трудових обов'язків, у тому числі розголошення персональних даних іншого працівника.

MEDIA EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN THE LAWYERS PROFESSIONAL TRAINING

Building a democratic state, the development of civil society in Ukraine coincides in time with the process of forming the information-oriented society. Modern scientists urge the necessity of developing media and information literacy in a knowledge society. This situation causes fundamentally new requirements for the training specialists in different spheres and particularly in law.

The opinions that dominate in high school pedagogy assert that the complexity of the goals and objectives of lawyers training demand the fundamental changes in the process of students training to bring all of its components to the new conditions of professional activity.

Researches undertaken in recent years suggest that media education as a method of preparing young people for successful functioning in the information society attracts the attention of educators. Analysis of the research shows that the most widespread practice in the Ukrainian education is using materials of mass media with the aim of learning a foreign language, teacher training, as well as an educational tool in secondary school. The media resources specially selected for use in the educational process of higher education have been studied by domestic and foreign researchers, in particular H. Onkovych, B. Potatynyk, A. Fedorov, N. Legotina, N. Dukhanina, I. Chemiris, I. Gurinenko and others.

However, despite the goals that lie in the thorough preparation of new generation to active life in the rapid development of information technological society the question of media educational (ME) technology use is, in our opinion, not enough disclosed in the educational environment of law institutions of higher education.

Trends in the development of modern higher education in Ukraine are inseparably connected with the widespread introduction of the learning process and the various forms of active learning. Such changes in education require improvement of training programs in law. Rapid development of information and communication technologies and system media in the modern world urgently needs skilled individual to use them safely. Certainly, this problem also concerns law higher education.

Although the role of the media in society becomes more powerful, modern law education in Ukraine is not very active and doesn't take all advantages of the potential benefits offered by the information society, also thanks to ME technologies.

Modern researchers advise to consider the process of rapid development of information technology to improve professional education, to ensure its

accessibility and effectiveness in preparing young people for life and work in the information society today. Teachers should create students ability to control the flow of information resources, to master communication techniques (Онкович Г. В. Медіа-освіта в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку, 2010, с. 236).

As it is indicated by prof. H. Onkovych, for the first time the term «professionally oriented media education» was introduced to the educational community by Ukrainian researchers and now probably we could talk about the new vector of research, not just about the term. It is caused by introduction of ME technology in training professionals in different areas (Онкович А. В. Медиаобразование: «Журналистика для всех», «предметное» или «профессионально-ориентированное»? , 2015, с. 18).

It can be distinguished general and special purposes of using media educational technologies as a coherent set of methods and techniques to ensure the achievement of goals and objectives of law students media education. General educational objectives are to achieve the same educational goals as through traditional means of education — textbooks, manuals, exercises and practical tasks. As it is pointed out by Y. Sukharnikov, higher education in Ukraine should reach four major, fundamental goals which include: preparation for the labour market, preparation for life as active citizens in a democratic society, personal development, the development and maintenance of a broad, advanced base knowledge (Сухарніков Ю. В. Реформа вищої освіти України: європейські пріоритети, 2009, с. 38).

In this aspect media educational technologies will help future lawyers to determine quickly and accurately their place in the system of social relations; to get desirable social status. They also will assist students' personality molding, allow them to become active members of the society providing them with the necessary knowledge, shape their world outlook and promote creativity.

The special purpose is the following. Media educational technologies become the means of understanding the point of media product which makes a significant impact on the society. One of the directions of such influence is the ability to shape the legal culture of citizens and at the same time to monitor its level. Thus, in Ukraine active promotion of legal clinics and ensuring their interaction with mass media are recommended. This trend will be productive only so long as future professionals in the sphere of law get the high level of media culture.

In cooperation with the media as part of the university educational process this interaction is also expected in future professional activities of lawyers because besides the formation of legal culture of citizens, another direction of future professionals in the field of law is to reform legislation regulating the media.

But for effective use of media educational technologies the interest of students and their needs should be taken into account. A teacher needs to know how much attention students pay to the media and what their purposes are.

To clear these issues we drew up a questionnaire. The results of questioning showed the differences of time budget for different media and also the purposes of students.

Based on the above-stated, it is possible to assert that the use of media education, the main goal of which is the development of personal critical thinking, media literacy, media competence, in the professional training of lawyers, should become a quality improving factor of future professionals training.

In addition, media education of future lawyers is paramount, as they have to create a civilized democratic legal framework within which operate media, which undoubtedly has a significant impact on society.

It should be noted that the theme of the use and role of media education technologies in training lawyers is still not enough developed, so there is a need for further theoretical and practical research, the creation of media-educational programs, projects, methodological kits.

ДРОБОЖУР Р. Р.

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри інформаційних технологій

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАЇ В РОЗСЛІДУВАННІ КІБЕРЗЛОЧИНІВ

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з використанням електронної обчислювальної техніки, виникають питання, вирішення яких вимагає використання спеціальних знань. У наукових джерелах такими визнаються знання і навички в конкретній професії та спеціальності. Науковці-юристи, даючи свої визначення спеціальних знань, не відходять від такого їх розуміння, хоча і конкретизують сферу їхнього застосування. Так, В. М. Галкін вважає їх такими, що «одержані в результаті спеціального навчання або професійного досвіду». З. М. Соколовський під спеціальними знаннями розуміє «сукупність відомостей, одержаних в результаті професійної підготовки, що створюють для тих, хто ними володіє, можливість вирішення питань у якій-небудь галузі» (Гончаренко В. Г. та ін. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні // Вісник Академії адвокатури України, 2007. — Число 2 (9). — С. 22–34).

Багато уваги аналізу поняття спеціальних знань приділив Г. М. Надгornyий, який сформулював компромісне їх визначення — знання, що не належать до загальновідомих і утворюють основу професійної підготовки у наукових, інженерно-технічних та виробничих спеціальностях, а також не загальновідомі, необхідні для заняття

якими-небудь іншими видами діяльності. Згодом він уточнив це визначення, зорієнтувавши його на кримінальне судочинство: «Спеціальні знання використовуються для виявлення, закріплення, вилучення, оцінки й дослідження доказів» (Надгорный Г. М. Соотношение специальных и юридических знаний // Криминалистика и судебная экспертиза. — Вып. 28. — К., 1984. — С.14–19).

Таким чином, слід чітко відмежовувати в функціональному сенсі спеціальні знання як результат професійної підготовки і певну спеціалізовану освіченість окремих людей від передбачених процесуальними законами спеціальних знань, які, маючи за своїм змістом повну тотожність з першими, можуть використовуватись у чітко визначених законом формах і межах.

Відтак, спеціальні знання в кримінальному судочинстві можна визначити як «знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному із них повноважень для вирішення процесуальних завдань» (Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні // Вісник Академії адв. України, 2007. — Число 2 (9). — С. 24–25).

Досліджуючи проблему спеціальних знань, не можна обійти увагою питання про можливість їх використання у формі судової експертизи. Судова експертиза вважається основним видом використання спеціальних знань при розслідуванні комп'ютерних злочинів, призначається і проводиться після порушення кримінальної справи з дотриманням вимог ст.ст.69–72 КПК України.

Слід звернути увагу на те, що нове кримінально-процесуальне законодавство України значно розширює сферу застосування спеціальних знань при розслідуванні злочинів. Відтак, у новому КПК змін зазнали підходи до використання спеціальних знань обізнаних осіб як джерела доказу, що надає сторонам кримінального провадження значно ширших можливостей застосування у доказуванні інституту судової експертизи (Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : У 2-х т. Т.1. /За заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. — Х., 2012. — С. 131.).

Перелік експертиз, що можуть проводитися у справах про комп'ютерні злочини досить широкий. Це і традиційні експертизи — трасологічна, дактилоскопічна, техніко-криміналістична, експертиза документів, судово-економічна, і, так само, спеціалізовані — комп'ютерно-технічна та програмно-технічна, які відіграють провідну роль у розслідуванні злочинів вказаної категорії (Ипатова И. А. Криминалистика. — М., 2008. — С. 26). Однак, принципове значення для розслідування комп'ютерних злочинів мають саме спеціалізовані експертизи — комп'ютерно-технічна та програмно-технічна,

схожі між собою за формою та змістом. Якраз ця схожість і викликає труднощі при виборі слідчим виду експертизи та визначенні питань для експертних досліджень. Щоб розібратись з проблемою варто скористатись точкою зору І. В. Гора, В. А. Колесника, А. В. Ішенка, які відносять обидві названі експертизи до класу інженерно-технічних і класифікують, як *судову комп'ютерно-технічну експертизу (КТЕ)*, яку в залежності від спеціалізованих напрямів досліджень можна поділити на такі підвиди: апаратно-комп'ютерну, програмно-комп'ютерну, інформаційно-комп'ютерну та комп'ютерно-мережеву експертизи (Іщенко А. В. Криміналістика. — К., 2004. — С. 215–216).

У свою чергу, *судова апаратно-комп'ютерна експертиза* визначає вид, властивості апаратного засобу, умови застосування, наявність (відсутність) фізичних дефектів, встановлює причинний зв'язок між можливостями апаратних засобів та наслідками їх використання. *Судова програмно-комп'ютерна експертиза* визначає загальні характеристики операційної системи, її функціональні властивості, фактичний стан програмного об'єкта, склад відповідних файлів, їх параметри тощо. *Судова інформаційно-комп'ютерна експертиза* встановлює властивості видів інформації у комп'ютерній системі, наявність відхилень від типових об'єктів (шкідливі включення, порушення цілісності тощо), встановлює первісний стан інформації на фізичних носіях тощо. *Судова комп'ютерно-мережева експертиза* визначає властивості й характеристики апаратного засобу і програмного забезпечення, встановлює місце, конфігурацію мережі та її компоненти, відповідність виявлених характеристик типовим для конкретного класу засобів мережної технології тощо.

Перед судовою комп'ютерно-технічною експертизою, як і перед іншими експертизами, є чітко визначені задачі роду, виду, підвиду та задачі експертного дослідження. Основу даного виду експертизи становить вирішення діагностичних та ідентифікаційних питань, що постають перед експертом (Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., та ін. Криміналістика: питання і відповіді. — К., 2011. — С. 103).

Діагностичні полягають у виявленні механізму події, місця, часу, послідовності дій, явищ, встановленні причинного зв'язку між ними, кількісних та якісних характеристик об'єктів, їх властивостей. *Ідентифікаційні* — у виявленні тотожності об'єктів за їх відображеннями (Колесник В. А. Розслідування комп'ютерних злочинів. — К., 2003. — С. 84).

**ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІАС
«ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ»**

Парламентські вибори в Україні традиційно є значною суспільно-політичною подією, здатною на роки вперед зумовити напрями зовнішньої і внутрішньої політики. До їх результатів прикута увага міжнародного співтовариства, українського політикуму і громадян країни в цілому. Найважливішим завданням при цьому є забезпечення достовірності та оперативності отримання інформації про хід та результати виборів, прозорості підрахунку голосів. Виконання такого завдання, а також подальший аналіз даних про результати голосування є метою створення та функціонування інформаційно-аналітичної системи (ІАС) «Вибори народних депутатів України».

Перша розподілена ІАС «Вибори народних депутатів України» була створена в 2006 році. Вона була дворівневою і об'єднувала вузол обробки даних, що знаходився в Центральній виборчій комісії, і 225 вузлів у всіх окружних виборчих комісіях, в яких формувалися первинні дані, що передавалися потім в центр за допомогою телефонної мережі загального користування. Тоді ж в ІАС «Вибори народних депутатів України» вперше була створена комплексна система захисту інформації (КСЗІ), що не мала на той момент аналогів у нашій країні. З метою запобігання несанкціонованого втручання в роботу системи «Вибори» було передбачено п'ять ступенів аутентифікації. Тільки після їх проходження пакет даних з протоколами дільничних та територіальної комісій, сформований у виборчому окрузі, міг потрапити в транспортну базу даних. Звідти йому ще належало пройти довгий шлях до моменту появи узагальнених і оброблених даних на веб-сайті ЦВК. Найважливішою складовою системи захисту була електронний цифровий підпис, яку накладали адміністратор і голова територіальної виборчої комісії на передані в центр дані. Незважаючи на те, що дані про хід і результати голосування, що обробляється в ІАС «Вибори», є попередніми і не мають юридичної сили (як відомо, підсумки виборів в Україні встановлюються за результатами обробки паперових протоколів з «мокрими» печатками та підписами), ця міра була покликана значно знизити можливість маніпуляцій за рахунок підтвердження авторства введеного в систему протоколу.

Особливістю системи, зразка 2006 року, була досить низька пропускна здатність телефонного каналу, що призвело до необхідності формувати в територіальних комісіях власні бази даних, з яких потім і здійснювалася реплікація в центральну базу. Це, в свою чергу, ускладнювало структуру системи, вимагало великих зусиль з оновлення програмних

комплексів на рівні округів, їх адміністрування та підтримки. Значною було і пікове навантаження на сервер доступу ЦВК у період активної передачі даних (як правило, це ніч і ранок наступного дня після виборів).

Злагодженість дій розробника, фахівців ЦВК, а також співробітників тодішнього Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації СБУ, забезпечили надійну роботу системи, незважаючи на те, що в період функціонування на зовнішню її частину (веб-сайт ЦВК) було відображено більше 30000 атак.

На парламентських виборах 2012 року, стара система працювати вже не могла. Тому була маса причин, одна з яких досить банальна — не так просто в наш час знайти одночасно близько 500 dial-up-модемів. До того ж, існуючий нині широкосмуговий доступ дозволяв організувати досить широкі канали передачі даних у всіх комісіях. При цьому відпадала необхідність у підтримці локальних баз даних в округах, що надавало можливість, у свою чергу, створити централізовану систему на основі веб-технологій.

Завдання захисту інформації також значно зазнали змін, оскільки новий закон про вибори передбачав обробку в системі маси різних персональних даних. Відповідно до вимог Закону України «Про захист персональних даних» необхідно було забезпечити конфіденційність цієї інформації в процесі її передачі по каналах зв'язку. Зазвичай це завдання вирішується шляхом організації VPN-тунелів, проте в рамках комплексної системи захисту інформації вимагалось використання пройшли державну експертизу засобів криптографічного захисту, що базуються на стандарті шифрування ДСТУ ГОСТ 28147: 2009. Таке рішення було знайдено на базі VPN-клієнта компанії Cisco Systems, що дозволило зробити підсистему криптографічного захисту гнучкою, недорогою, а також простою у розгортанні та управлінні. Це перша новинка, оскільки подібне рішення з вітчизняною криптографією досі в Україні не впроваджувалося. Для підтримки такої мережевої інфраструктури з класичною топологією «зірка» в центрі потрібно було встановити високопродуктивний і відмовостійкий VPN-шлюз. В якості такого знову вперше виступила уніфікована обчислювальна платформа Cisco UCS, на якій встановлено програмне забезпечення криптографічного захисту інформації.

Отже, забезпечивши конфіденційність і цілісність переданої по каналах зв'язку інформації, необхідно було також передбачити захист від цілого ряду загроз в ЦВК і окружних виборчих комісіях. Для початку потрібно персоніфікувати операторів системи (зважаючи використання VPN-тунелів впровадження електронного цифрового підпису було визнано недоцільним). З цією метою аутентифікацію в домені Active Directory, який був розгорнутий в системі, здійснювали за допомогою сертифікатів, які були записані на захищені носії (токени) і роздані адміністраторам окружних комісій під час централізованого навчання.

Таким чином, повернувшись з Києва і розгорнувши операційні системи та прикладне програмне забезпечення зі спеціально підготовлених уніфікованих образів, адміністратори та оператори ІАС «Вибори народних депутатів України» мали можливість працювати в системі тільки з персональним ключем. Подальшу аутентифікацію вони проходили вже в веб-браузері на основній сторінці системи. В рамках прикладної веб-системи, поряд з операційною системою, реалізували і розмежування повноважень.

Використання Active Directory дозволило також запровадити єдині політики безпеки на всіх робочих станціях системи (більше 700 робочих станцій по всій Україні).

ЗМІСТ

Привітання президента Національного університету «Одеська юридична академія» С. В. Ківалова	3
--	---

Розділ I ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

<i>Ивакин А. А.</i> Понятие ноосферы как «недостающее звено» философии истории	6
<i>Сумарокова Л. Н.</i> Аргумент ad hominem в судебном доказывании	8
<i>Капустина Н. Б.</i> Власть и ценности: историко-аксиологический анализ	11
<i>Матюшина И. И.</i> «Этика логики» как основа коммуникативной рациональности (по работам К.-О. Апеля)	13
<i>Шамша И. В.</i> Небытийность человека в экзистенциализме Ж.-П. Сартра	15
<i>Токарев Р. М.</i> Ноосферно-идеологическая рациональность цивилизационной геополитики	17
<i>Никитченко О. Е.</i> Суспільні очікування щодо державно-конфесійних відносин в сучасній Україні (релігієзнавчий аспект)	20
<i>Палий О. Н.</i> Объективность содержания права	22
<i>Колесникова Ю. С.</i> Собственность как необходимое условие свободы личности	24
<i>Афутина И. В.</i> Цена и ценность: материальное и идеальное в праве	27

Розділ II

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Оборотов Ю. Н.

Онтологические аспекты права как целостности 30

Завальнюк В. В.

Традиції та національний характер українського народу
як підґрунтя антропологізації права 33

Дудченко В. В.

Концепт основної норми у сучасному праві 36

Овчинникова А. П.

Правовая демагогия как интеллектуальный феномен 38

Крестовська Н. М.

Філософія дитинства як методологічне підґрунтя правової
ювеналістики 40

Матвеева Л. Г.

Роль сучасної юридичної еліти у забезпеченні правової транзиції . . . 43

Горобець К. В.

Правові та політичні цінності: диференціація та взаємодія 45

Мельничук О. С.

Правові системи сучасних українських міст: теоретичний ракурс . . . 47

Тищенко Ю. В.

Міф як предмет філософсько-правової рефлексії 50

Дзевелюк М. В.

Вплив глобалізаційних процесів на функції сучасної держави 52

Джурасва О. О.

Оборонна функція сучасної Української держави 54

Ковбасюк С. В.

Понятие и структура институциональной матрицы государства 57

Рязанов М. Ю.

Слов'янські основи становлення та розвитку української
державності 59

Серебро М. В.

Цінності індивідуалізму та колективізму в бутті держави 61

Кормич А. І.	
Правові здобутки Київської Русі епохи Володимира Великого	64
Юдін З. М.	
Ідея договору у догмі права	66
Чувакова А. М.	
Аномалії правосознання	68
Хижняк Ю. В.	
Правовий образ города в романе М. А. Булгакова «Белая гвардия»	70
Лоджук М. Т.	
Про професійну підготовку студентів-правників у системі університетської освіти	73
Гордієнко О. С.	
Особливості локальної конкретизації права	75
Скуріхін С. М.	
Військове право: галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна	77
Таросва В. В.	
Конституційний Суд України як ключовий орган контрольної влади	80
Бальжик І. А.	
Вплив міста на церковний устрій	82
Дзевелюк А. В.	
М. Ю. Чижов про енциклопедію права в системі юриспруденції	85
Кіндюк К. Б.	
Соціологічний підхід до права у науковій спадщині М. М. Гернета	87
Мельник К. П.	
К вопросу о понимании правовой общности	89
Буяджи Д. Д.	
Соціальний та правовий статус позашлюбних дітей крізь призму творчої спадщини Т. Г. Шевченка	92
Бородін В. А.	
Вплив революційних подій 1905 року на криміногенну ситуацію в Одесі	95

Грігорова Г. Л.	
Особливості поняття «ювенальне правопорушення»	97
Тицька Я. О.	
Суб'єкти правовідносин у сфері освіти	99
Арнаутова Л. П.	
О. В. Сурілов як провідний теоретик одеської школи права	102

Розділ III

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Аракелян М. Р.	
Право на доступ к правосудию — субъективное право граждан Украины	104
Анищук Н. В.	
Жінки в адвокатурі скандинавських країн: кінець XIX — перша половина XX ст.	106
Кіндюк Б. В.	
Основні етапи еволюції форм правління в Козацько-гетьманській державі	109
Заморська Л. І.	
Аналітичний підхід до категорії «форми держави»: загальнотеоретичні аспекти	111
Остапенко Т. О.	
Злочини проти особи та їхня регламентація за нормами кримінального права України-Гетьманщини	114
Горяга О. В.	
Демократичні ідеали та їх сприйняття українською козацькою старшиною в XVII—XVIII ст.	116
Кацян М. Ю.	
Економічна міждержавна інтеграція союзних держав під час Першої світової війни	118
Цушко С. Є.	
Політико-правові ідеї в поглядах Франциска Скорини	120
Шершенькова В. А.	
Етапи розвитку законодавства про військові злочини в Радянській Україні	123

Єфремова Н. В. Участь адвоката в цивільному процесі згідно законодавства Австрійської імперії XIX ст.	125
Амарян М. Х. Японская префектура: сплав самостоятельности и подчинения	128
Невмитий Г. М. Охорона культурної спадщини в Україні та європейський досвід ...	131
Трет'як Д. Ю. Порядок визнання військовослужбовця інвалідом, що частково або повністю втратив працездатність, в Російській імперії наприкінці XIX — початку XX століття: історико-правове дослідження	133
Оборотов И. Г. Канонико-правовой статус Украинской Православной Церкви	136
Попсуенко Л. А. Некоторые вопросы соотношения права и религии в Византии	138
Щерба Т. О. Окремі аспекти виборів органів міського громадського управління за Міськими положеннями 1870 і 1892 років в Південно-Західних губерніях Правобережної України	140
Міма І. В. Щодо питання визначення критеріїв класифікації релігійно- нормативних традицій	143
Шевчук-Белая Я. В. Правовое положение евреев в странах Восточной и Центральной Европы в период между Первой и Второй мировыми войнами	145
Сидоренко О. М. Теоретико-методологічні аспекти догми права	148
Ткаля О. В. Телурична дія правових імунітетів	150
Дудник Р. М. Підстави виникнення нових галузей українського права	153
Колосова О. О. Правова основа пенсійного забезпечення періоду Директорії УНР	155

Білошенко О. Ю. Сутність сучасної держави	158
Угненко Т. В. Підстави дострокового припинення повноважень народного засідателя в Радянській Україні у другій половині XX ст.	160
Корнієнко І. В. Внесок Є. В. Васьковського в процес формування цивільного процесуального права як науки	163
Мальована Я. П. Застосування кейс-стаді в історико-правовому дослідженні правопорушуваності неповнолітніх	166
Долматова Н. І. Політика «українізації» 20-х років XX ст.: суть, правова основа і наслідки	168
Долматов І. В. Еволюція правосвідомості національної еліти в умовах обмеження автономії Гетьманщини Російською державою (XVII ст.)	171

Розділ IV ПОЛІТИЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Яковлев Д. В. «Лицар на роздоріжжі»: вибір як елемент політичної інтеракції	175
Кормич Л. І. Основні параметри характеристики правлячої еліти сучасної України	177
Вітман К. М. Дезінтеграційні та інтеграційні тенденції на європейському просторі	180
Польовий М. А. Особливості синергетичного трактування сучасної світової політики	182
Сушко А. І. Процеси культурної інтеграції України	185

Бондар О. М. Досвід створення та існування Національної гвардії України у 1991–2000 роках та сьогодні	187
Пехник А. В. Необхідність вивчення політології у вищих навчальних закладах	191
Яценко М. А. Соціальний капітал як фактор розвитку місцевого самоврядування	193
Козьмініх А. В. Євроінтеграція України як один зі шляхів формування громадянського суспільства в Україні	195
Каретна О. О. Тенденції соціальної мобільності сучасного суспільства	197
Краснопольська Т. М. Механізм соціального партнерства держави та інститутів громадянського суспільства як основа паритетної демократії	199
Милосердна І. М. Особливості становлення громадянського суспільства в США: досвід для України	202
Гаджисва Д. В. Міжнародний вплив на створення та діяльність інститутів політичного транзиту	204
Дышлевой И. А. Социальная стигматизация в контексте технологий власти	206
Короход Я. Д. Особливості прояву інформаційно-політичного протиборства в українських реаліях	208
Кройтор А. В. Феномен «партії влади» в Україні	210
Купцова І. І. Засади впровадження інституту місцевого референдуму в Україні	214
Можжарова К. П. Генезис інституту президентства в умовах незалежної України	216

Полухіна А. В.

Вплив політичної депривації населення на успішність
ненасильницьких кампаній та вірогідність застосування
наси́льства 219

Третьякова Т. М.

Управлінські аспекти освітнього процесу у внз 221

Власов В. Г.

Глобалізація як чинник розвитку міжнародних зв'язків
субнаціональних регіонів 223

Білецька Ю. В.

Особливості політичної стабілізації постконфліктних процесів . . . 226

Колесник Ю. М.

Трансформація тоталітарних режимів на початку ХХІ ст. 228

Блінцова В. О.

Взаємодія влади та громадян в умовах е-демократії 229

Кіоссе Л. М.

Суб'єкти формування громадської думки в умовах глобалізації . . . 232

Костенко В. О.

Певні підходи та заходи для формування міграційної політики
сьогодення 234

Матієнко А. В.

Урахування національного фактору у побудові суспільно-
політичного життя держав — учасників ЄС 237

Каравайцева О. В.

Вплив виборчої системи на врегулювання етнічних конфліктів
в Боснії і Герцеговині 239

Розділ V

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Крусян А. Р.

Сучасні конституційні перетворення в умовах європейської
інтеграції України 242

Афанасьєва М. В.

Технологія консенсусного встановлення результатів виборів 244

Пережняк Б. А. Реорганізація і модернізація центральних органів виконавчої влади (на матеріалах органів управління культурою)	246
Мішина Н. В. Конституційне забезпечення чергового етапу реформування місцевого самоврядування в Україні	249
Словська І. Є. Ідеї конституціоналізму у поглядах мислителів доби Відродження	251
Михалёв В. А. Конституционные проблемы формирования представительных органов государственной власти и местного самоуправления	253
Бальцій Ю. Ю. Концепція місцевого самоврядування в Конституції України	256
Єзеров А. А. Алгоритм конфліктологічної експертизи конституційного законодавства	258
Барський В. Р. Регіональна політика країн — членів Європейського Союзу	261
Терлецький Д. С. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд»: критичні зауваження	263
Крилов Ю. В. Зарубіжний досвід кодифікації виборчого законодавства	265
Олькіна О. В. Класифікація юридичних осіб публічного права	268
Сон С. С. Конституційний статус політичних партій в умовах конституційного реформування в Україні	270
Панасюк В. М. Державна молодіжна політика як об'єкт конституційно- правового регулювання	273
Назарко А. Т. Міське самоврядування в Україні: проблеми конституційно- правової інституціоналізації	275
Кулі-Іванченко К. К. Природа договору на соціальне замовлення в Україні	277

Волкова Д. Е.

О соотношении терминов «объединение граждан»,
«общественные объединения» и «общественные организации» 280

Салей М. І.

Ціннісний вимір змісту Конституції України 282

Лазаренко С. В.

Конституційна реформа і модернізація: співвідношення понять . . . 285

Дрок Г. М.

Сучасні проблеми судової влади в Україні 287

Цобенко Р. О.

Роль присяги у формуванні висококваліфікованого
суддівського корпусу 289

Петрів І. М.

Порівняльний аналіз конституційно-правового статусу
органів конституційної юстиції в Україні та окремих державах
Східної Європи 292

Булгакова О. А.

Повноваження органів місцевого самоврядування і процеси
децентралізації 294

Швец А. И.

Инновационные формы работы депутатов местных советов
с избирателями 297

Бондар М. Ю.

Правова природа «кримського референдуму» 16 березня
2014 року 299

Алексеева А. Н.

Полномочия официальных наблюдателей в избирательном
процессе Украины 302

Коваленко Р. О.

Конституційно-правова характеристика виборів Президента
США 304

Средницька І. Ю.

Конституційно-правове регулювання народної законодавчої
ініціативи в деяких країнах Європи 306

Погірко О. І.

Сучасний стан військового реформування в Україні 309

Китайка О. В.

Правове становище особистості та конституційно-правового статусу дитини: співвідношення 311

Грабова Я. О.

Визначення внутрішньо переміщених осіб в Україні 314

Добровольська С. Б.

Зміст конституційного права людини на вільний розвиток своєї особистості 316

Розділ VI АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Пашковський М. І.

Основні тенденції та перспективи розвитку міжнародного процесуального кримінального права 319

Зелинская Н. А.

Культурный релятивизм и универсализация понятия «преступление» 321

Стрельцов Є. Л.

Щодо поняття «світовий правопорядок» 323

Чайковський Ю. В.

Повернення до «міжнародного права цивілізованих народів»: роздуми крізь призму толерантності 326

Якубовская Н. А.

Цели в области устойчивого развития: новый взгляд на принцип общей, но дифференцированной ответственности 328

Андрейченко С. С.

Присвоєння державі протиправної поведінки повстанського чи іншого руху у випадку створення ним нової держави 330

Гладенко О. М.

Perspectives of Ukraine against Russian Federation Cases in ECHR 333

Мануїлова К. В.

Міжнародна уніфікація норм про відповідальність за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної ядерної небезпеки 335

Бєлогубова О. О.

Теоретичні проблеми відокремлення трудових відносин
з іноземним елементом у самостійну сферу правового
регулювання 337

Davydenko L. M.

The Legal Status of Crimea under International Law 339

Плотников А. В.

Ответственность государств за деятельность транснациональных
вооружённых групп 342

Войтович П. П.

Зовнішня політика як реалізація права вибору держави 344

Раковська Ю. В.

Нові виклики рабства в Україні 346

Грушко М. В.

Загальні питання внутрішньодержавної імплементації
міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту
військовополонених 348

Чибісов Д. М.

Визначення правових режимів охорони пропріетарного
цифрового контенту за правом СОТ 351

Луценко О. О.

Створення Міжнародного кримінального суду як етап
в еволюції міжнародної кримінальної юстиції 353

Гайдей К. М.

Розвиток категорії універсальної кримінальної юрисдикції
в умовах гуманізації міжнародного права 356

Чипко М. В.

Проблемные аспекты регулирования использования
возобновляемых источников энергии в контексте обязательств
Украины перед ЕЭС 358

Зубченко Н. И.

Развитие концепции прав животных как тенденция
гуманизации права 361

Львіна Р. Ю.

Принцип сталого розвитку та концепція міжгенераційного
рівноправ'я 363

Любашенко В. І. Концепція «обов'язку захищати» і сепаратизм: міжнародно-правовий дискурс	366
Фетисенко В. О. Перспективи розвитку науково-технічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом після підписання угоди про асоціацію	368
Пташинська В. П. До питання про прийняття Постанови пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя»	370
Кузьмін Е. Е. До питання про національну та міжнародну безпеку в сучасних умовах	372
Мінченко Д. А. До питання визнання рішень іноземних судів в Україні	375
Камінський І. І. Категорія «сили» у поглядах німецьких філософів (у контексті міжнародно-правового дослідження)	377
Колесник В. Ю. До питання про імплементацію положень угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом щодо освіти	379
Старинець К. О. Уніфікація норм про переддоговірні зобов'язання на Європейському континенті (на прикладі принципів європейського договірного права)	382
Бурма С. К. До питання про передумови створення Арабського суду з прав людини	384
Eddy Nicholas Orinda International Legal Co-Operation on Assistance in the Event of Epidemics and Pandemics	387

Розділ VII

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА І ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА

Вишняков О. К. Наднаціональність як правовий феномен	390
Харитонов Є. О. Принципи адаптації	392
Василенко М. Д. Інноваційна діяльність та розвиток технопарків і технополісів в ЄС: критико-правовий огляд	395
Анциупова Т. О. Особливості судової правотворчості в Європейському суді з прав людини	397
Бехруз Х. Сравнительное международное право: содержательный ракурс	400
Дамирли М. А. Методологические проблемы сравнительно-правовых исследований	402
Акіменко Ю. Ю. Принципи зобов'язального права ЄС — орієнтир цивілізаційного розвитку приватного права України	406
Делінський О. А. Досвід держав-членів Європейського Союзу у сфері боротьби з корупцією як орієнтир цивілізаційного розвитку України	409
Кривцова И. С. Основания и система научной теории: некоторые теоретико- методологические замечания	411
Селезньов В. Є. Роль суду Європейського Союзу у процесі уніфікації норм права з прав людини	414
Форманюк В. В. Понятие и критерии классификации компетенции Европейского Союза по Лиссабонскому договору	416
Чистякова Ю. В. Розвиток громадянського суспільства в Україні з огляду на положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС	419

Янчук Н. Д. Правова політика у сфері забезпечення сталого розвитку України	421
Запорожченко А. О. Сфери та напрями біоюриспруденції	423
Козловская З.-О. Н. Юридическая элита: понятие и значение	425
Пожар О. М. Інститут особистої недоторканності в системі права	427
Абрамовская К. А. Перспективы вступления Украины в Еврозону	430
Васько Є. А. Щодо поняття міжнародної цивільної служби та міжнародного цивільного службовця	432
Жебровская К. А. Роль исторического метода в познании правовых ценностей	435
Ковальская В. В. Иностранные миссии на территории Украины: правовые основы и основные направления деятельности	437
Мавед С. О. Исламские и западные уголовно-правовые системы: взаимовлияние и взаимодействия	439
Мельник М. М. Система підготовки юристів в Україні: проблеми та перспективи	441
Переверза И. М. Участие адвокатов во внесудебных способах урегулирования споров	443
Ромащенко В. А. До питання класифікації моделей інформаційного суспільства	446
Філіппова В. І. Напрямки діяльності Європейської комісії щодо реалізації політики ЄС в сфері підтримки малого та середнього бізнесу	448
Харитонов Р. Ф. Отраслевая юридическая компаративистика как учебная дисциплина	451

Чеботарьов С. С.

Гуманістична характеристика Конституції України 453

Червоненко В. В.

Взаимодействие сравнительного государственного
и международного публичного права 455

Шевченко-Битенська О. В.

Міжнародно-правовий захист дітей під час військових дій
та збройних конфліктів 458

**Розділ VIII
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
МОРСЬКОЇ ТА МИТНОЇ ПОЛІТИКИ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Кормич Б. А.

Гармонізація митних процедур як передумова європейської
інтеграції 461

Додин Е. В.

Структура таможенного права 463

Кузнецов С. О.

Суверенні права України на природні ресурси їх виключної
(морської) економічної зони та континентального шельфу 466

Серафімов В. В.

Використання досвіду законодавства КНР про порти
для вдосконалення правового статусу морських портів України 468

Прокопенко В. В.

Опитування осіб, які притягуються до адміністративної
відповідальності за порушення митних правил, свідків,
інших осіб, як процесуальна дія 470

Карпенко Г. Л.

Митні експертизи як додаткова форма митного контролю 473

Федотов О. П.

Щодо економії бюджетних коштів митниціями ДФС 475

Аверочкина Т. В.

Концепция административной юрисдикции государства
в морских пространствах 478

Іванов Д. А.	
Транспортні правовідносини: характеристика та класифікація	480
Сергійчик В. О.	
Проблеми застосування заходів щодо запобігання забрудненню морського середовища, передбачених національним законодавством України	482
Батанова Л. О.	
Передумови створення в Україні Служби фінансових розслідувань	484
Пашковская Л. И.	
Особенности рассмотрения требований Международным фондом для компенсации ущерба от загрязнения нефтью	486
Панфілова О. Є.	
Роль і значення Балійського пакету домовленостей в багатосторонній торговельній системі СОТ	489
Руденко І. І.	
Зарубіжний досвід використання митних пільг та тарифних преференцій	491
Біленець Д. А.	
Митні процедури на авіаційному транспорті, що здійснюються у зоні митного контролю	493
Герман О. О.	
Свідцтво про допущення дорожнього транспортного засобу до перевезення товарів під митними печатками та пломбами: правова природа транспортного документу	495
Крижанівська А. О.	
Становлення концепції електронного урядування	498
Лазарчук К. Р.	
Категорія «продукти морського та річкового промислу» у понятійному апараті митного права	500
Споденюк А. С.	
Правовий статус платників митних платежів	503
Русских Т. В.	
Система джерел митного права	505
Іванова Д. А.	
Обмеження вибору права: застереження про публічний порядок та імперативні норми (європейський та вітчизняний досвід)	507

Яковлев І. П.

Щодо перспектив оновлення категоріального апарату митного законодавства 510

Розділ IX ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ НА ІННОВАЦІЙНИХ ЗАСАДАХ

Подцерковний О. П.

Щодо необхідності усунення законодавчих перешкод торговельному мореплавству (на прикладі використання суднами баластних вод) 513

Кібік О. М.

Розвиток транспортного комплексу України як передумова інтенсифікації експортної діяльності 516

Хаймінова Ю. В.

Формування логістичних центрів в морських портах задля розвитку експортного потенціалу України 518

Котлубай В. О.

Розвиток експортного потенціалу України в умовах сучасних глобалізаційних процесів 520

Драпайло Ю. З.

Правові проблеми реєстрації представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні 522

Постоленко Ю. П.

Проблеми розвитку експортоорієнтованих підприємств в Україні 524

Ободовський Ю. В.

До питання про фактори, що впливають на вибір типу структури управління підприємством 526

Брагарник О. О.

Розвиток портових підприємств у системі реалізації експортного потенціалу України 529

Козолуп М. С.

Щодо правової природи терміну «послуга» у господарських правовідносинах 531

Розділ X

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Штуца В. М.

Проблеми реалізації економічної політики в Україні 534

Примаченко І. Ф.

Система заходів державної підтримки експортної діяльності
в Україні 536

Редина Е. В.

Проблемы детенизации экономической деятельности
на морском транспорте Украины 539

Бабенко В. А.

Людський капітал як провідний чинник формування
національної інноваційної системи 541

Розділ XI

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Чанишева Г. І.

Принцип довіри і сумлінності у взаємодії сторін як один
із основних принципів соціального діалогу 544

Сирота І. М.

Процедурний порядок і умови реалізації права на пенсійне
забезпечення в солідарній системі 546

Лагутіна І. В.

Структура інституційного механізму забезпечення особистих
немайнових трудових прав працівників 549

Краснов Є. В.

Проблемні питання визначення поняття «посадові особи»
для цілей застосування пункту п'ятого частини першої статті 41
Кодексу законів про працю України як підстави припинення
трудового договору 552

Тарасенко В. С.

Проблеми забезпечення права осіб на соціальні послуги
та соціальні допомоги в Україні 554

Шумило М. М.

Окремі негативні тенденції при розгляді пенсійних спорів
у частині повороту виконання судового рішення 556

Андропова В. А.

Зміст категорії «юридичний факт трудового права» 560

Волошина С. М.

Юридична відповідальність за порушення законодавства
про охорону праці 562

Приміч Д. В.

Особливості розгляду трудових спорів за участю керівника
підприємства 566

Римар Б. А.

Укладення трудових договорів у сучасних умовах 568

Сорочишин М. В.

Визнання недійсними положень колективних угод 571

Щукін О. С.

Деякі питання дії нормативно-правових актів галузі трудового
права України у часі на прикладі застосування порядків
розслідування нещасних випадків на виробництві 574

Харитонова Л. І.

Деякі проблемні питання щодо призначення «спеціальних»
пенсій 577

Обручков Р. І.

Вирішення колективних трудових спорів за новою моделлю:
перспективи реалізації 579

Бориченко К. В.

Соціальні пільги як вид соціального захисту сімей з дітьми 582

Кайтанський О. С.

Правові аспекти надання допомоги на повернення внутрішньо
переміщених осіб до покинутого місця проживання 585

Мартинюк В. Д.

Законодавство Європейського Союзу у сфері професійного
навчання працівників 587

Римар І. А.

Визначення змісту індивідуальних трудових правовідносин 589

Бородкін М. В.

Соціальний ризик як основний елемент юридичних фактів
у сфері соціального забезпечення 592

Наньєва М. І.

Поняття трудового договору за законодавством України
та пострадянських країн 594

Медвідь А. О.

Бездомні особи та безпритульні діти як застраховані особи
за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням 596

Байло О. В.

Форми приниження гідності працівника під час трудової
діяльності 599

Пасечник О. В.

Поняття колективного трудового спору та конфлікту 601

Погребняк О. Ю.

Рекомендації МОП як джерела трудового права 603

Фальчук В. В.

Колективні трудові права за проектом Трудового кодексу
України 605

Царюк М. З.

Види робочого часу за проектом Трудового кодексу України 608

Розділ XII

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ

АГРАРНОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО

ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Каракаш І. І.

Родові поселення як напрям сталого розвитку сільських
територій 611

Сидор В. Д.

Імперативне регулювання земельних відносин 613

Макаренко О. Ю.

Забезпечення екологічної безпеки при здійсненні видобутку
сланцевого газу в Україні 616

Локтєва-Маклашова Н. В.

Правові аспекти сплати рентної плати за спеціальне водокористування 618

Гавриш Н. С.

Правові аспекти використання та охорони ґрунтових ресурсів 620

Годованюк А. Й.

Індивідуальне та сімейне фермерське господарство: перспективи впровадження 623

Платонова Є. О.

Правові аспекти здійснення землеустрою 625

Степська О. В.

Проблемні питання оренди земель сільськогосподарського призначення 627

Харитонов Т. Є.

Деякі зміни законодавства щодо державної реєстрації речових прав на земельні ділянки 630

Калишук Л. А.

Особливості захисту права на безпечне для життя і здоров'я довкілля у міжнародних судових інстанціях 632

Чумаченко І. Є.

Екологічна спрямованість контролю за використанням та охороною вод 635

Юрескул В. О.

Окреслення системи органів виконавчої влади, що здійснюють державне управління охороною довкілля 637

Григор'єва Х. А.

Відносини з виробництва культивованого м'яса як складова предмету аграрного права 640

Піддубна Д. С.

Системи землеробства під час здійснення органічного виробництва 642

Воскобій О. Л.

До проблеми формування екологічного світогляду студентів юридичних спеціальностей університету 644

Черньш Т. В.

Актуальные проблемы загрязнения Мирового океана и пути их решения 647

Арсенюк А. О. Специфіка доказування під час судового розгляду земельних спорів	649
Заверюха М. М. Перспективи розвитку експорту лісових ресурсів в Україні	651
Караханян К. М. Щодо особливостей надання земельних ділянок для здійснення державно-приватного партнерства	654
Мкртичан А. А. Сертифікація питної води в Україні	656
Наконечний А. Б. Основні вимоги щодо законності рішень про викуп земельних ділянок	658

Розділ XIII ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ

Мизецкая В. Я. Стилистика как основа риторики	661
Balabukha K. V. International Negotiations: Linguistic and Cultural Approaches	663
Robu N. V., Samokhvalova A. V. Formation of Legal Terminology in the European Union	666
Полякова Г. П. Сутність і структура перекладацької компетентності майбутнього юриста	669
Пахомова О. А. Гіпертекстові можливості законодавчого тексту	671
Любімова О. В. Запозичення у правничій термінології: функціональний та семантичний аспекти	674
Маслова С. Б. Философско-когнитивный аспект правового дискурса на примере юридических терминов	676
Дробчак А. Л. Problems of Common European Framework of Reference	678

Богатирьова М. О. Професійно орієнтоване навчання англійської мови студентів юридичного факультету	680
Митькина Е. Н. Вторичные макроурбанонимы на квазиэталонной основе	683
Матієнко А. В. Деякі особливості юридичного дискурсу	685
Шмотіна О. В. Сучасний стан правової лінгвістики та перекладу	687
Смирнова Н. М. Teaching Models Which Have Influenced English Teaching Practice	690
Мелашенко М. В. Лінгводидактичні особливості дискурсу іншомовного посередництва майбутніх юристів	692
Иванченко А. В. Семантические роли экфрасисных эпизодов художественного произведения	696
Занько О. В., Сільвановська І. П. Електронний документообіг — майбутнє діловодства	698

Розділ XIV

КОНТРАСТИВНА ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА ТА ТИПОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОГО ДИСКУРСУ

Петлюченко Н. В. Кинетический портрет харизматического публичного лица	701
Барская А. А. Innovative Methods in Foreign Language Teaching	704
Чернякова В. А. Особенности женской испаноязычной и украиноязычной политической речи (гендерный аспект)	707
Чобан О. С. Методологические основы дискурсивного портретирования языковой личности	709
Фокиш Ю. О. Ціннісний компонент концепту perfections/ досконалість в мовній картині світу іспанців та українців	712

Розділ XV СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРАВОВІЙ СФЕРІ

Логінова Н. І. Поняття та сутність правового захисту інформації	715
Якутко В. Ф. Законодательные инициативы по использованию полиграфа в Украине	718
Козин А. Б. Стеганографический алгоритм цифровых данных	720
Трофименко О. Г. Аналіз сучасного стану впровадження електронних сервісів обслуговування платників податків	722
Zadereyko A. V. Modern Technology and the International Copyright Protection System	725
Чанишев Р. І. Відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних	727
Kalitseva O. Media Educational Technology in the Lawyers Professional Training ...	730
Дробожур Р. Р. Використання спеціальних знань в розслідуванні кіберзлочинів ...	732
Базаров Д. А. Історія створення та розвиток ІАС «Вибори народних депутатів України»	735

П685 **Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України** : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 травня 2015 р., м. Одеса) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. М. В. Афанасьєва. — Одеса : Юридична література, 2015. — 764 с. ISBN 978–966–419–215–3 (у 2 т.) ISBN 978–966–419–216–0 (т. 1)

Перший том матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» відображає результати філософських, політичних, соціологічних, загальнотеоретичних та історико-правових досліджень держави та права. Розглядаються актуальні проблеми міжнародного права, права Європейського Союзу і порівняльного правознавства, сучасного конституціоналізму, морської та митної політики держави. Приділено увагу питанням трудового, земельного, аграрного та екологічного права, права соціального забезпечення. Аналізуються проблеми застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у правовій сфері.

Видання буде корисним для наукових працівників, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів вищих юридичних навчальних закладів, а також юристів-практиків, які цікавляться особливостями правового розвитку сучасної України.

УДК 340(477)(063)
ББК 67(4Укр)я43

Наукове видання

ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

**Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції**

15–16 травня 2015 року
м. Одеса

У двох томах

Том 1

Українською, російською, англійською та німецькою мовами

Відповідальний редактор **М. В. Афанасьєва**

Технічний редактор *М. М. Бушин*
Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 44.41.
Тираж 325 прим. Зам. № 83 (9).

Видавництво і друкарня «Юридична література»
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 7
Тел.: (048) 777-48-79, 728-75-45
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4284 від 23.03.2012 р.